

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK POSTMODERN ANLATILARINDA
MODERNİZM ELEŞTİRİSİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA Gaye Belkız YETER

Malatya-2015

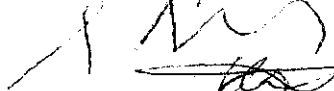
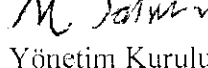
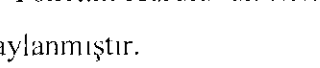
T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK POSTMODERN ANLATILARINDA MODERNİZM
ELEŞTİRİSİ
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. SELÇUK ÇIKLA

HAZIRLAYAN
GAYE BELKIZ YETER

Jürimiz 18.12.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Türk Dil ve Edebiyatı Anabilim, Yeni Türk Edebiyatı. Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı	imzası
1. Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA	
2. Prof. Dr. İsmet EMRE	
3. Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	
4. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ	
5. Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİNER	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA'nın danışmanlığında hazırladığım “Türk Postmodern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi” başlıklı doktora tezimin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, doktora tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

o Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

o Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

18.12.2015

Gaye Belkız YETER

ÖN SÖZ

“Binyıllardır süregelen ana estetik ilkeler postmodernizmde köktenci bir biçimde değişime uğrar” (Ecevit, 2009: 68).¹

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 1980’lerden itibaren etkisini iyice artıran *postmodernizm* tüm dünyada olumlu-olumsuz etkileriyle adından söz ettirmeye devam ediyor. Postmodernizm, modernizmin ve modern hayatın bütün değerlerine, özellikle de küreselleşen, kapitalistleşen dünyaya bir karşı çıkış (başkaldırı) projesi olarak doğmuştur. Ayrıca postmodernizm, modernizmin meydana getirdiği sorunların eleştirisi üzerine kurulmuş felsefî, ideolojik ve kültürel bir akım olarak kabul edilebilir. *Türk Postmodern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi* adlı bu tezin konusu da ağırlıklı olarak postmodern anlatılarda modernizme yöneltilen eleştirileri temel almaktadır.

Modern düşünce kurgusu nasıl kendini ifade etme araçlarından biri olarak romanı gördüyse, modernizm eleştirisinden yola çıkarak kendini inşa eden postmodernizm de düşüncelerinin bir yansıtıcısı olarak roman türünü kendine seçmiştir. Edebî bir tür olan roman, ilk örneklerinden itibaren dünyadaki ve insandaki çeşitli değişmelere bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Hiç kuşkusuz içerikte ve biçimde ortaya çıkan bu değişimler en fazla postmodern felsefenin etkisiyle yazılan postmodern anlatılarda varlığını göstermiştir. Klâsik ve modern romandan; anlatıcı, kişiler, zaman, mekân, olay örgüsü, dil, üslûp gibi unsurlar bakımından farklılık gösteren postmodern anlatıların bu değişimi türün özelliklerini de farklılaştırmış; hatta türün adı bile değişime uğramıştır. Artık *roman* yerine *anlatı*, *eser* yerine *metin* terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü postmodernistler, modernizm eleştirisinin de etkisiyle yazdıkları metinlerin roman olarak değerlendirilmesini galat-ı meşhur kabul ederler. Bu sebeple biz de tez çalışmasında *postmodern roman* yerine *postmodern anlatı* terimini kullanmayı tercih ettik. Ayrıca bu tercih, tezimizde *klâsik roman*, *modern roman* ve *postmodern anlatı* olmak üzere üç farklı adlandırmayı gerekli kılmıştır. Metin merkezli bir sanat anlayışını benimseyen postmodernistlerin *roman* yerine *anlatı* terimini kullanmalarının nedenini İsmet Emre şöyle açıklar:

¹ Akademik çalışmalarda “Ön Söz” kısmında genellikle epigraf kullanımına rastlamak mümkün değilken, çalışmamızın ana konusu postmodernizmin modernizme yönelik eleştirileri olunca “Ön Söz”e bir epigrafla başlamayı uygun gördük. Çünkü modern romanın seçkinciliğini eleştirme yöntemlerinden biri olan epigraf kullanımı postmodern anlatılarda oldukça yaygındır.

Baştan sona kadar müphemliklerle dolu, muğlak, sınırları belirlenmemiş, dağınık, başı ve sonu belli olmayan bir düzlem... Belki biraz da bu yüzden, postmodernistler, yazdıklarına roman, öykü, deneme, şiir gibi herhangi bir türsel adlandırma yerine anlatı tâbirini kullanmayı yeğ tutarlar (Emre, 2006 (a): 89).

Batı edebiyatında etkisini gösteren postmodern anlatının Türk edebiyatındaki önemli temsilcileri Oğuz Atay, Orhan Pamuk, Elif Şafak, Hasan Ali Toptaş, Metin Kaçan, Latife Tekin, İhsan Oktay Anar, Hilmi Yavuz ve Bilge Karasu gibi yazarlardır. Bu yeni metinlerin hem biçim hem de içerik açısından klâsik ve modern romanlardan farklılığıyla ilgili çeşitli kitap, tez ve makale çalışmaları bulunmaktadır. Fakat postmodernizmin doğuşuna zemin hazırlayan modernizm eleştirisi konusu bugüne kadar akademik çevrelerde kapsamlı şekilde ve bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu sebeple bu tez çalışmasında postmodern anlatılarda yer alan modernizme yönelik eleştirilerle ilgili görüşler tespit edilip bunlar ayrıntılı bir şekilde ele alınarak yorumlanmıştır. Çünkü postmodernizm siyasetten ekonomiye, toplumsal yaşamdan sanata, kısacası hayatın hemen her alanında varlık göstermesi bakımından oldukça önemli bir akımdır. Bunun yanı sıra bu çalışmada bir edebî tür olan romanda (klâsik romanda, modern romanda ve postmodern anlatıda) eleştirinin işlevine, değişimine ve romanda eleştiri unsurunun yerine, özellikle de toplumla olan ilişkisine somut örneklerle yer verilmiştir. Ayrıca her ne kadar tezde, ‘modernizm eleştirisi’ konusu esas alınsa da doğal bir durum olarak karşılayabileceğimiz postmodern anlatılardaki klâsik ve modern roman özelliklerinin varlığına da dikkat çekilmiştir.

Tezin “Giriş”inde modern düşüncenin ve hayatın meydana getirdiği olumsuz sonuçlara yer verilirken aynı zamanda postmodern dönemde modernizm eleştirisinin daha iyi anlaşılması ve binlerce yıldır (geleneksel, modern ve postmodern süreçte) yaşanan hayatın bazı unsurlarına, değişimlere yer verilmiştir. Öte yandan “Giriş”ten sonra gelen ve üç ana bölümden oluşan tezde;

Birinci bölüm *Modern Öncesi Dönemden Postmodernizme Bazı Temel Kavramlar* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm kendi içinde Modern Öncesi Dönem, Modern Dönem, Postmodern Dönem ve Edebî Eser, Edebî Metin ve Anlatı Terimleri olmak üzere dört alt başlık altında toplanmıştır. Bu şekilde modern, modernite, modernizm, postmodernite ve postmodernizm terimleri açıklanarak çerçeveleri, birbirleri arasındaki farklar ortaya konulmuştur. Ayrıca bir edebî tür olarak romanın doğasını tanımlama ile ona yüklenen işleve, romanların yazılış sebeplerine ve toplum üzerindeki etkilerine de

yer verilmiştir. Bu bağlamda romanların hem insanın hem de toplumun değişik yönlerinin yansıtılmasında önemli bir işleve sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle de Türk edebiyatında medeniyet algısındaki değişikliklere ve yeni fikirlerin yayılmasına dair anlatımlara, serzenişlere romanlarda sıkça yer verildiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple insanı ve toplumu derinlemesine kavrayan bilim, teknik, felsefe gibi bilgi alanlarına dayanan, çoğu kez bunların ötesine de uzanan, insanla ilgili hemen her sorunu kucaklamaya çalışan romanın daha birçok işlevsel özelliğinden söz edilmiştir.

Roman ve Eleştiri: Klâsik ve Modern Romanlar ile Postmodern Anlatılarda Eleştirinin İşlevleri başlığını taşıyan ikinci bölümde ise edebî bir tür olarak roman kavramından ve eleştiri teriminden bahsedilmiştir. Özellikle de eleştirinin romanlardaki işlevleri çeşitli örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde yazarların niçin eleştiri yöntemini kullandıkları sorusunun da cevabı aranmıştır. Bu amaca yönelik olarak bu bölümde klâsik, modern ve postmodernite dönemi romanlarında bu türe yüklenen işlevlere, bu işlevlere bağlı olarak hem romanlardaki hem de anlatılardaki eleştiri unsurlarıyla birlikte bu eleştirilerin özelliklerine de yer verilmiştir.

Üçüncü Bölüm ise *Türk Postmodern Anlatılarındaki Modernizm Eleştirileri* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde; Orhan Pamuk, Hasan Ali Toptaş, İhsan Oktay Anar, Hilmi Yavuz, Latife Tekin, Metin Kaçan, Buket Uzuner, Elif Şafak gibi yazarların postmodern anlatıları, barındırdıkları modernizme yönelik eleştiriler açısından incelenmiştir. Dolayısıyla bu anlatılarda yer alan modernizme yönelik eleştiriler tespit edilerek yorumlanmış ve postmodernistlerin modern hayatı niçin eleştirdikleri ortaya konulmuştur.

Ekler ise *Metin Tahlilleri* başlığını taşıyıp, bu bölümde Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* ve Buket Uzuner'in *Balık İzlerinin Sesi* adlı anlatılarının metin tahlili yapılmıştır. Bu şekilde postmodern anlatıların klâsik ve modern romanlardan ayrılan yönlerini uygulamalı olarak somut örnekleriyle ortaya koymak hedeflenmiştir.

Türk Postmodern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi adını taşıyan bu çalışmada modern dünyayla birlikte başlayan bireysel ve toplumsal hayattaki değişikliklerin postmodern anlatılardaki özellikle olumsuz yöndeki yansımalarının ilk defa bu kadar geniş ve derli toplu bir şekilde incelenmesiyle, Yeni Türk Edebiyatı bilim dalında

önemli bir eksiklik giderilmiş olacaktır. Toplumun ve bireyin değişim süreci edebiyat sosyolojisi açısından önemlidir. Bu sebeple bu çalışmada postmodern anlatılar esas alınarak modernizmin etkilerinin bu metinlerde nasıl yer bulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Modernizm ve postmodernizmle ilgili bütün çalışmalar gibi bu çalışma da modernizm eleştirisi konusunun aydınlatılması için önemli bir veri olacaktır. Tez, konusu açısından bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri olduğu için çeşitli eksiklikleri ve hataları barındırabilir. Bu sebeple herhangi bir yanlış veya eksik bilgi-yorum tespit eden araştırmacıların katkılarını beklediğimi belirtmeliyim. Bu çalışmanın gelecekte postmodern anlatılar ve bu anlatılardaki modernizm eleştirisi konusu üzerine çalışacaklara faydalı olacağını umuyorum.

Son olarak bu çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen, sabrına her daim imrendiğim değerli danışmanım Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA ve hocalarım Prof. Dr. İsmet EMRE, Prof. Dr. Tarık ÖZCAN, Prof. Dr. Songül TAŞ, Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ, Doç. Dr. Mutlu DEVECİ, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİNER, Yrd. Doç. Dr. Taner NAMLI'ya teşekkür ederim. Ayrıca çeşitli önerileriyle çalışmaya katkıda bulunan arkadaşım doktora öğrencisi Volkan GEMİLİ'ye ve her zaman yanımda olan aileme özellikle de kardeşlerim Selin Cansu YETER ile Tolgahan YETER'e destekleri için teşekkürler.

18.12.2015

Gaye Belkız YETER

ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER

Modernizme ve modern hayatın bütün olumsuzluklarına bir karşı çıkış projesi olarak doğan postmodernizm, modernizmle ortaya çıkan sorunların eleştirisi üzerine kurulmuş felsefî bir akımdır. Postmodernizm siyasetten ekonomiye, toplumsal yaşamdan sanata, kısacası hayatın hemen her alanında varlık göstermektedir. Özellikle de son yüzyılda yaşanan bilimsel/teknolojik gelişmelerin fert ve toplum hayatındaki tesirleri edebiyatı da hemen her yönden farklı boyutlarda etkilemiştir. Bilimdeki ilerlemeler ve sanayileşme sonrasında oluşan yeni toplumsal yaşamın ve ekonomik düzenin meydana getirdiği pek çok değişim postmodern anlatıların ana konusu olmuştur. Örneğin bireyselleşmenin ve yabancılaşmanın sonuçları, hızla gelişen teknolojinin olumsuz etkileri, aşırı üretime bağlı tüketim, medya/gösteri toplumunun açmazları çeşitli postmodern anlatılarda işlenen konulardır. Dünyada ve Türk toplumunda yaşanan değişimi yeterince anlayabilmek için romanların ve postmodern anlatıların incelenmesi çağın sorunlarına ışık tutacaktır. Bu çalışma güncelliğini daima koruyan bir sorunu, ‘postmodern anlatılardaki modernizm eleştirileri’ni temel alması açısından günümüz toplum hayatının ve onun edebiyata yansıyan yönlerinin gün yüzüne çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Modernizm, postmodernizm, modernizm eleştirisi, postmodern anlatı.

ABSTRACT AND KEYWORDS

Postmodernism, born as a protest against all negative nature of modernism and modern life, is a philosophical movement built on the critiques of problems arising out of modernism. Postmodernism has a presence in almost every area of life such as economy, politics, social life and art. The influence of scientific and technological developments, experienced especially in the last century, on the individual and public life has affected the literature on all hands and in different ways. Changes occurring in the economic order and the new social life as a result of advances in science and industrialization have been the main subjects of postmodern narratives. For example, the results of individualisation and alienation, the negative effects of rapidly developing technology, consumption due to excessive production, dilemmas of the media/show society are the topics dealt within the various postmodern narratives. In order to understand the changes in Turkish society and in the world, novels and postmodern narratives should be studied, which will shed light on the problems of the era. By examining a contemporary topic, which is the criticisms of modernism in post-modern narrations representations, the present study will help illustrate today's community life and its effects on literature.

Key words: Modernism, postmodernism, the criticism of modernism, postmodern narrative.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER	viii
ABSTRACT AND KEYWORDS	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

MODERN ÖNCESİ DÖNEMDEN POSTMODERNİZME BAZI TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Modern Öncesi Dönem.....	5
1.2. Modern Dönem	7
1.2.1. Modernite.....	8
1.2.2. Modernizm.....	10
1.3. Postmodern Dönem.....	14
1.3.1. Postmodernite	14
1.3.2. Postmodernizm	16
1.4. Edebî Eser, Edebî Metin ve Anlatı	20
1.5. Sonuç ve Değerlendirme.....	32

II. BÖLÜM

ROMAN VE ELEŞTİRİ: KLÂSİK VE MODERN ROMANLAR İLE POSTMODERN ANLATILARDA ELEŞTİRİNİN İŞLEVLERİ

2.1. ROMAN VE ELEŞTİRİ	34
2.1.1. Edebî Metinlerde Eleştiri ve İşlevleri	36
2.1.2. Romanlarda Eleştiri ve İşlevleri	40
2.1.2.1. Don Kişot (1605)	41
2.1.2.2. Dönüşüm (1915)	46
2.1.2.3. Dava (1925)	49
2.1.2.4. Şato (1926).....	51

2.1.2.5. Koku (1985).....	53
2.1.2.6. Dövüş Kulübü (1996)	57
2.1.3. Sonuç ve Değerlendirme.....	66
2.2. KLÂSİK ROMANLARDA ELEŞTİRİ VE İŞLEVLERİ.....	68
2.2.1. Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat (1875).....	73
2.2.2. Felâtun Bey ile Rakım Efendi (1875)	75
2.2.3. Sergüzeşt (1888)	79
2.2.4. Müşahedat (1890)	82
2.2.5. Turfanda mı Yoksa Turfa mı? (1892).....	84
2.2.6. Sonuç ve Değerlendirme.....	86
2.3. MODERN ROMANLARDA ELEŞTİRİ VE İŞLEVLERİ	88
2.3.1. Mai ve Siyah (1897)	95
2.3.2. Ankara (1934).....	104
2.3.3. Kuyucaklı Yusuf (1937)	114
2.3.4. Fahim Bey ve Biz (1941).....	126
2.3.5. Sonuç ve Değerlendirme.....	140
2.4. POSTMODERNİTE DÖNEMİ GEÇİŞ SÜRECİ METİNLERİNDE ELEŞTİRİ VE İŞLEVLERİ	142
2.4.1. Sokaktaki Adam (1953).....	143
2.4.2. Saatleri Ayarlama Enstitüsü (1962).....	153
2.4.3. Aylak Adam (1959)	164
2.4.4. Sonuç ve Değerlendirme.....	177

III. BÖLÜM

TÜRK POSTMODERN ANLATILARINDA MODERNİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

3.1. Aydınlanma Felsefesi ve Modern Bilime Yönelik Eleştiriler	190
3.1.1. Bilginin Katı Mantıksallığına ve Araçsal Akla Yönelik Eleştiriler	200
3.1.2. Mutlak Evrensel Gerçeğe ve Üst Anlatılara Yönelik Eleştiriler	213
3.2. Modern Hayat Tarzına ve Sosyal Meselelere Yönelik Eleştiriler	226
3.2.1. Bireyselleşen Özneye Yönelik Eleştiriler	242

3.2.1.1. Yabancılaşan ve Topluma Yalnızlaşan Bireyin Kimlik Bunalımına Yönelik Eleştiriler	245
3.2.1.2. Modern Çağda Tutunamayan Kötümser Bireyin İstirabına Yönelik Eleştiriler.....	258
3.2.1.3. Modern Hayat Tarzında Kadına Bakış ve Cinsel Kimlik Bunalımına Yönelik Eleştiriler.....	270
3.2.1.4. Metalaştırılan, Makinalaşmış Bir Varlık Olarak İnsana Yönelik Eleştiriler	286
3.2.2. Teknolojinin Hayat Tarzında Meydana Getirdiği Değişimlere Yönelik Eleştiriler.....	291
3.2.3. Modernizm Sonrasında Ortaya Çıkan Tüketim Kültürüne ve Modaya Yönelik Eleştiriler.....	299
3.2.4. Değişen Kültürel Yapıya Yönelik Eleştiriler	315
3.2.5. Modern Sanata Yönelik Eleştiriler.....	321
3.2.6. Ahlâkî Değerlerin İtibarsızlaştırılmasına, Aile Kurumundaki ve İnsan İlişkilerindeki Değişime Yönelik Eleştiriler	340
3.2.7. Kent Hayatının Hayal Kırıklığına ve Mimariye Yönelik Eleştiriler.....	349
3.2.8. Modern Mutlakiyetçi Eğitim Sistemine Yönelik Eleştiriler	364
3.2.9. Modernizmin İnanç Hayatındaki Tesirlerine Yönelik Eleştiriler	375
3.2.10. Modern İş Bölümüne ve Meslekî Gruplara Yönelik Eleştiriler.....	388
3.3. Modern Ekonomik Sistemlere Yönelik Eleştiriler.....	393
3.4. Siyasî Meselelere Yönelik Eleştiriler	401
3.5. Sonuç ve Değerlendirme.....	430
SONUÇ	439
KAYNAKÇA.....	446
EKLER	470
METİN TAHLİLLERİ	470
4.1. Berci Kristin Çöp Masalları (1984).....	470
4.1.1. Olay Örgüsü	471
4.1.2. Zaman Kurgusu.....	479
4.1.3. Mekân Kurgusu.....	480
4.1.4. Şahıs Kadrosu	482

4.1.5. Tema	486
4.1.6. Bakış Açısı ve Anlatıcı	488
4.1.7. Metinlerarasılık	488
4.1.8. Üst kurmaca	489
4.1.9. Dil ve Anlatım	491
4.2. Balık İzlerinin Sesi (1992)	492
4.2.1. Olay Örgüsü	492
4.2.2. Zaman Kurgusu.....	497
4.2.3. Mekân Kurgusu.....	499
4.2.4. Şahıs Kadrosu	501
4.2.5. Tema	504
4.2.6. Bakış Açısı ve Anlatıcı	513
4.2.7. Metinlerarasılık	515
4.2.8. Üst kurmaca	515
4.2.9. Dil ve Anlatım	516

KISALTMALAR

Bk.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
hâl.	Hazırlayan(lar)
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	Ve benzeri
YKY	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

“Postmodernizm, modernist dünyaya karşı bir duruş ve modernizmi sorgulayan bir yöntemdir” (Emre, 2006 (a): 2).

Modern düşüncenin doğuşuna kaynaklık eden Rönesans, Reform, Aydınlanma Hareketi ve Sanayi Devrimi sonrasında meydana gelen bilimsel ve teknolojik gelişmeler başlangıçta özellikle hayatı kolaylaştırdıkları için sevinçle karşılanmıştır. İnsanoğlunun, özgürlük ve kesintisiz mutluluk arayışının kaynağı olarak düşündüğü ve umut bağladığı *modernizmin*, toplum üzerindeki etkileri bir süre sonra işsizlik korkusuna, kimliksizliğe, yurtsuzluğa, yalnızlaşmaya, yabancılaşmaya, duyarsızlaşmaya, aile kurumunun yıpranmasına, çeşit çeşit fiziksel ve bedensel rahatsızlıkların artmasına neden olmuştur. Ayrıca yol açtığı bu gibi tahribatların yanı sıra bireyin ardı arkası gelmeyen isteklerinin karşılanamamasıyla ve psikolojik şartların değişimiyle modernleşme çabaları hem hayal kırıklıklarına hem de psikolojik hastalıklara yol açmıştır. Söz gelişi modernizmin insanlara gösterdiği en önemli hedeflerden biri olan özgürlüklerin artacağı yönündeki vaatler ve dünya barışını egemen kılma isteği -maalesef- büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Teknolojik gelişmelerle üretimi daha seri bir şekilde artan tabanca, tüfek, el bombası, top, füze, atom bombası, nükleer bomba ve kimyasal silahların savaşlarda meydana getirdiği ağır hasarlar, can kayıpları modern çağın en olumsuz etkileri olarak düşünülebilir. Bu olumsuz etkilere sadece şu örneği bile vermek modernizm öncesi dönem ile modern dönem arasındaki uçurumu ne kadar da çarpıcı bir şekilde göz önüne sermektedir: Niğbolu Savaşı’nda -yaklaşık olarak- 70.000 kişi ölmüşken Amerika Birleşik Devleti tarafından II. Dünya Savaşı’nın sonuna doğru Hiroşima’ya ve Nagazaki’ye atılan atom bombaları sadece birkaç dakika içinde 215.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bu örnek âdeta modernizmin, bu yönüyle insanlığın sonunu hazırlayan bir süreç olduğunu düşündürüyor.

Ukrayna’nın Çernobil şehrinde 26.04.1986 tarihinde bir kaza sonucu meydana gelen Çernobil reaktöründeki sızma ise Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombalarından daha güçlü bir etkiye sahip olup Türkiye’de Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki kanser vakalarıyla ilişkilendirilmesi, kazanın etkilerinin günümüzde dahi süregeldiğinin bir göstergesidir. Atom bombalarının ve nükleer reaktörlerin yaymış olduğu radyasyonun bu gibi olumsuz etkilerinin yanı sıra özellikle de son birkaç yıldır

Suriye'deki iç savaş sırasında iki yüz elli bin -yaklaşık olarak- kişinin hayatını kaybetmesi ve kimyasal silah kullanımı modern teknolojinin dehşet verici olumsuz birer yansıması olarak düşünülebilir. Bu gibi felaketlerin yanı sıra modern teknolojinin bir güzelliği olarak kabul edilen kara yollarında seyahat etmeyi sağlayan araçların yanlış kullanımına ya da trafik kurallarına uymamaya bağlı olarak meydana gelen trafik kazalarındaki artış sebebiyle de her gün dünya üzerinde binlerce kişi hayatını kaybetmektedir. Ayrıca bu kazalardaki maddî ve manevî zararlar ise oldukça ciddi boyutlardadır.

Hızlı ulaşımı sağlayan araçların yanı sıra yaşamı kolaylaştıran bulaşık ve çamaşır makinaları gibi ev aletleri, insan hayatını olumlu ve olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlar yaşam kalitesini yükseltmiş; ancak insanın kendine yapacak bir şeyi kalmayınca robotlaşmasına, tek tipleşmesine, günlük hareket ihtiyacını karşılayamamasına, kilo problemi yaşamasına, can sıkıntılarının artmasına ve günün büyük bir kısmını televizyon, internet, cep telefonu gibi teknoloji ürünlerinin karşısında geçirmesine yol açmıştır. Öte yandan kapitalizmin etkisiyle ev ve çalışma alanlarının birbirinden iyice ayrılmasıyla birlikte şehirleşmenin artması, kadınların çalışma hayatına daha fazla dâhil olması, zamandan tasarruf sağlanması gibi nedenlerle hazır çorba, fast food ve donmuş yiyecek tüketimi gibi doğallığı tartışılan ürünlerin sıkça kullanımı hem beslenme alışkanlıklarını hem de bireyin sağlıklı yaşam standartlarını değiştirmektedir. Özellikle de modern çağla birlikte hemen her yerde kolaylıkla ulaşılabilen gazlı içecek kullanımındaki artış, zirai tarım ilaçlarının olumsuz etkileri insan sağlığı açısından büyük tehlikeler oluşturmaktadır. Örneğin gazlı içecekler ve uyuşturucu kullanımı davranış bozukluklarını, uyku sorununu ve saldırganlıkları tetiklemektedir.

Açgözlü, doyumsuz, gereksinim dışı alışveriş yapan, hırslarına yenik düşen modern çağın bunalımlı insanlarındaki şizofrenik durumlar ve intihar vakalarındaki artışlar kaygı verici boyutlardadır. Âdeta teknolojinin ve paranın kölesi hâline gelen modern bireyin, tahrip olan insan ilişkilerine de bağlı olarak yalnızlaşarak kendi kabuğuna çekilmesi, çeşitli sanal ortamlarla bu ihtiyacını gidermeye çalışması aslında birer tehdit oluşturmaktadır. Modern çağın bunalımlarının ve sıkıntılarının giderilmeye çalışıldığı son zamanlarda bireyin toplumsal yaşama katılması için yapılan grup terapilerine, yaşam koçlarına ve psikologlara önem verilmeye başlanmıştır. Tüm bu

arayışlar ise postmodern evrede hayatı yapaylığından kurtarıp doğallığına kavuşturmak için yapılan çalışmalar olarak düşünülebilir.

Modern çağ, yaşam kalitesini yükselten üretimlerle bir taraftan insanlığa hizmet etmiş, diğer taraftan ise birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Bu sebeple postmodernistlerin modernizm karşısındaki sorgulayıcı tutumları günümüzdeki pek çok soruna çözüm üretme sürecinde çalışmalara kaynaklık etmektedir. Söz gelişi modern kentleşmeyle beraber oluşturulan daha büyük mekânlar, daha yüksek binalar, düzgün yollar, toplu taşıma araçları, ışıklar, aydınlatmalar, AVM'ler/ışıklı büyük alışveriş merkezleri... modern dünyada insanların gözlerini kamaştıracak kadar yeni ve bir o kadar da önemli gelişmeler olarak karşılanmıştır. Fakat postmodernistler kentleşmenin başarısızlıkla sonuçlandığını, bu süreçte insanların yalnızlaştıklarını, tüketim çılgınlığı içinde olduklarını ve çok fazla strese girdiklerini düşünerek modernizmin getirdiği bu yeniliklere tepki göstermişlerdir. Bu gibi sebeplerle kan kaybetmeye başlayan modernizmin tahtına, 1930'lu yıllarda etkisi hissedilen, onu sorgulamayla işe başlayan - özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında (1945)- *postmodern* düşüncenin geçmiş olduğu görülmektedir. İsmet Emre, avangart bir tutumla ortaya çıkan postmodernizmin anti-modern bir düşüncenin temeli üzerine kurulduğunu, modern dünyayı sorunsallaştırdığını ve sorguladığını ifade ederek, postmodernizmin özelliklerinden biri olan, bizim de tezimizin konusunu oluşturan bu durumun (modernizm eleştirisinin) varlığına ve 1970'lerde olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini koruduğuna dikkat çeker (Emre, 2006 (a): 2). Yıldız Ecevit de postmodernistlerin modernizm eleştirisine yer vererek onların hedeflerinin bazılarını şöyle sıralar: “Söz konusu başkaldırının hedefleri arasında; geleneksel/yansıtmacı sanat anlayışı, sosyal/kültürel modernizmin mutlak doğruları/söylemleri/efsaneleri ve estetik modernistlerin seçkinliği ilk sırada yer almaktadır” (Ecevit, 2009: 67).

Modernizm eleştirisi temeli üzerine kurulan bu çalışmanın daha iyi anlaşılması için modernizmin ve postmodernizmin özelliklerine, birbirlerinden ayrılan yönlerine, bu terimlerin roman ile arasındaki ilişkiye yer vermekte fayda vardır. Fakat öncelikli olarak bu çalışma sırasında çeşitli problemlerle karşılaşmış olduğumuzu da belirtmek gerekir. Söz gelişi modernizm ve postmodernizmle ilgili gerek makale gerekse tez veya kitaplarda modernizmin ve postmodernizmin doğuşu, tanımı, içeriği, söylemleri... hakkında çeşitli ortak görüşler bulunmakla birlikte postmodernizmin ilkeleri hakkında

henüz ortak bir sonuca varılmamış gibi gözükmektedir. Özellikle de “modern”, “modernite”, “modernizm”, “postmodernite”, “post-modernite”, “post-modernizm”, “postmodernizm” gibi terimlerin bu çalışmalarda farklı şekillerde yorumlanması, bütünüyle bir uzlaşma varılamaması bu problemi önemli bir sorun hâline getirmektedir. Postmodernistlerin modernizm eleştirisini anlamak, kavrayabilmek ve çalışmanın konusunu netleştirebilmek için akımın tarihî alt yapısına bakarak onun arka planından haberdar olmak gerekmektedir. Bu sebeple postmodern anlatılardaki modernizm eleştirisini daha iyi kavrayabilmek adına, öncelikli olarak yukarıdaki terimleri bazı araştırmacıların tanımlamalarından da faydalanarak açıklayıp her iki anlayış arasındaki farkları ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü toplumsal yaşamda radikal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı sanattan edebiyata, felsefeden bilime, dinden siyasete, ruhtan bedene kadar insanların hayatını etkileyen bu iki akımın birbirleriyle olan ilişkileri oldukça önemlidir.

I. BÖLÜM

MODERN ÖNCESİ DÖNEMDEN POSTMODERNİZME BAZI TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Modern Öncesi Dönem

“Klâsik dönem” ve “geleneksel dönem” olarak da adlandırabileceğimiz bu dönem, ağırlıklı olarak Tanrı merkezli dinî otoritenin hâkim olduğu, bireyin kendi varlığını pek fazla ortaya koyamadığı, -sanattan edebiyata, bilimden teknolojiye- gelişmelerin çok yavaş ilerlediği, hayat standardının düşük olduğu, çoğu zaman kıtlık ve savaş tehlikesiyle yüz yüze gelindiği bir süreçtir. Bu dönemde genellikle kilisenin keyfi, kişisel otoritesi karşısında kendi varlığından söz edemeyen Orta Çağ Batı insanı, bilim, akıl gibi kavramlara da kayıtsız kalmıştır (Sayın, 1994: 103). Çünkü insanlar olayları yorumlarken Tanrı merkezli bir yol ve düşünce sistemi takip ediyorlardı. Bu sistemden yola çıkarak kendine özgü bir yapılanma meydana getiren geleneksel toplumlarda ise bilgi, giyim-kuşam, ahlâk, mimari, sanat, yeme-içme, evlenme ve boşanma gibi gündelik hayatı oluşturan bütün unsurlar genellikle büyüklerin belirlediği bir anlayışla oluşturuluyordu (Doğan, 1998: 305). Ayrıca din adamlarının büyük önem taşıdığı, Tanrı’nın buyruklarına göre şekillenen bu sistemde daha çok iyiler ve kötüler bulunmaktaydı. İnsanlar da iyiliklerine ve kötülüklerine göre değerlendirilmekteydi.

Tanrı merkezli düşüncenin, okur-yazar oranının düşük olmasının ve din adamlarının da etkisiyle aklın, bilimin, gerçekliğin henüz yeterince önemsenmediği bu dönemde insanlar daha çok dinsel kitaplar ya da doğaüstü güçlerin otoritesinde yönetilip dinsel, mezhepsel ve aile ilişkileri çerçevesinde bir arada bulunmaktaydılar. Özgürlük, demokratikleşme, bireyleşme gibi kavramların yeterince ortaya çıkmadığı, keskin ideolojik değişimlerin yaşanmadığı bu süreçte iktidarın kaynağı henüz halk değildir. İnsan ilişkilerinin henüz karmaşıklaşmadığı, bağların daha kuvvetli olduğu klâsik dönemde siyasî yapılanma oldukça sıradan, yerel ve bir o kadar da basittir. Çıkar ilişkilerinin henüz yaygınlaşmadığı, yaşça kendinden büyük olanlara saygıda kusur etmeyen, yardımlaşmaya ve dayanışmaya değer veren geleneksel dönemde yaşayan insanlar birçok yönüyle modern bireyin tam tersi bir hayat tarzı sürmüşlerdir.

Söz gelişi modernite öncesi toplumlarda üretimin elle yapılması sebebiyle hem yerel boyutta hem de oldukça sınırlı düzeydeki ekonomik faaliyetler çoğunlukla avcılığın yanı sıra toprağa dayalıdır. Toprak sahiplerinin güçlü olduğu, kast sisteminin esas alındığı geleneksel toplumlarda insanlar modern toplumlardan farklı olarak hem üretici hem de tüketici konumundadır. Nüfusun büyük bir kısmının kırsal kesimlerde yaşadığı modern öncesi dönemde üretimin son derece sınırlı olması sebebiyle doğal olan birçok üründen faydalanarak ihtiyaçlarını karşılayan bireyler hayatta kalmak için uğraşmışlardır. Aslında dezavantaj gibi görülen bu yaşam şekli modern insanlara göre daha sağlıklı beslenmeye imkân sunduğu için bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Öte yandan hem iletişimin hem de ulaşımın yavaş, geç olduğu klâsik evrede, insanların yaşam kalitesi oldukça düşük ve bir o kadar da güven vericidir. Sanayi Devrimi'nin henüz gerçekleşmediği klâsik evrede, modern dönemin aksine, basit aletlerle sürdürülen hayatta, modern dönemdeki gibi sistemli ve karmaşık bir iş bölümünün olmadığı da görülür. Çünkü bu dönemde daha çok tarım işçilerine ve usta-çırak ilişkisine dayanan zanaatkârlıklara önem verilmiştir. Henüz çok az sayıda olan meslek grupları ve iş bölümü modern eğitimle birlikte çeşitlenerek artış gösterip daha sistemli bir hâl almıştır. Fakat başlangıçta olumlu bir değişim olarak düşünebileceğimiz bu farklılıklar zamanla insanları yoran, onları daha fazla sömüren, işsizlik oranını artıran bir sisteme dönüşecektir (Işık, 1996: 782). Söz gelişi Sanayi Devrimi ile birlikte modern dönemde tarıma dayalı ekonomik yapı yerini fabrikasyona dayalı kentsel bir üretime bırakmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru Feodalite'nin kan kaybetmesiyle birlikte toprağı olmayan köylülerin kırsal kesimden büyük şehirlere yani endüstri merkezlerine dalgalar hâlinde başlattıkları bu göç, Avrupa ülkelerinin çoğunda hızlı ve plansız bir kentleşmeye neden olmuştur. Modern dönemdeki bu büyük değişim doğru örgütlenmeyi, zamana karşı yarışı, bilginin önemini, göçleri, üretimin yanı sıra tüketim oranındaki artışı da beraberinde getirerek insanları hem bedenen hem de ruhen yormaya başlamıştır. Modernizm sonrası yeni dünyanın ağır yükü altında ezilmeye başlayan sanayi toplumu için hayat eskiye nazaran daha zor ve katlanılmaz bir hâl almıştır: “Kapitalist uygarlığın egemen olduğu uluslardaki işçi sınıfı tuhaf bir deliliğe yakalanmış gibidir. Bu delilik iki yüzyıldır bahtsız insanlığa işkence eden bireysel ve toplumsal sefaleti beraberinde getirmiştir” (Lafargue, 2015: 13).

Klâsik evrede gerçekliğe, bilgiye daha çok deneme yöntemiyle ulaşılırken, evrensel, hazır mutlak bilginin varlığıyla modern bir yaşam süren birey deney yönteminden yoksundur. Bu sebeple gerçekliğe önem veren modern bireyin aksine, aklın yerine duygularını ön plana çıkaran insan arasında ciddi bir zihniyet farkı görülmektedir. Bu farklılıklar yaşam tarzını da önemli bir şekilde etkilemiştir. 12. yüzyılda doğa olaylarının ve toplumsal olayların akıl yoluyla çözümlenmesiyle birlikte başlayan değişim süreci Rönesans ve Reform düşüncesinin temelini de oluşturmuştur. Aklın gerçeğe ulaşmada önemli bir araç hâline gelmesiyle birlikte dünyanın algılanışında geleneksel öğelerin etkisi azalmıştır. 18. yüzyıl Aydınlanma Hareketi'ne zemin hazırlayan bu gibi gelişmeler yukarıdaki örneklerde olduğu gibi modern öncesi toplum ile modern toplum arasında ciddi farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Giddens, 2000: 54). Bütün bu değişim ve farklılıklar göstermektedir ki modernizm de aslında klâsik dönem karşısında avangart bir tutum içindedir.

1.2. Modern Dönem

Genellikle “yeni, çağdaş, ilerici, yenici”² gibi anlamlara gelen *modern* kelimesi, Avrupa’da ortaya çıkan Rönesans ve Reform Hareketleri sonucunda bilimsel verilerin, teknolojik yeniliklerin artması, burjuva sınıfının gücünü göstermeye başlaması ve sanayi devriminin de etkisiyle gerçekleşen toplumsal değişim ve gelişim için kullanılır. Modern terimiyle aynı anlamlara gelen *modernleşme* terimi ise eskiden yeniye geçiş, toplumu ve neredeyse bütün dünyayı hemen her yönden etkileyen bir yaşam şeklinin ifadesidir. Modernizm yanlısı olan kişiye ise *modernist* denilmektedir. Modernist de modern kelimesiyle benzer anlamlara gelmektedir.

Modern düşüncenin temellerini oluşturan Rönesans, Reform ve Aydınlanma Hareketi ilk olarak Avrupa’da, daha sonra da bütün dünyada etkisini göstermiştir. Türkiye’de ise Tanzimat sonrası Batılılaşmayla da eşdeğer görülen modernleşme, modern ve moda gibi kavramlar hâlâ bir problem olarak sosyo-ekonomik anlamda varlığını sürdürmektedir (Wagner, 1996: 69). Özellikle de modernliğin değişim hızının son zamanlarda oldukça hızlı bir şekilde artması postmodernistlerin tepki gösterdiği kaygı verici bir durumdur.

² Bk. <http://www.tdk.gov.tr/> (ET: 22.05.2014) Ayrıca Bk. (Çetişli, 2006: 153)

1.2.1. Modernite

Modernite, modern düşüncenin henüz -izm’e dönüşmediği, Ortaçağ’ı ya da feodal dönemi içine alan, aklın, bilimin yavaş yavaş önem kazandığı ve yeni bir yaşam tarzının benimsenmeye başlandığı tarihsel sürece verilen addır (Saylan, 1999: 22). Latince “modernus” kelimesinden gelen ve “şu anda kullanımda olan”, “moda” teriminden türeyen *modernite*, 15. yüzyılda Rönesans Hareketi’yle temelleri atılmış ve dünyada yeni bir süreç başlatmıştır. Bu süreç özellikle de Batı toplumlarında ortaya çıkan sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve teknolojik değişimin de ifadesi olmuştur.

İlk olarak Avrupa’da başlayan modernite ile birlikte, Batı toplumu artık insanın merkeze geçtiği, bilimin önem kazandığı, mitlerin ve geleneksel olanın önemsizleştiği yeni bir hayat algısıyla şekillenmiştir. Bu gibi değişimlere kaynaklık ettiği için Tanrı’nın otoritesinin yerini insan aklının alması ve beraberinde serbest düşüncenin gelişimi modernite sürecinin hazırlayıcılarından biri olarak kabul edilebilir. İnsan aklının önem kazanmasıyla birlikte bağımsız düşünmeye başlayan birey yeni bilgilere ihtiyaç duyacaktır. Bu ihtiyaç da bilimin önemszenmesine ve beraberinde Aydınlanma Hareketi’nin doğuşuna hız kazandırmıştır. İhtiyaçları doğrultusunda arayış sürecini devam ettiren birey için yeni bir hayatın kapılarının açılışı “modernite projesi”ni doğurmuştur. Bu proje öncelikli olarak Avrupa’yı, daha sonra da hemen bütün dünyayı derinden etkilemiştir. Modernite projesi ile birlikte bireyler ve toplumlar genellikle *çağdaşlık* olarak tanımlanan modern sürecin peşine takılmışlardır. Çağdaşlık/çağdaşlaşmak fikri, beraberinde “Hangi döneme, kime ve neye göre çağdaşlık?” sorularını akıllara getirmektedir. Bu sebeple Batı kaynaklı olan modernitenin her toplumdaki yansımaları ve etkileri, bu sorulara verilen cevapların farklılığı sebebiyle birbirinden ayrıdır.

Türkiye’de ağırlıklı olarak Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile gelişen, neredeyse günümüze kadar daha çok modernleşme çabaları olarak karşımıza çıkan modern olma isteği; hayatı, sanatı, insanı, bilimi değişik şekillerde etkisi altına almıştır. Hiç kuşkusuz ki Karlofça Antlaşması’ndan sonra Batı’ya yüzünü dönmeye başlayan ve Tanzimat’tan sonra birçok noktada yanlış Batılılaşma ile yoluna devam eden modernleşme projesinden Türkiye’de olumlu ve olumsuz yönleriyle nasibini almıştır/almaya devam etmektedir. Özellikle de “Hangi döneme, kime ve neye göre çağdaşlık?” sorunlarına

hâlâ doğru ve ortak bir cevap bulamayan Türk toplumunun Batılı devletlerden madden geri kalmış olmasından kaynaklı düşüncelerin sevkiyle sürekli onların seviyesine yükselme fikri, bir Batılı gibi yaşama arzusu, sınırları belirsizleşen özgürlük anlayışının ürettiği problemler ve modaya duyulan aşırı ilgi bu olumsuzluklara örnek teşkil etmektedir.³

Genel olarak klâsik toplumlarda sosyal ve kültürel yapının çözülmesiyle temelleri oluşan modern toplumun ondan ayrılan en önemli farkı, aklın önem kazanmasıyla kendi varlığının, düşüncelerinin ve hislerinin gücünü keşfeden insanın bireyleşme süreci olarak düşünülebilir.

Bu bağlamda modernite, dikkatleri Tanrı'dan insana çevirmiştir. Tanrı merkezli dünyadan insan merkezli bir dünyaya geçişle artık iyiliklerin, kötülüklerin yerini akıl yoluyla tespit edilen doğrular ve yanlışlar almıştır (Emre, 1999: 70). Akıllı olanın doğruyu bulacağı bu yeni düzende gözle görülen bilgi önem kazanmıştır. Masalların, hikâyelerin ve mitlerin yerini gerçeklerin aldığı, dairesel mantık yerine ise çizgisel mantığın geçtiği modernite döneminde artık takvim ve saatle ölçülebilen bir zaman anlayışı vardır. Zamanın; çalışma zamanı, yemek zamanı, dinlenme zamanı, uyuma zamanı, gezme zamanı, tatil zamanı gibi bölümlere ayrıldığı modernite sürecinde bireyin sosyal hayattaki davranışlarının değişmesinin yanı sıra özgürlüğünün de sınırlandığı bir sisteme geçilmiş olduğu görülür. “Modern atölyeler, işçi kitlelerinin hapsedildiği, sadece erkeklerin değil kadınların ve çocukların da 12-14 saat zorla çalışmaya mahkûm edildikleri ideal ıslahevleri hâline gelmiştir!” (Lafargue, 2015: 22-23). Klâsik dünyaya göre daha özgür olacağını düşünen modern insan büyük bir yanılgı içine düşerek âdeta saatin ve takvimin boyunduruğu altına girerek robotlaşmıştır: “İdeali, üreticinin ihtiyaçlarını asgarî düzeye indirmek, sevincini ve tutkularını elinden almak, aralıksız ve acımasızca sadece iş yapan makine rolüne onu mahkûm etmektedir” (Lafargue, 2015: 8). Moderniteyle birlikte daha fazla refah ve özgür bir dünya tasarlayan, onun için de her alanda merkeziliği/merkezleştirmeyi benimseyen modern toplumlarda hukuk kurallarıyla yönetilen devletler kurulmaya başlanmıştır. Bu şekilde kendini daha güvende ve özgür hissedeceğini düşünen modern birey bir süre sonra

³ Modernleşme çoğu zaman Batılılaşmayla da özdeşleştirildiği için Türkiye’de bir sorun olarak boy göstermeye devam etmektedir. “Modern kavramının ilk anlamı Hristiyan olma, günümüzde ulaştığı son anlamı ise Batı’lı olmaktır” (Uçan, 2009: 2285).

kanunlar ve kurallar karşısında ezilmeye başlamıştır. Kurumların ortaya çıkması, denetim ve siyasî baskının artmasıyla modernleşme süreci insanların beklentilerinin dışında bir dünya meydana getirerek hayal kırıklıklarına yol açmıştır. Postmodernistler de buna büyük bir tepki göstererek yasaların üstünlüğüne ve merkeziliğe karşı çıkmışlardır. Böylelikle kurallar ve kanunlarla yönetilmeyen daha özgür bir dünya tasarlayarak modern dönemde gerçekleştirilemeyen eşitlik, adalet, özgürlük gibi kavramları hayata geçirmeyi amaçlamışlardır.

İnsan aklının hemen her şeyi kontrol ettiği ve düzenlediği düşüncesinin temelleri üzerine kurulan, yerleşik/klâsik yaşam tarzına bir başkaldırı hareketi olarak modernite, genel olarak bu etkilere sahip olmakla birlikte yerini bir süre sonra modernizme bırakmıştır. Ayrıca *modern* sözcüğünden türetilmiş olan *modernite* ve *modernizm* kelimeleri aynı kökten gelmiş olmalarına rağmen farklı anlamlara gelmektedirler.

1.2.2. Modernizm

Bütün yeniliklerin temelini geçmişte aramak gerekmektedir. Sanattaki değişiklikler de öyledir. Bu sebeple postmodernist düşüncüyü ve onun anti-modern tavrını anlayabilmek için modernizm hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Postmodernizm, modernizmin açmış olduğu yolda ilerleyerek aklın ve bilimin esas alındığı sürecin devamında, 18. yüzyılın ikinci yarısında temelleri atılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın doğurmuş olduğu buhran ve hayal kırıklıklarının ardından modernizmin sorgulanmaya başlanmasıyla bu dönemin yerini *postmodernite* süreci almıştır (Emre, 2006 (a): 32) ; (Karataş, 2007: 324).

Modernizm, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Aydınlanma Hareketi ve Sanayi Devrimi'nden sonra büyük toplumsal değişikliklerle birlikte, özellikle de sanatta, mimaride ve edebiyatta kendini gösteren zihniyet değişiminin ifadesidir. Zira modernizmi; Aydınlanma Hareketi'yle birlikte yeniden keşfedilmeye ve önem kazanmaya başlayan insanın kendi bilincinin farkına varmasıyla ortaya çıkan modernite sonrası yeni bir süreç olarak da tanımlamak mümkündür. Rönesans, Reform ve Aydınlanma Hareketi sonunda kurulan ulus devletleri, merkezî konuma geçen insan faktörü, burjuvazinin doğuşu, ekonomik-teknik alanlardaki değişiklikler, modernizm sürecinin doğuşuna zemin hazırlayan belirleyici unsurlar olarak düşünülebilir. Modern

birey; geleneksel olana bir başkaldırı hareketi olarak doğan ve Fransız Devrimi'nin de etkisiyle artık kendine verilen görevleri aynen uygulamak yerine kendi isteklerine, arzularına yönelmeye başlamıştır. Bu süreçte, büyük bir değişim ve dönüşüm geçiren birey; etkin bir güç konumuna gelerek özgürleşme isteğiyle de mutluluk arayışını ön plana almıştır. İnsanlardaki bu değişimin ve dönüşümün yanı sıra *modernizm* etkisini göstermeye başladığı andan itibaren yeni düşüncelerin, yaşamların, ekonomik düzenin, davranış biçimlerinin, siyasî düşüncelerin ve ideolojilerin, sanatsal orijinalliklerin, kısacası kültürel ve toplumsal hayattaki pek çok değişimin kaynağı olmuştur.

Modern evrede her alanda ilerleme esas alınsa da eğitim imkânına pek çok insanın ulaşamaması kendi yeteneklerinin dahi farkına varamamalarına neden olmuştur. Bu sebeple geleneksel toplumun aksine bilginin, okuma imkânlarının sadece bazı kesimlerce (özellikle burjuva kesimince) ulaşılabilen konumuna postmodernistler tepki göstermişlerdir. Her ne kadar Kilise'nin tekelinden çıkarak herkesin kolaylıkla ulaşabileceği modern ve eşit eğitim ilkesinin benimsenmesiyle okuma-yazma oranında artış gözlemlenmekle birlikte bilim, sanat alanındaki gelişmelerde zemin hazırlanmıştır. Modern dönemde eğitim oranındaki artışla endüstrinin önem kazanması, geleneksel toplumdaki tarıma dayalı ekonominin kan kaybetmesine neden olmuştur. Artık şehirlere göç ederek fabrikalarda ya da devlet kurumlarında çalışmaya başlayan - çiftçilikten uzaklaşan- modern bireylerde kıtlık yerine aşırı üretim tehdit oluşturmaya başlamıştır. Fabrikalarda teknolojiye ileriye giden ilerlemelere de bağlı olarak her şeyin makineleştiği modern evrede üretim cansız nesnelerin eline geçmiştir. Bu sebeple insan gücüne duyulan ihtiyaç azalmış, işsizlik baş göstermiştir. Ayrıca geleneksel dönemin aksine, çalışma hayatının iki aktörü usta-çırak ilişkisi işçi-patron ilişkisine dönüşmüştür. Bu değişimin yanı sıra Endüstri Devrimi öncesinin esnek çalışma süreleri, yeni dönemde yerini yoğun mesai anlayışına bırakmış, çalışma koşulları ağırlaşmış, çalışma alanları genişlemiş, düşük ücretler, sözleşme usulüyle daha yorucu ve daha güvensiz, işverenlerin baskısı altında emeğin acımasızca istismar edildiği, sömürülen işçi sınıfının problemleri ortaya çıkmıştır. Özellikle hijyenik olmayan işyerlerinde, uzun mesai saatleri boyunca, düşük ücretlerle, hem bedensel hem de ruhsal gelişimleriyle uyumlayacak işlerde çocuk ve kadın işçilerin istihdamı modern dünyanın önemli bir problemi olmuştur. Nitekim sağlıksız ve ağır çalışma koşulları, bu dönemde ister istemez pek çok meslek hastalığına neden olmuştur. Bütün bu olumsuz koşullar bazı

insanları kısa yoldan zengin olma hırsıyla çeşitli suçlara yöneltmiş, cinayet ve hırsızlık oranlarında ise büyük artışlara yol açmıştır: “Çağımızın çalışma yüzyılı olduğu söyleniyor; gerçek şu ki acının, sefaletin ve bozulmuşluğun yüzyılıdır” (Lafargue, 2015: 25).

İnsanın hayat ve çevreyle olan ilişkisinin değişmesi, tüm sanatlarda öncelikle de mimaride yansımalarını bulmuştur. Söz gelişi klâsik dünyanın çizgileri, uzamı ve biçimi modern mimari düşüncesiyle birlikte değişime uğramıştır. Bu sebeple postmodernizmin modernizm eleştirisi ilk başlarda mimaride kendini göstermiştir. Özellikle de modern dönemde temelleri atılmaya başlayan yüksek katlı, lüks, camlı, ışıklı olarak tanımlanabilecek bina yapımı, mimari ve kentsel değişim alanındaki yenilikler postmodernizmin sorguladığı temel unsurlardan biridir. Tıpkı mimaride olduğu gibi insanların değişimi ve gelişimi sonucu müzikte de birtakım kırılmalar meydana gelmiştir. O güne kadar alışlagelmiş klâsik tarzların dışında sürekli yeniye açık olan ve modern/yeni/çağdaş müzik olarak tanımlanan bu kırılmalarda en çok göze çarpan değişim teknolojinin desteğiyle de çok sesli, polifonik, daha karmaşık -elektronik, caz, rock müzik gibi- bir hâl almasıdır.

Modern dünyada aile içi şiddet ve boşanma oranlarındaki artış oldukça önemli bir sorundur. Modernizm kadınlar için seçme ve seçilme, çalışma sahasına dâhil olma gibi yeni haklar sunsa da modern dünyanın tüketim anlayışı kadını da tüketilen, istismar edilen bir araç konumuna getirmiştir. Özellikle son zamanlarda kadın sömürüsünün bu kadar fazla olduğu bir dönem hiç yaşanmamıştır. Artık kadın; Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki arı süte sahip olan, beyinin en büyük destekçisi, eş ve çocukları tarafından her zaman hürmet gösterilen anne konumundan uzaklaşmış gözükmektedir. Bugünün dünyasında ise insanların bencilleşmeleri ve sadece kendi çıkarları için yaşamak istemeleri bu oranın daha da artmasına neden olmuştur. Öyle ki günümüzde sıkça şahit olunan tenselliğe indirgenmiş sevgiler, kadın istismarının gelmiş olduğu boyutu açıkça göstermektedir. Kadına uygulanan fiziksel, cinsel, duygusal şiddetin ve fuhuş oranlarındaki artışın birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır.

Akıl merkezli düşüncenin de etkisiyle toplumla uyumsuzluğun ve anlaşamamanın meydana getirdiği bunalım, kaçma arzusu, arayış, büyük şehirlerdeki insanların kalabalıklar içindeki yalnızlığı ve yeni ortaya çıkan psikolojik rahatsızlıkların tetiklediği

intiharlar modern dünyanın yüz yüze kaldığı ciddi problemlerdir. Ayrıca modern birey artık hayatını ekonomik anlamda güçlendirip, seyahat ederek, akıl merkezli eğitime hız kazandırarak şekillendirmeye başlamıştır. Bu da bencillik düşüncesi içinde olan modern insanı yalnızlığa iten sebeplerden biridir. Çoğu zaman iktidar hırsına yenik düşerek hassasiyet, aşk, iyilik, acıma, yardım severlik gibi değerlerini yitiren insanlar postmodern süreçte dahada fazla bencilleşmişlerdir. Bunun nedenini ise insanların modern sistemlere körü körüne bağlanmalarıyla açıklamak mümkündür. Modern evre sonrasında sistemin dışında kalan ya da ona dahil olmak için insanî vasıflarını gün geçtikçe kaybetmeye başlayan bireylerin yaşamış olduğu sorunlar ise postmodernistlerin eleştirdiği unsurlardır. Çünkü modern evrede ortaya çıkan sorunların pek çoğu günümüzde şiddet ve terör eylemlerindeki artışa, insan kaçakçılığına, dolandırıcılığa ve uyuşturucu tacirliğine varan bir boyuta kadar gelmiştir. Organ mafyaları, uyuşturucu çeteleri, hackerlar (bilgisayar korsanları) modern dünyanın oluşturduğu ve insanların başa çıkması gereken büyük birer sorun olmuştur. Bütün bu olumsuz etkiler sebebiyle her türlü üst anlatı ve ideoloji karşıtı bir tutum içinde olan postmodernistler aynı zamanda modernizmin tek tip insan modeline karşı çıkarak melezleşmeyi önemli kılmışlardır. Öte yandan postmodernizmle birlikte anti-modern bir tavır olarak kimliksizlik düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Son dönemlerdeki uni-sex tercihlerdeki, kullanımlardaki ve ürünlerdeki artış bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Modernizmin bu gibi olumsuz sonuçlarının yanı sıra ekonomi alanında hem olumlu hem de olumsuz yönde pek çok değişim yaşanmıştır. Söz gelişi klâsik evrede ticari faaliyetler, para yerine daha çok değiş tokuş yöntemiyle mesafesi sınırlı bir alanda yapılırken Sanayi Devrimi ve üretim hızındaki artışa bağlı olarak her şeyin kısa sürede kolaylıkla elde edilebileceği, küreselleşen yeni dünyada ticarî ilişkilerde uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. Ayrıca eğitim olanaklarının gelişmesi ve ekonomideki değişimler, iş bölümünün artışına, çeşitlenmesine ve bilek gücünün yerini bilgi açısından nitelikli elemanlara bırakmasına neden olmuştur. Öte yandan modernizmle birlikte din adamlarının keyfi yaptırımlarının dışına çıkılarak yönetimde kanunların ve kurumların belirleyici unsur olduğu görülmektedir. Dinî yaptırımların aksine, özgürlük, laiklik gibi düşüncelerin yaygınlaştığı modern toplumda artık insanların vicdanı ve istekleri önem kazanmıştır. İnsanın merkeze oturduğu, zaman kavramının gün geçtikçe -boş vakit dahi bulunamayacak kadar- hızlı aktığı yeni bir kültür ve hayat tarzı oluşturan modernizm,

modern toplum ile modern dönem öncesi toplum arasında ciddi farklar ortaya çıkarmıştır. Fikir akımlarının çeşitlendiği bu dönemden çok şey bekleyen halk bir süre sonra kendi içinde çözülmeye ve aksaklıkları hissetmeye başlamıştır. Bu sebeple modernitenin açmış olduğu yoldan ilerleyerek onun hedeflerini en üst noktaya taşıyan modernizmin, modernitenin içindeki aksaklıklara da dikkat çekmiş olduğunu belirtmekte fayda var.

Eskinin değişmesi yani yeni olanın kabul edilmesi fikrine dayanan modernizm, geleneksel kuralların yıkılması anlamına da gelir. Modernizm, zamana bağlı olarak içeriği ve şekli değişse de genellikle eski olandan yeni olana geçişi yani moda olanı öcelelemektedir. Bilhassa sanatta ve edebiyatta yaşanan değişimleri tanımlamak için kullanılan modernizmin yerini, -I. Dünya Savaşı'nın sonunda yaşanan sıkıntılı, buhranlı günlerin de etkisiyle modernizmin sunduklarının sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlanmasıyla- postmodernite alır. Zira hem modernizm hem de postmodernizm toplum üzerinde benzer etkiler meydana getirmeleri ve avangart tutumları sebebiyle çoğu zaman birlikte düşünülmesi gereken akımlardır.

1.3. Postmodern Dönem

1.3.1. Postmodernite

İsmet Emre, modern romandan postmodern anlatıya geçiş sürecindeki modernizm ile postmodernizm arasındaki ara dönem için *postmodernite* terimini kullanmaktadır. Emre, *postmodernite*'yi modernizmin sonunda onun sorgulanmaya başlandığı bir döneme, postmodernizmin henüz izm'e dönüşmediği bir geçiş sürecine verilen ad olarak tanımlar: "Modern düşüncenin bunalımlarının, açmazlarının, dolayısıyla, bir anlamda kendi içindeki çelişkilerinin müphemlikten arınarak daha da belirginleştiği, ona kafa tuttuğu hâlde bütüncül bir perspektif kazanamadığı bir geçiş sürecine verilen isim..." (Emre, 2006 (a): 30). Ayrıca İsmet Emre, postmodernite terimiyle Nietzsche, Saussure, Foucault, Derrida ve Baudrillard gibi düşünürlerin öncülüğünde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernizmin sorgulanmaya başlandığına dikkat çekerek 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bu sürecin modernizm içindeki öneminden bahseder.

Post-modernite terimi ise, postmoderniteyi modernitenin devamı olarak görenler tarafından onun yeni bir süreç olmadığını vurgulamak için kullanılan terimdir. Modern dünyanın sunduklarına karşı çıkan postmodernistlerin yanlış yaptıklarını, o güne kadar meydana getirilen bütün gelişmelerin eleştirilmesinin ve hedef alınmasının büyük bir hata olduğunu düşünenlerin kullandıkları *post-modernite* terimi ve aradaki (-) işaretinin anlamını İsmet Emre şöyle açıklar:

Postmoderniteyi aydınlanma felsefesine aykırı, Batı'nın bugüne değin edindiği birikim ve kazanımları silip süpürecek yozlaştırıcı bir hareket olarak gören modernistler, moderniteden bağımsız, tıpkı onun öncesinden ayrılan çizgiler gibi belirgin, kendine özgü bakış açısı bulunan bir anlayış olarak görmeme eğilimlerinin devamı olarak gördükleri için bu kavramı (-) ile ayırırlar (Emre, 2006 (a): 36-37).

Bu çalışmada modern roman ve postmodern anlatılar arasındaki geçiş sürecini *postmodernite* terimiyle karşılayacağız. I. Dünya Savaşı sonunda bunalan, ezilen, umutları yıkılan, sürekli mutsuzluğa, yalnızlığa doğru itilen bireylerin, modern dünyayı sorgulayarak burjuva kapitalizmine ve modernizme eleştirel yönde yaklaşımlarıyla başlayan ve II. Dünya Savaşı'na kadar devam eden süreç için 1918-1940 *postmodernite* terimini kullanmak oldukça uygundur.

1918-1940 yılları arasında toplumun modernizmin kölesi olmasından yakınan postmodernistler, modern evrede bireyleşme sürecinin sekteye uğradığı, özgürlük, eşitlik, özgüven gibi kavramların yanlış anlaşıldığı, her şeyin aşırısının zararlı olduğu düşüncesinden yola çıkarak insanların farkında olmadan yalnızlaştıklarına ve ötekileştiklerine dikkat çekerler. Ayrıca edebî metinlerde modernizmin 'tek ve kesin bilgi anlayışı'nı eleştirerek mitlere, masallara, hikâyelere yer verilmeye başlanan postmodernite döneminde bir yandan modernizm eleştirisi yapılırken diğer yandan da geleneksel toplumun bazı özellikleri önemsenmeye başlanmıştır. Bu şekilde postmodern dönemde modernizmin tek tip insan modeline karşı çıkılarak kültürel çeşitliliğe, melezliğe ve tüm farklılıklara önem verilmeye başlanmıştır. Söz gelişi modern dönemde 'öteki' olarak adlandırılan eşcinsellerin, kadınların ve zencilerin daha insanca haklar elde edebilmek adına postmodernite sürecinde örgütlenerek eylemler yapmaya başladıkları görülmektedir. Toplumsal hayatı düzenlemek için kullanılan kanunların zamanla insanları sıktığının, onları esareti altına aldığının düşünüldüğü bu dönemde kanunlara ve kanun koyuculara da tepki gösterilmektedir. Hızlı tüketim kültürünün etkisi altında ezilmeye, hastalanmaya, aklen ve ruhen zarar görmeye başlayan bireyin bu sıkıntılı sürecinin yersiz olduğunu düşünen anti-modernistlerin şehirlerden uzaklaşarak

eskiden olduğu gibi kırsal kesimlere, doğal ürünlere, doğal yaşamlara geri dönme isteği postmodernite ile başlamıştır. Şehirli insanın sıkıntılarına dikkat çekilmeye başlanan postmodernite döneminde artık modern mekânlar dahi sorgulanmaya başlanır. Postmodernite süreciyle tekrar eski mutluluğuna, özgürlüğüne, kimliğine, doğallığına... dönmek isteyen modernizm karşıtı insanların sesini duyurmaya başladığı postmodernite, postmodernizm sürecine zemin hazırlaması açısından oldukça önemlidir.

Sonuç itibariyle modernizm düşüncesinden uzaklaşan toplumun kültürel yapısının tanımı olan postmodernite, modern dünyanın sorgulanmaya başlandığı anti-modernist sürecin başlangıcına -fakat sistemleşmemiş hâline- karşılık gelmektedir/işaret etmektedir. Bu sebeple postmoderniteyi, modernizmden ve postmodernizmden ayrı düşünmek gerekmektedir.

1.3.2. Postmodernizm

Postmodernizm, yeni bir kavram olmamakla birlikte modernizm gibi hâlâ üzerinde tartışılan bir terimdir.⁴ Oya Menteşe'nin belirttiği üzere ilk olarak mimarlık alanında kullanıldığı bilinen bu terim daha sonra diğer sanat alanlarında da etkisini göstermeye başlamıştır. "İlk postmodern örneklerin 30'lu yıllarda Beckett'in roman ve oyunları ile görüldüğünü, postmodern sözcüğünün de ilk kez 1934 yılında Amerika'da yayımlanan bir şiir antolojisinde kullanıldığını biliyoruz" (Menteşe, 1995: 276). Sezgin Kızılcıkel ise postmodern terimini ilk kullanan kişinin 1934 yılında edebiyatçı Federico de Oniz olduğunu ifade eder (Kızılcıkel, 1996: 32). 20. yüzyılın başlarında postmodernitenin açmış olduğu yoldan ama ondan daha sistemli ve gür bir sesle 1960'larda modernizme bir tepki olarak ortaya çıkan edebiyat, sanat, mimari gibi pek çok alanı da içinde barındıran postmodernizmin hangi anlamlarda kullanıldığını İsmet Emre şöyle ifade eder: "Postmodernizm, modernin sonu, modernden sonra doğmuş; onun devamı, içerdiği boyutlardan birinin süreği yahut anti-modernizm anlamlarında kullanılmaktadır" (Emre, 2006 (a): 20-21).

⁴ Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda "modernizm, modernist, postmodernite, post-modernite, post-modernizm ve postmodernizm" gibi terimlerin açıklamalarında farklı görüşlerin yer aldığından bahsetmiştik. Özellikle de postmodern süreçle ilgili yapılan değişik yorumlar bundan sonra da konunun karmaşık yapısının çözülmesini güçleştirecektir.

Modernizm karşısında ‘anti’ karakteriyle alternatif bir hareket olan postmodernizm ‘-post’, ‘modern’ ve ‘-izm’ olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır:

İleri, sonra, dış, anti, öte gibi anlamlara gelen **post** ön eki *modern* kelimesiyle birleşerek *postmodern*’i oluşturur ki o zaman bu kavram “ileri modernizm”, “modern sonrası”, “modern dışılık”, “anti-modernite” ve “modern ötesi” gibi anlamlara gelmiş olur. Diğer taraftan postmodernizm, araştırmacılar ve eleştirmenler tarafından iki farklı şekilde anlamlandırılmaktadır. Bazı araştırmacılar ve eleştirmenler postmodernizmi, modernizm içinde ortaya çıkan ve onun devamı, ona yamanmış bir oluşum olarak düşünürlerken bazılarınca da kendisinden öncekini yani modernizmi sorunsallaştırdığını, ondan daha farklı bir akım olduğunu iddia etmektedirler. Lyotard, postmodernizmin önündeki “post” ekinin modernitenin sonunda değil de başında yer aldığına işaret ederek, modernizm içinde başlayan bir süreç olduğu düşüncesindedir (Sim, 2006: 30).

Post-modernizm ise postmodernist düşüncenin anti-modernist tavrının yanı sıra modernizmle bağlantılı olduğuna da dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Fakat postmodernistlerin bu bağlantıyı gizlemeye çalıştıkları da belirtilmelidir. Postmodernizmin, modernizm içindeki nihilizm, anarşizm gibi olumsuz akımlara benzediğini ve sorun teşkil ettiğini vurgulamak için kullanılan bu terimi İsmet Emre şöyle açıklar: “Postmodernizmin (...) Modern düşünceye karşı alternatif oluşunu gizlemek için bilinçli olarak kullanılan bir tabirdir. Aradaki tire (-) anti modernistlerin sığındığı bir gölgeliktir” (Emre, 2006 (a): 37).

‘*Post*’, ön ekinin “eklenti”, “ilave”, “ekleme” gibi anlamlara geldiğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır (Çetişli, 2006: 139). Onlara göre postmodernizm, modernizmin devamı niteliğinde, onun daha gelişmiş bir üst safhasıdır.

‘**-izm**’eki ise, postmoderniteyi akım hâline getirmektedir (Koçakoğlu, 2012: 34). Bir dönemin bitip başka bir dönemin başladığının da ifadesi olan -izm, artık postmodern düşüncenin sistemleştığinin açık bir göstergesidir.

Postmodernizm kelimesinin açılımı bu şekilde iken, tanımıyla ilgili de birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu farklılık da bir bakıma terimin henüz kavramsal netliğe ulaşmadığının göstergesidir. Çalışmada öncelikli olarak bazı araştırmacıların ve

eleştirmenlerin terimle ilgili görüşleri aktarıldıktan sonra bir yorum/tanımlama yapmaya çalışacağız. Araştırmacılara ait bu tanımlamalardan bazıları şöyledir:

Hakan Sazyek, modernizmin önem verdiği akılcılık ve bilim gibi unsurları postmodernizmin yadsıdığına dikkat çekerek onun anti-modernist tutumu sebebiyle modern sistem içindeki her türlü kurumun ve ideolojinin karşısında olduğunu ifade eder (Sazyek, 2002: 510). Sezgin Kızılçelik de tıpkı Sazyek gibi postmodernizmin modernlik projesine karşı-çıkış ve/veya başkaldırı hareketi olarak doğduğunu belirtir. O, postmodernizmin bir eleştiri yöntemi olduğunu ve bu başkaldırının nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklar:

Modernlik düşünüy, doğrusal gelişmeye, endüstriyalizme, kapitalizme, demokrasiye, laikliğe, teknolojiye, pozitif bilimlere/pozitivizme, akılcılaşıma ve öznelleşmeye vurgu yaparken postmodernizm belirsizliğe, parçalılığa, eklektizme, heterojenliğe, dine geri dönüşe, politikanın çöküşüne, toplumsalın sonuna, çoğul kültürçülüğe, yerelliğe ve anlatsal bilgiye önem verir (Kızılçelik, 1996: 32).

Meltem Özcan ise postmodernizmin; modernizmin geleneksel hayat karşısındaki her türlü yıkıcılığına bir tepki olduğunu, ayrıca modernizmin “mutlak ve tek bir doğru sistemi” üzerine kurulmasını reddederek her alanda çoğulculuğu benimseyen bir söylem ile ortaya çıktığını ve bu sürecin geleneksel döneme sempati beslediğini ifade eder (Özcan, 2005: 15). Bedia Koçakoğlu da modernizmin bütün anlamlılığının anlamsızlığa, tanım çabalarının ise başarısızlığa doğru giden yoldaki kaotik sürece işaret eder (Koçakoğlu, 2012: 15). Emel Kefeli ise postmodernizmi -çok sade bir şekilde-, modernizmden sonra gelen akım, sistem olarak açıklar (Kefeli, 2007: 81).

Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere modernizm ve postmodernizmle ilgili olarak çalışanların çoğunun düşüncesi postmodernizmin; *modernizmden kopan, onu eleştiren anti-modernist bir süreç olduğu yönündedir*. Şunu da unutmamak gerek ki postmodernizm her ne kadar modernizm eleştirisi üzerine temellendirilmiş olsa da onun modernizmden etkilendiği unsurlar da olmuştur: Zira Emre’nin de belirttiği üzere “Her postmodern metin, modern bir metnin ‘bozularak’ onun külleri üzerine az ya da çok kendi yapısını kurma gayreti güder” (Emre, 2006 (a): 12). Postmodernizm her ne kadar modernizmi tahtından etmeye çalışmış olsa da modernizm hâlâ etkisini güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Bu konudaki görüşlerden biri Şaban Sağlık’a aittir:

Gerek Batı ülkelerinde gerekse Türkiye’de bir akım olarak adını duyuran ve ‘modernizm sonrası’ anlamına gelen ‘postmodernizm’, tam anlamıyla modernizmi yok edememiştir. Postmodernizm her ne kadar birçok ülkede ve birçok alanda (özellikle sanatta) varlığını kabul ettirse de, pek çok alanda modernizmin hâlâ hâkim olduğunu söyleyebiliriz (Sağlık, 2010: 22).

Araştırmacılar ve eleştirmenler tarafından terime yüklenen benzer ve farklı anlamların nedeni; bakış açılarındaki ayrılıklar ve dönemlerin oluşum süreçlerindeki değişiklikler olarak düşünülebilir.

Postmodernizmin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli etkenler bulunmaktadır. Oya Batum Menteşe postmodernizmin ortaya çıkış nedenlerini ve etkenlerini şöyle açıklar:

Çok genel olarak batı insanının insanlığa ve uygarlığa duyduğu güvensizlik diyebiliriz. Öncelikle İkinci Dünya Savaşı ve Nazi rejiminin sebep olduğu kitlesel kıyımlar; sonraları soğuk savaş yıllarında süper güçler arası silah yarışının yarattığı nükleer tehdit ve topyekûn yok olma korkusu, Batı insanında Batı kültür ve uygarlığına özellikle endüstri devrimi ile ortaya atılan ve uygarlığın sürekli olarak daha iyiye doğru gittiğini söyleyen (progress) fikrine inançsızlığı getirir. Bunun yanı sıra bilimdeki gelişmeler, örneğin ‘quantum’ fiziğinin getirdiği ‘belirsizlik’ kuramı, Einstein’ın ortaya attığı Relative (görecelik) kuramına göre ‘doğru’nun ancak belli koşullarda ve de göreceli olarak ‘doğru’ olduğu fikri; kısaca tekno-bilimin bize evrenin bir sistemler karmaşasından oluştuğunu ve tüm evrenin durmaksızın genişleyerek yok olmaya doğru gittiğini söylemesi... (Menteşe, 1995: 276).

Postmodernizmin doğuşunun sebepleri modernizmle birlikte ortaya çıkan sorunların sonuçlarıdır. Bu yorumlar ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere modernizmin içinde ve onun sorunlarını eleştiriyle ortaya çıkan postmodernizmin, modernizmin aksaklıklarını gidermeye çalışan bir hareket olduğu görülmektedir. Söz gelişi modernizmin ortadan kaldırdığı geleneksel hayata ait unsurlara yaslanarak ilerleyen postmodernist anlayışta mitler, efsaneler, hayalî unsurlar tekrar önem kazanmıştır. Bu şekilde modernizmin gerçeklik ve akıl merkezli anlayışını yadsımak isteyen postmodernistlerin bu tutumunu Baudrillard “simülasyon” kavramıyla karşılar. Ona göre modernistlerin oluşturduğu gerçeklik anlayışı çok uç noktalara ulaşmıştır. Bu da neyin gerçek neyin sahte olduğu konusunda bilinçte tereddütler doğurarak akıllarda soru işareti oluşturmuştur. Yani gerçek ile gerçeğimsinin birbirine karıştığı bu durum insan zihninde de büyük tahribatlara yol açmıştır. Modernizm sonrası her şeyin akılla çözülemeyeceğini düşünen postmodernistler o kadar bunalmışlardır ki mantıklı olan yerine mantıksızlığı tercih eder duruma gelmişlerdir. Gerçek olan her şeyin aslında sahte ve oyun olduğunu düşünen postmodernistlere göre “oyun” hem gerçek hem de değildir. Her yerdedir ama gerçek olarak hiçbir yerde yoktur. Modernizmin akıl ve bilim merkezli mutlak otoritesini sorgulamakla işe başlayan postmodernistlere göre modern dünyanın baskısı altında ezilen, tek tipleşen bireyler zamanla silikleşmeye, gözden kaybolmaya başlamışlardır. Her şeyin bireyin sorumluluğunda olduğu modern süreçten bunalan insanın zamanla üstündeki ağır yük sebebiyle de köksüzlük, yalnızlık, iletişimsizlik gibi problemlerle karşılaştığını düşünen postmodernistler bu durumu

sorgulayarak insan merkezli modern dünyaya karşı çıkarak ‘merkezsiz bir dünya’ tasarlamışlardır. Bu şekilde ‘modern birey’den ‘postmodern özne’ konumuna gelen insanın üstündeki ağır yükü hafifletmeyi amaçlamışlardır. Bu tercih insanlığa özgürlüğün, farklılığın ve orijinalliğin kapılarını açarak kopyasının bile kopyasının yapıldığı, gerçekliğini, özgünlüğünü kaybetmiş modern sürecin sonlandırılmasında yardımcı olacaktır. Sanayi Devrimi sonrasında insan hayatını kolaylaştıran üretimlerin, olumlu değişimlerin bir süre sonra başa bela olduğunu düşünen postmodernistler özellikle de modernizmin aşırı ve hızlı üretim/tüketim anlayışı karşısında kayıtsız kalmayarak hem ekonomik sistemi hem de insanlardaki doyumsuzluğu ciddi şekilde eleştirmişlerdir. Bu gibi örnekler göstermektedir ki postmodernizm siyasetten ekonomiye, gündelik yaşamdan iş hayatına kadar yaşamın hemen her alanında büyük bir değişim ve dönüşüme yol açan modernizmin bütün sorunlarına bir başkaldırı hareketidir.

Postmodernistler her ne kadar avangart bir tutumla modernizmin getirdiklerine mesafeli duruşlarıyla dikkat çekse de modernizmin, meydana getirmiş olduğu mutsuzlukların yanı sıra insanların (geçici) mutluluğuna da sebep olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

1.4. Edebî Eser, Edebî Metin ve Anlatı

Roman, ilk örneğinden bugüne sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmiş, olmuş ya da olması muhtemel olayların ve durumların anlatıldığı edebî türlerden biridir. Zaman içinde roman türündeki farklılıklar “eser”, “metin” ve “anlatı” kavramlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bölümde ele alacağımız husus bu kavramları açıklamak olacaktır.

Öncelikli olarak Emre’nin de belirttiği üzere “Edebî eser, klâsik dönemin, edebî metin modern dönemin ve anlatı ise postmodernizmin ortaya çıkardığı bir üretim olarak” düşünülebilir (Emre, 2012 (a): 78). Toplumların olaylar ve durumlar karşısındaki bakış açıları, dolayısıyla yaşayış biçimleri edebî metinlerin de niteliğini belirler. Söz gelişi klâsik dönemde insanlar olayları daha çok Tanrı merkezli yorumladıkları için kutsal metinler oldukça önem arz eder. Anın değil ölümden sonrasının önemli olduğu bu yaşam şeklinde ister istemez iyi ve kötü kahramanlar

üzerine kurulan romanlar, insanlara yol gösterici bir araç konumundadırlar. Hatta klâsik dönemde yaratılmış olan hemen her şeyin *Tanrı'nın bir eseri* olarak görülmesi onun aynı zamanda mükemmel olması anlamına da gelmektedir. Bu sebeple klâsik evrede asıl olan edebî eserde, kopyalar tercih edilmeyen bir durumken, eser hakkında en büyük söz hakkına sahip kişi ise yazardır. Dolayısıyla yazar da ürettiği metin gibi kutsallaşmaktaydı. İşte bu sebeple klâsik dönemde yazılan romanlar kusursuz bir eser olarak görülür ve okuyucu da pasif bir konuma sahiptir; ta ki dış dünya ile iç dünyayı birleştirerek dikkatleri Tanrısal olandan insana çeviren modern evreye kadar. En büyük değişimin bu şekilde başladığı modern dönemde; yeni yaşam şekillerine göre gözle görülen bilginin, aklın önemsenmesi ve gerçekliğin esas olması, klâsik metinlerdeki mucizelerin yadsınarak artık masal dinlemekten sıkılan modern birey için kutsal eserler yerine yeni bir metin kurgusunun meydana getirilmesine ön ayak olunmuştur. Doğal olarak başlangıçta klâsik metinlere avangart bir tutumla yaklaşan modern dönem yazarları, romantizm ve realizm gibi akımların insan doğasını anlamaya yönelmelerinin de etkisiyle yeni bir metin kurgusu oluştururlar. Böylesi yeni bir sistem üzerine oluşturulan modern roman, bu dönemde burjuvanın ve aydınlanmanın bir aracı olarak kullanılır. Hatta bu dönemde Batı'da modern dünyanın *İncil'i* olarak kabul edebileceğimiz romanlar, toplumun inşası için kullanılmaya başlanır ve onları ayakta tutma işlevine sahiptir. Bu sebeple Emre'nin de belirttiği üzere roman okurlar tarafından sürekli tercih edilen, rağbet gören bir tür olmuştur:

Bu yer değiştirmeyi, kutsal kitapların yüzyıllar içinde kademeli olarak işlevlerini yitirmeleri, hayatın ortasından kıyısına doğru çekilmeleri, genel iken ayrıntılaştırılmaları kadar devletlerin yönetim biçimlerinden tutun da, insanlar arası ilişkilerdeki değişimin meydana getirdiği etik ve estetik değerlerdeki çarpıcı farklılaşmalarda apaşık gösterir bize (Emre, 1999: 74).

Elbette ki klâsik dönemi yadsıyan tutumuyla modern bireyin aynı zamanda yazarların toplumsal normlara başkaldırmaları bu değişimde büyük etkiye sahiptir. İsmet Emre bu değişimi şöyle açıklar: “O, artık kendini yaratılmış ve bir müessirin eseri olarak değil, yaratan ve kendisinin eseri olan bir yeryüzü tanrısı gibi görür” (Emre, 1999: 74). Hatta modernizm sonrasında edebî eserin yerini almaya başlayan edebî metin aracılığıyla özellikle de postmodernite sürecinde yazarlar kendilerinden önceki roman anlayışını bu şekilde avangart bir tavırla tahrif etmeyi amaçlarlar:

Edebî esere göre edebî metin sadece belli bir türe özgü, belli üslupta yazılmış, belli kalıplara uygun değil aynı zamanda bu sınırları aşmış, aşındırmış ve daha esnek kurgulara olanak veren yeni bir bütünlük olarak tahayyül edilebilir (Emre, 2012 (a): 78-79).

Modernizm sonrasında yaşanan bu değişimin bir uzantısı olarak postmodernite sürecinde artış gösteren karmaşa ve kaos ister istemez edebî metinleri de etkilemiştir. Öncelikli olarak nesnenin doğallığını kaybettiği bu evrede edebî türlerin de ciddi bir değişime uğradığını ifade etmek mümkündür. İsmet Emre bu konu hakkında şöyle der:

Günümüzden, geçmişe doğru şöyle bir bakıldığında, bir edebiyat türü olarak ne romandan, ne kısa öyküden ve ne de şiirden anlaşılanın yüz yıl öncekinin aynı olmadığı su götürmez bir gerçek artık. Bazı eleştirmenler, hatta daha da ileri giderek bu gelişmeleri, değişme ve dönüşmeleri bir bitiş olarak algılamış ve mesela roman için artık öldü denmiştir (Emre, 1999: 8).

Aslında bu durum roman anlayışının geçmişten günümüze ciddi bir değişim geçirdiğinin göstergesidir. Özellikle de anti bir tutumla türlerin karnavallaştığı postmodern süreçte roman, kendi bünyesine pek çok unsuru katarak İsmet Emre'nin ifadesiyle âdeta karnını şişirmiştir:

Roman, kendi içine şiiri, hikâyeyi, biyografi, tiyatro, ansiklopedi, deneme, mektup, anı, günlük, taşlama, inceleme vs. gibi hemen edebiyatın her türünü alır, bu manada zenginleştirmek değil belki ama karnını şişirirken kendine ait olan ve bünyesinden sayılmak iktiza eden hususiyetlerini yani roman dediğimiz zaman aklımıza ilk gelen 'şey'i yitirdiğinin farkında değil (Emre, 1999: 20).

İsmet Emre'nin de belirttiği üzere bu şekilde hemen bütün edebî türleri içine alan postmodern metinlerde amaç türlerin mükemmeliyetini ortadan kaldırarak modern roman anlayışını eleştirmektir:

Postmodernizmin anti kategorik söylemi, edebî eser konusunda da kendisini gösterir ve hiçbir kategoriye dâhil olmama düşüncesi, tür kavramının reddedilerek onun yerine türler halitasının yerleştirilmesi metne göre biraz daha sınırları geniş, biraz daha belirsiz ve 'ne olsa gider' felsefesine uygun olan 'anlatı' kavramını geliştirmiştir (Emre, 2012 (a): 79).

İsmet Emre gibi Hilmi Yavuz'da "Postmodern roman olmaz! Postmodern anlatı olur. 'Roman' tanımı gereği, yazınsal sınırları modernizmle nihayete ermiş bir türdür" ifadesini kullanır (Yavuz, 1998: 216). Hatta Yavuz'un *Üç Anlatı* adlı edebî metnini hiçbir kategoriye dâhil etmeyerek anlatı şeklinde adlandırmayı tercih ettiği görülmektedir. Öte yandan Hilmi Yavuz, Can Bahadır Yüce ile yaptığı röportajda bu tercihinin gerekçelerini şöyle açıklar:

Romanın benim harcım olmadığını anladım. Ama yüz sayfalık, yüz yirmi sayfalık kısa anlatılar yazabilirim. Bunları eğlenceli postmodern metinlere dönüştürebilirim. Gerek edebiyatı gerek yazarı tiye alarak bunları yapabilirim. Taormina, Fehmi K.'nın Acayip Serüvenleri ve Kuyu bunun sonucudur. Ama bunlar ciddi şeylerdir. Çok kolay yazılmış gibi görünürler; öyle değil (Yüce, 2006: 166).

Üç Anlatı postmodern bir bakış açısıyla yazıldığı için ne roman ne de öykü şeklinde kategorize edilmesi zor bir metindir: "Yazar bu kitabı için ne 'roman' ne de 'öykü' terimini kullanır. Postmodern durum ilk olarak yazarın bu tercihiyle başlar.

Kitaptaki üç ayrı metinden her biri ‘uzun birer öykü’ sayılabileceği gibi, küçük birer roman olarak da görülebilir” (Sağlık, 2014: 79).

Tıpkı **roman-anlatı** kavramları gibi **edebî metin-edebî eser** kavramları da postmodern süreçte yadsınan terimlerdir. Yani ‘edebî eser’ terimini kullanmaktan kaçınan postmodernistler onun yerine ‘anlatı’yı tercih ederek aynı zamanda hiç güven duymadıkları büyük anlatıların devrinin kapandığını, onların yerini “Artık zirve metinler, klâsik metinler yoktur. Bunun yerini daha yerel, daha küçük, daha tekil metinlerin...” aldığını ifade etmeye çalışırlar (Emre, 2006 (a): 80). Dolayısıyla postmodern dönemde üretilen metinler için artık **roman** yerine **anlatı** terimi kullanılmaya başlanmıştır. Elbette ki bu tercihin pek çok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle modern dünyanın kurallarının ve kaidelerinin postmodern dünyada eskimiş ve geçerliliğini kaybetmiş olarak kabul edildiğini ifade etmek mümkündür. Bu sebeple postmodernizm çoğu zaman avangart bir özellik göstermiştir. Onun avangart durumu postmodernite olarak tanımlanan modern dönemle postmodernizm arasında yer alan geçiş sürecinde kendini hissettirmiştir. Postmodernizmin henüz “izm”e dönüşmediği bu dönemde postmodern unsurlar barındıran romanlar yayımlanmaya başlanmıştır. Fakat postmodern anlatı, klâsik ve modern dönem romanlarından oldukça farklı yöntemler içermektedir. Funda Kızılar, postmodernist sanatın modernist estetiğe yönelttiği eleştirileri iki başlık altında toplayarak, bu farklı yöntem kullanma isteklerinin temellerini şöyle açıklar:

Bunlardan ilki, sanatsal estetiğin artık kendini yüksek/aşağı sanat ve etiketlerini takarak, modern düşüncenin hiyerarşisiyle kısıtlamaması, kendini kitlenin beğenisinden soyutlamaması; ikincisi, sanatın toplumsal bir eleştiri işlevi taşımak zorunda olmaması ya da salt buna indirgenmemesi gerektiği yönündedir (Kızılar, 2006: 161).

Bu farklılıkta özellikle de roman kişinin değişen pozisyonu önemlidir. Yıldız Ecevit modernist romanlarla değişim geçirmeye başlayan roman kişinin bu gibi özelliklerini şöyle ifade eder:

Romanın geleneksel ana teması *yolculuk* dıştan içe yönelir. Modernist romanda kişiler, somut coğrafya üzerinde değil, iç dünyanın kaygan/geçişimli düzleminde yolculuk ediyorlardır artık; soyut *homo viator*lardır onlar. Konu ve konuya bağlı gerilim ögesi ortadan kalkar bu romanlarda; metin tümüyle deneysel biçimciliğin oyun alanına dönüşür (Ecevit, 2009: 42).

Yeni bir düşünce yapısı içine giren postmodernistleri bu sürece iten en önemli sebeplerden biri de bahsettiğimiz gibi modern dönemin söylemlerine/büyük/üst/meta anlatılarına duyulan inancın kaybolmasıdır. Çünkü postmodernite sürecinde evrensel

nitelikli düşünceler değerini kaybederek modern metinlerin olmazsa olmazı ‘anlam, düzen, özgünlük, kıymet, kural’ gibi prensipleri hedef seçilerek küçümsenmiştir. Özellikle de postmodern felsefenin en önemli özelliklerinden biri olan ve modernizm eleştirisinin temelini oluşturan öznenin ölümüyle nesnel bilgi anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgu sürecinin ardından belirsizliğin ön plana çıkmasıyla yazarın ve büyük anlatıların da ölümü gerçekleşmiştir. Dolayısıyla postmodern evrede üst anlatıları ortadan kaldırarak küçük öykülere ve yerel anlatılara önem verilmeye başlanmıştır. Postmodernistler bu şekilde meta/üst anlatıların ölümünü gerçekleştirerek modernizmden tamamen kurtulmayı hedeflemişlerdir. Öte yandan ironinin, oyunlar sisteminin, çoğulculuğun önem kazandığı, kuralların ve formların parçalandığı yeni bir meta/üst anlatı sistemi oluşturmuşlardır. Bu görünümüyle postmodernizmle birlikte **romandan anlatıya** geçiş süreci başlamıştır. Ayrıca bu tercihte kahramandan bireye, bireyden metinsel varlıklara geçiş sağlanır (Narlı, 2008: 314).

Romana özgü pek çok unsuru tahrif eden postmodernistlerin anlatı terimini kullanmayı tercih etmeleri ise onların modernizme duydukları eleştirel tutumun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Çünkü onlar sıradan ve basit olayların insan hayatında daha fazla önem taşıdığını düşünürler. Bu sebeple postmodernistler aydınlanma felsefesinin özne merkezli akıl anlayışına karşı çıkarak çoğulculuğu benimsemişlerdir. Mehmet Tekin’in de belirttiği üzere onlar oluşturdukları metinleri de bu amaç doğrultusunda şöyle şekillendirmişlerdir:

Geleneksel roman’da (veya geleneksel anlatımda), anlatma meselesi tek merkezliydi; yani, olaylara, kişi, zaman ve mekâna bir kişinin bilinç penceresinden bakılıyordu. Anlatım düz bir çizgide gerçekleşiyordu ve anlatılan da tek boyutlu olarak yansıtılıyordu. Oysa gerçek, anlatı dünyasının ‘gerçek’, çok yönlü, karmaşık ve çok boyutluydu. Özellikle insan gerçeği... dıştaki gerçeğin hakkıyla yansıtılması için romancılar, tek merkezli bilinç yerine, birçok kahramanın bilincini devreye sokmuşlar ve olayları, çok yönlü olarak yansıtma cihetine gitmişlerdir (Tekin, 2002: 167).

Öyleyse postmodernistlerin modernizmin getirdiği bütün sistemlere karşı çıkarak yazdıkları metinler için roman, deneme, şiir, öykü, şarkı gibi herhangi bir türe ait adlandırmalardan kaçındıklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda onlar tasfiyeci bir tutumla *roman* yerine **anlatı**, *eser* yerine **metin**; *Yazmak* yerine ise **kurgulamak** terimlerini kullanmayı tercih ederler. Bu sebeple bizde daha önce belirttiğimiz gibi postmodern öğelerle kaleme alınan metinlere artık **roman** denilemeyeceği, onun yerine **anlatı** teriminin kullanılması gerektiği kanısındayız. Çünkü postmodern anlatılar anti-roman temelleri üzerine inşa edilmeleri nedeniyle kendinden önceki metinlerden

farklılık gösterirler. Özellikle de metinlerde eskisi gibi bilgilendirmek, yönlendirmek, eğitmek... şeklindeki amaçların bir kenara atılması bu farklılıkların başında gelmektedir. Öte yandan İsmet Emre'nin de belirttiği üzere avangardist yeni yazınsal ürünlerde okurun konumu ve işlevi de değiştirilmiştir. "Postmodernistler metin merkezli düşünmede o kadar ileri giderler ki, metnin yazarı konusunda bile şüpheyne düşölür. Bir anlamda, metnin yazılırken değıl, okunurken yazıldığını düşünürler. Yani, her yorum bir *yazma* anlamına gelir" (Emre, 2006 (a): 100). Ayrıca konunun yerine anlatım şeklinin önem kazanması gibi geleneksel biçimin yerine yeni teknikler kullanılarak edebî metinlerde de kökten bir değışim yaşanır. Öyleyse bireyin bilincindeki bölünmeye bağılı olarak değışen postmodern metinler, klâsik ve modern metinlere göre daha karmaşık bir hâl alır. Özellikle de zaman ve mekân anlayışlarındaki bölünmeyle bu metinlerin bütüncül mekanizmaları bozulur. Aslında postmodern yazarlar bu yöntemle parçaları birleştirip anlamlı bir bütün oluşturmaya çalışırlar. Dolayısıyla bu gibi değışikliklere alışkın olmayan okur için postmodern bir anlatı -özellikle de ilk okunduğunda- çoğı zaman anlaşılması güç bir metin olarak da ifade edilmiştir. Söz gelişi Oya Batum Menteşe'nin ilk kez postmodernist anlayışla hazırlanan bir anlatı okumasından sonra yaşamış olduğı şaşkınlık anı ve buna makalesinde yer vermesi, ilk defa postmodern bir anlatı okuyan kişinin yaşadıklarının anlaşılması açısından iyi bir örnektir. Aslında bu yakınmada postmodern bir anlatının klâsik ve modern romandan farklı belli başlı özelliklerine de yer verilmiştir:

'Bir roman okuyorum!' Amerikalı yazar, Richard Brautigan'ın *Amerika'da Alabalık* adlı romanını. Ancak bir türlü ne okuduğumu anlayamıyorum, toparlayamıyorum. Her şeyden önce eserde bütünlük yok; bölümler arası bağlantılar kopuk; olaylar mantıksal bir düzen içerisinde gelişmiyor; kişilerin birbirleri ile ilgisi yok, hatta doğru dürüst bir roman kişisi bile yok denilebilir. Romanın hiçbir ögesi bilinen hiçbir kurala uymuyor ve kendi garip olgusu içinde gelişiyor... (Menteşe, 1995: 273).

Oya Batum Menteşe'nin burada anlattıkları, kendisi gibi ilk defa postmodern bir anlatı okumaya başlayan çoğı okuyucu için geçerli bir şaşkınlık olabilir. Zaten postmodernist anlatının temelinde de okuyucuyu şaşkınlığa düşürmek yatmaktadır. Modern romana bir tepki olarak doğan postmodernist anlatılar görüldüğü üzere birçok yönüyle kendinden önceki yazından ayrılıklar gösterir. İlk defa postmodern anlatı okuyan Oya Batum Menteşe'nin klâsik ve modern romana göre hem konuyu hem de olayları anlamada zorlandığı, bu kapalı ve bir o kadar karmaşık, açık uçlu postmodern bir metin karşısındaki şaşkınlığı postmodernistlerin amaçlarına ulaştıklarının bir

göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü onlar avangardist yaklaşımla kabul edilmiş normları sarsıp, sınırlarını değiştirerek roman geleneğinin dışına çıkmayı arzularlar. Özellikle de modernizmin herkes için belirlediği standartlaşmış/kalıplaşmış doğrularına karşı çıkan postmodernizmin bu durumunu ve modernizmin sarsılmaya başlayan özelliklerini Dilek Doltaş şöyle ifade eder:

İmgelerin, sözcüklerin yinelenmesi, parodi, pastiş, metinlerarası veya bir metnin içinden dış dünyaya göndermeler yapılması, anlam birliğini yadsıyan, anlam kayganlığını vurgulayan göstergelere yer verilmesi postmodern anlatılarda sık sık görülür (Doltaş, 1999: 27-28).

Dilek Doltaş'ın da belirttiği üzere postmodern bir anlatıda bulunan bu gibi özellikler onu diğer metinlerden ayıran farklılıklardır. Postmodern anlatılardaki modernizme yönelik eleştiriler metinlerde biçimin değişimine zemin hazırlamıştır. Bu sebeple bu bölümde postmodern anlatıların diğer belli başlı özelliklerine yer vermemiz, edebî metin, roman ve anlatı kavramları arasındaki farkları daha açık bir şekilde ortaya koymamıza yardımcı olacaktır. Bu sebeple kendinden önceki roman anlayışlarından oldukça farklı bir özellikle yazılan postmodern anlatılarda yazar merkezli anlatımdan okur merkezli bir anlatıma gidiş mevcuttur. Öyle ki, postmodern anlatılarda metnin anlamı metnin içinde değil, metin ile okur arasındaki ilişkiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Burada okura ayrıcalıklar vererek klâsik ve modern romandan farklılık gösteren bu yeni anlatım düzeniyle oluşturulan anlatıda artık yazar anlaşılır bir metin yazmaya gayret etmez. Bu durum da okurun bakış açısının değişmesine, kendisine eskisinden daha fazla iş düşmesine neden olmuştur. Çünkü okur artık eğitilmesi ve eğlendirilmesi gereken bir birey değildir. Böylelikle okur, metni okurken kendi yorumlarını yapabilecek ve metne hâkim olabilecektir. Bu sebeple okur merkezli kuramlar arasında yer alan *alımlama estetiği* postmodern anlatıda metinleri okuma biçimi olarak önemli bir yere sahip olur. Çünkü tüm bu avangart değişimlerin ardından geleneksel formlardan oldukça farklılaşan postmodern metinleri okuma ve yorumlama yöntemleri de değişiklik göstermiştir (Özbek, 2005: 20). Alımlama estetiğinde, eserde anlamın okur tarafından tamamlanması gerektiği görüşü hâkimdir. Alımlama estetiğinin etkisiyle de postmodernistler eserde bıraktıkları boş alanlarla okuru esere, onun yaratılma sürecine dâhil etmektedirler. Okur bu yolla eserin yaratım sürecine belli bir düzeyde katkıda bulunur. Ayrıca yazarın mutlak hâkimiyetini sonlandıran bu yöntemin de etkisiyle postmodernistler modern romana bir reaksiyon olarak amorfleştirdikleri anlatılara *eser* yerine *metin* demeyi tercih ederler. Modernizm eleştirisinin de büyük

etkilerinin bulunduğu bu tercihler metin içinde yeni birtakım uygulamalara zemin hazırlamıştır. Ekrem Güzel postmodernislerin tasfiyeci bir tutumla metinde farklı uygulamalara başvurmalarının nedenini şöyle açıklar:

Zira postmodernistler, uygulamalarının farklılıklarını modern dünyaya karşı gerçekleştirdikleri faaliyetler ölçüsünde değerlendirirler. Dahası postmodernizm modern ilkelerin ne kadar amorf ve silik hâle getirildiğiyle alakalıdır. Postmodernizmi sadece bu tarz uygulamalarla değerlendirmemek gerekir, ancak ondaki başat farklılığın modernizmi hedef almak suretiyle meydana geldiği de kabul edilen bir gerçektir. Dolayısıyla postmodernizm, modern düşüncüyü eleştiren; ancak ona açık alternatifler sunma gayesi gütmeyen bir hareket olarak belirginlik kazanır (Güzel, 2009: 8).

Yıldız Ecevit ise ellili yıllardan bu yana ortaya çıkan ve postmodern tanımı altında toplanılmaya çalışılan edebiyat metinlerinin oluşturulmasında birkaç ana eğilim olduğunu belirtir ve bu eğilimleri şöyle açıklar:

Bu eğilimlerden biri, postmodernist edebiyatı avangardist biçim denemelerine ağırlık veren eğilimini çatısı altına alır (Calvino, Robbe-Grillet, Butor, Pynchon, Hasan Ali Toptaş, daha çok ‘Kara Kitap’ın yazarı olarak Orhan Pamuk). Diğer eğilim, avangardist/deneysel biçimcilikle tüketime yönelik popüler yaklaşımların ortak paydasında yaşam bulur (Eco, Süskind, ‘Benim Adım Kırmızı’nın yazarı olarak Orhan Pamuk). Üçüncü eğilim ise, çeşitli ideolojilerle bütünleşmiş metinleri kapsamına alır; bunlar daha çok feminist, çevreci ya da New Age türü kozmik/mistik bir renk içerirler (Marge, Piecry, Eréndiz Atasü’nün kimi metinleri, Coelho, Tamaro). Dördüncü eğilim ise; -modernist gözlüklerle bakıldığında- estetik açıdan bir değeri olmayan, tümüyle tüketime yönelik üretilmiş, çoğunlukla çarpıcı/sürükleyici yaşam öyküleri içeren ya da kimi kez dünya dışı alışılmamış uzamlarda, tarih kesitlerinde geçen bilim-kurgu/polisiye/serüven romanlarıdır. Bu guruba, Ayşe Kulin’in çok sayıda baskı yapan romanı ‘Adı: Aylin’ örnek verilebilir (Ecevit, 2009: 69-70).

Hakan Sazyek ise postmodern anlatının özelliklerini ‘üstkurmaca, metinlerarasılık, polisiye/gerilim, tarihe yönelme’ şeklinde dört başlıkta toplar (Sazyek, 2002: 511). Hakan Sazyek’in de belirttiği üzere ana hatlarıyla postmodernist bir anlatının belli başlı özelliklerini bu dört ögede toplamak mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi modern romandan postmodern anlatıya geçerken roman karmaşık ve çok boyutlu bir hâle gelir. Söz gelişi Yıldız Ecevit anlatıların metin merkezli bir yapıda oluşturulmasını şöyle açıklar: “Postmodernist anlatılarda tüm eliptik/çembersel formların çevresinde döndüğü odaktır metin. Romantizmdeki aşkın mutlak gücünün yerini, 20. yüzyıl sonu postmodernistlerinde *metin* alır; her şey onun çevresinde dönüyordur” (Ecevit, 2009: 184). Dolayısıyla metin merkezli bir anlatı oluşturmak isteyen postmodernistler; “Baştan sona kadar müphemliklerle dolu, muğlak, sınırları belirlenmemiş, dağınık, başı ve sonu belli olmayan bir düzlem... Belki biraz da bu yüzden, postmodernistler, yazdıklarına roman, öykü, deneme, şiir gibi herhangi bir türsel adlandırma yerine anlatı tâbirini kullanmayı” yeğ tutarlar (Emre, 2006 (a): 89).

Hatta postmodernistler metin merkezli düşünmede o kadar ileri giderler ki, metnin yazarı konusunda bile şüpheyne düşölür (Emre, 2006 (a): 100).

Okurunu yüceltip kendi varlığını öteleyerek yeni bir düzlemde metnini oluşturmaya amaçlayan postmodernist sanatçının belirli bir üslubu olduğundan söz etmek oldukça güçtür. İsmail Çetişli postmodernist anlatının bu özelliğinden ötürü metni bir “anlatı romanı”na benzetir (Çetişli, 2006: 166). Bu anlatılarda artık geleneksel sanatın ve edebiyatın özelliklerini reddeden postmodernistlerin belli başlı yöntemleri; çoğulculuk, parodi, pastiş, oyun, kurmaca/ontoloji, metinlerarasılık, değişik türlerin bir arada olması (sembolizm, romantizm gibi), üst kurmaca ve ironidir. Bu özellikler aynı zamanda anlatı metninin muhtevasını, dilini ve biçim özelliklerini şekillendirmektedir. Modernist romandan farklılıklar göstermeye başlayan postmodern anlatının bu gibi teknik özelliklerinin yanı sıra anlatı kişilerindeki değişim de oldukça önemli bir ayrıntıdır. Modernizmin yücelttiği tek tip insan modelinin aksine anlatılarında sıradan insana yer veren postmodernistler bu şekilde modernizmin yücelttiği birey anlayışını da eleştirirler. Hakan Sazyek postmodern anlatıların kahramanlarındaki değişimi şu örnekleri vererek şöyle ortaya koymaktadır:

Artık postmodernist romanın tarihî figürleri sıradan askerler (Puslu Kıtalar Atlası), küçük buluşlar peşinde koşan mucitler (Kitab-ül Hiyel), ev kadınları, savaştan dönen insanlar, çocuklar, nakkaşlar (Benim Adım Kırmızı), İstanbul’un fethi sırasında top dökümüyle uğraşan Frenk mühendisler ve yardımcıları ile Boğaz sırtlarında yaşayan Bizanslılar (Vecdi Çıracıoğlu, Kara Büyülü Uyku), batılı ressamıar (Nedim Gürsel, Resimli Dünya) gibi sıradan insanlardır. Bu kişilerin yaşadıkları da günlük hayat düzleminde yer alır. Temsil ettikleri ise, tarihî döneme özgü olan durumlar değil; bu kişilerin kendi insanî oluşları, bireysel kimlikleridir (Sazyek, 2002: 520).

Romanlarda ve anlatılarda yer alan şahıs kadrosunun değişimini; klâsik dünyanın Tanrı merkezli düşüncesinden, modern dünyanın insan merkezli düşüncesine ve sonuç olarak postmodern dünyanın merkezless düşüncesine geçiş süreciyle ilişkilendirmek mümkündür. Robert Hollinger postmodernistlerin çoğulculuktan beslenen merkezlesslik fikrinden şöyle bahseder: “Derrida ve diğer postmodernistler, söz konusu merkezin kaybı için üzüntü ya da nostalji hissetmezler. Onların hiçbir merkezin olmadığı düşüncesi, mutlak hiçbir merkezin olmadığı, fakat bunun yerine birçok merkez olduğu anlamına gelir” (Hollinger, 2002: 520). Pek çok merkezin bir arada olduğu postmodern anlatının bir diğer avangart özelliği ise gerçeklik ile kurmacanın genelde bir arada olmasıdır. Hakan Sazyek’te postmodern anlatılarda bu uygulamanın tercih edilmesini fantastiğe verilen önemle açıklar:

Nesnel gerçeklik ile kurmacayı birlikte işlemenin postmodernist romandaki önemli gerekçelerinden birisi de fantastiktir. Fantastik, gerek dünya gerekse Türk edebiyat tarihinde çokça örneğe sahiptir. Ancak, postmodernist roman fantastiği metnin geneline yayan alışlagelmiş anlayışı kırıp onu gerçeklikle sentezleyerek değerlendirir ve böylece bu kullanımı kendine özgü bir yöntem olarak özgünleştirir (Sazyek, 2002: 514).

Postmodern anlatılardaki gerçeklikten uzak olma isteğini modern dünyaya yönelik bir tepki olarak yorumlamak mümkündür (Narlı, 2008: 311-321). Oya Batum Menteşe modernizm eleştirisi içinde postmodern metinlerdeki gerçeklik algısının tahrifini şöyle yorumlar:

Postmodern metin büyük ölçüde gerçek dışıdır. Yeni bir dünya yaratır, ancak onun bu dünyası gerek biçim gerekse içerik olarak mantığın tüm sınırlarını zorlayabilir; hatta gerçek ile kurmacanın, gerçek ile gerçek-dışının bütün sınırları karışabilir (Menteşe, 1995: 280-281).

Modern dünyanın gerçeklik anlayışının bir sorgulanması olarak görebileceğimiz bu durum, postmodern anlatıda zaman ve mekân kavramlarını da değiştirmiştir. Klâsik ve modern romanda olduğu gibi artık kronolojik bir zaman anlayışının dışında mantık dışı, parçalanmış, belirsiz, öznelleştirilmiş, dün-bugün kavramlarından uzak, modern dünyanın kurmuş olduğu devlet merkezli, planlı, programlı zaman anlayışına bir tepki olarak görülebilecek bu değişiklikler postmodern anlatılarda yeni uygulamalarla karşımıza çıkar. Zaman kavramında olduğu gibi mekânda da büyük değişiklikler yapılmıştır. Özellikle de belirsizliklerin burada da kendini göstermesi modernizm eleştirisiyle ilişkilendirilebilir. Artık postmodern anlatılarda modern roman anlayışındaki gibi uzun uzadıya ya da mekân-insan arasında kurulan yoğun ilişki mevcut değildir. Çünkü *zaman* ve *mekân* kavramının yerini **uzam** almıştır. Nitekim bu yeni tekniklerin her biri postmodern bireyin değişen ruh hâlinin birer göstergesi olarak yorumlanmalıdır.

Öte yandan klâsik ve modern romanlarda üç türlü bakış açısı bulunmaktayken, postmodern metinlerde bunların yanı sıra çoğulcu bir bakış açısı hâkimdir (Aktaş, 2005: 75-107). Çoğulculuk kavramını modern insanın parçalanmışlığıyla ve kalabalıklar içinde varlığını kaybetmesiyle açıklamak mümkündür. Postmodernistler klâsik ve modern dünyanın değişmez, herkes tarafından benimsenen ortak doğrularına bir tepki oluşturmak için genellikle çoğulcu bakış açısından faydalanarak yazar ile anlatıcıyı birbirine karıştırırlar. Postmodern anlatıların olay örgüsü de klâsik ve modern romanların olay örgüsünden farklılık gösterir. Bu dönemde kahraman merkezli olay örgüsünden uzaklaşarak genellikle belirsizliklerin hâkim olduğu yeni bir sisteme geçilir (Moran, 2009 (b): 264).

Hemen her probleme analitik ve ciddi bir bakışla yaklaşan modern düşünce akılcıdır. Bu sebeple postmodernistler akli merkeze alan ve eseri kaygan olmayan zeminde, ağırbaşlı bir havada yazan modern dönemin yerleşik kurallarına sadık yazarların bu gibi yöntemlerini tahrip etmeyi amaçlarlar. Bu amaca ulaşmak için ise ironiyi bir aracı olarak kullanarak, modern gerçeklik anlayışını yumuşatarak ciddiyetten uzak, çıplak gerçekliği ortadan kaldırmak isterler. Öte yandan akıl merkezli dünyanın yadsındığı postmodern sistemde aklın dışında düzen kavramından uzak bir metin oluştururlar. Bununla birlikte türe özgü dil kullanımını ortadan kaldırarak mektup, şiir, bilimsel yazı parçaları gibi türler ilave ederler. Postmodernistler aynı zamanda amorf, yapısı bozuk, mutlaklıktan uzak, mükemmellik duygusunun ve metodolojinin ortadan kalktığı, kaygan bir metin meydana getirirler. Bu şekilde onlar eklektik yapısıyla parçalı bir metin meydana getirerek metne dönük mükemmeliyet fikrini ortadan kaldırırılar.

Bütün bu değişimleri, modernizm sonrasında dünyanın olumsuzlukları karşısında bilinci dağılan, odaklanma problemi yaşayan hatta şizofrenik hastalıklara uzanan bireyin değişiminin birer sonucu olarak görmek mümkündür. Bu sebeple postmodern anlatılarda bazen anlamın yerini saçmalamaya varan bir anlamsızlık alır. Dolayısıyla postmodern kurmaca metinlerde anlatı, bireysel düşünceler sonucu ortaya çıkan ve imgelerle oluşturulan bir oyun hâline gelir. Bu oyunsal düzlemin temelleri üzerine inşa edilen postmodern anlatılarda, modernizmin mantık esasına dayanarak önemseydiği kelimelerin düzeninin yerini kelimelerin ve cümlelerin hâkimiyetinin kırıldığı karmaşıklık alır. Bu karmaşıklık içinde ise ironi, postmodern anlatıların en önemli unsurlarından biri olur. İroni, çoğu kez modern dünyanın kurallarından bunalan öznenin itirazlarını içermektedir. Belki de bu sebeple klâsik ve modern romanlar ya mutlu ya da mutsuz sonla biterken, postmodern anlatılarda muğlak bir son bulunmaktadır. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da Turgut Özben'in anlatıdaki son durumunun belirsizliği, postmodern anlatı kişilerinin amaçlarına ulaşip ulaşmadıklarının, ölüp ölmediklerinin vs. aşıkâr olmadığını gösterir.

Romana özgü pek çok unsur ise postmodern süreçte ortadan kalkmıştır. İroni, kitsch, parodi, metinlerarasılık, pastiş gibi pek çok unsur klâsik ve modern dönemde de kullanılan şeklinin dışında postmodern metinde kendine özgü bir yapılanmayla metnin içinde daha sık bir şekilde yer almaya başlar. Hatta postmodern metinde hikâye etmenin yerini anlatma aldığı için yer yer süreksiz, parçalı bir yapı meydana gelir. Bu sebeple

postmodern anlatıları klâsik tarzda yazılan romanlar gibi okumak ve değerlendirmek artık mümkün değildir. Çünkü postmodern bir metnin var olmasını sağlayan çoğulculuk, metinlerarasılık, üst kurmaca modern roman ve postmodern anlatıyı birbirinden ayıran belli başlı teknik özelliklerdir. Bunun yanı sıra modern romanlarda çoğulcu bakış açısı çok az rastlanan bir durum iken postmodern anlatıda bu unsur oldukça barizdir. Özellikle de postmodern metinlerdeki anlatıcının değişkenlik gösteren yeni durumu anlatı metninde önemli bir teknik özellik olarak karşımıza çıkar.

Öte yandan modern romanda Tanrı merkezli bir anlatıcı (Hâkim bakış açısı) bulunurken, postmodern anlatıda anlatıcı bazen roman kahramanlarına, bazen de farklı kişiliklere bürünür. Aslında anlatıcının bu durumu çoğulcu bakış açısının bir sonucudur. Hatta klâsik ve modern romanların olay örgüsündeki düz çizgi postmodern anlatıyla birlikte döngüsel bir hâl almaya başlar. İsmet Emre'nin de belirttiği gibi artık okuyucuyu yol boyunca ilerleten, ne yapacağını açıkça ortaya koyan olay örgüsü yerine belirsiz, düz bir akışı olan ve çoğu zaman da sonuca varılamayan oldukça farklı bir olay örgüsü doğmuştur: "Postmodern metnin doğasının da postmodernizmin en az kendisi kadar karmaşık, paradoksal ve hatta belli bir kalıba sığmayacak kadar tanımsız olduğunu söyleyebiliriz" (Emre, 2006 (a): 101-102). Farklı olay örgüsünün yanı sıra postmodern anlatılarda roman dışı öğeler oldukça fazladır. Ayrıca klâsik ve modern dönemlerdeki gibi yazar eşsiz, eser ise artık şaheser değildir. Çünkü popüler edebiyatı tercih eden postmodernistler anti edebiyatçı tutumlarıyla yazarı tahtından indirerek biricikliğini elinden alırlar. Bu bağlamda anlatılar bir şaheser olmadığı için postmodernistler metin içinde minör olana vurgu yaparak bütün yerine parçayı önemli hâle getirirler. Görüldüğü üzere yazarın tahtından edildiği postmodern anlatıların özellikleri bize seçilen yöntemlerin klâsik ve modern roman anlayışından oldukça farklı olduğunu göstermektedir. Bu fark ise zaten istenilen bir durumdur. Öyle ki postmodernistler modern sanat anlayışını hem yetersiz hem de eski buldukları için metnin her şey olduğunu düşünürler. Hatta metin dışında hiçbir şey olmadığını dahi düşünerek klâsik ve modern romanlardan farklı olarak bütün kuralları yeniden oluştururlar.

1.5. Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç itibariyle *Postmodernizm nedir?* sorusuna verilen cevapların birbirinden farklı olması, terim ile ilgili belirsizlikler ve değişik yorumlar onu daha karmaşık bir hâle sokmuştur. Fakat postmodernizm terimiyle ilgili genel düşünce, “modernizmden bir kopma ve kırılma” olduğu yönündedir. Postmodernistler için modernizm iflas etmiş bir projedir ve bu projenin dışına çıkarak farklı arayışlar içine girmek gerekmektedir. Onlar bu arayışlarını çeşitli şekillerde sanat, mimari, ekonomi, edebiyat, müzik ve sinema gibi birçok sahada sistemleştirerek hayata geçirirler. Yaşamın merkezindeki postmodern düşünce ve onun yansımaları hiç şüphesiz ki edebiyatta da etkisini göstermiştir/göstermektedir. Özellikle de postmodernizmin etkisini en çok gösterdiği edebî türün roman ve anlatı olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla bu çalışmada da edebî bir tür olarak seçtiğimiz Türk romanlarında ve anlatılarında yer alan modernizm eleştirilerine yer verilecektir.

İsmail Çetişli’nin de belirttiği gibi postmodernizm, “Gerçek ile gerçektışının, gerçek ile kurmacanın iç içe olduğu; akıl ve mantığın zorladığı bir fantezi ve imajlar dünyası...” (Çetişli, 2006: 161). sunduğu için bu yeni ve kolay anlaşılmayan dünya, okuyucuyu kendine çekmektedir. Her ne kadar postmodern anlatıların bünyesindeki amorfluk, belirsizlikler, parçalılık, karmaşa ve kaos okurların bu türe rağbet göstermelerine engel oluştursada son dönemlerde postmodern anlatıların Türk edebiyatındaki yayımlanma ve okunma oranındaki artış gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Ayrıca şunu da belirtmekte fayda var ki postmodernist düşünce etkisini hâlâ devam ettirmekte ve değişen dünya düzeniyle birlikte eski gücünü de kaybetmeye başlamaktadır. Bir çalışmada bu duruma dikkat çekilerek postmodernizmin ölmeye başladığı gerekçeleriyle şöyle ifade edilir:

- a. Postmodernizmin tüketim ekonomisi tarafından benimsenip kullanılması,
- b. Postmodernizm konusunda bitmeyen akademik tartışmalar,
- c. Postmodernizmin yeni bir şey yaratmayıp durmaksızın geçmişi ve var olanı tekrarlayıp yıkmaya çalışması,
- d. Süreksizlikten bölünmeye, bölünmeden yok olmaya gidişi ve kendini de sürükleyişi ve böylece kendine karşı oluşu,
- e. İç çelişkileri,
- f. Yapıtların rahatsız edici oluşu; özellikle medyanın ve tüketim ekonomisinin eline geçtikten sonra şiddet ve çirkinlikle beslenmesi (Menteşe, 1995: 282-283).

Dolayısıyla postmodernizmin de eleştirisinin yapılmaya başlandığı 2000’li yıllarda postmodernistlerin niçin ve ne şekilde modernizmi eleştirdiklerinin cevaplarının, postmodern anlatılar aracılığıyla tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışma hem edebiyat bilimine hem de sosyolojisine kaynaklık edecektir.

II. BÖLÜM

ROMAN VE ELEŞTİRİ: KLÂSİK VE MODERN ROMANLAR İLE POSTMODERN ANLATILARDA ELEŞTİRİNİN İŞLEVLERİ

2.1. ROMAN VE ELEŞTİRİ

“Sanat ve edebiyat bir bakıma, toplum mühendisliğinin aracıdır” (Uçan, 2007: 328).

Çoğunlukla doğuş yeri Avrupa olarak kabul edilen ilk roman örneğiyle ilgili farklı düşünceler bulunmaktadır (Emre, 2010: 2-3). Söz gelişi bazı araştırmacılar 1351’de yayımlanan *Decameron*’u Batı tarzı romanın ilk örneği olarak gösterebilirler, Milan Kundera gibi bazı araştırmacılar 1605’te yayımlanan *Don Kişot*’u türün ilk örneği olarak kabul ederler (Emre, 1999: 25).; (Kundera, 2014: 13-14). Hiç şüphesiz her iki farklı bakış açısının etkisiyle de romanın Batı’da doğup gelişen bir tür olduğu, hemen herkesin kabullendiği bir görüş olarak gözükmektedir. Ancak son zamanlarda bazı araştırmacılar tarafından ilk roman örneğinin Batı’da değil de tam aksine Doğu’da ortaya çıktığına yönelik düşünceler de bulunmaktadır (Emre, 1999: 25-27). Meselâ *Robinson Crusoe*’dan yaklaşık 600 yıl önce 12. yüzyılda Endülüs’te yazılmış olan İbn-i Tufeyl’in *-Decameron*’dan aşağı yukarı iki yüz yıl önce yayımlanan- *Hay bin Yakzan* adlı eserinin ilk roman örneği olduğuna yönelik düşünceler de oldukça fazladır (Emre, 2010: 2-8). İsmet Emre bu konuyla ilgili şu bilgileri verir:

İster, gerçekçi oluşu göz önüne alınarak ilk roman, isterse olay örgüsünden hareketle ilk ada romanı örneği olarak kabul edilsin, *Robinson Crusoe* bir ilk değildir. Ondan çok daha önce yazılmış, roman unsurlarının çoğu bakımından onu etkilemiş bir roman var karşımızda: İbn-i Tufeyl adlı Endülüslü bir gökbilimci, bilim ve sanat adamının *Hay bin Yakzan* adlı romanı. *Hay bin Yakzan*, *Robinson Crus*’dan yaklaşık 600 yıl önce yazılmış bir metindir (Emre, 2010: 4).

İnsanı ve onun doğasını anlatmayı amaçlayan romanın doğuşuyla ilgili yapılan bütün bu genel düşüncelerin, tartışmaların yanı sıra türün sadece Batı’ya özgü bir ürün olmadığı kabul edilmelidir. Öyle ki bu gibi sınıflandırmaların aksine, sürekli bir yenileşme ve değişme içinde olan roman, hemen her dönemde hem Batı hem de Türk toplumunun geçirmiş olduğu sürecin, medeniyetlerin yaşamış olduğu değişimlerin birer yansıması olarak düşünülmüş, bazen de o milletin bir aynası konumunda görülmüştür. Bu sebeptendir ki İsmet Emre’nin de belirttiği üzere bir edebî eserin yazılmış olduğu

dönemden ve toplumdan yalıtılamayacağı gerçeği, yazarın da içinde yaşadığı toplumla olan ilişkisini ortaya koyar:

Hemen her metnin doğasını oluşturan malzemenin hayatın içinden süzüldüğünü söylemek gerekiyor. Edebî metnin doğasıyla hayatın doğası birbirine o kadar yakındır, birbiriyle o kadar benzerlikler gösterir ki, Halid Ziya romanla ilgili bir tespitinde, ‘romanlar hayatı yaparlar’ diyecek kadar ileri gider. Dolayısıyla, bir milletin herhangi bir dönemindeki metinlerin içerik çözümlemesi, her zaman olmasa da çoğunlukla içinde bulunulan sürecin sosyal hayatını da verir (Emre, 2003: 342).

İsmet Emre’nin de ifade etmiş olduğu gibi romanın teşekkül ettiği toplumla olan ilişkisinden yola çıkarak, insan ve onun yaşantısının edebiyatın -özellikle de roman türünün- ana malzemesi olduğu söylenebilir. Örneğin Jung yazma sürecinin yazarın ruh hâliyle ve hayatla olan ilişkisini şöyle ifade eder: “Yaşamım bir anlamda, yazdıklarımın özünü oluşturuyor, yazdıklarım yaşamımın özünü değil. Kişiliğim ve yazma biçimim bir bütün. Tüm düşüncelerim ve çabalarım aynı zamanda ‘ben’im. Bu nedenle, özgeçmişim ‘ben’in yalnızca küçük bir parçası” (Jung, 2009: 7). Yazarın üretme ihtiyacını içsel bir zorunluluk olarak kabul eden Jung, bu süreci ayrıca bir arınma ihtiyacı olarak görmektedir: “Yaşamım, ortaya koyabildiğim bilimsel yapıtlardır. İkisi de aynı şey demek. Yapıtlarım, içsel gelişmemi ifade ettikleri için yaşam yolumdaki belli durak noktaları olarak değerlendirilebilir... Yazdığım her şey, içsel bir zorunluluğun sonucuydu. Kaynakları da kaderimde olan bir zorlama. Yazdıklarım bana içimden saldıran şeylerdi... Beni harekete geçiren ruhun konuşmasına izin verdim.” (Jung, 2009: 7).

Ahmet Sarı da edebî metinlerin aynı zamanda psikoloji, sosyoloji ve tarih gibi edebiyat dışı birçok araştırma sahasına katkı sağladığını ifade eder:

Yazma eylemi ve edebiyat edimi her ne kadar bireysel bir edim olarak başlasa da, edebiyat sosyolojisinin o bilinen dörtlü sacayağından yazar-okur maddesi ile toplumsal boyutu hiçbir zaman görmezden gelinemez. Çünkü birey ne kadar bireyse de yine sosyal çarkın içinde bir unsur, bireyliği ile toplumsal bir canlıdır. Onun kaleme aldığı her şeyin bu açıdan toplumsal bir yanı vardır. Kendi acılarından bahsetse bile insan olarak bir varlığa sahiptir ve insan olarak bir varlığa sahip olan herkesin bir anlamda sözcüsü olmuştur (Sarı, 2008: 30).

Dolayısıyla İsmail Çetişli’nin de açıkladığı gibi edebî metin-toplum ve yazar-eser ilişkisinden yola çıkarak romanı arzulanan düşüncelerin kelimelerle ifade şekli olarak tanımlamak mümkündür: “Roman, romancının beş duyusu yoluyla doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hayatında yankı bulmuş yaşantı, bilinç, zekâ, hayal, düşünce, duygu gibi öğeleri sanatsal bir bağlam içinde yeniden kurduğu yapay bir âlem”dir (Çetin, 2003: 78).

Hayatla ve yazarın hayal gücüyle bu denli ilgisi olan edebî metinlerin yaratımı sırasında bir yöntem olarak kullanılan ve çalışmamızın da konusunu oluşturan eleştirilerin işlevlerini belirleyebilmek için öncelikli olarak “eleştiri” ve “edebî metinlerin işlevleri” hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu şekilde eleştirilerin metinler içindeki fonksiyonlarının anlaşılmasına bir nebze de olsun katkı sağlanacaktır. Çünkü romanlardaki eleştiriler, edebiyat bilimi için hem çok önemli hem de bir o kadar gereklidir. Özellikle de metin-dünya, metin-yazar, metin-toplum, metin-birey ilişkisini anlama ve anlamlandırma hususunda edebî metinlerde yer alan eleştiriler edebiyat bilimine hizmet ederler.

2.1.1. Edebî Metinlerde Eleştiri ve İşlevleri

Eleştiri sözcüğü edebiyatımızda; *tenkit*, *kritik*, *mübâhase*, *münâkaşa*, *muâheze*, *takrîz*, *muhâkeme*, *tenkad*, *tenakkud*, *intikad* kelimeleri ile aynı veya yakın anlamlarda kullanılmaktadır (Namlı, 2010: 1-2). Grekçe *krisis* kelimesinden türetilen ve ‘yargılamak, sorgulamak’ anlamlarına gelen eleştirinin *sosyal fayda* sağlamak amacıyla ortaya çıktığı ve geliştiği yönündeki kanılar oldukça fazladır (Uçman, 2003: 48).

Kuşkusuz sosyal birer tenkitçi olan yazarların eserlerinde eleştirinin hayata dönük olması oldukça önemlidir. Dolayısıyla ‘Yazar, edebî metin ve eleştiri’ birlikteliği dikkate alındığında *eleştirmek* kelimesinin de açıklanması gerekir. *Türkçe Sözlük*’te ‘bir düşünceyi, bir yargıyı inceleyerek doğruluk veya yanlışlığını ortaya çıkarmak ve gerçek değerini belirtmek, tenkit etmek’ şeklinde tanımlanan *eleştirmek* kelimesi doğrudan yazarın niyetiyle ilgilidir (*Türkçe Sözlük*: 626).

Bireysel ve sosyal meseleler karşısında çok duyarlı olan yazarlar, toplumdaki aksaklıkları ve insanlığın temel meselelerini eserlerine yükledikleri çeşitli işlevlerle anlatarak huzursuzluklarını, dolayısıyla da eleştirilerini dile getirirler. Onların huzursuzlukları bazen toplumsal meselelere yönelik olsa da bazen de değerini hiçbir zaman yitirmeyen estetik romanlarda olduğu gibi sadece ‘bireye’, ‘onun problemli hayatına’ ve ‘var olma mücadelesine’ yöneliktir (Sağlık, 2010: 274-275). Her ne şekilde olursa olsun bu tatmin sürecinde yazarlar yazma eyleminden genellikle haz duyarlar. Aynı zamanda metinlerindeki eleştirileri aracılığıyla çoğunlukla okurlarının söyleyemediklerini ifade etme imkânına sahip olurlar. Hatta bu şekilde ‘arınma,

temizlenme' anlamına gelen katharsis yoluyla okurlarına zevk vererek, yol göstererek onları da huzura kavuşturabilirler (Emre, 2006 (b): 301).⁵

Edebî metnin ve içindeki eleştirilerin işlevi hususunda edebiyatçılar ve eleştirmenler üç farklı görüş beyan etmektedirler (Emre, 2012 (a): 71-77).

1. Bazılarına göre edebî metnin iyi, başarılı addedilmesi için bireye ve topluma faydalı olması lazımdır. Bu hususta Berna Moran bir edebî metnin fayda gözetmesi gerekliliğini şöyle ifade eder:

Edebiyat hem olayları somut hâle sokmakla felsefenin kuruluşunu ve soyutluğunu giderir, hem de olması gerekeni telkin etmekle tarihin noksanını. Bundan başka tarih gerçeği söylemek zorunda olduğu için insanlara fena örnek olacak olayları da nakleder. Oysa sanatçı olayları kendi yarattığı için iyiyi daima ödüllendirip kötüyü cezalandırabilir. Bundan ötürü edebiyat eğitime bakımından felsefeden de, tarihten de daha etkilidir (Moran, 2009 (a): 37).

Edebî eserler çoğunlukla okuyucunun eğitime, kişinin düşünce gücünün gelişmesine, olayları ve durumları çok daha iyi bir şekilde fark edip kavrayabilmesine yardımcı olmaktadır. Bu faydada hiç şüphesiz ki yazarların yanlışlara yönelik karşı çıkışlarının, yani eleştirilerinin katkılarının büyük payı vardır. Çünkü toplum içinde sosyal bir misyonu olan yazarlar -dolaylı yollarla da olsa- eleştirileri aracılığıyla söylemek istediklerini daha etkili ve kalıcı bir şekilde anlatma imkânı bulmuşlardır.

Edebiyat çevrelerinde en yaygın kanı hem sanatın hem de sanatçının işlevinin insana fayda sağlamak olduğuna yöneliktir. Bilindiği üzere yazarın yaratım sürecini her yönden etkileyen bireysel ya da toplumsal boyuttaki bu huzursuzluklar ve kaygı durumları her edebî metnin bir ya da birden fazla işlev üzerine kurgulandığını göstermektedir. Çünkü yazarlar çoğu kez birey(ler)in problemleri hayatını anlatmaya yöneldikleri için eserlerine de çeşitli fonksiyonlar yüklemişlerdir. Söz gelişi 19. yüzyılda Batı'dan tercümeler yoluyla Türk edebiyatına giren ve Ahmet Hamdi

⁵ Edebî metinlerin insanların hayatına katkı sağladıkları yönündeki görüşlerin yanı sıra bunun tam aksini düşünen, yani edebiyatın zararlı olduğunu iddia edenlerin de bulunduğunu ifade etmekte fayda vardır. "Sanatı insanı hayattan uzaklaştıran, aylaklaştırıp beynini uyuşturan, onu reelden alıkoyarak hayal dünyasında gezdiren muzur bir çaba olarak değerlendirme düşüncesi yeni değil"dir (Emre, 1999: 93). Eflatun'un sanatla ilgili değerlendirmeler yaptığı *Devlet* adlı kitabındaki sanata ve sanatçıya yönelik görüşlerinde sanat eserinin her zaman sosyal fayda gözetmediği ifade edilmektedir: "Ezellikle, insanı, kurumları, zihniyetiyle her şeyini yerli yerine koymayı düşündüğü ideal devletini anlatırken, bu devletin içine sanatı ve edebiyatı dışlayan, aşağılayan, sanatçıları ise toplumu kötü şeylere alıştıran, insanları idealden, iyilik ve güzellikten uzaklaştıran taklit budalaları olarak niteler ve eğer Homeros'a saygım olmasa onlar hakkındaki kanaatim daha olumsuz olurdu"lu sayfalar dolusu cümleler serd eder" (Emre, 1999: 94).

Eflatun, sanatçıların kelimeleri, durumları ve olayları olduğundan farklı göstererek kitleleri aldatmalarını eleştirirken Homeros'un şahsında bütün şairlere de hitap eder. İsmet Emre bunu şöyle ifade eder: "Hangi devlet seni iyi bir kanun adamı sayar ve bir fayda görmüştür senden?" (Emre, 1999: 97).

Tanpınar'ın da ifade etmiş olduğu gibi bir 'medeniyet krizi' (Tanpınar, 1977: 57) sonucu ortaya çıkan modern Türk edebiyatının içinde roman türü kendine yer bulmuştur. Romanlar; Tanzimat devrinde ele aldıkları kölelik, görmeden ya da görücü usulüyle yapılan evlilikler, aşk, kıskançlık, eğitim -özellikle kadınların eğitimi-, Batılılaşma/yanlış Batılılaşma, eğlenceye aşırı düşkünlük, babasızlık, mirasyedilik, alafrangalık gibi sosyal temalarla büyük ölçüde okuyucuyu etkilemişlerdir. Söz gelişi Tanzimat devri romanlarında sosyal fayda amacıyla bireyin ve toplumun eğitimi konusu sıklıkla işlenmiştir. Osmanlı aydınlarından hem imparatorlukta hem de İslâm dünyasında tek kurtuluş yolunun eğitimden geçtiğini düşünen Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı tezli romanında kahramanı Mansur'a ve onun etrafındaki pek çok roman kişisine eğitimin gerekliliğini vurgulamaktadır: “Zamanımız maarif zamanıdır. Malûmatsızlar için kuru ekmek bile güç bulunacaktır. Sen bir kere tahsilini bitir, adam ol. O vakit âlemin her bir kapısı senin için açık olur” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*: 32). Anlatıcı romanın genelinde toplumsal ilerlemeyi ve düzenlemeleri gerçekleştirmek için geleneksel değerlere geri dönülerek onların tekrar gözden geçirilip yeniden uygulanmasıyla başarının sağlanacağından özellikle de okullarda yapılması gereken düzenlemelerden de sıklıkla bahseder:

- Canım kime anlatacaksınız? Dinleyecek adamları nerede bulacaksınız?
- Mektep sıralarında!
- (...) Ortalığın hâlini görmüyor musunuz? Düşmanlarımız her taraftan bizi ihata etmiş, muttasıl aleyhimizde dolaplar çeviriyorlar. Çocuklarınız adam oluncaya kadar adamlıklarından istifade edecek yer kalacak mı?
- Bence bu gibi meyusiyetkârane fikirler cehl ve aczin neticesi bulunan evhamdan ibarettir. Hiç yoktan neler husule getiriliyor. Küçücük Prusya az müddet içinde bir devlet-i muazzama oldu. Deli Petro'dan evvel Rusya neydi, şimdi nasıldır? Dünkü İtalya ile bugünkü İtalya'ya bakınız. Terbiye görmüş bir heyet-i içtimaiye nelere muvaffak olmuyor? (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*: 144-145).

Mansur'un, Ahmet Şunudî ile yaptığı bu diyalogda Mizancı Murat bürokratların eğitim konusundaki kayıtsızlıklarından ve plansızlıklarından yakınlıkla çağdaş, aydın fikirli bir Müslüman olan Mansur aracılığıyla hem kendi değerlerimize sahip çıkarak ilerlemenin gerçekleştirileceğini hem de İslâm birliğinin bu şekilde kurulacağını anlatmak ister (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*: 160-161). Herkesin terbiye ile ahlâk kuralları etrafında birleşerek, kendimizi başka medeniyetlerle kıyaslamadan büyük bir sosyal faydanın sağlanacağını sıklıkla anlatıldığı romanda eğitim bu amaç için birinci şart olarak gösterilir. Bu sebeple memleketin her yerinde hem toplumu ıslah etmek hem

de yeni nesiller yetiştirmek için okullar açılmalı ve Avrupa'ya okumaya giden Müslüman gençlerin acilen ülkeye geri dönmeleri teşvik edilmelidir:

Eksik olan yalnız maariftir. Onun neşri o kadar güç müdür?
Hükümet, neşr-i maarife henüz ciddî surette başlamamıştır (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*: 162).

Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu tarafından devlet ve millet menfaati için Avrupa'ya tahsil görmeye gönderilen fakat eğlence hayatına kapılan gençlerin eleştirisini de Emin Paşa şöyle yapar:

Tahsil için her sene biz bu kadar gençleri Paris'e gönderiyoruz. Lakin hiçbiri istediğimiz surette avdet etmiyor. Terbiyesi, ahlakı bozularak, istifade olunur hâlleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfta bulunmak, salâbet ve diyaneti kaybedip frenk olmaktan başka bir şeylerini görmüyoruz. İnşallah bey oğlumuz, öylelerden değilsiniz? (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*: 225).

Görüldüğü üzere Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanında eğitimle ilgili, halkı ideal olana sevk etme yönündeki eleştirileri romanların işlevlerinden sadece birini örneklemesi ve Berna Moran'ın ifade ettiği romanların halkı eğitmek yoluyla fayda esaslı işlevine Tanzimat devri romanlarından güzel bir örnektir. Hiç şüphesiz ki bu işlevin başarılmasında romanlardaki anlatım yöntemlerinden biri olan eleştirilerin büyük katkısı vardır.

Bu devirde hem yanlış Batılılaşmanın hem de toplumdaki aksaklıkların politik, kültürel ve ekonomik alanlardaki etkilerine duyarsız kalmayan, kendilerince sorumluluk üstlenen yazarların pek çoğunun sosyal tenkitten faydalanarak eserlerinde çeşitli sorunlara çözümler üretmeye çalışmaları, okuru eğiterek onlara gerçekleri göstermek için harcadıkları çaba, yazarın niyetini ve romanın toplumla olan ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Yazarların romanlardaki eleştirileri onların olaylar ve durumlar karşısındaki tavırlarını gösterme biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda düşüncelerini bu şekilde anlatma imkânı bulan yazarlar, eleştirileri aracılığıyla metinlerinin muhtevasını da belirlerler. Böylece romanlarındaki eleştiriler bireyi ve toplumu ideal olana yönlendirme işlevini göstermesi bakımından önemli rol oynamıştır.

2. Edebî eserden fayda bekleyen anlayışların yanı sıra edebî bir eserin faydadan ziyade sanatsal yönüne dikkat edilmesi gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır. Onlara göre bir edebî metinde sanatsal yön ne kadar güçlü olursa eserin işlevi ve değeri de o ölçüde artar. Söz gelişi R. Wellek ve A. Warren şiirden yola çıkarak edebî eserlerde ahlakî ve mantıkî standartların yanı sıra estetik değerlere de gerek olduğunu ifade

ederler (R. Wellek ve A. Warren, 1993: 160). “Her edebî sanat eseri, her şeyden önce bir mana taşıyan sesler serisidir” (R. Wellek ve A. Warren, 1993: 205).

3. Bazı eleştirmenler ve edebiyatçılar ise bir edebî eserin hem faydalı olması hem de sanatsal yönünün bulunması gerektiğini düşünmektedirler. Söz gelişi estetik romanlar çoğunlukla bu işleviyle ön plandadır. Sonuç itibariyle romanların çoğu zaman toplumun gerçeklerini dile getirirken, bazen de okuyucu için yönlendirici, onun hayallerine hizmet eden bir işleve sahip olduğu görülür. Ernest Fischer sanat ürünlerinin bu işlevini şöyle açıklar:

Sanat, ister oyalasın, ister uyarsın, ister aydınlatsın hiçbir zaman gerçekliğin katı bir tanımlaması değildir. Sanatın görevi her zaman insanı bütünlüğü içinde heyecanlandırmak, kendisini bir başkasının yaşamı ile bir görebilmesini, başkalarında kendisinin olabilecek yaşantıları benimsemesini sağlamaktır (Fischer, 2003: 16).

Bütün bunlara ek olarak, romancılar hemen her alanda gösterdikleri hassasiyetle ve eleştirileriyle toplumdaki yanlışları âdetâ halkın gözüne sokarak bireyi eğitip, toplumu da değiştirmeyi amaçlarlar. Bu gibi işlevler doğrultusunda yazarlar genellikle eleştiri yöntemine başvurarak anlatmak istediklerini ifade ederler. Bu şekilde toplumla ve bireyle iletişimin kurulmasına da olanak sağlarlar.

2.1.2. Romanlarda Eleştiri ve İşlevleri

Hayat karşısında birden fazla misyon yüklenen yazarların yeryüzündeki hemen her şeyle ilgilendiklerini ve salt gerçeklerin dışında kurgularıyla insanların dertlerine, yaşadıklarına ışık tutarak, bazen de çözümler üretmek şeklinde edebî eserlere ve onlardaki eleştirilere birtakım işlevler yüklediklerini ifade etmek mümkündür (Emre, 2006 (b): 270-282). Böylesi bir amaca hizmet eden romanların ve onlardaki eleştirilerin işlevleri ise zamana, mekâna, yazarın niyetine, topluma, insana göre değişkenlik göstermiştir/göstermeye devam edecektir. Edebî eserin işlevinin, amacının ve okuyucu üzerindeki etkisinin toplumsal, dönemsel koşullara göre çeşitlilik göstermesi ise şüphesiz ki yazarın niyetiyle doğrudan orantılıdır. Söz gelişi bireyden yola çıkıp aynı zamanda toplumu da yönlendirmek isteyen Miguel de Cervantes, Lev Tolstoy, Victor Hugo, Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay gibi yazarlar kendilerini huzursuz eden birtakım meseleler olduğu için roman yazmışlardır. Öte yandan hem kendilerinin hem de romanlarının birer klâsik olarak addedilmesinde ve geleceğe kalmalarının altında

yatan gerçek ise popüler romancıların aksine, birey merkezli insanlık problemlerini ele alan eserler üretmeleridir. Bu durum aynı zamanda hem romancının hem de romanların dışına çıkarak romancıya ayrı bir misyon, romana da edebî bir eser olmanın ötesinde sosyal fayda sağlamak gibi farklı işlevler kazandırır. Söz gelişi Bilge Ercilasun eleştirinin edebî eserlerdeki ve sosyal fayda sağlama içindeki rolünü şöyle açıklar:

İnsan, eşyaya ve dış dünyaya bakarken tenkid fikri ile hareket etmiş, gerek şuurlu gerek şuursuz olarak ilgi duyduğu varlığı yargılamıştır. Tenkid, daima insanın dış dünya ile münasebetini sağlamlaştıran; zekâsını kullanmasına, muhâkemesini geliştirmesine yardım eden bir unsur olarak rol oynamıştır (Ercilasun, 1981: III).

Bu bağlamda Dursun Ali Tökel'in de belirttiği gibi dünyada ilk roman örneğinden itibaren yazarların toplum ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin etkileşim düzeyinin oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir:

Roman başlangıçtan beri Batı'da *hal*'in tercümanıdır. İnsana, topluma, yerleşik olana, dayatmalara ironik bir eleştiridir. İnsanın kendisiyle, çevresiyle, doğasıyla yarattığı canavarlarla boğuşmasının; kurulu dünyaya ve bütün sistem renklerine bir eleştiri, kurulacak ve yaşanılacak ideal düzlemlerin öyküsü, feodal düzenden çıkıp insanın *birey olma* savaşımını anlatan trajik macera, varoluşu ve gerçekliği sorgulayan felsefik arka planını kurmuş bir sistem ve bireyden mahalli olana, oradan da evrensel kriterlere göndermelerde bulunan her zaman *karşıt*-eyleyendir (Tökel, 2002: 204).

Nitekim bu ilişkiden de yola çıkarak yazarların birçok farklı nedenle roman yazdıklarını söylemek mümkündür. Onların neyi anlatmak istediklerini, hangi düşünceyi, duyguyu aktarmaya çalıştıklarını tam olarak kavrayabilmek ve yazma ihtiyacını tanımlayabilmek ise oldukça güçtür. Bu soruların cevaplarına ulaşmak için bazen romanlarındaki eleştirileri de incelemek gerekmektedir. Dolayısıyla bu eleştiriler romanların tezine hizmet etmekle birlikte yazarın ne anlatmak istediğinin anlaşılmasında da okuyucuya yardımcı olur. Bu sebeple romanlar ve hayat arasındaki yoğun ilişkinin yanı sıra bu bölümde roman ve eleştiri ilişkisini daha iyi bir şekilde açıklayabilmek için pek çok hususla ilgili eleştiriler içeren Cervantes'in *Don Kişot*, Kafka'nın *Dönüşüm*, *Dava*, *Şato*, Patrick Süskind'in *Koku* ve Chuck Palahniuk'ın *Dövüş Kulübü* adlı metinlerindeki eleştirilere, bu eleştirilerin tür üzerindeki etkisine ve işlevine yer verilecektir.

2.1.2.1. Don Kişot (1605)

Dünyada ilk romanın örneğinin hangi eser olduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte çoğu araştırmacı tarafından 1605'te Miguel de Cervantes

Saavedra'nın yayımladığı *Don Kişot* adlı eser türün ilk örneği olarak kabul edilir (Emre, 2010: 2-4). Bu sebeple öncelikli olarak roman türünün ilk örneği olan Don Kişot'un çok fazla şövalye kitabı okuması sebebiyle şövalye olmaya karar vermesi ve sonrasında yaşananların ironik bir dille sunulduğu *Don Kişot* adlı romanda yer alan eleştiriler ve yazarın bu eleştiriler aracılığıyla neyi ya da neleri anlatmayı amaçladığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Cervantes'in postmodernitenin habercisi olduğuna yönelik görüşlerin varlığı sebebiyle çalışmada *Don Kişot* adlı romana yer vermek konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Jale Parla bu romanın bir metaroman olduğunu ve tür içindeki önemini şöyle açıklar: "Moderniteyi başlatan düşünürün Descartes, yazarın ise Cervantes olduğuna ilişkin genel bir kanı vardır. Buna şimdi Cervantes'in Don Quijote'sinin bir ilk roman olarak yalnız moderniteyi değil, bir metaroman olarak postmoderniteyi de haber verdiği yargısı eklenmiştir" (Parla, 2013: 18-19).⁶

Bir çok metinde olduğu gibi *Don Kişot*'ta da yazar toplumun karamsar ve kötümser yaşamını, özellikle de Orta Çağ Avrupa'sındaki kaos ortamından yorulan bireyin hem kamusal hem de kişisel itirazlarını, tekliflerini romanda eleştirel bir tutumla işlemiştir. Daryush Shayegan romanın öneminden şöyle bahseder:

Bu yanılmaca dünyanın yeni kahramanı Cervantes'in Don Kişot'udur. Cervantes 'Rönesans dünyasının negatifini' çizmiştir: Yazının artık dünya nesiri olmadığı, benzerliklerin kesinlik kaynağı olmaktan çıktıkları, her şeyin bir ironiye döndüğü bir evren. Dünyanın sihri dağılınca simgelerdeki şifreyi çözmek olanaksızdır, çünkü 'yazı ve şeyler artık birbirlerine benzemezler.' Don Kişot şeyler arasında başıboş dolaşır; 'örnekseme içinde yabancılaşmıştır.' Bundan dolayı Don Kişot modern eserlerin ilkidir, çünkü bu eserde Foucault'ya göre, 'özdeşliklerin ve farklılıkların zalim mantığının, işaret ve benzerliklerle sonsuza dek oynadığını' görürüz (Shayegan, 2012: 78).

Maddî herhangi bir sıkıntısı olmayan soylu Don Kişot, şövalye romanları okumasının tesiriyle toplum tarafından garip olarak telakki edilen şeyler yapmaya başlar. Tarık Özcan'ın da ifade ettiği gibi "Don Kişot, on altıncı asrın böylesine olumsuz bir ölü ortamına sahip İspanyol coğrafyasında yürüyüşe çıkan bir maceraperesttir" (Özcan, 2000: 100).

⁶ Cervantes, *Don Kişot* adlı kitabının ön sözünde kitabını okura takdim ederken, alışılmışın dışında bir eser yazdığını ve bu süreci okurla paylaşacağını açıkça ifade ederek yazarlık yetisini azaltıp bu şekilde okur-yazar ilişkisini pekiştirir. Kitabın oluşumuna okuru bu şekilde davetle dâhil eden yazar onunla olan ilişkisini güçlendirmeyi amaçlar. Ayrıca postmodernite döneminde ciddi şekilde uygulanmaya başlayan oyun, parodi gibi öğelerin çok daha önceden Don Kişot'ta kullanıldığı görülmektedir. Hem bu gibi özellikleri hem de roman kahramanının deliliği, toplum içinde yabancılaşması ve gerçek dünya ile hayal dünyasını ayırma yetisini kaybetmesi nedeniyle bireydeki değişime bağlı olarak Don Kişot postmodernitenin habercisi olarak düşünülebilir.

İdealist dünya görüşünden uzaklaşıp çağın meydana getirdiği sorunlardan endişe duyarak bazen yeldeğirmenleriyle bazen de koyun sürüleriyle savaşıyan Don Kişot, Milan Kundera'nın da ifade ettiği gibi idealizmin karşısında, pasif bir isyanla adalet peşindedir.

Tanrı, kâinatı ve değerler düzenini yönettiği, iyiyi kötünden ayırdığı ve her şeye bir anlam verdiği yeri yavaş yavaş terk ederken Don Quijote evinden çıktı ve artık dünya tanınmayacak hale geldi. Dünya, ilahî yargıcın yokluğunda birden kuşku verici bir bulanıklığın içinde kaldı; tek ilahî gerçek, insanların paylaştığı yüzlerce görece değer halinde parçalandı. Böylece Modern Çağ'ın dünyası, onunla birlikte de yansması ve modeli olan roman doğdu (Kundera, 2014: 18).

Bu gibi tuhaflıkları sebebiyle günün şartlarından uzak olan bu protagonist; toplumsal normların dışında, onlardan kendini yalıtın ve deli olarak addedilen bir karakterdir. Don Kişot'un bu değişiminin nedenini şövalye kitaplarına bağlayan köylüler âdeta bu kitaplara savaş açarak ona iyileşmesi için yardımcı olmaya çalışırlar (*Don Kişot*: 25). Kahya kadının "Ah! Sizi bu hâle sokan o lanet kitaplara lanet olsun" (*Don Kişot*: 28). şeklinde şövalye kitaplarına lanet okuması yazarın niyetiyle doğrudan orantılıdır. Burada şövalye kitaplarını gözden düşürmek isteyen Cervantes'in bu girişimi avangart bir tutumdur (Parla, 2013: 73). Cervantes bu tutumla roman kahramanı aracılığıyla gerçek dünyadan uzak oldukları için şövalye romanlarını şöyle eleştirmiştir:

Asilzademiz işi olmadığı zamanlarda (aslında bütün yılı hemen böyle geçirdi) kendini şövalyelik kitaplarını okumaya kaptırır, sihirler, kavgalar, meydan okumalar, savaşlar, yaralanmalar, ilân-ı aşklar ve daha birçok saçmalıklarla dolu olan bu kitaplar arasında âdeta kendinden geçti. (...) Evinin her köşesini bu romanlarla doldurdu. Bütün günlerini ve gecelerini bu kitapları okumakla geçiriyordu. Bu devamlı uykusuzluk ve kitap okuma sonunda beynini kuruttu ve düşünme gücünü, kendisine olan hâkimiyetini tamamen kaybetti. Kitaplarda okuduğu saçma sapan olaylarla tamamen dolmuş olan beyni, sadece olağanüstü olaylarla doluydu (*Don Kişot*: 5-6).

Romanda köyün berberi ve papazı bu kitapların başkalarını da olumsuz yönde etkilememesi için uğraşırlar. Bu sebeple kitaplıkta ne kadar şövalye romansı varsa hepsini yakarlar. Yazar aynı zamanda bu şekilde edebî bir tür olan şövalye romanlarını avangart bir tutumla hicvetmektedir:

Bütün Manş'ın en akli başında adamını bu hâle sokan bu kitapların hepsi kahrolsun! (...) Bu kitapların tehlikesine karşı fazla ihmalci davrandık. Yarından itibaren, bunlara bir ders vereceğim. Benim dostumu mahvettiler, daha başkalarının da kanlarına girmelerine izin vermeyeceğim (*Don Kişot*: 27).

Şövalye romanslarının yanı sıra Cervantes'in bu romanda eleştirdiği başka hususlar da bulunmaktadır. Söz gelişi Orta Çağ Avrupa'sında Reform ve Rönesans hareketleri sonrasında hem bürokrasinin hem de Kilisenin yaptırımlarının sarsılmaya başlamasıyla yaşanan değişimlerden edebiyat da nasibini almıştır. Cervantes de dinî

kitaplara ve şövalye romanlarına körü körüne bağlılığın kişiyi boş bir hayal dünyasına sürükleyeceğini Don Kişot'un kişiliğinde özdeşleştirerek ironik bir üslûpla anlatmak ister.

Romanda ruhsal büyüme sürecinde şövalyelik ünvanını almak için yola çıkan Don Kişot, aslında 16. yüzyıl İspanya'sının kaybolan kültürel değerlerini ve haksızlıkları eleştirerek koruma savaşı veren Cervantes'in bu isteğini gerçekleştirmek için oluşturduğu bir karakterdir. Don Kişot çıkmış olduğu bu yolculukta yanına komşusu Sancho Panza'yı uşak olarak alır. Bu şekilde Don Kişot kendine göre daha gerçekçi bir düşünme gücüne sahip olan öteki beni konumundaki Panza ile amaçlarını gerçekleştirmek ister. Panza hem öteki beni olma hem de çoğu zaman efendisinin yapacağı birçok yanlışta onu uyarması sebebiyle romanda yüce birey arketipinin kişisel düzlemdeki görüntüsü olarak düşünülebilir. Zayıflara ve zor durumda olanlara yardım etmeye çalışan bütün şövalyeler gibi Don Kişot da bu amaca hizmet etmek için yola çıkar (*Don Kişot*: 14, 49). Söz gelişi Sancho Panza ve Don Kişot'un yolda giderken elleri kelepçeli bir şekilde cezalandırılmaya götürülen kürek mahkûmlarına rastlamaları ve zorla götürülmek istenmeleri romanda Don Kişot tarafından ciddi şekilde eleştirilir.

Don Kişot aynı zamanda haksızlıklar karşısında ve ezilenlerin yanında durarak dünyanın acı gerçeklerinden, adaletsizliklerinden yorulmuş bireyin kendini bu güç durumdan delilikle kurtarmasının bir örneğidir. Tıpkı çoğu postmodern roman kişileri gibi kendini toplumdan soyutlayan öznenin kurtuluş yoludur delilik. Don Kişot da bu delilerin ilk örneği olarak kabul edilebilir. Belki de Cervantes de erken dönem tutunamayanlarındandır. Cervantes romanı ve romanındaki kahraman aracılığıyla topluma yabancılaşma nedenini anlatmaya çalışmıştır. Çünkü Don Kişot da çoğu postmodern anlatı kahramanı gibi aylak, işi gücü olmayan ya da kendini toplumsal normların dışında bırakan trajikomik bir kahramandır. Çıkar peşinde olan kişilerin ve adaletsizliklerin sayısının arttığı günümüzde, Don Kişot gibi kişilerin sayısının artması muhtemelen ötekileşen bireylerin başka çarelerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Cervantes'in bu romanındaki karakteri 'Don Kişotluk' diye bir kavramın doğmasına da yol açmıştır. Bu kavram gerçeği göremeyen, hayal âleminde yaşayan kişinin en güzel ifadesidir. Zaten Don Kişot'un gerçeği görme gibi bir niyeti de yoktur. Gerçekle yüzleştiği anlarda bile Don Kişot kendi hayal dünyasından uzaklaşmamaktadır. Gerçek dünya ve hayallerinin arasında sıkışan bu kahramanın

romanın sonunda gerçeklerle tanışması sonucu yaşadığı hayal kırıklığının modern bireyin hayal kırıklığıyla benzer özellikler göstermesi önemlidir.

Yazınsal metinlerin kurmaca dünyasının içinde hayata dair birçok gerçeği de barındırdığını düşündüğümüzde yazarların çoğu zaman duydukları huzursuzluk sebebiyle yazma isteğinde bulunduklarını söylemek mümkündür. Alaycı ve ironik bir tutumla hem şövalye romanlarını hem de toplumun bütün aksaklıklarını kahramanı aracılığıyla hicvetmek için yola çıkan kişinin aslında romanın yazarı Cervantes olabileceği de düşünülebilir. Jale Parla bu hususa şöyle dikkat çeker: “Don Kişot akıllanarak iyi bir Hristiyan gibi ruhunu teslim ettikten sonra besbelli huzura kavuşur; ama yazarı huzura kavuşmaktan uzaktır” (Parla, 2013: 341). Jale Parla’nın da ifade ettiği gibi okuduğu şövalye romansları nedeniyle gerçek hayattan uzaklaşan Don Kişot, kendine gerçek dışı bir dünya oluşturarak bir idealist gibi hayal âleminde yaşarken, hayatın katı gerçekleriyle karşılaştıktan sonra bulunmuş olduğu hayal dünyasından kurtularak hayatla olan ilişkisini keser ve “... deli olarak yaşadıktan sonra arınmayı Zebercet, Selim Işık ve günümüz çoğu Don Kişotları gibi yoklukta bulur” (Emre, 2009: 68-74). Özellikle de romanda soyut idealizmin temsilcisi olan Don Kişot, pragmatist insan tipinin temsilcisi olan Sancho Panza karakteri ile karşılaştırılarak bir çatışma ortamı meydana getirilmiştir. Tarık Özcan’ın da ifade ettiği gibi idealist insan tipinin oluşturulmasına kaygıyla yaklaşarak ona bir isyan geliştirmiştir:

“Don Kişot’un romanın sonundaki gözyaşları, hemcinslerinin oluşturduğu her türlü insani boyuttan mahrum böylesine bir ölü ortam içindir. O, iki tercih arasında kalmanın şaşkınlığını yaşar:

1. Ya böylesine bir ortama uyarak pragmatist bir insan olacak ve kendisine yabancılaşacaktır,
2. Ya da kendisine yabancılaşmak yerine yürüyüşüne devam edecektir.

Don Kişot, ikincisini tercih ederek yürüyüşünü sürdürmeye çalışır. Sosyal ortamın sürekli baskısı karşısında yenileceğini anlayınca ebediyen sahneden çekilir. Böylece o, insani özünü kaybetmektense bedensel varlığını tüketmeyi tercih eder. Romanın sonuna kadar aradığı tek şey: Metalarla donatılmış evrende gözden kaçırılan insan gerçeğidir. Putlaştırılan maddeye karşı sürekli saldırısı bundandır” (Özcan, 2000:101).

Görüldüğü üzere Don Kişot toplumsal bir yapı içerisinde ve onunla savaşıarak ruhsal büyüme sürecinde çıkmış olduğu yolculuğunu tamamlar.

Dünyadaki ilk roman örneklerinden biri olan *Don Kişot*’tan itibaren yazarın niyetine paralel olarak ekonomik, kültürel, siyasî ve bireysel konularla ilgili romanlarda

yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere ciddi eleştiriler yapıldığı görülmektedir. Edebiyatın özellikle de romanın hayatla ve toplumla olan ilişkisinin 20. yüzyılın başlarında Kafka, Joyce, Proust ve Musil'in metinleriyle daha güçlü bir bağlantı içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu yazarların metinleri hem roman tekniği hem de eleştirel söylem açısından çok daha güçlü ve belirgin olmaları sebebiyle postmodernizmin habercisi niteliğindedirler. İsmet Emre modern roman tekniğinden ve modern dünyadan ilk kopuşun örnekleri olan bu romanların postmodernizmin habercisi olduklarını, bu sebeple de “modernlerden sapan metinler” olarak adlandırılmalarının daha doğru olacağına dikkat çeker (Emre, 2006 (a): 221). İsmet Emre ayrıca postmodernizm yolunda Franz Kafka'yı hem edebî hem de sosyal tenkit açısından diğer postmodernite dönemi yazarlarından ayrı tutarak, modernizmin insanı tüketen yapısının anlatıldığı her bir metnin ayrı bir öneme sahip olduğunu sözlerine ilave eder (Emre, 2006 (a): 213-214). Bu sebeple çalışmamızda roman ve eleştiri bağlamında Franz Kafka'dan söz etmek gerekir. Kafka modern dünyanın kaosa karşı gelmesi ve modern roman geleneğinden ayrılan yönleriyle postmoderniteye özgü metinler yazmıştır. Günlük yaşamdaki basit ve sıradan olayları eleştirel bir gözle değerlendiren yazarın roman kahramanları aracılığıyla yansıtmış olduğu güvensiz, hayal kırıklıklarıyla dolu, yalnız, yabancılaşmış, ürkek, bürokrasi ve etik kurallara karşı gelen bireyin ruh hâlinin yansımaları olarak görülebilecek *Dönüşüm*, *Dava* ve *Şato* adlı metinlerine çalışmada yer vermemiz pek çok bakımdan konumuzun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.1.2.2. Dönüşüm (1915)

Modernizm eleştirisi açısından oldukça önemli bir metin olan *Dönüşüm*, modern toplumlarda bireyin çürümesini ve yeni Gregor Samsalar'ın ortaya çıkmasının nedenlerini açıkladığı gibi günümüz temel meselelerini de içine alan yapısıyla çalışmamız için önemli bir kaynaktır. Kafka modern dünyanın yükünden bunalan, hiç tanımadığı kişilerle yaşamaya mecbur kalan, özgürlüğünü kaybeden ve saatin tiktaklarıyla yaşayarak hayatının her anını planlamak zorunda kalan modern bireyin yalnızlığını, sınırlılığını ve mutsuzluğunu bu metninde eleştirel bir şekilde işlemektedir. Bir sabah kabus içinde uyanan Gregor Samsa'nın böceğe dönüşmesiyle hayatının tamamen değişmesinin anlatıldığı metinde yazarın asıl amacı hayatın içinde ezilen

bireyin karamsarlığına ironik bir söylemle dikkat çekmektir. Hiç şüphesiz ki insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için modern çağın en büyük gereksinimi olan ekonomiye dayalı çalışma zorunluluğuna bir şekilde dâhil olurlar. Gregor Samsa da babasının borçlarını ödemek ve ailesini geçindirmek zorunluluğuyla hiç istememesine rağmen yoğun ve yorucu bir işte çalışmaya başlar. Sabah yataktan bir türlü kalkamayan ve müdürünün onu işten kovmasının korkusunu yaşayan Samsa: “Ne zor bir iş seçmişim böyle. Her gün yollardayım. Burada şirketin işleri, yolculuklardaki telaş ve eziyetim yok. Kaldı ki, bu kahrolası yolculuklar; tren aktarmalarını kaçırmayayım diye yaşadığım eziyet, zorunlu olarak yenilen, ağza sürülmeyecek yemekler, hiç tanımadığım kişilerle bunca samimiyetler, hiçbir sürekliliği, hiçbir samimiyeti olmayan ilişkiler...” (*Dönüşüm*: 8-9) bu düşünceleriyle âdeta günümüzde modern dünyanın ezici kurallarına göre hayata tutunmaya çalışan bireyin zavallı durumunu anlatmaktadır.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Samsa’da tıpkı çağımız insanı gibi iş hayatının saatlerle düzenlenen ezici gücü karşısında -günümüz insanının da büyük bir sorunu olan- yaşamak için para kazanmak kaygısına düşmüştür. Pek çoğumuz her sabah saatin zilinin çalmasıyla bazen hiç istemesek de mecbur olduğumuz için tıpkı Samsa gibi kaygılar ve kabuslarla uyanıp, bütün bir günün koşturmacayla geçeceğini bilmemize rağmen sıcak yatağımızdan kalkmıyor muyuz? Çalışma koşullarının zorluğu ve dört kişilik ailede sadece kendinin bu yükü göğüslemek zorunluluğu sırtındaki yükün ağırlığıyla da birleşince kim bilir belki de Samsa’nın bireyden özneye oradan da silikleşerek yokluğa yani bir böceğe dönüşmesinden başka çaresi kalmamıştır (Emre, 2006 (a): 140-142).

Onun bu değişiminde ailesi, patronu, iş arkadaşları gibi dış faktörlerin oldukça büyük bir payı vardır. Söz gelişi metinde Samsa’nın duygularının ve isteklerinin hiçe sayıldığı modernitenin kurduğu bu düzende, ona kâbuslar gördürecek kadar etkin bir gücü olan kişi ya da bürokrasinin kendini gösterdiği şahıs müdürüdür:

Hadi, sıkıysa gel de bizim patronun karşısında böyle yap; kendini sokakta ve işsiz bulursun. (...) Bu trene yetişse bile, patronundan fırça yiyecekti; çünkü mağazadaki yardımcı onun beş treninde olmadığını görüp durumu patronuna çoktan bildirmiştir. (...) Hastalığını bildirse ne olurdu acaba? (...) İşvereni kesinlikle sigorta doktoruyla gelecek, annesine ve babasına Gregor’un uyuşuk miskin birisi olduğunu söyleyecek, bütün mazeretleri doktoru tanık gösterip reddedecekti. Sigorta doktoruna göre, insanların hepsi turp gibiydi, sadece işten kaytarmak için numara yaparlardı (*Dönüşüm*: 9-11).

Özellikle de büyük şehirlerde teknolojinin, ulaşımın bu kadar geliştiği bir dünyada kaçımız işe geç kalma ve kovulma korkusuyla yaşamıyoruz ya da Samsa'nın bu gibi kaygılarından nasibimizi almıyoruz. Acaba kaçımız tıpkı onun gibi böcekleşerek -ki toplumun size bakışı bu şekildedir- sistemin dışına çıkıp, yapayalnız kalmayı göze alıyoruz. Belki de *Dönüşüm*'deki ironik söylemleriyle içimizdeki böceği gün yüzüne çıkaran Kafka modern devletlerin kuralları, toplumsal etik ve kendi iç beni arasında sıkışan bireyin hayatla olan bağlarını kopararak baskılardan kurtulup değişimle aslında özgürlüğüne kavuşmasını konu alan bir metin oluşturmuştur. Modern toplumun birey üzerindeki baskısı kişiyi doyumsuzluğa ve tek düzeliğe dönüşüme zorlamıştır. Ayrıca romanda mutlak dücü elinde tutan modern devlet, sistem algısı tiran arketipine dönüşmüştür (Campbell, 2000: 189).

Ayrıca günümüz insanının sıkça karşılaştığı çıkar ilişkilerinin, nankörlüğün aile bireyleri ve müdür aracılığıyla anlatıldığı *Dönüşüm*'de bu temayla yıllar öncesinden âdeta günümüze ışık tutulmaktadır:

Canım anneciğim, canım babacığım! Böyle gidemez bu. Siz değil ama ben farkındayım bunun. Canavar kardeşimin adını anmak istemediğim için şöyle diyebilirim: Bu uğursuzu başımızdan atmadıkça olmayacak. (...) Defetmenin bir çaresini bulmalıyız! Dedi. İkinizi de öldürecek, emin olun. Hepimiz bunca didindikten sonra, bu arkası gelmez işkenceye katlanamayız. Benim halim kalmadı artık (*Dönüşüm*: 72).

Samsa bir böceğe dönüştükten sonra insanların beklentilerini karşılayamayacak duruma gelince ailesi -bencil ve çıkarlarını her ne şekilde olursa olsun düşünen günümüz yozlaşmış bireyleri gibi- oğullarından vazgeçerek onu hayatlarından çıkarmak isterler. Samsa her ne kadar bir sabah hayata yabancılaşarak bir böcek olarak uyanmış olsa da işe yetişmek için saat sekiz trenini yakalamaya çalışan ve ailesini düşünmeye devam eden sorumluluk sahibi biridir. Samsa bu gibi özellikleriyle elinden gelenin en iyisini yapmak için uğraşan ve postmodernistlerin de itiraz ettikleri modern bireyin âdeta kendisidir.

Onun bu özverisinin aksine, müdürünün özellikle de ailesinin onu yok saymaya başlaması bireyin ızdırabını içselleştirmesine sebep olmuştur. Evde, işte, sokakta... kısacası hayatımızın hemen her alanında etkisini gösteren hatta büyük felaketlere dahi yol açtığı düşünülen bürokrasinin, kuralların eziciliği ve silikleşmeye başlayan öznenin duygularının ifadesinin kahramanı olan Geoger Samsa, İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi "Modernizme dönük kehanetin somutlaşmış kişisi"dir (Emre, 2009: 83). Aynı

zamanda postmodern süreçte dünyanın aldığı amorf görüntünün de erken dönem göstergesidir.

Kafka *Dönüşüm*'de günümüz toplum yapısının dışına itilen pek çok insanın yaşadığı ötekileşmenin bedelini roman kahramanı Gregor Samsa'ya absürd bir şekilde trajik bir sonla böceğe dönüştürerek ödetmiştir. Böylelikle yazar modern toplumla birlikte insanın yeni bir şekle sokulmaya başlandığını toplum tarafından belirlenmiş sınırların dışına çıkan roman kahramanı aracılığıyla anlatmaya çalışmıştır. Samsa şahsında modern çağın tek tip yaşam psikolojisinden uzaklaşan insan modelinin etraftaki kişiler tarafından da yok sayılarak hiçliğe terk edilmesine dikkat çekilmiştir. Belki de sırf bu sebeple toplumun bir öncüsü olan Kafka kıtalar ve asırlar ötesi bir yazar olma vasfına sahiptir.

Ürettiği metinlerdeki çarpıcı eleştirilerle modern bireye odaklanan Kafka *Dönüşüm* gibi *Dava* ve *Şato*'da da bireyin çevresine nasıl yabancılaştığını, silikleştiğini ve yalnızlaştığını anlatmaktadır. Yoğun bürokrasinin ve modern kurumların hegemonyasından bunalan modern bireyin iç sancıları ve çaresizliğinin anlatıldığı her iki romanda da adalet sisteminin beklentilerden uzak oluşuna, bürokrasinin uygulamış olduğu hukuk çıkmazına aynı zamanda insanları nasıl esirleştirdiğine eleştirel bir söylemle dikkat çekilmiştir. İnsan davranışlarını düzenlemede, toplumu şekillendirmede ve kaosu önlemede bir araç olan modern hukuk kuralları bir süre sonra beklenilen aksine bireylerin hayatını sınırlayıcı, baskı ile beraber gelen kaos oranını artırıcı olumsuz etkileriyle hukuk kurallarından beklenen işlevin yanlış sonuçlar doğurmasına neden olmuştur. Her iki romanda da bu durumu çok ciddi şekilde eleştiren Kafka, İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi modern romanın 'karnının şiştiği', 'patlak verdiği' postmodernitenin öncülüğünü yapan bu dönemin kült metinlerini oluşturan yazarlardandır (Emre, 2006 (a): 215). Modern dünyanın içinde hiçleştirilen ve sıradanlaştırılan Geoger Samsa tepkisel dönüşümünü kapalı bir ortamda gerçekleştirir. Bu yönüyle Don Kişot'un daha farklı bir versiyonudur.

2.1.2.3. Dava (1925)

Dava modernitenin kurumsallaştırdığı dünyada insanın güvenliğiyle huzurunu sağlamak için meydana getirilen kanunların yanlış uygulanması sonucu ezilen insanın

amansız mücadelesinde özgürlüğünü adalet düzeninde bulamayışının ve bu süreçteki çaresizliğinin, güçsüzlüğünün, toplum içinde silikleşmesinin anlatısıdır. İsmet Emre'nin belirttiği üzere insanın konumundaki bu değişim onu yokluk âlemine sürüklemiştir: “Ortaçağ Avrupasındaki ‘kişinin’ yerini alan ‘birey’ kavramı yeniden silikleşerek özneye dönüşmüştür” (Emre, 2006 (a): 218). Bankada memur olarak çalışan Josef. K. bir sabah hiçbir nedeni olmamasına rağmen tutuklanır: “Josef K’ya iftira atılmış olmalıydı. Suçsuz yere tutuklandı” (*Dava*: 83). Neyle suçlandığını bilmeyen ve suçsuzluğunu kanıtlamak için mücadele veren roman kişisi aslında dış güçler tarafından insanların yaşadığı bütün mekânların çevrilmiş olduğunu ve bu şekilde modern dünyanın bir hapishaneye dönüştüğünü fark eder. *Dava* aynı zamanda teknoloji çağının insanları her yerde telefon, kamera, bilgisayar gibi elektronik eşyalarla esiri altına aldığı günümüz modern toplumların çepeçevre sarılmış dünyasının ve iç huzursuzluğunun yıllar öncesinden anlatıldığı bir metindir. Kafka, Josef K. aracılığıyla aslında modern insanların her birinin bir davası bulunduğunu, adalet için mücadele etmeye çalışan bireylerin bu süreçte çoğu zaman başarısız olduklarını anlatır. Çünkü modern birey körü körüne bilim ve akıl merkezli adalet kavramına bağlanarak kendi hislerini ikinci planda bırakıp büyük bir hüsrana uğrayacaktır. Bu hazin sonun yaşandığı çoğu Kafka metninin gelen özelliği olan kafkaesk mekânlar *Dava*’nın kurgusu içinde işlevsel bir özelliğe sahiptir. Günler, aylar hatta yıllarca süren bu davada dünyanın bir kafese dönüştüğünü romandaki otel, sorgu odası, mahkeme salonu, işkence odası, avukat odası, oturma salonu gibi bireyin iç sıkıntısıyla özdeşleşen bu karamsar ve kasvetli labirent mekânlar aracılığıyla anlatmaya çalışan Kafka roman kişisi Josef K.’nın etrafa yabancılaşmasını bu şekilde belirginleştirmeye çalışmıştır (Balcı, 2012: 35-41). Postmodernite evresinde kişinin merkezsizleştirilmesine yönelik kazanımlarıyla Kafka romanda modern dünyanın kanun üstünlüğünü sorgulamıştır. Romanda tüm çabalarına rağmen suçunu öğrenmeden öldürülen roman kişinin hazin sonucuyla günümüz kurumlarının keyfi uygulamaları ve hukuk kurallarının yanlış işleyişi eleştirilmiştir. Kafka ayrıca esirleştirilen bireyin umutlarının hayal kırıklığına dönüşmesini eleştirirken ironik söylemleriyle toplumun sözcüsü olur. Romanda Josef K.’nın öldürülmesi sırasında yaşamış olduğu hayal kırıklığı modern bireyin hayal kırıklıklarıyla benzerlik göstermesi açısından önemli bir bölümdür:

Ötelerde, tepede, zayıf yapılı biri, seri hâlde öne atılıp pencereden sarkarak kollarını uzattı. Kimdi bu? Bir arkadaş mı? İyi kalpli biri mi? Merhametli biri mi? Yardım etmeyi düşünen biri

mi? Yardıma gelecek vakti var mıydı hâlâ? Dikkate alınmamış itirazlar var mıydı? Kesinlikle vardı bunlar. Aslında, mantık sarsılmaz bir şeydir. Fakat yaşamak isteyen birine karşı duramaz. Yüzünü hiç görmediği yargıç neredeydi? Kapısına asla adım atmadığı yüce mahkeme neredeydi? Ellerini havaya kaldırdı, bütün parmaklarını açtı. Fakat eşlikçilerden birinin elleri K.'nin boğazına sarıldı, yanındaki de bıçağı kalbine saplayıp iki kez döndürdü (*Dava*: 373-374).

Klâsik dünyada bireysel anlamda kendini daha özgür hisseden birey moderniteden modernizme geçiş sürecinde kısıtlanmış ve sürekli birileri tarafından gözlemlendiğini hissetmeye başlamıştır (Emre, 2006 (a): 259). Kameralar, telefonlar, internet, televizyon gibi modern teknolojinin gelişmesine ve toplu yaşam merkezlerinin artmasına paralel olarak hız kazanan bu psikoloji modern bireyi daha fazla esiri altına alarak özgürlük kavramının postmodernite sürecinde dile getirilmesine neden olmuştur: “Modernleşme sürecinin aynı zamanda ‘öteki’ni sömürgeleştirme olduğunu söyleyebiliriz. Robinson Cruose’lar üretir. Cruose’lar da ‘vahşi’leri ehlileştirir ve kendilerine ‘efendi’ denmesini öğretirler. Başka bir ifadeyle modernizm bir sömürü hikâyesidir” (Koçakoğlu, 2012: 20). Neticede modernleşme çalışmalarıyla sömürge ve ötekileşme artış göstermiştir.

2.1.2.4. Şato (1926)

Modernitenin özgürlük vaatlerinin olumsuz yansımalarına yönelik eleştiriler Kafka’nın *Dava* romanında olduğu gibi *Şato*’da da ironik bir üslûpla dile getirilmiştir. *Şato* gibi bürokrasiyi her yönüyle temsil eden mekânların varlığı bireyin özgürlüğünü kısıtlayan merkezlere örnek olarak gösterilebilir. Moderniteyle başlayan kurumsallaşmanın insanların arzuladıkları özgürlük kavramının ötesine geçmesiyle bireyleşme arzusunda olan kişilerin kendi dünyalarına çekilerek merkezlessen bir dünya tasarılarının anlatıldığı romanlardan biri olan *Şato* bu konu açısından tıpkı diğer Kafka romanları gibi postmodernizmin öncü metinlerindendir. Roman bireye özgürlük alanı bırakmayan modern sistemde Bay K.’nin Kont Westwest’in köyüne kadastrocu olarak atanması ve orada bir handa konaklamasıyla başlar. Kafka, insan olmanın pek çok değerini gözetmeyen modern dünyanın her şeye hâkim olan şatolarının halk üzerindeki baskısını ve halkın şatoya itaatkâr bir şekilde bağlı olmasına rağmen bürokrasiye bir türlü varlıklarını benimsetememelerini, onların karşısında çaresiz kalmalarını eleştirmektedir. Kadastrocu olarak işe başlayan K.’nin şatodakiler tarafından kabul görmemesi bir anlamda modern bireyin ‘bireyleşim süreci’ni tamamlayamamasının, sağlıklı bir psikolojiye sahip olamamasının ve özgürlüğüne kavuşamamasının

ifadesidir.⁷ Kendilerini sürekli denetim altında hisseden köylülerle kadastrocu K.'nın bürokrasi karşısındaki çaresizliklerinin anlatıldığı Şato postmodernizme geçiş sürecinde bürokrasinin aksaklıklarına itirazlar noktasında önemli bir metindir.

Modern dünyanın buyrukları ve yaptırımları karşısında bir sabah tutuklanarak uyanan *Dava*'nın Josef K.'sı, şato tarafından bir türlü tanınmayan *Şato*'nun kadastrocu Bay K'sı ve yine aynı şekilde sabah buhranı ile uyanarak bir hamam böceğine dönüştüğünü fark eden *Dönüşüm*'ün Gregor Samsa'sının zorla insanlığından uzaklaştırılarak böcekleştirilmesi modern dünyanın yok edici gücüne karşı direnen bireyin sorunlarının gözler önüne serilmesi açısından ciddi metinlerdir. Bireyden özneye geçişin hatta silikleşerek hayattan kopan insanın ıstırabının anlatıldığı Kafka metinlerinde zaman dışı ve evrensel konularıyla hem yazıldığı dönemin hem de günümüz okuyucusunun pek çoğu kendinden bir parça bulabilir.

Kafka metinlerinden de anlaşılacağı üzere modernizm içinde ona dönük itirazların başladığı postmodernite sürecinde yazarların pek çoğu metinlerinde modern dünyanın aksayan yönlerine sıkça yer vermişlerdir. Bu ilk itirazların ardından gelişen postmodern düşünceyle ortaya çıkan postmodernist anlatılarda ise modern dünyanın olumsuzlukları ve kendi içindeki çelişkileri metinlerin asıl konusunu oluşturmuştur. Yazarlar bütün itirazlarını roman tekniğini dahi değiştirecek bir düzlemde ifade etmeye başlamışlardır. Çalışmamızın da asıl konusu olan postmodern anlatılarda modernizm eleştirisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle bu bölümde birer postmodern anlatı olan Patrick Süskind'in *Koku* ve Chuck Palahniuk'ın *Dövüş Kulübü*'ndeki modernizm eleştirilerinin yansımalarına da yer verilecektir.

⁷ Bireyleşim süreci; Carl Gustav Jung'un bilinçdışı kendi içerisinde kolektif bilinçdışı ve bireysel bilinçdışı olarak adlandırarak sistemleştirdiği 'analitik psikoloji'nin içindeki kolektif bilinçdışını oluşturan, yapısal öğeler olarak tanımlanan arketipler esas alınarak ortaya konulan kahramanın kendi değerlerini aramaya başlamasıdır (Fordham, 2011: 30). 'Bireyleşim süreci' pek çok romanda ve hikâyede gözlemlenecek bir durum iken edebî metinlerin de incelenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Kahraman bu süreci gerçekleştirmek için Joseph Campbell'ın ortaya koyduğu kahramanlık mitosunu (The hero myth) olarak adlandırılan 'ayrılma', 'ergenlenme' ve 'dönüş' bölümlerinden oluşan 'aşama arketipi'yle 'bireyleşim süreci'nde kahramanın çıktığı yolculukta onun geçirmiş olduğu evrelere dahil olur (Campbell, 2000: 355). Konu için Bk. (Yeter, 2013: 139-162).

2.1.2.5. Koku (1985)

Patrick Süskind tarafından 1985'te yayımlanan *Koku* adlı anlatıda aydınlanma felsefesinin kişi düzlemindeki yansımalarına Jean-Baptiste Grenouille şahsında yer verilmektedir. Toplum tarafından doğduğu andan itibaren sevgiden mahrum bırakılan, yabancılaştırılan Grenouille'un modern dünyaya tutunma çabası ve bu çabada büyük bir hüsrana uğramasının konu edinildiği anlatı 18. yüzyıl Fransa'sında Paris'te geçmektedir:

Sözünü ettiğimiz dönemde kentlerde, biz çağdaş insanlar için tasarlanması bile güç pis bir koku hüküm sürmekteydi. Caddeler gübre kokardı, avlular sidik, merdivenler çürümüş tahta ve sıçan yağı havalandırılmayan odalar küflü toz, yatak odaları yağlı çarşaf ve nemli kuş tüyü yorgan kokar, lazımlıkların o keskin tatlı rayihasıyla dolardı. Bacalardan kükürt, tabakhanelerden yakıcı soda, mezbahalardan pıhtılaşmış kan kokusu gelirdi. İnsanlar ter ve yıkanmamış kokardı. (...) Çünkü bakterilerin çürütücü etkinliğine daha dur diyen olmamıştı. On sekizinci yüzyılda; bu yüzden gerek serpilmekte gerekse sönmekte olan hayatta, pis kokuların eşlik etmediği bir görünüm, yapıcı veya yıkıcı bir insan eylemi yoktu (*Koku*: 9-10).

Modernitenin çağdaş insanların yaşadığı mekânların pislik içindeki görünümünün tasvirinin yapıldığı bu örnekte yazar aynı zamanda modern dünyada kokuşmuşluğun sadece mekânlara değil kişilere de sirayet etmiş olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Grenouille Paris'te bütün krallığın en pis kokan yeri olan pazarda balık yığınlarının arasında yarı ölü bir şekilde evlilik dışı altıncı çocuk olarak dünyaya gelmiştir. Grenouille'nin doğuştan var olan koku hissi sayesinde hayata tutunma çabasının anlatıldığı metinde anne modern dünyanın kokuşmuşluğundan nasibini alan bencil insanlardan -sadece- birini temsil eder (*Koku*: 11-12). Söz gelişi Grenouille'un modern dünyanın içinde ezilen, yalnız, çaresiz ve bir o kadar da bencilleşen annesinin kendisiyle birlikte diğer beş kardeşini ölüme terk etmesi yazar tarafından eleştirilen bir durumdur. Anne çocuklarını ölüme terk edince resmî makamlarca idam edilmesi sonrasında Grenouille'nin sütanneye verilmesiyle başlayan yalnızlığı ölümüne kadar devam etmiştir. Grenouille kendini topluma kabul ettirmek için çok çalışarak koku konusunda bir dâhi olmuştur. Metinde onun dâhi olarak vasıflandırılması parodik bir söylemdir. Tanrı merkezli dünyadan uzaklaşarak bilimi merkeze alan ve bu şekilde yeni bir dünya tasarısında bulunan -Aydınlanma felsefesinin hislerini ikinci planda bırakıp sadece akıl merkezli hareket eden dâhi olarak tanımladığımız- kişilerini bu şekilde eleştiren yazar aynı zamanda postmodern düşüncenin dışa vurum örneklerine de yer vermiştir:

Dâhi ve iğrenç kişiler yönünden hiç de yoksul olmayan bu dönemin en dâhi ve iğrenç kişilerinden biri sayılması gereken bir adam yaşadı. (...) Adı Jean-Baptiste Grenouille; eğer bu ad, de Sade, Saint-Just, Fouche, Bonaparte vb. mendebur dahi adlarının tersine bugün unutulmuşsa, bu kesinlikle Grenouille'un, kendini beğenmişlik, insan saymazlık, ahlâksızlık, kısacası Allahsızlık bakımından bu ünlü ve karanlık adamlarla boy ölçüşmeyeceğinden değil, dehası ve tek hırsı, tarihte iz bırakmamış bir alanla kısıtlı kaldığı içindir: O, varla yok arası kokular dünyası (*Koku*: 9).

Modernitenin ötekileştirdiği Grenouille doğadaki bütün kokuları tanıyıp ayırt edebildiği için alanında dönemin önde gelen dâhilerinden biri olmuştur. Fakat anlatıcı Grenouille'un duyularını ve hislerini ön plana alarak modernizmin akla atfettiği değeri ikinci planda bırakmasıyla onu diğer dâhilerden ayrı tutar. Anlatıcı bu şekilde kanıtlanabilir bilgi merkezli çalışan ve hislerini bir kenara bırakan diğer dâhilerle onun arasında koku duyusuyla ciddi bir fark oluşturarak modern bilimin eleştirisini yapar. Yazar aynı zamanda modernitenin bilimsel bilgiye atfettiği önemi, gerçeğe ulaşmada sadece deneyin, gözlemin yetmeyeceğini, modern bilimin en temel iddiası olan mutlak gerçekliğe tek başına sahip olma düşüncesini ve buna ulaşmak için kullandığı kanıtlama yöntemini eleştirir. Aslında şunu da belirtmek gerekirse postmodern süreçte bilimin değeri ve önemine herhangi bir saldırıda bulunmamıştır. Fakat gelinen noktaya bakıldığında felsefe, sosyoloji, psikanaliz gibi modernitenin göz ardı ettiği diğer bilim dallarına yapılan atıflardaki artışta postmodernistlerin modernizme yönelik eleştirel söylemlerinin katkısı büyüktür.

Grenouille ne bebekken ne de sonraki yaşlarında kendi kokusuna hiçbir zaman sahip olamamış fakat dışarıdaki kokuları algılama duyusu oldukça yüksek bir insandır. Onun kokusuz oluşu aslında toplum içindeki yokluğuyla, silikliğiyle ilişkilendirilebilir. Annesi, dört sütannesi, komiser La Fosse kısacası hayatına girip onu sevgisiz bırakarak ve yok sayarak terk eden hemen herkes toplum içinde silik bir özneye dönüşmesine neden olmuşlardır. Papaz Terrier'in, Grenouille bebeği ilk gördüğü zamanki düşünceleri modern dünyanın bir bebeği dahi ötekileştirici gücünün açık bir örneği olması açısından oldukça önemlidir:

Yabancı, soğuk bir yaratık yatmaktaydı dizlerinde, niyeti düşmanlık olan bir yabani hayvan; o kadar ağırbaşlı ve Tanrı kokusuyla akılcı düşüncenin yönettiği bir kişiliği olmasıydı çocuğu bir iğrenme anında, bir örümcekmiş gibi fırlatıp atmıştı bile (*Koku*: 24).

Kokusu dahi olmayan toplumdaki öteki insan Grenouille Fransızca'da kurbağa anlamına gelirken (*Koku*: 9), Papaz Terrier'in onu bir örümceğe benzetmesi (*Koku*: 24) ve anlatıcının da kene olarak tanımlaması hayata tutunma çabasındaki bireyin "O çocuğa dokunmak istemiyorlardı. Ondandır, insanın kendi eliyle ezmek istemeyeceği,

kocaman bir örümcekten iğrenir gibi iğreniyorlardı. (...) Hoşlanmamışlardı bu ne kokar ne bulaşır çocuktan. Ondan korkuyorlardı” (*Koku*: 29) modern toplumun gözündeki değersizliğini örneklendirmesi açısından önemli bir göstergedir. Anlatıda silikleşen modern öznenin bir göstergesi olarak Kafka’nın *Dönüşüm*’ündeki böcek gibi Grenouille de insanî kimliğinden uzaklaştırılıp toplum tarafından hayvanlaştırılıp önce balığa daha sonra ise kurbağa, örümcek ve keneye benzetilerek dönüşüme uğratılmıştır.

Postmodernizmin bir göstergesi olan zıtlıkların bir arada bulunduğu anlatıda Grenouille gibi Madam Gaillard da hayata tutunmaya çalışır. Grenouille’un aksine, Madam Gaillard her türlü koku ve insansı duygusunu yitiren kişidir. O sadece koku duygusunu değil aynı zamanda bütün duygularını da kaybetmiştir. Yazar, Madam Gaillard’ın şahsında modern bireyin hissizleştiğini ve hayattan pek fazla beklentisi kalmadığını anlatmaya çalışır. Madam Gaillard’ın hayatta tek isteği evinde ölmektir. Onun bu isteği bile modern dünyanın bireyler üzerindeki olumsuzluklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Modernite ile birlikte hastalıkların, ölüm oranlarının artışına paralel olarak sağlık sektörünün önem kazanması ve her geçen gün sayısında artış gözlemlenen hastanelerde gün geçmiyor ki yüzlerce insan hayatını kaybetmesin. Modernitenin olumsuz bir yansıması olarak düşünülebilecek bu durum yazar tarafından bireylerin evlerinde ölümü bile arzulayacak konuma gelmeleriyle ironik bir şekilde şöyle anlatılır: “Kocası gibi Hotel Dieu’de gebermek yerine evinde ölebilme lüksünü görebilecek kadar parası bulunacaktı. (...) Özel bir ölüm lüksünü istiyordu” (*Koku*: 26).

Anlatıda ayrıca modernitenin çocuk kölelerinin, ucuz iş gücünün ve zor çalışma koşullarının da eleştirildiği metinde postmodernistlerin moderniteye dönük hemen bütün itirazlarına yer verilmektedir:

Bu, insanca olmaktan çok, hayvanca yaşayış, bir yıl sonra, çok korkulan ve genellikle ölümlü biten bir tabakhane hastalığı olan karakabarcığa yakalanmasına yol açtı. Grimal onu çoktan defterden silmiş, yerine birini aramaya başlamıştı. (...) On iki yaşına geldiğinde Grimal ona yarım pazar gününü tatil verdi, hatta on üçünde her işgünü akşam paydosundan sonra bir saat çıkıp istediğini yapmasına izin verdi (*Koku*: 38-39).

En belirgin özelliklerinden olan toplumdan kaçış ve yalnızlığı tercih edişiyse postmodern bir özne olan Grenouille çocukluğundan itibaren hayatta kalmak için zor işlerde çalışmıştır. Fakat o bundan hiç de mutsuz değildir. Çünkü toplum içinde varlığını daha iyi ispat edebilmek için çok çalışması gerektiğini düşünür. Bunu da ancak koku alma yetisiyle yapabileceği için etrafındaki bütün kokuları algılamaya çalışır.

Hatta daha da öteye giderek yirmi beş bakire genç kızı güzel kokuları sebebiyle öldürerek kokularına sahip olur. Bu şekilde toplumun dikkatini çekerek önemsendiğini hisseden koku dâhisi Grenouille bütün yaşam mücadelesine rağmen hâlâ çok mutsuzdur ve bir türlü kendi ‘bireyleşim süreci’ni tamamlayamamıştır. Anlatının sonunda o artık bir katildir. Onu katil olmaya sevk eden şey ise toplumun bizzat kendisidir:

İstese, bunların hepsini yapabilirdi. Yeterli gücü vardı buna. Paranın ya da şiddetin ya da ölümün gücünden büyük bir gücü elindeki: insanlarda sevgi uyandırmanın yenilmez gücü. Yalnız bir şeye yetmiyordu bu güç: Kendi kendisinin kokusunu almayı sağlayamıyordu. O zaman da isterse bütün dünyaya karşı parfümü sayesinde Tanrı gözüksün kendi kendini koklayamadıktan onun için de kim olduğunu asla bilmeyecek olduktan sonra hiçbir şey umurunda değildi (*Koku*: 259).

Bütün Paris’i kendine köle edebilecek bir güce sahip olan Grenouille bunu yapmak istemeyecek kadar hayattan bezdiği için postmodern öznenin edebî metindeki görüntüsü olarak karşımıza çıkar. Grenouille anlatının sonunda yapmış olduğu kokuların birleşimini alarak doğduğu balık pazarına gider, tıpkı kendi gibi toplum içinde ötekileşmiş insanların yanında yapmış olduğu parfümü üstüne döker. Belki de onun için bu ölüm bir çeşit arınma şeklidir:

Ayak takımının her türünden kimselerle: hırsızlar, katiller, eli bıçaklılar, orospular, asker kaçkınları, yeniyetmeler serserilerle. Yemek pişirmek için, hem de pis koku dağılsın diye küçük bir ateş yakıldı. (...) Bir şişeciğin tıpasını açmış, sonra bu şişeciğin içindekini üstüne başına dökmüş, birdenbire her yanını ıslıl ıslıl ateş sarmış gibi bir güzelliğe kaplayıvermişti (*Koku*: 260-261).

Bu ıslıl ıslıl ateş karşısında büyülenen oradaki otuz insan yazarın tabiriyle yamyamlar, Grenouille’ün bedenini otuz parçaya bölerek yemeye başlarlar. Yeme işlemi bittikten sonra ise kendileri de bu duruma şaşırlar:

Hepsi de azıcık utanma duyuyor, birbirlerinin yüzüne bakmaya cesaret edemiyorlardı. İçlerinde erkek olsun her birinin, cinayet ya da ona benzer aşağılık bir suç işlemişliği vardı. Ama bir insan yemek? Böyle korkunç bir şeyin hiç ama hiçbir zaman ellerinden gelmeyeceğini sanırlardı. Şimdi, bunu ne büyük kolaylıkla yaptıklarına, üstelik de, ne kadar utanırlarsa utansınlar, bir damla bile vicdan azabı duymadıklarına şaşıyorlardı (*Koku*: 262).

Postmodernistlerin moderniteye yönelttikleri hemen bütün itirazlarının parodi, pastiş, oyun ve ironi gibi yöntemlerle sorunsallaştırıldığı postmodernist bir anlatı olan *Koku*, edebî eser-hayat arasındaki ilişki ve sosyal tenkit açısından oldukça kayda değer bir metindir. Metnin son bölümündeki ölüm sahnesi bile başlı başına anlatının modernizm eleştirisi için önemini gösterir niteliktedir. Yazarın bu trajikomik sonda insanları yamyamlaştırarak modernitenin meydana getirdiği, çoktan pisliğe batmış, nesneleşmiş, insanî kimliğinden uzaklaşmış, çoğu zaman da toplum ve bürokrasi tarafından yok sayılan, insan eti dahi yiyebilecek duruma gelen modern bireylerin

durumunu anlatmak istediği düşünülebilir (Emre, 2006 (a): 120). Günümüzde de sıkça karşılaştığımız modernitenin avucunda yok sayılan, ötekileştirilen, mutsuz, duygusuz ve kimliksiz bir hâl alan modern bireylerin hayvan gibi varlıklara dönüştüğü, bazen de silikleşerek yok olduğu ruh hâllerinin ironik bir dille eleştirildiği *Koku*'da, insanların neden bu hâle geldiği yazar tarafından sorgulanmaktadır. Geleneksel değerlere yönelik pişmanlıklarımızın arttığı son zamanlarda çoğumuz neden topyekûn bir çözülüş içinde yaşadığımızı dahi bilmiyoruz. Bazen de hiçbir şey olmamış gibi hayatımıza devam ediyoruz. Tıpkı Grenouille'yu yiyen yamyamlar gibi. Modern öznenin başta savaşlar olmak üzere kendi çıkarları için yaşayan, bencilleşen, yazarın tabiriyle yamyamlaşan günümüz insanların bu amaca ulaşma sırasında artan suçluluk psikolojisinin ezici gücünün bir sonucu olarak insanların kendini idare edemeyecek duruma gelmeleri ve artan psikolojik sorunların fazlalığı metinde dikkat çekilmek istenen bir başka husustur. Nitekim Patrick Süskind *Koku*'da dünyayı bir çöplüğe çeviren ve kaynaklarını sömürmekte olan modern tüketim toplumlarının bütün kokuşmuşluğuyla yol açtığı sorunlarla birlikte anılan modern hayat tarzının getirdiği hastalıklara, psikolojik sorunlara dikkat çeker. Bunun için de anlatıcı modernliğin bireyde meydana getirdiği kendini tanıyamamazlığı ve bireyin var olan ortam koşulları itibarıyla tek tipleşmesini derinlemesine irdeleyerek eleştirmektedir. Patrick Süskind anlatıdaki bütün bu eleştirileriyle modern toplumların sosyal hayattaki olumsuzluklara gözünü kapamaması gerektiğini vurgulamak istercesine metnini oluşturmuş gibidir.

2.1.2.6. Dövüş Kulübü (1996)

Modern sürecin sonunda bireyin sorunlarına yer verilen *Koku* gibi son dönemlerde sıkça adından söz ettiren bir başka postmodern anlatı ise Chuck Palahniuk'un *Dövüş Kulübü*'dür. Anlatı modern toplumun yaşam şeklinin bireyleri sürüklediği mutsuzluğun, yalnızlığın sorunsallaştırılarak toplumu düşünmeye sevk eden eleştirileriyle modernizm eleştirisi açısından zengin malzemeler barındırır. Modern toplumun kurallara dayalı sistemi içinde bunalan ve ezilen bireyin ruh durumuna yer verilen metinde iyi bir şirkette müfettiş olarak çalışan, modernizmin sıradanlaştırıp silikleştirdiği Jack'in etrafında gelişen olaylar anlatılmaktadır. Metinde modern bireyin en büyük sorunlarından biri olan kronik uykusuzluk sorunu yaşayan, modern düzenin tek düze,

sıkıcı hayatından bunalan, özellikle de iktidarın bir sembolü olan müdürü ile anlaşılamayan, Jack'in kanserli hastalar için yapılan terapilere gitmesiyle başlayan ve Carl Gustav Jung'un ortaya koyduğu kahramanın kendi değerlerini aramaya başladığı 'bireyleşim süreci' anlatılır (Fordham, 2011: 91-108). Modern toplumun köleleştirdiği beyaz gömlekli, siyah takım elbiseli ve kravatlı bireyin kitlesel tüketim kültüründeki isyanının temsilcisi olan Jack her şeyin mükemmel gittiğini düşündüğü bir anda psikolojik sorunlar yaşamaya başlar. Jack'in psikiyatristinin tavsiyesi üzerine kanser hastası olmamasına rağmen kanser hastalarının gittiği terapi kursuna katılması erginlenmek için yola çıkan kahramanın yolculuğundaki ilk aşamadır. Modern bireyin şehirlerden kaçarak doğa, köy gibi daha huzurlu yerlere yönelmesi, buralarda nefes aldığını hissetmesi kişinin erginlenme sürecinde varlık aşamasındaki arayışıyla benzerlik gösteren bir durumdur. *Dövüş Kulübü*'nde modern bireyin temsilcisi olan Jack için katıldığı bu kursun dışında yaptığı seyahatler ve dövüş kulübü onun modern dünyada yitirdiği varlığına tekrar kavuşmasına yardımcı olacak unsurlardır. O artık dayanışma gruplarında topluluk içinde bir yabancı olmadığı için mutludur:

İnsanlar ölmekte olduğunuzu sanırlarsa, bütün dikkatlerini size veriyorlardı. Bugün sizi son kez görüyor olmaları gibi bir ihtimal varsa, sizi gerçekten görüyorlardı. Çek defterleriyle ve radyo şarkılarıyla ve dağılmış saçlarıyla ilgili her şey pencereden uçup gidiyordu. Bütün dikkatler sizde oluyordu (*Dövüş Kulübü*: 114).

Jack terapi merkezinde tıpkı kendi gibi kanser olmayan fakat sırf kendini daha mutlu hissettiği için oraya giden Marla ile tanışır ve ona âşık olur. Marla onu hayata bağlayan nedenlerden biri hâline gelir. Âdeta hayata onunla tutunmak ister. Terapi merkezine devam eden Jack bir gün iş gezisinden dönerken uçakta sabun satıcısı olan ve dünyadaki bütün pisliklerden kurtulmak isteyen Tyler ile tanışır. Tyler aslında gerçek değil sadece onun hayalidir: "Tyler bir hayal. Bir parçalanmış kişilik bozukluğu. Zihinsel bir kimlik kayması. Tyler Durden benim halüsinasyonum" (*Dövüş Kulübü*: 183). Tyler 'bireyleşim süreci'ndeki Jack'in ikinci beni/gölgesi olarak düşünülebilir. Çünkü anlatı boyunca Jack'in toplumsal düzenin dışına çıkan bütün isteklerini, arzularını ve bütün şiddet eğilimlerini Tyler ona sevk etmektedir: "Ben kimseyi öldürmedim, diyorum. Ben Tyler Durden değilim. O benim bölünmüş kişiliğimin öbür parçası" (*Dövüş Kulübü*: 213). Modernitenin kurallarından, tüketim kültüründen uzaklaşarak kolektif bilinçdışı duygu, düşünce ve davranış kalıplarını oluşturan arketiplerden biri olan maskesiyle/personasıyla dış dünya arasında yaşadığı çatışma

sırasında ‘bireyleşim süreci’ni tamamlamak isteyen Jack’ın ve dövüş kulübündeki tutunamayan diğer bireylerin toplum içinde çoğunlukla maskeleriyle dolaşarak mutluluğu, özgürlüğü arama çabalarının kaosa ve anarşik bir düzene dönüşümü oldukça dikkat çekicidir. Yazar bu şekilde modernitenin özgürlük ve mutluluk vaatlerinin gerçekleşmediğini anlatmak ister: “Tyler bu dünyanın bir piyonuydu; kimsenin gözünde bir değeri yoktu” (*Dövüş Kulübü*: 120). Tıpkı onun yaratıcısı Jack gibi.

Bu seyahat sonrasında evine dönen Jack evinin yandığını ve bütün birikiminin, güzel eşyalarının tamamen küle döndüğünü görünce hayatının sonuna geldiğini düşünür. O an uçakta karşılaştığı, ona göre uçuk bir adam olan Tyler’ın sözleri aklına gelince çaresizlik içinde Tyler’ı bulur. Jack’ın şahsında bütün değişimin ve dönüşümün anlatıldığı metinde postmodernizmin özelliklerinden biri olan zıtlıkların bir aradaki görünümü Jack ve Tyler’ın arkadaşlığında kendini gösterir. Söz gelişi Jack evi yandığı için üzülürken onun ikinci benî Tyler bu durumdan oldukça memnundur. Çünkü Tyler, modern ve kokuşmuş dünyadaki zenginlere, insanların lüks yaşantılarına, şaşıklı restoranlara, pahalı eşyalara, şık parfüm şişelerine ve bürokrasinin bir göstergesi olan kravatlı, ütülü siyah kıyafetlere karşı derin bir nefret duyar. Yazar bu şekilde Tyler şahsında romanın özünü oluşturan kapitalizmin birer parçası olan bu unsurlarla kapitalist düzen içinde kimlik bunalımı yaşayan bireyin gerçek dünya ile hayallerinin çatışmasını metinde sık sık tekrar edilen kopyalama sözcüğüyle ifade eder: “Uykusuzluk böyle işte. Her şey çok uzaklardadır. Bir kopyanın kopyası gibi. Dünyayla arana öyle bir mesafe sokar ki, ne sen bir şeye dokunabilirsin ne de bir şey sana” (*Dövüş Kulübü*: 19). *Dövüş Kulübü*’nde açıkça ifade edilen gerçek görünen pek çok şeyin aslında kopya/imitasyon olması Jean Baudrillard’ın ‘simülakrlar ve simülasyon’ kuramıyla paralellik gösterir: “Her şey bir kopyanın kopyasının kopyası. Hiçbir şeye dokunamazsın ve hiçbir şey sana dokunamaz” (*Dövüş Kulübü*: 103).

Her şeyini kaybettiğini düşündüğü anda Tyler Jack’ı birlikte yaşayacakları izbe bir eve götürür ve orada yaşamaya başlarlar. Tyler daha sonra Jack’ın kendine bir yumruk atmasını ister. Jack önce ilk yumrukta tedirgin olur. Fakat sonraki her yumrukta kendini yeniden doğmuş olarak hisseder. Aralarında başlayan bu kavga daha sonra diğer insanlara hatta şehirlere sıçramaya başlar. Tüketim kültürünün sürekliliğinden kurtularak geçmişin sade, sakin ve huzurlu hayatına yönelmek isteyen modernitenin doğurduğu ve insanları kategorize eden mesleklerde çalışan memurlardan, müşteri

temsilcilerinden, asistanlardan oluşan bu grup üyeleri hallerinden her geçen gün hoşnut olmaya başlarlar. Çünkü onlar günümüzün en önemli hastalıklarından biri olan kronik yorgunluğa bağlı olarak yarı uykulu ve kravatlı görünümleriyle hayata devam ederken mutsuzlardır. Yazar, dövüş kulübü üyelerine suç işleterek bu şekilde bir nevi insanı değersizleştiren, eşyayı yok ederek bireyin önüne çıkaran moderniteden intikam alma amacı güder.

Terapi merkezi gibi her akşam gittiği dövüş kulübü onun hayatında önemli bir yer hâline gelir. Dövüş kulübünde geceleri kavga ederken her yumruk darbesinden sonra kendini yeniden doğmuş olarak hisseden ve her sabah tekrar işine gitmek mecburiyetinde olan Jack'in bu şekilde zamanla bütün dünyevî unsurlardan arınarak kendi iç huzuruna eriştiği görülmektedir. Chuck Palahniuk bu kavgalar aracılığıyla; modern dünyada kendini ve iç huzurunu arayan, tutunmaya çalışan öznelerle metin boyunca yer verir. Yazar ayrıca modernitenin sınırladığı, hatta son zamanlarda yok etme boyutlarına gelen özgürce yaşam hakkının elde edilmesinin ve bireylerin aradıkları mutluluğa kavuşmanın yollarını göstererek çözüm sunmaktadır:

Bütün dünya mülklerinden ve arabanızdan vazgeçip şehrin atık semtindeki kiralık bir eve yerleşin. (...) Sırf tezat itibarıyla, bu durum beni dünyanın sükûnet ve dinginlik merkezi yapıyor. Ben yumruk yemiş gözlerimle ve pantolonumdaki siyah, kocaman, kabuklaşmış lekelerle, işyerindeki herkese MERHABA diyorum. MERHABA! Bakın bana. MERHABA! Her şey hiçbir şeydir ve AYDINLANMIŞ olmak nasıl da muhteşem. Tıpkı benim gibi (*Dövüş Kulübü*: 67).

Dövüş kulübünde özellikle de kargaşa projesi sonrasında yaşadıklarıyla dünyadaki huzursuzluklarından arınarak erginlenmeye başlayan Jack'in hayatındaki bu değişiminde ayrıca aydınlanma felsefesinin eleştirisinin yapıldığı görülmektedir. Bilginin merkeze alındığı aydınlanma felsefesiyle beraber Descartes'in düşünen adamı yerine postmodernistler hissedebilen adamın hayalini kurarlar. Jack de erginlenme süreciyle birlikte artık hisseden bir adam olmuştur: "Tyler'ın hep söylediği gibi hissediyorum kendimi; tarihin süprüntü ve kölelerinden biri olarak. (...) Bütün dünyanın dibine vurmasını istiyordum" (*Dövüş Kulübü*: 132). Chuck Palahniuk metinde bilim merkezli modern bir dünya oluşturmak için bilimsel çalışmalarda hayvanların denek olarak kullanılmasını da eleştirir. Ayrıca hayvanlar aracılığıyla modern bireyin de bir denek olduğunu ve en büyük ızdırabı yaşadığını anlatmak ister:

Ürün testlerinde kullanılan hayvanları düşün.

Uzaya fırlatılan maymunları düşün.

‘Onlar ölmeseydi’ diyor Tyler. ‘Onlar acı çekmese, onlar kurban edilmeseydi, bugün hiçbir şeyimiz olmazdı’ (*Dövüş Kulübü*: 82).

Kapitalizmin bir sonucu olan tüketim kültürünün aynı zamanda modern bireyin de ruhen tükenmesine, tek tipleşmesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Zamanla tek tipleşen modern öznenin kurulu düzene bütün itirazlarını içeren *Dövüş Kulübü*’nde kaos ortamı bir çıkış yolu olarak gösterilmektedir. Bu konuda Tyler’ın şu cümleleri oldukça ilginçtir: “Ben politik bir protesto kapsamında korkunç bir insanlık suçu işledim. Amacım, hizmet endüstrisindeki işçilerin maruz kaldığı sömürüyü protesto etmektir” (*Dövüş Kulübü*: 123). Bu sözlerinden sonra çalıştığı otelden kovularak özgürlüğüne kavuşan ve haftanın her gecesini yeni bir dövüş kulübü kurarak önce yedi daha sonra ise yirmi üçe çıkan dövüş kulüpleriyle bütün tutunamayanlara yaşama fırsatı verilir (*Dövüş Kulübü*: 125). Kulüp o kadar güçlenecektir ki medeniyetin tasfiyesini yapmayı amaçlayan kargaşa projesi oluşturulur: “Dövüş kulübünün memurlar ve kuryeler için yaptığını kargaşa projesi medeniyet için yapacaktı. Dünyayı daha iyi bir yere çevirebilmek için medeniyeti altüst edecekti” (*Dövüş Kulübü*: 134).

Küçük bir grubun şehirlerde her akşam anarşik bir düzen kurup yıkım planlarıyla kaos ortamı meydana getirerek oluşturduğu bireysel var olma çabasıyla dejenere olmuş toplum arındırılmak ve temizlenmek istenir: “Bizim kuşağımız büyük bir savaş görmedi, büyük bir buhran yaşamadı, ama bizim de bir savaşımız var. Büyük bir ruhani savaş bu. Kültüre karşı büyük bir devrim hazırlıyoruz. Büyük bir buhran bizim hayatlarımız. Biz ruhani bir buhran geçiriyoruz” (*Dövüş Kulübü*: 163). Dövüş kulübünün cumartesi geceleri bir araya geldiği bodrum katında toplanan ve bir saldırı komitesi dahi bulunan kargaşa projesi üyelerinin, çeşitli anarşik faaliyetlerini her geçen gün aşırı boyutlara getirdikleri görülmektedir:

Kundaklama pazartesileri toplanır.

Saldırı salırları.

Tahribat çarşambaları toplanır.

Yanlış Bilgilendirme ise perşembeleri.

Örgütlü kaos. Anarşi Bürokrasisi. Falan filan.

Dayanışma grupları bir çeşit (*Dövüş Kulübü*: 127).

Kargaşa projesiyle sokaktaki yabancılaşmış ve tutunamayan bireyleri de bu kulüpdeki kavgaya dâhil edip hayatlarında ilk kez kazanma duygusunu yaşamaları amaçlanmaktadır. Anlatıda kulüp üyeleri arasında; kanunların ezici gücünden bunalan

hukukçular, toplama ve çıkarmaların net olmasını sağlayan kuralların dışında hesap yapmayan muhasebeciler, modern zaman kavramının (saat, dakika...) sisteminin dışına çıkamayan kuryeciler gibi modern düzenin içinde farkındalıkları önemsenmeden çalışan bütün kölelerin bulunması modernizme yöneltilen önemli bir eleştiridir (Giddens, 2010: 28-36). Çünkü modernite sonrası ortaya çıkan yukarıdaki mesleklerde çalışan kişiler zamanla modernitenin kurbanı olduklarını anlarlar ve yeni bir düzen kurmak isterler. Söz gelişi modern dönemin rengi siyah takım elbiseler iken postmodernite sürecinde artık renksizlik yani bütün renklerin birlikteliği esas alınır. Son yıllarda Türk kamu kuruluşlarında ve eğitim kurumlarında kıyafet serbestliğine gidilmesinde postmodernistlerin modernizme yönelik eleştirilerinin katkılarının bulunduğu ifade edilebilir. Yazarların toplumu yönlendirici gücünün de bir göstergesi olan bu örnek postmodern anlatılardaki modernizm eleştirilerinin işlevi ölçüsünde önemini bir kez daha göstermektedir.

Moderniteyle birlikte ortaya çıkan toplumsal yapının dışına çıkarak onun yerine kendi çıkarlarını ön plana alan dövüş kulübünde modern dünyanın sisteminden uzak kalarak kendi başına hareket etme gücüne sahip olan kulüp üyeleri dayak yemekten dahi mutluluk duymaktadırlar. Evinde, işte, sokakta kısacası hayatın hemen her alanında kendini kontrol etmek ve kısıtlamak istemeyen dövüş kulübü üyelerini her türlü suça iten sebeplerin eleştirisinin yapıldığı anlatıda yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere modernizme yönelik eleştiriler oldukça fazladır. Söz gelişi Jack modern bireyin hiçbir zaman yapamadığı aile baskısından, toplum kurallarından sıkılmaya ve kendi arzularına yönelmeye başlayınca saldırganlaşan yapısıyla tüketim kültürünün anlamsızlığını ortaya koymak ister. Anlatıda öncelikli olarak şehirlerin, lüksün, gereksinim dışı arzulara dayanan anlık alışverişlerin, modern mimarinin eleştirisi dikkat çeker.

Chuck Palahniuk modernleşme süreciyle birlikte başlayan şehirleşme sırasında tarihî binaların tahrif edilmesiyle oluşturulan yeni mimarinin insanı yalnızlaştırma ve köksüzleştirme gibi olumsuz yönlerini ironik bir üslûpla eleştirmiştir. Modern mimarinin eleştirisinin yapıldığı *Dövüş Kulübü*'nde insanların evlerinde dahi özgür olmadıkları, sürekli kendilerine öğretilenleri yapma zorunlulukları Parker-Morris Binası'nın yüz doksan birinci katındaki evden şu cümlelerle anlatılır:

Bu yükseklikte etraf o kadar sessiz ki, insan kendini o uzay maymunlarından biri sanıyor. Sana öğrettikleri küçük görevi yerine getiriyorsun.

Bir kolu çek.

Bir düğmeye bas.

Neyi neden yaptığını bilmiyor, sonra da ölüp gidiyorsun (*Dövüş Kulübü*: 10).

Modern şehirlerin en önemli parçalarından biri olan apartmanlarda ve gökdelenlerde yaşayan bireylerin zamanla yalnızlaşarak silik öznelerle dönüşmeleri anlatıda eleştirilen bir durumdur. Yazar metinde öncelikli olarak apartmanlarda, gökdelenlerde yaşayan modern bireyleri uzaya gönderip denek olarak kullanılan maymunlara ve programlanarak çalıştırılan robotlara benzeterek bu durumu hicveder. Söz gelişi modern mimarinin kurallarına göre inşa edilen apartmanlarda aynı çatı altında yaşayan insanlar bu kadar birbirine yakın olmasına rağmen komşuluk ilişkilerinin zayıflığının ve kaybedilen insanî vasıfların kaygı verici olduğuna sıkça yer verilir. Yazarın metinde eleştirerek dikkat çekmek istediği bir başka husus ise insanların birbirine yabancılaşmasına sebep olan modern mimarinin bundan başka olumsuzluklarının da bulunmasıdır:

Ev dediğim, bir gökdelenin on beşinci katında bir daireydi; dullar ve genç profesyoneller için bir çeşit dosya dolabı. Tanıtım broşüründe, benimle bana komşu bütün müzik setleri ve sesi açık televizyonlar arasında otuz santim kalınlığında bir beton zemin, gene aynı kalınlıkta bir tavan ve duvar vaat ediliyordu. Otuz santimlik beton ve klima cihazı. Camları açamazdınız; o yüzden akçağağaç yer döşemesine ve kısılabılır ışıklara rağmen, yüz altmış metre karelik o hava geçirmez alanın her santimetre karesi, son pişirdiğiniz yemeğin ya da tualete yaptığınız son ziyaretin kokusunu taşırdı (*Dövüş Kulübü*: 41).

Anlatıda Jack'ın evi aracılığıyla modern mimarinin her geçengün gelişerek gösterişli bir hâl almasına rağmen kaliteli ve güvenli olmayışına dikkat çekilir. Yazar yeni yapılan evlerin insanların özgürlüğünü kısıtlayıcı, bireyi her taraftan kuşatıcı yönüyle birer labirent mekânlar hâline gelişini de eleştirmiştir. Bu şekilde modernitenin güzellikleriyle beraber olumsuzluklarının da görmezden gelinmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yazar bu niyetini Jack'ın bir akşam seyahatten döndükten sonra evinin yandığını gördüğü an aklından geçenleri aktararak gerçekleştirir:

Bu arada, yuva yapma içgüdülerine tutsak düşen bir tek ben değildim. Eskiden tualete porno dergileriyle giren tanıdıklarım, şimdi IKEA mobilya kataloğuyla giriyorlar. Hepimizde johanneshov markalı aynı koltuktan var. (...) Hepimizde Rislampa/Har markalı aynı kağıt lambalardan var. (...) Çelik üstüne çinko kaplama Vild marka ayaklı saatim. Tanrım, onu almasam ölürdüm. (...) Bütün bunları satın almak için ömrümü verdim ben (*Dövüş Kulübü*: 44-45).

Bu alıntıda özellikle de eşyanın araç olmaktan çıkıp statü atlama gibi bir konuma gelmesinin ve tüketim kültürünün birer parçası olan bu unsurlarla kapitalizmin tek tipleştirdiği yaşamların, öznelerin eleştirisi yapılır: “Kültürümüz hepimizi aynı yaptı.

Artık kimse gerçek anlamda beyaz ya da siyah, zengin ya da yoksul değil. Hepimiz aynı şeyi istiyoruz. Teker teker, hiçbirimiz hiçbir şey değiliz” (*Dövüş Kulübü*: 145).

Kapitalizmin bir sonucu olan moda kavramı kültürel yabancılaşmaya, değişime ve tek tipleşmeye de zemin hazırlamıştır. Odabaşı’nın da belirttiği üzere isteklerin ve ihtiyaçların ikinci planda olduğu, her sınıftan insana kendine katılma imkânı tanıyan postmodern tüketim kültüründe arzular tek tip tüketim kültürünün yerini almıştır. ‘Alışveriş yapıyorum, o halde varım’; ‘Daha fazla kazanmak, daha çok tüketmektir’; ‘Kullan at, yeniden al’; ‘Daha çok tüketim için para ve başarı’ ifadeleri bu dönemin doyumsuz, hiçbir şeyle yetinmeyen ve sürekli tatmin arayışındaki tüketim mantığını en iyi şekilde ortaya koymaktadır (Odabaşı, 1999: 133). İnsanın temel ihtiyaçlarının dışındaki alışveriş yapma eğilimlerini modern şehirlerin günlük bunalımlarından kurtulabilme isteğiyle de açıklamak mümkündür. Günümüzde tüketimi özendiren reklamların da etkisiyle toplumsal bir sorun olarak ihtiyaç dışı arzulara hizmet eden ev eşyası alım kültürünün de eleştirisinin yapıldığı aşağıdaki cümle *Dövüş Kulübü*’nün özeti gibidir:

Mobilya satın alırsınız. Kendinize dersiniz ki bu hayatım boyunca ihtiyaç duyacağım son kanepe. Kanepeyi alırsınız ve sonraki birkaç yıl boyunca, hangi işiniz ters giderse gitsin, en azından kanepe sorununuzu çözmüş olduğunuzu bilirsiniz. Sonra aradığımız tabak takımı. Sonra hayallerinizdeki yatak. Perdeler. Halılar. Sonra o güzel yuvanızda kısıp kalırsınız. Bir zamanlar sahip olduğunuz şeyler artık sizin sahibiniz olur (*Dövüş Kulübü*: 44-45).

Sanayileşmeyle meydana gelen hızlı üretim bir süre sonra medya ve kitle iletişim araçlarıyla aşırı, hızlı tüketime dönüşmüştür. Gereğinde fazla üretimin ve tüketimin kimlik üzerindeki etkisine, varmış olduğu hedonist yapının eleştirisine yer verilen anlatıda ise bu hususta ciddi eleştiriler yapılmıştır: “Reklamlar insanları gerek duymadıkları arabaların ve kıyafetlerin peşinden koşturuyor. Kaç kuşaktır insanlar nefret ettikleri işlerde çalışıyorlar; neden? Gerçekte ihtiyaç duymadıkları şeyleri satın alabilmek için” (*Dövüş Kulübü*: 162-163).

Yazarın eleştirirken aynı zamanda sorgulamaktan da geri kalmadığı bu aşırı ve hızlı tüketim sürecini Baudrillard ‘hipergerçekçilik çağı’, Eco ‘masumiyet çağının sonu’, Jameson ‘geç kapitalizmin kültürel mantığı’, Kellner ‘teknokapitalizm’, Sarup ‘muğlaklıklar dönemi’, Feyerabend ‘ne olsa gider’, Gellner ‘aşırı görelilik ve öznellik’, Berman ise ‘katı olan her şeyin buharlaştığı bir dönem’ şeklinde adlandırmaktadırlar (Aytaç, 2002: 253).

Postmodern süreçte her ne kadar modern dönemin evrensel tüketim kültürüne ve kapitalizme karşı çıkılırsa günümüzde modernitenin bilinçli tüketicisi mumla aranır hâle gelmiştir. Modern bireye göre rahatlığına ve zevklerine daha düşkün olan postmodern özne bu konuda bütün itirazlarına ters düşmüş gibi gözükmektedir. Söz gelişi üretim alanından tüketim alanına geçtiğimiz son zamanlarda boş vakit kavramının da ortaya çıkmasıyla bu gibi ihtiyaçlara cevap verebilmek için kurulan, kapitalist sistemin de bir göstergesi olan AVM’lerde günün yorgunluğunu ve stresini atan postmodern özneye parasal bir alışverişle mutluluk vaadinde bulunmaktadır. Anlatıda bu durum şöyle eleştirilir: “Tyler o güne kadar hiçbir şeye, asla ama asla para ödememişti. Giyecek ihtiyacı için spor salonlarına, otellere gidiyor ve kayıp eşyalar listesinden giysi seçiyordu” (*Dövüş Kulübü*: 95). Bireysel anlamda insanları birbirinden uzaklaştıran ve yabancılaştıran, bazen de gereksinim dışına çıkıp insanın statü atlamasında ya da varlığını kabul ettirmesinde rol oynayan bu gibi yaşam merkezleri birincil ihtiyaçların karşılandığı yerler olmaktan çıkıp bireyin kimliğinin inşasına olumsuz yönde tesir eden faktörlerden biri hâline gelmiştir.

Bir akşam Tyler, Jack’in ağzına bir silah dayayarak sonsuza kadar yaşamak istiyorsa eğer bunun için ilk adım olarak ölmesi gerektiğini söyler. Modern dünyanın sorunlarına tepki gösterilen *Dövüş Kulübü*’ndeki ölüm teması ise ötekileştirilen bireyin ruhsal büyüme sürecindeki son aşama olarak düşünülebilir. Hayat karşısındaki mücadelede en büyük kurtuluşun ölüm olduğunu öne çıkaran bu görüntüyle başlayan anlatı yine bir ölüm sahnesiyle biter. Bu durumu toplum içinde kendini yalnız hisseden tükenmiş öznenin kendi varlığını, görüldüğünü ve önemsendiğini hissettiği erginlenme döneminden sonra kahramanın bilinçlenmek için çıkmış olduğu yolun sonuna geldiğinin göstergesidir. Bu bağlamda modern dünyanın sorunlarına itiraz eden kahramanın girmiş olduğu sınavlarda başarı sağlamasına rağmen dönüşümünü dünyevî karakterinin dışına çıkarak tek yol olan ölümle gerçekleştirmek istemesiyle açıklamak mümkündür. Bu absürd sonda Tyler’la birlikte yüz doksan bir katlı Parker-Morris Binası’nın tepesinde kargaşa projesinin tahribat komitesinin bütün şehri yakıp-yıkmasını izlerken Tyler’ın elinde sandığı silahı kendi eline alıp Tyler’a sıkan Jack aslında kendini vurmuştur. Jack ölümün dinginliğinin yanında kaotik bir görüntü sergileyen bankaların, işyerlerinin, gökdelenlerin yıkılışını seyrederek ölür. Bu tahribat çalışmalarını modern bireyin kendi elleriyle mutluluk içinde oluşturduğu fakat bir süre

sonra mutsuzluğuna sebep olan geleneksel yaşamdan tasfiye ettikleri hemen her şeyi postmodern teoriye uygun olarak imha edip tekrar geri getirme arzularının bir sonucu olarak da düşünmek mümkündür. Günümüzde intihar oranlarındaki artışla da ilişkilendirilebilecek bir durum olan bu yeniden doğuşta öncelikle Jack ikinci beni Tyler'ı öldürdüğünü sanır. Aslında ölen kendisidir. Postmodern teorinin arzuladığı parçalılığının bir görüntüsü olan bu olay 'bireyleşim süreci'ni tamamlaması gereken kahramanın iç benliği ile bu şekilde uzlaşabileceğinin bir göstergesidir. Fakat kahramanın çıkmış olduğu bu yolculukta ölüm sahnesi sakin ve huzurlu bir ortamın aksine, postmodernistlerin düzen karşıtı felsefesine uygun olarak karmaşanın ve kaosun ortasında gerçekleşir. Jack'in öbür dünyadan birkaç cümlesiyle sonlanan anlatıyı modernite ve modern birey eleştirisi üzerine kurgulayan Chuck Palahniuk yapmış olduğu bu gibi eleştirilerle bütün dünyayı pisliklerden arındırma eyleminde dir.

2.1.3. Sonuç ve Değerlendirme

Modern bireyin sorunlarını ve bunalımlarını anlatıları aracılığıyla sorgulayan dört yazarın da çıkış yolunu çoğunlukla modern bireyi öldürüp insanın tekrar doğuşu suretiyle gerçekleştirmeleri modernizm eleştirisi için oldukça önemlidir. Çünkü yazarların bu şekilde eleştirilerinin haklılığını kanıtlamak ve dünyanın yaşanılmaz bir yer hâline geldiğini anlatmak istedikleri düşünülebilir. Yazarlarının bütün kötülöklere karşı direnişlerinin ifadesinin görüntüsü olan Don Kişot, Geoger Samsa, Josef K., Jean-Baptiste Grenouille ve Jack birer roman kahramanının dışında hemen bütün dünyada ezilen, haksızlıklar karşısında kendi kabuğuna çekilen pek çok insanın duygularının ifadesi olan ve yazıldıkları dönemlerin çok daha ötesine giden ironik bir söyleme sahiptirler. Yazarların niyetleri ölçüsünde roman türünün, güncel sorunlar içindeki insanın trajedisini, yalnızlığını içten bir dille anlattıklarını ve kahramanlarını hiçbir zaman yaşadığı çevreden soyutlamadıklarını yukarıdaki örneklerle de ortaya koymak mümkündür.

Hem yabancı edebiyatlarda hem de Türk edebiyatında eleştiri türü oldukça önemli bir yere sahiptir. Eleştiri, yeni Türk edebiyatıyla birlikte hemen her sahada kendini göstermiştir. Bilhassa Tanzimat'tan sonra Batılılaşmanın devlet politikası hâline gelmesiyle edebiyat da ister istemez bu durumdan etkilenmiştir. Özellikle de roman,

makale, deneme, tiyatro, gazete gibi Batı tarzı yeni edebî türler Batılılaşma sürecini anlatmak için çoğu zaman halkı aydınlatma hususunda yoğun eleştiriler barındırarak kullanılan birer araca dönüşürler. Bunlar içinde en yoğun şekliyle romanlar yazarın ve toplumun hizmetine sunulmuş gibi gözükmektedir. Bir program dâhilinde ilerleyen bu çalışmalarda yazarlar ister kendiliğinden gelişen bir süreçte isterse birilerinin etkisiyle edebî metinlerindeki düşüncelerinin öneminin farkındadır ki bireyin ve toplumun sorunlarına yönelik yapmış oldukları eleştiriler bu sorumluluğun bilincinde olduklarının göstergesidir. Tanzimat’la başlayan ve günümüze kadar ulaşan bu süreçte günün değişen şartlarına bağlı olarak edebiyatçılar yüklendikleri misyonu eserlerinde yansıtmaya devam etmişlerdir. Geçmiş yıllara oranla sosyal eleştirinin Cumhuriyet sonrası romanlarında artış göstermesi ise oldukça dikkat çekicidir (İnci, 2005: 138-149). Özellikle de postmodern anlatıların anti-modern bir düzlemde oluşturulması son yıllarda yazılan metinlerin önemini bir kat daha artırmaktadır. Çünkü postmodern öznenin mutluluğuna yönelik yapılan çalışmalarda postmodernist yazarların eleştirilerinin önemli bir payı olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. İster yabancı isterse yerli olsun hemen her edebî türde yaşadıkları ortamdan beslenen yazarların toplumsal sorunlara eleştirel bir bakış açısıyla ışık tuttuğu aşikârdır. Örneğin savaş yıllarında şiirleriyle toplumsal sorunlara yer veren Orhan Veli Kanık, Kafka gibi modernite sonrası bireyi böcekletirmiştir. Ayrıca aydın kimliğiyle sosyal hayatın sorunlarına yönelik eleştiriyle günün ötesine çıkan pek çok hususa yıllar öncesinden dikkat çekmiştir:

Böcekler

Düşünme,

Arzu et sade!

Bak, böcekler de öyle yapıyor (Kanık, 1982: 107).

Orhan Veli Kanık postmodern çağın modernite eleştirisinde bilgi merkezli hayatı yadsıyan tutumuyla benzerlik gösteren bu ifadeler âdeta farkındalığına ulaşamayan, kendine bir çıkış yolu bulmaya çabalayan, düşünmeyi unutan ve arzularına yenik düşen günümüzün postmodern öznesini anlatmaktadır.

Çalışmamızın malzemesini oluşturan romanlarda ise birey toplum ilişkisini irdeleyerek ekonomik, siyasî, sosyal hayatta gördükleri sorunlara, çağın aksayan

taraflarına kayıtsız kalmayarak türün kendilerine sunduğu imkânlarla düşüncelerini ifade etmeye çalışan yazarların toplum üstündeki etkileri ve metinlerindeki eleştirilerin işlevleri örnekleriyle beraber ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle de sosyal bir durum olarak modernitenin olumsuz yönlerinin, farklı bakış açılarıyla üretilmiş olan çeşitli roman ve postmodern anlatılardaki görünümü günümüze ışık tutmuştur. Hayatın içindeki sorunların tespiti sürecinde modern bireyin nasıl karakterize edildiğine odaklanan yazarların metinlerindeki çarpıcı eleştirilerinin ortaya konulması ise toplum bilim, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve siyaset gibi pek çok alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmada incelenen edebî metinlerdeki eleştirileri yorumlarken ‘Acaba yazara bunları düşündüren sebepler neydi ya da nelerdi?’ sorusuna cevap arayarak onlara eserlerini yazdıran psikolojinin kaynaklarına da yer verilmiştir. Bu şekilde modernist ve postmodernist yazarların hem modern bireye hem de moderniteye bakışları tespit edilmeye çalışılırken kendileri hakkında da bazı bilgilere ulaşılmıştır. Hiç şüphesiz ki Türk romanlarında eleştirinin işlevi konusunu daha iyi anlayabilmek için bu bölümde klâsik dönem romanlarından başlanılıp günümüze kadar gelen sürecin romanlardaki eleştiriler aracılığıyla örneklendirilerek açıklanması postmodern anlatılardaki anti-modern tavrın kavranabilmesine de yardımcı olacaktır.

2.2. KLÂSİK ROMANLARDA ELEŞTİRİ VE İŞLEVLERİ

“Doğulu ‘ruh’la Batılı ‘madde’ arasında bocalayıp sonunda tercihini ruhtan, maneviyattan, yerel olandan yana kullan...”
(Gürbilek, 2010: 87).

Eleştirinin tarihi süreç içindeki işlevlerini inceleyebilmek için roman türünün Türk edebiyatındaki ilk örneklerinin meydana getirildiği devir olması ve kendinden sonra yazılan romanları etkilemesi nedeniyle Tanzimat romanlarına yansıyan politik, ekonomik, kültürel eleştirilerin tespiti konunun daha iyi anlaşılmasına faydalı olacaktır. Bu bağlamda *Klâsik Romanlarda Eleştiri ve İşlevleri* adlı bölümde ilk yerli roman olan Şemsettin Sami’nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*’ından başlayarak, bazı araştırmacılar tarafından ilk modern roman sayılan Halit Ziya Uşaklıgil’in *Mai ve Siyah*’ına kadar olan süreçte yayımlanan romanların bir kısmına yer verilmiştir. Elbette ki klâsik dönem Türk romanlarının bütününü bu çalışmaya dâhil etmek mümkün değildir. Bu sebeple çalışmamızda belli başlı yazarların konu açısından önemli malzemeler barındıran romanlarını ele alacağız. Çalışmaya dâhil edilen romanlarda fişlemelerin ardından

yazarların hangi konuları nasıl bir bakış açısıyla eleştirdikleri tespit edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Özellikle de modernleşme, medenileşme ve Batılılaşma çalışmalarında yapılan yanlışların eleştirisiyle ilgili olan sosyal tenkitlere ağırlık verilmiştir. Söz gelişi modernizmin bir başka yönü olan modernleşmenin Tanzimat döneminde nasıl anlaşıldığı ve yanlış Batılılaşma konusunun nasıl işlendiği romanlardan verilecek örneklerle incelenmiştir. Fakat söz konusu devir romanlarındaki eleştiriler ve işlevleri üzerine Taner Namlı'nın *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit* adlı yayımlanmamış doktora tezi bu konuda ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler ihtiva ettiği için biz bu konuya çok fazla yer vermedik (Namlı, 2010: 512).

Osmanlı İmparatorluğu için 19. yüzyıl bilim ve teknik alanlarındaki gerilemeler sebebiyle ekonomik, politik, kültürel sorunların yaşandığı, her yönüyle çözülmenin hızlandığı bir dönem olmuştur. Karlofça Antlaşması'yla başlayıp Lale Devri'nde etkisini hızlandıran bu çözülmede Hakan Sazyek'in de belirttiği üzere Batılılaşma - çoğunlukla yanlış Batılılaşma- edebî eserlerin temel konularının başında gelmektedir: "Ahlâkî açıdan gözetilmesi gereken bir toplumun hâmişî konumundaki Tanzimat yazarı, yaşadığı çağın olumsuzluklarından uzak durmaya davet ettiği okuyucusunu ibret dersleri vererek uyarıyordu" (Sazyek, 2008: 41). Bu devirde birçok romancı Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma hareketiyle eşdeğer olan modernleşme süreci üzerine kafa yormuş, Batılılaşmanın sınırlarını belirlemeye çalışmış ve toplumun beklentilerine de bağlı olarak bu konuyla ilgili fikirler yürütmüşlerdir. Bu bağlamda Tanzimat'la birlikte başlayan sosyal ve politik alanlardaki değişimlere kayıtsız kalmayan edipler, düşüncelerini daha farklı şekillerde anlatabilme ihtiyacıyla, Batı edebiyatının da etkisiyle tasfiyeci bir tutum sergilemeden geleneksel edebiyatın dışına çıkarak yeni bir edebî anlayış oluşturmuşlardır. Öte yandan Batılılaşmanın etkisini gösterdiği alanlardan biri olan bu yeni edebî anlayış içinde roman türünden birtakım beklentileri bulunan yazarlar, Berna Moran'ın da belirttiği üzere romana 'toplumu aydınlatmak', 'doğru Batılılaşmanın yollarını sunmak', 'eğitim kalitesini yükseltmek', 'aksaklıkları ortadan kaldırmak', 'ahlâksızlıkların ve haksızlıkların önüne geçmek' gibi çeşitli işlevler yüklemişlerdir: "Yazarlarımıza göre eski hikâye türünden romana geçiş, hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa, kısacası ilkelikten uygarlığa geçiştir" (Moran, 2010: 11). Hemen her alanda yenileşmenin ve değişimin esas amaç olduğu klâsik evrede, romanların çoğunlukla bu amaca hizmet ettiklerini söylemek mümkündür.

Genellikle bu amaçlara hizmet eden romanlardaki *eleştiriler* ise ilk telif romanlardan itibaren yazarların ‘esaret’, ‘eğitim’, ‘moda’, ‘medenileşmek’, ‘yanlış Batılılaşma’, ‘değişen eğlence hayatı’, ‘evlilik’, ‘kadının toplum içindeki konumu’, ‘ekonomik gerileme’, ‘politika’ gibi dünya düzenine ve toplumun aksayan yönlerine yönelik düşüncelerini çoğunlukla da itirazlarını ifade etmek için sık sık başvurdukları bir yöntem olmuştur. Söz gelişi sosyal sorumluluk ilkesiyle hareket eden bu devrin yazarları Batılılaşma ve medenileşme yolunda tespit ettikleri yanlışları çoğu kez eleştirerek halkı bilinçlendirmek suretiyle toplumu düzenlemeyi amaçlamışlardır. Genellikle küçük düşürme, alay etme, kıyaslama, kınama, iğneleme, acıma gibi yöntemlerle yapılan bu eleştirilerin, etkisi ve kullanım sıklığına bağlı olarak yazarın kendini daha iyi ifade etmesine yardımcı olduklarını söylemek mümkündür. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi yazar ve aydın olma misyonu ile hayatı düzenlemenin peşinde olan Tanzimat devri romancılarının pek çoğu edebî türler arasında sosyal hayatı en iyi şekilde içinde barındırma imkânı bulmuşlardır. Köksal Alver’in de belirttiği üzere yazarlar kendilerini daha serbest hissedebilecekleri düşüncesiyle romana ayrı bir önem atfederek eleştirilerine de en çok bu türde yer vermişlerdir:

Edebiyat-sosyoloji ilişkisinin en rahat kurulabileceği edebî türlerin başında roman gelmektedir. Belki bunda romanın, diğer sanat türlerine nazaran daha açık bir yapıya sahip olması, yoruma izin vermesi ve sosyolojik derslerin çıkarılmasına imkân tanınması önemli bir etken olarak görülebilir. Roman, hem toplumsal gerçekliği ve toplumsal ilişkileri yansıtmakta, hem tanımlamakta, hem de ortaya çıkış şartlarının ve sonuçlarının hikâyesinin anlatılması bakımından sosyolojik çözümlemenin hemen önünde durmaktadır (Alver, 2002: 20).

Tanzimat sonrası yeni edebiyat içinde vazgeçilmez bir türün örnekleri olan romanlar, hayatın aydınlatılması hususunda ipuçları barındırması nedeniyle yukarıda vermiş olduğumuz örneklerdeki gibi birden fazla fonksiyon yüklenmişlerdir. Söz gelişi Tanzimat devrinde sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden yazarların başında gelen Ahmet Mithat Efendi *Müşahedat* adlı romanında okura yirmi senelik bir romancı olarak bu romanı nasıl kurguladığını anlatırken aynı zamanda romanlarının işlevini ve yazdıklarının hayatla olan ilişkisini de açıkça şöyle ifade eder:

Eserlerim sahayıfında tasvir ve tahrir eylemiş olduğum hayâlatım belki üç yüz mislini tasavvur etmişim de sırasını getirerek safha-i tahrirde tasvir edememişim. Yazdığım şeylerin birçoğu cidden sahilvukudur (*Müşahedat*: 59).

Roman okuyucusuna bu şekilde seslenen Ahmet Mithat Efendi yine aynı romanda bireye ve topluma yönelik eleştirilerinin toplumsal ahlâkın düzenlenmesindeki işlevine dikkat çeker:

Roman -hem tabîî de denilen surette yazılan roman okumaktan maksat yalnız bir adamın sergüzeştisini tettebbu değildir. Asıl ahvâl-i âlemi tettebbudur. Ahvâl-i âlem ise hakikaten şayân-ı tettebbudur (*Müşahadat*: 67).

Böylelikle günlük hadiseleri anlatırken aynı zamanda onun aksayan yönlerine de dikkat çekmenin romanın işlevleri arasında olduğunu açıkça ifade eden Ahmet Mithat Efendi'nin bu düşüncelerini hayata geçirerek romanlarında yaşama dair pek çok husustan bahsettiği görülmektedir:

Neyse, inşallah bizde de fikr-i ticaret tevessü ve ona müteferri malûmat taammüm eder de bizden sonraki romancılar ticaretin ehemmiyetini ve tüccarın büyüklüğünü bu suretle karilerine anlatmayı, hasılı tahsil ve malûmu ilâm addederler (*Müşahadat*: 189).

Ticaret hayatıyla ilgili tenkitlerinin yer aldığı bu cümlede roman-hayat arasındaki bağlantıyı kurlmaları açısından romancıların ve eserlerinin bir misyonunun olması gerektiğini belirten Ahmet Mithat, bu bağlamda romanın edebî türler içindeki önemine açıkça dikkat çeker. Öte yandan hemen her romanında ticarî hayat gibi yaşama dair pek çok sosyal meseleyi eleştiren yazar, İstanbul'daki herkesin memur olmak istemesini de tenkit ederek bu şekilde konuyla ilgili görüşlerine yer verme imkânı bulmuştur:

Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medar-ı maişet bilinmiyor. Halbuki hazine-i devlet, yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri neyle doyuracak? Varidatla değil mi? O varidatı ziraat ve sanayi ve çobanlık ve ticaret hasıl etmeyecek mi? (*Müşahadat*: 197).

Müşahadat'tan seçtiğimiz edebî metin-hayat ilişkisinin açıkça gözlemlendiği bu cümleler, Tanzimat devri romanlarının pek çoğunun sosyal hayatla olan bağlantısına doğrudan ya da dolaylı olarak işaret ederken aynı zamanda romanlara ve romanlardaki eleştirilerin işlevlerine de örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Öyle ki, Tanzimat Fermânı'nın ilânından (1839) önce başlayan Batı'ya yönelme ve beraberinde Batılılaşma çabaları; sanat, edebiyat, mimari, giyim-kuşam, eğlence anlayışı, eğitim gibi hayata dair pek çok hususun değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Batılılaşma, modernleşme ve medenileşme üçgeninde yaşanan bütün bu değişimler aynı zamanda toplumun neleri arzuladığının arandığı sürece işaret etmektedir. Tanzimat'la birlikte başlayan bu sancılı değişim sürecinde aydınlara ve aynı zamanda birer aydın olan yazarlara toplumu düzenleyebilmek, aksaklıkları gösterebilmek adına çeşitli misyonlar yüklendiğinden bahsetmiştik. Bu işlevlerden biri olan ve Abdullah Uçman'ın da ifade ettiği gibi romanlarında eleştirileriyle çeşitli uyarılarda bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin yaratım sürecindeki maksadının halkı okumaya alıştırmak ve bu suretle bireyin bilgisini, kültürünü arttırarak toplumu yetiştirmek olduğu gerçeğidir (Uçman, 2013: 23).

Ahmet Mithat gibi toplumu eğitmek ve günün gerisinde kalmamak için düşünen, çareler üreten diğer Osmanlı aydınları -özellikle de Osmanlı Cemiyeti mensupları-, bürokratlar ve yazarlar Batılılaşma, medenileşme çabalarında bir kangren gibi toplumu saran züppelik, kültür yitimi, kimliksizlik, topluma yabancılaşma, mirasyedilik, aşırı tüketim, ahlâkî yozlaşma ve modaya düşkünlük başta olmak üzere çeşitli sorunlarla da mücadele ederler. Bu mücadelede Recaizâde Mahmut Ekrem'in de "Büyük, küçük hikâyeler ise vakâyi ve ahvâl-i beşeriyetin birer mir'at-ı ibretnümasıdır" (*Araba Sevdası*: XX). cümlesiyle ifade ettiği gibi yazarlar romanları aracılığıyla ibret dersleri vererek halkın uyarılmasında rol oynamışlardır. Fakat bazen hem bürokratların hem de yazarların Batı'nın olumsuzluklarının görülememesinden, fark edilememesinden kaynaklanan bunun tam aksi bir yönde yanlış kararlar aldıkları da görülür. Söz gelişi sırf Batılılaşmak için iyice düşünülmeyen yapılan her türlü yenilik arayışında suni etkilerden biri olan taklitçilik bireyin ve ülkenin kurtuluşu için tek başına yeterli olmamıştır (Balcı, 2008: 188). Tanzimat devriyle başlayan -bir türlü ardı arkası kesilmediği için günümüzde dahi toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkan- Batılılaşma politikasında yapılan maddî ve manevî kayıplar bu sürecin yanlışlarının birer sonucudur. Hiç şüphesiz ki ülkenin geleceği için yapılan bütün bu değişikliklerde yanlışların da geç fark edilir oluşu Türkiye'nin kanayan yaralarından biri olan Batılılaşma ve modernleşme sevdasının olumsuzluklarının günümüze kadar süregelmesinin nedenleri arasındadır.

1839'lardan bu yana Batılılaşma ve muasır medeniyetler seviyesine yükselme çabasında yazarların doğrudan ya da tenkit gibi dolaylı yollarla ideal olana işaret etmeleri açısından romanların büyük katkısı olduğu muhakkaktır. Özellikle de Tanzimat devrinde -hatta günümüzde dahi- toplumsal bilincin taşıyıcısı olarak görülen yazarlar çoğu zaman sanatçı misyonlarının yanı sıra toplumsal bir misyona da sahip olmuşlardır. Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Samipaşazâde Sezâi, Recaizâde Mahmud Ekrem, Mizancı Mehmed Murad, Nabizade Nazım gibi yazarların hemen hepsi bu değişimi çoğu zaman eleştirel metinleriyle özellikle de tespit ettikleri sosyal aksaklıklara romanlarında dikkat çekerek halkı aydınlatmak ve bilinçlendirmek amacı gütmüşlerdir. Taner Namı'nın da belirttiği üzere yazarlara yüklenen bu misyon aynı zamanda eserlerini de şekillendirmiştir.

Tanzimat romanını, 19. yüzyıl sosyal hayatının en doğru saptanabileceği alanlardan biri olarak değerlendirebiliriz. Tanzimat romancıları ve özellikle Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı sosyal hayatı ile Avrupa sosyal hayatını çoğu zaman karşılaştırarak tenkit etmişlerdir. Bu yaklaşım, okura doğruyu ve yanlış aynı anda gösterebilme endişesini yansıtmaktadır (Namlı, 2010: II).

Batılılaşma, aile içi ilişkiler, eğitim (özellikle de kadınların eğitimi), aşk, evlilik, eğlence hayatı, yetimlik, toplumun kadına bakışı, ahlâkî zaafı, züppe, mirasyedilik, din ve siyaset gibi hemen her konuyla ilgilenen Tanzimat romancısı, ansiklopedik eğitimi savunan, toplumsal konulara ilgisiz kalmayarak onlara çözüm arayan bir aydın konumundadır. Ayrıca bu konular bir romancının toplumda ve bireyde gördüğü sorunların eleştirisiyle de ilgilidir. Çünkü Tanzimat devri yazarlarının topluma zararlı olan hemen her şeyi yaşanması mümkün olay ve kişiler aracılığıyla romanlarına konu edinerek birer ibret dersi vermek istedikleri gözden kaçmaz. Birol Emil bu konuyla ilgili şöyle der:

Tanzimat'ın ilk edebiyatçı neslinde çok kuvvetli bir sosyal şuur vardır. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi'nin eserlerinde devleti kurtarmak, cemiyeti değiştirmek ve müesseseleri yenileştirmek için bir yığın tenkit ve teklif yer alır. Onlar sadece edebiyatçı değil, gazeteci, politikacı, fikir adamı, hatta ihtilalcilerdir. Vücuda getirdikleri edebiyat, halis bir edebiyat olmaktan ziyade sosyal ve politik bir edebiyattır (Emil, 1982: 266).

Görüldüğü gibi ekonomik, siyasî ve sosyal şartlara paralel olarak konu bakımından çeşitlilik gösteren Tanzimat romanlarında yanlış Batılılaşmanın, modernleşmenin olumsuzlukları metinlerde en sık işlenen temaların başında gelmektedir.

2.2.1. Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat (1875)

Osmanlı'da kızların/kadınların eğitiminin çeşitli sebeplerle yarım bırakılması eğitim hususunda Tanzimat romanlarında sıkça eleştirilen bir konudur. Özellikle de Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Mizancı Murat gibi yazarların romanlarında bu konuya yer verdikleri görülmektedir. Söz gelişi *Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat*'ta kadınların eğitimi hususu bireysel ve toplumsal boyutlarıyla anlatılmaktadır. Fitnat'ın annesi Saliha Hanım ile babası arasındaki diyalogda Şemsettin Sami, hem kızların okutulmamasına hem de birbirine uymayan kişilerin görücü usulüyle yapılan evliliklerine karşı çıkmaktadır:

Bu adettir: Kız on-on bir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, ferâcesiz sokağa çıkamaz. Biz adetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bize gülecek... Ama derslerini merak edeceksin. (...) Ne yapalım? İşte hâlâ kızlar için mahsus mekteplerimiz, kadın hocalarımız yok ki... Erkek mektebine on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir (*Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat*: 21).

Kadınların eğitimi hususunda toplumsal normların eleştirisini bu şekilde yapan Şemsettin Sami'nin yıllar sonra Saliha Hanım'ın kızı Fitnat'a da aynı makûs kaderi yaşatması oldukça manidardır:

- Lâkin görmezmissin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını yahut karısı kocasını bırakır. Bin türlü rezalet olur. Olacak a görmedik bilmedik bir kız alırlar hiç sormaksızın bilmediği bir kocaya verirler. Acaba çocuk o kızla imtizaç edecek mi? Beğenecek mi? Sevecek mi? Kız da onu isteyecek mi? Babası, anası buraları hiç düşünmüyorlar.
- Kız ne bilür, şocuk ne bilür? Onlar cahil. Baba, ana onlara nasıl emr eder, onlar öyle yabar (*Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat*: 8-9).

Fitnat sekiz yaşına gelince Hacı Baba onu okuldan alır, sokak kapısını dahi göremeyecek şekilde yedi sene eve kapatır. Şerife kadının bu konuyla ilgili görüşleri aynı zamanda yazarın da konuyla ilgili eleştirisi olarak yorumlanabilir: “Yok. Hacıbaba'nın bunda hakkı yok. Kızı biraz çıkarmalı, eğlendirmeli. Aa!... Böyle olur mu? Hapishanede gibi, gece gündüz evde kapalı!” (*Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat*: 49). Şerife Kadın'ın bu sözleri üzerine Hacı Baba, Fitnat'ı kadınlarla beraber seyre dahi çıkarmaya izin vermeyeceğini söyler:

Fakat ben kızımı çıkarıp bir seyre göndersem; kız güzel, herkes arabanın arkasına düşecek. Kimi yüzüne bakıp bıyık buracak, kimi sigara atacak, kimi bilmem ne halt edecek. Benim gayretim, namusum böyle rezaletlere tahammül edemez. Bizde, şimdi, edep kalmadı, namus kalmadı. Senin seyir yerleri dediğin yerler rezalet yerleridir. Edepsizler, ırzsızlar mahalleridir... (*Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat*: 49-50).

Hacı Baba'nın bu düşünceleri aynı zamanda toplumun kadına bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Şerife Kadın ve Hacı Baba arasında devam eden diyalogda toplum olarak yanlış anladığımız ‘moda’ kavramının da eleştirisi yapılmaktadır:

- Öyledir. Hakkın var, ama modalar, alafrangalar böyle şeyler çıkardılar. Ne yapalım.
- Afedersin, bu alafranga da değil. Alafranga bunu kabul etmez. Hiç Kağıthane'de Veliefendi'de öyle mahallerde hiçbir vakit bir madama gördünüz mü?
- Ben mi göreyim? Ben gider miyim öyle yerlere?...
- Gidenlerden sorabilirsin, madamalar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madama kocasını yahut biraderini ya babasını kolundan alıp kemali vakarla yürüyerek, ırzına hâlel getirmeyecek bir yere gidip kemâl-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Hâlbuki bizimkiler öyle değil... biz kapılarımızı, kızlarımızı bir arabacıya teslim edip, Allah'a emanet... nereye götürürse götürsün (*Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat*: 50).

Okuma isteğinin çokça vurgulandığı romanda kadınların sosyal hayata dâhil edilemeyerek âdeta evlerde hapis hayatı yaşamalarının da eleştirisi yapılmaktadır. Yazar bu eleştirileriyle muhtemeldir ki kızların ve kadınların erkeklerle eşit konuma

gelmelerini, bu şekilde söz hakkına sahip olmalarını, sosyalleşmelerini ve topluma karışmalarını arzulamaktadır:

Bizi hiç insan sırasına koymazlar! Babalarımız, istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler. O adamların tabiatını sormazlar. Biz o adamlarla geçinecek miyiz? Orasını hiç düşünmezler. Bize bir defa ‘Filân adamı koca ister misin?’ yahut ‘Kimi koca istersin?’ diye bir sormak yok. Bize derler: ‘İşte, seni filan adama vereceğiz.’ Biz sükut ederiz. Ama gönlümüz ne der? (...) Gider bakarsınız ki, bize koca olacak adam altmış yaşında, yahut bir gözden kör, yahut burunsuz, yahut sarhoş, yahut ahlak... ah siz erkekler ne zalimsiniz! (...) Sizin en fenası, en uğursuzu, en sakatı, bakarsın ki, kızların en güzelini, uslusunu alır da esir eder!... (Taaşuk-ı Tâl’at ve Fitnat: 15).

Tanzimat devri romancılarının hemen hepsinin gayesinin bir ibret dersi vermek olduğu düşünüldüğünde Şemsettin Sami’nin bu fikirleri ışığında pek çok yazar benzer eleştirilerle kadının toplum içindeki konumunun değiştirilmesi gerekliliğine işaret ederler. Kadın ve eğitim konusunda, toplumun çağdaştırılmasında, Batılılaşma çabalarının yanlışlarının fark edilmesinde, bozulan ahlâkın düzeltilmesinde ve eğitim oranının artışında Tanzimat devri romancılarının eleştirilerinin katkısı olduğu muhakkaktır.

2.2.2. Felâtun Bey ile Rakım Efendi (1875)

Tanzimat devri yazarları çoğu zaman kendilerini toplumun sözcüsü olarak kabul ettikleri için insanlara ulaşmada bir aracı olarak gördükleri romanlarında bakış açılarına göre ‘doğru Batılılaşma’ konusunu yorumlayarak Doğu ve Batı kültürü arasında çatışma yaşayan bireyin ve toplumun sorunlarına kayıtsız kalmayıp bir şekilde bu sürece dâhil olarak olumsuzluklara dikkat çekmişlerdir. Söz gelişi toplumun hemen her kesiminin etkilendiği yanlış Batılaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan topluma yabancılaşma ve alafrangalık temaları pek çok romanda ironik bir üslûpla ele alınmıştır. Batı’nın ilimde ve teknolojiye Osmanlı İmparatorluğu’na göre daha ileride olması yazarlar tarafından sıklıkla övülen bir durum iken, yanlış Batılılaşmanın da önüne geçebilmek için Batı toplumlarının olumsuz taraflarını da metinlerinde yansıtmaktan geri durmamışlardır. Onlar bu eleştirileri kişiler ve olaylar aracılığıyla çeşitli konular etrafında anlatmaya çalışırken, bazen de her iki kültürü kıyaslayarak yaparlar. Bu isimlerin başında gelen ve Tanzimat devri romancıları arasında Batılılaşma konusuna hemen her eserinde olumlu, olumsuz yönleriyle yer veren Ahmet Mithat Efendi, Batı’nın iyi yönlerinin alınması, kötü yönlerinin ise terk edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sebeple iki kültürü

kıyaslayabilmek için romanlarında sıklıkla Avrupa yaşantısına da yer vermiştir. Söz gelişi *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* adlı romanında bir Avrupalı roman kişisi olan Yozefino'ya Türklerin her hâlleriyle, özellikle de eğlence hususunda Avrupalılardan çok daha iyi olduklarını söylettirerek toplumda rağbet görmeye başlayan Avrupaî baloların ve değişen eğlence anlayışının eleştirisini yapar:

Yozefino – Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Muradım onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lâkin sofraları, baloları hep resmî şeylerdir. Herkes hanesine geldi mi, yine kendi familyası halkıyla kalır Aralıkta bir familya içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi bir büyük teceddüt demektir (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*: 122).

Yazar bu şekilde görmezlikten geldiğimiz ya da sırtımızı döndüğümüz kendi değerlerimizin farkına varmak için Osmanlı'yı övücü sözlerle okuyucuya telkinlerde bulunur:

Avrupa'da karnavalları en parlak olan memleketlerin bize tefevvuku olsa olsa ancak kıyafetçe, maskaralıkça olabilir. Yoksa diğer bazı cihetlerden bizim karnavallar, balolar dahi pek aşağı kalmazlar (Yetiş, 2000: 15).

Batılılaşma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel hayatın dışına çıkan yaşam tarzı, toplum yapısı ve yozlaşmış insan tipi Tanzimat devri romanlarında eleştirilere maruz kalırken, değiştirilmek istenen yeni toplumun özellikleri de edebî metinler aracılığıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle de şekilde kalan Batılılaşmanın alafrangalık boyutuna gelmesi ise Türk romancısı için önemli bir malzeme olmuştur. Söz gelişi modernleşme ile birlikte geleneksel hayatta değişen unsurlarla ortaya çıkan yeni insan tipleri çoğunlukla mirasyedi, aylak, züppe ve toplum içinde küçük duruma düşen kimselerdir. Kendi değerlerine sahip çıkamayan, varını yoğunu alafrangalık sevdası uğruna saçıp tüketen arada kalmışların dramını anlatır bu romanlar. Berna Moran'ın "alafranga züppe" (Moran, 2010: 48) olarak adlandırdığı bu tipin belli başlı özellikleri; toplumsal değerlere uzak, modayı takip etmeye çalışan, Batı'yı iyice anlayamamış, bu sebeple de yaptıklarıyla gülünç duruma düşen, mirasyedi kimseler olmalarıdır. Berna Moran bu tipin daha sonraki süreçte 'hainliğe' kadar düştüğünü ifade ederek onları "alafranga hain" olarak adlandırır: "Budala ve zavallı Felâtunlar ile Bihruzlar elli yıl içinde, ahlâksızlık, dolandırıcılık, vurgunculuk aşamalarından geçerek işbirlikçi vatan hainliğine dek vardırırlar işi" (Moran, 2010: 268). Öte yandan Berna Moran, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* adlı romanındaki Felâtun Bey ile başlayan "alafranga züppeliğin" Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsevdi*'sinin kahramanı Meftun ile "alafranga hain"e dönüşen bu aradaki bütün

züppelerin ortak noktasının Türklere özgü değerlerle, geleneklerle ilgili her şeyi hor görmek olduğunu belirtir. Moran ayrıca Felâtun ile Bihruz'un aptal, cahil, komik kişilerken sonrakilerin okumuş, zeki ve tehlikeli kimseler olduklarını sözlerine ilave eder (Moran, 2010: 267).

Berna Moran'ın yanı sıra Mehmet Narlı da Tanzimat romanlarındaki taklitçi, mirasyedi kahramanların çoğunun giysilerindeki tuhaflıklarla, bedensel uyumsuzluklarına dikkat çekerek kişilik ve beden yapıları arasında bir benzerlik kurar (Narlı, 2009: 165-177). Onların Batı'yı sorgulamadan onun hemen her yeniyi yücelten zengin, mirasyedi, köklerine sahip çıkmayan, israfçı, eğlenceye düşkün, alafranga tipleri genellikle Batılılar gibi giyinmeye çalışırlar, Fransızca konuşurlar, gereksiz konular üzerinde dururlar, çalışmak, üretmek yerine daima tüketmek ve eğlenmek isterler. Bu gibi davranış biçimleri açısından değişimin ve yanlış Batılılaşmanın romanlarındaki en bilindik kahramanı ise Felâtun Bey olarak görülebilir. O, büyük bir değişimin yaşanmaya başladığı İmparatorluk'ta yeniliklere ayak uydurarak bir Batılı gibi yaşamak istese de doğru Batılılaşma'nın gereklerini yerine getiremediği için romanda gülünç bir duruma düşürülür. Yazar onu tasvir ederken özellikle dış görünüşünü ve aylaklığını öne çıkarır. Zengin bir ailenin çocuğu olan Felâtun çoğu mirasyediler gibi çalışmaz. Öyle ki çalışmış olduğu kaleme haftada üç saat gitmesine rağmen hiçbir şey yapmayışı yazar tarafından şöyle eleştirilmektedir:

Bizim Felâtun Beyefendi bunlardan değildi. Nesine lâzım? Ayda lâakal yirmi bin kuruş iradı olan bir babanın bir tek oğlu olup, kendisi ise muhâkemât-ı feylesofânesini gerçekten Eflâtunlardan daha dakik bulmakla âlemde yirmi bin kuruş iradı olan adamın başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmayacağını hükmetmiş ve fazl ü kemalini ise kendisi beğenmiş olduğundan cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeğe hazırlanır ise de havayı muvafık görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahababı vesaireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olursa saat altıdan dokuza kadar olan vakti ancak o haftanın vukuatını hikâyeye bulabilip akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bahusus Felâtun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahababını alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahlandığı cihetle perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihayet yine cuma gelir ve işte şu bir haftalık meşguliyet nasılsa diğer haftaların meşguliyetleri dahi yine nev-ummâ onu andırır (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*: 5).

Tanzimat romanlarında insanın bu durumuna yapılan itirazların sıklığı dikkate alındığında, günümüz modern dünyasında genellikle 'oblomovluk' ya da 'aylak adam' olarak ifade edilebilecek bu mirasyedi, vurdumduymaz, aylak tiplerin ilk örneklerinin Tanzimat süreciyle birlikte ortaya çıktığını ve gelinek nokta göz önüne alındığında her

geçen gün toplumda ciddî bir şekilde etkilerini artırmış olduklarını söylemek mümkündür. Fakat Tanzimat sürecinde *bireysel bir davranış biçimi* olarak görülebilecek bu aylaklık, modern sürecin sonunda/postmodernite sürecinde bir davranış biçiminin ötesinde *hem bireysel hem de toplumsal bir itiraza* dönüşerek kaotik bir evrede ortaya çıkacaktır.

Felâatun Bey'in bu hâlinin karşısına tam zıt özelliklerle olumlu değerleri temsil eden Rakım Efendi'yi çıkaran Ahmet Mithat Efendi bu şekilde çok yönlü bir toplumsal probleme yer vererek kahramanları aracılığıyla mirasyediliğin ve yanlış Batılılaşmanın eleştirisini yapar. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu sürecin etkilerinin bütün itirazlara rağmen değişik şekillerde günümüze kadar süregeldiğini görmek mümkündür (Gökçek, 2010: 59-67). Öte yandan yazar mirasyediliğin yanı sıra *Felâatun Bey* şahsında alafranga yaşayışın ve müsrifliğin de eleştirisini yapar. Söz gelişi *Felâatun Bey*'in babası Mustafa Merakî Efendi'nin Beyoğlu'nda alafranga düzene göre bir ev inşa ettirerek orada lüks içinde yaşaması, çocuklarını Batılı modaya göre giydirmesi yazar tarafından toplumda yapılan yanlışlar arasında gösterilmektedir (*Felâatun Bey ile Râkım Efendi*: 2-3).

Tanzimat devri yazarlarının roman türünden birtakım beklentilerinin olduğundan daha önce söz etmiştik. Taner Namlı'nın da belirttiği üzere eğitim sistemini düzeltmenin de içinde bulunduğu bu beklentiler ölçüsünde bu devirde romanlar, kadınların eğitimi hususunda işlevsel bir özelliğe büründürülmüştür: “Roman okutarak bireyi dönüştürmeyi arzularlar. Çünkü onlara göre roman, doğruyu ve yanlış öğretecek ve başkalarının yaşadıklarından tecrübe edinilmesini sağlayacaktır” (Namlı, 2010: 488). Başta Ahmet Mithat Efendi olmak üzere çoğu kez her iki alanda da eğitime katkısı olduğunu düşündükleri için romanı bir araç olarak kullanan devir romancıları bu şekilde eleştirileriyle sosyal meseleleri düzenlemek isterler. İmparatorluğun eğitim sistemine ve kadınların eğitilmesine yönelik iki temel meselenin önemine dikkat çekmek amacıyla eleştirilerine yükledikleri işlevler ölçüsünde bu konuya önem verilmesi gerektiğine vurgu yaparak her yönüyle toplumun gelişimini amaçlayan Tanzimat devri yazarları eğitim konusuna önem vermişlerdir. Söz gelişi eğitim konusunun toplumda ikinci planda kalmaya başlayarak pek çok bilginin üstünkörü öğretilmesine dikkat çeken Ahmet Mithat Efendi, bu durumu *Felâatun Bey* şahsında tenkit ederek aynı zamanda yanlış Batılılaşmanın bir göstergesi olan yabancı mürebbiye konusuna da dikkat çeker:

Vakıâ çocuk mekteb-i rüşdiye'ye verilmiş olduğundan her gün çantası elinde gider gelirdi. Bundan başka bir de Fransız hocası vardı ki haftada iki defa gelir giderdi. Lâkin Mustafa Merakı Efendi öyle tahsil görmüş bir adam olmadığı gibi çocuğunun tahsiline nezarete dahi vakti olmadığından oğlunun mektebe gidip gelmesini ve Fransız hocasının dahi eve gelip gitmesini bir çocuğun terbiyesi için kâfi gördü (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*: 3-4).

Toplumsal değerler noktasında özellikle de zengin ailelerde gözle görülebilir bir değişim geçiren 19. yüzyıl Osmanlı aile yapısında değişimin olumsuz yönlerini düzenlemek ve toplumda sağlıklı bireyler yetiştirilmesi yönündeki çabalarda, aile kurumuna önem veren Tanzimat romancılarının büyük katkıları olmuştur. Bu hususta romanlardaki eleştirilerin başında gelen ve ailelerin çocuklarının eğitimlerine dikkat etmeleri gerekliliğine yönelik hassasiyetin günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan bir mesele olması oldukça anlamlıdır. Tanzimat romanlarındaki eğitime yönelik tüm bu eleştirilerin nedenini, büyük oranda o dönemde başlayan değişim sürecinde yapılan yanlışlarla açıklamak mümkündür. Benzer bir yaklaşımla oluşturulan ve eğitime yönelik içinde pek çok eleştiri barındıran *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* adlı romandaki eleştiriler incelenip, günümüzdeki sorunlarla da ilişkilendirildiğinde bu durumun hâlâ önemli bir mesele olduğu, Türkiye’de geçmişten günümüze eğitim hususunda hedeflenen noktaya bir türlü gelineemediği görülmektedir. Çünkü eğitim alanında sürekli arayış ve çoğu zaman da çok hızlı bir şekilde yapılan değişikliklerin günümüz Türkiye’si için hâlâ geçerliliğini koruyan pek çok yanlış uygulamayla dolu olması, konunun ehemmiyetini artıran özelliğiyle Tanzimat devri romanlarındaki eğitime yönelik eleştirilerin önemini bir kat daha artırmaktadır.

2.2.3. Sergüzeşt (1888)

Eğitim konusunun yanı sıra toplumsal ve bireysel bir sorun olarak hemen her Tanzimat devri romanında esir kadınlara ve erkeklere rastlanmaktadır. Avrupa’da temelleri atılan bireyin özgürlüğünü ön plana çıkaran hümanizmin gözle görülür birtakım etkileri dönem romanlarının pek çoğunda tema olarak işlenen esaretle birlikte kurtuluş olarak arzulanan hürriyet fikrinden, siyasetten, kişinin özgürlüğüne kadar hemen her alanda etkisini göstermiştir. Fakat Orhan Okay’ın da ifade ettiği gibi “Tanzimat romanında çok sık rastlanan bu tema sosyal bir problem olarak değil, daha çok romantik ve melânkolik bir duygunun temeli olarak” işlenmiştir (Okay, 1989: 151). Çoğunlukla da romanlarda bireysel bir sorun olarak değerlendirilen esaret konusu,

yazarlar tarafından eleştirilirken okuyucu üzerinde daha derin bir etki uyandırabilmek için bu meselenin bireyin psikolojisi üzerindeki etkisine de dikkat çekilmek istenmiştir. Öte yandan bazen de *İntibah* ve *Felâatun Bey İle Rakım Efendi*'de olduğu gibi erkek esirlerin, cariyelerin Osmanlı'da ailenin birer ferdi olarak kabul edildikleri, iyi şartlar altında yaşadıkları anlatılmıştır. Bu bağlamda yazarın esaret meselesindeki itirazları ölçüsünde Samipaşazâde Sezâi'nin *Sergüzeşt* adlı romanı devir romanları içinde önemlidir. Anlatıcı romanda daha çok cariyelerin sıkıntılarına ve savunmasız hâllerine yer vererek bu düzeni eleştirir. Çerkez bir esir kız olan, toplum tarafından ötekileştirilen, hayata tutunmaya çalışan Dilber'in çocukluktan itibaren başlayan yalnızlığının, hayal kırıklıklarının anlatıldığı *Sergüzeşt*'te roman kişilerinin ezen ve ezilen insanların tezadı üzerine kurulması cariyelik kurumunun eleştirisine hizmet etmektedir. Bu bağlamda romanda cariyelik kurumu, olumsuz yönleriyle ele alınıp işlendiği için etrafındaki kişiler tarafından Dilber'in her fırsatta duygu ve düşüncelerinin önemsenmediği görülmektedir. "Nazarında kafesin içine konulmuş bir kuşun ara sıra semaya bakışını andırır surette hafî bir hüçün ve teessür meşhud idi" (*Sergüzeşt*: 6). Romanda bir kuş gibi kafese konularak labirent mekânlarda yaşamaya mecbur edilen, duygu ve düşünceleri neredeyse hiç fark edilmeyen, gözetilmeyen Dilber, yazarın gözünde tıpkı onun gibi toplumdaki diğer cariyelerle aynı sıkıntıları yaşamaktadır:

Bu evde kızlar geceleri bir odada toplanır, birbirleriyle konuşturlardı; fakat çok gülmek, Çerkesçe söylemek yasak ve bir müşteriye gidip de her ne sebepten dolayı olursa olsun beğenilmeyerek gelen esirlere on on beş kırbaç muhakkaktı (*Sergüzeşt*: 7).

Romanda Dilber'in şahsında toplum tarafından ötekileştirilen öznenin ıstıraplarının anlatılmasıyla aynı zamanda esir ticareti sırasında çocukların yaşadığı travmatik ruhsal rahatsızlıklara da yer verilir. Söz gelişi esirciyle sokakta yürürken oynayan çocukları gören Dilber'in esirci tarafından kırbaçlanma hadisesi bu açıdan oldukça önemlidir:

Birden bire Esirci'nin o büyük, o korkunç gözlerini açarak, 'Gel buraya... Şimdi kırbaç çıkarırım' dediğini işitir işitmez yavaş yavaş geri döndü. Yanındaki gulyabaninin ellerini tutarak kendisinin nasıl bir dest-i âhenin-i esaret içinde olduğunu birinci defa olarak hissetti (*Sergüzeşt*: 8).

Görüldüğü üzere her türlü işkenceye maruz kalan bu kız çocuğunun gözüyle esaretin bedeli ve esircilerin acımasızlığı romanda anlatılarak her seferinde cariyelik kurumunun eleştirisi yapılmaktadır:

Zavallı çocuklar! Sizin o mini mini elleriniz Asya vahşet-i kadimesinin istimal ettiği ve birkaç asırdan beri insaniyetin zir-i bâr-ı tahakkümünde inlediği esaret zincirlerini kırmak için değil, belki kendiniz gibi küçük kuşları güzel çiçekleri okşamak içindir (*Sergüzeşt*: 21).

Esirci Hacı Ömer'in tasviri de bu hususa bir örnek teşkil eder:

İnsan ticaretinin kalb-i bî-hissine verdiği merhametsizlik, kalbinin o büyük yuvarlak gözlerine aksettirdiği bir nevi vahşilik âsarından olarak bakışı kaplana benzer. (...) Zezaif-i insaniyesinden iki şeyi takdis ederdi. Biri ticaretinin taziyane-i terakkisi olarak odasının duvarına asılan kırbacı, diğeri evine giren mahlûkat-ı zaifinin kimsesizliği idi (*Sergüzeşt*: 5-6).

Aynı şekilde Atiye Hanım'ın 'pis halayık' olarak adlandırdığı ve sürekli dövdüğü Dilber, acımasız insanlar tarafından kimliksizleştirilmiştir (*Sergüzeşt*: 13). Harput mal müdürünün evine gelene kadar bir ismi dahi olmayan Dilber'in bu durumu ortaya çıkış gerekçeleri farklı olsa da Türk roman tarihinde postmodern anlatılardaki kimliğini yitiren Bay C. gibi roman kişilerinin erken dönem ilk örneği olarak kabul edilebilir. Bu durumun; olumsuz bir yanı olan insan ticaretinin, sömürgeciliğin ve zamanla bireyi yok saymaya başlayan hâkim güçlerin postmodern sürece gelindiğinde ise öznenin silikleşerek yokluğa doğru gidişinin toplumdaki ilk yansımaları olduğunu söylemek mümkündür.

Böylesi zor yaşamlara seyirci kalmayan yazar, Dilber'in bu durumuna, çektiği eziyetlere daha fazla dayanamayarak ona acımaya başlar ve bu şekilde açıkça kölelik eleştirisi yapar: "Hayat kendisine pek müşkül, pek acı görünmeye başladığı, sarkmış yanaklarından büsbütün kesilmiş gözlerinden anlaşıldı" (*Sergüzeşt*: 13). Hatta anlatıcı, esir olan bir çocuğun oyuncaklarının dahi olamayacağı gerçeğiyle okuyucuyu yüzleştirerek durumun ehemmiyetini anlatmak ister:

Latife: – Senin oyuncakların var mı?

Dilber: – Hayır... Ben esirim (*Sergüzeşt*: 13).

Dilber o kadar kimsesiz ve çaresiz bir çocuktur ki evdekilerin ona genellikle "Buraya gel pis çerkes, buraya gel murdar dilenci!" (*Sergüzeşt*: 15) gibi hitaplarda bulunmalarını ve yapmış oldukları benzer muameleler o gün için önemli bir sosyal meseledir. "Esaretin ezdiği, insaniyetin terk ettiği, ümidin ara sıra okşadığı bu mahlûk-ı zayıf gecenin âğuş-ı nisyanında" uyuyan, on iki yaşında olmasına rağmen yüzü âdeta elli yaşında gibi gözükken bu kız çocuğunun mağduriyeti oldukça içler acısıdır (*Sergüzeşt*: 27). Tarihi çok eskilere dayanan ve insan haklarını ihlâl eden yapısıyla esaretin pençesine düşen Dilber, gördüğü her eziyete rağmen cariyesi -sahibi- olduğu ailenin borçlarını ödemek için kendisinin satılmasını dahi sükûnet içinde kabul

edebilecek büyük bir kalbe sahiptir. Yazar bu görüntüyle Dilber'i okuyucu gözünde yücelterek toplumdaki cariyelere daha hassas davranılmasına yönelik tenkitlerde bulunur:

Biçare Dilber!

Esna-yı mazuliyetlerinde her meşakkatlerini çektiği, bu küçücük kollarıyla her hizmetlerini gördüğü gibi zaman-ı memuriyetlerinde de bu zayıf vücuduyla borçlarını tesviye edecek, ihtiyacat-ı seferiyelerini tedarik eleyecekti (*Sergüzeşt*: 28).

Böylelikle anlatıcı *Sergüzeşt*'te cariyelerin yaşadıkları olumsuzluklar aracılığıyla bir başkasının malı, mülkü olarak tanımlanabilecek olan köleliğin eleştirisini yapar. Yazar aynı zamanda Dilber şahsıyla özdeşleştirdiği trajik olaylarla toplumu bu konuda hassas davranmaya davet eder.

2.2.4. Müşahadat (1890)

Milletlerarası etkileşimin olumsuz yönleri olarak karşımıza çıkan ve sosyo-kültürel alanlardaki değişimin bir yansıması olan balolardaki insan ilişkilerinin, yeni eğlence anlayışının, yeni giyim-kuşam şeklinin, Avrupaî kadın-erkek ilişkilerinin de Osmanlı kültür dairesinin dışında toplumu yozlaştırıcı etkileriyle devir romanlarında sıkça eleştirildiği görülmektedir. Mustafa Karabulut bu durumu şöyle açıklar:

İstanbul eğlence merkezlerinde görülen en önemli değişikliklerden birisi, kadın ve erkeğin beraber eğlenmesidir. İstanbul'un eğlence hayatında gayrimüslimler dikkat çeker. Bu dönemde Beyoğlu eğlence merkezleriyle bir Avrupa kenti gibidir. İstanbul'un bu renkli eğlence hayatı Tanzimat dönemi Türk romanlarında sıkça kullanılır. Alafranga yaşamın vazgeçilmez unsurları olan kumar, dans, balo, meyhaneler, müzik, çay partileri ve diğer eğlenceler romanlarda geniş yer tutar (Karabulut, 2010: 135).

Özellikle de Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk, Müşahadat, Paris'te Bir Türk, Karnaval, Felâtun Bey ile Rakım Efendi*, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* ve Namık Kemal'in *İntibah* gibi romanlarında toplumdaki aksaklıkları göstermek için değişen eğlence anlayışı işlevsel bir şekilde anlatılmıştır. Çoğu kez balolar gibi yanlış Batılılaşmanın bir başka göstergesi olan ve romanlarda sıklıkla yozlaşmanın görüntüsü olarak yazarın eleştirisi açısından dikkat çeken İstanbul'un değişen yüzleri Çamlıca, Beyoğlu, Kâğıthane, Göksu, Şehzadebaşı gibi yeni eğlence mekânları Tanzimat romanında oldukça önemli yerlerdir. Söz gelişi ahlâkî bir endişeyle yazıldıkları düşünülebilecek olan *Araba Sevdası*'nda ve *İntibah*'ta Çamlıca'nın yozlaşmanın merkezleri arasında tasvir edilmesi değişen mekân algısını sorgulamak açısından

oldukça manidardır. Özellikle de romanlarında hem Doğu'nun hem de Batı'nın olumlu ve olumsuz taraflarını açıkça ortaya koyan Ahmet Mithat Efendi gibi yazarlar, toplumu merkezlerine alarak eğitim, ekonomi, siyaset gibi ana izleklerle Doğu-Batı sentezi yapmayı hedeflerler.

Öyle ki, Ahmet Mithat Efendi pek çok romanında olduğu gibi *Müşahedat* adlı romanında da dönemin zengin mahallelerinde -özellikle de Beyoğlu'nda- Avrupa özentisinden kaynaklanan ve başka romancılar tarafından da sıkça eleştirilen alafranga giyim, alafranga müzik, içki, kumar, raks düşkünlüğünün gittikçe arttığı balolarda yaşananların birer rezillik olduğu görüşündedir:

- Balolarda peyda olan muarefenin başka yerde hükmü olur mu? Âlem içinde tekrâr-ı mülâkat edilse, tekrar prezante edilmeğe ihtiyacı olur. Balo denilen şey bu âlemden hariç, başka bir âlemdir.
- Umumi olan balolar! Yoksa resmi, gayr-i resmi, hususi balolardaki muarefe her zaman makbul ve meridir.
- Bizim de gittiğimiz balo, tavşan balosu denilen en umumi, en rezil yerlerden değil miydi? (*Müşahedat*: 277).

Daha çok İmparatorluğun Batı'ya açılan kapısı olarak kabul edilen İstanbul'da özellikle de Beyoğlu'nda, zenginler ve aydınlar arasında görülen bu değişim *Müşahedat*'ta olduğu gibi aslında Tanzimat devri romanlarının pek çoğunda sıklıkla işlenen bir konu olmuştur. Balolardaki, meyhanelerdeki, kumarhanelerdeki, çay partilerindeki ve karnavallardaki kadınlı erkekli eğlenceler, fuhuş oranındaki artış, gereksiz harcamalara bağlı olarak ortaya çıkan aşırı tüketim, kılık-kıyafet değişikliği, içki kullanımındaki artış, kumara düşkünlük, mirasyedilik romancılar tarafından sıklıkla eleştirilen yaşam tarzındaki hızlı, köklü, yıkıcı değişimler aynı zamanda devrin eğlence hayatını da yansıtmaktadır:

Zira o zamanlar, İstanbul'umuza şimdiki kadar ecanip dolmuş değildi. Şimdi Beyoğlu, Galata gibi yerli ahali-i Hristiyanîden ziyade çoğalmış oldukları muhakkakattandır. İstanbul'umuzda bir milyon yüz bin kadar nüfus tahmin olunuyor. (...) Ecneblerin çoğaldıkları yerlerde Avrupa ahlâkı da ahlâk-ı asliyye galebe ediyor. Suistimâlât, fuhuş ve rezail artıyor (*Müşahedat*: 144).

Mirasyediliğin zararlı sonuçlarını birçok romanında işleyen Ahmet Mithat Efendi *Müşahedat* adlı romanında da babadan, atadan kalan malla hazıra konan insanların büyük bir bedbahtlık içinde olduklarını ifade ederek toplumu bu konudaki eleştirileriyle bilinçlendirmek ister:

Yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri, kuşanacakları, önlerine daima hazır gelerek, kendilerini hiçbir şeyle mükellef bilmemek, zinhar, insanlar için bahtiyarlık sayılmaz. Atâlet-i külliyyeye müsavi görülecek bu hâl insan için hakikaten bedbahtlıktır (*Müşahedat*: 68).

Ahmet Mithat, *Müşahedat*'ta bu şekilde mirasyediliği ve hovardalığı eleştirirken aynı zamanda Refet Bey şahsında mirasyedilerin zamanla değişerek kendilerini toparlayabilecekleri yönünde de telkinlerde bulunarak yapıcı olmaya çalışır. Yazarların sosyal meselelere çözüm üretme çabalarına örnek teşkil etmesi açısından Ahmet Mithat'ın bu gibi telkinleri hem romanların hem de romanlardaki eleştirilerin işlevlerinin ortaya çıkarılması açısından oldukça kayda değerdir:

Refet Bey soyzade bir gençtir. Güzeldir. Zekidir. İyi ahlâklıdır. Mirasyedilikle babasından kalan malı telef etmişse de heva ü hevese karşı ettiği tövbe-i nadimane gerçektir. Şimdi pek iyi bir yola salıktır. Bu hâlde istikbalinden de ümit münkatı değildir (*Müşahedat*: 99).

Bu bağlamda Tanzimat devrinde modern mekânlardaki değişimin yanı sıra yazarların yanlış Batılılaşma çevresinde ele aldıkları bir başka hususun ise alafrangalık olduğunu ifade edebiliriz.

2.2.5. Turfanda mı Yoksa Turfa mı? (1892)

Hayat ve roman arasındaki ilişki Tanzimat devri romanlarında oldukça önemli bir işleve sahiptir. Özellikle de Mehmet Narlı'nın da belirttiği gibi roman başlangıcından günümüze çoğu kez sosyal bir hizmet aracı hâline gelmiştir:

Hayat denilen sınavın ve insan ruh sağlığının en büyük düşmanları olarak 'şeytanın hilelerini' ortaya koyan bilgi kuramının romancısı, iyi huylu gencini 'şehvet'le, 'nefs'le, 'şeytani güzellik'le karşılaştırıp pişmanlığa sürükler. Romanı 'sosyal bir hizmet aracı' olarak ülkesine getiren romancının yapmak istediği uyarının da bu temel değerlere bağlı olması doğaldır (Narlı, 2009: 167).

Alafrangalığın ve mirasyediliğin bir sonucu olarak değerlendirilebilecek olan pek çok pişmanlıkları Mizancı Mehmet Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanında da görmek mümkündür. Söz gelişi bu romanında Avrupa'ya gittikten sonra değişerek ülkeye dönen alafranga ve mirasyedi züppe tipinin eleştirisi şöyle yapılır:

Avrupa'ya giden gençleriniz Figaro gibi bir meddah hokkabazın tezviratını ciddî bir şey addiyle fikirlerini tescim ediyorlar ve vatanları hakkındaki emniyet ve muhabbetlerini tenkis ederek geri geliyorlar" (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* 162-163).

Romandaki bu örnekten de anlaşılacağı üzere klâsik dönemde romanların sadece eğlenmek için değil öğretici ve eğitici niteliği de bulunan birer terbiye vasıtası olarak görüldüğünü anlamak mümkündür. Hatta yazarın romandaki izdüşümü olarak kabul edeceğimiz Mansur karakteri aynı zamanda idealist Osmanlı aydınının *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*'daki simgesidir. Mansur Bey alafranga yaşamı çoğu kez yargılama

şeklinde sorgulayarak ahlâkî yozlaşmayla da ilişkilendirip endişelerine bağlı olarak kendisine âşık olan Sabiha Hanım'ı bu meselede ciddi şekilde eleştirmektedir. Sosyal fayda amaçlı eleştirileri akıllara getirmesi açısından romandaki bu gibi uyarıların, romanın -özellikle de devir içindeki- işlevinin tespitinde yardımcı olduğunu ifade etmek mümkündür:

Beni ölünceye kadar sevecek olan hanım Göksu çayırı ile Kâğıthane yollarında rastgele çapkınların edepsizliklerini kabul edemez. Arabaya atılan kâğıdı açıp gülererek okuyamaz. Benim riayet ve muhabbetimi celbedecek olan bir hanım öyle yarı çıplak, yarı giyinmiş bir hâlde usulsüz bir hastalık bahanesiyle vücudunu sererek hayvanlığıma tahrike çalışmaz... (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*: 170).

Mizancı Murad'ın yapmış olduğu bu gibi eleştirilerden, alafrangalığın olumsuz bir sonucu olan yozlaşmanın ve her geçen gün artan ahlâkî bozuklukların sadece toplumdaki erkekleri etkilemediği, kadınların da bu sürece dâhil oldukları sonucu çıkarılabilir. Görüldüğü üzere yanlış Batılılaşmanın olumsuz etkilerinden biri olan kimlik bunalımının sancıları bu devir romanlarında sıkça işlenen temaların başında gelmektedir (Parla, 2010: 30). Öte yandan Tanzimat'la değişen sosyal yapının ardından aydınların hayatı sorgulamaya başlamalarıyla her türlü olumsuzluğu eleştirmeye yönelik duydukları bu gibi ihtiyaçları, romanlardaki eleştirilerin işlevlerini artırıcı yönde bir etkiye sahiptir. İmparatorluğun yıkılma noktasına geldiğini anlayan yazarların bu gibi eleştirilerle çözülmenin önüne geçmek ve toplumu aydınlatmak amacı güttükleri de düşünülebilir. Öyle ki Mizancı Murad *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanının ön sözünde de belirttiği gibi bir yazar olmaktan çok bir düşünce adamı gibi hareket ederek Mansur karakteri aracılığıyla toplum içindeki sorunlara yönelik çıkış yollarını anlatmayı amaçlar. Ona göre İmparatorluk içinde başarının sağlanması için öncelikle sanayileşmenin ve eğitimin toplum üzerindeki hem olumlu hem de olumsuz etkilerini temel almak gerekmektedir. Bu sebeple romandaki olaylar ve kişilerin Mizancı Murad'ın düşüncelerine hizmet ettiklerini söylemek mümkündür. İleri sürülen düşüncelerin amacı ise okurlara toplumsal gerekleri anlatmaktır. Ülke bu ideal insanların eğitime, ekonomiye, bürokrasiye yaptıkları yatırımlar aracılığıyla rahata erecek, kurtulacak ve çağdaşlaşma mümkün olacaktır. Romanda bu düşüncelerin savunucusu olan Mansur bir yandan da yazarın amacına hizmet eden kişidir. İmparatorluğu tekrar inşa etmek için gerekli görülen yenilikler arasında Batılılaşma sürecinde hem toplumun hem de bireylerin menfaatleri için eğitimi zamanın şartlarına

uygun bir hâle getirmek gerekmektedir. Söz gelişi Taner Namlı Tanzimat devrinde eğitim alanında yapılan reformlardan şöyle bahseder:

Bilgi temelli ve akıl odaklı bir ilerleme kaydeden Batı karşısında Osmanlı, her alanda olduğu gibi, eğitim alanındaki ciddi eksikliklerini de farketmiş ve 19. yüzyıl başlarından itibaren eğitim reformlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. (...) Geri kalmış mahalle mektebi ve medreseye dayalı eğitim hayatı ve kız çocuklarının okutulmaması meselesi, Osmanlı'nın eğitim hayatının temel problematikleri olarak karşımıza çıkar (Namlı, 2010: 213).

Eğitime yönelik eleştirilerin çoğunu oluşturan temel problemler Tanzimat romanlarında sıklıkla işlenen konulardır. Eğitim alanında reformlara duyulan ihtiyaç ve kadınların eğitimi hususu Mizancı Murad, Ahmet Mithat Efendi, Samipaşazâde Sezâi gibi yazarların romanlarında eleştiri yöntemiyle anlatılmaktadır. Çoğunlukla iyi bir eğitimin hem erkekler hem de kadınlar için gerekli olduğuna, Batılıların eğitim konusundaki hassasiyetlerine ve Müslümanlar'ın İslâm'da olmayan bağınaz düşüncelerden uzaklaştırılması gerekliliğine yönelik hususlar işlenmektedir. Aynı zamanda bu şekilde Doğu-Batı sentezi yapan Tanzimat devri yazarları, modernizmle birlikte hemen bütün dünyada etkisini gösteren akla ve dünyevî olana da vurgu yaparlar. Bu sebeple başlangıçta Avrupa medeniyeti karşısında şaşırان, hayran kalan, başı dönen aydınların pek çoğu Tanzimat ile başlayan ve yaşamın her alanında bireysel, toplumsal hayatı etkileyen geçiş sürecinde eğitim alanındaki olumsuzluklara sırtlarını dönmeyerek yapmış oldukları eleştirilerle bu sürece katkıda bulunmuşlardır.

2.2.6. Sonuç ve Değerlendirme

1860-1880 yıllarında romanlarındaki düşünceleriyle topluma, bireye yönelen aslında her biri yanlış Batılılaşma karşıtı ve bir o kadar da çağdaşlaşma taraftarı olan yazarların Tanzimat'la birlikte üstlendikleri bu misyon siyasî, toplumsal çözümlere bağlı olarak sürekli bir değişim geçirmiştir. Yazarın amacı veya niyeti olarak da ifade edebileceğimiz bu değişim sürecinde ilk dönem romancıları fayda amaçlı yazarken sonraki süreçlerde fayda ve sanat kaygısı birlikte güdülmeye başlanmıştır. Duygu ve düşüncelerinden yararlanarak eserleri aracılığıyla toplumu şekillendirme görevi üstlenen yazarların, özellikle de ilk yerli ürünlerden itibaren romanlarında Batılılaşmanın olumsuz gelişmelerini sorgulayıcı bir tavır içinde olmaları da dikkat çeken önemli bir husustur. Bu değişim sürecinde kendine çok iş düştüğünün bilincinde olan Tanzimat

devri ve sonraki dönem yazarları toplumun bocalamasına, benliğinden, özünden çoğu zaman psikolojik ve maddî olarak kayıplar vermesine neden olan bu gibi aksaklıklara romanları aracılığıyla eleştirel bir yöntemle yön vermeye çalışmışlardır. Böylelikle yazarların yapmış oldukları eleştirilerle toplumun doğru modernleşmesinde büyük katkıları olmuştur. Elbette ki Doğu-Batı çatışması, alafrangalık, moda, eğitim, kimlik yitimi, esaret gibi modernleşmenin yol açtığı problemlerin ve köklü değişimlerin işlendiği bu romanlarda anlatılanlar özellikle de eleştiriler toplumsal dönüşüme hizmet ederek ona kaynaklık sağlamışlardır (Demiryürek, 2010: 1009-1043).

Rahatlıkla söylenebilir ki yaşanan değişimin birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkisinden kurtulmak için öteden beri çırpınan yazarlar edebî metinlerinde aslında kendilerinden istenilenlere hem olumlu hem de olumsuz yöndeki eleştirileriyle cevap vererek toplumu bilinçlendirebileceklerini düşünürler. Hatta yazarlar hayatın içindeki sorunlar karşısında fikir yürütme için çoğu zaman eleştiriden başka çıkış yolu bulamamışlardır. Genellikle bir sanatçının yakarıışıdır aslında her türlü olumsuz eleştiri. Bu noktada yeni hayat şeklinin toplum tarafından benimsenmesinde, yanlışların fark edilmesinde Tanzimat romanlarının, özellikle de onlardaki eleştiri unsurlarının önemli işlevler üstlendiğini söylemek abartı sayılmamalıdır. Yaşanan değişimin birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkisinden kurtulmak için öteden beri mücadele veren Tanzimat romancılarından sonra Servet-i Fünûn'a gelindiğinde ise sansür nedeniyle genel anlamda toplumdan uzaklaşan, Batılılaşmayı kendine malzeme edinmekten kaçınarak iç dünyasına çekilen, çoğunlukla kişisel problemleriyle ilgilenen, onların eleştirisini yapan romancılar önem kazanmıştır.

Tanzimat'la hız kazanmaya başlayan değişimin ardından ortaya çıkan kaosu, huzursuzluğun, zihniyet bölünmesinin temelinde birçok sebep bulunmaktadır. Bu değişimin romanlardaki tezahürleri ise Tanzimat sonrasının inşasında önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Topyekûn bir zihniyet problemi olarak görebileceğimiz Batılılaşma sürecinin nihayete erdirilememesi günümüzde sürekliliğini devam ettiren, postmodernistlerin de karşı çıktıkları modernleşme sürecinin sorunlarına ışık tutar. Bu sebeple günümüzde iki medeniyet arasında sıkışan bireylerin yaşadığı kimlik ve aidiyet bunalımı olarak tanımlanan ruh hâlinin, krizin fikrî alt yapısını hazırlayan etkenlerin temelleri hiç şüphesiz ki Tanzimat'la birlikte hız kazanan modernleşme sürecinde yaşanmaya başlamıştır. Dolayısıyla şuanda yaşanan kaosu izahına ışık tutabilmek için

Tanzimat’la başlayan bu sürecin sıkıntılarının analizinin yapıldığı klâsik dönem romanlarda dile getirilen hoşnutsuzlukların tespiti günümüz sorunları karşısında sağlıklı çözümler üretmemize yardımcı olacaktır.

2.3. MODERN ROMANLARDA ELEŞTİRİ VE İŞLEVLERİ

“Edebiyat, sonsuz zaman sularında beyaz bir kuğu zarafetiyle yüzen insan ruhunun kendini seyrettiği bir endam aynasıdır”
(Korkmaz, 2011: 7).

Tanzimat, Batılılaşmanın da etkisiyle değişen değer sistemlerinin yerine getirilen yeniliklerin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Dolayısıyla sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden bu dönem yazarlarının çoğu kez yeniliklerle çatışma içine giren bireylerin davranış kalıplarındaki değişimleri kendilerine ana sorun olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu sebeple Tanzimat dönemi yazarlarının -özellikle de birinci dönem- yanlış Batılılaşmayı ve toplumun yozlaşmaya başlayan yaşayış biçimini eleştirerek şekillendirmek endişeleri, edebiyatın amacını, estetik bir amaçtan ziyade sosyal fayda sağlamaya yönelmiştir. Romanlardaki eleştirilerin de bu amaca hizmet ettiklerini söylemek mümkündür. Özellikle de ‘bilim’ aracılığıyla gerçekleştirilmesi gereken fakat bunun bir türlü başarılamaması nedeniyle modern dünyaya ayak uydurma isteğiyle her geçen gün kendi benliğinden ve özünden uzaklaşmaya başlayan Tanzimat neslinin bu durumu oldukça önemlidir. Aslında her türlü edebî metin özellikle de romanlar yazarın bu huzursuzluğu sonucu dünyayı ve kendini anlamaya çalışmasının çılgılık şeklinde bir görüntüsü olarak düşünülebilir. Öyle ki Tanzimat dönemi romanı aynı zamanda hem bireyin hem de Tanzimat aydınının bünyesinde hissettiği huzursuzluğun, geçim kaygısının, erken dönem köksüzlük, tutunamama ve yabancılaşma gibi henüz yeni başlayan, çoğu kez komik duruma düşülen bir kaosun dışı vurumudur. Genel olarak ihtiyaç duyulan yeni toplumun inşasının ve modernleşmenin yollarının anlatıldığı dönem romanlarının bu ilk işlevinin yanı sıra ikinci işlevi ise böylesine sancılı bir süreçte medeniyetler arasındaki farklılıkları ortaya koyarak, çoğu kez bu hızlı değişim karşısındaki itirazları aracılığıyla benliğini arayan okura yol gösterip aynı zamanda tasarlanan yeni modern toplumun temellerini atmak olmuştur.

Hâl böyleyken 19. yüzyılın sonuna kadar daha çok dış dünyanın gerçeklerine edebî metinlerde yer verilirken, dönemin sonuna doğru bireyin psikolojisine

yönelinmiştir. Her ne kadar Tanzimat dönemi yazarları kıskançlık teması çerçevesinde *Zehra*'da insan psikolojisinin bazı yönlerine, özellikle de modernleşme sürecindeki sancılara yer verseler de bu yeterli olmamıştır. Öyle ki ilk modern roman örneğinin yayımlandığı Servet-i Fünûn dönemine gelindiğinde ise sosyal fayda sağlamadan ziyade sanat yapma görevinin öncelendiği görülür. Bu dönemde yayımlanan edebî metinlerde siyasî baskının etkisiyle sosyal ve siyasî durumların aksine, bireysel temalara daha sık yer verilmiştir. Dolayısıyla Servet-i Fünûn dönemi yazarlarının toplumsal davalara sınırlı ölçüde de olsa yer vermek yerine daha çok hayatın tasvirini yapmayı tercih ettikleri görülür. Kenan Akyüz'ün de belirttiği üzere bu dönem eserlerinde “Sosyal davalar ve onlara ait düşünceler değil; sadece, kahramanlarının içinde yaşadıkları sosyal çevrelerin realist tasvirleri vardır” (Akyüz, 1995: 117).

Sosyolojik ve teknolojik boyutuyla modernizmin ne olduğunu anlamadan modernleşmeye çalışılan Tanzimat dönemindeki değişimlerin; kimliğine ve köklerine yabancılaşan huzursuz bireyler ortaya çıkarması nedeniyle başarısızlığa uğradığı bir gerçektir. 19. yüzyıl sonlarında Servet-i Fünûn döneminde siyasî baskılar nedeniyle de Türk edebiyatında Tanzimat'ın ‘sanat toplum içindir’ söyleminden uzaklaşarak bu amaçtan oldukça farklı algılanan ve daha çok bireyin özeline, onun ruh dünyasının derinliklerine yer verilmeye başlanır. Öyle ki ‘Sanat sanat içindir’ gibi klişe bir söylemle adlandırılan Servet-i Fünûn dönemiyle birlikte, özellikle de modern roman teknikleriyle romantizmden realizme giden çizgide üretilen romanlarda, o günün yaşantısıyla ilgili çok sayıda malzeme bulunmaması, sanat gayesinin ön plana alındığı romanlarda hayata tesir eden eleştirilerin azalmış olduğunu gösterir. Kenan Akyüz'ün de ifade ettiği gibi romantizmin etkisinden ilk zamanlarda kurtulamayan Servet-i Fünûn dönemi yazarlarının romanlarında zamanla realizmin etkisi kendini gösterecektir. Böylelikle sanılanın aksine, ilk modern romanlarda tamamıyla ferdî temaların işlendiği iddiası gerçeğe aykırıdır. Çünkü az da olsa edebî metinlerde bu dönem yazarlarının içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel durumuna da yer verdikleri görülmektedir (Akyüz, 1995: 111). Bu durumda hem Tanzimat hem de Servet-i Fünûn dönemlerinde yazılan romanlarda yer alan eleştiriler dikkate alındığında her ne sebeple olursa olsun -ister toplum için isterse de sanat için- sanatın amacının, bireyin ruhunda duyduğu huzursuzlukların ve itirazların ifadesine aracılık yapmasıdır.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan sosyal ve toplumsal değişimler Türk edebiyatında modernleşmeye yönelik eleştirilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Hilmi Uçan'ın da belirttiği üzere “gerçeği” ya da “aklı ön plana” çıkaran bir tür olan romanlarda yazarların pek çoğu “insan/insan, insan/doğa, insan/Tanrı ilişkisini belirleyecek olan varlık ve güç akıldır” (Uçan, 2009: 2287). görüşünü benimsemeleri nedeniyle Tanrı kavramını çoğu kez aklın gerisine atmışlardır. Yazarlar bu şekilde bir bakıma özgürlüğü, eşitliği ve hürriyeti isteyen/arayan hümanist bir tutum içine girmişlerdir. Başka bir ifadeyle “Modern romancı, romanın konusu olan insan gerçekliğine ideolojik perspektiflerden bakabilen, onların nisbî gerçekliğini görebilen ve onları hümanizmin sentezleyici yaklaşımıyla birleştirebilen” kişidir artık (Kantarcıoğlu, 2004: 22).

Bu gelişmelere bağlı olarak modern roman, modernleşme sürecinde meydana gelen hem ekonomik hem de sosyal alanlardaki çeşitli gelişmelerle ve değişimlerle kısa sürede etkisini göstererek yansıtmaya dayalı geleneksel romanın yerini alır. Fakat bir süre sonra 20. yüzyılın ilk yarısında öncelikle Batı'da kendini gösteren, modernleşme sonucu ortaya çıkan olumsuzlukların her geçen gün bireyi ezen yapısıyla hemen her alanda etkisini gösteren modernizmi itibarsızlaştırma çalışmaları dünya edebiyatını da etkilemiştir. İşte modern roman bu gibi kırılmalar sonucu yerini avangart bir tutumla inşa edilen ve James Joyce, Virginia Woolf, Marcel Proust, William Faulkner, Franz Kafka gibi temsilcileri bulunan postmodern anlatıya bırakmaya başlayarak macerasına devam eder.

Türkiye'de modern romanının ilk örneği olarak Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah*'ını göstermek mümkündür (Kantarcıoğlu, 2004: 34-35). Bu sebeple modern romanın ilk örneği olması açısından “Modern Romanlarda Eleştiri ve İşlevleri” başlıklı bu bölümde *Mai ve Siyah*'tan başlanarak 1960'lı yıllara kadarki dönemde eser veren Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara*, Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* ve Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* romanlarında yer alan, özellikle de modernleşme sürecinin olumsuzluklarıyla ilgili eleştirilere ve onların tür üzerindeki işlevine yer verilecektir. Teknik açıdan Tanzimat romanlarının pek çok kusurundan uzaklaşmayı başaran modern dönem romancıları bireyin hayatına yönelirken genellikle romanların muhtevasını; psikolojik hayal kırıklıkları, aşklar, ıstıraplar, maddî imkânsızlıklar, yapılan yanlış evlilikler, yanlış Batılılaşmanın olumsuzlukları gibi ferdin

iç hayatını esas alan santimental duygular ve az da olsa bireyden yola çıkarak insan merkezli toplum sorunları oluşturur.

Türkiye’de modernite sürecinin insanlar üzerinde yeni bir zihniyet değişimiyle karşımıza çıktığından bahsetmiştik. “Türk Edebiyatı’nda Cereyanlar” adlı yazısında modern Türk edebiyatının bir medeniyet kriziyle başladığını ifade eden Ahmet Hamdi Tanpınar, bu konu için çok güzel bir tespitte bulunur. O, bu düşüncesiyle modern mantığın anlaşılma sürecinde toplumda yaşanan krize de oldukça güzel bir şekilde değinmiştir. Hayli sıkıntılı bir şekilde akıl merkezli dünyaya geçişle, modern birey artık insan varlığını ve oluşumunu özünden uzaklaşan, hurafelere karışmış dinî verilerden ziyade akıyla algılamaya çalışır. Bu sebeptendir ki aklın, bireyin ve bilimin önem kazanmasıyla birlikte insan hayatında da birtakım değişikliklerin meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Öncelikle Avrupa’da ortaya çıkan daha sonra Osmanlı’yı da her yönden etkileyen Reform, Rönesans hareketleri, Fransız İhtilali, bilimsel gelişmeler, sanayi devrimi bu sürece ve değişime öncülük eder. Bütün bunların etkisiyle inşa edilen modern toplum, yeniliklerin büyümesine kapılarak ileride kendilerini bekleyen olumsuzlukların farkında olmadan, doğrudan modern dünyaya kendini adapte etmeye çalışırken bir süre sonra kendini büyük bir krizin kapısında bulur. Söz gelişi geleneksel dönemin hayat tarzı, sanayileşen, kentlere göç eden, çeşitli kurallar içinde toplu bir şekilde yaşamaya başlayan toplum için yeterli gelmemeye başlar. Maddî ve manevî olarak çeşitli değişikliklerin yaşanmaya başladığı modern dönemde, özellikle edebî metinlerin pek çoğunda sürecin sonunda yaşanan huzursuzlukların eleştirisine kapı aralanır.

Çoğu kez nedeninin dahi farkında olmadıkları böylesi bir huzursuzluğun virüsünü bünyesinde taşıyan Servet-i Fünûn dönemi yazarlarının, modern dünyanın onlara sunduğu mutsuzluğun içine düştükleri de bir gerçektir. Öyle ki bu sebeple de ilişkilendirilebilecek olan santimentalist bir tutumla hareket ederek âdeta sığınaklarına çekildikleri için çoğu kez toplumdan kopuk bir edebiyat yapmakla suçlanırlar. Onların bu huzursuzlukları ve sürekli kaçış istekleri ise kendi içlerinde çeliştiklerinin, modernleşmek isterken bunu başaramadıklarının bir göstergesi olması nedeniyle oldukça önemli bir sonuçtur. Öncelikli olarak modernizm yanlısı, Batılılaşmanın yayılması ve ideal olana ulaşmak için gösterdikleri çaba bu hassasiyetlerinin nedenlerinden biri olan modernleşme sorununun henüz tamamıyla farkında

olmadıklarının bir göstergesidir. Onların Tanzimat dönemindeki kadar olmasa da romanlarındaki eleştirileriyle Batılılaşma hareketine katkıda bulunarak topluma yol göstermeye çalıştıkları muhakkaktır. Batı edebiyatıyla doğrudan temas kuran bu dönemin yazarları, değişimlerinde büyük bir payı olan siyasî baskılar nedeniyle apolitik bir tutum sergileyerek daha çok aşk, ölüm, yabancılaşma, kaçış gibi kendi bunalım ve sıkıntılarını dile getirirler (Korkmaz, 2006: 146). Bu sebeple romanlarda olaylar daha çok aile ortamında geçmektedir. Kaçış, ölüm, yabancılaşma, iletişimsizlik gibi izleklerin bu romanlarda sıklıkla işlenmesi ve postmodern anlatılardaki izleklerle benzerlik göstermesi erken dönem modernizmin eleştirisi için dikkate alınması gereken metinler olduğunu ortaya koyar. Siyasî baskıların da büyük payının bulunduğu bu ruh hâli, hiç şüphesiz ki modernleşmenin kişi üzerindeki olumsuz etkilerinin bir sonucu olarak da düşünülebilir. Sırf bu sebeple bile Türk edebiyatında modernleşmenin sorunlarının eleştirisinin türün daha ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki romanlarda varlık göstermeye başladığını söylemek mümkündür.

Modernizmin olumsuzluklarının az da olsa hissedildiği ve Türk edebiyatında Halit Ziya ile başlatılarak 1960'lara kadar devam eden modern roman sürecinde; pembe aşk romanlarının, Anadolu'yu işleyen romanların, çoğu kez Kurtuluş Savaşı gibi konuların anlatıldığı tarihî serüven romanlarının, polisiye romanların ağırlıkta olduğu görülmektedir (Alemdar, 2002: 23-24). Özellikle de Millî Edebiyat devri 1911-1923 romanlarında sansürün de ortadan kalkmasıyla milletin, memleketin yaşantısı geçmişe uzanan sürecinden itibaren pek çok sosyal ve siyasal meseleleriyle dönem romanlarında işlenmeye başlanmıştır. Bu süreçte Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar, Mehmet Rauf, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Peyami Safa, Aka Gündüz gibi Cumhuriyet sonrasında da yazmaya devam eden yazarların Cumhuriyet devri romanlarının hazırlayıcıları ve ilk yazarları olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda Ali İhsan Kolcu'nun da belirttiği üzere Cumhuriyet sonrası Türk romanının ilk örneklerini muhtemeldir ki bu sebepten bir önceki kuşaktan ayırmak oldukça güçtür: "Zira yüzyılın başında doğanlar hem II. Meşrutiyet'in hem Milli Edebiyat hem de Cumhuriyet'i ve sonrasını idrak etmişler, eser vermiş ve yazı hayatını yönlendirmişlerdir" (Kolcu, 2008: 17).

Genel görünümü bu şekilde olan Cumhuriyet sonrası Türk romanının hazırlayıcılarının ve ilk temsilcilerinin 1920-1938 yılları arasında Cumhuriyet'le birlikte

rejim değişikliğinin ardından sosyal, siyasal değişimlere yakından ilgili olarak Atatürk devrimleriyle birlikte başlayan Atatürk Dönemi edebiyatı şeklinde adlandırılan bu süreçte ilk romanların pek çoğunda “yakın tarihimizle hesaplaştıkları” görülür (Alemdar, 2002: 20). Bu süreçte tıpkı Abdülhak Hamit dönemi Halide Edip *Sinekli Bakkal*, Yakup Kadri *Bir Sürgün*, *Hüküm Gecesi* romanlarında olduğu gibi sosyal ve siyasî olaylardan beslenen Atatürk Dönemi romancılarından Reşat Nuri Güntekin *Yeşil Gece*, Yakup Kadri *Yaban*, *Ankara* gibi kimi yazarlar Cumhuriyet düşüncesini savunup tek parti ideolojisini benimsemişlerdir. Öte yandan Sabahattin Ali *Kuyucaklı Yusuf*, Mehmet Rauf *Karanfil ve Yasemin*, *Define*, *Son Yıldız*, Hüseyin Rahmi *Son Arzu*, *Cehennemlik*, *Evlere Şenlik*, *Utanmaz Adam*, Sadri Ertem *Çıkrıklar Durunca* gibi yazarlar ise rejim değişikliği sonrasında yapılan yeniliklerin olumsuz yönlerini de eleştirmişlerdir (Emre, 2006 (a): 225-229).

Atatürk dönemini takiben 1938-1950 yılları arası İsmet İnönü dönemi romanında ise yeni kurulan Köy Enstitüleri’nin büyük etkisi olmuştur. Köy romanları yazarların yanı sıra 1938-1950 döneminin diğer yazarları modernizm sonrası sanayileşmenin olumsuzluklarına, şehir hayatına yer vererek köylü-şehirli, işçi-işveren, ezen-ezilen, sınıf çatışması, Anadolu insanının yaşantısı ve modernizmin bir güzelliği gibi gözükken makineleşme karşıtı düşüncelere yer vererek dönemin edebiyat anlayışına hem tematik hem de teknik anlamda zenginlik kazandırmışlardır. Her ne kadar Mehmet Kaplan’ın da “Sanat gücü son derece zayıf eserler” (Kaplan, 1988: 316) olarak ifade ettiği köy romanlarının modern roman içindeki etkisinin estetik açıdan edebiyatımıza çok fazla katkısı bulunmasa da yine onun gibi popüler olan sosyal gerçekçi çizgide yayımlanan romanlar okuyucu tarafından sevilmiş gözükmetedir. Yine bu dönemde köy romanlarının yanı sıra aşk, kadın hakları, tarihî olaylar, bireysel buhranlar gibi konulara yer veren, bazıları popüler romandan öteye geçmeyen daha çok tarihî serüven ve pembe aşk romanlarının ağırlıkta olduğu metinler üretilmiştir (Emre, 2006 (a): 230-233). Öyle ki pembe aşk romanlarının yoğunlukta olduğu bu dönemde çalışmamızın konusu için dikkat çeken en önemli husus, postmodernistlerin sıkça eleştirdiği ve iki edebî tür arasında bir benzerlik kurabileceğimiz sanayileşme, makine gücünün insan gücünün önüne geçmeye başlaması, sömürgeciliğin artışı, ekonomik yoksunluk, çoğu kez Doğu-Batı sorununun bir sonucu olan kimlik kaybının yol açtığı bireysel buhran, yabancılaşma, iletişimsizlik gibi konulara ciddî bir şekilde yer verilmeye başlanmasıdır.

Modernleşmenin insan üzerindeki etkilerinin romanlarda bu gibi temalar çerçevesinde işlenmesi ise bu türün birey, aile, ekonomi ve toplum açısından önemini göstermesi bakımından hem önemli hem de son derece ilgi çekicidir.

İlk örneklerinden sonra Türkiye’deki sosyal ve siyasî gelişmelere paralel olarak varlığını devam ettiren modern romanlarda, aşk, Doğu-Batı çatışması, geçim sıkıntısı gibi bireysel konulara yer verilmiştir. Ayrıca marksizm, feminizm, İslamcılık gibi hemen her ideoloji de bu romanlarda kendine yer bulmuştur. Tıpkı Tanzimat döneminde olduğu gibi yazarlar roman aracılığıyla dünya anlayışlarını ve aynı zamanda çoğu kez onlara yazma ilhamını veren bütün itirazlarını da dile getirme imkânı bulmuşlardır. Böylelikle roman türünün gittikçe artan bir itibar kazanmasına da yardımcı olmuşlardır. Postmoderniteye giden yolda Jale Parla’nın Türk modernizminin mutsuz çocuğu olarak nitelendirdiği Ahmet Hamdi Tanpınar *Huzur* adlı romanıyla modern dünyada buhran derecesine varan huzursuzluğunu ifade ederken, modern romanın ötesine geçen anlatımıyla postmodernite dönemi romanlarının habercisi olmuştur (Parla, 2006: 415). Hiç şüphesiz ki modern dönem romanları tıpkı postmodern dönemdeki gibi kendinden öncekinin eleştirisiyle varlık göstermeye başlamıştır. Zaten postmodern sürece gelindiğinde postmodern anlatıların modernizme yönelik bir eleştiri olarak teşekkül ettiği görülmektedir. Yani bir tepki sonucunda doğan modern romanlar ve postmodern anlatılar kendinden öncekini itibarsızlaştırma çabalarının ürünleridir.

Modernizmle birlikte, ihtiyaçlarına bağlı olarak insanların gündelik yaşamlarının değiştirilmeye ve biçimlendirilmeye başlandığından söz etmiştik. Özellikle de sanayileşme, endüstrileşme, okuma oranındaki artış, bilginin kazandığı önem, kamusal düzenlerin etkisi ve nüfus artışına da paralel olarak modern dünyada iş bölümü önemli bir kavram hâline gelmiştir. Günlük hayatı düzene koymak için saat, takvim gibi vasıtalarla gerçekleştirilen, meslek dalları gibi yapılanmalarla hayata geçirilen yenilikler insanlığı özgürleştireceği düşünülen iş bölümü ve planlama aynı zamanda örgütlenmenin ortaya çıkışının, bürokrasinin de artış göstermesinin sebeplerindendir. Bu süreçte bilimsel verilerin artmasıyla ve çeşitlenmesiyle değişen toplumsal yapı 1960’larda “gösteri toplumu, tüketim toplumu, bürokrasi toplumu, sanayi sonrası toplum, medya toplumu” gibi terimlerle ifade edilmeye başlanır. Bu düzgün gibi gözükse de fakat bir o kadar da karmaşık bir yapıya sahip olan yeni sistemde, paranın her zamankinden daha fazla önem kazandığı ve insanların çok daha fazla ekonomik kaygı

duymaya başladıkları görülmektedir. İşte Türkiye’de bu ekonomik kaygının temellerinin insanın iç dünyasında meydana getirdiği tahribatın modernleşme sürecinin doğuşundan itibaren varlık göstermeye başladığını ifade etmek mümkündür.

Modern roman, modern dünyanın mutlulukları ve mutsuzlukları arasında sıkışıp kalan insanoğlunun kendi içinde bir eleştiri mekanizması geliştirmeye başlamasına sebebiyet vermiştir. Postmodernite dönemine gelindiğinde ise bu sorgulama süreci beraberinde modern anlayışın kendi varlığını, etkinliğini yitirmeye başlamasına ve postmodernizm ile postmodern sanat anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle de klâsik dönem romanından farklı olarak modern romancının *bilinçakımı* tekniğini kullanarak roman kişinin iç dünyasında gezinmeye başlamasının bireyleşme yolunda büyük katkısı olmuştur.

Modernleşmenin hemen akabinde yaşanan bu gelişmelerin, yazarların romanlarında yer alan siyasî, sosyal, ekonomik, eleştirilerin tespiti ve yorumu postmodernitenin doğuş zeminini daha iyi anlamlandırabilmeye yardımcı olacaktır. Dolayısıyla insan bilincinin önem kazandığı modern roman Türkiye’de aşağı yukarı 1960’lara kadar devam eder. Savaşlar ve siyasî baskılar sonrasında büyük bir düş kırıklığı yaşayarak iç dünyasına çekilen bireyin ifade vasıtasıdır bir anlamda modern romanlar.⁸ Bu bölümde öncelikli olarak daha önce de bahsettiğimiz gibi pek çok araştırmacı tarafından ilk modern roman olarak kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil’in *Mai ve Siyah* adlı eserinde yer alan eleştirilerin bazılarının -özellikle de modernizmin yol açtığı maddî ve manevî tahribatların- işlevleri ölçüsünde tespiti türün dönem içindeki ilk örneği olması açısından çalışmamıza ışık tutarak katkı sağlayacaktır. *Mai ve Siyah* ile birlikte bu bölümde ele alacağımız diğer modern romanlardaki eleştirilerin incelenmesi hiç şüphesiz ki Osmanlı-Türk modernleşmesinin aşamalarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.3.1. Mai ve Siyah (1897)

Klâsik romanların aksine insan psikolojisinin metne hâkimiyeti, pek çok bilginin yazar tarafından önceden haber verilmemesi, metnin yazarın duygularından oldukça

⁸ Özellikle de Freud, C. G. Jung ve Adler’in felsefe ve psikanalizle ilgili çalışmaları modern romanda insanın bilinçaltına inilmesi gerekliliği konusunda yazarları teşvik etmiştir.

arındırılmış oluşu ve bir o kadar da nasihat vermekten kaçınılması gibi teknik açıdan aksaklıkların en asgarî seviyeye indirgenmiş bir edebî eser olması nedeniyle *Mai ve Siyah* Türk edebiyatındaki ilk modern roman olarak kabul görür. *Mai ve Siyah* sırf bu yenilikleriyle başta kendi kuşağı olmak üzere daha sonraki kuşakları da olumlu yönde etkilemiştir. İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi modern bir romancıda bulunması gereken bu gibi bütün meziyetlerin Halit Ziya Uşaklıgil'de mevcut olduğunu görmek mümkündür (Emre, 2006 (a): 225).

Her ne kadar daha önce de belirttiğimiz gibi Servet-i Fünûn edebiyatında toplumsal konulara çok fazla yer verilmediği söylene de hiç şüphesiz ki sadece bireysel huzursuzlukların işlendiği romanlarda dahi bu sorunların ister istemez toplumsal sorunlardan ayrı düşünülmemesi, bireyin psikolojisi üzerinde toplumsal sorunların da etkisi olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Dolayısıyla bireyin iç çatışmalarında toplum faktörü de dikkate alınması gereken bir husustur. Fakat bu dönem romancılarının meseleleri toplumsal bir kaygıdan ziyade daha çok Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* ve *Nesl-i Ahîr* romanlarında işlediği Doğu-Batı sorunsalı temasında olduğu gibi diğer modern dönem romanlarında da benzer bir şekilde kültürel karşıtlığın birey psikolojisi üzerindeki etkileriyle birlikte varlık gösterdiği görülmektedir. Bu örnekte görüldüğü üzere dönem romanlarının, toplum sorunlarından çok az da olsa izler taşıdığı muhakkaktır. Bu sebeple Servet-i Fünûn dönemi yazarlarının, eserlerinde, yaşadıkları dönemin temel sorunlarına hiçbir şekilde yer vermediklerini söylemek oldukça güçtür.

Modern romanlarda sıkça karşılaştığımız tek bir tema ve birkaç alt temanın bir arada bulunduğu ilk metinlerden biri olan *Mai ve Siyah*'ta asıl tema maddî imkân ve imkânsızlık çatışmasıdır. Ancak bu asıl temanın yanı sıra romanda, hayal, hakikat çatışması, imkânsız aşk, merhamet duygusu, kıskançlık, toplumdan kaçış ve yabancılaşma gibi alt temalara rastlamak mümkündür. İyimserliğin ve karamsarlığın romanı olan *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil düşlerine kavuşacağı sırada her yer siyaha bürünecektir. Robert Finn'e göre, "Ahmet Cemil, yaşadığı toplumun bir ürünüdür, entelektüel açıdan yabancı bir sisteme bağlanmıştır; bu sistem, karşı konulmaz süreçleriyle onu ekonomik yıkıma ve manevî yoksunluğa sürükleyecektir" (Finn, 1984: 152-153). Onun bu durumu aynı zamanda romanın toplumdan ve günlük hadiselerden kopuk olmadığının bir göstergesidir. Robert Finn romanın kurgusunda ekonomik

faktörlerin ve teknoloji karşısındaki şaşkınlığın çaresizliğinin etkisinden sıkça bahsederek erken dönem ötekileştirilmiş insanların ruhsal bunalımlarına dikkat çeker:

Romanın başkışısı genç şair, kişisel doyum ile çağdaş teknolojik toplumun istekleri arasındaki çatışmadaki ilk yenilgiyi temsil eder. Türk romanının bu emekleme döneminde yaratılan öbür kahramanlar gibi Ahmet Cemil de geldiği dünyayı değiştiren yenilikler karşısında direnmeyi başaramaz. (...) Ahmet Cemil yeni düşüncelere açılmış ve yaratı çabası sırasında yenilgi acısı çekmiştir. Tıpkı onca zaman bir içedönüklük yaşamış Osmanlı Toplumu gibi... (Finn, 1984: 175-176).

Hayatının en mutlu yılları Rüştüye’de geçen Ahmet Cemil, babasının ölümünden sonra modern dünyanın gereksinimlerini karşılayabilmek için hayatını baştanbaşa değiştirmek mecburiyetinde kalır. Bu hadiseden sonra hastalıklı bir duygusallık içine düşen Ahmet Cemil’in en büyük hayali sürekli okumak ve yazmak olmasına rağmen sanat yapma isteğini maişet kaygısıyla uğraşmak zorunda olduğu için geri plana atar. Çünkü onun cebi sürekli boş ya da boşa yakındır. Bu sebeple zengin olarak mutlu olmayı tasarlar. Hayalleri yaşadığı şartlara uymayan bu hassas genç şairin idealleri ve bu ideallerin hayal kırıklığı onun ruh hâlinde bir bölünme meydana getirmiştir. Bir arayış adamı olan Ahmet Cemil’in romandaki bu huzursuzluğuyla aynı zamanda Osmanlı toplumunun da ideallerinin ve hayal kırıklıklarının temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Ahmet Cemil’in bu yenilgisini tamamen ekonomik yoksunlukla ya da Doğu-Batı sorunuyla ilişkilendirmek doğru değildir. Benzer sebeplerin yanı sıra oldukça farklı nedenlere de bağlanabilecek olan bu ruhsal bölünme ve parçalanma Türkiye’de 2000’li yıllarda bireyler üzerinde artış göstermiştir. Bu artış Fethi Demir’in de belirttiği üzere her üç dönemin -klâsik, modern, postmodern- edebî metinlerinde, yazarın niyeti boyutunda birey ya da toplum merkezli bir şekilde çeşitli yan temalarla birlikte, çoğu kez eleştiri yöntemiyle kendine yer bulmuştur. Fakat postmodern dönem anlatılarında bu konulara çok daha sık yer verildiğini ifade etmek gerekir:

Klasik romanın sosyoloji odaklı güçlü bireyi, belirli fikirleri, duyguları ve aidiyetleri temsil kabiliyeti yüksek; kimi zaman karşı çıksa da bilimin ve aklın egemenliğine dayanan bir atmosferin ürünüdür. Modern romanın psikoloji odaklı güçsüz bireyi, toplumsal bağları çözülmüş, edilgen, akla ve bilime olan inancı sarsılmış, varoluşsal problemler yaşayan sıradan bir anti-kahramandır. Postmodern roman ise siyasî, sosyal, kültürel ve toplumsal anlamda büyük dönüşümler yaşayan bir çağın anlatısıdır (Demir, 2013: 614-615).

Bu bağlamda bizce romanlarda karşımıza çıkan yabancılaşma, mutsuzluk, yalnızlık gibi konular Türk toplumunda modernizmin daha ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren olumsuz yönleriyle varlık göstermeye başladığını ortaya koymaktadır. Öte

yandan romanlardaki eleştiriler modernizmin halk tarafından nasıl algılandığını ve birey üzerindeki etkilerini tespit edebilmek adına oldukça önemli veriler sunmaktadır. Halit Ziya tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmeyen, sadece mekânlardaki, renklerdeki çatışmalarla ve diğer roman kişileri aracılığıyla bireyin ruhsal sorunlarıyla sezdirildiği düşünülebilecek olan Ahmet Cemil'deki bu bölünmeyi Orhan Koçak, Doğu-Batı karşıtlığı sonucunda ortaya çıkan ruh hâliyle ilişkilendirerek, psikanalitik bir yaklaşımla ele alır. Koçak, Ahmet Cemil'in bu durumunu ideal-süper ego karşıtlığından yola çıkarak açıklamaya çalışır. O, bu durumun nedenini sevdiği kız Lamia'ya kavuşma, zengin olma arzusu ve şairlik tutkusu gibi isteklerin yerine getirilememesinden kaynaklandığını ifade eder. Koçak'a göre modernleşme tutkusunun beraberinde getirdiği, 'kaptırılmış' olarak adlandırdığı ve Batılılardan bize miras kalan her seferinde bireyi mutsuzluğa sevk eden böyle ideallerin imkânsızlığı sonunda kişiyi kendi içinde yaşadığı bir çatışmaya sürüklemektedir (Koçak, 1996: 94-152).

Ahmet Cemil böylesi bir imkânsızlık yüzünden çoğu zaman fedakârlıklar yapmak zorunda kalmıştır. Bu fedakârlıklarından biri de en çok istediği şeylerin başında gelen matbaaya sahip olmak için baba yadigârı evi ipotek ettirmek zorunda kalmasıdır. Nitekim bu atmosfer özellikle de imitasyonların dört bir yanımızı kuşattığı günümüz tüketim toplumunun *gerçeğimsi* (Emre, 2012 (a): 53-55) dünyasında Ahmet Cemil'den oldukça farklı, acınacak, uysal bir çocuk görünümünün dışındadır. Çoğunlukla idealleri olmayan, sırf anlık hazlarını tatmin için yaptıkları hatalar sonunda artık süper-egosuyla dahi çatışma içine giremeyen parçalanmış bedenlerin sayısındaki artış, modern ve postmodern süreçler arasındaki benzerliklerle birlikte farklılıkları da ortaya çıkarmada önemli veriler sunar. Bu anlamda günümüzde bazen Ahmet Cemil gibi gereksinimlerini karşılamak için bazen de ideallerinin dışında -sık gözlemleyebileceğimiz bir durum olarak- sadece etkisi çok, ama anlık tatminlerden oluşan hazlarına ulaşmak için kendinden ve çevresindeki kişilerden ödün ver(dirt)en bu tarz parçalanmış bedenlerin varlığının her geçen gün artması, erken dönemlerden itibaren modernleşmeyle başlayan çözülmeye de ilişkilendirilebilir.

Romanda Ahmet Cemil'i umutsuzluğa sevk eden hemen her şey aynı zamanda kendi mahvoluşunu izlemekten öteye geçemeyen, hayatın katı gerçekleri karşısında başkaldıramayan, tutunma çabası dâhî olmayan, bu sebeple de hayatla ilgisini yavaş yavaş kesen mavilikler içinde yaşamayı düşünen bireyin mücadelesini

örneklendirmektedir. Fakat Ahmet Cemil hayat şartları yüzünden hayalleri siyahlıklara karışan yeni bir insan modelinin belirtilerinin izlerini taşıyan en bariz ilk örnektir. Günümüz tutunamayanlarından farkı ise tepkisizliği ve ruhundaki bu yenilginin, değişimin farkında olmayışıdır. O da aslında Robert Finn'in belittiği üzere kalabalıklar içinde görülmeyen, kaybolan, yenilmiş, mutsuz insanlardan sadece biridir:

Ahmet Cemil ile annesi bildikleri fiziksel gerçekliği, yaşamayı bir süre denedikleri dünyayı, her şeyi bambaşka görebilecekleri karanlık bir dünya adına terk ederler. Onlar da Ahmet Cemil'in şiirlerinde geçen garip yaratıklar gibi olacaklardır, tanınmayacak ve tanınamayacaklardır (Finn, 1984: 169).

Ahmet Cemil tıpkı şiirlerindeki kahramanlar gibi fark edilmediğini düşündüğü kalabalık ortamlardan sürekli kaçmaktadır. Söz gelişi mahcup ve çekingen bir çocuk olarak henüz okul yıllarındayken 80 kişilik bir sınıf onun gözünde 200 kişi gibi görünmektedir. Mekânların labirentleştiği bir ruh hâline sahip olan bu çocuk babası öldükten sonra iyice içine kapanır. Çünkü onun en büyük mutluluğu sessizlik ve bir an önce eve gelip yatağına girip hayattan kaçarak hayaller kurmaktır (*Mai ve Siyah*: 89). Ondaki bu ruhsal durum tıpkı Servet-i Fünûn şairlerinin pek çoğunda görülen, mekânın görünenden daha fazla genişlemesi ya da daralması yani labirentleşmesi ve hakikatten kaçıp hayale sığınma duygularının aynısıdır. Yazarın idealize ettiği bir tip olarak o, aynı zamanda dalıp düşünmeyi seven bir hayal adamıdır. Onun Tepebaşı'ndaki yemekten sonra müsaade isteyerek kalabalıktan uzaklaşıp yarı karanlık yerdeki mutluluk arayışı ise erken dönemde yabancılaşma ve yalnızlık yan temalarının bir örneğidir:

Aydınlık ve kalabalık bir yere şu gizli ve yarı karanlık ciheti tercih ediyor, buradan ayaklarının altında serilen Haliç'in ve İstanbul'un münevver bir sema altında manzarasına karşı düşünmek istiyordu (*Mai ve Siyah*: 25).

Ahmet Cemil'in topluma yabancılaşmasına neden olan olayların bazen onun dışında geliştiğini ve bu olaylar karşısında yabancı kalarak hiçbir şey yapamadığı da görülür:

Ahmet Cemil bu akşam kendini ezen azap altında hiçbir zaman kurtulamayacağını; sofrada bir vakit yalnız kendinin olan şu evin her köşesinde şimdi yabancılıktan asla çıkmayacağını anladı (*Mai ve Siyah*: 190).

Ahmet Cemil, Tepebaşı'nda arkadaşlarından ayrılarak mai semalarda ümit yıldızlarına bakarken yalnızlığın ve tabiatın güzelliğine kendini bırakacaktır: “O, bu dünyada herkesten uzak, herkese yabancı değil mi?” (*Mai ve Siyah*: 37). Aslında Ahmet Cemil'in bu çaresizliği her dönemde yeniden ortaya çıkan bir durumdur. Her seferinde farklı nedenlerle ortaya çıkan bu çaresizlik ve umudun hayal kırıklığına dönüşen

çizgisinde, bireylerin hem kendilerine hem de topluma yabancılaşmalarının ruhsal gelişimlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirememelerine neden olduğu görülmektedir. Sevim Kantarcıoğlu'na göre Ahmet Cemil hayatın katı gerçeklerine direnecek kadar güçlü biri değildir.

O, ideallerini gerçekleştirmeye çalışırken, günlük hayatın katı gerçekleri onun billur köşkünü yıkacak, hayatta bütün sevdiklerinin acısını ona tattıracaktır. Yıkılan hayallerinin enkazı altında ölüm bile kurtuluş olarak cazibe kazanacaktır. Böylece Halit Ziya'nın Ahmet Cemil'i, Stendhal'ın Julian Sorel'i, Eliot'un Prufrock'u gibi hayatı, ızdırabı ve tahammülü seçecek ve ne de katı gerçeği yaşayarak kendisini dirilişe yeniden doğuşa götürecek bir karar alacaktır (Kantarcıoğlu, 2004: 54).

Ahmet Cemil'in varoluş sürecindeki bu çaresiz durumu siyahlar içinde belirsizliğe doğru ilerlerken benzer bir şekilde fakat modern dünyanın her geçen gün artan olumsuz etkilerine de bağlı olarak hem rotasını hem de umudunu daha çok kaybeden günümüz insanının bunalımlarına 1960'lardan sonra yayımlanan edebî metinlerde daha sık yer verildiği görülmektedir. Özellikle de çoğu postmodern anlatıda hem rotasını hem de umudunu kaybeden öznelerin, hayatın katı gerçekleri karşısında tutunamamaları sonucu dünya ile olan ilgilerinin kesildiği ve hayatlarını çoğunlukla Ahmet Cemil'inkinden daha hazin bir şekilde ölümle sonuçlandırdıkları görülmektedir. Çünkü onda tutunma umudu bulunurken, günümüz de parçalanmış, huzursuz, umudunu tamamıyla yitirmiş bedenlerin tek çıkış yolu dünya ile olan bağların kesilmesidir. Zira modern dünya kurallarının geçerli olduğu mekânlarda yaşayan bireylerde bu durum hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmaz. Özellikle de Türkiye'nin modernleşme serüveninde başlangıçtan günümüze kadar ki süreçte *Anayurt Otel*i'ndeki Zebercet gibi roman kişilerinin Ahmet Cemil kadar hayal kuracak bir umuda dahi sahip olmadıkları ortadadır. Hayat ve benliği arasında çatışma içine giren Ahmet Cemil kendini kontrol edemeyişi ve parçalanmışlığı ile âdeta hayalini kurduğu bütün her şeye sahip arkadaşı Hüseyin Nazmi'yle olan çatışması kişilik problemi şeklinde karşımıza çıkar. Bunda kaçınılmaz bir son olarak düşünebileceğimiz kişilik parçalanmasının meydana getirdiği ve bireyden topluma uzanan çizgisiyle günümüzde sıkça rastlanan ruhsal sorunların temellerinin 1940'larda atıldığını göstermektedir. Gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan bu ideallerinin peşinden giderken hayallerinin Süleymaniye'deki eve sığmadığı gerçeğiyle acı bir şekilde yüzleşen kahraman, en büyük hayali olan yazmak istediği kitaptaki gibi siyahın ve mavinin uyumsuzluğu arasında kalmıştır. Çünkü mavi,

göğün, umudun simgesidir; siyah ise toprağın, ölümün ve umutsuzluğun simgesidir (Finn, 1984: 154).

Birden, bu siyah gecenin karşısında aklına bir başka gecenin hatırası geldi. Ta hülya hayatının başlangıcında, ümitlerinin incilas zamanında Tepebaşı Bahçesi'nde Haliç'e bakarak seyrettiği mai gece ile o bârân-ı elmâsı tahattur etti: Mai ve siyah. (...) Ah! Biçare hırpalanmış, ezilmiş hayat!... Mai bir gece ile siyah bir gece arasında geçen şu nasipsiz, bahtsız ömür!... Bir bârân-ı elmâs altında inkişaf ederek şimdi bir bârân-ı dürr-i siyahın altında gömülen o emel çiçekleri!... (*Mai ve Siyah*: 398).

Romandaki renkler iki farklı mizacın, iki farklı ruh hâlinin sembolüdür. Hayatta tutunabilenler mavinin temsilcisidir. Ahmet Cemil'in maviye olan ilgisi çocukluk yıllarında başlamıştır. İlkokul yıllarında kara tahta ona kötü gözükürken tahtanın önündeki mavi önlüklü öğretmen onun çok hoşuna gitmektedir (*Mai ve Siyah*: 47-48). Mavi onun için aynı zamanda hayale, ufuklara giden renktir. Tepebaşı'ndaki akşam, gökyüzü maviliklerden oluşan bir deniz gibi tasvir edilmektedir. Ahmet Cemil gözlerini o maviliklere dikerek önündeki maddî-manevî engelleri aşmaya çalışır. Karşısına daima hayalin temsilcisi olan mavilikler çıkar. Aslında Ahmet Cemil'in hayallerine Hüseyin Nazmi çoktan sahip olmuştur. Bu sebeple de Hüseyin Nazmi'nin Erenköy'deki köşkünün duvarları ve kurşun kalemi Ahmet Cemil'e mavi olarak gözükmektedir (*Mai ve Siyah*: 127-128). Siyah ise hayata tutunamayanların rengidir. Onun bütün hayal kırıklıkları siyahı temsil etmektedir. Anlatıcı bir taraftan siyahın hayal kırıklıklarının temsilcisi olduğunu örneklendirmek diğer taraftan ise insan psikolojisiyle ilişkilendirmek için toprağın renginin donmuş bir siyahlık olduğunu ve altına ne kadar inilirse inilsin sürekli siyah olacağını ifade eder. Ahmet Cemil'in kardeşi İkbâl'in gözleri de siyahtır. Bu durum onun bahtsızlığını ve hayal kırıklıklarını temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda Ahmet Cemil'in annesi, kız kardeşi İkbâl, eski edebiyat taraftarı arkadaşı Raci, Raci'nin eşi ve oğlu da aslında Ahmet Cemil gibi erken dönem tutunamayanlarındandır. Günümüz tutunamayanlarından farkları ise pasif isyan içinde olmalarıdır. Ayrıca durumlar karşısında farkındalıklarını ortaya koyamamalarıdır.

Ah, neler hissediyorum da tahlil edemiyorum. Bir şey yazmak, o duyguların içinden bir şey çıkarmak istiyorum... Mai... Daima mai... Değil mi? Sonra bak ayağımızın altındaki toprağa, ne buluyorsun? ... İşte öyle bir şey yazmak istiyorum ki yukarı bakılsa mai ve daima mai; aşağı bakılsa siyah daima siyah... Bir şey ki mai ve siyah olsun... (*Mai ve Siyah*: 61-62).

Romanda Ahmet Cemil'in çatışmalar içindeki psikolojisi bu şekilde yabancılaşma, kaçış, tepkisizlik gibi alt temalarla yansıtılırken aynı zamanda sosyal hayattan da yer yer bahsedilmiştir. Söz gelişi yazarın eleştirilerinin daha yoğun bir

şekilde görüldüğü edebiyat âlemi ile ilgili görüşleri *Mai ve Siyah* romanının Tanpınar tarafından manifestosu olmayan Servet-i Fünûn edebiyatının manifestosu gibi kabul edilmesine yol açmıştır. 19. yüzyıl matbuat âleminde yaşananların anlatıldığı roman, Mir’at-ı Şuûn gazetesinin kuruluşunun onuncu yıldönümünden bir gün önce matbaada Hüseyin Baha ile Ali Şekip arasında geçen konuşmayla başlar. Roman aracılığıyla böyle bir gazetesinin varlığından haberdar olurken aynı zamanda tarihî ve aktüel bir zaman hakkında da bilgi sahibi olma fırsatı buluyoruz. Dolayısıyla eserde matbuat âleminde yapılan yanlışların eleştirisine sık sık yer verilmiştir:

Ah! Bu matbuat âlemi!... Bir seneden beri o âlemin az tecrübelerini mi görmüş, az acılıklarını mı tatmıştı! Mektepte iken nasıl hûlya ederdi! Bugün kim bilir ne kadar gençler vardır ki! Bugün kim bilir ne kadar gençler vardır ki o âlemde bir zevk tasavvur ederler, fakat bir kere o çirkin matbuat hayatına girseler... (*Mai ve Siyah*: 28-29).

Bu örneğin yanı sıra metindeki eski edebiyat taraftarlarıyla yeni edebiyatçıların çatışmalarından yola çıkarak basın hayatı hakkında bilgi elde etmek de mümkündür. Matbaa âleminde yaşanan problemlerden sıklıkla bahsedilen romanda eski edebiyat taraftarlarının eleştirisi yapılmaktadır. Söz gelişi Ahmet Cemil, Raci’ye şunları söyler:

– Siz şiirimizi bıraktıkları noktada sabit görmek istiyorsunuz, ama buna imkân olmayacağına bir türlü inanmak istemiyorsunuz. (...) Şiirin nasıl bir yol takip ettiğini anlamıyorsunuz (*Mai ve Siyah*: 21).

Eski edebiyatın dilini ahenksiz ve ruhsuz bulan yeni edebiyat taraftarı Ahmet Cemil yeni şiir için “öyle bir lisan olmalı ki tıpkı bir insan gibi bir lisan” olması gerektiğini söylerken aynı zamanda eski şiir dilinin de eleştirisini yapar. Çünkü onun gerçekleştirmek istediği hayallerden biri de yeni bir edebiyat oluşturmaktır. Bunun için de öncelikle şiir dilinin değiştirilmesi lazımdır. Yazarın eski edebiyata yönelik bütün eleştirileri romanda önemli bir işlev üstlenerek hiç şüphesiz ki dönem edebiyatçılarına yol göstermiştir.

Romanda İstanbul matbuat âlemiyle birlikte şehir hayatından da bahsedilir. Özellikle de Batılılaşmanın etkilerinin kendini gösterdiği meyhaneleriyle, kahveleriyle eğlence merkezi hâline gelen Beyoğlu’nun ve oradaki tiplerin eleştirileri yapılır. Genellikle alafranga zümreden tiplerin bulunduğu Beyoğlu’nda çalgıcılardan, kadınlardan, maddî imkândan yoksun fakat kendi özünden kopan kişilerin, aylakların, eğlence hayatının ve yanlış Batılılaşmanın eleştirisi yapılmaktadır (*Mai ve Siyah*: 166-173). Robert Finn modern evrede yaşanan değişimlerin meydana getirdiği sorunları *Mai ve Siyah*’taki eleştirilerle ilişkilendirerek şöyle yorumlar:

Bu dünyanın kişileri, cahillerle köksüzlerdir. Uşaklıgil bu çevrede, eski edebiyatın köhne dünyasıyla Beyoğlu'ndaki düzmece alafranga yaşamın 'hazcılığı'nı birleştirir. (...) Ahmet Cemil, kente yalnızca bir yozluk ve çöküntü gözüyle bakabilmekte... (Finn, 1984: 172).

Ahmet Cemil'in gözünde aylak kişilerden oluşan Beyoğlu'ndaki tiplerden uzak durmak gerekmektedir. Onun edebiyatla, matbuat âlemiyle ve şehirleşmeyle ilgili bu gibi eleştirileri dönem için önemli sorunlardır. Ayrıca Halit Ziya Uşaklıgil'in kadınlara ve çocuklara yapılan haksızlıklara açıktan olması da acıma duygusuyla, santimentalist bir ruh hâliyle sahip çıkarak durumların eleştirisini yaptığı da görülmektedir. Söz gelişi Ahmet Cemil, Raci'nin karısına ve oğluna çok acır: "Utanmasa sadece Raci'nin karısına değil, onun gibi sıkıntı çeken kadınlar için ağlayacak"tır (*Mai ve Siyah*: 108-109). Bu ruh hâli bir Servet-i Fünûn karakterinin özelliğidir. Yani aşırı duygusal, merhamet duyguları ön safhada olan bir tipin olaylar karşısındaki tutumudur. Öte yandan aile kurumuyla ilgili çeşitli eleştirilere de yer verilen romanda Ahmet Cemil'in kız kardeşinin yaşamış olduğu mağduriyetle yanlış yapılan evliliklerde kadının düştüğü sıkıntı, acıma duygusu yaşam mücadelesini kazanamamasının verdiği hayal kırıklıklarıyla birlikte anlatılır. Dönemin şartlarına uygun olarak birbirlerini hiç tanımadan evlenen İkbâl ve Vehbi Bey'in evlilikleri sağlam temeller üzerine kurulmamıştır. Özellikle de Vehbi Bey'in karısına kötü davranması nedeniyle onların evliliği bir evlilikten beklenen mutluluktan ziyade üzüntünün kaynağı hâline gelir. Sevim Kantarcıoğlu'nun da belirttiği gibi bu üzüntüde evliliğe onay veren Ahmet Cemil'in de etkisi vardır: "Erkek kardeşi tecrübesiz, kötülük bilgisinden yoksun, hayalci, duygusal ve idealist tabiatının kurbanı olmaktadır" (Kantarcıoğlu, 2004: 54).

Romanda ayrıca Vehbi Bey'in babası aynı zamanda matbaanın sahibi Tevfik Efendi'nin 16 yaşında kendinden küçük bir genç kızla evlenmesi eleştirilmiştir. Böylelikle o dönemdeki evlenme sorununa bu yönüyle de dikkat çekilir: "O, öksürüklü alil herif, on altı yaşında, senin hemşire hanımdan daha küçük bir kızcağızla dün akşam güvey girmiş" (*Mai ve Siyah*: 195).

Mai ve Siyah'ta günümüzde olumsuz etkilerinin tahrip edici boyutlarda hissedildiği modern dünyanın, çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanan vaatlerinden yukarıdaki örneklerdeki gibi bazılarının izine rastlanmaktadır. Bu sebeple romandaki modernizmin olumsuz yönlerinin birey ve toplum üzerindeki yansımalarının tespiti, postmodernistlerin modernizme saldırılarını anlamlandırabilmek adına katkı sağlayacaktır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir başka husus var ki bu da çalışmamız

için oldukça önemlidir. Doğu-Batı sorunu, medeniyet krizi, maddî imkân yoksunluğu, yabancılaşma, kimlik kaybı gibi klâsik, modern ve postmodern dönemlerde benzerlik gösteren bu temaların birbirlerinden farklı şekillerde değerlendirilmesi gerekliliğidir. Klâsik ve modern dönem yazarlarının modernizmi, *itibarsızlaştırmalarından ziyade* çoğu kez bilinçli ya da bilinçsiz olarak hem bireysel hem de toplumsal huzursuzluklarını ifade etmek için modern sistemleri eleştirdikleri görülür. Postmodernistlerin ise modernizme yönelik bütün itirazlarını onlardan çok daha ötede, içlerinde hissettikleri bu olumsuzlukları her yönüyle itibarsızlaştırarak, avangart bir tutumla ve çoğu kez de ironik bir söylemle dile getirdikleri görülür. Müslüm Turan bu farklılığı şöyle yorumlar:

Modernliğe bir ironinin egemen olduğunu söyleyebiliriz. Bu ironi, sürekli değişen, olumsal uğraklardan başka uğraklar tanımayan bir dünyada kendimizi evimizde hissetmek için yapılan bir savaşında, yüzeysel deneyim akışının temelinde yer alan bir göstergeyi arayıp bulup açığa çıkarma çabasında yatar (Turan, 2011: 26).

Dolayısıyla her üç dönem romanlarındaki modernizme yönelik eleştiriler arasındaki farkı en basit şekliyle böyle ifade edebiliriz. Bu çalışmanın da ifade etmiş olduğumuz bu ince ayrıntı dikkate alınarak okunması daha faydalı olacaktır.

2.3.2. Ankara (1934)

Türkiye’de inkılâplar yardımıyla çoğu kez çağdaşlaşmanın ve modernleşmenin en önemli ayaklarından biri olarak kabul edilen Cumhuriyet sonrasında yeni bir düzen inşa edilmiştir. Bu süreçte Batılılaşmanın ne olduğunu anlayamayan Batı taklitçisi bazı kesimlerin yanlış uygulamaları nedeniyle sancılı geçtiği bilinmektedir. Özellikle de sosyal meseleler dâhilinde 1960 sonrasında yapılan modernizme yönelik eleştirilerin yorumlanmasında, Yakup Kadri gibi isimlerin geçmişten günümüze ışık tutan romanlarındaki uyarıcı nitelik taşıyan eleştirilerinin ve tespitlerinin incelenmesi çalışmanın konusu için faydalı olacaktır. Bu sebeple “Modern Romanlarda Eleştiri ve İşlevleri” adlı bu bölümde Yakup Kadri’nin *Ankara* adlı romanındaki eleştirilerinin tespiti hem Batılılaşmanın hem de modernizmin Atatürk dönemi inkılâplarıyla birlikte nasıl bir hâl aldığını inceleyebilmemize katkı sağlayacaktır.

I. Dünya Savaşı sonrasında değişen sosyal ve siyasî koşulların meydana getirdiği sorunlar, Halide Edip’in *Ateşten Gömlek*, Yakup Kadri’nin *Kiralık Konak*, Reşat

Nuri'nin *Çalılıkıuşu* gibi romanlarında dikkate sunulur. Öyle ki bu yazarlar ve daha birçokları romanlarında ele aldıkları konuları kurgularken verdikleri mesajlarla Cumhuriyet döneminde önemli açılımlara hizmet ederler. Söz gelişi Reşat Nuri'nin *Çalılıkıuşu*'nda Cumhuriyet fikrini yaymak ve eğitimin aydınlanma için gerekliliğini anlatmak hususunda halkı bilinçlendirmeye özen gösterdiği görölmektedir. Romanda öğretmen Feride, tıpkı *Ankara*'daki Selma protagonisti gibi bunların hepsini yapacak ideal kişidir. Bu gibi örnekler ve daha nicelerinin edebî metinlerde kişiler düzlemindeki artan fonksiyonlarına paralel olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan on yıl sonra edebiyatın devlet ideolojisinin yayılmasındaki işlevinin her geçen gün artmasıyla da Eflatun Cem Güney tarafından ortaya çıkarılan "İnkılâp edebiyatı" kavramı, edebiyatın devletin amaçlarına da hizmet etmek için kullanılması olarak ifadesini bulur. Bütün bu gelişmelere bağılı olarak edebiyat da Cumhuriyet ideolojisine göre yeniden şekillenmeye başlayınca bu amaca hizmet eden pek çok edebî metin yayımlanır (Çıkla, 2004: 435). Hâl böyleyken Cumhuriyet ideolojisine hizmet etmeye başlayan edebî eserlerde, kazanılan millî mücadele sonrasında inkılâpların uygulanması sırasında yaşanan heyecanın ve aynı zamanda yapılan yanlışların ortaya çıkardığı olumsuzluklarla birlikte anlatıldığı görölmektedir. "İnkılâp edebiyatı" olarak adlandırılan bu dönemde yazılan romanlardan biri de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara*'sıdır. Atatürk'ü bir kurtarıcı olarak gören Yakup Kadri, ona olan hayranlığını millî mücadelenin merkezi kabul ettiği Ankara'da yaşananların anlatıldığı *Ankara* adlı romanında ön plana çıkarmaktadır. Aslında Yakup Kadri'nin, *Yaban* ile başladığı yeni devletin kuruluşu ve ilkeleri ile ilgili ele aldığı konulara 1934'te yayınladığı *Ankara*'da da yer vermeye devam ettiği görölmektedir. Aydın ve çağdaş bir Türkiye arzusunu bu romanlarında açıkça ifade eden Yakup Kadri'nin günlük olaylardan da beslenerek yazdığı edebî metinlerinin pek çoğuyla imparatorluktan millet olma sürecine geçişte tarihî bir döneme ışık tutmuştur. Ayrıca yazarın edebî metinleri içinde inkılâpların sadece olumlu yönlerini değil aynı zamanda olumsuz yönlerini de eleştirileriyle ortaya koyarak toplumu ideal olana sevk etmesi açısından *Ankara*'nın -her ne kadar pek çok araştırmacı tarafından bazı yönleriyle teknik kusurları bulunduğu, angaje ve ütöpik bir metin olduğu ileri sürölse de- Atatürk dönemi romanları içinde önemli bir yere sahiptir (Uç, 2005: 263-265).

Hiç şüphesiz ki hem Tanzimat Fermanı'nın hem de Cumhuriyet sonrası inkılâpların Türkiye'deki en önemli değişimlerin kaynağı olduklarını söylemek mümkündür. İşte bu sebeple millî mücadele dönemini de içine alan *Ankara*'da, çağdaşlaşma adı altında özellikle de bazı Batı taklitçisi bürokratlar ve aydın kimseler tarafından yapılan yanlışların şahıslar ya da olaylar aracılığıyla eleştirilmesi Türkiye'nin modernleşme aşamalarının dahi iyi anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır. Millî mücadele döneminden başlayıp 1940'lara uzanan süreçte, eserin başkahramanı Selma'nın savaş öncesi ve sonrasında yaşananlarla paralellik gösterdiği ruhsal gelişme süreciyle birlikte değişiminin anlatıldığı roman, yirmi yıllık bir zaman dilimini kapsar.

Yakup Kadri, romanda hayalini kurduğu Ankara'yı anlatırken aynı zamanda Cumhuriyet döneminde yaşanan olumsuzlukların da eleştirisini yapar. Bunun için savaş öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrası olmak üzere üç döneme ayrılarak hem ülkenin hem de ona paralel olarak Selma'nın ruhsal gelişmesinin anlatıldığı romanda, roman kişileri aracılığıyla ülkenin değişimi sürecinde yaşanan pek çok sosyal meseleye de yer verilmektedir. Öyle ki bu çetin süreçte yanlış Batılılaşma, modernizmin imkânlarını yanlış algılayıp uygulama ve maddî imkânların yanlış kullanımı sonucu ortaya çıkan yozlaşma sorunlarının da yazar tarafından eleştirildiği görülmektedir. Yakup Kadri'nin *Kadro* dergisindeki inkılâplarla ilgili fikirlerini ifade ettiği makalelerinin paralelinde benzer düşüncelerle kurgulandığı düşünülen *Ankara* ve *Yaban* romanlarıyla bu yazıların doğrudan bir bağlantısı olduğu ve tek partili yönetimden çekinildiği için elit kesime yapamadığı eleştirilerini romanları aracılığıyla bu şekilde ifade etme imkânı bulduğu ileri sürülür (Tekin, 1934: 48-50). *Ankara*'da inkılâpların yabancılaşma, yanlış Batılılaşma, yozlaşma, halk ve bürokrasi arasındaki kopukluk gibi olumsuz yönlerin eleştirel bir söylemle ele alması, yazarın makalelerinde söyleyemediği pek çok mevzuyu romanları aracılığıyla anlatma imkânı bularak ilgili araştırmacıların bu düşüncelerini destekler niteliktedir. Her iki romanda da yapılan hayata yönelik uyarıların yazara düşüncelerini daha rahat bir şekilde anlatma imkânı vermesi açısından edebî bir tür olarak romanlardaki eleştirilerin işlevlerini ve önemini ortaya koymaktadır. Yazar her ne kadar Cumhuriyet düşüncesini benimsemiş olsa da romandaki bu gibi eleştirileriyle çağdaşlaşma sürecinde uygulamalarda yapılan yanlışları göstererek, yeni devletin nasıl kurulması gerektiğine dikkat çekip aynı zamanda değişim sürecine bir nebze de olsa katkıda bulunmak istemiştir (Karataş ve Yıldız, 2010: 282-287).

Kazanılan savaş sonrasında halkın mevcut durumunun anlatıldığı romanda Ankara, millî mücadelenin yürütüldüğü merkez olması açısından oldukça önemli bir mekândır. Romanın birinci bölümünde savaş yıllarındaki kurtuluş ruhunun büyüklüğü anlatılırken, ikinci bölümünde savaş sonrasında kaybedilen millî mücadele ruhunun ve yozlaşmaya başlayan insanların eleştirisine yer verilir. Elbette ki Yakup Kadri'nin bu eleştirileriyle amacından uzaklaşmaya başlayan, imparatorluktan millet olmaya doğru ilerleyen yeni ülkenin yanlışlar üzerine kurulmasını önlemek istercesine halkı yozlaşmaya sevk eden pek çok tehdide -özellikle de Batılılaşma hareketinin yanlış algılanışı- bu şekilde tepki göstermiştir.

Savaş sonrasında kurtuluşu ve ümidi temsil eden Ankara'nın büyüğü Selma'yı Ankara'ya getirtir. Fakat savaş sonrası Ankara, yeni Türkiye'nin şartlarını benimsemekte zorlanan Selma'nın gözünde bir harabeden farksızdır. Hayal kırıklıkları nedeniyle kendini burada bir yabancı gibi hisseden Selma bu duygularında yalnız değildir. Çünkü Ankara'nın yerlileri tarafından dışarıdan gelen -özellikle de İstanbul'dan- pek çok kişi gibi o da yadırganır ve Himmet Uç'un da belirttiği üzere onların gözünde bir yabandır: "Romanın ilk sayfalarında kendisinden İstanbullu Hanım diye bahsedilen Selma, bir bakıma Türkiye'nin o tarihlerde batılı örneklerle yarattığı yeni bir tiptir ve Anadolu'ya göre batılıdır veya Ankaralıların tabiriyle yabandır" (Uç, 2005: 267).

Mekâna ve etrafındakilere bu denli yabancılaşan Selma, ilk zamanlarda İstanbul'u çok özlese de millî mücadelenin ruhuna inanmaya başladıkça Ankara'ya geliş amacının farklı olduğunu bilincine varır. Yakup Kadri'nin millî mücadelenin yeni kazanıldığı sürede Ankaralıların 'yaban' olarak adlandırdığı İstanbullular ve onların yaşantılarını kısacası İstanbul'a ait hemen her şeyi Selma ve Nazif şahıslarında eleştirmesi romanın tezli yönünü açıkça ortaya koyar. Nazif bu şekilde Ankaralıların kendilerine 'yaban' dediğini söyleyerek Selma'yı kızdırmak istese de bu kelimenin Ankara ağzında sadece yabancı anlamına geldiğini de ifade eder (*Ankara*: 31). Evet onlar artık Ankaralıların ötekileştirdiği, görmezden geldikleri birer yabancıdırlar ve bu duyguyu uzun süre hissedeceklerdir. Nazif, İstanbul âdetlerini bir tarafa bırakmaları ve Ankaralılara ayak uydurmaları gerekliliğini eşine söyleyince Selma'nın vermiş olduğu tepkiyle yazar Ankara ve İstanbul arasındaki farkı ortaya koyarak Ankara'yı İstanbul'a karşı yüceltip bu şekilde romanın tezine katkı sağlar: "A, hiç değil, ben onlara benzeyeceğime onlar

bana benzemeye çalışsın. Biz buraya medeniyet getiriyoruz. Hem canım, bu ‘biz-onlar’ lakırdısı da nedir? Hepimiz Türk değil miyiz?” (Ankara: 31).

Romanda Ankaralıların kazanılan zafer sonunda şehirlerindeki değişimden rahatsız oldukları ve bu sebeple Selma gibi İstanbul’dan gelen pek çok kişiyi şehirlerindeki düzeni bozmakla tenkit ettikleri görülmektedir. Özellikle de Ankara’da değişen sosyal yapının yansımalarına ve niçin Ankaralıların İstanbullulara yaban dediklerinin açıklamasına, yaşananlardan yola çıkarak eleştiriler aracılığıyla yer verilmektedir. Söz gelişi sosyal bir eleştiri olarak özellikle de farklılaşan kıyafet, eğlence ve düşünce yapısı karşısında huzursuz olan Ankaralıların bu değişimi İstanbullulara bağlamaları oldukça manidardır: Ömer Efendi’nin “‘Aha, bu İstanbullular tuhaf oluyor’ dedi. ‘Evet, çok tuhaf... bizim mahalleyi epeyce tuhaflaştırdılar, hani...’ ‘Doğrusu, karıyı kızanı pencerelerden alamaz olduk’” (Ankara: 72). değişen kadın-erkek arasındaki ilişkiyi bu şekilde yorumlaması sosyal yapıdaki farklılıkların eleştirisinin romandaki yansımalarından sadece biridir. Elbette ki Yakup Kadri bu gibi eleştirilere çeşitli fonksiyonlar yüklemiştir. Eski ve yeni nesillerin değerlerinin çatışması olarak da algılanabilecek olan bu eleştirilerle aslında arzulanan ideal yeni insan modeli yeni nesillere tanıtılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda yeni nesillerin yaptıkları hatalar ve Ankaralıların bu kötü yerde yaşamaktan duydukları memnuniyet karşısındaki duyarsızlıkları da yazarın eleştiri oklarına isabet etmiştir. Öyle ki Yakup Kadri’nin nesiller arasındaki farkı daha iyi bir şekilde anlatabilmek için roman içinde toplumsal meselelere de kayıtsız kalmadığı görülür.

Yazar idealist bir gözle yeni kurulan devletin başkenti Ankara’daki durumdan rahatsızlık duyarak bütün itirazlarıyla âdetâ Türk toplumunu, özellikle de yozlaşmaya başlayan aydınları gelecekteki tehlikelere karşı uyarmaktadır. Bunun için de Selma protagonistinin İstanbul’dan Ankara’ya gelmesi gerekmektedir. Selma’nın İstanbul’dan Ankara’ya gelişiyle başlayan roman, onun gözlemleriyle ve yaşadıklarıyla kurgulanmaktadır. Söz gelişi birinci bölümünde Selma ve kocası Nazif arasında geçen diyalogda Selma Hanım’ın yarım bırakılan bir evi görünce ülkedeki maddî ve teknik imkânsızlığı eleştirmesine karşılık, Nazif Bey bu yarım kalmışlığın sebebini onun sandığından çok daha farklı bir sebebe bağlamaktadır. Nafiz Bey bu evin maddî ve teknik imkânsızlıkların dışında, toplumdaki batıl inançlar nedeniyle tamamlanmamış olduğunu ifade eder. Muhtemeldir ki Yakup Kadri bu eleştirisiyle toplumsal bir sorun

olan batıl inançların, insanların geri kalmalarına sebep olduğunu anlatmak istemektedir: “Anadolu’nun hemen birçok yerinde yeni yapılan evler, nazar değmesin diye böyle yarım bırakılır. ‘Hiç değilse beş, altı yıl’” (*Ankara*: 30).

Sosyal bir mesele olan yanlış Batılılaşmanın yani mondenliğin de eleştirisinin yapıldığı ikinci bölümde aynı zamanda modernleşmek için bir gereksinim olan doğru Batılılaşmanın da önemine yer verilmektedir. Eleştiri ve övgünün bir arada bulunduğu romanda özellikle de taklitçi, varını yoğunu boş şeyler için harcayan, özenti olmaktan öteye gidemeyen Batılılaşmanın sosyo-ekonomik açıdan değerlendirilmesi de yapılmaktadır. Bu değerlendirmelerde genellikle kültürel değerlerimize sahip çıkarak Batı’nın ilminden ve fenninden de faydalanmak suretiyle yeni bir ülkenin temellerinin atılabileceği anlatılmaktadır. Çünkü Yakup Kadri her iki kültür arasında ciddî bir sentez yaptıktan sonra ancak bu şekilde inkılâplardan beklenen olumlu sonuçlara ulaşılabilceği görüşündedir. Bu sebeple *Ankara*’da mimariden, giyim-kuşama, eğlence anlayışına kadar pek çok alanda inkılâpların bazı kesimlerce yanlış anlaşıldığı ve yorumlandığı ifade edilirken aynı zamanda mondenliğin zararlarından da bahsedilmektedir. Söz gelişi romanın ikinci bölümünde pek çok yeniliğin başarısızlıkla sonuçlanmasına bir örnek olarak modern mimari alanında yapılan yanlışlara da yer verilmektedir. Özellikle de şehirleşme sırasında modern mimarinin yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıkan bu gibi trajikomik durumların sonucunda yaşanan olumsuzluklar modernizmin toplum tarafından henüz ne olduğunun anlaşılmamış olmasına bir örnektir.

Romanda yeni Ankara’daki değişikliklerin süratle devam ettiği, mimari eserlerde de Batılı tarzın yakalanmaya çalışılırken başarısızlıkla sonuçlanması, hem apartmanların hem de resmî binaların estetik yapılmamasına neden olmuştur. Ne zaman ki modern mimarinin ne olduğunun tam anlamıyla anlaşılmasıyla bir taraftan binalar güzelleştirilirken diğer taraftan evlerin içinin zevksiz bir hâl aldığı romanda şöyle eleştirilmiştir:

Osmanlı devrinin medrese ve imarethane mimarisinin soysuzlaşmış bir devamı gibi idi. (...) Fakat, bu modern zevki evlerin içine doğru sokulurken acayip bir soysuzluğa uğruyor, adeta rokokolaşıyordu. (...) Evlerin içini adeta bir kabus havasına buladılar (*Ankara*: 128).

Romanın ilk bölümünde Kuva-yı Milliye’deki başarıları ve Batı medeniyetinin olumsuz yönlerini idrak edebilen Hakkı Bey’in savaş kazanıldıktan kısa bir süre sonra

bütün ideallerinden uzaklaştığını ve yanlış Batılılaşmanın tuzağına düşen bir monden olarak Selma'nın eleştirilerine maruz kaldığını görüyoruz. Yakup Kadri'nin romandaki ideal karakteri olan Selma'nın yabancılaşma ve yozlaşma karşısındaki tepkisi ise Sevim Kantarcıoğlu'nun da belirttiği üzere yeni kurulan ülkenin modernleş(tiril)mesi hususunda yapılan yanlışları göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir: "Selma, içinde yaşadığı bu monden dünyaya ve züppeleşen kocası Hakkı Bey'e giderek yabancılaşmakta, yalnızlaşmakta ve millî mücadele günlerinin özlemini çekmektedir" (Kantarcıoğlu, 2008: 298).

Selma'nın yanı başındaki isimlerden biri olması nedeniyle de romanda mimari alanındaki eleştirilerden Hakkı Bey'in evi de nasibini almıştır. Çünkü savaş sonrasında Batılılaşmayı, çağdaşlaşmayı şekilden ibaret gören ve anlayan gösteriş meraklısı biri hâline gelen monden Hakkı Bey'in evi, yanlış anlaşılan modernleşme çabaları sonucunda gereksiz eşyalarla doldurulmuş, şaşaalı ve bir o kadar da sıkıcı bir ortam hâline gelmiştir (*Ankara*: 130-131). Hiç şüphesiz ki modernleşme dönemi Türkiye'sinde toplumsal değişim ve dönüşümleri takip edebilmek açısından mimari özellikle de onun bir parçası olan evler üzerine yapılan bu gibi eleştiriler oldukça önemlidir. Sanırsınız ki romanda bu şekilde yozlaşmaya başlayan Hakkı Bey'in evinin değişen yüzüyle yanlış modernleşmenin kendini gösterdiği alanlardan biri olan özünden ve amacından uzaklaşmış mimarinin olumsuz etkileri de ortaya konmak istenmiştir.

Romanda yanlış modernleşme sorunu çerçevesinde mekânlardaki bu gibi çatışmalarla birlikte halk ve bürokratlar arasındaki kopukluğa da sıkça yer verilir. İnsanın değişiminin mekânların değişimiyle ilişkilendirilerek anlatıldığı romanda aynı zamanda eski ile yeni nesil arasında sıkışan Neşet Sabit'in yaşamış olduğu ikilem ülkenin modernleşme sürecinin sıkıntılarıyla açıklanmaya çalışılır. Öyle ki millî mücadele sonrası yaşanmaya başlanan yeni hayat tarzı Selma gibi Neşet Bey tarafından da bir türlü kabul görmez. Ona göre millî mücadele sonrasında değişen insanlar ve onların yozlaşmış yeni hayat tarzı inkılâpların bir sonucu değildir. Bu durum bütün topluma mâl edilemez:

Ben, inkılâbı hiçbir zaman, hayatın dış şekillerini değiştirmek manasına almadım. Hele, bir konfor ihtiyacı, bir konfora erişme manasında hiç alamıyorum. Şüphesiz, içimizde yeni bir hayat hamlesiyle çatlayan şey yeni bir şekle vücut verir, yani yeni bir kabuk bağlar. Fakat bu safhada artık inkılâptan bahsedilemez. Burada, artık, muayyen bir çeşit hayatın kalıplanışı vardır. Biz, sanki inkılâbımızın böyle bir safhasına mı geldik sanıyordunuz? Yok canım, bu gördüğünüz şeyler, bu balo, bu otel, sizin Yenişehir evleriniz, bunlar hep birer hayat kalıbıdır

ama bizim kendi inkılâbımızın ateşinde dökülmüş kalıplar değil. Bizim ruhumuzdaki hayat prensibinin, yeni hayat özünün tomurcuğu da çatlamadı. Çatlamış olsaydı, memleketteki hayat şartlarının yalnız küçük bir ekalliyet lehine değil bütün millet için değişmiş olması lazım gelirdi (*Ankara*: 123).

İnkılâpların amaçlarından biri olan doğru Batılılaşma sürecinde yapılan bu gibi yanlışlardan kurtulmanın yöntemi romanda yine Neşet Sabit tarafından şöyle açıklar:

Milliyetçi Türk garpcısı için garpcılığın en karakteristik vasfı garplılığa Türk üslubunun, Türk damgasını vurmaktır. Şapka bize hâkim değil, biz şapkaya hâkim olmalıydık. (...) Garp medeniyetinin yıkılıp çökmesine sebep olacak unsurları bu taze, arı vatan topraklarına taşımakta ve aşulamakta ne mana vardır? Biz Garp namına Garpta hüküm süren çürümüş bir sınıfın istihlâk ve istihsal (tüketim ve üretim) şartlarını kendimize tatbik etmekteyiz. Tıpkı tehlikeli bir ilâcı kendi kanına aşılayan bir ilim fedaisi gibi (*Ankara*: 136).

Neşet Sabit ayrıca millî ideallerine bağlı yeni toplumun izleyeceği yolu da şöyle gösterir:

Türk cemiyetinin üslubu ne bu kerpiç duvarlar arasında bir örümcek gibi yaşayanlardan, ne de iğreti bir dekor içinde kurulmuş kuklalar gibi zıplayanlardan örnek alabilirdi. Türk inkılâbının vakarlı ve ahenkli ruhu, kendine layık ifadeyi çok daha canlı, çok daha şahsiyetli bir mimaride aramaktadır (*Ankara*: 139).

Ayrıca Neşet Sabit inkılâbın herkes tarafından kendilerine göre anlaşıldığını, uygulama alanına geçirilirken mana ve ehemmiyetinin değiştiğini, bu sebeple de insanların sıkıntı içine düştüklerini Batıcılığın ise kesinlikle bu olmadığını savunur:

‘Efendiler, Garpcılık bu demek değildir. Garpcılığı bir eğlence tarzı telâkki etmeyiniz. Garpcılığın her şeyden evvel bir yapma, kurma, iletme ve işletme gücüdür. Bütün bu yaptığınız şeyler hep ondan sonra gelir’ diye bağırarak olsanız âlemin keyfini kaçırmaktan ve bir ukalâ gibi görünmekten başka bir işe yaramazsınız (*Ankara*: 143-144).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere romanda belli bir kesimden yola çıkarak şekilde kalan Batılılaşmanın eleştirildiği görülmektedir. Özellikle de ikinci bölümde Ankara’da yaşayan varlıklı küçük bir grubun eleştirisi yapılarak Sevim Kantarcıoğlu’nun da belirttiği üzere bu şekilde bireyin toplum içindeki önemi vurgulanmaktadır: “Batı medeniyetinin özüne yüzünü çevirmiş olan yeni Cumhuriyet’in bu insanları, Batılılaşmayı yanlış anlamakta ve yorumlamaktadırlar” (Kantarcıoğlu, 2008: 294). Albay Hakkı Bey ve eski milletvekili Murat Bey gibi kimselerin hak etmedikleri bir parayla gösteriş yapmak suretiyle ideal insan modelinden çıkarak monden bir topluluk hâlini almaları dönem içinde sıkça rastlanan karakterlerdendir:

Arpalıklardan elde ettikleri ve eğitimini almadan sahip oldukları paraları giyim kuşam, balo ve danslı çaylar için, yarış içinde, hiç durmaksızın değiştirdikleri mobilyalar için harcayan bu batı taklitçisi azınlık, ne kendi kültür değerlerinin bilincindedirler, ne de taklit ettikleri batılılığın özünü anlayabilmişlerdir. Onlar bilinçsizce batının çürümüş değerlerine talip olduklarının bilincinde bile değillerdir (Kantarcıoğlu, 2008: 295).

Yeni kurulan topluma ve kültüre zarar verecek bu gibi davranışların eleştirildiği romanda yazarın bütün itirazları elbette ki toplumun bilinçlenmesine yöneliktir. Halk savaş sonrasında yokluk içinde yaşarken millî serveti tüketen bu kişilerin gösteriş meraklısı hâline gelmeleri modernleşme sürecinin Türkiye’de başlangıçtan itibaren bazı kesimlerce yanlış anlaşıldığını göstermektedir. Aynı zamanda bireylerdeki bu değişim toplum olarak henüz yeni tanışılan modernizmin insanı yücelterek bireye yaptığı vurgunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Öyle ki bencilleşme, duyarsızlaşma gibi ruh hâlleri iktidar hırsının da etkisiyle dünyevî olana artan düşkünlüğün beraberinde getirdiği buhranların ve mutsuzlukların bir örneği olarak görebiliriz. Bu durum, insanları zamanla tehdit edecek bir sorun olan ideallerin bir kenara bırakılarak araçların amaca dönüşmeye başladığının da erken dönem bir kanıtıdır.

Romanda ayrıca monden yani bir Batılı gibi giyinebilme ve yaşayabilme yarışının da yazar tarafından hoş karşılanmadığını görüyoruz. Günümüzde aşırı ve hızlı tüketim, moda düşkünlük şeklinde sosyal bir mesele olarak karşımıza çıkan, postmodernistlerin de ısrarla eleştirdikleri bu durum, her geçen gün ülkenin millî gelirini tıpkı 1930’larda olduğu gibi küçültmektedir. Farklı şekillerde olsa da benzer sorunların hâlâ geçerliliğini koruması *Ankara*’da Türkiye’nin modernleşmesine yönelik yapılan eleştirilerin geçmişten günümüze haklılığını kanıtlar. Söz gelişi romanda monden Hakkı Bey’in ısrarı üzerine Selma Hanım’ın eğlencede giydiği fakat ideal neslin temsilcisi olması nedeniyle bir türlü benimsemediği, yadırgadığı kıyafeti, makyajı, parfümü o dönem Batılı tarz yeni moda giyimin bir örneğidir (*Ankara*: 105-106). Selma’nın yanı sıra romanda yanlış Batılılaşmanın temsilcilerinden olan Hakkı Bey’in de kıyafet seçimi, özellikle Selma tarafından eleştirilmektedir. Çünkü ona göre millî mücadele davası monden bir yaşamla devam etmekte, bu da ülke için oldukça tehlikeli bir durum olmaktadır. Benzer bir şekilde her geçen gün bulunduğu bu sahte dünyada yabancılaşan ve oradan uzaklaşmak isteyen romanın ideal kişisi Selma, kocası Hakkı Bey’deki yozlaşmanın farkında olduğu için şöyle eleştirmektedir:

Onda bir seyirci kalabalığı önünde, bir marifet gösteren artist tavrı vardır. Sanki etrafta ‘işte bir kadın dansa böyle davet edilir. Danstan sonra bir kadınla böyle meşgul olunur.’ demek istiyor gibiydi. (...) Lakin o akşam ilk defa olarak, hissettiği, kocası gibi kurulu bir kukla olmaktansa, öbürleri gibi hareketsiz mankenler halinde kalmak mutlaka daha az gülünç, daha az hor görülmeğe layıktır (*Ankara*: 99).

Medenileşme yolundaki bu süreçte yapılan böylesi yanlışlar yazar tarafından şöyle eleştirilir:

Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek ve hele bu iddiada Avrupalılar nezdinde, Avrupalılar arasında muvaffak olmak bunlara büyük bir zafer kazanmak kadar ehemmiyetli görünüyordu. (...) Lakin bazen, bu muvaffakiyetlerin gene Türkler arasında bir nevi rekabet, bir nevi kıskançlık hisleri de uyandırdığı oluyordu. O vakit, bütün aileler arasında bir giyim kuşam yarışısı başlıyordu (Ankara: 106).

Romanda yer alan uyarı niteliğindeki bu gibi eleştirilerin fonksiyonu hem bireyi hem de toplumu bilinçlendirmektedir. Dolayısıyla romanda millî umutların teşekkül ettiği yer olarak Ankara, savaş sonrası olumsuz şartlarının yanı sıra yeni kurulan devlet içindeki olumlu taraflarıyla da anlatılmaktadır. Yazarın bütün bu olumlu düşüncelerine rağmen Millî Mücadele ruhunun yozlaşmaya başlamasıyla ilgili yaptığı eleştiriler ise Türkiye'nin modernleşme sürecinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Çünkü Yakup Kadri yozlaşmamış millî mücadele ruhunun tekrar ortaya çıkmasını isteyerek üçüncü bölümde bununla ilgili hayallerinden bahseder. Romanda Selma ve Neşet Sabit tarafından ülkeyi olumlu yönde şekillendiren idealist insanların yanı sıra çoğunlukla hem bürokratlar hem de esnaflardan oluşan modernlik sevdasına tutulmuş küçük bir grubun da eleştirisi yapılmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, çoğu kez ideallerinden uzaklaşan yozlaşmış kişilerin ülkeyi geriliğe, fakirliğe sürüklemeye başladıklarını düşünen yazar, onların bu değişimini ve yaşam şekillerini eleştirmiştir. Romanda ayrıca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlaşma, sistemleşme gibi bazen şekilde kalan uygulamalardan arındırılmak suretiyle kalkındırılması için teşviklerde bulunulmuştur. Bu teşviklerde yazarın kendini daha iyi bir şekilde ifade edebilmesi hususunda illaki yaptığı eleştirilerin de büyük bir katkısı vardır. Yapılan mücadelelerin ardından kazanılan İstiklâl Savaşı sonrasında Ankara'da olanları görüp hayal kırıklığının anlatıldığı ikinci bölümde ise ekonomik menfaatlerini millî mücadele ruhunun önünde tutan bu kimselerin ülkeyi sürükledikleri felakete dikkat çekilmek istenir. İşte benzer kaygıların, itirazların bugün de yazarlar tarafından ifade edilir oluşu 2000'li yılların metinleriyle 1930'lu yılların edebî metinlerini birbirine yaklaştırırken aynı zamanda modernizmin ülkedeki -çoğunlukla modernleşmenin yanlış anlaşılmasından da kaynaklı- sorunlarının kaynağının geçmiş dönemlerle birlikte idrak edilmesi ve çalışmaların bu şekilde yürütülmesi gerekliliği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunların yanı sıra şunu da ilave etmek gerekir ki Türk edebiyatında kültür, ekonomi ve bilim alanlarında postmodern anlatıyı oluşturacak alt yapının, Cumhuriyet dönemi inkılaplarının temelinde yatan, aydınlanma felsefesinin de bir

sonucu olarak görülen mutlak akılcılığın meydana getirdiği sorunların eleştirisiyle temelleri atılmaya başlanmıştır.

2.3.3. Kuyucaklı Yusuf (1937)

1903-1914 yılları arasında Edremit ve Kuyucak civarlarında geçen olaylardan esinlenerek kurgulanan *Kuyucaklı Yusuf*, adalet-haksızlık, zengin-fakir, iyi-kötü ve tabiat-bürokrasi çatışmaları üzerine temellendirilmesi nedeniyle tek partili Cumhuriyet döneminde yaşanan sosyal meselelere de ışık tutar. Sabahattin Ali roman kişileri aracılığıyla yaptığı bu gibi eleştirilerle toplumsal özgürlüğün ve adaletin savunuculuğunu yapar. Ayrıca Sevim Kantarcıoğlu'nun da ifade ettiği gibi Sabahattin Ali romanda o güne kadar yayımlanan romanlardaki kişilerden oldukça farklı bir karakter meydana getirmiştir. Çünkü toplumsal değerlerin çürümeye başladığı kasabada, adaletsiz bir düzene başkaldırıp, yapmış olduğu bu gibi itirazları meşrulaştırmak suretiyle de hakkını arayan, mücadele ederken aynı zamanda geçirmiş olduğu dönüşümle roman kişinin ötesine varan Yusuf bu gibi vasıflarıyla romans kahramanı özelliği göstermektedir (Kantarcıoğlu, 2008: 321). Kantarcıoğlu'nun bu görüşlerinin yanı sıra Berna Moran da Yusuf protagonistinin bizzat Sabahattin Ali'nin kendi yaşamından izler taşıdığını ifade eder (Moran, 2009 (b): 26). Sevim Kantarcıoğlu ve Berna Moran'ın romanla ilgili bu düşüncelerinin yanı sıra henüz dokuz yaşındayken Nazilli'nin Kuyucak köyünde annesinin ve babasının eşkıyalar tarafından öldürülmesinden sonra hayatta hiçbir yakını kalmaz. Bunun üzerine Yusuf'un kaymakam Salâhattin Bey tarafından evlatlık edinilmesiyle değişen hayatının, ruhsal büyüme sürecinin işlendiği roman bu yönüyle buildings roman türüne de yaklaşmaktadır.

Hem yazarın hayatından hem de dönemin sosyal ve toplumsal olaylarından izler bulabileceğimiz *Kuyucaklı Yusuf*'un, Türk edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Söz gelişi Berna Moran'ın da ifade ettiği gibi bürokrasi ile toprak ağalarının işbirliğinden yola çıkılarak haksız düzenin eleştirisi üzerine temellendirilen *Kuyucaklı Yusuf* Türk edebiyatında Anadolu romanının öncüsü olarak kabul edilebilir (Moran, 2009 (b): 19, 44). Aynı zamanda romanı dönemi içinde ayrıcalıklı kılan bir başka yön ise konunun ele alınışı açısından kendinden önce

yayımlanan romanlardan farklı ve yeni oluşudur. Çünkü *Kuyucaklı Yusuf*'tan önce yayımlanan romanların pek çoğunda yazarlar toplumsal sorunları yanlış Batılılaşma konusu çerçevesinde çözmeye çalışırken, Sabahattin Ali bu romanında toplumdaki değişimin sancılarını sadece Batılılaşma temelleri üzerine oturtmadan değişik bir bakış açısıyla kurgulamıştır. İşte bu sebeple Berna Moran'a göre *Kuyucaklı Yusuf* la birlikte ilk defa romanın ana sorunu toplumsal yapının ezen-ezilen mücadelesiyle birlikte köylü halkın durumunun sınıf çatışması çerçevesinde ele alınmasıdır. Böylelikle Tanzimat'tan o güne Türk romanında büyük bir yenilik yapılmış ve bu roman bazı değişimlerin öncüsü olmuştur (Moran, 2009 (b): 21). Berna Moran'ın da tespit ettiği gibi Batılılaşmanın, modernleşmenin bir sonucu olan kapitalizmin de etkisiyle artış gösteren sınıflar arasındaki ayrımın ve değişim sürecinde toplumun geçirdiği bunalımın sadece tek bir sebebe indirgenmeyip, farklı boyutlarıyla da ele alınması *Kuyucaklı Yusuf* u Anadolu romanının öncüsü olarak kabul etmek için geçerli bir sebep gibi gözükmektedir.

Tüm bunların yanı sıra modern bir roman olmasına rağmen az da olsa modern dünya düzenine yönelik eleştirileri de içinde barındırması nedeniyle *Kuyucaklı Yusuf* Türk edebiyatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Touraine'nin de belirttiği üzere romanda eleştirilen yanlış modernleşmenin de bir uzantısı olarak görülebilecek bürokrasinin ve nüfuzlu kişiler tarafından ezilen halkın ıstırabının temelleri, insanlara mutluluk sunma vaatleriyle ortaya çıkan Aydınlanma felsefesine kadar indirgenebilir. Çünkü Aydınlanma felsefesinin bir sonucu olarak modernizm Touraine'ye göre "Toplumsal merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara -en iyi olasılıkla- ancak özel yaşam dâhilinde yer bırakır" (Touraine, 2012: 26). İşte Aydınlanma çağında bu temel felsefeden hareket edilerek verilen vaatleri gerçekleştirmek için uğraşılırken; akılcılığı esas alarak bilimin gelişmesiyle toplumun ilerlemesi, refah seviyesini yükselterek yaşam koşullarını iyileştirme ve teknoloji alanında ilerlemeyi gerçekleştirmek amaçlanır. Fakat bu süreçte Rousseau'nun da ifade ettiği gibi eşitsizlik, zenginleşme, insanın önüne geçen akıl ve bilim gibi pek çok olumsuzluğun da ortaya çıkması engellenememiştir: "Tanrı elinden çıkan her şey iyidir, insan elinde her şey yozlaşır" (Touraine, 2012: 38-43).

Aydınlanma felsefesinin olumsuz bir yönü olarak görülebilecek bu değişimle birlikte kendi çıkarları için çalışmayı amaçlayan bir toplum olgusunun da temelleri

atılmıştır. *Kuyucaklı Yusuf*’ta sıklıkla yer verilen bu çıkar ilişkilerine dayalı yozlaşmış hayatın eleştirisinin mutlak surette bir işlevi vardır. Öyle ki kapitalizmin toplumda yol açtığı ve her geçen gün etkisini artıran sınıf farklılıkları sonucu ortaya çıkan yeni bir düzendeki iş bölümü ve çıkar ilişkileri beraberinde ezilen insanların sayısını da artırmıştır. Elbette ki *Kuyucaklı Yusuf*’ta da bu artışa dikkat çekilmiştir. Sabahattin Ali, bu şekilde modernizm içinde onun olumsuz yönlerinden biri olan henüz sistemleştirilemeyen bürokrasi karmaşasının nasıl toplumsal bir ıstıraba ve baskıya dönüştüğüne tepki gösterir. Bizce bu durum modern dönem romanları içinde *Kuyucaklı Yusuf*’u Anadolu romanının öncüsü olmak özelliğinden çok daha öteye götürerek evrensel bir kategoriye taşır. Söz gelişi Berna Moran ve Sevim Kantarcıoğlu romantiklerin felsefesiyle, Sabahattin Ali’nin modernizmin olumsuz sonuçlarına yönelik yapmış olduğu itirazlar arasında bir bağ kurarlar. İşte bu bağ çalışmamızın konusu olan modernizm eleştirisiyle oldukça ilgilidir. Çünkü Aydınlanma Hareketi’nin ortaya çıktığı dönemlerde onun sonuçlarından biri olan modernizmin özgürlük vaatlerinin ötesinde, sınıflar arasındaki farkı daha da artırdığı görülmektedir. Bu yeni düzende, romantiklerin ortaya çıkan meselelere yönelik itirazları dikkate alınırsa modernizm eleştirilerinin henüz modern dönemin içinde başladığı düşünülebilir.

Söz gelişi Aydınlanmaya itirazla başlayan ve modernliğin ahlâkî çöküş, ezilmişlik, eşitsizlik, özel mülkiyet, özgürlüklerin sınırlanması gibi vaatlerine kuşkuyla yaklaşan romantizm modernizme karşı ilk ciddi direniş olarak düşünülebilir. Öyle ki modern olan hemen her şeyin iyi olmadığını savunan romantikler, aydınlanma felsefesinin yücelttiği akla ve aklın egemenliğine topyekûn bir itirazın dışında yani tasfiyeci olmamak kaydıyla direniş gösterirler. Özellikle de aklın, bilginin ve bilimin yüceltildiği modern dönemde böylesi olguların egemenliği karşısında vicdan, hayaller, sezgi, sevgi gibi duygularını sürekli kontrol etmek zorunda olan, her geçen gün istediği gibi yaşayamamaya başladığı için ezilen insanın çaresizliğine bir tepkidir aslında romantizm. Dolayısıyla romantizm, aklın ve bilginin bu kadar yüceltilerek duyguların ikinci planda bırakılmasına itiraz eder. Söz gelişi romantizmden etkilenen ve aynı zamanda onu da etkileyen J.J. Rousseau’nun -bir modernist olmasına rağmen- modernizm içinde aklın ve bilginin olduğundan daha fazla yüceltilmesi sonucu ortaya çıkan ‘yozlaşma’, ‘iletişimsizlik’, ‘yalnızlık’, ‘yabancılaşma’ gibi olumsuz etkileri eleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Rousseau’nun iyimser akıl çağının vaatlerinden

uzaklaşılması sonucu ortaya çıkan böylesi bir eşitsizlikle mücadelesi ve bürokrasi karşısında doğaya sığınarak özüne geri dönen birey aracılığıyla halkın egemenliğini temsil etmesi nedeniyle anti-modern bir tavır sergilediği görülmektedir (Touraine, 2012: 38-39).

J.J. Rousseau ile ortaya çıkan, iktidara karşı kişisel özgürlüğe ya da kolektif geleneğe değil de, düzensizliğe karşı düzene, özel çıkara karşı doğa ve topluluğa çağrıda bulunan modernizmin içerisinde eleştirisi. (...) Rousseau için toplum akılcı değildir ve modernlik birleştirmekten ziyade bölme özelliği gösterir. Çıkar mekanizmalarının karşıtı olarak genel iradeyi, özellikle de doğaya, yani akla geri dönüşü koymak, insanla evrenin barışıklığına yeniden kavuşmak gerekmektedir (Touraine, 2012: 40-41).

Rousseau'nun modernizme yönelik bu gibi eleştirileri ile Kuyucaklı Yusuf'un toplum düzenine yönelik itirazları birbirine o kadar benzemektedir ki Sabahattin Ali'nin romandaki eleştirilerini açıklarken Rousseau'nun felsefesinden de faydalanmak yararlı olacaktır. Öyle ki Sabahattin Ali'nin de itirazlarının temelini oluşturan, Rönesans sonrasında Batı'da ortaya çıkan, paranın gücü, parasızlığın esareti, modernizmin ekonomik sömürgeciliği gibi durumlar Berna Moran'ın da belirttiği üzere J. J. Rousseau'nun "Doğaya dönelim" temeli üzerine kurulan felsefesiyle ilişkilendirilebilir:

Eşitlik vardı aralarında. Ama zamanla işbölümü ve mülkiyet çıktı ortaya ve doğal durum bozuldu. İnsanlar zengin ve fakir olarak bölündüler. Zenginler güçlüydüler. Ve egemenliği zorbalıkla ellerine geçirdiler. 'efendi oldular ve eşitlik kalktı.' Bu keşmekeşten ve denetimsiz yaşamdan kurtulmak için bir sözleşmeyle düzenli topluma geçtiler, ama gerçekte hiçbir şey düzelmedi. Tersine, zenginlerin gücü yasalarla pekiştirildi ve meşrutiye kazandı. Paranın gücü üzerine kurulmuş, insanların kendi çıkarları için başkalarını ezdikleri, yalan, dolan, hile ve ikiyüzlülük sayesinde başarıya ulaştıkları düzende artık, masum 'doğa insan' ortadan silinmiş, onun yerini, ahlaken çürümüş 'yapay insan' almıştı (Moran, 2009 (b): 33).

Modernizm eleştirisi üzerine temellendirilen bu felsefe tam da modernizmin vaat ettiği eğitim, özgürlük, düzen, daha iyi bir yaşam gibi pek çok güzelliğin başarılabilmesi sonucu ortaya çıkardığı sorunlardan bazılarının sorgulanmasını amaçlar. Yusuf'un da bu gibi sorunlara direnişi Türk romanında bir ilk olarak kabul edilebilir. Yusuf'un mücadelesini Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'ndeki Montesquieu'nun tanımladığı 'soylu haydutlara' benzer bir ilişkiden yola çıkarak romantizmle ilişkilendiren Berna Moran, romandaki itirazların temellerini de bu şekilde açıklamaya çalışır:

Bugünkü düzeni ortadan kaldırmak şarttır. Ne var ki, yapılacak iş 'doğal durum'a dönmek ya da tekrar ilkel insan olmak değil 'doğal insan'ın özüne uygun, onun masumluğunu bozmayacak, mutluluğunu engellemeyecek, erdemli kalmasını sağlayacak adaletli yeni bir toplum biçimi bulmak'tır (Moran, 2009 (b): 33-34).

İşte tam da Kuyucaklı Yusuf'un bütün itirazlarının temelinde böylesi bir tepki vardır. Nitekim bu tepkilerin pek çoğunun modernizm sonrasında ortaya çıkan

toplumsal sorunlar olduğu aşikârdır. Modern bilimin, kapitalizmin erken dönem bir eleştirisi olarak görülebilecek olan bu felsefe ve modernizmi itibarsızlaştırma çalışmaları dönem içinde hafife alınmaması gereken, günümüze de ışık tutan eleştiriler olarak düşünülebilir. Bu sebeple Fischer’in de ifade ettiğı gibi romantizmi, “kapitalist burjuva düzenine, yitirilmiş düşler düzenine, iş hayatı ve kazancın bayağılığına karşı bir ayaklanma, tutkulu ve çelişmeli bir Ayaklanma Hareketi” olarak özetlemek mümkündür (Gürsel, 1997: 19).

Modernizmin özgürlük vaatlerinin ötesinde sınıflar arasındaki farkı daha da artırdığı bir dünyada ona karşı tepkilerin kendi döneminde başladığını örneklendirmek ve postmodernistlerin modernizme yönelik itirazlarını tarihî süreç içinde açıklayabilmek için Rousseau’nun konu hakkındaki düşüncelerini daha ayrıntılı bir şekilde bilmek faydalı olacaktır. Rousseau modernliğin modernist eleştirmeni olarak itirazlarıyla, doğal olana geri dönme çağrısı yapmıştır. Rousseau ayrıca zamanda modernleşmeyle birlikte doğal yaşamdan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlayan toplumların, huzursuzluklarının zamanla isyana dönüşmesinin de modernizm içindeki ilk temsilcilerindendir. Touraine’ye göre “Bu doğalcılık (naturalizm) bir modernlik eleştirisidir, ama modernist bir eleştiridir; Aydınlanma felsefesinin aşılmasıdır” (Touraine, 2012: 40). Özellikle de bütün kurumların insanı sınırlandırarak özgürlüğünü kısıtladıkları düşüncesinden yola çıkan Rousseau’nun bürokrasi eleştirisi, daha önce de belirttiğimiz gibi Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* romanındaki eleştirileriyle benzerlikler gösterir. Her ikisi de sıkıldıkları ve bunaldıkları zaman henüz kirlenmemiş, yapaylıktan uzak doğaya sığınarak arınmayı tercih ederler. Çünkü Rousseau’ya göre devlet otoritesi karşısında doğal yaşama geri dönmek gerekmektedir (Touraine, 2012: 41). Nitekim bu felsefeyle benzerlik gösteren *Kuyucaklı Yusuf*’ta ‘bürokrasi eleştirisi’, ‘mutsuzluk’, ‘yalnızlık’, ‘doğaya sığınma’, ‘yabancılaşma’, ‘iletişimsizlik’ gibi temalara sıklıkla yer verildiğı görülmektedir. İşte bu hususta sosyal sınıfların ortaya çıkması, ezen-ezilen sayısındaki artış ve bireyin özgürlüğünü yitirışı *Kuyucaklı Yusuf*’ta tıpkı Rousseau’nun felsefesindeki gibi romantik bir başkaldırı olarak kendini göstermektedir. Ayrıca modernizmin hazırlayıcısı olan Aydınlanma’nın “düşünen insan” modeline karşılık “hisseden insanına” değer veren romantiklerin doğaya, doğal olana kaçmak suretiyle yaptıkları başkaldırıları, Sabahattin Ali’nin romanında hem Yusuf hem de Salâhattin Bey şahıslarında kendini göstermektedir. Sevim Kantarcıoğlu, yazarın Yusuf’u tabiata

yönlendirerek hâkim düzene karşı bir itirazda bulunduğunu ve aynı zamanda bireyden yola çıkarak özgürlüğün, demokrasi düşüncesinin daha geniş kesimlere ulaştırılmasını amaçladığını ifade eder (Kantarcıoğlu, 2008: 321).

Berna Moran ise hayatın zorluklarıyla çok küçük yaşta tanışan, toplumda kendine bir türlü yer bulamayan ve kasabadaki yozlaşmış düzenden sıkılıp doğaya sığınan Yusuf'u bu nedenle romantizmin 'vahşi soylu'suna benzetir: "Hiç kimse bu çocuğun şimdiye kadar herhangi bir münasebetle, herhangi bir hissi tezahür gösterdiğini görmemişti. (...) Yusuf'un hislerini göstermekten çekinmediği yegâne mahlûk, küçük Muazzez'di" (*Kuyucaklı Yusuf*: 22). Belki de bu sebeple Yusuf modern dünyanın olumsuz yönlerine akıl erdiremediği gibi bunlara göğüs gerecek kadar güce de sahip olamamıştır. Özellikle de bu durum onun köyden kasabaya gelmesiyle beraber hemen her şeye yabancılaşması sonucu mutsuz bir insan olarak yaşamaya başlamasının bir gerekçesi olarak da kabul edilebilir.

Ne yaparsa yapsın, kimlerle arkadaş olursa olsun, alışamıyordu bu şehirlilere vesselam... Kendisini mütemadiyen yabancı ve ayrı buluyordu. Onların işlerine akıl erdiremiyordu. Mesela, en sevdiği arkadaşları bile onu bazen şaka olsun diye aldatır, hiç lüzumu yokken yalan söylerlerdi. (...) Sonra bu fakir işçilere bu köpek muamelesini yapmaya neden lüzum görüyorlardı? (...) Ya Allah bu ağaları ve ağazadeleri de fıkara yaratsaydı? (*Kuyucaklı Yusuf*: 32-33).

Görüldüğü üzere yazar, romandaki yalnız ve mutsuz kahramanı doğallığa geri döndürmek için böyle bir yoksunluk içinde bırakmayı tercih etmiş olabilir. Çünkü Yusuf köydeki doğaya âşık iken kasabadaki yaşamı âdeta bir ölüm yeri olarak görür: "Oraya, o küçük ve çukur yere gidip gömülmek mecburiyeti ona pek acı geldi" (*Kuyucaklı Yusuf*: 142).

Yusuf'un toplumsal düzenle uyşamamasından kaynaklanan bu mutsuzluğuna romanda çareyi yapay, karmaşık, kokuşmuş, kirlenmiş, hileler üzerine kurulmuş kasabadan kaçarak; masumiyetin, dürüstlüğün ve samimiyetin yeri olan bozulmamış doğanın kaynağına yani dağlara, köylere kaçmakta bulduğu görülmektedir:

Yavaş yavaş etraftan ne kadar ayrı olduğunu hissetmeye başladı. Bir an içinde deminkinin tamamıyla aksi olan bir yalnızlık duygusuyla sarsıldı. Etrafına baktığı zaman ağaçların, bulutların, derenin kendisinden hızla uzaklaştığını sezer gibi oldu (*Kuyucaklı Yusuf*: 81).

Kasabanın labirentleşen mekânlarında özgürlüğünü bir türlü duyumsayamayan Yusuf, her ne kadar tabiatın kucağında huzur bulsada burası bile kendini bağımsız hissetmesine yetmemektedir. İşte bu ruh hâli sadece Yusuf'un değil aynı zamanda kaymakam Salâhattin Bey'in de yer yer dağlara kaçmak suretiyle yenilenmesiyle ve

huzur bulmasıyla benzerlik göstermektedir. Gerçi onun bu arayışında eşiyle olan iletişimsizliğinin de büyük etkisi vardır. Sabahattin Ali, Salâhattin Bey'in doğaya sığınmasının nedenlerinden biri olan eşiyle huzursuzluklarına dikkat çekerken aynı zamanda evlilikte yapılmaması gereken yanlışların eleştirisiyle toplumdaki bir başka sosyal meseleye, evlilik kurumunun hassasiyetine dikkat çeker.

Kaymakam Salahattin Bey, evvelce de söylediğimiz gibi, gündüzleri biraz ağırca olan işiyle, geceleri de içkisiyle meşguldü ve yaşayıp gidiyordu. Memlekette münasebette bulunduğu adamlar az ve seçmeydi. Uzun memuriyetlerin tecrübesi, yerlilerin kendisi gibi memurlarla niçin ahabap olduklarını ona öğretmişti. Tongaya basmayı pek sevmediği ve namuslu kalmak niyetinde olduğu için ziyafetlere, davetlere pek aldırış etmez, çok itimat ettiği, hukuk mezunu birkaç avukat ve bazen de ceza reisi ile sessiz sessiz içmeyi tercih ederdi (*Kuyucaklı Yusuf*: 50).

Karısıyla arasındaki sorunlar nedeniyle evden uzaklaşarak içki âlemlerine katılan Salâhattin Bey kiminle oturup kiminle oturmayacağını tayin edebilecek biridir. Fakat Salâhattin Bey de tıpkı Yusuf gibi yozlaşmış, temelleri sağlam atılmayan bürokratik düzen karşısında o kadar hayattan bezmiştir ki zamanla yabancılaşarak bunlarla mücadele dahi edemeyecek bir duruma gelmiştir: “Salâhattin Bey dünya ile alakasını böyle erken kesme ve hayata daha şimdiden biraz yabancı olmaya başlamasaydı, belki başka bir yere naklini ister, kızına orada hayırlı bir kısmet arardı” (*Kuyucaklı Yusuf*: 116). Her ikisinin de bürokrasi karşısındaki çaresizliğini gösteren doğaya sığınmak suretiyle mutluluk arayışı modernizmin birey üzerindeki olumsuz etkilerinden biri olarak düşünülebilir. Bizce Sabahattin Ali bu şekilde başkaldırısını meşrulaştırarak köydeki halk için ne bürokratlardan ne de aydınlardan hiçbir şey beklemediğini ve devlet otoritesini yadsıdığını apaçık ifade ederek yozlaşmış düzenin de eleştirisini yapar. İşte bu örneklerde Yusuf, Rousseau'nun modernizm eleştirisi üzerine temellendirdiği ve “soylu vahşi” olarak adlandırılan felsefeye uygun bir karakter olarak karşımıza çıkar: “Hayatta hiçbir şey ona kıymetli görünmemiş, peşinden koşmak, erişmek, sahip olmak arzusunu vermemişti. Etrafına daima bir yabancı gözüyle bakmış, hiçbir yere bağlanmak arzusu duymamış, bu yalnızlığının gururu içinde memnun olmaya çalışmıştı” (*Kuyucaklı Yusuf*: 88). Eserin bel kemiğini oluşturan ve bireyin toplum ile olan çatışmasının anlatıldığı bu cümlelerden anlaşılacağı üzere, yoğun bürokrasinin de etkisiyle ortama yabancı kalan, sürekli kendini yalnız hisseden Yusuf'un mutlu olmasını engelleyen pek çok sebep vardır.

Öyle ki kasaba hayatı ile köy hayatı arasında sıkışıp kalan Yusuf bir türlü kasaba hayatına alışamaz. Ona göre kasabada yaşayan pek çok kişi adalet duygusundan

habersiz, bencil, hilekâr, rüşvet alıp veren, ekonomik açıdan sömürmeye meyilli, acımasız, ahlâkî eksiklerle donanmışlardır. Yusuf'un kaymakam Salâhattin Bey'in evinde başlayan bu yalnızlığı ve mutsuzluğu kısa süren okul yıllarında da devam eder. Elbette ki alışamadığı mekânlarda yaşamak mecburiyetinde olan Yusuf'un bu mecburiyeti eğitim, bürokrasi gibi hayata dair pek çok unsuru değerlendirme imkânı bulmasına da yardımcı olmuştur. Söz gelişi Yusuf eğitim sistemine bir türlü alışamaz. Bu sebeple de okumayı ve yazmayı öğrendikten sonra eğitim sistemini beğenmeyerek okuldan ayrılır: "Hocanın bildiği birisinin işine yarasa, kendi işine yarardı" (*Kuyucaklı Yusuf*: 24). Onun bu gibi sisteme yönelik eleştirileri bireysel çerçevede değil halk adına yapıldığı için oldukça işlevseldir. Bu gibi yönleriyle *Kuyucaklı Yusuf*'un o güne kadar yazılan romanlardan farklılıklar gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Sürekli toplumdan ve sistemden uzak olan Yusuf'un bu durumu bir bayram sabahı Şakir'le istemeyerek de olsa tartışmasıyla değişecektir. Bu günden sonra soylu kasaba burjuvazisiyle karşı karşıya gelmek zorunda kalan Yusuf'un hayatında pek çok değişim yaşanır: "Yusuf'un şimdiye kadar daima biraz yabancı kaldığı bu şehrin cereyanına kendini kaptırması, yani bu şehirdekilerle, müsbet veya menfi münasebetlere geçmesi, bu şehirde asıl 'yaşamaya' başlaması da böyle bir bayram gününe tesadüf eder" (*Kuyucaklı Yusuf*: 35). O artık bu günden sonra varlığını hissetmeye başlar ve toplumda görünür kılındığı bu durum aynı zamanda o günden sonra Yusuf'un toplumla uyum sağlamak için çabalamaya başlamasına da zemin hazırlar: "Yusuf'ta yavaş yavaş yabancılık kayboluyor ve etrafına katışmak temayülleri belirliyordu" (*Kuyucaklı Yusuf*: 114). Eğitimsizliği, kasabadaki soyluların entrikalarına maruz kalması ve toplumsal iş bölümüne karşı çıktığı için uzun süre işsiz kalan Yusuf, Salâhattin Bey öldükten sonra hem kendini hem de ailesini ayakta tutabilmek için bir şeyler yapması gerektiğini düşünür (*Kuyucaklı Yusuf*: 112-113). Onun bir şekilde hâlâ tutunamadığı bu aileye ve şehir hayatına katılma arzusu Salâhattin Bey'in ölümünden sonra mümkün olacaktır. Sağlam karakterli, ahlâkî unsurlara bağlı, sakin biri olan Yusuf bu değişimi sonrasında toplumdaki egemen güçler ve kurulu düzen karşısında direnmeye başlayacaktır:

On seneden beri içlerinde yaşadığı hâlde bir türlü alışamadığı bu insanların arasında onun da sağlam bir yeri olmalıydı. Yalnız kendisine dayanan, yalnız kendisinin olan bir yeri... Ancak ondan sonra başka şeyler düşünebilirdi. Belki kendine göre bir kızcağız da bulur, etrafında akıp gittiğini gördüğü hayat nehrine o da katılırdı (*Kuyucaklı Yusuf*: 113).

Onun bu değişimi aynı zamanda benliğinin diğer yarısı, anima arketipi olarak karşımıza çıkan Sal haddin Bey'in kızı Muazzez'le bütünleşmesiyle gerçekleşecektir. Fakat onun bu bütünleşme sonucu toplumsal düzenle uyum içinde yaşayışı çok uzun sürmeyecek ve Yusuf etrafındaki yanlışlara daha fazla boyun eğmeyecek pek çok yaşağı yıkma isteğine kapılacaktır. Buna, bir buhran anında, Muazzez de dâhil olmak üzere etrafındaki kötü olan herkesi öldürmekle başlar. Böylesi bir sonda çıkar ilişkileri nedeniyle yozlaşmış bir toplumun yok saydığı Yusuf, hayal kırıklıklarının da etkisiyle kendi eliyle öldürdüğü aşkı Muazzez'i gömdükten sonra bilinmez bir yeni hayata doğru yol alacaktır (Kantarci oğlu, 2008: 333).

Bu trajedinin kahramanı Yusuf ölmemiştir.  lmek onun için kurtuluş olabilir. Ama o, ölmekten daha zor bir kadere talip olmuştur. Tahammül edecek ve savaşacaktır. Bir daha bu kötü düzene, sebep ne olursa olsun boyun eğmeyecektir. Hayat onun için savaşarak... (Kuyucaklı Yusuf: 220).

Görüldüğü  zere Yusuf henüz tamamıyla bir tutunamayan değildir. Hâl böyleyken romanda sadece kasabadaki hayata alışamayan Yusuf'un gelişme sürecinde yabancılaşma ve  tekileşme gibi yaşadığı sorunların eleştirisi değil aynı zamanda 'bürokrasi', 'eğitim', 'ahlâkî yozlaşma', 'aylaklık', 'mirasyedilik', 'modaya düşkünlük', 'evlilik', 'yanlış Batılılaşma' gibi toplumun diğer sorunlarından pek çoğunun Sabahaddin Ali tarafından eleştirildiği de görülür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi romandaki eleştirilerin bel kemiğini oluşturan *bürokrasi eleştirisi*  ncelikli olarak kaymakam Sal haddin Bey'in şahsında kendini gösterir. Her ne kadar iyi ve kötü yönleri neredeyse birbirine denk gelen fakat romanda olumlu bir tip olarak çizilen kaymakam Sal haddin Bey'in Edremit'e tayininin çıkmasıyla değişen hayatı romanda bürokrasi eleştirisine hizmet etmektedir. Romanda aydın tipinin temsilcisi olarak karşımıza çıkan Sal haddin Bey de bürokrasinin kurbanı olmuştur. Öyle ki eşraf ve bürokrat arasındaki kirli ilişkiler sonucu halkın çektiği sıkıntının anlatılarak Anadolu'daki bu düzenin eleştirisinin yapıldığı romanda, kaymakam Sal haddin Bey kasabadaki kirli ve çarpık düzenin farkındadır. Fakat memleketin memurlar tarafından değil de adaletsiz, rüşvetçi, ahl ksızlıklarıyla halkı rahatsız eden eşraf, toprak ağaları ve bürokratlar tarafından yönetildiğini bilmesine rağmen onların tuzağına düşecektir. Tıpkı onun gibi fabrikatör Hilmi ve oğlu şakir'in tuzağına düşen Kübra'nın şu sözleri ve Sal haddin Bey'in ona vermiş olduğu cevap dönemin hâkim güçlerinin bir kaymakamı dahi nasıl bezdirdiğini örneklendirmesi açısından oldukça önemlidir:

‘Onlara kimsenin kudreti yetmez’

‘Salahattin Bey, ‘Benim kudretim yeter!’ diyecekti, fakat bunu laf olsun diye söylemek bile elinden gelmedi. Bilhassa, kendisinin ne kadar aciz ve ehemmiyetsiz kaldığını, son günlerin vukuatı açıktan açığa göstermişti. Herhangi bir palavra artık gülünç olmaktan başka bir işe yaramazdı (*Kuyucaklı Yusuf*: 67).

Bu diyalog göstermektedir ki tıpkı Batılılaşma gibi modernizmin bir sonucu olan ve benzer olumsuz etkileriyle pek çok ülkeyi derinden etkileyen modern devletlerin hukuk kuralları bir taraftan insanlara güzellikler sunarken diğer taraftan bazen de uygulama noktasında tek elde toplanmaya çalışılması nedeniyle oldukça başarısız sonuçlara da neden olmuştur. Söz gelişi kasaba insanı üzerinde büyük baskısı bulunan fabrikatör Hilmi Bey ve oğlu Şakir yozlaşmanın, ahlâksızlığın, yanlış uygulanan bürokrasinin temsilcileri olarak pek çok insana zarar vermeleri nedeniyle romanda ciddi şekilde eleştirilirler. Aylaklığın ve yozlaşmış ahlâkın temsilcisi olan Şakir, alkole düşkünlüğüyle ön plana çıkmaktadır. Böylelikle *Kuyucaklı Yusuf*’ta aylaklığın, mirasyediliğin ve modaya olan düşkünlüğün eleştirisi Fabrikatör Hilmi Bey’in oğlu Şakir şahsında teşekkül eder:

Ayyaş, hovarda, ahlaksız bir şeydi. Babasının kazandığı parayı Rum orospular veya İzmirli oğlanlarla yiyor, etmediği rezalet bırakmıyordu. Bugün çapraz yelekli, lacivert bir elbise giymiş, yeğin üzerine yarım okkalık gümüş bir köstek takmıştı. Fesinin etrafında çok fiyakalı sarılmış oyali bir yemeni vardı (*Kuyucaklı Yusuf*: 37).

Aslında Fabrikatör Hilmi Bey de oğlundan farksız değildir. Romanda o da yozlaşan toplum fertlerinden biri olarak karşımıza çıkar:

Bunlarda biraz hakikat bulunması lazımdı. Çünkü şöyle böyle bir servet, baba ile oğulun bitip tükenmez israfına yetmezdi. (...) Hilmi Bey, Şakir’in hareketlerini düzeltceği, onu yola getireceği yerde, aynı şeyleri kendisi de, hatta çok kere oğlu ile beraber yapar; İzmirli, Midilili veya Rum çocukları ile yazın Cennetayağı, kışın hamam âlemleri tertip eder, avuç avuç para saçardı. Bunları gören Şakir’in niçin daha ileri gitmediğine hayret edebilirdi (*Kuyucaklı Yusuf*: 51).

Şakir böyle alkollü olduğu bir gün adam öldürür. Tevkif edildikten sonra ise hapisanede kalması gerekirken babasının nüfuzu nedeniyle hür bir insan gibi geceleri hapisaneden çıkarılarak evine gönderilir ve herkesten farklı muamele görür. Kaymakam Salâhattin Bey’in ona yapılan bu iltiması önlemekteki çaresizliği ise şöyle eleştirilir:

Güya gizli olarak yapılan bu müsaadeyi kaymakam, müdde-i umumi ve ceza reisine kadar herkes biliyor ve bir şey demiyordu. Çünkü başka türlü olmasına imkân yoktu. Bu böyle gelmiş, böyle gidiyor ve kasabanın başında bulunanların aklı bile, hürriyete ve onun getirdiği birkaç müsavat fikrine rağmen, Hilmi Bey’in oğlunun sahiden hapsedilebileceğini kabul etmiyordu. Hapishane ancak serseriler, köylüler ve aşağı tabakadan insanlar içindi; bir Hilmi Bey’in oğlu adam öldürse bile onlarla bir tutulamazdı (*Kuyucaklı Yusuf*: 102).

Özellikle de Salâhattin Bey'in ölümünden sonra kasabaya ondan oldukça farklı bir mizaca sahip olarak atanan yeni kaymakam İzzet Bey'in daha ikinci günde kasabanın eşrafiyla çıkar ilişkisine dayanan muhabbeti memurlar tarafından şöyle eleştirilir:

Geldiğinin ikinci gecesi Çınarlı Han'daki odasında eşraftan birkaçıyla oturup kafayı çektiği kasabaya yayılınca, diğer tecrübeli memurlar:

'Tamam, Edremit'e malın gözünü göndermişler... Yükünü tutmadan gitmez!' diye söylendiler.

Fakat İzzet Bey, yükünü tutacağa da pek benzemiyordu. Eli pek açık ve eğlenceye biraz fazla düşküdü (*Kuyucaklı Yusuf*: 171).

Görüldüğü üzere eşrafla işbirliği yapmaktan çekinmeyen, görevini kötüye kullanarak yasa dışı uygulamalar yapan yeni kaymakam İzzet Bey, olumsuz bir tip olan Hilmi Bey'in etkisiyle Yusuf'a karşı tavır alacaktır. Onun bu gibi davranışları da yazar tarafından sıklıkla eleştirilir. Romanın sonunda bu zalim dünyanın içinde bozulmamış masumiyetinin kurbanı olan ve toplum içinde hisleri neredeyse hiç önemsenmeyen Yusuf, bütün çabalarına rağmen toplumda aradığı yeri bir türlü bulamayacaktır: "... Yerini bulamamanın azabını bütün teferruatıyla duymakta idi. Bu his herhangi bir işsizliğin verdiği can sıkıntısı veya endişeye benzemiyor, insanı gözle görülür bir şekilde eziyor ve yavaş yavaş, hayatta lüzumsuz olduğu kanaatini uyandırıyor" (*Kuyucaklı Yusuf*: 166). Ahmet Oktay romanın girişine yazdığı tanıtımda topluma ve kendine yabancılaşan bireylerden biri olan Yusuf'un bu davranışını şöyle açıklar:

Kuyucaklı iletişime girmediği, konuşmadığı için doğrudan belirtme, saptama yapmaz. Bize sınırı çizen, iletiyi gönderen Muazzez'in ölüsüdür. Suçluyu o işaret eder. Suçlu, dünyayı doyuma ulaşılmayan bir yer hâline getiren ekonomik ve toplumsal gücü elinde bulunduran egemenlerdir: Fabrikatör Hilmi, oğlu aylak Şakir, avukat Hulusi'dir (*Kuyucaklı Yusuf*: 7-8).

Bu eleştirilerle romanda iktidar ilişkisine yer verilirken aynı zamanda modernizmin yozlaştırdığı bireylerin hırsları yüzünden mutsuz olan halkta toplumsal bir bilinç oluşturulmak istenir. Sanayileşmenin ve onun bir göstergesi olan fabrikaların ortaya çıkmasıyla beraber fabrikatörlerin kazanmış olduğu gücün ve çoğu kez kendi çıkarları için kullanma suretiyle halk üzerinde kurdukları hâkimiyetin de eleştirisidir. Yusuf romanın sonunda kasaba hayatına adapte olamayarak ailesinin yıkımını seyrettikten sonra kendi kurşunuyla öldürdüğü eşini toprağa vererek doğaya sığınmak suretiyle kasabanın kokuşmuşluğundan uzaklaşacaktır.

1960'larda da postmodernistler tarafından bu gibi benzer itirazların daha şiddetli bir şekilde yapılıyor oluşu oldukça düşündürücüdür. Akıl merkezli dünyada tutunmaya çalışan modern bireyin iktidar ve güç sahibi olma gibi isteklerinin beraberinde gelişen,

kendi hırslarına yenik düşerek yozlaşmaya başlamasının itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı postmodern dönemde bu durumun daha çok hız kazandığını da söylemek gerekir. Bu sebeple postmodernizme giden yolda modern dönemde kendi içindeki bu gibi kırılma noktaları oldukça önemlidir. Öyle ki Türk roman tarihinde Kuyucaklı Yusuf'tan sonraki kahramanların bazıları -özellikle de postmodernite dönemi roman kişileri- benzer şekilde modern dünyanın toplumsal düzenine başkaldırmaya devam ederek zamanla varoluşçu aydın tutunamayanlara dönüşeceklerdir. Alâattin Karaca işte böylesi bir duruma şöyle dikkat çeker:

Kuyucaklı Yusuf, Rousseau'nun isyan ve doğaya dönüş felsefesinden kaynaklanan *başkaldırı* temasını işleyen ilk roman Türk edebiyatında. Diğer yandan Anadolu'daki toplumsal düzene yönelik getirdiği eleştirilerle de öncü sayılabilir. (...) Hatta toplumla uyşamama temini ve uyşamayan bir kişiyi konu edinmesi bakımından Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf'u Oğuz Atay'ın **Tutunamayanlar**'ının da ilk halkasıdır kanımca (Karaca, 2001: 119).

Alâattin Karaca'nın bu tespiti mümkün olmakla birlikte romanda kendini huzursuz hisseden birey için daha çok, güzel bir toplumsal hayatın kapılarını aralayacak doğaya ve doğal olana geri dönmek gerektiğinin çağrısı yapılmaktadır. Nitekim iletişim düzeyi oldukça düşük olan Yusuf, çoğu kez yanlış Batılılaşma adı altında bir bütün olarak ifade ettiğimiz Türkiye'nin geçirmekte olduğu gibi kültürel ve toplumsal değişimden ciddi şekilde etkilenen kişidir. Batı'da ortaya çıkan Aydınlanma felsefesinin ülkedeki bir diğer olumsuz yansıması olarak görülebilecek olan sağlam temeller üzerine inşa edilemeyen, çoğu kez de bireyin kendi çıkarları için kullandığı devletin bir simgesi olan bürokrasinin kurbanıdır. Belki de modern dünya sonrası kurulan bu yeni düzenin olumsuzluklarını ruhunda hisseden Yusuf'un tüm bu itirazlarını, düzen karşıtı oluşu gibi nedenlerle Berna Moran, Yusuf karakterinin sadece ilk köylü romanı kahramanı olmasının ötesinde evrensel bir karakter olarak Türk romanındaki yeni ve ilginç bir tip şeklinde vasıflandırır: "Belli bir toplumsal yapının yarattığı, değerleri ve görüşleri (nedenlerinin bilincinde olmasa da) aşmak istemesi. Bu bakımdan, 1950'lerden sonraki Türk romanında, düzenle uzlaşmayan kahramanların da ilk örneği sayılabilir" (Moran, 2009 (b): 44).

Modern bir roman olan *Kuyucaklı Yusuf*, Aydınlanma Hareketi'nin bu şekilde henüz kendi içinde ortaya çıktığı böylesi bir süreçte modernizme karşı duyulan şüphenin ve direnişin başlamış olduğunun Türk romanındaki ilk örneklerindendir. Modernizmin içeriden sorgusu olan romandaki eleştirilerin işlevleri dikkate alınırsa modernizme ilk kez postmodernistlerin değil aslında kendi içinde modernistlerin de

tepki gösterdiklerini ortaya koyar. Fakat modern dönemdeki bu gibi artçı depremlerin asıl kırılmasının postmodernite sürecini özellikle de Oğuz Atay ve Yusuf Atılgan metinlerini bekleyeceği unutulmamalıdır. Berna Moran’a göre, “Anadolu romancıları haksız düzene başkaldırırken, Atay ve Atılgan bireyin isyanını dile getirmişlerdir. Atay ve Atılgan’ı birleştiren ve öncekilerden ayıran bir özellik de biçimle ilgili tutumlarında bulunur” (Moran, 2009 (b): 261). Elbette ki Yusuf’un bu ruhsal büyüme sürecinde yaşadığı hazin son ve hayat karşısındaki memnuniyetsizliği bu şekilde bitmemiştir. Pek çok araştırmacı Sabahattin Ali’nin bu romanı üç cilt olarak tasarladığı fakat tamamlayamadığı görüşündedir (Moran, 2009 (b): 41). Bu sebeple de modern dönemde tıpkı postmodernistlerin itirazlarıyla benzerlik gösteren bu durum *Kuyucaklı Yusuf* adlı romandaki eleştirilerin modernizmin itibarsızlaştırılması çalışmalarının başlangıcını örneklendirmesi açısından önemini bir kez daha ortaya koyar.

2.3.4. Fahim Bey ve Biz (1941)

Fahim Bey ve Biz (1941), *Çamlıca’daki Eniştemiz* (1944) ile *Ali Nizamî Bey’in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) adlı üç romanında 1940’lı ve 1950’li yılların değişen yüzünü, değişen insan modelini, kaybedilen değerleri yer yer eleştirerek anlatması açısından Abdülhak Şinasi Hisar, modern Türk romanı içinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki bu gibi konulara yer verdiği için Abdülhak Şinasi Hisar’ı ‘modernist’ Türk romanının öncüsü olarak kabul eden Hakan Sazyek, her üç romanın önemine ve postmodernizme giden yolda ‘modern’ romanlardan ayrılan yönlerine *Abdülhak Şinasi Hisar’ın Romanlarında Özel Yabancılaşma* adlı çalışmasında dikkat çeker.

Hisar’ın her üç romanındaki -Fahim Bey, Vamık Bey ve Ali Nizamî Bey adlı-kahramanlar modern dünyanın tabularının dışına çıkarak kendilerini toplumdan soyutlamak suretiyle kendi küçük dünyalarında yaşamayı tercih eden bireylerdir. Bu sebeple toplum tarafından ruhsal bozuklukları olduğu düşünülen ve çoğu kişi tarafından ‘deli’ olarak vasıflandırılan roman kahramanlarındaki yabancılaşma durumu, modern dönemin kendi içindeki kırılmalarını örneklendirmesi, postmodernizmin zeminini aydınlatması açısından oldukça önemlidir. Her ne kadar Hakan Sazyek, Hisar’ın romanlarını modern romandan ayrı olarak değerlendirip onları farklı bir kategoriye almış olsa da biz Hisar’ın romanlarını *modernist roman* yerine *modern roman*

kategorisine dahil etmeyi uygun bulduk. Çünkü daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi bu tez çalışması sırasında yaşamış olduğumuz zorlukların başında gelen bazı romanların araştırmacılar tarafından farklı kategorilere dâhil ediliyor olması burada da bizi böylesi bir sorunla yüz yüze getirmiştir. Öyle ki yapmış olduğumuz araştırma sırasında bu konu üzerine çalışan pek çok kişinin *modernist roman* kavramıyla ilgili de görüş birliği sağlayamadığı kanısına varmış olduğumuzu belirtmekte fayda var. Bu kategori ve terim karmaşasına örnek vermek gerekirse, öncelikli olarak Hakan Sazyek'in modern romanın özelliklerinden ayrılan postmodern anlatıya geçiş sürecini *modernist roman* terimiyle karşıladığını ifade etmek gerekir. Sazyek, modernist romanın, modern romanın iki ürününü; "Yalınlığını yitirerek parçalanmış gerçeklik ile bu gerçekliğin dolaylı sonucu değişen toplumsal yapı karşısında kimlik ve kişilik bunalımına giren bireyi" kendine sorunsallaştırdığına ve bu dönemin hem teknik hem de içerik açısından modern romandan farklılığına dikkat çeker (Sazyek, 2008: 45). Aynı zamanda Hakan Sazyek, belirttiği bu iki biçim ve içerik ögesini dikkate alarak modernist Türk romanının öncüsünün Abdülhak Şinasi Hisar olduğunu da iddia eder (Sazyek, 2008: 4); (Sazyek, 2010: 67).

Hakan Sazyek, Abdülhak Şinasi Hisar'la başlattığı bu süreci Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur*, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Attilâ İlhan'ın *Sokaktaki Adam*, Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ı ile devam ettirerek Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ını da modernist romanın ilk kanonik eserleri olarak kabul eder ve yine Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar*, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak*, *Bir Düğün Gecesi*, Ferit Edgü'nün *O/Hakkari'de Bir Mevsim*'i, Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* gibi edebî metinlerini modernist roman kategorisine dâhil eder. Hakan Sazyek ayrıca *modernist roman* ile *postmodern anlatıları* birbirinden ayırmanın iki yolu/ölçütü olduğunu ifade ederek bu soruna kendince bir yöntem geliştirir ve araştırmacılara şu yolu gösterir:

Modernist romanın başkışisi de -yabancılaşmanın anomik türevleri olan- içe kapanma (yalnızlık, boşluk, yalıtılmışlık, ütöpik dünyaya kaçış/sığınış, intihar) ve/ya pasif isyan (topluma/toplumsal normlara içsel bir tepki geliştirme) özellikleriyle donatılmış bir 'birey'dir. Dolayısıyla postmodernist romanın başkışisi hiçbir zaman protagonistin iç derinliğine, bunalımlarına veya içsel tepkilerine sahip değildir. Bu nedenle bu sisteme ait bir romanın başkışisi 'kahraman'dan (yansıtmacı sistem) ya da protagonist'ten (modernist sistem) başka bir terimle anılmaktadır: 'antikarakter' (Sazyek, 2010: 67).

Bu yöntemden yola çıktığı anlaşılan Sazyek'in dönem ve eserler hakkındaki görüşleri bu şekilde iken, *modernist roman* olarak adlandırdığı dönemin içine aldığı

romanların bazılarının bu tez çalışmasında *postmodern anlatılar* kategorisine dâhil edileceğinin altını çizmek gerekmektedir. Nitekim hemen her dönemde bir edebî metnin -özellikle de modernden sapan romanlar ve postmodern anlatılar- hangi döneme dâhil edileceğiyle ilgili bazı zorluklar bulunmaktadır. Bizim de bu çalışma sırasında bu tarz problemle karşılaştığımızı belirtmiştik.

Hakan Sazyek gibi *modernist roman* terimini kullanan bir başka isim ise Ali İhsan Kolcu'dur. *Modernist roman* terimini *modern roman* kategorisine yakın bir şekilde kullandığı görülen Kolcu, *modernist romanın* temellerinin Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşahadat* adlı romanını örnek göstererek Tanzimat dönemine kadar götürülebileceğini iddia eder. Bu sürecin ilk önemli temsilcisinin ise Ahmet Hamdi Tanpınar (*Huzur*), (*Mahur Beste*), (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*) olduğunu belirten Kolcu, modern dünyada problemler yaşamaya başlayan bireyin kendini ifade süreci olarak “*Modernist Eğilimler*” alt başlığında örneklendirdiği bu yazarlara Yusuf Atılgan (*Anayurt Otel*), (*Aylak Adam*), Oğuz Atay (*Tutunamayanlar*), Ferit Edgü (*O/Hakkâri'de Bir Mevsim*), Adalet Ağaoğlu (*Ölmeye Yatmak*) ve Orhan Pamuk'u (*Yeni Hayat*), (*Cevdet Bey ve Oğulları*), (*Kara Kitap*) ekler. Modernist eğilimlerin bir sonraki durağının postmodernizm olduğunu ifade eden Kolcu'nun bu terimi ve süreci daha çok kendi zamanıyla problem yaşayan bireyin hikâyesi olan modernizmin yol açtığı parçalanma, yalnızlaşma gibi problemlerle boğuşan, ötekileşmeyle yüz yüze gelen bireyin ruh hâlinin anlatıldığı romanlar için kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla Hakan Sazyek bu terimi modern romandan postmodern anlatıya geçiş dönemi için kullanırken, Kolcu'nun geçiş süreci olarak değil de daha çok tematik açıdan ele aldığı, bu tercihi de *modernist* teriminin hangi dönem ve hangi eserler için kullanılması gerektiğini akıllara getiren bir soru işareti oluşturur (Kolcu, 2008: 356-432).

Bedia Koçakoğlu da 1960-1980'li yılları kapsayan sürece *Kırılma Dönemi Metinler* adını verir. Bu süreci modernizmden postmodernizme geçiş olarak değerlendiren Koçakoğlu, Melih Cevdet Anday, Samim Kocagöz, Adalet Ağaoğlu, Çetin Altan, Sevgi Soysal, Aziz Nesin gibi isimleri bu döneme dahil etmektedir. Ayrıca Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*, *Tehlikeli Oyunlar*, Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel*, Bilge Karasu'nun *Gece*, *Kılavuz*, Barlas Özarıkça'nın *Ters Adam*, Ferit Edgü'nün (*Hakkari'de Bir Mevsim*) gibi romanlarını “*Kırılma Dönemi Metinleri*”ne dâhil etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde belirttiğimiz gibi İsmet Emre ise modern romandan postmodern anlatıya geçiş sürecindeki ara dönem için *Postmodernite* terimini kullanmaktadır. Emre, *Postmodernite* terimini modernitenin sonunda onun sorgulanmaya başlandığı bir döneme, postmodernizmin henüz “izm”e dönüşmediği bir geçiş sürecine verilen ad olarak tanımlar (Emre, 2006 (a): 30-34).

Modern düşüncenin bunalımlarının, açmazlarının, dolayısıyla, bir anlamda kendi içindeki çelişkilerinin müphemlikten arınarak daha da belirginleştiği, ona kafa tuttuğu halde bütüncül bir perspektif kazanamadığı bir geçiş sürecine verilen isim... (Emre, 2006 (a): 30).

Ayrıca İsmet Emre *postmodernite* terimiyle Nietzsche, Saussure, Foucault, Derrida ve Baudrillard gibi düşünürlerin öncülüğünde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernizmin sorgulanmaya başladığına dikkat çekerek 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden sürece işaret eder (Emre, 2006 (a): 30). Çalışma sırasında büyük oranda yöntem olarak İsmet Emre’nin *Postmodernizm ve Edebiyat* adlı kitabını ve oradaki görüşleri esas aldığımız için biz de modern roman ile postmodern anlatılar arasındaki geçiş sürecini *Postmodernite* terimiyle karşılayacağız. Bu sebeple Abdülhak Şinasi Hisar’ın romanlarını *modern roman* kategorisine dâhil ettik.

İster *modern dönem* romanlarına isterse genel olarak *modernist*, *postmodernite* ya da *kırılma dönemi* olarak farklı şekillerde adlandırılan döneme dâhil edilsin Abdülhak Şinasi Hisar’ın romanlarının postmodernizme giden süreçte bireylerdeki değişimin izlerini barındırması açısından oldukça önemli bir yeri vardır.

1940’lı ve 1950’li yıllarda modernleşmeyi esas alan Cumhuriyet fikrinin de etkisiyle Türkiye’de hız kazanan değişim sürecinin hem birey hem de toplum üzerindeki yansımalarını göstermesi açısından Hisar’ın romanları geçmişten günümüze ışık tutar. Çünkü Hisar’ın roman kahramanları ülkedeki bu değişim sürecinde yaşadıkları hayatı bir anda terk ederek bambaşka bir hayata yönelmişlerdir. Bu değişimin ve yabancılaşmanın sebepleri çok eski dönemlere uzansa bile çoğu kez kentleşme, sanayileşme sonrasında modern toplumun en önemli sorunlarından biri olan bu gibi ruhsal değişimler hiç şüphesiz ki Türkiye’de 1960’lardan sonra hız kazanmıştır:

Modernist roman olarak adlandırılan çizgi, temelde son birkaç yüzyılın rasyonalist ve seküler özüne estetik platformda bir karşı çıkıştır. Bu çizgi, söz konusu eyleminde çok farklı düzlemlerde problemi olan ‘yabancılaşma’yı temel aldı. (...) Yazarın üç romanında da ‘deli’ olarak nitelendirilen figürlerin hayatını işlemesi, onun, modernitenin ve modernizmin yabancılaştırıcı ve salt akli yüceltici bir zeminde ilerleme zihniyetine dolaylı bir tepki olarak da yorumlanabilir (Sazyek, 2008: 243-244).

Abdulhak Şinasi Hisar'ın her üç romanındaki modernizmin ötekileştirdiği bireylere yönelik itirazları; 1930'lardan sonra Türkiye'de modernleşme çabalarının etkisiyle önem kazanan bilginin kaynağının akıl olduğu; doğru bilginin ancak akıl ve düşünce ile elde edilebileceği tezine yöneliktir. Bu itirazlar rasyonalizmin, insanları kolektif bir ruhtan uzaklaştırarak bireyciliği ön plana çıkarmak suretiyle pasifleştirmesinin bir eleştirisi olarak da düşünülebilir. Hakan Sazyek bu konu hakkında şöyle der:

Bu kamusal oluşumun içinde iletişimsizlik en önemli sorun olarak baş gösterdi. Hızla akan kent yaşıantısı içinde insanlar birbirini duygusal ve düşünsel açılardan anlamamaya, birbirlerine iç dünyalarının kapılarını kapamaya başladı (Sazyek, 2008: 19).

Buna istinaden teknolojinin de gelmiş olduğu nokta dikkate alındığında modern hayatın yoğunluğu içinde özellikle de şehirlerdeki modernizmin bir vebasası olarak düşünülen yabancılaşma gibi ruhsal değişimde yaşanan olumsuzlukların pek çoğu 2000'li yıllara gelindiğinde daha büyük bir artış göstermiştir. İşte bu sebeple Abdülhak Şinasi Hisar'ın her üç romanındaki toplumdan soyutlanarak yabancılaşan bireylerin, zaman içinde hayatlarının yenilgiyle sonlanması ise modern dünyanın birey üzerindeki tahrif edici boyutlarını örneklendirmesi açısından önem arz etmektedir. Sazyek, Hisar'ın roman kahramanlarındaki bu değişimi açıklarken modern toplumlarda yabancılaşmanın bir türevi olarak “anomi”nin önemine dikkat çeker. İnsanların yaşadıkları toplumla bağlarının gevşemeye başlaması, onlarla bütünleşememeleri bireysel anomi terimiyle açıklanır (Sazyek, 2008: 34). Bireysel anomi, büyük oranda kanunlarla ve kurallarla yönetilen modern toplumlardaki bireylerin zaman içinde ötekileşmeleriyle inandıkları şeylerden uzaklaşarak kaçış, isyan gibi davranışlar sergilemeleri sonucu ortaya çıkan toplum-birey karşıtlığıyla açıklanabilir (Sazyek, 2010: 67-68). Dolayısıyla toplumla bütünleşemeyen modern bireylerin sosyal kimliklerinin zamanla silikleşerek bireysel düzeye indirgenmesi hatta parçalanması sonucu ortaya çıkan bu gibi davranış biçimlerinin günümüzde çok daha sık görülmesi ise modern kuralların yönetiminden sıkılan bireylerin sayısındaki artışı ortaya koyar. Özellikle de Türkiye'de 1940 sonrasında geleneksel değerleri bırakmaya başlayan toplumun modernleşmenin de tam anlamıyla gerçekleşmemesinden kaynaklı yabancılaşma ve arada kalmışlık hâli yani anomi; sosyal düzenin işlememesi, bozulması durumunda kuralsızlıkların devreye girerek modernite sonrası ortaya çıkan sistemlere karşı geliştirilen bir anti davranış olarak düşünülebilir. Dolayısıyla modern dönemin sonuna doğru ortaya çıkan

postmodernizmle birlikte bir anti davranış biçimi olan anomi pek çok postmodern anlatıda ana tema olarak karşımıza çıkar. Hakan Sazyek'e göre,

Modern toplum yapısının realitesi içerisinde önemli bir mesele olan özel yabancılaşma, 20. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa romanında, kırklı yıllardan itibaren de Türk romanında irdelenmiştir. Edebiyat bilimi terminolojisinde 'modernist roman' terimiyle karşılanan bu kulvar, modernitenin yol açtığı gelişme ve dönüşmeler karşısında bocalayan, ayrıca içinde yaşadığı topluma yabancılaşan, yenik insanı, edebiyat bilimindeki karşılığıyla 'protagonisti' işler (Sazyek, 2008: 32).

Bu bağlamda her türlü insan ilişkisinde geçerli olan ve toplumsal sistem içindeki kuralsızlıkların bütününe içine alan bu durum hiç şüphesiz ki toplumsal yapıda ciddi sorunlara yol açmıştır (Sazyek, 2008: 28). İster istemez bu sorunlar edebî metinlere yansımıştır. Modernizm içinde bu gibi ruhsal değişimlerin ortaya çıkışı ise Abdülhak Şinasi Hisar ve Tanpınar'ın romanlarında işlenen yabancılaşma duygusunu önemli kılmaktadır. Aynı zamanda Abdülhak Şinasi Hisar ve Tanpınar'ın romanlarında mistisizm, rüya, halüsinasyon, hayal gibi ruh hâlleriyle ortaya konan bu değişim ve başkalaşım süreci kişisel, kültürel, toplumsal boyutta önemli bir işleve sahiptir. Modern dönemde başlayan bu gibi değişimler hiç şüphesiz ki postmodernite sürecinde artış göstermiştir. Türk romanında anomi derecesine varan bireysel yabancılaşmayı Abdülhak Şinasi Hisar'la başlatan Sazyek, bu ruhsal çözülmenin modernizm eleştirisine yönelik olduğunu ifade eder ve bu ruh hâlini çoğu kez kaçış temiyiyle ilişkilendirir: "Böylelikle protagonist, yabancılaşmasını ya içe çekilerek/kaçarak ya da toplumsal normlara görünürlük sınırları oldukça dar tutulan içsel bir eleştirel tutum takınacaktır" (Sazyek, 2008: 36).

Öte yandan toplumsal yapıya, kamusal değerlere ve kurallara uyum sağlayamayan modern birey bir süre sonra bulunduğu ortama yabancılaşır. Klâsik romanlarda pasif bir isyan olarak görülebilecek bu durum 1940'lardan sonra yalnız, iletişimsiz, içe kapanık, amaçsız, umudunu yitirmiş, duyarsız, geleceğe dair planları olmayan pasif bir isyan içindeki kimlik ve kişilik kaybı yaşamaya başlayan bireye dönüşecektir. Hakan Sazyek bu değişimi şöyle yorumlar:

Modernist sisteme dâhil olan romanlarda yabancılaşmanın toplum karşıtlığını yüzeye çıkarma anlayışı 'pasif isyan' diye nitelenebilecek bir yapıdadır. Böylelikle protagonist, yabancılaşmasını ya içe çekilerek/kaçarak ya da toplumsal normlara görünürlük sınırları oldukça dar tutulan içsel bir eleştirel tutum takınacaktır (Sazyek, 2008: 36).

Hakan Sazyek'in özel yabancılaşma olarak adlandırdığı bu durum aslında modern bireyden özneye giden yolda; hayata, topluma, kamusal değerlere tepki gösteren, onlarla

uyum sağlayamayan bireyin ‘özne’ye dönüşmesidir (Sazyek, 2008: 39). Sazyek, bireydeki yalnızlık, iletişimsizlik, yalıtılmışlık, amaçsızlık, değersizleştirme, umutsuzluk gibi ruhî değişimler yaşayan kişinin ancak ‘pasif isyan’ ve ‘içe kapanarak çoğu kez hayale sığınmak, intihar etmek’ suretiyle bu durumdan kurtulacağını ifade eder (Sazyek, 2008: 39-40).

Abdülhak Şinasi Hisar’ın adı geçen romanlarındaki kişilerin değişimi ise modernizm sonrası ciddî bir problem olan iletişim eksikliği ve topluma yabancılaşmanın birey üzerindeki etkilerinin henüz modern dönem içindeki yansımalarını tespit edebilmek açısından oldukça önem taşımaktadır. Aslında bu gibi değişimlerin sonrasında ortaya çıkan problemler modern hayatın ve kültürün kendi içinde çözülmeye başladığının göstergesidir. Bu romanların üçünde de kolektif ruhtan uzak olan protagonistler herhangi bir davanın savunuculuğunu yapmaz ve bireysel bir dönüşüm geçirirler. Bu sebeple pasif bir isyan içindedirler (Sazyek, 2008: 244). Bizce yazar her üç romanında da delilikleriyle ön planda olan roman kişileri aracılığıyla modernizmin akıl merkezli dünyasına tepki göstermektedir. Öyle ki her biri yaptıkları yanlışlar nedeniyle hayata tutunamayan bu kişilerin ölümle sonuçlanan maceraları pek çok postmodern metinle benzerlik gösterir. Söz gelişi Hakan Sazyek roman kahramanlarının yaşamış olduğu psikolojik travmaya şöyle dikkat çeker:

Fahim ve Vâmık Beylerin deliliği ölçülüdür, sınırlı birer nevroz yaşarlar değişik türleriyle. Ali Nizamî Bay ise bir psikotik, sonra da bir şizofren olarak finalde gerçekten delirecektir. Bu üç deliyi okuyucuya anlatan yine ‘çocuklardır’. Hisar, yabancılaşmış bireyin karşısındaki gücün toplum ve onun normları olduğunu; çocukların delilerin bunlardan muaf olan iki istisnâî kesim olduğu...’na dikkat çeker (Sazyek, 2008: 244).

Abdülhak Şinasi Hisar, özellikle de *Fahim Bey ve Biz* adlı romanında deli, tuhaf ve hayalperest bir karakter olan Fahim Bey şahsında modernleşme sürecinde yaşanan olumsuzluklara yer vererek âdeta geçmiş dönemlerden günümüze ışık tutar. Bu sebeple burada Hisar’ın *Fahim Bey ve Biz* adlı romanındaki bireyin toplumsal normlardan uzaklaşarak nasıl yabancılaşmaya başladığına ve yazarın diğer eleştirilerine yer vermek modern romanlarda eleştirinin işlevlerinin tespitine yardımcı olacaktır. Çünkü “Fahim Bey, Hisar’ın -bir üçleme olarak kabul edebileceğimiz- romanlarının tamamında özenle yer vererek işlediği ‘yanlış adamların’ ilkidir” (Sazyek, 2008: 134).

Her ne kadar Sazyek, roman türündeki bu değişime Hisar’ın ve Tanpınar’ın öncülük ettiğini, Attilâ İlhan ile Yusuf Atılgan’ın ise onları takip ettiğini ifade etse de

her üç romandaki “yabancılaşma” olgusu bizce henüz psikolojik bir hastalık hâline gelmemiştir. Bireyin tamamen toplumdan soyutlanarak bireysel anlamda yabancılaşması Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’nı (1972) özellikle de Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i’ni (1973) bekleyecektir.

Abdülhak Şinasi Hisar’ın 1941 yılında yayımlanan ve ilk romanı olan *Fahim Bey ve Biz* bireyin kurulu düzene başkaldırısıyla modern dönem içinde avangart romanın erken dönem hazırlayıcılarından. Bu sebeple Hisar’ın modern dönem romancıları içinde önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Hatta yazarın her üç romanının postmodern izler taşıdığını Zariç gibi iddia eden araştırmacılar bulunmaktadır:

Bazı yönleriyle ‘Fahim Bey ve Biz’de söz konusu olduğu gibi Hisar’ın diğer romanlarında olduğu gibi postmodern izlerden söz edilebilir. Postmodern sanatçıların ‘türlerin gerçekliğini yitirdiği’ şeklindeki görüşlerine, Hisar bu romanlarıyla örnek teşkil etmiş; hem de tür sorununu, inceleme yazılarında yeri geldikçe tartışmıştır” (Zariç, 2012: 748).

Bilindiği gibi hazin bir ölüm haberiyle başlayan romanda anlatıcı bu şekilde hem Fahim Bey’in ölüm karşısındaki yalnızlığını duyumsayarak hem de insanların duyarsızlaşmaya başlamalarını trajikomik bir şekilde anlatır. Aynı zamanda bu şekilde kendini toplumdan soyutlayan bireylerin yalnız kalma isteğinin meydana getirdiği sorunlara da dikkat çeker. Çünkü insanın sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için mutlaka diğer insanlarla iletişim içinde olması gerekmektedir. Böylesi bir ortamdan uzak kalan Fahim Bey’in ruhsal sorunlarla boğuşması ve tek başına, yapayalnız bir şekilde ölmesi modern hayatın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerindendir. Henüz o dönemde çok az sayıda da olsa sosyal açıdan kendini yalnız hissetmeye başlayan bireylerin bir örneği olan Fahim Bey’in ölümü sonrasında yaşananlar ise günümüzde oldukça sık rastlanan hadiselerdendir. Evlilik oranlarındaki düşüşün aksine boşanma oranlarındaki artış ve göçler bireyi yalnız yaşamaya sevk eden hadiselerdir. Toplumsal hayattaki bu değişim yalnız yaşayan genç ve yaşlı birey sayısının günümüzde oldukça fazla olmasının nedenleri arasındadır. İşte böylesi durumların sıkça gözlenir olmasında modern dünyanın bireyi yalıtarak yalnızlığa terk ediyor oluşunun büyük etkisi vardır. Bu sebeple Hisar’ın böylesi bir ölüm haberiyle romanına başlaması modernizm eleştirisi için oldukça manidardır:

Bir gün, gazetelerde, ‘Hazin bir vefat’ başlığı altında kısa bir fıkra çıktı: ‘Bursa eşrafından, eski maslahatgüzarlarımızdan, Tütün İnhisarı İdaresi mütercimi Ahmet Fahim Bey eceli mev’udiyle vefat etmiştir. Merhum her cihetle faziletli, hür fikirli, geniş bilgili, çok nezaketli, şahsına hürmet telkin ettirmiş ve dostları tarafından çok sevilmiş bir zattı. Vefatı zayıttandır. Mevla rahmet eyliye!’ (*Fahim Bey ve Biz*: 7).

Bu şekilde Fahim Bey'in ölüm haberiyle başlayan romanda onun gençliğinden yaşlılığına ve son olarak ölümüne kadar yaşamış olduğu ruhsal değişimi anlatılmaktadır. Romanda modern dünyanın kurallarına ayak uydurmaya çalışan fakat bunda bir türlü başarılı olamayan Fahim Bey'in maceraları yukarıdaki ölüm ilanında da görüleceği üzere hazin bir sonla bitmiştir. Aslında anlatıcının ölüm ilanındaki bu sözleri, modern dünyanın birbirinden ayırdığı insanların yalnızlığını, birbirlerine uzaklığını ve öldükten sonra birkaç cümleyle hissiz bir şekilde anılmanın acısını içinde duyumsaması olarak düşünülebilir:

İnsanlara, birbirlerinden uzun mesafelerle ayrılmış yıldızlar gibi, kendi hususi boşlukları içinde dönen, hepsi yalnız, hepsi mahrem ve başkalarına kapalı birer dünyadır. (...) Zira ölenle, son zamanları gevşeyen, azalan, fakat kökleri mazinin sağlamlığı içinde kalan eski bir aşinalığım vardı. Hem ona acıyor, hem içimden 'Kendi kâinatımızın da söndüğünü yabancılar ancak böyle hissiz ve manasız birkaç cümle ile duyacaklar' diyen bir hüzne dalıyordum. Zira, daima böyle, başkalarına acıdığımızı sanırken bile içimizden mutlak biraz kendimize ağlarız (*Fahim Bey ve Biz*: 7-8).

Çok bilgili olması nedeniyle etrafındaki kişiler tarafından "hazerfan" yani hem bilgili hem de görgülü kişi olarak adlandırılan Fahim Bey'in toplumsal değerlere, normlara ve giyim-kuşamına dikkat ettiği görülür. Öte yandan romanın başında toplum içinde dayanışma duygusuna sahip, kamu kurallarına riayet eden, arkadaşlarıyla uyum içinde olan Fahim Bey'in iletişimsizliğinin ve etrafa yabancılaşma duygusunun ilerleyen yaşlarda ortaya çıktığı görülür. Özellikle de parasızlığı sebebiyle arkadaşlarıyla vakit geçiremez oluşu ve babasının ölümü onun, içine kapanarak topluma yabancılaşma eğilimini her geçen gün artırmıştır. Oysaki o, gençlik yıllarında arkadaşlarıyla Beyoğlu'ndaki eğlence yerlerine giden, cömert, çoğu kez de modernizmin tüketim odaklı sistemine dâhil olmasıyla israf boyutuna ulaşan harcamaları sebebiyle parasız kaldığı için sürekli tasarruf yaparak ya da borç alıp ödeyerek hayatını geçirmek zorundadır. Hatta maddî imkânları yetersiz olmasına rağmen sırf babasını memnun etmek için oldukça yüksek bir borca girmek pahasına İstanbul'da büyükçe bir konak kiralamış ve perdesiz, eşyasız büsbütün boş olan bu konakta yaşamaya başlamıştır. Bu evde sabahları saatlerce keman çalarak insanlarla arasındaki bağı koparmaya başlaması onun yalnızlaşma eğiliminin bir göstergesidir. "Ve daha ciddi arkadaşları ona 'A birader!' derlermiş, 'yapayalnızsın! Bir küçük ev sanki neyine yetmez? Bu kocaman konaktan ne hayır beklersin?'" (*Fahim Bey ve Biz*: 14). Sırf babasını mutlu etmek için böylesi büyük bir ev kiralayan Fahim Bey aynı zamanda nüfuzlu biridir. Fakat o bu nüfuzunu kendisi için kullanmayı hiçbir zaman

düşünmez. Yazar bu şekilde Fahim Bey'in etrafındaki insanlardan farklı bir ruh yapısına sahip olduğunu anlatmaya çalışır. Öte yandan o, bir taraftan devlet kurumlarındaki rüşvete ve iltimasa dâhil olmadığı için kötü bir hayat yaşarken diğer taraftan arkadaşını bir anda tıbbiye yazdıracak güce de sahiptir. Aynı zamanda onun bu gücü ve arkadaşlarına iltimaslar göstermesi tıpkı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde olduğu gibi henüz resmi kurumların yeni teşkilatlandırılmaya başladığı o dönemlerde devlet için ciddi bir problem olan yolsuzluk, rüşvet ve iltimas yoluyla adam kayırma olayının eleştirisi için anlatıcı tarafından ısrarla vurgulanmaktadır. Aslında onun bu durumu idealsizleşmeye başlayan modern bireyin de bir göstergesidir:

Ötekiler maaşlarını arttırlar, rütbe, nişan alırlar, Fahim Bey ise, vicdanen müsterih, kendisinden ve atisinden emin ve mutmain, böyle bir 'açıklar livası' oluşundan sanki memnun ve hatta müftehir, senelerle, odaları boş konağına elleri boş gidip gelmiş! (*Fahim Bey ve Biz*: 15).

Diplomatik deneyimleri ve memuriyetten ayrıldıktan sonra iş alanında yaptığı bireysel girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan Fahim Bey'in dünya ile olan bağları her geçen gün azalmaya devam eder. Öyle ki hisleri uğruna manevî değerlerini, ideallerini her geçen gün kaybederek duyarsızlığı ve yalnızlığı artan Fahim Bey, Saffet Hanım'la evlendikten sonra müsrifliğine devam ederek onun paralarını da bitirmiştir:

Fahim Bey, 'işime bir sermayedar bulacağım' diye bu parayı almışta Avrupa'ya gitmiş. Rivayete göre orada birçok kadınlarla düşüp kalkmış ve oradan bir parasız dönmüş. Saffet Hanım'ın pek sevdiği, kıymetli, kapağı mineli ve mücevherli bir saati varmış. Fahim Bey kim bilir ne diller dökerek bunu da kadıncağzın elinden almış ve satmış. (*Fahim Bey ve Biz*: 58)

Onun topluma yabancılaşmasında bu gibi başarısızlıklarının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Toplumla olan iletişimsizliğinin, yalnızlığının, içe kapanmasının verdiği boşluk ve buhranla Fahim Bey hayali bir âlemde yaşamaya başlayıp postmoderniteye giden yolda sağlıklı bir ruh hâlinde uzaklaşarak gerçek dünya ile kurmaca âlem arasında sıkışmış gözükmektedir (*Fahim Bey ve Biz*: 82). Söz gelişi sağlıklı bir bireyin sahip olması gereken pek çok vasfın kendinde bulunmadığını söyleyebileceğimiz Fahim Bey, sefarethanenin üçüncü kâtibi olarak gönderildiği Londra'da terziye giderek kocaman bir dolaba sığmayacak kadar kıyafet diktirir. Fakat bu müsrifliği nedeniyle diktirdiği kıyafetleri modası geçmesine rağmen uzun yıllar giyinmek zorunda kalacak, hatta yeni bir kıyafet diktirmek için para bulma imkânına dahi sahip olamayacaktır. Çünkü o, bu görevi ancak kocaman bir sandığı kıyafetle doldurmakla ve onların borcunu ödemekle gerçekleştirecektir. Fahim Bey'in bu durumu aynı zamanda ülkedeki modernleşme çabalarının bazı kesimlerce yanlış anlaşıldığının, modernleşmenin şekilde

kaldığının, çoğu kez israf boyutuna gelen bir anlayışa dönüştüğünün eleştirisidir. Alafrangalığı nedeniyle sayısız kıyafeti ve aksesuarı modası geçmesine rağmen yıllarca kullanması oldukça trajikomik bir olaydır. Zaten romanda anlatıcının eniştesi Fahim Bey'in özentiyeye varan bu gibi davranışlarını züppeliğine bağlar ve onun akrabaları arasında alafrangalığıyla tanındığını ifade eder: "Züppeliği giyiminden belli" diyerek eleştirir (*Fahim Bey ve Biz*: 38). Aslında bu düşünce yazarın eleştirisinden başka bir şey değildir.

İnce ve kalın, açık ve koyu her türlü ve her renk kumaştan ayrı ayrı her mevsime göre mevsimlik ve her mevsim arası yarı mevsimlik çeşit çeşit kompleler, düz, siyah ve tüylü şöviyottan ve gümüşü jaketler ve redingotlar, fraklar, smokinler, esvapların her nevi. (...) Fahim Bey bütün bu esvapların odadaki tek mil iskemle, koltuk ve kanepeleri kapladığını seyredip bunların tutarını da faturada görünce yeisle karışık bir hayat içinde kalmış, 'Aman Yarabbi! Bu ne müthiş borç!' diyormuş. (...) Fahim Bey bütün bu elbiseleri tevekkülle kabul etmiş ve böylece, bir taraftan aylık taksidi bütçesinde büyük bir rahne açan bu borcu senelerce ödeye ödeye bitirememiş (*Fahim Bey ve Biz*: 20).

Abdülhak Şinasi Hisar, romanlarını geçmiş ve şimdi çatışması üzerine kurarak geçmişe kaçmak suretiyle roman kahramanlarını hem toplumdan hem de hayattan soyutlar. Fahim Bey'in kıyafetlerini sakladığı sandık nesnesi ise bu duruma örnek gösterilebilir. Anlatıcının sandık nesnesini ön plana çıkarması aynı zamanda modernizm eleştirisiyle de ilişkilendirilebilir. Çünkü günümüzde modernleşme ve şehirleşme ile birlikte işlevini, önemini yitirmeye başlayan pek çok değerden biri olan sandık nesnesinin kullanımıyla, anlatıcı geçmiş değerleri tekrar gün yüzüne çıkarmayı amaçlar. Romanda sandık nesnesinde hayat bulan insanların geçmişe ve kaybedilmeye yüz tutan değerlere duydukları özlem aslında postmodern bir tavır olmakla birlikte, henüz modern dönem içinde inşa edilmeye başlayan yeni hayatın başarısızlığının erken dönem eleştirisi olarak düşünülebilir. Romanda yine aynı şekilde modernleşmenin teknolojik göstergesi olan saat nesnesinin de eleştirisine yer verilmektedir. Toplumsal işleyişe yardımcı olan takvim, saat gibi programlanmış zamanlar klâsik dönemde dine ve tabiat olaylarına göre şekillendirilirken modernizmle birlikte mekanik, sistemli bir hâl alarak farklı bir boyut kazanmıştır. *Fahim Bey ve Biz*'de dönemin modasına uygun olarak evlerde çeşit çeşit ve farklı işlevlere sahip saatler bulunmaktadır. Bu saatler vakti tayin etmenin dışında farklı işlevlere de sahiptir. Söz gelişi romanda çalar saatler anlatıcı için altın gibi değerli bir nesne iken "daha asrî, daha madenî bir sesle, birer altın gibi..." (*Fahim Bey ve Biz*: 25) hayatı düzenleyici işlevsel bir göreve sahiptir. Ayrıca eski ile

yeni medeniyet arasında sıkışan bireyin bir göstergesi olan saat nesnesi alafrangalıkla eşdeğer görülerek yer yer anlatıcı tarafından eleştirilmektedir:

Beylerin ceplerinde yahut masaları üstünde duran, iri, altın kapaklı, kimi alaturka, kimi alafranga saati bildiren ve kimi iki yüzlü olan, bir tarafı ezanî saati, diğer tarafı Avrupaî saati gösteren hususi saatleri olur ve bütün bu, çoğu küçücük delikleri küçücük altın anahtarlarla uzun uzun kurulan cep saatlerinin daha ince, daha mahrem sesleri de sanki eşyalardan sızar (*Fahim Bey ve Biz*: 26).

Modernleşme sürecinde medeniyet buhranı yaşayan insanların bir göstergesi olan bu durum aynı zamanda kişisel bölünmenin de ironik bir eleştirisidir:

Bu kokan alafranga peynirlerden, hülâsa hiçbir vakit gönlünün istediği bir zamana vasıl olmadan hep fani olan saatlerin birer birer ve tatsızca geçtiklerini haber veren saatlerden, evet, bazı günler Saffet Hanım artık müthiş bir yorgunluk ve bıkkınlık duymış. O zaman başka günler ayar edip kurmaya o kadar itina ettiği bütün saatlerini o sofadaki kuyruklu saati, o duvarda asılı çalar saati, o aynanın önündeki münebbihli saati ve hatta çok kere hırkasının üst mendil cebinde duran mineli, kıymetli, hususî saatini, güya onlara bir ceza vermek ve onlardan bir intikam almak ister gibi kurmaz, onları durmuş oldukları meyvus bir saniyede bırakmış. Bu duran saatlerin etrafında zamanlar göze görünmez bir süratle geçer. Fakat nefesleri bu durmuş saatleri işletemezmiş (*Fahim Bey ve Biz*: 37).

Fahim Bey, modernleşme ve geçmiş arasında sıkışan bir roman kişisidir. O sadece ‘iki arada bir derede’ kalışıyla bile topluma ayak uydurmada zorluk çekmektedir. Bütün gelgitlerinin yanı sıra memuriyetteki başarısızlıklarının ardından o dönemin devlet politikası olan özel sektör ağırlıklı uygulamalardan faydalanmak ister. Türkiye’de 1950’lerde özel sektörün devlet tarafından özendirilmesi, ülkenin kapitalist sistemle tanışmasına ve ona doğru iyice kaymasına neden olmuştur. Postmodernistlerin de kapitalizm karşısında mücadele içinde olmaları göz önüne alındığında, modern dönem romanlarından biri olan *Fahim Bey ve Biz*’deki ekonomik değişime yönelik itirazların, postmodernite sürecinin doğuşuna zemin hazırladığını ve postmodern sürece geldiğinde ise tüm bu itirazların çok daha güçlü bir hâl aldığını ifade etmek mümkündür. Ticarete bireysel girişimciliğin devlet tarafından desteklendiği böylesi olumlu gözüken bir ortamda Fahim Bey pamuk yetiştirmek için bir proje hazırlar ve uzun zaman bunun hayalini kurar. Fakat bunda da başarısız olur. Bütün bu başarısızlıklarından sonra Galata’da kiraladığı bir iş hanındaki pek çok dosyayla dolu, çalışılıyormuş hissi uyandıran, fakat hiçbir şey yapılmayan son işi, onun hayallerinin realite karşısındaki çatışmasının son hüsrandır. O, artık toplum içinde yabancılaşan bir bireydir:

O, bu dairenin içinde, hiçbir yerde, vev ki ay sonlarında veznenin önünde bile gözükmezmiş ve hatta çokları onun burada bulunduğunu da bilmezlermiş. O, iyi, ciddi, sebatlı nazarlarıyla buraya kimseye görünmeksizin herkesten evvel gelir, burada kimseye görünmeden çalışır ve yine hiç kimseye görünmeksizin herkesten evvel gelir, burada kimseye görünmeden çalışır ve

yine kimseye gözükmeksizin, herkesten sonra, bir gölge gibi, çıkar, gidermiş (*Fahim Bey ve Biz*: 50).

Aslında onun toplumdan yalıtılmış bir şekilde yaşaması ve görünmez oluşu çocukluk yıllarına dayanmaktadır. Söz gelişi Hakan Sazyek, “Fahim” kelimesinin Arapçada anlamının bulunmamasına dikkat çekerek, Fahim Bey’in zaten silik biri olarak toplumda yaşamaya başladığını ifade eder. Ayrıca onun bu durumunun yanlışlarla yaşanacak bir ömrün ve toplumca silikleştirilerek gereksiz biri olarak kabul edilmesinin habercisi olduğunu da sözlerine ilave eder. Hatta Sazyek, Fahim Bey’in şair Süleyman Nazif’le tanışmak istemesine rağmen “ismi yanlış olan bir adamla” görüşmeyeceğini söylemesini toplum tarafından görünmez oluşuna bir ipucu olarak saymamız gerektiğini belirtir (Sazyek, 2008: 91). Böyle düşünüldüğünde Fahim Bey’in, ötekileşmiş, görünmez bireylerden biri olarak kabul edilebileceğini ileri sürmek mümkündür. Hatta memurken çalıştığı kurumda onun orada çalıştığını bilmeyenlerin bulunması ironik bir durumu temsil etmektedir.

Pek çok umudu olan fakat hayatında bir türlü denge kuramayan Fahim Bey, doğal olarak bunun sorunlarıyla da hep kendi mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak yaşlılığına doğru hemen her şeyden hoşnutsuzluk duyan, zaman kavramından oldukça uzaklaşan hatta bilinç kaybı boyutlarına ulaşan bu ruh hâli Fahim Bey’in büsbütün zamanın dışında kaldığının bir göstergesidir.

Fahim Bey, o sarımtırak renkli esvaplarıyla, ciddi, silik, tevazulu, nazik, kendisini tanıyanlar azaldıkça yalnızlığı çoğalmış ve ‘Bir yaşıma daha girdim.’ Diye tecrübesi arttıkça ruhu kurumuş ihtiyar Fahim Bey, içinde belki işinin projelerini belki gönlünün eseflerini, belki de sadece Alafranga sefer tasını sakladığı çantası kolunda, geçip gidiyor! Ona yanından ısıklık çalarak gidenler kendisine ısıklık çalıyorlarmış gibi geliyor. (...) Fahim Bey’de içinden geçtiği bu şamatalı kalabalıktan ziyade kendi hususî âlemindeki yalnızlığına çekilmiş, orada yaşıyor! Görülüyor ki onda artık pesimizm felsefesi hakimdir! (...) Artık kimse gelip onunla bezik, poker veya briç gibi vaktiyle alafranga, şimdi hemen millî oyunların gizli incelikleri hakkında istişare etmiyor (*Fahim Bey ve Biz*, 114-115).

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi çocukluk, gençlik yıllarından oldukça farklı biri hâline gelen Fahim Bey, artık bencil, sevgiden uzak, korkak, huzursuz, hayal âleminde yaşayan, ilkeleri olmayan, tutunmaya çalışırken sürekli düştüğü için mutsuz, kalabalık içinde hep yalnız ve iç çatışmaları olan biri hâline gelir. Zaten Fahim Bey’in zıtlıklar üzerine temellendirilmiş iki hayat felsefesinin olduğu anlatıcı tarafından şöyle ifade edilir:

Fahim Bey’in iki felsefesi varmış. Biri optimizm felsefesi imiş. Bununla hayat pembe, her şey zevkli, zahmetler bile eğlenceli gözükmüş. Beyoğlu’na çıkarlarken Fahim Bey neşeli, ümitli, şair olurmuş. Öyle tuhaf şeyler söylemiş ki arkadaşlarını gülmekten bayıltmış. Diğeri ise

pesimizm felsefesi imiş. Bununla hayat abes, her şey tatsız, her his bir aldanış olarak gözükmüş (*Fahim Bey ve Biz*: 16).

Postmodern bir tavır olan zıtlıkların bir arada bulunuşu dikkate alınırsa Fahim Bey'in bu değişken ruh hâli, modernizm eleştirisinin modern dönemin sonuna doğru başladığının bir göstergesidir. Dolayısıyla postmodern dönem içinde sıkça karşılaşılan, modern dönemde ise çok az sayıda yaşanan bir son olarak toplumda silikleşmeye başlayan bireyin yaşlandığında yalnızlığı o kadar artacaktır ki bir garip meczup gibi ölecektir:

'Bu kimdir?, Bir deli midir?, Dilenci midir?' derler. Vaktiyle zarafetin bir timsali olan ve zamanını, parasını, iradesini hep güzel giyinmeye, iyi eğlenmeye hasreden bir eski genç şimdi üstü başı perişan bir ihtiyar olmuştur. Yakası samur kürklü paltosu eskiden bir şıklık numunesiyken şimdi bunamış bir aşınamız gibi dikkatimize dokunur. Evvelce şehrin en mutena beş on dükkanından madasına girmeyi kendine yakıştıramazken şimdi mahalle kahvesinde pinekler. Vaktiyle memleketin iktisadiyatında en mühim rolü oynayan bankanın direktörü tekaüde sevk olunduğu gün yüzünü kaplamış olan hayreti şimdi hala yüzünde bir maske gibi taşır (*Fahim Bey ve Biz*: 106).

Zaten hayatla bir türlü bağdaşamayan, bu sebeple de pek çok maddî ve manevî boyutlu yanlışlar yapan Fahim Bey, modern roman içinde modernizme yapılan itirazların bireyin ruhunda daha fazla hissedilmeye başlandığını gösteren bir roman kahramanıdır. O, bulunmuş olduğu koşullara hiçbir zaman itiraz etmese de insanlardan kaçışla başlayan soyutlanma süreci ciddi bir yabancılaşıma olgusuyla şekillenecektir. Çünkü o, bireysel bir yabancılaşıma sürecine girecektir. Sazyek onun bu sürecini şöyle özetler:

Fahim Bey orta yaş ve sonrasında çalışma hayatının gereği olarak bunlara uyma durumunu yaşayacağı ortamlarda bulunsada o eski girişkenliğinden oldukça uzak, ayrışmış bir profil çizer. Kendini ait hissetmediği iş ortamlarından ayrılarak kendi -hayalî- işini kurar. Burada hiç kimseyle muhatap olmaksızın yarattığı tek kişilik mutlu dünyanın içine gömülür adeta. İlerleyen yıllarda da bundan hiç ödün vermeden yaşlanır (Sazyek, 2008: 113).

Sonuç itibariyle yazarın temel sorunsalına hizmet eden tüm bu eleştirilerle Fahim Bey'in hayatın realitesi karşısında mücadele edemeyerek delirmesi anlatılmaktadır. Aslında Hisar'ın, üç romanında da anlatıcıların yabancılaştan bireylerin durumunu anlatırken aynı zamanda toplumu eleştiren bir tutum sergilediği görülür. Hisar'ın romanlarında modernleşme ile uyum sağlayamayan kişilerin eski yalılarda, konaklarda, zenginlik içinde yaşayan ve aynı zamanda kültür bunalımı içinde bulunan sıra dışı kişilerin hayatı anlatılır. İşte böylesi bir ortamda toplumun ve bireyin buhranlarının görünür kılındığı romanlarında anlatıcılar roman kişileriyle onların yabancılaşıma sürecinin kesitlerine yer verir. Aslında onların bu durumu medeniyet buhranı sonucu ortaya çıkan kişilik bölünmesiyle açıklanabilir.

2.3.5. Sonuç ve Değerlendirme

‘Modern Romanlarda Eleştiri ve İşlevleri’ başlıklı bu bölümde ele alınan *Mai ve Siyah*, *Ankara*, *Kuyucaklı Yusuf*, *Fahim Bey* ve *Biz* adlı romanlardaki eleştiriler, modernizmle birlikte Türk toplumunda yaşanan sosyal, felsefî, ekonomik, siyasî, kültürel alanlardaki köklü değişim ve dönüşümün olumsuz sonuçlarına örnek teşkil eder. Elbette ki bu değişim ve dönüşüm Daryush Shayegan’ın da belittiği üzere sadece Türkiye’de değil tüm dünyada azımsanmayacak ölçüde pek çok soruna neden olmuştur: “Modernliğin yapıları yeryüzündeki bütün kültürlerle kendilerini kabul ettirdiler, bütün alanlarda tahribat yaptılar ve sonunda algılama aygıtımızın içine sızdılar” (Shayegan, 2012: 70). Bu bağlamda edebî metinlerde yer alan modernizm düşüncesinin insanoğlu üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik eleştiriler sosyal fayda amaçlıdır. Örneğin genel anlamda toplumsal, bireysel sorunların yanı sıra yakın geçmişe, yaşadığı döneme eserlerinde yer veren Halit Ziya Uşaklıgil, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Sabahattin Ali ve Abdülhak Şinasi Hisar romanlarında modernleşmenin, insan ve toplum üzerinde (bazen de kendinlerinde) meydana getirdiği problemleri anlatır. Aslında yazarların bu çabaları Tanzimatla başlayan modernleşmenin Türk toplumu üzerindeki olumsuz etkilerinin her geçen gün ne kadar önemli boyutlara ulaştığının bir göstergesidir. Öyle ki Tanzimat dönemiyle başlayan bu değişim süreci etki alanının da genişlemesiyle modern dönemde çok daha yıpratıcı bir hâl alır. Söz gelişi modern romanlarda meşru ilişkilerin, karşılıksız kısa süreli cinsel hazlara dayalı birlikteliklerin insanları sürüklediği buhrana, kimlik sorunsalına, bürokrasinin özgürlük vaadinden öte yaşam alanını sınırlayan yaptırımlarına, kısacası modern sistemin çürümüş değerlerinin eleştirisine daha sık yer verilmeye başlanmıştır. Çünkü modernizmle birlikte dünyadaki dengeler değişir ve insanlar moderniteden bekledikleri iç huzuru bulamazlar. Özellikle de teknolojik ve bilimsel değişiklikler, modern toplumlarda modern tüketime dönük yaşama biçimi, giyim-kuşam, eğlence alanındaki değişiklikler; kimlik yitimi, aç gözlülük, züppelik gibi davranış biçimlerini, ezen-ezilen çatışmasını, işçi problemlerini, siyasî çıkmazları, yanlış kurumlaşmayı ve yapılaşmayı beraberinde doğurmuştur. Dolayısıyla modernizmin insana verdiği değerle bir taraftan özgürlük gibi imkânları sunması açısından oldukça önemli bir hareketken diğer taraftan bireyleri labirent mekânların içine sıkıştıran bir yapıya dönüştüğü görülmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi böylesi bir süreç ister istemez pek çok yazarın dikkatini çekmiştir. Özellikle de bu bölümde incelemiş olduğumuz romanlardaki eleştiriler dikkate alındığında yazarların modernleşme sürecinde Türk aile, toplum ve birey yapısındaki değişimi asıl konu olarak seçtikleri görülmektedir. Toplumsal değişimin meydana getirdiği problemlerin eleştirisi ise Türkiye’de modernizmle birlikte toplumsal yapının yeniden şekillenmeye başladığının ve klâsik dönemden güçlü bir kopuşun meydana geldiğinin açık bir ifadesidir. Dolayısıyla modernizm tarih, din, doğa, insan gibi kavramların değerlendirilmesinde pek çok olumsuz sonuç meydana getirmiştir.

Türkiye’de modernleşme sürecinin yeni başladığı bir evrede bireyin modern ekonomik sisteme dâhil olamayışı, iç huzursuzluğu, toplum ve düzen içinde kendine yer bulamayışı gibi konuların işlendiği *Mai ve Siyah*’ta asıl konu toplumdan uzaklaşmaya başlayan Ahmet Cemil’in ıstırabıdır. Elbette ki Halit Ziya belli bir dünya görüşüyle ele aldığı bu konuyu Tanzimat romancılarından farklı olarak reçete sunmaktan kaçınmak suretiyle eleştirmekten öteye geçmez. Aynı zamanda o, tıpkı diğer Servet-i Fünûn dönemi yazarları gibi toplumsal sorunları ve çürümeleri romanlarında eleştirirken düşüncelerini açıkça söylemekten kaçınarak satır aralarına gizler. 1930’larda yayımlanan *Ankara*’da işlenen savaş dönemi ve sonrasında yaşanan sorunların, bürokratik düzendeki aksaklıkların, Batılı hayat şeklinin yanlış uygulamalarının ve aydın kesiminin eleştirisi âdeta geçmişten günümüze ışık tutmaktadır. *Kuyucaklı Yusuf*’ta ise bulunduğu ortamla uyumsuzluk yaşayan özellikle de yanlış bürokratik uygulamalar karşısında direnemediği için hayatı kâbusa dönen Yusuf’un ıstırabına yer verilmiştir. Romanda modern dünyadan uzaklaşarak doğaya sığınan Yusuf’un yalnızlığı ve çaresizliğiyle modern dünyanın insanı tüketen yapısına dikkat çekilmiştir. Tıpkı Kuyucaklı Yusuf gibi Fahim Bey’de yanlış modernleşmenin kurbanlarından biri olarak kabul edilebilir. Çünkü Fahim Bey geleneksel hayat ile modern hayat arasında sıkışıp toplumsal kabullerin ve sürdürülen hayatın dışında kalmıştır. Bu sebeple Fahim Bey, Ahmet Cemil ile başlayan, hayalleri hakikat karşısında güçsüz kalan “rüya adamlarının” modern süreç içindeki son örneklerinden biridir. Nitekim ilk yerli modern roman olan *Mai ve Siyah*’ta modernleşmenin ilk kurbanlarından biri olan Ahmet Cemil’in aşırı hassasiyetiyle başlayan yabancılaşması ve hayata tutunma çabası 1950’li yıllarda çok daha sık görülen hatta salgın hastalık boyutuna ulaşan bir ruh hâline dönüşecektir.

Dolayısıyla modernleşmenin yanlış anlaşılması nedeniyle geleneksel hayat ile modern hayat arasındaki çatışma toplum içinde büyük sorunlara yol açmıştır. Bu sebeple bireylerin kendilerini yanlış yönde değiştirmesinin engellenmesi için toplumun bilinçlendirilmesinde romanlardaki eleştirilerin büyük etkisi vardır. Sonuç itibariyle romanlardaki bütün bu eleştiriler modernizmle birlikte önce bireyden başlayan daha sonra ise topyekûn bütün toplumu hatta dünyayı saran bir kokuşmuşluğun, yok oluşun göstergesidir.

2.4. POSTMODERNİTE DÖNEMİ GEÇİŞ SÜRECİ METİNLERİNDE ELEŞTİRİ VE İŞLEVLERİ

“Sanatçı sürekli yabancılaşan bir dünyayı yeniden üretmek yerine, rotayı farklı bir estetik doğrultuya kaydırmıştır; salt sanatsal yaratıcılığı, hem biçim hem de içerik/motif düzleminde odağa almış, onunla *oynamaktadır*” (Evecit, 2009: 99).

Modern romandan postmodern anlatıya geçiş dönemi için kullanılan *postmodernite* terimi daha çok bir ara evrenin adıdır. Dolayısıyla modernizmin sonunda onun sorgulanmasıyla ortaya çıkan bu süreç aynı zamanda yanlış modernleşmenin çürümüşlüğü, bunalımlarının, aksaklıklarının daha bilinçli bir şekilde algılandığı, sorgulandığı bir ara döneme ve yeni bir hayat tarzının ortaya çıkacağına işaret eder (Emre, 2006 (a): 30). Bu sebeple her iki dönem arasındaki değişimlere sıkça yer verilen postmodernite dönemi romanlarındaki eleştirilerin hemen hepsi modernizmin olumsuz sonuçlarının sorgulanmasında oldukça işlevseldir. Bu bağlamda Jale Parla'nın da belirttiği üzere yazarlar, “Asrın sonu marazının kurbanı olduklarının bilincinde, toplumlarını pençesine alan hastalıkların farkında, son derece duyarlı, irdeleyici” kimselerdir (Parla, 2013: 266). Özellikle de bireylerin ve toplumun yaşayış tarzından, düşünce yapısına kadar hemen her unsurun bu dönem romanlarının asıl konusu olduğu geçmişten günümüze ışık tutar. Bu sebeple 1950’li yıllardan itibaren modern romandan farklılık göstermeye başlayan postmodernite dönemi romanlarından Attilâ İlhan’ın *Sokaktaki Adam*, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam*’ındaki eleştiriler, modernleşme yolunda ve modernleşme uğruna bireylerdeki ve toplumdaki değişimi örneklendirmeleri açısından oldukça önemli metinlerdir. Bu romanlardaki tematik değişiklikler, toplumsal ve bireysel eleştiriler ise Türk edebiyatında modern roman döneminin kapanmaya başladığına işaret eder. Bu

süreç aynı zamanda modernizmin sorgulanmasıyla ortaya çıkan postmodern anlatılar için bir arayış ve hazırlık süreci olarak nitelendirilebilir.

İncelemiş olduğumuz romanlarda, modern dünyada ayakta kalmaya ve yaşamını anlamlandırmaya çalışan roman kişilerinin hiçbir kalıba, düzene ayak uyduramayışları, akla, mantığa aykırı davranışlar sergileyerek kendi olmayı, özgür kalmayı, ötekileşmekten kaçınarak modern dünyanın tek tip insan modelinden kurtulmayı arzularlar. Çünkü postmodernistler yaşadıkları böyle bir dünyaya ait olmadıklarını hissederek. Bu sebeple arayış içine girerler ve yalnızlaşmaya, yabancılaşmaya başlarlar. Bu şekilde toplumdan soyutlanmak suretiyle mutlu olmayı amaçlarlar. Hâlbuki modernizm insana mutluluğu, merkez güç olmayı vaat etmemiş miydi? Pekâlâ, ne olmuştu da 20. yüzyılın özgürleştikçe tutsaklaşan -televizyon, internet, alkol, uyuşturucu kullanımı gibi pek çok bağımlılıklar yüzünden hasta olan- modern bireyi çaresizlikten çırpınarak hiçliğe ve bir çıkmaza sürüklenmişti? İşte bu gerçeklerin ardındaki sebeplerin neler olduğu sorusu, postmodernite dönemi romanlarının ana konusunu oluşturmuştur.

2.4.1. Sokaktaki Adam (1953)

Attilâ İlhan'ın 1953 yılında yayımlanan bu romanında işlenen asıl konu Batılılaşma uğruna hayat tarzında değişiklik yapan ve toplumdan kopan kişilerin yaşamış oldukları sorunlardır. Dolayısıyla romanda sosyal, ekonomik ve siyasî pek çok soruna yer verilmiştir. Aslında modernleşme süreciyle başlayan toplumsal huzursuzluk ve sorgulama süreci *Sokaktaki Adam* adlı bu romanda postmodern bir tavırla roman kişilerinin pek çoğunda görülen bir mutsuzlukla kendini belli eder. Söz gelişi Hasan dünyanın hemen her yerini gezme imkânı bulmasına rağmen yaşadığı ortamın bütün çürümüşlüğüne karşı bir isyan içindedir. Bu sebeple Bâbil'in ötesinde bir hayat düşler:

Ben Bâbil'deyim. Ahlâksızlıklar, dalavereler, karaborsalar, ihtilâller, hükümet darbeleri, iki yanımda, beygir cesetleri gibi çürüyorlar. Aşağılık ve kibar fahişeler, seviciler, puştlar; kumarbazlar, hırsızlar, teşkilâtli propagandalar, zehirli ağlarını geriyor. Ben bunların ortadayım ve Bâbil'deyim (*Sokaktaki Adam*: 203-204).

Böylesi bir dünyada arzuları gerçekler karşısında güçsüz kalan bu sebeple yaşama yönelik pek fazla isteği olmayan, modern dünyanın amaçsız, duygusal, saf ve yalnız bireyi Hasan, Meryem'e olan aşkını unutmak için güzel sanatlar eğitimini yarıda

bırakarak gemilerde çalışmaya başlar. Aslında onun bu kaçış arzusunun temellerinde yatan gerçek modern eğitim sisteminin yanlışlarla dolu olduğunu düşünmesidir. Attilâ İlhan bu eleştirisiyle -postmodern bir tavırla- modern eğitim sisteminin vaat ettiği hatta gerekli gördüğü üniversite diplomasının günümüzde tek başına yetersizliğine ve profesyonelliğin de artık aranılan bir vasıf olduğuna dikkat çekmek ister. Çünkü 20. yüzyılda artık profesyonellik önemlidir. Bu da ancak yeni bir eğitim sistemiyle gerçekleştirilecektir. Bu sebeple Hasan için okumanın pek faydası yoktur. Hasan özellikle de Edebiyat Fakültelerinde amatörlüğe yer olmadığını ifade ederek profesyonelliğin önemine şöyle dikkat çeker:

Fakültede, nasıl birtakım insanlar buluyorum? Büyük bir sarhoşluk sabahında, bir gemici otelinde bulamayacağım cins insanlar: Yardımseverler Derneği üyesine benzer, gözlüklü, kısacık boylu, çirkin kızlar, sözün gelişi. Beyaz perdedeki fahişelerin, kötü taklitleri. Sonra, gömleklerinin yakaları kalkık, beş aşağı beş yukarı dolaşan, sürat zengini akıl fakiri, üç beş züppe. Daha, bunlara benzer, bir sürü öğrenci. Bir fakülte içinde bilim okunan, yani her şeye kulüp takılan bir yerdir; bir fakülte insanları, senin benim her zaman konuştuğumuz şeyleri, kulplu konuşur ve bundan hoşlanırlar. Sudaki manda hazzı. Hele edebiyat fakülteleri, edebiyatın herhalde her zaman en az on mil uzağında dolaşır; tıklım tıklım, bu işin amatörü ile doludur. Aslında her şeyin amatörü insana sıkıntı verir, edebiyatınki, bir de tüy diker. Hele, fakülteli olursa!...Çünkü: Hiçbir şeyi beğenmemek, ya da her şeye hayran olmak küstahlığını yapmaya, kendinde hak görür (*Sokaktaki Adam*: 170).

Hasan'ın okulu bırakmasıyla başlayan bu ruhsal büyüme süreci, kahramanın bireysel dönüşümü için gerekli olan ilk aşamadır. O bu kaçışla modern dünyanın kalabalığından, stresinden, geçim sıkıntısından, ikiyüzlü insanlarından, menfaat ilişkilerinden uzaklaşarak iç sıkıntılarından kurtulmayı amaçlar. Çünkü o her ne kadar kent hayatını sevse de bütün bu keşmekeşte ruhsal sorunlar yaşamaya başlar. Bu ruh hâli romanda “Hepimiz/topumuz birden çıldıracağız” leitmotiviyle anlatılmaktadır (*Sokaktaki Adam*: 172). Ayrıca onun bu sorunlardan kurtulmak için bulunmuş olduğu ortamdan uzaklaşması gerekmektedir.

Hasan her ne kadar kamorotluk yaparak huzurlu bir yaşam sürmek istese de bir süre sonra arkadaşı Yakup'la kaçak kürk işi yapmaya başlar. Çünkü o modern dünyanın sorunlarına yenik düşen bireyler gibi “Neyi istemediğini bilmekte, fakat neyi istediğini bilmemekte”dir (*Sokaktaki Adam*: 244). Bu sebeple sürekli mutsuzdur. Elbette ki onun bu mutsuzluğuna neden olan pek çok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerin büyük bir kısmı da modernizmin olumsuz sonuçlarıdır. Söz gelişi Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, modernleşmeyi esas alan Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'deki ve Türk

insanındaki değişimin sonuçları Attilâ İlhan'a göre modernleşme sürecinde yaşanan olumsuzluklardan sadece biridir:

Bunun sonucu olarak, özellikle büyük şehirlerde yaşayan orta halli zümrelere bağlı bir kuşak yetişti. Bu kuşak sinemanın, dergilerin, basının da himmetiyle Batının taklitçisi hâline geldi. Bu onların henüz o çağı değil de kendi çağını yaşayan toplumsal çevrelerinden ayrılmasına, onunla çelişmelerine, ona kızmalarına sebep oldu. Bu insanlar kültür düzeyine göre derece derece soysuzlaştılar; toplum dışı gerçek dışı, her türlü sapık serüvene elverişli kimseler hâline geldiler. Toplumsal çevreleriyle çelişmelerini memleketle bağlarının çözülmesi izledi. Ya korkunç bir kötümserliğin tutsağı oldular ya da ufanıp gittiler. İçlerinden pek azı gerçeğe yüzünden bakabilmek, memleketinin koşullarını kavrayabilmek ve gerekli fikir bileşimini yapabilmek basiretini gösterdi (*Sokaktaki Adam*: 15).

Aslında yazar bu şekilde büyük şehirlerde yaşayan, Batılılaşma ve modernleşme sürecinde topluma yabancılaşan, taklitçi, geleneksel olanla yenilik arasında bocalayan, postmodernizme giden yolda modern dünyanın bütün sorunlarını duyumsayan yeni bir kuşağın ortaya çıktığını haber verir. Özellikle de roman kişisi İtalyan Antonio, II. Dünya Savaşı'nın insanlık üzerindeki yıkıcı etkisini İsa'nın çilesine benzetir. Bu şekilde aklın egemenliğine indirgenen modern dünyada çok daha büyük zayıflara sebep olan savaşların insanlık için çok büyük bir kayıp, yıkım ve ayıp olduğuna dikkat çekerek dünyanın çekilmez bir yer hâline geldiğini anlatmak ister:

Mutluluk dediğimiz zaman bile, acıyla karışık bir şey anlıyoruz. Ben söz gelişi, böyleyim. Rose Marie, şarkıları ile, herkesi kahrediyor. Rom kadehte parlıyor. Hep, bir dumanın arkasındaki güzelliğe, ellerimi uzatıyorum. Ya da yüzyılımızı, büyük çözülüş ve uluslararası ahlaksızlar yüzyılını yaşayan, ama kıyasıya yaşayan bütün ötekiler gibi, ben de acı çekmek hakkını istiyorum. Acı çekmek, erkekçe manasıyla, insan olmaktır:

-Acı da çekmesek, diyor, Antonio, elleriyle havaya bir haç çiziyor ve, acı da çekmesek, diyor, artık dünyada insan kalmamış olurdu. Şu kadar milyon adam gömdük ve bunca yüzyılda yapabildiğimiz saygıya değer ne varsa, hepsini yerin dibine geçirdik. Peki ya bunun acısı? Bak göreceksin; bu acı bizi ya adam edecek, ya da çıldıracağız. Topumuz birden çıldıracağız.

(...)

-İsa da acı çekti. Acıların en ilâhisi hem de. Biz dünya acısı çektik. Kan akıyor avuçlarımızdan. Daha önemlisi, içimizde inanç kalmadı, ne İsa'ya, ne başkasına!.. (*Sokaktaki Adam*: 168).

19. yüzyıl sonrası savaşlara yönelik bu eleştiri aynı zamanda modernizmin özgürlük gibi vaatlerinin sınıfta kaldığını, insanların zamanla ötekileştiğini ve savaş gibi doğal yollarla olmayan felaketlerin çok daha büyük zararlar verdiğini göstermektedir. Çünkü aklın ön planda olduğu modern düşüncenin hedefi dünya üzerindeki herkesi homojen hâle getirmektir. Fakat bu arzu ister istemez aydınlanmanın temelinde yatan eşitlik olgusunun gerçekleştirilemeyeişine ve kendi içinde çelişmesine neden olmuştur. İşte bu sebeple bugün her yerde benzer sorunların ve benzer fikrî bunalımların yaşanması bu yüzdendir. Söz gelişi II. Dünya Savaşı'ndan sonra modern toplumlarda, ahlâksızlıkların had safhaya ulaşması, insanların ötekileşmesi, modern teknolojinin

kullanımına da bağılı olarak ölüm oranlarındaki artış gibi sonuçlar maalesef günümüzde çok daha büyük yıkımlara yol açmıştır. Bu gibi sebeplerle kendini mutlu etmediğini düşündüğü modern devlet sistemine dâhil olamayan Hasan, sistemin dışında hareket ettiği için yersiz yurtsuz “sokaktaki adam”dır. Yani o da bir ‘tutunamayan’dır. Bu sebeple toplumsal baskıların da etkisiyle sistem dışında kalması bazen kendini suçlu hissetmesine de neden olur. Fakat yaradılışının böylesi bir dünyayı kabul etmediğini, modernizmin tek tip insan modeline karşı çıktığını ifade eder. Modern hayatın sistemlerine uyan kişileri sineğe benzetir:

Ben, iyi bir adam olamam. Kendimi sevmiyorum. Başka türlü yaratılmayı, ne kadar isterdim: Şu kalem şefi gibi olmayı. Kolalı yakalar takıp, ütülü pantolonlar giyip, her filmin ilk gecesine gitmeyi ve ertesi gün şirkette: ‘Fevkalade hissi bir film’ diye asıp kesmeyi. Ya da, bir sinek olsaydım. Bütün ötekiler gibi bir sinek. Ufak tefek sıkıntılarına rağmen, herkes mutlu oldukça, ben de olacağım. (...) Bütün öbür sinekler gibi, bir sinek olmak hülyası. Ve neden bu, hep bir rüya olarak kalıyor? (*Sokaktaki Adam*: 33).

Modern dünyanın karmaşasından ve yoğunluğundan sıkılmasına rağmen faturalarını, ev kirasını, yeme-içme masrafını... ödemek için çalışmak zorunda olan Hasan, bu karmaşanın içinde Kafka’nın böceği Samsa gibi kendine zaman ayıramaz. Kısacası hayatta kalmak için sürekli çalışmak zorundadır. Fakat modern dünyanın zaman, saat ve kanunlarla sistemleştirilen çalışma koşulları bölünmesine, kendini yorgun hissetmesine neden olmaktadır. Zaten modern zaman kavramına karşı çıkan yazar postmodern bir tavırla saat ve takvim zamanına göre hayatımızı şekillendirmemizi de eleştirir: “Saatin takırtısı meydana çıkıyor. Onunki de budalalık. Hepsi birbirine benzedikten sonra, zamanı, sonsuz parçalara bölmek niye?” (*Sokaktaki Adam*: 81). Yazar bu şekilde yirmi dört saat dilimine göre ayarlanan bir yaşamın eleştirisini yaparak doğal bir yaşamı arzuladığını ifade eder. Hasan, kendi yaşamından bahsederken tembel bir insan olmadığını, daha özgür bir ortamda çalışmak istediğini bilir fakat çalışma koşullarının ağırlığından ve bireyi ezen gücünden de şikâyetçidir:

Yorgunum tabii. Bu, her günkü durum. Ben dinlensem bile, ertesi gün tekrar yorulmak için dinleniyorum. Zemberek gibi yani; her gece kurul, her gün boşan. Bazen fabrikadayım, gece, ‘mesaisine’ kaldığım oluyor. Bir iki liranın hatırı için. Bu zamanda bir iki lira nedir ki deyip geçemezsiniz. Bazen bir bankada kâtibim. Oradan çıkınca, gidip bir tüccarın defterini tutuyorum. Bana kimse tembel diyemez. Zaten tembelliğin, serserilere ve çok varlıklı kimselere vergi bir lüks olduğunu, gün geçtikçe öğreniyorum. Oysa benim için her şey, sırtıma yükleyeceği yeni sıkıntılara göre değerlendiriliyor (*Sokaktaki Adam*: 63).

Modern teknolojinin bu kadar geliştiği bir dönemde özellikle de son zamanlarda Türkiye’de yaşanan iş kazalarının vahim sonuçları düşünüldüğünde -2014 yılında Soma’daki maden kazasında 301 işçinin hayatını kaybetmesi modern dünyada da

insanların kötü ve ağır şartlarda çalıştığının sadece bir göstergesidir- Attilâ İlhan'ın 1950'li yıllardaki bu serzenişinin ne ölçüde doğru olduğunu kanıtlar niteliktedir. Postmodern bir tavır olan bu serzeniş aslında modern kapitalist medeniyete, sistemlere ve ekonomik düzene yöneliktir:

Birtakım adamlar var; bürolara, acentalara, sigorta şirketlerine, gazete idarehanelerine girip çıkıyorlar. Yüzleri daima gergin, ağızları sımsıkı kapalı. Birbirlerine ve herkese düşmanca yapıyorlar. Çünkü ben onlar gibi yapamıyorum. Tabiatım el vermiyor (*Sokaktaki Adam*: 38).

Çalışma koşullarının hem psikolojik hem de fiziksel ağırlığı modern bireyi mutsuz etmektedir. Bu mutsuzluğun yanı sıra ülkedeki işsizlik oranındaki artış da romanda eleştirilen bir başka sorundur:

Ben bu halkın hepsiyim. İşimden çıkarıldığımı, bilmiyorsunuz. Bir gün içinde, ansızın, siz de işinizden çıkarılıyorsunuz. Ben buna, kaderin tecellisi diyorum. Gücümü aşan, kavrayamadığım şeylere böyle, demek, âdetimdir. (...) Ben ne kadar kimsesizim. Doğru söyleyeni, dokuz köyden koğarlarmış. Ben hiçbir şey söylemiyorum, beni yine dokuz köyden koğuyorlar (*Sokaktaki Adam*: 165).

Bu bağlamda modern çalışma koşullarına bir türlü ayak uyduramadığı için toplumdan uzaklaşan Hasan, mal, statü, mülk kazanımı için paranın gerekliliğini ve mutluluğun bu şekilde kazanılacağını önceleyen modernizmin eleştirisini de yapar:

Sonra, zaman kötü. Bütün bunlar nasıl oluyor, nasıl geçiyor anlamıyorum. İşler daima aksıyor. Neden böyle oluyor? Her geçen gün ekmeği daha pahalı alıyoruz. Ev kiralari daha pahalı oluyor. Vergiler biniyor. 'Harp bitsin her şey ucuzlayacak' diyoruz. Harp bitiyor, bir yenisi başlıyor, hiçbir şey ucuzlamıyor. Kimisi, çocukken işler daha iyi gidiyordu galiba diye düşünür. (...) Para peynir gibi eriyor. Peki ama, bunun sonu nereye varır? Bunu ben bilmem. Başımızdaki büyük adamlar düşünmeli. Muhakkak düşünüyorlardır. Gazeteler, radyolar her gün onların düşündüklerini söylüyor. Diğer bazıları onlarla uğraşmaya kalkışmışlar. 'Muhalefet' yapıyorlar. Bir gürültüdür gidiyor. Ben bazen hükümetten yana, bazen muhalifim; bazen gerici diye, bazen komünist diye, evimi polisler basar, beni alır götürürler. Fakat ekmek asla ucuzlamaz. Bazen evimde oturur, kanarya beklerim. Gazeteye, radyoya, elimi sürmem. Ekmek yine ucuzlamaz. Aksine bozulur. Esmerleşir, bir kuruş da üste koyar (*Sokaktaki Adam*: 63-64).

Modern kapitalist düşüncenin gözünü maddî hırslara bürüyen, toplumunun neyi istediğini dahi bilemeyen, gayeden yoksun para kazanma iştiağı, zengin olma hevesi beraberinde modern anomik ruh hâline sahip -çoğu kez egoistleşen- hastalıklı bireyleri doğurmuştur: "Parasız ne yapabilirsin be? Vallahi adım atamazsınız, adım! Kıcının üstüne oturur, aklıktan geberirsin, kimsenin kılı kıpırdamaz" (*Sokaktaki Adam*: 107). Makineleşme ve büyük şehirlere göç gibi nedenlerle çalışma zorunluluğu, maddî güç temini, üretimden uzak kalıp tüketime yönelen modern bireyin hayatta kalabilmesi için kaçınılmaz bir mecburiyettir. Aynı zamanda modern düşüncenin temellerinde var olan aşırı üretim ve tüketim birlikteliği için gerekli olan para, sanılanın aksine modern insana

mutluluk olarak geri dönmemiştir. Öyle ki bu güce sahip olabilmek için menfaat ilişkilerinin ön plana çıkmasıyla insanların duyarsızlaşarak zaman içinde yalnızlaşmaya başladıkları görülmektedir. Söz gelişi Hasan'a göre insanlar menfaat ilişkileri için evlenirler. Aslında böylesi bir durumu Ahmet Mithat Efendi de *Felsefe-i Zenan*'da işlemiştir. Fakat modern insan, pragmatik anlayışı benimsediği için 20. yüzyılda çok daha sık görülen bireyler arası menfaat ilişkisinin birliktelikler için tek ölçü olmaya başlamasıyla geçmiş dönem ilişkilerinden farklılık gösterir. Buna binaen menfaat esasına dayalı oluşacak birlikteliklerin ömrü çok kısa olmakta, böylesi bir birlikteliğin tarafları arasında çoğunlukla sadakat ve bağlılık da uzun sürmemektedir. Attilâ İlhan da modern insanı çıkmaza sürükleyen bu pragmatik dünya görüşünü şu şekilde eleştirmektedir: “Yalnızlık. Kimsesizlik. Bir orospunun dostluğundan ve pörsük sevgisinden bile uzak yaşamak” (*Sokaktaki Adam*: 35). Yazar bu şekilde daha çok kişisel sıkıntıların, sorunların çözümü, önerileri yerine sadece bireyin kendisiyle ve toplumla olan çatışmasına bireysel duygulardan faydalanarak yer verir. Para kazanma ve mevkî sahibi olma isteğiyle de ilişkilendirilebilecek yozlaşma, değer kaybı günümüzde çok daha ciddi sorunlara yol açar. Söz gelişi bu imkânlarla sahip olmak için aile fertleriyle ve arkadaşlarıyla çok az zaman geçiren modern birey zamanla insanî vasıflarını kaybetmeye başlar. Hatta bunun çok daha ötesine geçerek kendisi için vakit ayıracak zamanı bile bulamayışı modern insanın var oluş sorununu da beraberinde getirmiştir. *Sokaktaki Adam* adlı romanda olduğu gibi hayatın koşuşturmacasında kendine zaman ayıramayan öznenin sorunları postmodernite ve postmodernizm dönemleri metinlerinde sıkça işlenen bir konudur:

Daha sabah. Daha içki içilmez. Sabahları düşünmek de tekin olmamalı. Öğle ve akşamları da, düşünmemeli. Böyle bir lüks, herkese pahalıya mal oluyor. Meryem düşünmüyor, bunu biliyorum düşünmüyor. Meryem; içgüdüleriyle, alışkanlıklarıyla yaşıyor. Hayatının başı, ortası, sonu, kendisinden ve rezaletlerinden ibaret. Daima kendisini koyuyor, galiba daima kazanıyor. Oysa ben, öyle olamıyorum. Hayatımda ben yokum, hiç yokum; başkaları da yok; kimse beni ilgilendirmiyor, çünkü: Ben kendi kendimi ilgilendirmiyorum. Huzursuzluğumun, can sıkıntımın sebebi ne? Bu kayıtsızlık mı? (*Sokaktaki Adam*: 111-112).

Aslında kendimizi bile tanımaya fırsat bulmamızı engelleyen, son dönemlerde de artış gösteren maddî hırslar ve mevkî bağımlılığı modern dünyada sıradan bir insan olarak yaşamayı engeller. Bu bağlamda yazara göre anlık hazlarına daha sık yenik düşen modern toplumun huzura kavuşması için Hasan gibi sıradan insanlara ihtiyaç vardır:

Şehrin sokaklarında; pis, karanlık ve tembel kahvelerde, parti kongrelerinde, başka aradıklarım yok mu? Neden oyumu, şu değil de bu adama veriyorum? Neden hiç kimseye vermiyorum? Ben hep küçük şeyler isterim. Ben basit bir adamım. Bana daima büyük şeyler vad ediyorlar. Büyük hayallerden yoruldum. Şehrin ışıkları, birden yanıyor. Birden yağmur başlıyor. Ben sokaklardayım. Kapınızın önünden geçiyorum. Pencerenizden bakıyorum. Her gün yüz yüze göz gözeyiz. Meyhaneleri; basık, zehirli esrar tekkelerini; insanı öldüren sabahçı kahvelerini dolduruyorum. Tramvayda bir gün, mutlaka ayağınıza basmış; ya da, kalktığınız yere oturmuşumdur. Belki aynı otelde, aynı odanın iki ayrı yatağında gecelemiş; yine de, iki kelime konuşmamışızdır. Ben Sokaktaki Adam'ım. Şurada burada dolaşırken dikkatinizi çekerim. Bana kızar, ya da beni seversiniz. Her iki halde de memnun olmam (*Sokaktaki Adam*: 39-40).

Romanda kendini tanıma fırsatı bulamayan modern bireyin sancısının aslında Türkiye'nin Batılılaşma süreciyle ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Yani Tanzimat'la birlikte başlayan ve günümüzde aşırı tüketim boyutuna ulaşarak hâlâ etkisini sürdüren moda düşkünlüğe, taklitçiliğe ve aşırı israfa yönelik eleştirilerin pek çoğu modern bireyin varoluş sorunsalıyla ilgilidir:

Allah kulları postla dolaşsın istese, cümlemizi ayılar gibi postlu yaratırdı. Moda demişler, bir kere, Moda dedin mi, bitti, akan sular durur. Yoksa neden taaa Marsilya'lardan, canımızı cezireye sokup, buraya kaçak kürk getirelim? Neden firdolayı Nubar'ı arayalım? Şimdi işler yolunda giderse, günün birinde, gemi yine İstanbul'a demirlediğinde; Beyoğlu'nda fil gibi bir avrat görürüz, sırtında bizim kürklerden biri. Garanti! (*Sokaktaki Adam*: 45).

Bütün bu serzenişler bir anlamda da tüm dünyada modernizmin bolluk ve refah vaadinin gerçekleşmediğinin, aksine bunu gerçekleştirmek için yapılan planların insanları fakirleştirip yozlaştırdığının bir göstergesidir. Özellikle de her geçen gün yüzlerce insan Afrika'da açlıktan ölüyorken Avrupa'da ve Amerika'da çağın en büyük sorunu obezite oranındaki artış oldukça ciddi bir çelişkidir. Bir tarafta insanın yaşaması için en gerekli olan şey yani yiyecek temin edemeyişi diğer tarafta da obeziteyle mücadelesi âdeta modernleşmenin ve kapitalizmin hem doyurarak hem de aç bırakarak insanları öldürmeye devam ettiğinin bir göstergesidir: “‘Evvelce bolluk vardı’ lafı ile ‘ileride bolluk olacak’ lafı arasında, çok mu fark buluyorsunuz? Ben bulmuyorum. Her ikisine de inanırım. Yoksa şimdi kıtlığa, nasıl dayanabilirdim?” (*Sokaktaki Adam*: 88).

Yanlış Batılılaşmanın devam ettiği bu tarihlerde modern dünyanın sorunları o kadar çok fazla artmıştır ki bir süre sonra hayat işkenceye dönüşmüştür. Böylelikle olumsuz bir sonuç olarak insanların isteklerinin aksine şikâyetlerinin önem kazandığı yeni bir dünya oluşmuştur. Zamanla labirent bir mekâna dönüşen bu yeni dünya ise *Sokaktaki Adam*'da eleştiri oklarının hedefi elleme olmuştur. Yazar bu şekilde insanı merkeze oturtmayı amaçlayan modernizmin vaatlerinin aksine modern bireyin silikleşerek kalabalıklar içinde yok olduğu bir yer hâline gelen dünyanın sorunlarını roman kişilerinin davranış biçimleriyle anlatır. Bu bağlamda yazar, yaşanılmaz bir yer

hâline gelen modern dünyanın labirent mekânlarında hayatta kalma mücadelesi içinde olan, sürekli etrafından sıkılan, her yerin kendine yabancılaştığı mutsuz roman kişinin sorunlarını varoluş sıkıntısıyla açıklamaya çalışır. Söz gelişi Hasan ve Ayhan arasında geçen diyalogda modern dünyada tutunmaya çalışan bireyin eksikliğine, yarım kalmışlığına dikkat çekilir:

-Neden herkes gibi yapmıyorsun? Fakülteni bitir. Diplomanı al. Sen kabiliyetsiz bir insan değilsin Hasan!

Ben insan mıyım be? Ben İsa'yım İsa, yarım İsa. Ben İsa değilim fakat yarımım (*Sokaktaki Adam*: 178).

Postmodern bir durum olan bu ruh hâli modernleşme sürecinde toplumsal ve bireysel anlamda iflas etmiş bir delikanlının çelişkilerinin, buhranlarının açıkça ifadesidir:

Sonsuz bir sıkıntı. Başsız ve sonsuz bir can sıkıntısı. İşte bu kadar. Belki de bu yüzden hep, ellerimle yüzümü silmek ihtiyacı içindeyim. Hep ellerimle yüzümü. Sanki tozlu, pis, örümcek bağlamış, bir bodruma girmişim. Örümcek ağları, yüzüme yapışmış. Görünmez, bezdirici, çileden çıkarıcı, örümcek ağları. Onlardan bir kurtulabilsem. (*Sokaktaki Adam*: 146)

Romanda modernizm sonrası mutsuzluk, sıkıntı gibi sorunları yaşayan pek çok insan olduğuna da dikkat çekilir. Söz gelişi Hasan, Galata köprüsünde sahilde otururken vapurdan inen insanları gözlemler ve hemen hepsinin hayatından memnun olmadıklarının farkına varır: “Hepsi aceleci, hepsi kızgın, hepsi hoşnutsuz insanlar boşalır. Hamallar kavga ederler. Biletçiler yolcuları tersler” (*Sokaktaki Adam*: 38).

Bu eleştiriler göstermektedir ki mutsuzluk, yorgunluk, tükenmişlik modern dünyanın salgın hastalığı hâline gelmiştir. Yazar bu sorunlara dikkat çekerken aynı zamanda toplumların neden bu hâle geldiklerini de sorgulamadan geri kalmaz:

Ekmek sıkıntısı, geçim sıkıntısı, şu veya bu. Adam sıkılır ve niye sıkıldığını bilir. Benim param var, karnım doyuyor, sorumsuz yaşıyorum. Hiçbir şey umurumda olmadığı için, sıkılacak şeyim yok; yine de, ölecekmiş gibi canım sıkılıyor. Hayat, yani günlük çekişmeler, budalaca gurur, sersemce gösteriş, ahmakça tevazu tamamen benim dışımda. Her şeye karşıdan bakıyor ve sıkıntıdan çatlıyorum. Bir şeyler yapmalıyım. Muhakkak! Fakat ben, daima bir şeyler yaptım. Tahsilimi terk ettim. Askerlik ettim. Âşık oldum. Vazgeçtim. Kamarot oldum. Kaçakçı oldum. Hep bir şeyler yapıp kurtulmak için. Netice ne oldu? Hiç! Yine canım sıkılıyor. İstanbul'a gelmeden, İstanbul'dan uzak olduğum için, sıkıldığımı sanıyorum. Şimdi İstanbul'da, Beyoğlu'nun süslü ve gösterişçi kalabalığı arasındayız. Bu defa, buraya geldiğim için, sıkıldığıma eminim. Berbat bir şey. Beyoğlu, ezeli cümbüşüne devam ediyor. Hiçbir değişiklik yok. Yalnız şaşı bir orospu vardı, sinemaların önünde dolaşan, o görünmüyor (*Sokaktaki Adam*: 31).

Bütün bu eleştiriler göstermektedir ki Attilâ İlhan, Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ından önce memleketteki sorunlara ve bireysel problemlere *Sokaktaki Adam*'da gerekçeleriyle birlikte yer vermiştir (Özcan, 2013: 133-147).

Kendimi düşünmediğim muhakkak. Kendini düşünen insanlar, bir şilepte kamarotluk etmezler. Elllerinde olan ve olmayan her şeylerini başkalarına terk edip, parasız pulsuz kamarotluk etmezler. Para bu meselenin anahtarı olamaz. Bunu çoktan anladım. Ölüm de! İnsanları seviyorum yalanını terk edeli, hayli oldu. İnsanlar sadece canımı sıkıyor (*Sokaktaki Adam*: 27).

Öte yandan Attilâ İlhan, modern hayatın en yoğun şekilde hissedildiği mekânlar olan şehirlerdeki tükenmişliğin, çarpık kentleşmenin, işsizliğin, yitirilen değerlerin, yabancılaşmanın, yozlaşmanın, modaya düşkünlüğün, Batı taklitçiliğinin, aşırı tüketimin, ahlâkî yozlaşmanın... farkındadır. Bu sorunları da İstanbul'da yaşamaya, iş bulmaya çalışan roman kahramanının toplumla olan uyumsuzluğunu ve hayatta kalma mücadelesini sorgulatmayla anlatmaya çalışarak âdetâ modern hayatın çaresiz insanların serzenişlerine yer verir:

Yollarda beni itip kakıyorsunuz. Hor görüyorsunuz, küçümsediğiniz gözlerinizden belli. Oysa, ben, hiç de kötü bir adam sayılmam. Yalnızım sadece, yaşamak zorlaşıyor ve birçokları gibi, 'bir dümenini' bulamıyorum. İstanbul büyük şehir. Ben İstanbul'un her tarafında, aynı zamanda varım. Harap, iki gözlü ahşap evlerde, karımla kavgâ ediyorum. Avaz avaz bağıyorum. Randevu evlerinde, kızım kendini kirâlıyor. Bense ona, namuslu bir koca düşünüyorum. Oğlan güreşe merak sardı, sınıfta döndü. Yorgunum elbette. Erdirmek yetirmek beni yordu. Sonra bu sinemalar, barlar, meydan toplantıları, propagandalar, adamı sersem ediyor. Üstelik ben, Sokaktaki Adam'ım; her zaman, her yerde varım. Olmam gerek. Çünkü: Önüne gelen, benim adıma konuşuyor (*Sokaktaki Adam*: 39).

Sokaktaki Adam'da modern insanın sorunlarına yer veren Attilâ İlhan diğer romancıların artık köydeki insanlar yerine şehirde yaşayanların sorunlarına dikkat çekmeleri gerektiği görüşündedir. Bu sebeple romana yazdığı ön sözde şehirlerde yaşayan bireylerin iç huzursuzluklarını anlatarak bu soruna dikkat çeker. Attilâ İlhan bu şekilde asıl sorunların köylerde değil de şehirlerde ortaya çıktığını bu sebeple artık köy romancılığının bir tarafa bırakılması gerektiğini ifade ederek açıkça köy romanlarına ve romancılığına bir tepkide bulunur: "Yoksa köy gerçekçiliğinin farklı fakat ilkel, dokunaklı fakat yavan düzeyinde kalacağız. O düzeyde ise yer demirdir, gök de bakır" (*Sokaktaki Adam*: 11). Edebiyat dünyasına yönelik bu eleştirinin yanı sıra Attilâ İlhan köy romancılığının aksine şehirdeki insanların yaşamlarını anlatmaktan hoşlandığını da açıkça ifade eder:

Beni başlangıçtan beri, köy romanlarının yanık garipsiliği ve dokunaklı yoksulluğu yerine, harıl harıl gelişmekte olan şehirlerin, hareketli limanların iş çevrelerinde çevrilen hınzır fırıldakların içine belki bir şehir ve liman çocuğu olmam itiyordu (*Sokaktaki Adam*: 13).

Bu eleştirisiyle açıkça şehir insanının sorunlarına dikkat çeken Attilâ İlhan'ın dönemi içinde bu gibi farklı görüşleriyle Türk romanında kendine yer bulduğunu söylemek mümkündür: "O hâlde romana, bırak başkaları köylerden girsin, sen ara tabakalardan

girecek, burjuvazinin gelişmesini, uluslararası kapitalizmle ilişkilerini, aydınları ve koşullarını, şehir insanını ve sorunlarını işleyeceksin” (*Sokaktaki Adam*: 14).

Köy hayatının yerine modernleşmenin bir sonucu olan çarpık şehirleşmenin problemlerine *Sokaktaki Adam*’da yer veren Attilâ İlhan, şehirleşmeyle birlikte insanların da kokuşmaya başladığını ifade eder:

Ben İstanbul’um. Bu yüzden, kahrımdan ölüyorum. Bu olsa olsa, çilemin bitmediğine ve daha çok uzun, yaşıyacağıma işarettir. Çünkü: Siz belki bilir, belki bilmezsiniz; aslında en çok yaşayanlar, ölülerdir (*Sokaktaki Adam*: 167).

Öte yandan romanda modern şehirleşmenin özellikle de İstanbul’da yaşamının zorluklarına da sıkça yer verilmektedir:

Bu şehri sırta taşımak; sulanmış, züppe parklarını; takma kirpikli, kadınlarını; daima saatinden evvel, ya da sonra geçen otobüslerini, sırta taşımak; ya da bir şehrin sırtında gezinmek, ne yürek üzüntüsüne mal olur ki? Bunu, beni görmeden, anıyamazsınız. İşin kötüsü, şehrin içinde ezile, eli seyranımı yaparken, gözgöze geldiğimiz oluyor; size gülümsüyorum, beni tanııyorsunuz. Tünelin kapıları şrak! Diye kapanıyor. İnsanlar telaşlı telaşlı koşuyorlar. Tam o sırada beni görüyor ve tanııyorsunuz. Çünkü, ben, sizinki de dahil, herkesin yükünü sırtımda taşıyorum. Ben İstanbul’u taşıyorum (*Sokaktaki Adam*: 166).

Bütün bu eleştirilere rağmen her ne pahasına olursa olsun yüksek apartmanların, gökdelenlerin, ışıkların, AVM’lerin şaşaasından kopamadığı için İstanbul’u sevmekten bir türlü vazgeçemeyen Hasan gibi yalnız ve mutsuz yaşayan diğer modern bireyler bu sıkıntılarının farkına varmalarına rağmen çoğu zaman şehirlerden kaçamadıkları için pek çok sorunu da göz ardı ederek önemsemezler. Dolayısıyla şehrin kalabalıkları içinde hayatından memnun olmayı dahi unutmış bir kişi olarak yaşarlar tıpkı sokaktaki adam gibi:

Bu şehrin içinde dolaşacağım bu şehir benimdir. Bu şehri seviyorum. Ve seviyorum. Yine de, onsuz yaşayamam. Minarelerinden Allah’a bağıyorum beni mutlaka duysun istiyorum. Vapurları, istim botları, sandalları, gırgırları; sonra otomobilleri, tramvayları, arabaları, trenleri, uçakları, birbirine katıyorum. Her yerde hazır ve nazırım. Ben Sokaktaki Adam’ım. Bir gün tramvayda ayağınıza basmış kalktığınız yere oturmuş olabilirim. Belki aynı otelin aynı odasındaki, iki ayrı yatakta gecelemiş ve tek kelime olsun, konuşmamışsızdır. Beni bazen sever, bana bazen kızarsınız; her iki halde de, ben memnun olmam. Çünkü: Ben, memnun olmayı unutmuşum (*Sokaktaki Adam*: 202).

Sonuç itibariyle Attilâ İlhan, *Sokaktaki Adam*’la geçmişten günümüze ışık tutan bir roman yazmıştır. Özellikle de günümüzde silikleşerek kaybolmaya başlayan öznelerin tutunamama derecesine varan yabancılaşmalarının ve yalnızlaşmalarının temelinde yatan gerçeklerin eleştirisi aslında geçmişten günümüze hayata yönelik bir serzeniştir.

2.4.2. Saatleri Ayarlama Enstitüsü (1962)

Attilâ İlhan'ın *Sokaktaki Adam* adlı romanından bir yıl sonra (1954) tefrika edilmesine rağmen 1962 yılında yayımlanan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* postmodernite dönemi kült metinlerindendir. Pek çok araştırmacı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nü modern roman kategorisine dâhil etmektedir. Fakat biz bu çalışmada modern romandan ayrılan yönlerini dikkate alarak *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nü geçiş süreci postmodernite dönemi romanları kategorisine dâhil etmeyi uygun bulduk. Çünkü *Huzur*, *Mahur Beste* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanlarıyla Doğu-Batı sorunsalına, modernleşmenin toplum ve birey üzerindeki etkilerine çoğu kez ironiyle yaklaşan Tanpınar'ın hem teknik hem de içerik bakımından modern roman çizgisinden ayrıldığı görülmektedir. Özellikle de *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde yanlış Batılılaşma meselesinin, Cumhuriyet sonrasında hız kazanan modernleşme süreciyle de ilişkilendirilerek sadece birey bazında değil, devlet kurum ve kuruluşlarındaki değişimin de göz önünde bulundurularak anlatılması elbette ki romanın önemini artırmıştır. İsmet Emre'ye göre *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* "Baudrillard'ın postmodern döneme özgü nitelendirmeleri içeren söylemleriyle Türk roman tarihinde çok özel bir yere oturmaktadır" (Emre, 2010: 158). Aynı zamanda bu gibi sebeplerle yazarın *Huzur* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanlarının postmodernite dönemi romanları kategorisine dâhil edilmesi gerekliliğini İsmet Emre şöyle ifade eder:

Yazarın roman tarihimizdeki konumu da modernizmle ve postmodernite arasında bir yerdedir. Onun için ne tamamen modern ve tamamen postmodern dir diyebiliyoruz. Hem modern hem postmodern özellikler gösteriyor **Huzur ile Saatleri Ayarlama Enstitüsü** bir geçiş noktasında duruyor (Emre, 2010: 151).

Modernizmin henüz kendini yeni hissettirdiği bir dönemde, yanlış Batılılaşma, modernleşme, şehirleşme, kurumsallaşma, topluma yabancılaşma, maddî imkân yoksunluğu ve israf boyutuna varan harcamalar gibi toplumsal konulara romanlarında ironik bir şekilde yer veren Tanpınar'ın bu hassasiyeti elbette ki yazar olarak Türk roman tarihinde önemli bir yere sahip olmasında başlıca etkenlerdendir. Bu bağlamda İsmet Emre, hem *Huzur* hem de *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde sadece Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Batılılaşma sorununu ve bu süreçte toplumdaki değişimin yanı sıra bireysel değişime de dikkat çeken Tanpınar'ın eserlerinin aslında bir simülasyon örneği olduğunu ifade eder. Ayrıca Emre, romandaki modernleşme sürecine ve modern bireye yönelik eleştirileri dikkate alarak bu varsayımını şöyle açıklar:

Çıplak gözle baktığınızda varlığından rahatlıkla kuşku duyabileceğiniz bir düşünce, davranış yahut değer karşılaşır karşılaşmaz yeni bir düzleme geçmekte ve mutlak gerçeğin ta kendisi olmaktadır. Ya kendi iç gerçekliğinizden uzaklaşıp modernizmin yarattığı halenin bir parçası olarak varolmaya devam edecek; ya da kendi iç gerçekliğinizi bir tarafa bırakıp modernizmin dayattığı gerçekliğe bürünerek, en azından eklemlenerek yaşamayı reddediyorsanız yok olacaksınız (Emre, 2010: 157).

İşte bu gibi sebeplerle *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde; modern dünyaya ayak uydurmaya çalışan bireyin büyük bir çıkmaz içinde olduğu, kurtuluş için uğraştığı fakat yapılan birçok düzenlemenin görünüşten öteye gidemeyen girişimlerden ibaret kaldığı ifade edilir. Romanda ayrıca toplumdan kaçmaktan başka seçeneği kalmayan insanların -erken dönem- büyük bir kaosun içinde yaşadıklarına dikkat çekilir (Emre, 2010: 157). Aslında bütün bu keşmekeşin içinde Tanpınar'ın da yalnız bir hülya adamı oluşu ve kendini yarım kalmış olarak hissetmesi onun modern dünya karşısındaki yenilmişlik duygusuyla açıklanabilir. Bu bağlamda Tanpınar, *Huzur* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde gerçek hayatla da özdeşleştirebileceğimiz bir konu olan Cumhuriyet sonrası modernleşme süreciyle, enstitü gibi hayata geçirilen atılımların ve projelerin başarısızlıkla sonuçlandığını, hatta iflas ettiğini anlatmak ister. İsmet Emre, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu tercihini şöyle açıklar:

Sembolik olarak Cumhuriyet'in başlangıç dönemlerindeki ideolojik suskunluk, fikrî aşırılıkların sindirilmesi ve uzun süre tekdüze bir yaşamın egemen olmasını anlatmaya çalışıyor Tanpınar. (...) Yazar böylece hiçbir kurumun ve zihniyetinin bir ihtiyaçtan ortaya çıkmadığını; insanlara göre kurum ve zihniyet üretildiğini anlatmaya çalışıyor (Emre, 2010: 154-155).

Aslında bu süreç modernizmin bazı nedenlerden dolayı vaatlerini gerçekleştiremeyerek insanları huzursuzluğa sevk ettiğini gösterir. Bu hususta Halit Ayar'ın şu sözleri oldukça ilgi çekicidir: "Her şey yolunda... Fakat yalnızız. Bütün dünyada yalnızız. Yalnızlık benim hoşuma gitmez. Anladınız mı?" (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 349). Elbette ki Tanpınar'ın kurumlarla ilgili sorunlara, bireyin yalnızlığına, huzursuzluğuna yönelik serzenişleri diğer romanlarında da mevcuttur. Söz gelişi I. Dünya Savaşı'nın çıkma beklentisi, karamsar dünya görüşü, başarısızlıklar, yenilgiler gibi sebeplerle hayat karşısında yitişin romanı olarak kabul gören *Huzur*'da modern dünyanın düşmüş olduğu çıkmazla ilgili ilk serzenişlere yer vermiştir. Aslında Tanpınar'ın hayal ve gerçek dünya arasındaki çelişkilerine bağlı olarak hayata sınırsız bir şekilde tutunamayışıyla, hayatın yarım kalmışlığının yaşanmamışlığıyla ilişkilendirilebilecek bu ruh hâlinin yansımaları *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde çoğu kez sert eleştiriler olarak karşımıza çıkar.

Çocukluk yıllarında bir saatçide çalışmaya başlayan Hayri İrdal'ın hayatı Halit Ayarç ile tanışmasıyla büyük oranda değişecektir. Öyle ki Halit Ayarç'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı bir kurum oluşturarak başına da Hayri İrdal'i yerleştirmesi onun maddî sıkıntılarına bir çözüm bulmasına yardımcı olur. Bugünden sonra pek çok sıkıntısından kurtulan -kurtulduğunu düşünen- Hayri İrdal, başında olduğu kurumun ne işe yaradığını, işlevinin neler olduğunu tamamıyla anlayamamış olsa da kendini her yönden refah seviyesini yükselten bu kurumun müdürü olmaktan memnundur. Hatta sadece kendi değil aynı zamanda baldızı, halası gibi onun sayesinde işe girme imkânı elde eden etrafındaki hemen herkes İrdal'ın bulunmuş olduğu bu mevkiinden oldukça memnunnlardır. Aslında bu durum, modern dünyanın hem iş hem de ahlâkî yönden çürümeye başladığının bir göstergesi olan çıkar ilişkilerine dayalı yaşam şeklinin romandaki eleştirisidir. Bu bağlamda Hayri İrdal henüz mevki sahibi olmadığı, maddî imkânlarının sınırlı olduğu dönemlerde toplum tarafından budala, beceriksiz biri olarak görülmektedir. Fakat bütün bu imkânlara sahip olunca kıymetli, saygıdeğer biri hâline gelir. Onun hayatındaki bu değişim ve ikilem günümüz toplum yapısında ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkan insanların ikiyüzlülüklerinin, çıkar ilişkilerine dayalı modern hayat sisteminin romandaki parodik bir eleştirisidir:

-Nasıl olur?... diyordu, nasıl olur? Dünyanın en modern müessesesinde, en mükemmel ve yeni şartlar altında ve bu kadar yenilik içinde çalışan bu insanlar bu işi nasıl anlamazlar? O hâlde enstitüde ne işleri var? Niçin yeni binayı alkışladılar? Niçin bizi tebrik ettiler? Demek ki yalan söylüyorlar!... (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 387).

Modern dünyaya tutunmaya çalışan, bunun için kapitalizmin bireye dayattığı para ve mevki gibi zorunluluklara sahip olma isteği -ki bu istek bir süre sonra hırsa dönüşecektir- insanların değişimine yol açarak başlarına çok büyük dertler açmıştır. Söz gelişi ahlâkî yozlaşmanın, yalnızlaşmanın, pek çok psikolojik rahatsızlıkların temelinde yatan insanın doğasına aykırı bu gibi davranış biçimleri her şeyden önce mutsuz, şikâyetçi, ne istediğini dahi bilemeyen bir toplumun oluşmasında en büyük etkenlerden biridir. Söz gelişi Hayri İrdal, enstitünün başına geçtikten sonra hayatı daha da güzelleşeceğine zamanla yanında çalışan üç yüze yakın memuru -bunların pek çoğu hısım, akrabasıdır- üzmemek için ve bu acımasız dünyada ayakta kalabilmek adına vermiş olduğu her tavizde kendinden, ilkelerinden ödün vermeye başlar. Her ne kadar Hayri İrdal enstitüyü koskoca bir müessese olarak değerlendiriyor olsa da hiç olmadık yere tanıdıklarını istihdam için lüzumsuz yeni kadrolar açar (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 334).

Hemen her gün bir veya bir kaç müracaat karşısında kalıyorduk. Benim ve Halit Ayarcı'nın dairedaki çift telefonlarımız durmadan işliyordu. Enstitünün açıldığı günlerde akraba ve tanıdık azlığı yüzünden geçirdiğim telaşın hakikaten çocukça bir şey olduğunu daha ilk ayda öğrendim. Meğer ne kadar çok hısım ve akrabam varmış. Hele mektep ve mahalle arkadaşlarımın hatırşinaslığı vefakârlığı her türlü tahminimin üstünde idi (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 331).

Bu gibi iltimaslar ve dünyada ayakta kalabilmek adına verdiği her taviz ise onu bir adım aşağıya indirmiştir.

On yıl müddetle dünyanın en yeni, en faydalı müessesesinin müdür muavinliğini yaptım. Değil çoluk çocuğuma, uzak yakın bütün akrabalarım, eş ve iş buldum, refaha kavuşturdum. Bu meselede sade enstitümüz memurları için -ki yarısı benim ve Halit Ayarcı'nın akrabasıdır, çünkü enstitü kurulur kurulmaz kadrosunun müsavi şekilde mühim yerlerden tavsiye edilenlerle hısım ve akrabamızdan teşkil edilmesine Halit Ayarcı büyük bir isabetle karar vermiş... (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 12-13).

Bu bağlamda Tanpınar, tasfiyesi istenen böylesi bir kadrolaşmanın olduğu enstitüde yöneticilerin, memurların işlevinden, davranış biçimlerinden yola çıkarak, ülkedeki kurumları ve kurumlardaki temsilcileri de parodik bir üslûpla eleştirir:

Evvela teşkilatın genişliğinden ve lüzumsuzluğundan bahsettiler. İşsizliğin alabildiğine yürüdüğü bir memlekette bu kadar insana iş bulmuş olmamamızı hiç hesaba katmadan, üç müdürlüğün, on bir şube müdürlüğünün, kırk yedi daktilo ve iki yüz yetmiş bir kontrol memurunun çokluğunu durmadan başımıza kaktılar. Sonra, sanki bir saatte yelkovan, akrep, zemberek, pandül, mil hakikaten yokmuş ve hakikaten zaman dediğimiz şey, saat, dakika, saniye ve saliseye ayrılmazmış gibi bu şube müdürlüklerinin adlarıyla alay ettiler. Daha sonra bu müdürlüklerde on sene ehliyetle çalışan, işlerinin içinde pişip yetmiş memurlarımız tahsillerini, ihtisas ve selâhiyetlerini ele aldılar, nihayet bir zamanlar o kadar beğendikleri neşriyatımıza insafsızca hücum ettiler (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 13).

Yöneticiler tarafından tasfiyesi önlenmeye çalışılan kurumun önemli bir işlevinin olduğunun anlatıldığı bu ifadeler modern kurumlarda hayata geçirilemeyen, yanlış uygulamaların ve ardı arkası kesilmeyen yapılaşmasının bir göstergesidir. Günümüzde de bürokrasideki ve devlet kurumlarındaki sorunların benzer şeyler olması modern sistemlerin yanlış anlaşılaraq vaat edilen başarıya, refaha insanları ulaştıramamasının sadece bir göstergesidir. Dolayısıyla Tanpınar, Cumhuriyet'le birlikte gelişen köksüz devrimleri özellikle de yeni açılan bu kurumun ne iş yapacağı, nereye varacağı belli olmayan planlarının başında gelen -personel alımı, bürokrasinin işleyişi, binanın nereye kurulacağına değin- birçok sorun ve saçma sapan uygulamaya yer vermiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu şekilde modern toplumu, modern devlet kurumlarını, modern sistemi, yöneticileri mercek altına alarak onları ironik bir dille eleştirir. Söz gelişi Halit Ayarcı saat şeklinde bir enstitünün ardından aynı projeyle evler inşa ederek bir mahalle kurmak ister. Fakat halk her ne kadar enstitünün modelini beğense de sıra kendi evlerine gelince bu fikre sıcak bakmazlar. Bu girişimin ardından halkın tepkisi üzerine

hayal kırıklığına uğrayan Halit Ayarcı ise başta bu projesi olmak üzere “Asrımızın belki en büyük, en faydalı müessesesinin, Saatleri Ayarlama Enstitüsü’yle...” (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 11). ilgili tüm projelerden vazgeçer. Özellikle de birgün Amerika’dan gelen bir ekibin kontrolleri sonucunda bu kurumun hiçbir işlevinin olmadığına dair hazırladığı rapor üzerine enstitünün kapanmaması için Halit Ayarcı’nın bir tasfiye komisyonu oluşturması modern kurumlaşmanın olumsuz sonuçlarının eleştirisi için oldukça önemlidir:

Artık, tasfiye hâlindeki enstitümüze eski gözle baktığımı iddia edebilecek hâlde değilim. Bana şimdi müessesemiz memlekette iş hayatını kurmaktan ziyade bazı işsizlerin kendilerine iş bulmasına yardım etmiş gibi görünüyor. Bunu söylemekle toplum hayatına büyük faydalarımız olduğunu inkâr etmiyorum (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 140).

Bu bir öz eleştiri olmakla birlikte, enstitüde çalışan hemen herkesin tanıdık olması nedeniyle onların işlerini kaybetmemeleri için yeni kurulan komisyonun üyesi olmaları ise ciddi bir tezattır.

Yakın akrabalarımızı, dostlarımızı mı feda edeceğiz? Hayır. Ben bir iki günah keçisi olmak niyetindeyim. (...) Kurulmamızdan iki sene sonra israf lafı çıkar. Bu demektir ki, umumi efkâra iyi niyetimizi göstermek için rahatça feda edebileceğimiz bir iki kişi lazımdır (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 262).

Böylelikle Cumhuriyet sonrasında modern sistem çerçevesinde oluşturulan kurumlaşmaya verilen önem dikkate alınırsa, bu gibi yanlış kurumlaşmaların bugün de devam ediyor oluşu, bazı sorunların hâlâ çözülemediğini göstermektedir. Bu sebeple kurumların hem işleyişi hem de işleviyle ilgili yapılan isabetli eleştirilerin her birinin, o dönem ve günümüz Türkiye’sinin hem sosyal hem de psikolojik yönüne ışık tutması *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nü başarılı bir roman olarak kabul etmemizi sağlar.

Hayatın içindeki biten bütün bu başarısızlıkların ardında gizli olan modernleşme çalışmalarının Türkiye’de büyük bir hüsrana sebep olduğu ortadadır. Bu sorunlar aynı zamanda romanın ilk bölümünün başlığının niçin “Büyük Ümitler” olduğunu da bizlere açıklar. Çünkü modernizm tüm dünyada büyük ümitlerin kaynağı iken ortaya çıkan sorunlar nedeniyle bu pek mümkün olamamıştır. İşte böylesi bir ortamda Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’yle saat, zaman ve sanat üçlüsünü parodik bir dille ele alır (Parla, 2013: 302-303). Hiç şüphesiz ki bu romanda anlatılanlarla günümüz arasında pek çok bağ vardır. Özellikle de modern hayata ayak uydurma çabalarındaki ısrar ve bir o kadar da yaşanan yanlışlar buna sadece bir örnektir:

Bu artık hayat değildi, hakiki cehennemdi. Her dakika mangal dolusu ateş yutuyordum. Evimizdeki kıyafet inkılabı yüzünden kendi elbiselerim de satılmıştı. Yama parçaları birbirini tutmaz bir elbiseyle dolaşıyordum (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 185).

Zamanın dilimlere bölündüğü modern dünyada elbette ki insanların mutsuzluğunun birden fazla sebebi vardır. Bu sebeplerden biri de modern dönemde günlük yaşamın temelini oluşturan zaman algısının değişmesidir. Klâsik dönemde genellikle doğa olaylarıyla açıklanmaya çalışılan zaman kavramı, saatin icadıyla birlikte günün anlarının herkes için aynı hâle gelmesine sebebiyet vermiştir. Hemen herkesin aynı şeyleri yapmasına neden olan bu yeni zaman sistemi ise modernizmin arzuladığı tek tip insan ve yaşam modelinin oluşturulmasında oldukça önemli bir etkidir. Öyle ki eskiden aynı devlet içinde bile farklılıklar göstermekte olan zaman algısı, daha sonraki süreçte otobüs, metro, uçak gibi pek çok ulaşım aracının saatlere göre tarifeli olarak sistematik bir şekilde işleyişini sağlamıştır. Boş zaman, çalışma saati, uyuma-uyanma saati, yemek zamanı... şeklinde programlandırılmış bu zaman parçaları tıpkı saat nesnesi gibi insanları da mekanikleştirmeye başlamıştır. Elbette ki hayatın hemen her alanında kullanılan saatlerin çeşitleri ve farklı işlevleri bulunmaktadır. Fakat bu işlevlerin de teknolojiye göre değişimlere paralel olarak farklılık gösterdiği görülmektedir:

Bu saat birinci gibi dinî ve uhrevî değildi. Tam aksine olarak layık bir saatti. Hususi zembereği kurulunca saat başlarında o zamanın çok moda olan bir türküsünü çalardı. Radyo çıktığından beri çalar saatler ortadan kayboldu (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 29).

Bu örnekte de görebileceğimiz gibi eski saatlerin saat başı çalması oldukça ilginç ve modernizm eleştirisi için de önemli bir ayrıntıdır. Çünkü saatlerdeki bu işlev, henüz modern zaman anlayışına alışamayan modern insanları zaman kavramına ve programlandırılmış hayata alıştırmayı amaçlayan bir sistemin sonucudur. Bugün de telefonlara, çalar saatlere yüklenen bu işlev her saat başı değil de sadece istediğimiz zaman bizleri uyarmaktadır. Çünkü artık modern toplumlarda insanlar programlanmış yaşama alışmışlardır ve onları uyuracak herhangi bir nesneye her daim ihtiyaç duymamaktadırlar. Hiç şüphesiz ki modernizmin bir göstergesi olan standart bir saat ve takvim sistemi, modern toplumsal yapının oluşması ve sürekliliği için oldukça önemlidir. Fakat zaman ve mekân anlayışındaki değişimler ister istemez milyonlarca insanın yaşamını olumlu olduğu kadar daha çok olumsuz yönde etkilemiştir. İşte Tanpınar'da romanda daha çok bu olumsuz yönler dikkat çekerek kurulan yeni sistemin eleştirisini yapar:

Herkes bilir ki, eski hayatımız saat üzerine kurulmuştur. Hatta sonraları Muvakkit Nuri Efendi'den öğrendiğime göre Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisi daima Müslümanlar ve onlar içinde en dindarı olan memleketimizin halkı imiş. Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi. Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 25).

Klâsik evrede genellikle güneşin doğuşuna ve batışına göre hareket eden insanoğlu modernleşmeyle birlikte artık horoz sesiyle uyanmaktan vazgeçerek çalar saatin değişik tonlardaki sesiyle uyanmaya başlar. İşte böylesi bir değişimle hayatın çok daha güzelleştirileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Halit Ayarcı ve Hayri İrdal de saat nesnesi sayesinde bu hedefe ulaşmayı amaçlarlar. Onlar kurmuş oldukları enstitünün asıl faydasının insanların hayatını sistemleştirmek ve zaman kaybının önüne geçmek olduğunu savunarak tam da modern sisteme dâhil olmayı amaçladıklarını ifade ederler (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 36). Yani modernizme ayak uydurmak, dâhil olabilmek umuduyla saatlere yüklenen işlev bu düşün gerçekleşmesi amacıdır:

Onların rivayetine göre mescidin yandığı gece babam bir çok kurtarılan eşya ile, bilhassa yazı levhalarıyla beraber bu saati de eve getirmişti. Konsolun üzerindeki devekuşu yumurtası, tavana asılı Mekke süpürgeleri ve kapı perdeleri de onlara göre bu eşyadandı (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 25-26).

Saat nesnesinin yangında kurtarılabilecek eşyalar içinde konumlandırılacak kadar önemli olduğu modern sistemde, hem bu hassasiyet hem de modernizmin insan ile doğa arasındaki çatışması sonucu ortaya çıkan sosyal kurumların eleştirisini içeren bu yangın olayıyla, modern dünyada bireyden ziyade artık saat, yazı levhası gibi nesnelerin önem kazanmaya başladığını örneklendirmektedir. Hâlbuki modernizm insanı her şeyden daha yüce/üstün bir konuma getirerek merkez güç yapmayı amaçlamıyor muydu? Öyleyse modernizmin içindeki bu tezat hemen her konuda olduğu gibi burada da kendi ilkeleri ile çatışma içine düştüğünü göstermektedir. Zira romanda da bazı eleştirilerle bu hususa dikkat çekilmek istenmektedir:

Saat kadar derin şekilde olmasa bile bu benimseme ve uyma keyfiyeti bütün eşyamızda vardır. Eski şapkalarımız, ayakkabılarımız, elbiselerimiz gün geçtikçe bizden bir parça olmazlar mı? Onları sık sık değiştirmek isteyişimiz de bu yüzden değil midir? Yeni bir elbise giyen adam az çok benliğinin dışına çıkmışa benzer. Kendinden uzaklaşmak, ona bir değişikliğin arasından bakmak ihtiyacı, yahut 'ben artık bir başkasıyım!' diyebilmek saadeti (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 16).

Öyleyse artık insanı mekanikleştiren ve anın önemine vurgu yapan saatin tiktaklarını kaçırmadan yaşamak modern dünyanın bir gerçeğidir. Fakat çoğu zaman bir mecburiyet olarak karşımıza çıkan bu durum, modern insanın yaşam alanını kısıtladığı gibi pek çok eleştiriye de sebep olmuştur. Tanpınar da bu romanda insanların saatle

yönetilemeyeceğini ifade ederek modern zaman anlayışının açık bir şekilde eleştirisini yapar:

Zannedirim ki hep saatte kalıyor onun arkasındaki şeyleri ihmal ediyorsunuz. Saat bir vasıta, bir alettir. Tabi mühim bir alettir. Telakki saatin tekâmülüyle başlar. İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı. Tabiattan koptu. Müstakil bir zamanı saymaya başladı. Fakat bu kadarı kâfi değil. Saat zamandır, bunu düşünmemiz lazım (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 259).

İnsanları doğal yaşamlarından uzaklaştıran bu yenilik ister istemez onların ruh hâllerine de çeşitli boyutlarıyla sirayet etmiştir. Söz gelişi Tanpınar, Hayri İrdal'ın değişimini saat ayarlarıyla ilişkilendirmek suretiyle modern sisteme ayak uydurmaya çalışan ya da ayak uyduran bütün insanların değişimiyle özdeşleştirir.

Saatler de böyledir. Sahiplerinin mizaçlarındaki ağırlığa, canı tezliğe, evlilik hayatlarına ve siyasî akidelerine göre yürüyüşlerini ister istemez değiştirirler. Bilhassa bizim gibi üst üste inkılâplar yapmış, türlü zümreleri ve nesilleri geride bırakarak doludizgin ilerlemiş bir cemiyette bu sonuncusuna, yani az çok siyasî şekline rastlamak gayet tabiidir. (...) Saat, ister istemez sahibine temessül eder, onun gibi yaşamağa ve düşünmeğe alışır (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 15-16).

Ayarlanamayan saatler zamanda taklitçilikten öteye gidemeyen, gecikmiş ve tam anlamıyla başarısız bir toplumun eleştirisidir. Elbette ki modern dünyanın planları ve programları bulunmaktadır. İnsanlar da bu plan ve programlara göre hayatlarını şekillendirmektedirler. Fakat taklitten öteye geçemeyen, görünüşten ibaret kalan her türlü uygulama ve yenilik ise toplumsal hayata zarar verecektir:

Hülasa bu abes denen şeyin bataklığı idi. Ve ben farkında olmadan boynuma kadar ona gömülmüştüm. Sanki çok tüylü, yumuşak bir yığın kol ve kanatlı, insana adeta bitmez tükenmez gıdıklamalar, kısık gülüşler ve haz baygınlıkları içinde sömürüp tüketen bir hayvanın eline düşmüşüm gibi bu manasız âleme gömüldüm (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 147).

Elbette ki Türk insanındaki bu değişimin ve buhranın sebepleri arasında modernleşmenin yanı sıra onunla iç içe olan Batı taklitçiliğinin de büyük bir etkisi vardır. Bu bağlamda Tanpınar, hayalî enstitüde çalışanların yaşantılarıyla yanlış Batılılaşma sorununa da yer vererek modernleşme sürecinde Türk insanının yaşamış olduğu sıkıntıları anlatır. Söz gelişi Halit Ayaracı ve Hayri İrdal Doğu ile Batı medeniyetleri arasında sıkışıp büyük bir ikilemin içine giren, yanlış modernleşmenin romandaki temsilcileridir. Halit Ayaracı'nın aldığı kıyafeti giydikten sonra Hayri İrdal'ın bütün varlığının değişmesi ve bu değişimi sorgulayışı yaşanan ikilem için gösterilecek örneklerden sadece biridir:

Sırtıma daha ilk geçirdiğim günde bütün varlığımın değiştiğini gördüm. Birden bire ufkum, görüş zaviyem genişledi. Hayatı onun gibi bir bütün olarak mütalaaya aldım. Değişme, koordinasyon, çalışmanın tanzimi, zihniyet değişikliği, üst düşünce, ilmî zihniyet gibi tabirlerle

konuşmaya, kendi isteksizliğime ‘zaruret’, ‘imkânsızlık’ gibi adlar koymaya şarkla garp arasında ölçüsüz mukayeseler yapmaya, ciddiliğinden kendimde ürktüğüm hükümler vermeye başladım (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 17).

Romanda Doğu ve Batı arasında sıkışan kişilerden biri de İrdal’ın baldızıdır. O, Felâtun Bey gibi çoğu kez komik durumlara düşen tam bir Batı taklitçisidir:

Küçük baldızım genç bir Amerikalı ile salonun ortasında kıyasıya bir dansa girmişlerdi. Daha doğrusu dans ediyoruz, diye birbirlerine yapmadıkları zulüm, işkence kalmıyordu. (...) Cilalı parkelerin üstünde zıplıyor, kendini yerden yere atıyor, tam bir yeri kırıldı diye imdadına koşacağım zaman tekrar kalkıyor, tekrar zıplıyor, kavalyesine sarılıyor acayip çifteler atıyor, bilinmez düşmanları başı ile süsüyor, tekrar yerlere yatıyordu (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 356).

Modernleşmeyi ve Batılılaşmayı yanlış anlayan bireylerin zamanla topluma yabancılaşmaları, kendi değerlerinden uzaklaşmaya/kopmaya başlamaları hiç şüphesiz ki toplumun değişimiyle ortaya çıkan ruhsal bir çöküşle ilişkilendirilebilir. Elbette ki bu çözülüş hayatın pek çok alanında kendini belli etmektedir. Halit Ayaracı’nın şu sözleri bu hususta oldukça manidardır:

Bana kalırsa bu çalışma hayatına tam intibak etmemekten gelen bir şeydir, demişti. Hayat, kendi şeklini yaratmazsa böyle olur. Bu kahve hakkında sizi dinlerken ben, çoğunu tanıdığım bu insanları hep bir çeşit aralıkta yaşıyorlarmış gibi düşündüm. İsterseniz onlara kapının dışında kalanlar da diyebiliriz. Muasır zamana girememiş olmanın şaşkınlığı içinde yarı ciddi, yarı şaka, tembel bir hayat! (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 140).

Batılılaşma sürecinde yaşanan sorunların işlendiği pek çok romanda olduğu gibi *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde de modernleşme sürecinde değişim yaşayan kadın modeli ironik bir şekilde şöyle anlatılır:

Pakize saatle, psikanalizle, yüksek bilgi ile alakası olan insan değildi. O modern kadındı. Sinemayı seviyordu. Kâinata beyaz perdeden bakıyordu. Binaenaleyh ister istemez onun gözü ile ben de değışecek, sinema olacaktım (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 291).

Modernleşmenin birey ve toplum hayatında meydana getirdiği pek çok soruna yer verilen romanda, modern hayatın insanları ölüm düşüncesinden bile uzaklaştırarak geleceğe/yarınlara yatırım yapmasını önceleyen isteklerinin yansımalarına da yer verilir. Söz gelişi romanda modern bir şehirde mezarlığın bulunmaması gerektiği ifade edilir. Çünkü modern anlayışa göre mezarlıklar klâsik dönemdeki gibi her daim insanları ölümden sonraki hayata yöneltecektir. Bu durum ise aklın ve bilginin merkeze oturtulduğu modern dünyada ilerlemeyi, gelişimi engelleyen bir durum olarak kabul edilmektedir (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 58). Bu sebeple modernizm ölüm düşüncesinden insanları uzaklaştırmayı önceler. İşte bu gibi ciddi değişimler sonrasında kendi benliğinden uzaklaşarak varlığını sorgulamaya başlayan modern bireyin arayışı günümüzde hâlâ devam etmektedir. Öte yandan varlık-yokluk sorunsalı postmodern

metinlerde sıkça rastlanan bir konu olmakla birlikte *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde de Hayri İrdal'ın benzer bir sorgulama sürecine girdiği görülmektedir:

En iyisi düşünmemekti. Kaçmaktı. Kendi içime kaçmak. Fakat bir içim var mıydı? Hatta ben var mıydım? Ben dediğim şey, bir yığın ihtiyaç, azap ve korkuydu (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 187).

Yazar, aidiyet sorunu yaşayan Hayri İrdal'ın kendi varlığını sorgulamaya başladığı bu süreçte yaşadıklarıyla hem modernizmin yücelttiği akıl merkezli düşüncenin eleştirisini yapar hem de modernleşme sürecinde kaybedilen değerlere dikkat çekmek ister. Hatta modern hayatın keşmekeşi içinde Hayri İrdal o kadar çok toplumdan soyutlanmıştır ki kendini “biçare hayat artığı” olarak görmektedir (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 221). Romanda Hayri İrdal gibi Doktor Ramiz de etrafındaki insanlardan farklı bir karaktere sahip olduğunu düşünerek toplumdan soyutlanmış ve yapayalnız yaşamaya başlamıştır (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 105-106). Görüldüğü üzere Tanpınar, modern bireyin topluma yabancılaşmasına ve köklerinden koparak silikleşmeye başlamasına romanlarında yer verir, hatta *Huzur*'da da kendini hiçbir yere ait hissetmeyen bu sebeple terk edildiğini, yalnız olduğunu düşünen Mümtaz karakteriyle benzer bir konuyu anlatmaktadır. Her iki romanında da modernleşme sürecinde insanların önemli bir sorunu olan bu bezginliğin sebeplerinden biri de, sektörlerin ve örgütlerin önem kazandığı modernizmle birlikte bireylerin kendilerini daha güçlü hissetme isteğine bağlı olarak siyasal gücün kanatları altına girmek istemeleridir. Bu şekilde kendilerini hem statüko hem de varlıkları açısından çok daha güçlü ve güvende hissedeceklerini düşünen bireyler memurluk gibi devlet işine yönelmişlerdir. Modern bir müessese olarak kurulan Saatleri Ayarlama Enstitüsü ise iş gücü istihdamı açısından oldukça önemli bir kapasiteyle oluşturulur. Üç yüze yakın memurun işe alınması bu da yetmiyormuş gibi enstitüsünün çalışmalarını desteklemek için bir de Saat Sevenler Cemiyeti'nin kurularak cemiyetin başına da Hayri Bey'in halasının getirilmesi Tanpınar'ın Cumhuriyet sonrası kurumlaşmayla ilgili ciddi bir eleştirisidir. (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 300) Söz gelişi Zehra, Nermin Hanım'ın yanında işe başlar başlamaz Halit Bey'e teşekkür için iş yerinde süveter örmeye başlar:

Şurasını söyleyeyim ki Halit Ayarcı birkaç sene içinde dünyanın en zengin süveter koleksiyonuna sahip oldu. Dairemizdeki daktilocuların hemen hepsi ona bir veya birkaç süveter örmüştü. Fakat bu süveterlerin içinde şüphesiz en güzelleri Nermin Hanım'ınkilerdi. El eleğimsağma gibi rengarenk, güneşe tutulmuş billur gibi çınlayan, üzerinde daima saate ait şeyler bulunan bu süveterler hakiki şaheserlerdi (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 253).

Hayali bir kurum olarak çalışmalarını yürüttüğü gözüken enstitüde memurların düzenli bir şekilde maaşlarını alıyor olmalarına rağmen ne iş yaptıklarını dâhi bilemeyişleri modern devlet sisteminde kurumlaşmanın sağlam temeller üzerine oturtulmadığını gösterir. Enstitünün çaycısının şu sözleri bu duruma bir örnektir: “Bir işim vardı, fakat yapacağım iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum” (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 238). Enstitünün kurulması için yapılan harcamalara ve bu kadar özveriye rağmen memurlar içinde çalışan kimsenin olmayışı ise çeşitli yerlerde otuz beş senedir hademelik yapan kişinin izlenimleriyle şöyle eleştirilir:

Şüphesiz onun için dünyanın en rahat hayatıydı bu. Otuz beş sene süren hademelik hayatında birden bire hiç beklemediği zamanda, olması icap ettiği şekilde bir daireye kavuşmuştu. Fakat onunda akli bu işi almıyor, benim akşama kadar sağdan soldan bulduğum saatleri tamir etmeğim, Nermin Hanım’ın süveter örerek hayatını anlatması, kendisinin bizi seyretmesi için bütün bu işin kurulmuş olmasına şaşıyordu. Onu yormuyorlar, azarlamıyorlar, bunaltmıyorlardı (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 242).

İstihdam sorununun yanı sıra modernleşme süreciyle Türkiye’de hız kazanan müsrifliğin de eleştirisinin yapıldığı romanda enstitüde yapacak hiçbir şey yokken Halit Ayarcı’nın aşırıya kaçan istekleri modernizmin tüketim anlayışının kurumlara yansıyan yönlerinden sadece biridir:

Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi mühim bir müesseseye hâlâ gereği gibi ehemmiyet verilmediğinden bahsediyor, yeni bütçeye ve tam kadrosuyla teşekkülüne kadar tahsisat istiyor ve bir muhasiple bir başka kâtabin verilmesinde ısrar ediyordu. İşin garibi, üç gün sonra aldığımız cevaptan bir yığın itirazdan sonra on beş adım ötedeki telefon yetmezmiş gibi benim masama da bir telefon kondurdu. Ertesi gün yarım düzine gece lambamız geldi. Daha sonra masalar değişti... (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 240).

Bütün bu serzenişlerin yanı sıra Tanpınar, Doktor Ramiz Bey’in şahsında modern bilimlerin ve eğitim sisteminin de eleştirisini yapar. Şöyle ki Doktor Ramiz psikanaliz okumasına rağmen uygulama ve yöntem bilmediği için işini başarıyla yapamaz. Postmodernistlerin de üstünde durdukları bir durum olan profesyonelliğe yapılan atıf burada açıkça ifade edilmese de modern bilginin profesyonellik için yeterli olmadığını, uygulamanın da gerekliliği anlatılmaya çalışılır. Nitekim romandaki bütün bu eleştiriler hem modern dünyayı hem de günümüz insanını tüketen nedenlerin anlaşılmasını, modern bireyin iç dünyasını çözümlemeyi kolaylaştıracak ve anlaşılmayan bazı hususların aydınlığa kavuşmasına yardımcı olacaktır.

2.4.3. Aylak Adam (1959)

Toplumların varlıklarını devam ettirmeleri için birtakım sistemlerle yönetilmeleri kaçınılmazdır. Bu durum bazen kişilere özgürlük sunarken, bazen de kurumsal yaptırımlarıyla onların varlık alanlarına zarar vermiştir. İşte böylesi bir durum Ali İhsan Kolcu'nun da belirttiği üzere Yusuf Atılgan'ın romanlarından *Aylak Adam* ve *Ana Yurt Otel*'nde çeşitli eleştirilerle kendine yer bulmuştur: “Yusuf Atılgan'ın romanları bireyin kendisiyle, toplumla ve çevresiyle olan çatışma üzerine kurulmuştur” (Kolcu, 2003: 137). Özellikle de postmodern romanın imkânlarından faydalanılarak oluşturulan ve modern bireyin çıkmazlarının anlatıldığı *Aylak Adam* adlı romanında, Atılgan'ın, üretim sürecinde kendilerini sınırlandırarak belli kalıplarda yaşayan sıradan roman kişilerine yer veren yazarları eleştirerek, yeni bir arayış içinde olduğunu açıkça ifade ettiği görülmektedir:

Kötü yazarın yasak bölgesi. Neydi o kaldırıp attığım dünkü kitap! Adam sabah kalkıyor, yüzünü yıkıyor, parkta oturuyor, yemek yiyor, sevgilisiyle dolaşıyor, gecenin bir vakti evine gelip yatıyor. Hiç mi çisi gelmedi? İnanılacak şey değil. Parktayken sıkışmış, gövdesi kalın bir ağaca yanaşmış, kimse geliyor mu diye yanına yöresine bakındıktan sonra ağacın dibine işemiştir (*Aylak Adam*: 12-13).

Yusuf Atılgan'ın bu eleştirisinin yanı sıra romandaki “Mufassal kıssa başlarsın garip efsane söylersin.” (*Aylak Adam*: 9) İfadesinden de anlaşılacağı üzere *Aylak Adam*'da yeni bir arayış içindedir. Romanda çevresiyle uyum sorunu yaşayan başkışı Bay C.'nin mutlu olmak için verdiği mücadeleden yola çıkılarak, modernizmin sonunda onun aksayan yönlerine de dikkat çekilmek istendiğini ifade etmek mümkündür:

Gözlerini açtı. Kadın uzaklara bakıyordu. Yaşamının güç olduğu bir dünyadan uzağa, çocuklukta tadılmış bir huzura kaçmak gerekti; hiç olmazsa bir güncük, yanında ona o tadılmış huzuru hatırlatan bu kadın varken. Sorduğu için pişmandı. Duymak istediği başka türlü laflardı; örneğin bir yemek tarifi, çocukluğunda sık sık yemek tarifleri dinlerdi (*Aylak Adam*: 142).

Görüldüğü üzere pek çok yönden mutsuz bir adam olan Bay C.'nin, ‘var olma’ çabasıyla birlikte ortaya çıkan değişim sürecinde yeni değerler arayışı, hemen her devirde insanların hayatlarını şekillendiren kanun hükmündeki toplumsal kuralların ve manevî değerlerin eleştirisiyle ilişkilendirilebilir. Pek çoğu modernleşme sonrasında şekillenmiş yaşam biçimleridir/koşullarıdır:

Bütün çağların trajedisi bu, Ku-ya-ra; ‘Kumda yatma rahatlığı.’ A-da-ko: ‘Ağaç dalı kompleksi.’ Şimdi kumda yattığım için kuyara diyorum. Daha da genişletebilirim. Kuyara, alışılmış tatların sürüp gitmesindeki rahatlıktır. Düşünmeden uyuyuvermek. Biteviye geçen günlerin kolaylığı. Ya adako? Hep öteye öteye uzar. Gövdenin toprağa kök salmış rahatlığından bir kaçıştır bu. Özgürlüğe susamışlıktır. Buna ben ‘ağaç dalı kompleksi’ diyorum. Genç hastalığıdır. Çoğunlukla Kuyara dişidir. Adako erkek. Pek seyrek cins

değiştirdikleri de olur. Ağaç dalı kompleksine tutulmuş kişi tedirgindir. İnsanların ağaç dallarını budayıp gövdeye yaklaştıkları gibi, yakınları onun içindeki bu Adako'yu da budarlar. Onu gövdeden ayırmamak için ellerinden geleni yaparlar. Kimi insana ne yapılsa yararı olmaz. Asi daldır o. Ayrılır. Balta işlemez ona (*Aylak Adam*: 127).

Anlatıcı bu şekilde toplum içinde yaşayan iki farklı insan tipini -düzene uyan ve düzen karşıtı olmak üzere- 'kuyara' ve 'adako' adlı iki ağaca benzeterek anlatmaya çalışır. Ayrıca aylak adam Bay C.'nin, 'eli paketlilere' ve toplumsal normlara karşı çıkmayanlara yönelik başkaldırısını Veli Ağa'nın öküzlerine benzetmesi ise postmodern bir tavır olarak modern dünyadan ve onun kurallarından önemli bir kopuşu örneklendirmektedir:

Kağızman köylerinden birinde bir çift öküzüne tutunan bir adam tanıdım. Öküzleri besiliydi, pırıl pırıldı. Herkesin, '-Veli ağanın öküzleri gibi öküz yoktur,' demesini isterdi. Daha gülünçleri de vardır. Ben, toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğünü görelî beri, gülünç olmayan tek tutamağı arıyorum: Gerçek sevgiyi! Bir kadın. Birbirimize yeteceğimiz, benimle birlik düşünen, duyan, seven bir kadın (*Aylak Adam*: 149).

Modern dünyanın her geçen gün riyakârlaştırmaya devam ettiği insanlarına, labirent mekânlarına, bireyi tüketen sistemlerine rağmen en büyük arzusu sevmek ve sevilme olan Bay C.'nin bunu başarmak için verdiği mücadele, modernizmin sonunda hayata tutunmak için henüz umudunu yitirmeyen bireylerin son çırpınışları olarak düşünülebilir. Hakan Sazyek'e göre, "Aylak Adam, 'özel yabancılaşma' yaşayan 'anomik' bir 'birey'in yaşantısını anlatır" (Sazyek, 2010: 67). Öyle ki bu arayışta belli kurallara göre şekillenen bu çarkın içinde yaşayan/yaşamak zorunda olan roman kişisi Bay C., postmodern bir tavırla toplumsal değerlerin, kuralların ve sistemlerin sorgusuyla eleştirdiği günlük hayatı, herkesten farklı bir şekilde -ki bu sebeple toplum içinde aykırı bir tip olarak görülmektedir- yaşamaktadır: "İşlerine çabuk varmak telaşındaki şu karınca sürüsünün arasına karışmaktan" uzak durmaktadır. (*Aylak Adam*: 153) Çünkü Bay C., günün hemen her anında aynı şeyleri yapan, adının bile toplum tarafından verildiği, kendinin kontrolü dışında programlanmış bir yaşamın/sistemin **karıncalaştırdığı** tek tip insan modelinin karşısındadır: "İnsanların düzeninde bütün ayrıntılar önemliydi. Günlerin adı bile... bugünün cumartesi olduğunu bilseydi saat birde onu görürdü" (*Aylak Adam*: 51).

Böylesi bir sistem içinde oluşturulan modern eğitimin de eleştirisini yapan anlatıcı, bu şekilde sistem karşıtlığını da pek çok yerde olduğu gibi burada da göstermektedir. Öyle ki, Bay C., can sıkıntısından Edebiyat Fakültesine yazılır. Fakat burada faydasız, sıkıcı dersler olduğunu düşünerek dört ay sonra okulu bırakarak

herkesten farklı olduğunu ortaya koyar ve bu şekilde modern eğitim sistemini her yönüyle eleştirir (*Aylak Adam*: 69). Her ne kadar o, üniversite hayatını yarım bıraksada aslında kültürel birikimi kuvvetli, sanatsal yönden ise pek çok becerisi ve hobisi olan bir aylak adamdır. Ali İhsan Kolcu'ya göre, "Varlıklı ve aydın bir karakter olmasına rağmen daha çok ilk gençlik çağı sürecinin mekânı olan sinemalarda bütün gününü geçirir. Kendisine biçtiği aylaklığın sadece başıboş yaşamaktan öte bir bilgeliği işaret eden tarafı da yoktur" (Kolcu, 2003: 34).

O, bu hâliyle Tanzimat dönemi romanlarından itibaren sıkça işlenen mirasyedilik, aylaklık gibi -pek çoğu yanlış Batılılaşmayla da ilişkilendirilen- davranış biçimleriyle kendinden önceki aylak tiplerinden oldukça farklıdır. Çünkü Bay C., sürekli okuyan, çok iyi İngilizce bilen, tercümeler yapan, hikâyeler yazan, donanımlı ve entelektüel biri olarak günümüz insanından da oldukça farklı bir yaklaşımla bu niteliklerinden övünç duymaktan kaçınan aykırı bir tiptir. Özellikle de aylak tipinin bir özelliği olarak görebileceğimiz sürekli olarak aynı mekânda bulunmaktan, aynı iş yerinde çalışmaktan sıkılan Bay C.'nin bu gibi davranışlarla modern bireyin aksine hayatı ciddiye almaktan kaçındığı görülmektedir:

'Ne iş yapıyorsunuz?' 'İş yapmam ben; aylakım.' 'Yaa!..' Şakaklarındaki eller çekilivermişlerdi; sanki bir aylak başı bir insan başı değilmiş gibi. Kapıdan çıkarken dönmüş' 'Çalınmış para yerim ben!' demişti (*Aylak Adam*: 143).

Dolayısıyla bu gibi işleri her gün aynı şekilde yapmak ona göre değildir. Ayrıca yeri her geldiğinde aylaklığıyla övünmesi Türk romanı için bir yeniliktir (Emre, 2006 (a): 327). Söz gelişi gitmiş olduğu eczanedeki kadınla aralarında geçen diyalog bu hususta oldukça dikkat çekicidir:

Kadın,

-Sizin başka işiniz yok mu? diye sordu.

-Hayır, aylakım ben (*Aylak Adam*: 95).

Görüldüğü üzere hiç çekinmeden aylaklığıyla övünen Bay C., araba, mal, mülk gibi maddî imkânların aksine sadece sevebileceği bir kadınla birlikte olmak ister. Fakat aşk hususunda aradığını bir türlü bulamaz: "Bütün suç onun aylak oluşunda, bari resim yapsa" (*Aylak Adam*: 127). Çünkü hayatı bulunduğu odadan anlamaya çalışması ve kurduğu bu tek kişilik dünyada toplumdan ayrı yaşaması onu böylesi bir hüsrana uğratmıştır. Tıpkı İvan Gonçarov'un *Oblomov* adlı romanındaki Bay İlya İlyiç Oblomov gibi Bay C.'de tembellik ya da bir diğer ifadesiyle çalışmadan yaşamayı isteyen aylaklık

hastalığına tutulmuştur (Emre, 2006 (a): 308). Abdullah Koçal'a göre, "Aylak, belirli bir hedefi olmadan hayatını sürdüren, sorumluluk altına girmeden yaşayan insandır" (Koçal, 2010: 209). Tanzimat romanında *Felâtn Bey ile Rakım Efendi*'de yanlış Batılılaşma konusuyla ilişkilendirilerek mirasyedi bir yaşam süren Felâtn Bey şahsında anlatılmaya başlanan bu tip, *Aylak Adam*'da diğer mirasyedi kişilerden oldukça farklı bir karaktere bürünmüştür. Aynı zamanda Bay C., hayat karşısındaki umursamaz tavırlarıyla modernizmin tek tip insan modelinin oldukça dışında bir karaktere sahiptir ki Türk roman tarihinde bu bir ilktir (Koçal, 2010: 209). İnsanların tek düze yaşamlarından sıkıldığı için ne yapacağını dâhi bilmeyen, umursamaz tavırlarıyla kalabalıklar içinde yalnız yaşamayı tercih eden ve bu gibi sebeplerle modern dünyanın ötekileştirdiği aylak tipinin Atılgan romanındaki önemini Deniz Küçük şöyle açıklar: "Aylaklığın ilk manifestosu, Tanzimat Dönemi'nden itibaren görünürlüğünü tartıştığımız 'aylak tiplerinin' bağımsızlığını ilan ettiği, bir değer olarak ortaya konan aylaklığa 'içeriden' bir bakışla bakıldığı ilk roman"dır (Küçük, 2007: 148).

Sıradan bir yaşam istemeyen roman başkışısı Bay C.'nin bu gibi farkındalıklarının yanı sıra *Aylak Adam* adlı bu romanı dönem romanları içinde farklı bir kategoriye dâhil etmemizi gerektiren pek çok yenilik bulunmaktadır. Söz gelişi romanın olay örgüsündeki kopukluk, süreksizlik gibi kusursuz kurgu ve kompozisyonun dışındaki bir değişim, karakterlerin olaylar karşısındaki tutumları, zaman-mekân algılarındaki değişimler nedeniyle dönem içinde *Aylak Adam* pek çok yeniliği barındırmaktadır (Emre, 2006 (a): 307). Öte yandan biçim ve içerik olarak modern romanın alışlageldik kalıplarının dışına çıktığı için İsmet Emre, *Aylak Adam*'ı geçiş dönemi eserlerine dâhil eder:

Huzur, modernden postmoderne geçişte, daha çok modernist özellikler gösteren, ancak belli kırılmaların yaşandığı bir roman, *Tehlikeli Oyunlar*, hemen bütün özellikleriyle artık postmodern metin özellikleri gösterdiği için modernden bir kopuş olmanın ötesinde, postmodern bir metin olarak düşünüldüğünde, gerçek anlamda her iki dönem özelliklerinin dengeli olarak iç içe geçtiği metin, *Aylak Adam*'dır. Bu, onun biraz da 'Altıncı Parmağın Romanı' oluşundan kaynaklanmaktadır (Emre, 2006 (a): 305).

Böylelikle modern bireyin özneleşerek farklılaştığı bu düzende Atılgan'ın *Aylak Adam*'ında özellikle de olay örgüsündeki kırılmalar, kahramanlarla onların sorunlara yaklaşma biçimleri ve zamandaki/mekândaki değişimler modern romandan postmodern anlatıya geçiş sürecinin habercisi olmuştur (Emre, 2006 (a): 307).

Önündeki masada duran boş bardağı almaya uzanan eli görünce şaşıtı: Altı parmaklıydı. Başparmağa bitişik bir küçük, bir lüzumsuz parmağı daha vardı. İlerde, bu altıncı parmağın hikâyesini yazacaktı. Kahvecinin sesini duydu (*Aylak Adam*: 57).

O, kendi içinde modernizm sonrasında ortaya çıkan bu gibi yeniliklerin dışında kalmak suretiyle tek tip yaşam şeklini sorgulayarak sorunlarına çözüm ararken aynı zamanda tek çıkış yolu olarak gördüğü aşkın gücüyle hayata tutunmayı arzular. Bu sebeple modern dünyada anlam veremediği için eleştirdiği ve bir türlü ayak uyduramadığı bu gibi sistematik uygulamaların, onu toplumdan kopararak aylaklığa sevk ettiğini de söylemek mümkündür: “Çevreme ilgiyle baktım. Erkekler yeni tıraş olmuşlar, kadınlar yeni boyanmışlardı. Yüzleri tasasızdı. Caminin dirseğindeki bacakları kesik dilenci, soğuktan morarmış, çorapsız gazeteci çocuklar bile öyleydiler” (*Aylak Adam*: 9). Modern dünyanın içinde bireylerin bu gibi davranış biçimlerine bir türlü anlam veremeyen Bay C.’nin normal olarak tanımladığımız bir insan görünümünün dışında varoluş problemi de yaşadığı görülmektedir. Bu durum 1950’lerde Türk edebiyatında sıkça karşımıza çıkan varoluşçulukla da ilişkilendirilebilir. Onun bu sorununu, modern dünyanın eleştirisinin yanı sıra çocukluğunda bilinçaltına itmiş olduğu anıların da etkisiyle anima arketipi ve baba kompleksiyle ilişkilendirmek mümkündür. Öyle ki oidipus kompleksi roman boyunca işlenen bir arketip olarak C.’nin davranışlarına sık sık yansımıştır:

Hemen her gün babam eve girer girmez beni, teyzemle oynadığımız oyunlardan, masalların mutluluğundan ayırırdı. ‘-Çocuğu yatır!’ derdi. Büyük sevinçlerden büyük kederlere birden geçişi öğreniyordum. Çünkü onun kucağındayken babamın varlığını unutmuş olurdum. Yatakta, beni ondan ayırmasındaki haksızlığı düşünürdüm (*Aylak Adam*: 121).

Modern zamanların uyumsuz, karmaşık ve bir o kadar da insan ruhunu tüketen atmosferinin anlatıldığı *Aylak Adam*’da etrafındaki kişilerin onu anlamadığını düşünen Bay C.’nin davranışlarıyla romanda psikolojik pek çok tahlile yer verilmesini, **aklı** yüceltip **hisleri** öteleyen modernizmin eleştirisiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Aklın, bilincin ve modernizmin kurulu düzenine kendi yöntemleriyle karşı çıkan anlatıcı, hem kendine hem de topluma yabancılaşan romanın başkişisi Bay C. sayesinde modern hayattan öç almak istercesine eleştirilerde bulunmaktadır. Yusuf Atılgan bu eleştiriler sayesinde, modernizm sonrasında çözülmüş bir toplumun içinde kendisini konumlandırmak amacıyla bireylerin verdiği mücadelenin ve çabanın ne denli zor olduğunu anlatır. Nitekim toplum içinde **ötekileşen bireyin** mücadelesi o kadar güçtür ki romanda Bay C., bütün itirazlarına, çabalarına rağmen -pek çok postmodern anlatıda

olduğu gibi- bu mücadeleyi kaybedecektir: “Yıllardır aradığını bulur bulmaz yitirmesine sebep olan bu saçma, alaycı düzene boyun eğmiş gibi kendini koyverdi. Şimdi ona istediklerini yapabilirlerdi” (*Aylak Adam*: 155).

Böylelikle romanda bireysel bir mücadele gibi gözüken bu arayışın yanı sıra toplumsal sorunlara da sık sık işaret edilmiştir. Özellikle de modern romanın aksine herkes tarafından benimsenen, sistemin dışına çıkmayan, çoğu kez olağanüstü güçlere sahip kahramanın dışında işsiz, güçsüz modern dünyanın içinde varlık problemi yaşayan aylak bir adamın hikâyesi anlatılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bay C.’nin davranışları dönem romanları içinde oldukça önemli bir farkındalık oluşturmaktadır. Aslında romandaki eleştirilerle aylak adam Bay C. şahsında modern dünyanın sorunlarıyla mücadele eden ve toplum tarafından ötekileştirilmiş pek çok kişinin de problemleriyle dikkat çekilmektedir. Söz gelişi modern toplumun bireylere şart koştuğu bir yaptırım olarak düşünülebilecek Bay C.’nin bir isminin bile olmayışı çağın en önemli sorunlarından biridir. Yazar, Bay C. gibi modernizmin yüceltmek yerine silikleştirdiği pek çok isimsiz, kimliksiz modern bireyin sorunlarına dikkat çekerek bir serzenişte bulunmaktadır. Anlatıcı bu şekilde yaşadığı topluma yabancılaşan, toplumun değer yargılarından uzaklaşan aylak adam karakteriyle, modernizm sonrasında bireylerin dünyayı algılama seviyelerini kökten değiştirdiklerini ortaya koyar. Pek çok güçlüğü nedeniyle toplum içinde yaşamaya tahammülü kalmayan modern birey için artık tutunamamanın başlaması kaçınılmazdır. Ki bu durum çoğu kez sessizliğe bürünmeyle kendini göstermeye başlayacaktır: “Neden insanlar susmayı bimiyor?” (*Aylak Adam*: 25).

Elbette ki Bay C.’nin bu suskunluğunun sebepleri; yalnızlığına ve toplumla olan uyumsuzluğuna bağlanabileceği gibi modern kurallar çerçevesinde oluşturulan yaşamın eleştirisiyle de ilişkilendirilebilir: “Kadının sınırlamak istemediği hayallerini merak etmişti. Belki de insanlar kendi kendilerini düşünmek, hayaller kurmak için yeteri kadar yalnız kalamadıklarından anlayışsız oluyorlardı” (*Aylak Adam*: 105). Elbette ki modern dünyanın ağır çalışma koşulları ve kalabalığı içinde kendine zaman ayıramayacak kadar meşgul olmak modern birey için en önemli sorunlardan biridir. Hâlbuki modernizm öncesinde çalışma koşullarındaki zaman algısı daha çok serbestlik gösterirken, modernizm sonrasında çalışma saatlerinin sıkı bir şekilde sistemleştirilmeye ve denetlenmeye başlanması, bu gibi sorunları da beraberinde doğurmuştur. Özellikle de

kapitalizmin çalışma saatlerini standartlaştıran yapısı ise işten arta kalan zamanın boş zaman olarak değerlendirilmesi gerekliliğini meydana çıkarmıştır. Böylelikle günün yirmi dört saatinin belli şekillerde konumlandırıldığı modern yaşamın hızlı akışında kendine zaman ayıramamak, sürekli yapmak istediğimiz pek çok şeyi sıralayıp hiç birini tam olarak hayata geçirememek en önemli problemlerinden biri olmuştur. Bu durum ise modern yaşam biçiminin, insanları toplumdan ve günlük hayattan uzaklaştırarak soyutlanmalarına yol açmıştır. İşte Bay C. de modern dünyanın insanı huzursuz eden yapısından kaçınmak istediği için sürekli suskun kalmayı tercih eder. Hatta Bay C.'nin romanda plajdaki kişilerle konuşmaktan uzak durmasını bu gibi değişimlerle ilişkilendirebiliriz: “Postmodern yazında suskunluk, okurca doldurulmayı bekleyen gerçek bir boşluktur ve bu konumuyla belki de okurun algılayabileceği tek gerçeğin göstergesidir” (Doltaş, 2003: 104).

İsmet Emre de *Aylak Adam*'daki bu suskunluğu modernizme yönelik ciddi bir eleştiri olarak şöyle yorumlar: “Postmodern metinlerdeki suskunluğu, biraz da modernin anti-suskunluk söylemine karşı bir farklı duruş, dahası, onun mutlaklaştırıcı, kesinlikli doğasına karşı rölatif bir doğayla çıkması biçiminde yorumlanabilir” (Emre, 2006 (a): 312). Dilek Doltaş'ın da belirttiği üzere bu suskunluk, “Aylaklığın bittiği, ‘tutunamamak’lığın başlayacağı bir süreci. Aylaklığın suskunluğu, tutunamamanın telaşına” dönüşerek modern kırılmaların yaşanmaya başladığına ve postmodern sürecin hazırlık aşamasına işaret eder (Emre, 2006 (a): 317).

Modernizmin sonunda çoğu kez toplum içinde suskunlukla başlayan bu değişim süreci, yabancılaşmanın egemen olduğu postmodern çağda sessizliğin de ötesinde yalnız kalma arzusu ve bireysel kaçış olarak varlık göstermeye başlamıştır (*Aylak Adam*: 105). Çoğu zaman bu kaçış sürecine alkol, uyuşturucu gibi bağımlılıklar da dâhil olacaktır. Tıpkı hayatın gerçeklerinden kaçmak için içkiye meylederek ona sığınmak suretiyle hayal dünyasında yaşamaya başlayıp özgür kalmak isteyen Bay C. gibi. Böylelikle o, bu şekilde yaşama tutunamama sorununu aşmaya çalışır:

Toplum içinde yaşamının baskısını, yükünü hafifletmek için. Çekinmeden bağırarak, yüksek sesle gülmek için. Dışarıda bağırarak, kahkaha atmak yasaktır. Sokakta hiç gülmek için burada gülerler. Böylesi az içer. Ya ben? İçiyorum da kurtulabiliyor muyum? Belki yalnız baş ağrısından...

-Ya içmediğin zamanlar?

-O zaman ararım.

-Hep arayacaksın sen. Ya resim, ya kitap...

-Tutamak sorunu. İnsanın bir tutamağı olmalı.

-Anlamadım.

-Tutamak sorunu dedim. Dünyada hepimiz sallantılı, korkusuzluk bir köprüde yürür gibiyiz. Tutunacak bir şey olmadı mı insan yuvarlanır. Tramvaylardaki tutamak gibi. Uzanır tutunurlar. Kimi zenginliğine tutunur; kimi müdürlüğüne; kimi işine, sanatına. Çocuklarına tutunanlar vardır. Herkes kendi tutamağının en iyi, en yüksek olduğuna inanır. Gülünçlüğünü fark etmez. (Aylak Adam: 148).

Görüldüğü üzere toplumsal hayattan, bireysel olana gidişatın bir göstergesi şeklinde açıklayabileceğimiz bu davranış biçimleriyle ve itirazlarla Atılğan'ın *Aylak Adam* adlı romanında Hilmi Uçan'ın da belirttiği üzere postmodern bir tavırla “Yaşamın saçma olduğunu düşünür, ‘saçma’yı öne çıkarır, ama ‘saçma’ya takılıp kalmaz, başkaldırır, yaşamın anlamını sorgular; yabancısı olduğu bir dünyada insana bir yer açmak ister, kimliğini arar; yaşadığı çağı anlamanın ve anlatmanın” gayretini gösterir (Uçan, 2007: 334). Aslında bu saçma dünyada onun kimlik sorunu çocukluk yıllarındaki oidipus kompleksiyle başlar. Özellikle de romanda sürekli olarak tekrar edilen “Kulağını kaşındı” leitmotivinin Bay C.'nin babasından öç almak için böylesi bir işlevle kullanıldığını söylemek mümkündür. Sema Özher'e göre aşk arayışı Bay C.'yi tutamak arayışına yönlendirmiştir:

Baş kahramanın hissettiği yalnızlık duygusu ile toplumsal yabancılaşmanın arka planında babasına duyduğu nefret yatar. C'nin herkesçe benimsenmiş toplumsal kurallara uyum sağlayamaması, çevresinde kendisini anlayacak yakın birinin bulunmaması baş kahraman C'yi bütün roman boyunca bir '*tutamak*' arayışına sevk etmiştir. Bu ise '*gerçek sevgi*'dir (Özher, 2006: 124).

Elbette ki dünyanın aşk üzerine inşa edildiğini ve Âdem ile Havva'nın da birlikteliğinin böylesi bir ilişkiyle bağlantılı olduğunu düşününce aşkın, sevginin kişiler arasındaki iletişimde geçmişten günümüze ne denli önem arz ettiği anlaşılabilir. İnsanların birbirine tutunmasına yardımcı olan sevgi, aynı zamanda yaşam kaynağı olarak da düşünülebilir. Oysa modernizmle birlikte yaşamın merkezine oturan para kazanma, mevkî hırsı ve rahat yaşama arzusu teknolojik gelişmelerdeki ilerlemelere de bağlı olarak zaman içinde hayatın mekanikleşmesine, güven ortamlarının azalmasına, insanların duygularını öteleyerek ruhsuzlaşmaya başlamasına neden olmuştur. İşte bu gibi olumsuz sebeplerle modernizm sonrası bireylerin en büyük sorunlarından ikisi sevgisizlik ve tutunamamak olmuştur: “Yorgundu, güçsüzdü. Bu pis dünyada yaşadığı, ona bu yaptıklarını yaptırdıkları için kızgındı. Bir ağlasaydı! Ama ağlayamazdı. Kulağı yırtıldığı zaman bile ağlayamamıştı” (Aylak Adam: 88).

Romadaki modern bireyin toplumla olan iletişimsizliğinin temellerinde yatan duygu yitimini, modernizm eleştirisiyle de açıklayabiliriz. Muhtemeldir ki Bay C. bu sebeple büyük bir sorununu ortadan kaldırmak için Güler’e tutunmak ister: “Benim ona tutunabilmem için onun benden başka bir dayanağı olmamalı” (*Aylak Adam*: 75).

Bu gibi arayışlarıyla Bay C.’nin yerleşik kuralların dışına çıkarak modern metinlerin idealize edilmiş, yanlışları neredeyse hiç olmayan iyi adamının/**bireyin** yerine tam aksi konumda merkezlessiz, ruh hâli sürekli değışen, mantığın yerine mantıksızlığı arzulayan aykırı bir **özne**ye dönüştüğü görölmektedir. İşte böylesi bir hayat anlayışıyla herkesten farklı bir yaşam tarzı benimseyen Bay C., bazen bu gibi sebeplerle toplumla uyumsuzluk içine girdiği için kendini soyutlayarak tek bir kişinin ona vereceği mutluluğun peşine düşer:

Bana tek insan yeter. Sevişen iki kişinin kurduğu toplum. Toplumsal yaratıklar olduğumuza göre, insan toplumlarının en iyisi bu daracık, sorunsuz, iki kişilik toplumlar değil mi? Yemeklerde kafasından buna benzer düşünceler geçerken, içinde uyuklayan ‘öteki’nin uyanıp sinsi sinsi güldüğü olurdu. Aldırmıyordu; rahattı (*Aylak Adam*: 108).

Modern dünyanın çıkar ilişkilerine dayalı bütün keşmekeşinde bir lüks hâline gelen gerçek aşkı bulmak, ona ulaşmak çok da kolay bir şey değildir. Bu sebeple toplum içinde Bay C. gibi yaşayan pek çok özne hem güven duygusunu tekrar harekete geçirmek hem de kaybedilen iç huzura kavuşmak için sevgi, aşk gibi hislerin peşine düşerler. Fakat modern kanun sisteminin belli koşullarla insanları sınırladığı resmî evliliklerin modernizm sonrasında sorgulanmaya başladığı da görölmektedir. Öyle ki son zamanlarda sıkça duyduğumuz “evliliğin aşkı öldürdüğüne” yönelik düşüncelerdeki artış ise aile kurumu için oldukça kaygı vericidir: “İki kişilik toplumda sevgiyi dipdiri tutacak çareyi bulduklarını sanıyordu. Evlenen iki kişinin gitgide sevgilerini yitirmelerinin baş sebebini aynı yatakta uyumalarında görürdü” (*Aylak Adam*: 113-114).

Atılğan’ın da dikkat çektiği bu durum postmodern toplum modellerinde görmeye başladığımız anlık arzuların ve zevklerin ön plana çıkmasıyla resmi evliliklerin azalması, çocuksuzluğun ya da tek çocukluluğun tercih edilmesi, boşanma oranlarındaki artış, çekirdek ailelerde parçalanmaların meydana gelmesi modern hayatın eleştirisiyle açıklanabilir: “Sevişen iki insanda bile bir anda aynı duygular olmuyor. Önemli bu, unutmamalı. İki kişilik toplumlarda önemli sorunlar! Bir deneme başlığı olabilir” (*Aylak Adam*: 112).

Aylak Adam'da 1950'lerden günümüze ışık tutan Yusuf Atılgan'ın sevgisizlik ve modern evlilik üzerine yaptığı sorgulama süreci sonucu birbirine âşık iki insandan oluşan bir toplum meydana getirmesi postmodern bir tavır olarak düşünülmelidir. Öyle ki romanın baş kişisi Bay C., toplum tarafından genel geçer kurallarla kabul gören evlilik gibi hususları pek çok insandan farklı düşünerek yazarın amaçlarına hizmet eder: “Ne yamansınız dökme kalıplarınızla; bir şeyi onlara uydurmadan rahat edemezsiniz” (*Aylak Adam*: 10). Postmodern bir tavırla evliliklerin bireylerin yaşamını kontrol altına alarak kişisel özgürlükleri sınırlandırdığını düşünen Bay C. için evlilik hususunda da modern hayat düzeninin dışına çıkmak gerekmektedir. Söz gelişi romanda Güler'in evlenerek düzenli bir hayat kurma isteği Bay C.'ye ters gelmektedir. İsmet Emre bu durumu şöyle açıklar: “Pazar günleri evinde oturup gazete okumak, çocuk sahibi olmak vs. gibi hususlar modern metin kahramanlarının cenneti olurken, *Aylak Adam*'ın cehennemi olmaktadır” (Emre, 2006 (a): 311). O, bu gibi fikirleriyle/itirazlarıyla sıkıcı bir yaşamın dışına çıkmak istese de hayatı boyunca herkesten farklı düşünerek toplumsal normların dışına çıktığı için mutluluk arayışını bir türlü gerçekleştiremez.

Bay C., tıpkı sevgisizlik gibi insanlığın hem yararına hem de zararına hizmet ederek hemen her yanımızın çepeçevre teknolojik ürünlerle sarıldığı 21. yüzyılın kapitalist tüketim anlayışına da karşı çıkmaktadır. Çünkü o, kapitalizmin tüketim anlayışına göre tasarladığı paraya dayandırılan dünyanın insanları bencilleştiğini ve ikiye bölünmüş olduğunu düşünür:

Güzün beni yatılı okula verdiler. Bir ay sonra teyzem öldü. Artık yalnızdım. Arkadaşlarla anlaşılmıyordum. İnsanların kaçınılmaz ikiye bölünmüşlüğü görüyordum. Bir gazozluk dostlar! Herkes tren yolculuğundaki süresiz tanışıklıkla yetinir gibiydi. Çok para lafları! Hoşlanmıyordum. Belki her zaman çok param olduğu içindi. Galiba babam, sevgisizlik borcunu bana parayla ödüyordu (*Aylak Adam*: 123).

Her ne kadar Bay C., eleştirmiş olduğu modern dünyanın aşırı tüketim esaslı sisteminden öç almak istese de aşırıya varan hesapsız, kitapsız harcamalarıyla o da bu çarkın içine dahil olur. Belki de bu şekilde teknolojik alanlardaki gelişmelerin insanlara konforlu bir hayat vaat ederken aynı zamanda doyumsuzluk, mutsuzluk gibi pek çok sorunu da beraberinde doğurarak **bireyden özneye** giden bir sürecin başlangıcına işaret eder: “Ya bu oburluk, bu doymazlık! Korkunç şey demişti. En korkuncu bu değil mi?” (*Aylak Adam*: 74). Elbette ki aylak adam Bay C.'nin itirazlarından yola çıkarak günümüzde insanın gözünü köreltme boyutuna gelen teknolojik gelişmelerin bireyleri ne kadar mutlu ettiğini sorgulamak gerekir. Günümüzde çok daha ciddi boyutlara

ulaştığını gördüğümüz bu gibi serzenişlere *Aylak Adam* adlı romanda 1950'lerden itibaren yer verilmesi ise geçmişten günümüze ışık tutması nedeniyle romanın önemini bir kez daha artırmaktadır. Özellikle de anlatıcı tarafından modernizmin yücelttiği teknolojik gelişmelerin zamanla insanlara zarar verdiğini ve kendilerine mutluluk getirmeyen bir olgu hâline dönüştüğünün anlatılmak istenmesi modernizmin eleştirisi için oldukça önemlidir: “İnsanların hızlı yaşadıkları bir çağda olduğunu neden unutmuştu?” (*Aylak Adam*: 154).

Aslında Bay C., temelleri çocukluk yıllarına dayanan komplekslerden ve sevgisizlikten ilerleyen yaşlarda kurtulmayı amaçladığı için hayatı boyunca bir arayış içinde olmuştur. Bu arayış zamanla amansız bir varoluş mücadelesine dönüşecektir (Özher, 2006: 122). Bay C., “İçinde gittikçe artan bir sıkıntıyla ona hâlâ aylak olduğunu, hâlâ canı sıkıldığını, hâlâ aradığını yeniden anlattı” (*Aylak Adam*: 151). Onun bu arayışında kendini toplumdan soyutlamasının ve olumsuz aile ilişkilerinin etkisi büyüktür. Topluma uzaklaşan ve yabancılaşan C.’nin aradığı tek şey daha önce de belirttiğimiz gibi gerçek bir sevgidir ki bunu ancak bir kadın ona sağlayabilecektir. Bu kadın ise roman boyunca aradığı ikinci beni B.’dir. O da tıpkı Bay C. gibi modernizmin yüceltmekten ziyade zaman içinde silikleştirdiği isimsiz kahramanlardan sadece biridir.

Bay C. aslında toplumun tek düze yaşamının içinde hayatını sürdüren sıradan bir birey olmanın aksine işsiz, tembel, aylak bir adam olmayı tercih eder ve bu hâlden oldukça memnundur: “Aylağım ben, demişti, param var. Hem benim yapacağım bir işte yok” (*Aylak Adam*: 27). Onun bu durumu romandaki modernizm eleştirisi için oldukça önemlidir:

Kim bilir, iç sıkıntısı olmasa, belki insanlar işe gitmeyi unuturlardı. ‘İş avutur’, derdi babası. O böyle avuntu istemiyordu. Bir örnek yazılar yazmak, bir örnek dersler vermek, bir örnek çekiç sallamaktı onların iş dedikleri. Kornasını ötekilerden başka öttüren bir şoför, çekicini başka ahenkle sallayan bir demirci bile ikinci gün kendi kendini tekrarlıyordu. Yaşamının amacı alışkanlıktı, rahatlıktı. Çoğunluk çabadan, yenilikten korkuyordu. Ne kolaydı onlara uymak! Gündüzleri bir okulda ders verir, geceleri sessiz, güzel kadınlarla yatardı istese. Çabasız. Ama biliyordu: yetinmeyecekti. Başka şeyler gerekti (*Aylak Adam*: 41).

Modern dünyanın silikleştirdiği yapayalnız öznelere biri olan Bay C.’nin bu düşüncelerini, toplumla arasına mesafe koyarak modern sisteme uyum gösteremeyişiyile açıklayabiliriz:

Hep ölçülü-biçimli mi davranmak gerek? Kim demiş? Başkaları onu eve gidecek sanırken o gidip bir meyhanede içecek. Yolun çivisiz yerinden karşıya geçti. Kayıp giden otomobiller duraksadılar. Bir şoför sövdü. O duymadı (*Aylak Adam*: 18).

Aslında toplumun diğer fertleri de Bay C. gibi modernizmin inşa ettiği yeni dünyanın kurallarına uymayan insanları ötekileştirmekten kaçınmamaktadır:

Simit yiyerek yürüyor. Tek tük geçenler dönüp ona bakıyorlar. ‘Kılığı düzgün bir adamın sokakta simit yemesi yasaktır. Bütün yasaklar gibi bunun da bir kaçamak yolu yok mu? Simidi kır cebine sok. Tek elinle bir lokma koparıp, kimseye sezdirmeden ağzına at. Ama, ben dişlerim sağlamken ısıracağım’ (*Aylak Adam*: 13).

Özellikle de sanayileşmenin başat faktörü olarak görülen heterojen ve yoğun nüfus yapısıyla modern şehirleşmede hiç kimsenin birbirini tanımadan aynı apartmanlarda, iş yerlerinde, toplu taşıma araçlarında, aylaklık ve tüketim ortamlarından biri hâline gelen AVM’ler gibi -çoğu kez güven vermeyen, samimiyetten uzak-mekânlarda yaşamak zorunda kalan insanların, zamanla birbirlerini ötekileştirmeleri, romanda modern şehirleşmenin olumsuz yönleriyle açıklanmaya çalışılır:

Şimdi yine aylakım. (Ayakkaplarına bakıyordu. Kimse konuşmadı.) İçinizde ‘İki Öksüzler Sokağı’ndan geçen olmuştur belki ama bilmezsiniz. Çoğu iki katlı, yeni ya da yeni görünen evler. Şarlo’nun ‘Easy Street’ dediği sokaklardan. Ben ‘Eli Paketliler’ sokağı diyorum (*Aylak Adam*: 14).

Romanda Bay C.’nin mekânlarla böylesi bir kavga içinde oluşu, bu sistemin dışına çıkma isteğiyle ve değişen ruh hâliyle ilişkilendirilebilir. Özellikle de romanda modern metinlerin aksine mekân tasvirlerinin uzun uzadıya olmayışı, işlevsizleştirilmesi, anlam yüklenmeyişi gibi postmodern anlatıya giden yolda yapılan böylesi yenilikler **bireyden özneye** giden sürece de işaret eder:

Buraya her gelişinde adamın işinden atılmamış olmasına şaşardı. Atılsın, yerine sulu, yılışık, gerçek bir garson gelsin de Güler’le hep bu masada buluşmasınlar istiyordu. Alışmaktan korkuyordu. Böyle giderse bu masa sevgilerinin kutsal yeri olacaktı. Bir yerleri olması kötüydü. Sonra insan kendinin değil, o yerin isteğine uygun yaşamaya başlardı (*Aylak Adam*: 69).

Zaman içinde insanı soyutlaştıran modern şehirleşme sürecinin ardından, bireylerin gündelik aktivitelerinde, düşüncelerinde ve eylemlerinde birçok olgusal değişim yaşanmıştır: “Dayak yiye yiye bu şehirde yaşamayı öğrenecekti. Hep tetikte olacaktı. Yasaktı dalgınlık. Daldı mı, büyük şehir insanı kornalar, çanlar, küfürler, gıcırtilar, çarpmalarla kendine geliyordu” (*Aylak Adam*: 62).

Yaşam standartları açısından en elverişli yerler olmakla birlikte pek çok sorunu da içinde barındıran şehirlerdeki bu değişimin etkisiyle anti-modern bir tavırla kaleme alınan *Aylak Adam*’da *Huzur*’dakine benzer bir çizgide köy romanı geleneğinin dışına çıkılmaya başlanmıştır. Bu şekilde romanda köydeki birey yerine şehirli aydının sıkıntıları önem kazanmıştır (Uçan, 2007: 329). Elbette ki bu değişimde en büyük pay iletişim alanında meydana gelen baş döndürücü gelişmelerdir. Nitekim teknoloji

alanındaki bu gibi olumlu gelişmelerin de etkisiyle sosyal ilişkilerin düzenlendiği, insan yığınlarının ısıltılar arasında yaşadığı bir mekân olan şehirlerde zamanla yalnızlığa itilen postmodern öznelere sorunları postmodernite sürecinde edebî metinlerde yer almaya başlamıştır. Hakan Sazyek’e göre, “C.’nin şehirdeki bitmeyen gezintileri, büyük ölçüde ondaki *boşluk* durumunun dışavurumudur. Bu tek ideali dışında bütün değerlerini yitirmiş olmanın doğurduğu bir belirsizliktir” (Sazyek, 2010: 76). Özellikle de metropollerdeki yaşam alanlarının sınırlılığı ise ayrı bir problemdir. Bu gibi problemler ise insanları evlere hapsederken, yaşam alanlarını genişletmenin aksine sınırlandırmaktadır:

Ya o sonuna dek gidip de bir tek servi göremeyeceğiniz ‘Sıra Serviler Caddesi’: Asfalt, üst üste beton yapılar, otomobiller sürüşü, hızlıyürüyeninsanlar sürüşü... bu yolun servili olduğu zamanlar da insanlar böyle mi yürürdü? (*Aylak Adam*: 15).

20. yüzyılın modern şehirlerinin geniş ve bir o kadar labirentleşen mekânlarında bireylerin yürüyemeyecek bir hâle gelmelerini Atılğan, *Aylak Adam*’da bireysel bir sorun olarak ele alarak eleştirmektedir:

Oysa şimdi başı kucağında, büzülmüş yatıyordu. ‘Bir kussa, açılsa!’ Altlarında, asfaltla kauçuk sürekli bir fısıltıyla anlaşıyor gibiydiler. ‘Asfaltla kusmak, işte yirminci yüzyıl. Katı katı naylon, neonların yapma gündüzü...’ Donuk, masmavi ışığa gidiyoruz. ‘Reçel kıvamına gelince indirirsin’ demişti teyzem o kadına. ‘Zehra, şu bacakların yok mu!...’ Kulağım! Bu gece bacaklarını öpecem, biliyorsun. Reçel kıvamındasın; az sonra indirecem seni... (*Aylak Adam*: 83).

Bu gibi sebeplerle modern şehirleşmeyle birlikte ortaya çıkan pek çok sıkıntının ardında “Modern dünyanın tüm ihtişam ve dehşeti” yatmaktadır (Küçük, 2007: 10). Deniz Küçük, bu durumu modern bireyin kalabalıklar içindeki yalnızlığıyla ilişkilendirerek şöyle açıklar:

Onlar, akan kalabalıklar arasında yeni modern dünyayı seyre dalanlardır. Ancak, zaman geçtikçe, yeni olan ilginçliğini kaybetmeye, yeniliğinin arkasına sakladığı diğer yüzünü göstermeye başlar. Artık, başka bir seyirliktir modern dünya. Onlar yine de, bir modern hayatın renklerine kapılıp bir dehşetini, boğuntusunu yaşayarak; bir farklı, öteki olmanın zevkini çıkarıp bir yabancı kalmanın sıkıntısını duyarak, modern deneyim, varoluş koşullarını devam ettirdikçe var olmaya devam ederler. Değişmez mekânları ise, modern dünyanın tüm devinimini bünyesinde barındıran modern kentlerdir (Küçük, 2007: 6).

Bu durum aynı zamanda kalabalıklar içinde modern şehirlerde yaşamak zorunda olan insanların zamanla belli kalıplar içine sokularak benzer yaşamlar sergilemelerine bir tepkidir: “Birden kaldırımdan taşan kalabalıkta onun da olabileceği aklıma geldi” (*Aylak Adam*: 9). Şehirlerin ötekileştirdiği bireyler için modern düzen aynı zamanda programlanmış bir hayat demektir. Postmodernistler ise bunun tam aksi bir düşünceyle modern takvimsel zamanın dışında, parçalanabilen öznelleştirilmiş bir zaman

anlayışından yanalıdır. Hatta insanın kendi varlığını tehdit eden bu durum postmodern süreçle birlikte edebî metinlerde anti-karakterler olarak karşımıza çıkarlar (Parla, 2005: 77-80). Modern hayat bireyin mutluluğuna ve özgürlüğüne yönelik bir program oluşturmayı amaçlarken bunun için modern şehirleri inşa etmiştir. Modernizm ayrıca zaman ve saat sisteminden de faydalanmak suretiyle günün saatlerini belli aktivitelere bölmüştür. İş hayatındaki gibi başkaları tarafından programlanmış bir yaşamın karşısında olan Atılğan, bu durumu *Aylak Adam*'da kendine göre zamanı şekillendirmeyi tercih ederek şöyle eleştirir: “Günlerin adı, sürelerince yaşanan olayların değerine göre değişebilir. Bugün, şimdilik ‘paltosunu ilk çıkardığı gün’dü, sonra Güler’i ilk gördüğü gün olacaktı” (*Aylak Adam*: 47).

Sonuç itibarıyla Yusuf Atılğan *Aylak Adam*'da metnin biçimi, konusu ve kahramanların olaylar karşısındaki tutumları açısından alışlageldik kuralları tercih etmediği için modern romanın dışında bir metin oluşturarak postmodern anlatıya geçişin habercisi olur (Emre, 2006 (a): 307). Romanın teknik özelliklerinin yanı sıra modernizmin öğretileriyle ve yaşam tarzıyla arasına mesafe koyan Bay C.'nin zamanla tutunma ihtiyacına varan ruh hâliyle günümüzdeki pek çok bireysel ve toplumsal soruna da ışık tuttuğu için Türk roman tarihinde önemli bir roman kişisidir. Hâl böyleyken başta modern dünyanın düzeni, aile ortamı, çocukluk yılları, babasına olan düşmanlığı, çevre ve toplumla olan kopuk ilişkisi gibi nedenlerle dünyanın en zor işini kendine seçen Bay C. örneğindeki gibi modern dünyada bireyin aylaklığının pek çok nedeni bulunabilir. “Aylak olmak dünyanın en güç işiydi” (*Aylak Adam*: 99). Elbette ki bunların başında Bay C.'nin de sıkça eleştirdiği modern dünyanın bireyi yutan, onun uyum sürecini zorlaştıran yapısı başta gelmektedir.

2.4.4. Sonuç ve Değerlendirme

Nitekim modernleşme sürecinin sıkıntılarının 1950'lerde kendini göstermeye başladığı Türkiye'de hem bireysel hem de toplumsal sorunların pek çoğu geçmişten günümüze değişik şekillerde etkisini göstermeye devam etmektedir. Mustafa Kurt'un da belirttiği üzere, “‘1950 kuşağı’ olarak adlandırılan yazar gurubunun ortaya koyduğu metinler bir yandan varoluşçuluğa, öte yandan da Kafka ve Amerikan gerçekçilerine uzanan anlamsal ve estetik bir anlayışa yönelirler” (Kurt, 2010: 26). Özellikle de sağlam

ve akılcı bir zemin üzerine inşa edilmek istenen modern devletlerin merkezi planlamaları, bireyi refaha kavuşturmanın ötesinde içindeki çelişkiler nedeniyle insanları olduğundan daha fazla sınırlandırmaya başlayarak bireyi silikleştiren yapısıyla pek çok tahribat meydana getirmiştir. İşte bu sebeple modernizmin merkezi otoriteyle yönlendirdiği yeni yaşam şekline itiraz eden modern bireyler, toplum tarafından uygun görülen davranış kalıplarının dışına çıkarak postmodernite sürecinde modernizmin eleştirisini yapmaya başlarlar. Bir geçiş süreci olarak ifade edebileceğimiz bu dönemde Attilâ İlhan'ın *Sokaktaki Adam*'ı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı romanları modernizm eleştirisi konusunda oldukça önemli edebî metinlerdir. Her üç romandaki eleştiriler dikkate alındığında Batılılaşma, modernleşme sürecinde yaşanan bireysel ve toplumsal ikilemin etkilerinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Mustafa Kurt bu reaksiyonu şöyle açıklar:

1950'lerin ortalarına doğru filizlenmeye başlayan 'yeni edebiyat', büyük şehir mekânında oluşmasına ve modernizmin edebiyattaki pek çok niteliğini barındırmasına rağmen, bu edebiyat algısının, modernliğe ve modernitenin ürettiği hayat tarzına karşı bir çıkış olduğu söylenebilir. Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte, bireyin iç dünyasını dışlayıp rasyonel olanın bütün hayatı tanzim edeceğine olan inancın temelleri çoktandır sarsılmaktaydı (Kurt, 2010: 27).

Modernizmin inşa ederek yücelttiği şehirlerde *Sokaktaki Adam* Hasan'ın bireysel yalnızlığı ve toplumsal normların dışında bir hayata yönelerek kendine yaşama alanı oluşturma isteği, postmodernizme giden yolda oldukça önemlidir. Hasan, her ne kadar bilgili, kendini yetiştirmiş biri olsa da bu görüntüsüyle modern dünyada kendine olan güvenini yitirmiş, sıkıntılarıyla yüzleşemeyen, amaçsız, iletişim sorunu yaşayan, hatta hayatını düzenleyemez hâle gelen huzursuz bireydir. Zeynep Ankara'ya göre, "Sokaktaki Adam'da Türk aydınının kendi toplumuna nasıl yabancılaştığı, nasıl onun dışında kaldığı ve nasıl onu reddettiği anlatılır. Sonra bunun türevleri iki kitap çıkmıştır. Tutunamayanlar ve Aylak Adam" (Ankara, 1996: 37). Roman kişisi toplumsal normların pek çoğunun dışına çıkarak huzursuzluğunu ortadan kaldırmaya çalışsa da bu pek mümkün olamamıştır. Çünkü Hasan modernizmin temelleri üzerine oluşturulan bu yaşantıda yapayalnızdır. Dolayısıyla onun intihar etmek istemesi de tesadüfî değildir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise iki uygarlık arasında sıkışıp kalan bireylerin çaresizlikleri ve başarısızlıkları ironik bir üslûpla işlenerek, Türk toplumunun yaşamış olduğu bunalıma yer verilir. Günün kurallarına göre düzenlenmiş bir yaşamda sağlam

temeller üzerine inşa edilemeyen modern kurumlardan biri olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü, yüzlerce çalışanı olmasına rağmen işlevsiz yapılanmasıyla eleştirilerin odağındadır. Dolayısıyla Tanpınar bu durumu yer yer topluma, devlet kurumlarına ve kurumlardaki memurlara yönelik eleştirileriyle anlatmaya çalışır. Özellikle de ihtiyaç dâhilinde olmadan oluşturulduğunu düşündüğü pek çok modern kurumun bu tarz yapılanmasını ironinin imkânlarından faydalanarak eleştirmiştir. Bugün hâlâ geçerliliğini koruduğunu düşünebileceğimiz bu gibi yapılanmaların varlığı göstermektedir ki Türkiye’de modernleşme sürecinin olumsuz etkilerinin hayatımızı hemen her yönden sararak yaşam kalitemizi artırmaktan ziyade büyük bir hüsrana sebebiyet vermesi ise oldukça dikkat çekici bir durumdur. Bu durum ise bir simülasyon roman olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’yle genelleştirilmeye çalışılır.

Aylak Adam’da ise toplumun temelini meydana getiren normlardan kopmaya başlayan, uzaktan kumanda ile şekillenen yaşamın ötesinde ve kolektif şuurun dışında kuralsızlığı benimseyen fakat bu durumdan da bazen huzursuzluk duyan modernizmin arafta kalan öznelereinden biri Bay C.’yi görmekteyiz. O, modernizmin çelişkilerinin daha yoğun bir şekilde hissedildiği bir süreçte, modern şehirlerin şaşaası ve kalabalıkları içinde işsiz, güçsüz yaşamayı arzulayan kayıp, silik öznedir. Aslında günümüzdeki işsizlik oranındaki artış göz önüne alınırsa bir bakıma Bay C.’nin 1950’lerde aylak aylak dolaşma ve hiçbir işte çalışmama isteği 2000’lerde bir lüks olarak kabul edilebilir. Çünkü günümüzde daha çok iş bulamayan bireyin sorunları ön plandadır. Dolayısıyla Atılgan’ın, Bay C.’nin şahsında aylaklığın çok zor bir iş olduğuna yönelik itirazları 1950’lerden günümüze tutulan bir ışık ve uyarı olarak düşünülebilir. Özellikle de üniversite mezun oranının her geçen gün arttığı ülkemizde kendi vasıflarına göre iş bulamayan ya da iş beğenmeyen aylak insan -ki çoğu zaman bu yaklaşım onların aylak kalmalarına izin veren bir yapıya sahiptir.- modelindeki artışa da bağlı olarak günümüzdeki işsizlik oranındaki yükseliş oldukça anlamlıdır.

Görüldüğü üzere 21. yüzyılda bireylerin ortak sorunu olan iletişimsizlik, yalnızlık, toplumdan kaçış, sistem dışına çıkma arzusu, Doğu-Batı medeniyetleri arasındaki sıkışmışlık, aylaklık, yanlış kurumlaşma gibi durumlar her üç romanda da modernizmin eleştirisiyle birlikte işlenmiştir. Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ndeki şu ifadeleri bütün bu sorunların asıl nedenini özetler gibidir: “Korku... Korku ve insan, korku ve insan talihi, insanın insana hücumu, o hiç yere düşmanlık. Fakat neyi

aldatabilirdim, kime anlatabilirdim? İnsan neyi anlatabilir? İnsan insana, insanlara hangi derdini anlatabilir? Yıldızlar birbiriyle konuşabilir, insan insanla konuşamaz” (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: 116). Nitekim her üç romanda da âdeta bürokrasiden uzak yaşamları, kuralsızlığı arzulayan protagonistlerin sosyolojik bağlamdan yola çıkan bireysel itirazları sonucu ortaya çıkan iç sıkıntıları sanki modern dünyanın onlara dayattığı bir yazgı gibidir. Bu sebeple modernizmin sorgulanmaya başladığı postmodernite sürecindeki edebî metinlerde yer alan itirazlar, postmodern dönemde yazılan anlatılarda hem teknikte hem de içerikte çok daha fazla etkiye sahiptir. Zaten postmodernite dönemi kırılma metinlerinde yer alan modernizme yönelik itirazlar postmodernizmi ve postmodern anlatılar dönemini başlatacaktır.

III. BÖLÜM

TÜRK POSTMODERN ANLATILARINDA MODERNİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

“Edebiyatın konusu, ne gerçekliğin dış dünyası, ne de romantik ve modernistlerin iç dünyasıdır artık” (Ecevit, 2009: 99).

Kendi varlıklarını ve doğayı daha iyi anlayabilmek için tek yolun akıldan geçtiğini düşünen modernistler, Tanrı merkezli bakış açısından uzaklaşmışlardır. Böylelikle dünyevileşmenin önem kazandığı modern süreçte tüm dünyada insan hayatını yönlendiren güç dengelerinin de pek çoğunun -ihlallerle birlikte- değiştiğini ifade etmek mümkündür. Modernistlerin araştırmalar ve gözlemler yoluyla doğruluğu ispatlanmış gerçek inançların bir bütünü olarak kabul edilen evrensel bilgiye ve bireyin mutlak gücüne verdikleri önem ise bu değişimlere örnek gösterilebilir. Birey artık maneviyatı arka planda bırakıp araçsal aklın gücüne inanmaya başlamıştır:

Nietzsche ve Freud’dan itibaren, birey, artık salt bir emekçi, bir tüketici, hatta bir yurttaş, yani yalnızca toplumsal bir varlık olarak görülmez, içinde kişisel olmayan güçler ve diller bulunan bir arzu varlığına ama aynı zamanda da bireysel, özel bir varlığa dönüşür. Bu da öznenin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar. Özne, bireyi herhangi bir evrensel güce, Tanrı’ya, akla ya da tarihe bağladı; ancak Tanrı öldü, akıl araçsal bir nitelik edindi, tarih ise mutlak devletlerin egemenliği altında (Touraine, 2012: 170).

Touraine’nin de belirttiği gibi bireysel olana odaklanarak Reform, Rönesans ve aydınlanma felsefesiyle sürekli ilerlemeyi önceleyen bilgi merkezli bakış açısı -eksiklerinin yanı sıra- başlangıçta dünya tarihine pek çok katkı sağlamıştır (Dinçer, 2009: 179-181). Özellikle de bilim merkezli bir dünya anlayışında hayatı kolaylaştıran pek çok teknolojik ilerlemeye zemin hazırlanmış olması bu katkının büyük bir bölümünü oluşturmuştur: “Tüm Aydınlanma filozofları gibi, Rousseau da toplumun örgütlenme ilkesi olarak görülen Tanrısal vahiyi saf dışı bırakır ve onun yerine akılı koyar” (Touraine, 2012: 35). Görüldüğü üzere başlangıçta Batılıların buhranlarına çare arayışlarının bir yansıması olarak temelleri atılan modernleşme sürecinde modernistler daha iyi bir dünya inşa etmeyi düşlemişlerdir. Bu amaca ulaşmak için ise modernistler öncelikle zaman, mekân, birey, nesne gibi olgularda değişime giderek yeni bir yaşam şekli oluşturmaya başlamışlardır. Böylelikle insanların moderniteye geçişini sağlayan yeni yol göstericisi bilimin öncülüğünde, tekrar yapılandırılan siyasî, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimler çeşitli yönleriyle hayatı etkilemiştir. Artık aklın rehberliğinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla ekonomide kapitalizm ve

sosyalizm hâkim olmaya başlarken sanayi devrimiyle birlikte ulus devletlerin de ortaya çıktığı görülmüştür: Timuçin Tunç'un da ifade ettiği gibi bilgi; sosyal, siyasî, ekonomik hayat için çok önemli bir işleve sahip olmuştur: "Bilginin kullanımı arttıkça üretim yapısı da değişmekte, bilgi, işgücü ve sermayeden de önemli bir faktör olarak üretime girmektedir" (Tunç, 2009: 18). Özellikle de Tanrı merkezli skolastik düşüncenin yıkılmasıyla varlık gösteren modern siyasal örgütlenmenin bir ifadesi olarak çoğunlukla maddî olana öncelik veren ulus-devlet anlayışının, modern evrede akıl merkezli ilerlemenin gelişimine de katkı sağladığını ifade etmek mümkündür: "Modern siyasal-ekonomik örgütlenmeler olan ulus-devletler, 16. yüzyılda doğmuş, 19. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve kurumsallaşmış, 1945 sonrasında vazgeçilmez evrensel bir sistem hâlini almıştır" (Akça, 2005: 234).

Zaman içinde dünyevileşmeye ve toplumsal çözölmeye zemin hazırlayan modern sistemlerin, maddî imkânların manevî doyumsuzluklara, ekonomik büyümenin eşitsizliklere, kalkınmanın lüks tüketime, özgürlüklerin sınırlamalara, sabrın sabırsızlığa ve mutluluğun mutsuzluğa dönüşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla postmodernite evresinde ulus devlet gibi insanoğlunu birleştirici akıl ve bilim merkezli tükenmiş tüm söylemlerin sorgulanması aynı zamanda modernizm sonrası yeni bir devrin başlangıcına da işaret eder. Öte yandan toplumsal hayatta pek çok ikileme zemin hazırlayan bu çözölme sürecinin başında ortaya çıkan küreselleşme fikriyle birlikte tıpkı ulus-devlet anlayışında olduğu gibi diğer modern ideolojilerin, sistemlerin ve büyük anlatıların da sona ulaştığı görülmüştür (Talaman, 2013: 25). Modernizmle birlikte ortaya çıkan yeni koşullar içinde meydana gelen zihniyet değişimi zamanla toplumsal, ekonomik, siyasî ve kültürel ihtiyaçlara cevap verememeye başlamıştır. Özellikle de modernizmin son evrelerinde hedonizmin/hazcılığın önem kazanmasıyla cinselliğin tenselliğe, mülkiyetin kapitalizme, güvenliğin ise savaşımlara dönüşmesi sonucunda insanların pek çok sorunla yüz yüze gelmesi postmodernistler tarafından arzu edilmeyen bir durum olarak karşımıza çıkar. Söz gelişi Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*'nında modern çağ sonrasında ortaya çıkan toplumsal çözölüşe şöyle dikkat çekmiştir:

Geleceğin Başkaldırısı = Yeni Dünya'nın İnşaatı + Para + Para = Nükleer Silah + Büyük Güç;
alta geç bunu mecburen ve alta geçip yaz:

Toplam:

TOPLU KIYIM. Buyurunuz silahlılara karşı silahsızların BARIŞ HAREKÂTINA...

Geleceğin başkaldırısı öyle mi? (Dert Dinleme Uzmanı: 79).

Hiç şüphesiz ki modernizme duyulan güvenin azalmasında ve modernist düşüncenin bu kadar yoğun bir şekilde sorgulanmasında en önemli faktörler I. ve II. Dünya Savaşlarının ardında bıraktığı izlerdir: “Çılgınlıklar, gözyaşları, çaresizlikler, kan kan kan. Sanki dünya kan içindeki çocuktan ibaret” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 82). Öyleyse postmodernite evresinde modernizme yönelik eleştirilere zemin hazırlayan bu gibi çözümler, insanoğlunun artık hemen her alanda dünyanın büyüünün ve düzeninin bozulduğunu fark etmesiyle başlar (Touraine, 2012: 101). Bu bağlamda insanoğlu için modernitenin vermiş olduğu heyecan bir süre sonra azalmış ve modernizmle birlikte iyi bir dünya tasarımına tam anlamıyla ulaşamadığı görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Elbette ki modern dünyanın inşası sırasında hatırı sayılır düzenlemeler ve değişimler meydana getirilmiştir. Özellikle de pek çok yeniliğe tanık olduğumuz son yıllarda modernizm denilince akıllara gelen ilk düşünce, yaşamı kolaylaştıran teknolojik ürün çeşitliliğindeki ve gelişmelerdeki ilerlemelerdir. Bu sebeple modernleşmenin pek çok toplumda sadece teknoloji ve moda alanlarındaki gelişmelerle eşdeğer görülmesi oldukça sık rastlanan bir bakış açısıdır. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki modernleşmenin çoğu insan tarafından öncelikle düşünsel bir gelişme ve değişme projesi olduğunun uzun süre fark edilememesi, günümüzdeki pek çok sorunun da kaynağını oluşturmaktadır. Yaşamın hemen her alanında etki gösteren modernleşme çalışmalarının birer ürünü olan televizyon, bilgisayar, telefon, mikroçip, fotoğraf, video ve internet gibi iletişim aygıtlarının yoğunluğunda sınırsız bilgi akışının sağlanması oldukça önemli bir gelişmedir. Fakat kültürden sanata pek çok değişimde etki sahibi olan modernizm zaman içinde bireysel ve toplumsal sorunlara neden olmaya başlamıştır. Özellikle de makineleşen toplumun insanları ve onların kültürel zenginliklerini tüketen yapısıyla postmodern süreçte modernizme yapılan her türlü eleştiri post-endüstriyel bir dönemin de yükselişi anlamına gelmektedir (Şahiner, 2008: 191). Çünkü postmodernite sürecinde yanlış modernleşmenin olumsuz bir sonucu olarak bireyler kültür erozyonu yaşamaya başlamışlardır. Onların kurtuluşu için ise geleneklerden, parçalılıktan ve çoğulculuktan beslenen yeni bir oluşum esastır. Yani fordizmden postfordizme geçiş olarak da ifade edebileceğimiz bu süreçle birlikte kitle kültürü terkedilerek yerine popüler kültür önemsenmeye başlanmıştır (Selçuk, 2011: 3880).

Zira Türkiye’de modernleşmenin dinamiklerinden biri olan Batı kaynaklı bilimsel ilerlemeler sürecinde metafizik ögeler ile deneysel gerçeklik arasında sıkışıp kalan bireylerin tercihlerinde ve tavırlarında olumsuz değişimler geçirdikleri görülmektedir. Bu noktada Türkiye’de modernleşme süreciyle ilgili Tanzimat Fermanı’nın ilânından itibaren Türk aydınlarının yeni bir arayışa girdiği ve bu arayışta Batılılaşmanın, modernleşmenin, çağdaşlaşmanın tek kurtuluş yolu olarak benimsendiği görülmektedir. Fakat Tanzimat devrinde yayımlanan romanlardaki Batılılaşmaya, modernleşmeye ve çağdaşlaşmaya yönelik eleştiriler dikkate alınırsa, her üç kavramın halk tarafından çoğu kez yanlış algılandığı da anlaşılmaktadır. Sadece Türkiye’de değil dünyanın hemen her yerinde aynı sorunlarla karşılaşan -özellikle de az gelişmiş ya da gelişmekte olan- toplumlar için modernleşme süreci, bireyi statünün, paranın ve lüksün esiri hâline getiren bir yapıya dönüşmüştür. Bu olumsuz değişim ise hayal kırıklıklarıyla beraber modern sürecin sonundaki pek çok eleştiriye de zemin hazırlamıştır. Neticede teknolojik ilerlemelere rağmen dünyadaki açlık sorununun büyümesi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun artması, silah üretimindeki artışla da eşdeğer olarak şiddet oranındaki yükseliş zihinlerdeki bulanıklığı çoğaltan yoğunluğuyla hâlâ devam etmektedir. Söz gelişi Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar*’ında Hikmet, bilimsel verilere dayanan teknolojik gelişmelerin ortaya koyduğu atom bombasının tehlikelerine, meydana getirdiği kaygıya ve tahribata dikkat çekerek modern bilimle ilgili rüyanın son bulduğunu ve insanların, meydana getirdikleri kendi tehlikelerinin peşinden nasılda körü körüne koştuklarını anlatmak ister. Hikmet yüz binlerce insanı anında yok edecek çok ciddi bir gücün karşısına absürd bir şekilde küçücük bir çakıyı çıkararak modern teknolojinin sebep olduğu tahribatı eleştirmiştir. Oğuz Atay böylece hem atom bombasının gücünü yadsır hem de asıl sorunun bencilleşerek hazlarına yenik düşen insanların beyninde ve vicdanında olduğunu ifade etmek ister: “Atom bombasının tepemizde patladığı gün çıkacak karışıklıktan yararlanarak hepsini öldüreceğim! Büyük gürültünün içinde küçük bir çakıyla işlerini bitireceğim!” (*Tehlikeli Oyunlar*: 16).

Benzer bir şekilde *Sevgili Arsız Ölüm*’de de modern bilimin verileri sayesinde icat edilen atom bombasının gücünün halk tarafından anlaşılamamasına bağlı olarak köyde yaşanan komik olaylar, insan aklının bile alamayacağı şekilde gelişmekte olan teknolojinin eleştirisiyle ilişkilendirilebilir:

Huvat sonunda kendini topladı. ‘Köyün adını, ‘Atom’ koyacağız,’ diye yerinden fırladı. Herkes bir merakla susup Huvat’a baktı. Neden sonra Keşli Rıfat ayıktı. ‘‘Atom’ neyin nesi ki lan?’ diye sormayı akıl etti. Huvat şehirde herkesin atomdan söz ettiğini, atomun altından daha kıymetli bir şey olduğunu söyleyerek, atom hakkında ne biliyorsa sıraladı. Ama lafını bitirmeden Değnekli Ali koltuk değneklerini çekip ayağa kalktı. ‘Atom, ilkinin gevrur adı,’ diye ortaya ters bir laf attı. Huvat, ‘Lan topal iti, senin gibi yarım akıllıya mı kaldı gevrur adıyla,’ diye bir kızgınlıkla Değnekli Ali, ‘Kore’ye kim gitti, lan, ha?’ diye ağlamaya başladı. Burnunu çeke çeke, atom hakkında bildiklerini bir de o anlattı. ‘Atomu yiyen it kudurur lan,’ diye köylünün ödünü patlattı. Yerine çekilip oturmadan da ortaya yeni bir isim attı Akçalı...

Köylüler o günden sonra, hem Alacüvek’in adını hem de Değnekli Ali’nin adını değiştirdiler. Alacüvek’e ‘Akçalı’ Değnekli Aliye’de ‘Koreli dediler’.

Huvat da ‘Atom’ adını kır itine koydu. ‘Varsın Akçalı olsun, icat benim icadım ya,’ diye de avundu. Ama kır ite ‘Atom’ adı iyi gelmedi. Durup durup ağzından salyalar akıtmaya, kuyruğunu bacaklarının arasına kıştırıp olur olmaz hırlamaya başladı. Huvat birkaç gün bu ite zehir ne atmasınlar, kız?’ diyip durdu. Ama en çok itin kuduz olmasından korktu. Sonunda da Atom’u çekip vurdu (*Sevgili Arsız Ölüm*: 32-33).

Dolayısıyla geriye dönüp bakıldığında modern felsefenin gerçekten de vaat ettiği gibi daha özgürlükçü, mutlu ve yaşanılabilir bir dünya oluşturup oluşturmadığının postmodernite süreciyle başlayan sorgulanmasının günümüzde hâlâ devam ediyor oluşu, sorunların pek çoğunun üstesinden gelinemediğini göstermektedir. Aslında modernizme tepki alan eleştirilerinde postmodernistlerin daha çok yol göstericilik yaparak modern dünyanın bunalımlarına ve sorunlarına dikkat çekip herhangi bir çözüm önerisinde bulunmamaları sürecin uzamasına neden olmuştur. Bu noktada modernizme bir başkaldırı projesi olarak varlık gösteren postmodernistlerin, modern toplumların temel nitelikleri/dinamikleri olan endüstrileşme, şehirleşme, mekanikleşme, metalaşma, mutlak akılcılık, kapitalizm, ulus-devlet örgütlenmesi ve bilimsel-teknolojik ilerlemelerine yönelik yaptıkları itirazlar, modern sistemlerin zamanla çözülmeye/sarsılmaya başladığının idrak edilmesinde oldukça önemli bir farkındalık meydana getirmiştir. Postmodernistler bu şekilde modern yaşamlara yönelik yapmış oldukları tüm eleştirilerle insanoğlunu göremedikleri pek çok sorunla yüzleştirmiş ve dünyaya kuşkuyla bakılması gerektiğini öngörmüşlerdir. Söz gelişi toplu kıyımın neden olduğu düşünülebilen ekonomik büyümeyi, toplumsal refahı, eşitliği, özgürlüğü amaçlayan modern felsefenin projelerinden ve medeniyetin göstergelerinden biri olarak kabul edilen büyük şehirlerde, metropollerde pek çok sorun yaşanmıştır. Özellikle de her geçen gün üretimin ve tüketimin çoğalmasına paralel olarak huzursuzlukların, eşitsizliklerin, ahlâkî yozlaşmaların, aşırı harcamalara bağlı ekonomik gerilemelerin, doğal olanın tahribatı ve yapay olanın artışı postmodernistlerin sıkça eleştirdikleri konular arasındadır. Meselâ Adalet Ağaoğlu modern şehirlerin yaşanılmaz mekânlar hâline dönüştüğünü şöyle ifade eder: “Bu memleket boğuyor milleti, herkeste altı karış

surat, ağzını açan da sadece şikâyet şikâyet, aa artık! Hadi birlikte kaçalım buralardan yabancı yerlerden birine...” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 157). Bu bağlamda doğal olana yönelik her türlü tahribatın ardından oluşturulan büyük şehirler artık mücadelesini kazanarak ışıklı yaşamların büyümesine kapılan bireyler için artık tekdüze, stresli ve sıkıcı alanlar hâline gelmiş, gidilecek değil kaçılacak mekânlara dönüşmüştür. Hakan Sazyek bu durumu şöyle açıklar:

Modernizm bir uygarlaş(tır)ma projesi olarak taşradaki ülkelere/uluslara ulaşma bakımından da pek başarılı sayılmazdı. Üstelik oralarda, barındırdığı ana ekonomik sistemin, kapitalizmin hırçın yüzüyle daha çok görünmüş; böylelikle batının kültürünü, uygarlığını ‘küreselleşme’ çerçevesinde taşra ülkelerine yerleştirme etkinliği sosyoekonomik bir yayılmacılığa dönüşmüştü. Bu ise özünde hümanist bir tavrı taşıyan modernizmin giderek zorlayıcı bir kimlik kazanmasına yol açmıştı. Sonuçta insanı, insan aklını yüceleştiren modernite aslında insanı baskı altına alıyor, gerek taşrada gerekse batılı ülkelerde yaşayan insanlar -değişik boyutlarda olmak üzere- insanî değerlerin dışına itiliyor, hayatlarını yaşamada belirleyici olma konumundan uzaklaştırılıyor, kısacası özgürlüklerini büyük ölçüde yitiriyorlardı. Söz konusu süreç, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernitenin/modernizmin ve onu filizlendiren Aydınlanma Çağının hemen her ögesinin, ilkesinin eleştirel bir değerlendirme kapsamına alınmasına zemin hazırladı. Postmodernizm başlıyordu (Sazyek, 2006: 157).

Görüldüğü üzere aydınlanma projesine sık sık göndermede bulunan postmodernistler, modern dünyanın getirdiği aklın üstünlüğü, bilinçsiz sanayileşme, yanlış kentleşme, ulus-devlet, dünyaya olan düşkünlük, rasyonalizm, kitle kültürü, kübizm, merkeziyetçi bürokrat yapı, hiyerarşi, teknolojik gelişmeler, hazzı tüketim, doğallığını kaybeden üretim gibi değerlere yönelik sorgulama mekanizması geliştirirler ve onlara saldırırlar. Bu gelişmelere bağlı olarak modernizmin hiçbir zaman tam olarak bilinemeyen gerçeklik ilkesinin yerini postmodern evrede hazlar almaya başlamıştır. Böylece postmodern evrede cinsellik, uyuşturucu ve teknolojinin getirdiği hızlı yaşamın da etkisiyle gelecek kaygısından uzaklaşan öznelere yer verilerek modernizmin seçkinciliği her yönden sarsılır, bireysel duyarlılıklar ise ön plana çıkarılır. Postmodernizm modern çağın insan üzerinde meydana getirdiği sorunları mercek altına almıştır (Çetışli, 2006: 157).

Modernizmden sonra ona bir başkaldırı hareketi olarak ortaya çıkan postmodernizm, modernizmle bağlarını tamamıyla koparmamış fakat onu enine boyuna sorgulamaktan da geri kalmamıştır. Öncelikle bu değişim, dönüşüm evresinde üst/meta anlatıların, metafizik unsurların, tarihin ve geleneksel kültürel öğelerin yok sayılması, postmodernistlerin modern felsefeyi sorgu sürecinde yoğunlaştığı konular arasındadır. Buna bağlı postmodern evrede avangart bir yaklaşımla inşa edilen belirsizliğin, parçalanmışlığın, kaosun, yerelleşmenin, postfordizmin, kültürel çoğulculuğun,

esnekliğin, çoğulcu gerçekliğin, profesyonelliğin, bireysel taleplerin, metinlerarasılığın, pastişin, montajın, mikronun, minörün, imitasyonun... egemen olduğu yeni bir dünya düzeninin meydana getirildiği görülmektedir. Bu yöndeki çabalar; “Sanayi sonrası (Bell), post-fordist (Harvey), geç ya da uluslar-ötesi anamalcılık (Jameson), medya-enformasyon (McLuhan), sibernetik-elektronik (Baudrillard), bilgisayarlaştırılmış toplum (Lyotard) ya da tüketim toplumu (Featherstone) şeklinde nitelendirilen toplumlara özgü bu durumu teknolojik devrim, küreselleşme, postfordizm, bilgi endüstrisi, simülasyon, şizofreni ve zaman-uzam sıkışması olgularıyla” ifade edilen ve bu şekilde çeşitli adlarla hayat bulan postmodern dönemin başlangıcına zemin hazırlamıştır (Kızıler, 2006: 24).

Postmodernist söylemin ilk öncüleri olarak kabul edilen Wittgenstein, Michel Foucault, Heidegger, Althusser, Ronald Barthes, Derrida, Gilles Deleuze ve Nietzsche gibi isimler, modernist düşüncenin temellerini oluşturan hümanizmi, sanayileşmeyi, aydınlanmayı ve kamusal düzeni önemli ölçüde eleştirmişlerdir. Özellikle de Nietzsche’nin söylemleri modern çağdan postmodern çağa geçişte işlevsel özellikler taşımaktadır:

Bir tasnife göre modernist edebiyatın en büyük ismi sayılabilse de modernizmin bütün felsefi köklerini, modernizmin bütün toplumsal ve tarihsel sonuçlarını nihilizme varan radikal bir biçimde eleştiren kişidir de. Bugün Nietzsche’nin felsefe ve edebiyat literatürüne yaptığı katkılar, aynı zamanda modernizmin bir reddi veya ötesi/aşımı olarak da anlaşılan postmodern literatürün de referans kaynağıdır (Aktay, 2008: 8).

İlk evrelerde Avrupa’daki görüntüsü bu şekilde olan postmodern düşüncenin doğuşu, Türkiye’de 1960’lara denk gelir. Daha önce de belirttiğimiz gibi modernizmin meydana getirdiği sorunların ve gerilimlerin eleştirisi üzerine kurulmuş felsefi bir akım olarak kabul edilen postmodernizmin, iddialarını da bu eleştirilere göre temellendirmesi öncelikle sanatsal faaliyetler olmak üzere pek çok alanda yansımalarını bulmuştur. Rosenau’nun da ifade ettiği gibi postmodern evrede modern estetik anlayış değişim göstermiştir. Postmodern estetik,

Bize belirlenimciliği değil belirlenemezliği, birliği değil çeşitliliği, sentezi değil farklılığı, basitleştirmeyi değil karmaşıklığı sunar. Genel olana değil biricik olana, nedenselliğe değil metinlerarası ilişkilere, tekerrür edene, alışılmış ya da rutin olana değil tekrar edilemez olana bakarlar. Postmodern bir perspektifte hakikat yerini gelip-geçiciliğe bırakırken toplumda bilme edimi daha öznel ve mütevazı bir girişim hâline gelir. Tarafsız gözlem yapma çabalarının yerini duyguya duyulan güven alır. Görecelik nesnelliğe, parçalara ayırma bütünleştirmeye tercih edilir. Doğa bilimi modelini toplum bilimlerine uygulama çabaları reddedilir, çünkü postmodernistler bu tür yöntemlerin Batı’da doğan bilimsel, kültürel buyruğun birer parçası olduğunu düşünürler (Rosenau, 2004: 26-27).

Bir eleştirel durum ve simülasyon çağı olarak postmodernizm; tekilcilikten çoğulculuğa, kozmostan kaosa geçişi sağlarken aynı zamanda sistem yerine systemsizliği, düzen yerine düzensizliği, kesinlik yerine belirsizliği, katı gerçeklik yerine ironiyi, kurallar yerine ise yapıbozumunu inşa etmiştir. Özellikle de başlangıçta mimari alanında kendini gösteren postmodern felsefenin daha sonra bilgi ve eğitim sahalarında ortaya çıkan bir düşünce akımına dönüşmesiyle, postmodernizmin temelleri atılarak hayatı farklılaştıran bir uygulama biçimi ve yaşam şeklinin de ifadesi hâline gelir. Yani onlar tüm bu eleştirileriyle modern bilginin kural koyucu paradigmalarının dışında özne pratikleriyle oluşturulmuş bir düzen inşa ederler:

Bilgi ekonomisinin unsurları; bilgi, bilgi/iletişim teknolojileri ve bilgi işçileri iken, özellikleri ise şöyle aktarılır: bilgi ekonomisi, yeni bir ekonomidir, dijital karakterlidir, sanallaşma önemli rol oynar, bir ağ ekonomisidir, araçlar büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır, yenilik temellidir, üretici ve tüketici farkı belirsizdir, hız ekonomisidir, küreseldir, bilgi mallarını ortaya çıkarmıştır, bilginin katma değer yarattığını kabul eder ve son olarak, şebeke ekonomisi (network economy) niteliğindedir (Hesapçioğlu ve Dündar: 146-147).

Elbette ki modernizmin fert ve toplum hayatında doğurduğu bir taraftan olumlu diğer taraftan ise olumsuz tesirler postmodernite evresiyle birlikte hem Türk hem de Dünya edebiyatını hemen her yönden etkilemiştir. Öncelikle 1950'lerden itibaren siyasî oluşumların ve savaşların etkisiyle Amerikan edebiyatında kullanılmaya başlanan *postmodernizm* terimi, 1980 sonrasında tüm dünyada yaygınlık kazanmıştır (Akyıldız-Birgören, 2009: 121). Bu bağlamda sanayileşme sonrasında oluşan yeni toplumsal yaşam içinde, ekonomik düzenin yarattığı hızlı ve gereğinden fazla tüketim, daha fazla özgürlük vaat eden söylemler, medya/gösteri toplumu gibi oluşumlar modern dünyanın başlangıçta olumlu, daha sonraki süreçlerde ise olumsuz birer yansıması ve toplumsal çözümlerin nedeni olarak düşünülebilir. Bu sebeple binlerce yıllık düzenin yıkılmasına sebep olacak böylesi tüketici ortamlarda toplumların modernizm karşısındaki durumlarını iyi anlamak ve yorumlamak toplum bilimiyle birlikte edebiyat sosyolojisi açısından da oldukça önemli bir hâl almıştır. Öte yandan toplumsal hayattaki bütün bu değişimler ve gelişmeler karşısında romancı da durumları, olayları anlatabilmek için teknik olarak farklı yöntemler uygulamaya başlamıştır. Bu gibi gelişmeler sonrasında Türk edebiyatında da modern roman geleneğinden pek çok sapma gösteren ve Yıldız Ecevit'in de ifade ettiği gibi artık roman *yazmanın* değil de *kurmanın* esas olduğu bir 'anlatı' sistemi oluşturulur (Ecevit, 2009: 45). Türkiye'de 1950'li yıllarda özellikle de edebiyat alanında etkisini göstermeye başlayan bu değişimde

Mustafa Apaydın'ın da belirttiği üzere yazarlara yeni anlatım şekilleri sunulmuş olduğu görülmektedir. Fakat postmodern tekniklerin pek çoğunun kullanımı açısından asıl kırımların 1990 sonrasında meydana geldiğini de ifade etmek gerekir:

Bu anlatılarda kullanılan anlatı tekniklerinin büyük ölçüde modernist romanlardan devralındığı bile söylenebilir. Ancak postmodernist tavır, metnin kurgusundan içeriğine kadar her özelliğiyle yeni bir anlayışı zorunlu kılar. Aslına bakılırsa postmodernist düşüncenin modernizm ile hesaplaşmasının metin düzleminde edebiyat eserlerinde de gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Modernist romanla aynı teknikleri kullanıyor olsa bile postmodernist anlatı bu teknikleri modernist anlatıları yapı sökümüne uğratmak için kullanır (Apaydın, 2009: 30).

Sosyal hayattaki değişimler nedeniyle sonrasında Türkiye'nin modernleşme çalışmalarının sorunsallaştırıldığı pek çok postmodern metinde anlatıcılar, modernist romancıların aksine daha çok insanın iç dünyasına, yalnızlığına, toplum içindeki konumuna, varlığın sorgulanmasına ve bilinç kaybına yöneltmişlerdir. Postmodernistler belki de bu şekilde modern çağın sonunda özgüven eksikliğine ve ötekileştirmeye bağlı olarak kaybedilmeye başlanan benliği tekrar bulmayı ya da görünür kılmayı amaçlamışlardır. Bunun için ise hayatın her alanında yoruma ve psikolojiye yeniden önem verilmelidir. Çünkü onlara göre bilimin hemen her dönemde insanlığa katkı sağladığı gerçeğinin yanında hermeneutiğin ikinci planda kalması ve dünyanın salt bilgi temelleri üzerine kurulmasının/şekillendirilmesinin artık sorgulanması gerekmektedir. Nitekim mutlak hakikatin sorgulanmaya başlanmasıyla tek bir yorumun ve okuma şeklinin olmadığını düşünen postmodernistler bunların aksine okuyucuya ve metne göre değişiklik gösteren yeni metinler üretmeye başlamışlardır. Biz bu bölümde gerçeklik kavramının tartışıldığı Türk postmodern anlatılarındaki modernizme yönelik eleştirileri tespit ederek geçmişten günümüze bireylerin ve toplumların sorunlarının postmodern anlatılara nasıl yansıtıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Bu şekilde günümüzde artan özgürlüğün, çok kültürlülüğün ve homojenliğin hem güven hem de kaos ortamı meydana getiren ikilemlerine postmodernist yazarların bakış açılarıyla ışık tutmaya gayret göstereceğiz. Diğer taraftan yaşam içinde yeni sorunlarla karşılaşmaya devam ettiğimiz ve son zamanlarda bu sorunların giderilmesi için pek çok alanda yapılan ıslah çalışmalarına, incelediğimiz anlatılardaki eleştirilerin tespitinin de katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

3.1. Aydınlanma Felsefesi ve Modern Bilime Yönelik Eleştiriler

“Aydınlanmanın evreni saydamdır, ama tıpkı bir kristal gibi kendi üzerine kapanmıştır” (Touraine, 2012: 51).

Batı Avrupa’da Amerika’nın keşfi, Reform ve Rönesans hareketleriyle birlikte ortaya çıkan aydınlanma felsefesi, tüm dünyada hemen her alanda çeşitli değişimlere zemin hazırlamıştır. Özellikle de evrensel ve mutlak kabul edilen tüm varsayımlarıyla bireyin özgürlüğüne öncelik tanımayı amaçlayan bu düşünsel hareket aynı zamanda Fransız İhtilali’ni tetikleyen bir dönüm noktası olarak da görülebilir: “Aydınlanma 17. ve 18. yüzyıllarda varolan totaliterliğe, kastçı-feodal toplum yapısına, baskıcı dinsel dünya görüşüne karşı, yeni olgunlaşmakta olan burjuvazinin yönettiği bir özgürleşim hareketidir” (Aslan; Yılmaz, 2001: 95). Bu bağlamda bir modernleşme hareketi olarak varlık göstermeye başlayan aydınlanma felsefesiyle birlikte özgürlük, mutlak bilgi, akıl, bireyselleşme, insan hakları, toplumsal yaşam, laiklik, demokrasi, eşitlik gibi kavramlar ön plana çıkarılmış ve yeniden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan Herakleitos, Sokrates, Platon, Aristoteles, Hegel, Descartes gibi geleneksel epistemolojiye şüpheci ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan aydınlanma devri akılcıları insanı merkeze alarak farklı yöntemlerle yeni bilimsel bulguların araştırılması gerektiği yönünde çalışmalar başlatmışlardır. Bu bağlamda öncelikle Reform hareketiyle gelişen Tanrı merkezli skolastik düşüncenin ve kutsal kitaplarda yer alan bilgilerin gerçekliğinin sorgulanma süreci pek çok yeniliğin de habercisi olmuştur. Fakat Mehmet Narlı’nın belirttiği gibi siyasî, ekonomik ve kültürel alanlardaki bu değişimlerin çoğu beklenenin aksi sonuçlara da yol açtığı için postmodernistler tarafından eleştirilmiştir: “Postmodernizm, bilim, teknoloji ve ideolojiler ekseninde toplanan modern değerlere şüphe duymakla başlamış ve modern bilgiye ve bilince karşı eleştirel bir tutum geliştirmişler” (Narlı, 2008: 312). Özellikle modern bilimin verileriyle elde edilen -mutlak- doğruluğun herkes tarafından kabul edilemeyeceğini düşünen postmodernistlere göre her bireyin eğitim ve kültür birikimi değişkenlik gösterebileceği gibi bilgiye ulaşma aşamasında da araştırmacıların yöntemleri birbirinden farklı olacaktır. Burada da karşımıza çıkan postmodern çoğulculuk modern felsefenin aksine insanların mutlak bir tercih yapmak zorunda olmadığını kanıtlar niteliğindedir. Öte yandan deneyler ve gözlemler sonucunda elde edilen modern bilimin tüm insanlığın yararına sunulan, onların gücünü arttıran nesnel bilgileriyle insanoğlu

doğayı denetim altına almaya başlamıştır. Modernizm sonrasında ortaya çıkan yeni fenomenlere aldanarak zamanla doğanın bir parçası olduğunu ve onu tahrif etmemesi gerektiğini unutan bireylerin, rasyonel standartlara göre şekillenen hayatları ve çevre olanaklarını bilinçsiz tüketimleri postmodernistler tarafından mercek altına alınmıştır. Özellikle de modernizmin ön gördüğü evrensel nitelikli bilginin, kurallı ve hiyerarşik düzlemi günümüzdeki pek çok sorunun da başlıca sebebi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda sorunların kaynakları arasında mekanik ve seküler bir bilim anlayışından da söz etmek mümkündür. Neticede modernleşme sürecinde özneyi devre dışı bırakan nesnellik ölçüsünde duyguları, ahlakî-kültürel ölçütleri, batıl inançları, mistik-metafizik öğeleri, tüm siyasî ideolojileri, üst anlatıları ve dinî kabulleri modern gerçeklik anlayışından arındıran uygulamalar postmodernite evresinde tekrar önemsenmiştir (Özlem, 2001: 56-57). Tüm bu değişimler ışığında klâsik dünyanın Tanrı merkezli düşünce biçiminin yerini alan insan merkezli düşünceyle birlikte klâsik, modern ve postmodern evrelerin belirleyicilerinin de farklılaştığını ifade eden Dilek Doltaş, tüm bu gelişmeleri devirlere göre şu şekilde tasnif eder:

1. Tanrı'yı merkez alan ve gerçeği tanrısal kaynaklar yoluyla tanımlayan düşünce biçimi.
2. İnsan-merkezli olup gerçeği insan bağlamında ve onu norm kabul ederek tanımlayan düşünce biçimi.
3. Merkezsiz düşünce biçimi (Doltaş, 2003: 19-20).

Bu bağlamda Aydınlanma ile başlayan değişim sonucunda kültürel, siyasî ve ekonomik yönden pek çok yeniliğin yaşandığı modern çağda hâkim güç bireyin kendini keşfettiği bir dönüm noktası olarak hemen her şeyi bilen insan modeliyle karşılık bulmaya başlamıştır. Böylece bütün şüphelerine rağmen düşünen insanın modernizm sürecindeki en büyük keşfi belki de kendinin yani varlığının farkına varmasıdır. Fakat öğrenilen her türlü bilginin uygulanması sonucu elde edilen hakikat düşüncesi üzerine temellendirilen ve Descartes'in "Düşünüyorum o hâlde varım" şeklinde ifade ettiği benlik bilincini ön plana çıkarmayı amaçlayan bu görüş, postmodernistler tarafından hedef hâline gelmiştir. Söz gelişi modern felsefenin kurucularından Descartes'in görüşlerinden şüphe duyan İhsan Oktay Anar *Puslu Kıtalar Atlası*'nda modern aklın hükümlerine karşı çıkararak postmodern bir tavırla bu durumu parodi şeklinde şöyle eleştirmiştir:

Bu kör ve sağır adam, görüp işitmemesine rağmen olan biten her şeyi bildiğini, çünkü her şeyin, yani bu sihirbazlar çırağının, meyhanede içilen şarabın ve bu şarapla sarhoş olan herkesin, bütün Galata'nın, içindeki herkesle birlikte bütün Konstantiniye'nin, hatta bütün

Dünya'nın, sadece ve sadece zihninin bir ürünü olduğunu söylüyordu. Ona göre gerek bu meyhane, gerekse burada atılan kahkahalar, onun zihnindeki düşüncelerden ibaretti. Eğer Uzun İhsan Efendi, söz gelimi, müşterilere şarap dağıtan meyhaneciyi düşünmekten vazgeçerse, Allah korusun, adamcağız yok oluverecekti. Meyhaneci, sihirbaz, Galata ve Konstantiniye var idi, çünkü Uzun İhsan Efendi onları düşünüyordu. İşte bu da Rende-kâr'ın en büyük hatasını ortaya çıkarıyordu: Düşünüyor olması, Uzun İhsan Efendi'nin değil, onun düşüncelerinden ibaret olan bu dünyanın varlığının delili sayılmalıydı. İşte bu nedenle bilgece, 'düşündüğüm için ben var değilim, sizler varsınız. Sizler benim zihnimdeki düşüncelerden ibaretsiniz.' diyerek ikide bir kafa bulandırıyor (Puslu Kıtalar Atlası: 190).

Her ne kadar hümanizme, pozitivistliğe ivme kazandırmış olsa da bütün incelemelerden, deneylerden sonra gerçekliği kabul edilen, çeşitli kurallara, dogmalara dayanan modern bilgi anlayışına postmodernistler şüpheyle yaklaşmış ve şiddetle karşı çıkmışlardır. Böylelikle bilginin değişkenliğini ve evrende tek bir doğru olamayacağını önceleyen postmodernistler, pozitif bilimin genelleştiriciliğine yönelik itirazlarda bulunarak bireysel düşlerle birlikte arzuları ön plana çıkarmışlardır. Onlar bu şekilde bilimin genel geçer ve herkes tarafından kabul görmeyi esas kılan kesin bilgi anlayışına karşılık sürekli değişen bilgiye ve belirsizliğe öncelik vermişlerdir. Çünkü dogmalara dayanan modern bilgi anlayışında doğru ile yanlış olan arasında sıkışıp kalan insanoğlu, bir süre sonra bunalıma sürüklenmiş ve büyük bir çıkmazın içine girmiştir. Söz gelişti pozitivistizm bu buhranın güzel bir örneğidir. Meselâ Beşir Fuat'ın yaşamış olduğu bilgi buhranı Türkiye'deki modern bilgi anlayışının birey üzerindeki olumsuz etkisine bir örnek olarak gösterilebilir. Aslında Sevim Kantarcıoğlu'nun da ifade ettiği gibi modern bilgi anlayışına yönelik ilk eleştiriler modern dönemin içinde başlamıştır: "Aydınlanma Çağının ve onun akılcılığının yarattığı kültür ve medeniyet çözülmesine ilk tepki, büyük eserlerini 1798 ve 1832 arasında vermiş olan romantik akımdan gelmiştir" (Kantarcıoğlu, 2009: 264). Modernizm içinde başlayan tüm bu itirazlar göstermektedir ki modernistlerin akılcı düşünceye verdikleri aşırı önem, modernizm için bir yükselişten daha çok düşüş, bunalım ve çözümlüşe neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda postmodernistler, modern bilgi anlayışının insanları tek düzleştiren bir yapıya büründüğünü fark ederek onu yoğun bir eleştiriye tabi tutarlar. Bu sebeple postmodernistlerin modernizme yönelik eleştirilerinin modernizm içinde başladığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası* adlı anlatısı modern bilgi anlayışına yönelik itirazlara örnek gösterilebilir. Ayrıca postmodernistlerin, modern dönemde bilginin tek ilke olarak kabul edilmesini düş gibi kavramları ön plana çıkararak sorguladıkları görülmektedir:

Sizler hepiniz, içinde yaşadığınız dünya, Konstantiniye, her şey sadece ve sadece benim düşümde varsın (...) Rende-kar yanılıyor: Düşünüyorum, ama sadece ben var değilim. Düşündüğüm için asıl sizler varsınız; sizler ve içinde yaşadığınız dünya (*Puslu Kıtalar Atlası*: 127).

Her ne kadar postmodernistler düşünmenin önemine vurgu yapsalarda Descartes'in nesnel ve rasyonel temellere oturttuğu modern bilim anlayışının değişmez kurallarına şüpheyle yaklaştıkları görülmektedir. Söz gelişi Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*'da bu durumu şöyle ifade eder: "Dünya artık ikiye ayrılmalı. Yeter derecede bir arada yaşandı. Descartes'in kurallarına göre yaşamak isteyenler ayıklanmalı artık. Bu düzmece oyun sona ermeli. Kendi benliğimizi bulmalıyız" (*Tehlikeli Oyunlar*: 350).

New Age düşüncesinden beslenen postmodernistlerin, modern bilgi felsefesiyle ilgili eleştirileri, insanların varlıklarını/kimliklerini keşfetmeleri için bilginin tek başına yeterli bir ölçüt olmayışına yöneliktir. Çünkü modern mantık kuralları içinde duygularını unutmaya başlayan bireyler için hayat zamanla çekilmez bir hâl almaya başlamıştır. Bu sebeple modern çağın sonunda yaşanan kimlik kaybı ise kaçınılmaz bir son olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda varlığını araçsal akılla ispat etmeye çalışan modernistlerin aksine postmodernistler, günümüzde yaşanan sorunların üstesinden gelmenin bireyin aklının ve sezgisinin birlikteliğiyle mümkün olacağını düşünürler. Dolayısıyla aklın duygulara egemen olduğu modern çağın aksine postmodern evrede sezgi ve duyguya daha fazla önem verilmiştir. Söz gelişi Yıldız Ecevit'in de ifade ettiği gibi postmodernist bir yazar olan İhsan Oktay Anar *Puslu Kıtalar Atlası*'nda, "Çağımızın, duygu/sezgi boyutuna kapalı olan bilim ve teknolojisine güveni" olmadığını açıkça ortaya koyar (Ecevit, 2009: 212).

Rende-kâr düşünüyor olmasından varolduğu sonucunu çıkarıyor. Bende düşünüyorum, dolayısıyla varım, ama kimim? Galata'da, Yelkenci Hanı bitişiğinde ikamet eden Uzun İhsan Efendi mi, yoksa bugünden tam üç yüz sekiz yıl sonra, söz gelimi İzmir'de oturan mahsun ve şaşkın adam mı? Hangimiz düş ve hangimiz gerçek? Düşünüyorum, o halde ben varım. Düşünen bir adamı düşünüyorum ve onun, kendisinin düşündüğünü bildiğini düşünüyorum. Bu adam düşünüyor olmasından var olduğu sonucunu çıkarıyor. Ve ben, onun çıkarımının doğru olduğunu biliyorum. Çünkü o, benim düşüm. Var olduğunu böylece haklı olduğunu ileri süren bu adamın beni düşlediğini düşünüyorum. Öyleyse, gerçek olan biri beni düşünüyor. O gerçek ben ise bir düş oluyorum (*Puslu Kıtalar Atlası*: 237).

İhsan Oktay Anar modern aklın hükümlerine karşı çıkarak Descartes'in varoluşla ilgili düşüncelerini de parodi şeklinde eleştirmiştir.

Benzer bir sorgulamayı Buket Uzuner'in *Balık İzlerinin Sesi* adlı anlatısında da görmek mümkündür:

Aklımı karıştıran ne çok soru varmış meğerse...

Ben niçin varım?

Var olmayı neden istiyorum?

Var olmayı sürdürüşüm bir içgüdü mü? (*Balık İzlerinin Sesi*: 88).

Descartes'in düşüncelerini eleştiren New Age'cilerin yanı sıra aydınlanma felsefesinin ışığında gelişen modern bilgi kuramlarına kuşku duyarak gerçeği olabildiğince yorumlamak isteyen postmodernistler bilimselliğe duyulan güvenin sarsılmasına zemin hazırlamışlardır. Çünkü onlar bilginin insanların yorumları, düşleri ve içgüdüleri aracılığıyla ortaya çıkarılabileceğini düşünürler. Bu sebeple postmodernistler 20. yüzyılın başında Newton'un mutlak zaman ve mekân anlayışını da sorgulamışlardır: "Newton fiziğinin hâkimiyeti altında kozmolojinin aşağı yukarı bitmiş bir proje olarak görüldüğü 20. yüzyılın başlarında, Einstein'ın ortaya attığı izafiyet teorisi zaman ve kütle gibi kavramlarda köklü değişiklikler gerçekleştirdi" (Taslaman, 2013: 65). Dolayısıyla Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi postmodern evrede etkileri çok daha sıklaşan Einstein'ın zamanı ve mekânı göreceleştiren rölatif kuramı aydınlanma felsefesinin mutlak bilgi anlayışında pek çok değişime temel hazırlamıştır:

Newton fiziğinin duyusal gerçekliğinin tahtı, quantum fiziğinin göreceliğiyle sallandığından beri, aslında yeni bir gerçeklik anlayışı da doğmaya başlamıştır. Derrida, Foucault, Barthes, Lévi-strauss, Lyotard ve Baudriallard'ın, dogmaları, ideolojileri ve modernizmin getirdiği bütün normları sarsması, bütüncül olmayan, karşılık ilişkisi üzerine kurulmayan bu yeni gerçekliğin anlatılması çabasıdır (Narlı, 2012: 220).

Öte yandan modern bilgi anlayışının güvenilirliğini kaybetmeye başlamasıyla postmodernistler kesin, evrensel ve kanıtlanabilir bir gerçeklikten söz edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Onların modern bilgi anlayışına yönelik tüm itirazları epistemolojik kuşkunun yerini postmodern çağda ontolojik kuşkuya bırakmasına yol açmıştır. Bu bağlamda postmodern çağda evrensel akıl değil de belirsiz, heterojen/çoğulcu karakterli yeni bir bilgi anlayışı ortaya çıkmıştır:

Danimarkalı fizikçi Niels Bohr'un öncülüğünü yaptığı kuantum kuramı, Einstein'ın görecelilik kuramı, Heinsberg'in belirsizlik kuramı modernitenin nedensellik, mutlakçılık gibi bilim anlayışının temel taşlarını yerinden oynatmış; belirsizlik, görecelilik, rastlantısallık ilkelerini bilim dünyasının önüne sermiştir (Kıran, 2011: 42).

Aslında modern süreçte unutulmaya yüz tutan geleneksel ve kültürel pek çok değer günümüzde tekrar önem kazanması postmodern süreçte belirsizliklere, göreceliklere, rastlantısallıklara yapılan vurgunun temelleriyle ilişkilidir. Çünkü mutlak bilime vurgu yapan Aydınlanmayla birlikte geleneklerin, batıl inançların/hurafelerin yerini salt aklın, bilimsel verilerin, kapitalizmin ve bireysel ekonomik özgürlüğün almış

olduğu görülmektedir. Bu şekilde modernleşme projesi dâhilinde tüm dünyada cehaletin ortadan kaldırılıp onun yerini bilginin almasıyla modern insan ilerleyecek ve mutlu olacaktır. Fakat bu amaçlar doğrultusunda aklın rehberliğinde hız kazanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerden beklenen sonuçların hepsinin alınmadığı görülmektedir. Öyle ki Aydınlanma sonrasında Sanayi Devrimi ve modern siyasal örgütlenmenin ifadesi olan ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte meydana gelen -özellikle de ekonomideki kapitalizm ve hızlı tüketim gibi- değişimler modernleşmenin insanoğlu için kaygı verici bir mekanizmaya dönüştüğünün göstergesi olarak kabul edilebilir. Söz gelişi Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*'da Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan sosyal hayata yönelik değişimlere ironik bir üslûpla şöyle yer verir:

Onsekizinci Yüzyıl Sanayi devrimiyle birlikte gece yatısı âdeti de kalkmış. Çünkü, derebeyliğin zayıflamasıyla, toprağa bağlı köylüler, ucuz emek olarak şehirlere akın etmeye başlayınca, şehirdeki akrabaları onları yatıracak yer bulamaz olmuşlar. Sanayi burjuvası da öte yandan bu emekçilerin daha bir iş bulmadan akraba ve dost evlerinde gece yatısında kalmalarının ücretlerinin yükselmesi bakımından sakıncalı görmüş. Şöyle ki: Gece yatısına kalan ve dolayısıyla yiyeceğini de aynı yerden bir dereceye kadar sağlayan bir misafir, iş bulmadan uzun süre dayanabiliyor ve böylece ücretlerin düşük tutulması mümkün olmuyormuş. Bunun üzerine bazı ahlakçı düşünürler, gece yatısının kutsal aile düzenine aykırı olduğunu ve doğacak çocukların nüfus kaydı bakımından bazı güçlükler çıkacağını ileri sürmüşler. Hükümet de bir bildiri yayınlarak, sağlık bakımından sakıncalı olduğu gerekçesiyle bir evde gece yatısına ancak üç kişinin kalabileceğini, geri kalanların 'Düzeltilme Evleri'ne gönderilerek delilerle birlikte zorla çalıştırılacağını ilan etmiş. Ayrıca, sanayicilerin baskısıyla yatak, yorgan, çarşaf, yastık, karyola, somya ve benzeri mamüllere büyük ölçüde zam yapılmış. Gece yarıları evlere baskınlar yapılarak misafirler, yatak ve yorganlarıyla birlikte toplatılmış (*Tehlikeli Oyunlar*: 288-289).

Aydınlanma sonrasında gelişen modernist bakış açısının evrensel ve total tüm söylemlerine karşı çıkan postmodern bir düşünür olarak Oğuz Atay, bu gibi eleştirilerinde sanayileşme sonrasında Türkiye'de yaşanan hemen her düzenin önceden belirlenmiş akla bağımlı yaşam tarzından kurtulup arzu edilen özgürlüğüne yeniden kavuşmayı istemektedir. Öte yandan postmodernistler modernistlerin özgürlüğün formülünü geleneksel inançlardan ve hurafelerden arınarak hakikatte bulmalarını eleştirirler. Elbette ki insanların doğadaki olayları yorumlayıp, çözümlemeye başlamalarıyla birlikte kendilerine ve akıllarına olan güvenleri artmıştır. Fakat postmodernistler akılla elde edilen bilginin her yerde doğru kabul edilmesine karşı çıkarak modern akla, onun evrenselliğine ve rasyonaliteye duyulan güveni sarsmak niyetindedirler. Söz gelişi Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar*'ında Sevgi şahsında araçsal modern bilime duyulan güvensizlik açıkça şöyle ifade edilmiştir: "Doktora da

gitmiyordu. Annesinin hastalığı sırasında bilime güvenini kaybetmişti” (*Tehlikeli Oyunlar*: 233).

Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar*’daki bu gibi itirazlarından da anlaşılacağı üzere aydınlanma felsefesinin özelliklerinden biri olan değerlerden ve geleneklerden bağımsızlık, araçsal akılcılık, rasyonalizm gibi evrensel nitelikteki kurtuluş önerilerinin sanıldığı gibi tüm dünya insanlarını mutlu etmediği zamanla fark edilmiştir. Anlatının giriş kısmındaki tanıtım yazısında Oğuz Atay’ın bu yaklaşımı şöyle açıklanır:

Oğuz Atay’ın ‘düşünen insan’ı ne tam anlamıyla organik bir parçası olabildiği, ne de büsbütün kopabildiği bir toplumda yaşamaktadır. Bu toplum eski-yeni, Doğu-Batı, düş-gerçek, duygu-düşünce, kadın-erkek gibi çatışmalardan kaynaklanan yoğun bir kargaşanın içindedir. (...) Hikmet Benol kargaşanın temelinde yatan gerçekliği araştırırken sürekli olarak birer ipucu gibi gördüğü bu ayrıntılara takılır. Düşünen bir insan olarak gerçeklerle ilgilenmenin tehlikeli bir tutum olduğunu görür. (...) Hikmet Benol da gerçeklerle oyun oynuyormuş gibi ilgilenme yolunu seçer. Oğuz Atay’ın ‘düşünen insan’ı böylece ‘oynayan insan’a dönüşmüştür (*Tehlikeli Oyunlar*: 2-3).

Postmodernistlerin modern aklın üstünlüğüne ve gerekliliğine değil de daha çok herkes tarafından kabul edilen bilgiye, otoriter ve baskıcı tutuma karşı çıktıklarını ifade etmek mümkündür (Rosenau, 2004: 187-188). Böylelikle artık tüm bu olumsuz gelişmeler ışığında modern nesnel doğrunun yerini postmodernite evresiyle birlikte yorumsanan doğrunun almaya başladığı görülmektedir. Söz gelişi Türk edebiyatında postmodernist tekniklerin kullanımını ilk kez gördüğümüz *Tutunamayanlar*’da benzer bir durumdan şikâyet edilmektedir (Sazyek, 2002: 527).

Ne yapmalı? Bu soruya hemen bir karşılık bulmak istenirse, elbette salt aklın verisiyle ya da oradan buradan derlenmiş bir iki düşüncenin bileşimiyle bazı geçici çareler ortaya atılabilir. İnsan ilk bakışta bu geçici çarelerin kendi buluşu olduğunu sanabilir. (...) Salt aklın verileri, insanı, gevşetmeye fırsat vermeyen amansız bir çalışmanın zorunluluğuna itebilir. Oblomovluk ve eğlence düşkünlüğü, dünyada eşi görülmemiş bir baskıyla yok edilmek istenebilir. Bütün kişisel bunalımlar, ucuz yaşantılara dönüşle ilgili bütün buhranlar, birer birer sindirilmek istenebilir (*Tutunamayanlar*: 94).

Postmodernist bir bakış açısıyla kaleme alınan *Tutunamayanlar*’la birlikte Türk edebiyatında insan aklının tek başına -özgürlük, mutluluk, sürekli ilerleme, mutlak barış gibi- bütün modernist vaatleri karşılamaya gücünün yetip yetmediği ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda modern düşüncenin aklın yasalarına uygun bir şekilde hareket ederek insanlığı bolluğa, özgürlüğe ve mutluluğa doğru ilerleteceğine yönelik görüşlere postmodernistler kuşkuyla yaklaşmışlardır (Touraine, 2012: 14). Postmodernistler modernleşme sürecindeki tüm bu vaatlerin de etkisiyle insanoğlunun, doyumsuzluğa doğru giden bir süreç içine girdiği ve âdeta kendi varlığını en üst noktalara taşıyarak diğer insanlarında varlığını elinin tersiyle itip bir kenara bıraktığını

ifade ederler. Söz gelişi *Puslu Kıtalar Atlası*’nda hâkim güçlere karşı var olma çabası içinde olan Kubelik şahsında bu durum eleştirilir. Halk tarafından bilgiye olan tutkusuyla da tanınan Kubelik, modern dünyanın makam ve mevki arzularına kapılarak toplum içinde saygın biri konuma gelmek için uğraşmaktadır. Fakat bu isteğini gerçekleştirmesine ramak kala hırslarına yenik düşerek, insan vücudunun özelliklerini bilme tutkusuyla duygularını kaybederek onları kesip biçmeye başlar:

Canlıların bedenleri olağanüstüydü, ama kendi bedeni acaba nasıldı? Bir insan bedenini kesip biçmek büyük günahı. Fakat bilme tutkusu onun yakasını bırakacak gibi değildi. (...) Amacı ise insan vücudunu keşfetmek ve bu günahkâr bedenin bir haritasını çıkarmaktı. (...) O artık gerçek bir kâşifti (*Puslu Kıtalar Atlası*: 26-27).

Aklın ve bilimin ayrıcalıklı konumunun yanı sıra pozitivistliğe yönelik itirazlar sonucu ortaya çıkan *post pozitivistlik*le de ilişkilendirebileceğimiz bu durum en başta bilim felsefesinin eleştirisiyle ilgilidir. Böylece İhsan Oktay Anar’ın *Puslu Kıtalar Atlası*’nda, Kubelik’in her şeye rağmen bilme tutkusuna yönelik bu gibi eleştirileri modern dünyanın zamanla bencil, kendinden başka hemen hiçbir şey düşünmeyen, maddeci, ruhsuz... bireyler meydana getirmeye başlamasının göstergesidir. Ayrıca Kubelik örneğinde olduğu gibi aydınlanma felsefesinin ve modernizmin bir ürünü/üretimi olarak kabul edilebilen dünyevileşmeye verilen önemin zamanla insanlara hemen her alanda hatalar yaptırmaya başladığını göstermektedir. Tüm bu olumsuz gelişmeler ise modernizme bir tepki olarak ortaya çıkan postmodernizm için önemli bir eleştiri unsuru hâline gelmiştir. Söz gelişi Metin Kaçan, *Fındık Sekiz* adlı anlatısında modern bilimin ve aydınlanma çağının insanları nasıl bir karanlığa düşürdüğünü, onlara ne gibi kötülükler yaptırdığını Meto şahsında şöyle eleştirir:

Sanki Ten kavminden gelen bir vücut bara girmiş, insanlara akıllı olmalarını fısıldıyordu. Bu Ten, ‘aydınlık çağı’ diye adlandırılan bu karanlık çağda, nesnelerin boyunduruğu altında yaşayan âdemoğluna, çok önemli bir sırrı vererek uzaklaşıyordu. Sır bir kişiye verilmişti: Meto’ya! Sır tutabilen, tutması emredilen insan (*Fındık Sekiz*: 20).

Metin Kaçan’ın da eleştirdiği gibi manevî değerlerini kaybetmeye başlayan bir toplumda kurtuluşu yalnızca maddî imkanlarda, eğlence mekânlarında ve madde bağımlılığında arayarak bireyler için hayat çok daha çekilmez bir hâl almıştır. Neticede Kadir Canatan’ın da belirttiği gibi aydınlanmanın tek, merkezci, herkes tarafından kabul edilen akılcı tutumunu eleştiren postmodernistler modernleşme projesine açık bir şekilde karşı çıkarlar: “Felsefî postmodernizm, modernizmin entelektüel evrenine ilişkin radikal ve kuşkucu bir felsefî eleştiriden meydana gelmektedir. Aydınlanma projesini

hedef alan bu postmodernizm tüm tarih felsefelerini reddedip, Batı felsefi ve metafiziğinin temel kategorilerine meydan okur” (Canatan, 2008: 115).

Pek çok yeniliğin sorgulanmadan peşinden gidildiği günümüz Türkiye’inde modernleşme sürecinin hâlâ devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Elbette ki modernleşmeye dâhil olduğumuz ilk dönem olan Tanzimat’la birlikte akıl, bilgi ve modern olan hemen her şeye düşkünlük o dönem Türkiye’si için bir kurtuluş reçetesi olarak görülmekteydi. Fakat zamanla bilginin yanlış kullanımı ve modernleşmenin sadece şekilcilikten ibaret kalması pek çok sıkıntının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle de hem bireysel hem de toplumsal sorunlar nedeniyle geçmişe ve zamanla kaybedilen ahlâkî kurallara duyulan özlem Türkiye’de modernizme yönelik eleştirilerle hayat bulan postmodernizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Nitekim Türk postmodern anlatılarında, deneyler ve gözlemler sonucunda elde ettiği nesnel bilgilerle doğayı denetim altına alan modern bilimin, bu gücü başta olmak üzere insanoğluna sunduğu pek çok özelliği eleştirilir. Özellikle de insanlığın yararına sunulan ve onun gücünü artırıcı bir işleve sahip olması beklenen evrensel nitelikli bir bilgi anlayışının sistemli, kurallı, hiyerarşik düzlemi postmodern süreçte eleştirilerin hedefi hâline getirilmiştir. Aynı zamanda bu şekilde anlatılarda, mekanik ve seküler bir biçime sahip olan modern bilim anlayışının da parodisi yapılmıştır. Burada amaç modernizmin yücelttiği bireyi devre dışı bırakarak nesnellik ölçüsünde ahlâkî yozlaşmalardan, evrensel kültürel ölçütlerden, mutlak gerçekçilikten ve tüm siyasî ideolojilerden arındırılmış bir yaşam meydana getirmektir (Özlem, 2001: 56-57).

Yukarıdaki ilişkilendirmelerden de anlaşılacağı üzere Aydınlanma Hareketi’nin bir sonucu olan modern bilginin tahtından indirilmesine yönelik yapılan tüm bu girişimlerde, modern evrede insanı üstün kılan bir başka farkındalık unsuru olarak maddî gücün de sorguladığı görülmektedir. Çünkü bilgi gibi parada modern çağa geçişi sağlayan önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple postmodern süreçte kapitalizmin etkisiyle daha fazla önem kazanan ekonomik değişiklikler de postmodernistlerin kuşku duyduğu alanlardandır. Öte yandan modern dönemde bilgili insan toplumda önemli bir yere sahip iken, günümüzde bilgidен ziyade zenginliğin ön planda olduğunu ifade etmek mümkündür. Her geçen gün okuma oranının artması ve üniversite mezununun çoğalması gibi unsurlar da bu değişimi hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla postmodernistlerin bütün bu kuşkuları modern

dünyanın meydana getirdiği açlık, doyumsuzluk, bunalım, soykırım, yalnızlık, tutunamama, kimlik kaybı ve mutsuzluk gibi kavramlara yöneliktir. Söz gelişi Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar*'ında anlatı kişisi Hikmet'in resmi kayıtlara geçen kitaplarının adları postmodernistlerin, modernistlere yönelttikleri eleştirilerin hemen pek çoğunu içermektedir:

Eserleri: 1789 Fransa İhtilali (yarıda kaldı); Aklın Kurallarına Karşı Öfkenin Savaşı (yayımlanmamış bir deneme); Neden Yalnız Kaldım (şiiirler); Batı Aklına Karşı Doğu Duygusu (başhekim izin vermediği için basılamadı); Bilge (trajedi, 2 perde); İnsanlardan Hesap Soruyorum (yasaklandı)" (*Tehlikeli Oyunlar*: 346).

Tehlikeli Oyunlar'da kitap adı olarak anlatılmak istenen tüm bu yarım kalmışlıklar modernizm sonrasında ortaya çıkan değişimlerdir. Bu bağlamda metindeki ironiden yola çıkarak geçmişten günümüze postmodernist yazarlar tarafından yapılan bu gibi eleştirilerin Türkiye'de modernleşme sürecinde hız kazanan ve hâlâ devamlılığını sürdüren sorunları ortadan kaldırmaya yetemediğini göstermektedir. Postmodernistler, modernistlerin salt bilgiye verdikleri önem sonrasında sıkıntıya düşen bireyi savunmayı amaçlarken, çözüm önerilerinde de bulunmayışları günümüzde insanların mutsuzluklarını -yalnızlığın da vermiş olduğu olumsuz koşullar nedeniyle bütün sıkıntılarla kendi başına mücadele etmeye çalışan silikleşen özne için- bir kat daha artmıştır. Öte yandan hâlâ pek çok toplumda bu ağır yükten ezilen yalnız, köksüzleşmiş ve tutunamayan insanların çılgınlıklarını duymak çağımız için kaygı verici bir durumdur. Postmodern anlatılar ise bu çılgınlıkların edebiyattaki birer yansıması olarak karşımıza çıkar. Söz gelişi Metin Kaçan'ın *Fındık Sekiz*'inde inançların kaybı ve yanlış sistemlerin eleştirisiyle çağımızın çürümüşlüğüne, duyguların dahi satılmışlığına şöyle dikkat çekilir: "Seyirciler yerlerini almışlar, sistemin oyunbozanları, düzenbazları, hilekârları, riyakârları hep aynı cepheden bu oyunu seyrediyorlardı. Yaşamak... inançsız insanların yaşadığı o fasit dairedeki renksiz, duygusuz, monoton klipler" (*Fındık Sekiz*: 3).

Postmodernistler bilginin evrenselliği düşüncesine karşı çıkarak, bilimsel bilginin üstünlüğü yerine göreceli, belirsiz bilgiye kıymet vermişlerdir. İncelemiş olduğumuz anlatılarındaki eleştiriler ışığında aydınlanma felsefesine ve modern bilgi anlayışına yönelik sorunları şu alt başlıklarda sınıflandırmak mümkündür.

3.1.1. Bilginin Katı Mantıksallığına ve Araçsal Akla Yönelik Eleştiriler

“Lambadan çıkarak, bilginin insanlığın yeni Tanrı’sı olduğunu ilân eden cin, bir yalancıydı” (Postman, 2006: 75).

Başlangıçta mutlulukla karşılanan ve temellerini ilk yerleşik uygarlık olarak kabul edilen Sümerler’e kadar indirgeyebileceğimiz bilimsel faaliyetler, modernleşme süreciyle birlikte hız kazanmıştır. Meselâ *Sevgili Arsız Ölüm*’de Huvat’ın Alacüvek köyüne getirdiği modern teknolojinin pek çok ürününden biri olan radyo karşısında halkın şaşkınlığını gizleyemediği ve kısa bir süre sonra bu gibi durumların eski etkisini kaybettiği ironik bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

Konuşan kutu Alacavük’in altını üstüne getirdi. Herkes uykudan, yemeden içmeden kesildi. Korkudan yüreği ağzına gelen iki gelin çocuk düşürdü. Köyün yarısından çoğu radyonun başında fenalık geçirdi. Ama aradan çok geçmeden öyle bir şeyle çıkıp geldi ki, konuşan kutuya kimse aldırış etmez oldu (*Sevgili Arsız Ölüm*: 8).

Günümüzde artık hızla tüketilen hemen her yeni bilginin, gelişmenin şaşkınlıktan öte bireylere mutlak bir yarar ve özgürlük sağlamadığı çok daha sık rastlanan bir durumdur. Özellikle de 18. yüzyılda araçsal akla yönelinmeyle, modernizm sonrasında yaşanan iyi gelişmelerin yanı sıra mutsuzluk, duyguların yitimi, hayal kurmayı unutmak gibi pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Böylece modern sürecin sonunda dönemin belirgin özelliği olan mutlak, araçsal akılcılık insanoğlunu evrensel ve gerçek bilgiye götürecek tek olgu olmaktan çıkmıştır. Çünkü postmodernistlere göre evrendeki herkesin kendi gerçeği vardır. Bu da *Tehlikeli Oyunlar*’da belirtildiği gibi sonsuz yorum anlamına gelmektedir: “İnsanlar her şeyi duyuyorlar. Bunun için de çabuk tükeniyorlar, hiçbir şeye şaşmaz oluyorlar zamanla” (*Tehlikeli Oyunlar*: 354).

Modernizmin ontolojik ve epistemolojik temellerine yönelik bu gibi eleştiriler bilimsel gelişmelerin değerinin inkârı anlamına gelmemekte daha çok onun tek kaynak olarak gösterilmesine yöneliktir. Söz gelişi Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*’da modern gerçeklik anlayışını şöyle sorgulamaktadır: “Gerçek, başkalarının bize uygulamaya çalıştığı tatsız bir ölçüdür. ‘Birimi var mı Hikmet amca?’ ‘Birimi insandır’” (*Tehlikeli Oyunlar*: 109).

Halkın gözünde bilime saygınlık kazandıran modernistlerin aksine postmodernistler modern bilim felsefesini ve rasyonelliği yadsımışlardır. Onlar bu gibi eleştirilerle gerçekliğin mutlak bir ölçütünün olmadığını, bireye, zamana ve mekâna göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çünkü klâsik evrede

genellikle deneyimlere ve yaşa bağlı olarak kazanılan bilgi, modern evrede yaygınlığı sayesinde hemen herkesin daha kolay erişebileceği bir platforma ulaşmıştır. Böyle bir süreçte her ne kadar bilgiye duyulan ihtiyaç onun gelişimini sağlamaya devam etsede ortaya çıkan sorunlar bilginin sıradanlaşmasına neden olmuştur. Söz gelişi üretimin asıl gücü olan bilginin bir süre sonra sömürgeye açık bir hâle gelmesi *Tutunamayanlar*'da da belirtildiği gibi düşünme eyleminin eski işlevini kaybetmesine yol açmıştır: “Düşünmek, hayatı ne karmaşık bir biçime sokuyor” (*Tutunamayanlar*: 553). Atay'ın da ifade ettiği gibi modern katı mantıksallık üzerine inşa edilen bilgi anlayışı zamanla dünyevileşmeyi artırarak pek çok kaotik ortama da zemin hazırlamıştır. Benzer bir şekilde İhsan Oktay Anar *Puslu Kıtalar Atlası*'nda Uzun İhsan Efendi bir taraftan bilginin önemine atıflarda bulunurken diğer taraftan modernleşme sürecinde para, mevkî, mal, mülk gibi dünyevî ihtiraslara ve arzulara yönelen Ebrehe şahsında Descartes'in düşünürken hislerini öteleyen insanının eleştirisini yapmıştır. Aslında modernizm akla dayalı bilim anlayışıyla insan düşüncesini skolastik dinin baskısından uzaklaştırarak özgür düşünme işlevini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Fakat salt akılcılık zaman içinde özgür düşünme niteliğini kaybederek İlhan Tekeli'nin de belirttiği gibi tam aksi bir yönde bireyi sınırlayıcı ortamlar meydana getirmiştir:

(...) Bilime dayandırılınca, bu çizgide toplumların ilerlemeleri evrensel bir toplumsal amaç hâline geliyor ve uzmanların bunu gerçekleştirmek için 'araçsal akıl' kullanmaları meşruiyet kazanıyordu. Bu ise bireylerin özgürlüğünü sınırlanmasını getiriyordu. Aydınlanmanın başlangıcında insanları özgürleştiren akılcılık, bu şekilde zaman içinde 'araçsal akıl' ya da 'teknik akıl' hâline gelerek onların özgürlüğünü sınırlayan bir nitelik kazanıyordu (Tekeli, 2009: 16).

Postmodern evrede özgürlük vaatlerini gerçekleştiremeyerek işlevini değiştirdiği için araçsal akıl eleştiri konusu olmuştur. Tüm bu eleştiriler karşısında günümüzde bilginin kesinliğinden şüphe duyularak hemen her şeyin değişkenlik gösterebileceği ve genel geçerliliği önem kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple bilginin tek yönetime indirgenmesine karşı çıkarak her türlü gerçekliğin yanında çoğulculuğun esas alındığı postmodern evrede bilgiye ulaşma hususunda da yeni yöntemler denenmiştir. Söz gelişi rakamsal kesinlik taşıyan ve bilgiyi yücelten modern çağda hemen her şey rakamlarla ifade edilirken postmodern evrede rakamsal mutlak gerçekliğin önemli bir dönüşüm gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda ‘Üçgenin iç açılarının toplamı kaçtır?’ sorusuna modern düşüncede verilen cevap 180 iken bir postmodernist bu soruya üçgenine göre değişir cevabını verebilir. Bu iki ayrı bakış açısı modern ve postmodern

düşüncenin farklılığını ortaya koyacak güzel bir örnek olarak gösterilebilir. İşte bu farklılık modern mantıksallığın ve evrensel mutlak görüşlerin -kültür, bilgi, tarih gibi- tasfiyesi anlamına da gelmektedir. Öyle ki postmodernistler modern bilimin gerçekliğini sarsmakta o kadar öteye giderler ki Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi avangart tutumlarını tarihi yorumlamada da ortaya koyarlar: "Bütün modern verilerin doğruluğunu sarsmak isteyen postmodern-izm, tarihi bilgilerin doğruluğunu da karıştırmak ister" (Narlı, 2012: 222).

Neticede tüm bu tasfiye çalışmaları sonrasında postmodern çağda modern gerçeklik kavramının değerini, önemini kaybederek onun yerini gerçeğin tıpkı aynısı olan imajların ve simülakrların almaya başladığını ifade etmek mümkündür (Baudrillard, 2008: 13-15). Bu bağlamda gerçekliğin kanıtlanabilir ya da ölçülebilir bir kavram olmadığını düşünen postmodernistlere öncülük eden Baudrillard'a göre modern dünyanın gerçeklik anlayışı o kadar ileri seviyelere varmıştır ki neyin gerçek neyin sahte olduğu anlaşılamayacak bir hâle gelmiştir. Bu sebeple Baudrillard'ın da ifade ettiği gibi artık kopyayı aslına tercih eden günümüz insanı için olayların gerçekliği değil simülakrı söz konusudur (Baudrillard, 2008: 7). "Hakikati gizleyen şey simülakr değildir. Çünkü hakikat, hakikat olmadığını söylemektedir. Simülakr hakikatin kendisidir" (Baudrillard, 2008: 13). Bu durumu ise "Bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yeniden üretilmesi" şeklinde tanımlanan simülasyon terimiyle ifade edilmektedir (Baudrillard, 2008: 7). Öyleyse Baudrillard'ın hyper-gerçek ve simülasyon terimlerini de örnek göstererek günümüzde hiçbir şeyin aslının kalmadığını, kopyanın bile kopyasının yapıldığını, özgünlüğünü yitirmiş yeni bir evrede yaşadığımızı gerçeklik kavramının postmodern dünyada tahtından indirildiğini açıkça ifade edebiliriz (Emre, 2006: 1). Bu bağlamda modernizmin mutlakiyetçi evrensel gerçeklerinin tersine zamanın, mekânın, bireyin, nesnenin hatta evrendeki hemen her şeyin çoğaldığı günümüzde postmodern anlatıların pek çoğunda bu hususa dikkat çekildiği görülmektedir.

Temel fikri ilerleme olan aydınlanma felsefesinin teknik gelişmeleri sonucu yaşanan bolluğun bir süre sonra doyumsuzluğa neden olması ise günümüzde önemli bir sorun olarak geçerliliğini korumaktadır. Bu bağlamda modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin insan varlığını sorgulatacak boyuta gelmesi ona duyulan

güveni iyice sarsmıştır. Özellikle de çağımızda önemli bir sorun olan bilgi teknolojisi karşısında kişinin duyduğu ürküntü bu durumun güzel bir örneği olarak düşünülebilir. Hatta günümüzde ön plana çıkmaya devam eden teknolojik gelişmelerin uzun vadede insanlığa vereceği zararın artması da muhtemeldir. Bu da göstermektedir ki Tanrı merkezli dünya görüşünden uzaklaşıp bilimi tek rehber edinerek varlık kazanan modern bireysel dünya görüşünde işler beklenildiği gibi sonuçlanmamıştır. Çünkü zaman içinde salt bilime dayanan programlanmış yaşamlarda insanoğlunun mutsuz olmaya başladığı ve bilimin gereksiz yere kutsallaştırdığı kanaatine varılır. Özellikle de bilimin güvenilirliğini sarsan ve gerçekliğin şeffaflaşarak buharlaşmasına yol açan Dünya Savaşlarının ardından ortaya çıkan bilimsel kaygılar postmodernite sürecinde yerini insanî duygulara bırakmıştır. Günümüzde ise benzer bir şekilde var gücüyle etkisini göstermeye devam eden modern kamusal yönetimlerin yanlış uygulamalarının, teknik ilerlemelerin bilinçsizce kullanımının, sanayileşmenin ardından gelen doğa tahribatının, yanlış kentleşmenin ve acımasızlığın her geçen gün arttığı görülmektedir. Ortadoğu'daki savaşın toplumların büyük bir kısmında yaşamı altüst etmeye devam ettiği görülmektedir. Öyleyse geçmişten günümüze insanları tek tipleştiren ve özgürlüklerini kısıtlayan bu gibi sorunların kaynağı olarak modern akıl sistemlerinin evrenselleştirici yönünü göstermek mümkündür (Feyerabend, 1995: 100). Çünkü modernleşme süreci geçmişle olan bağların büyük oranda kopmasına ve insanların yabancılaşmasına neden olmuştur:

Avrupa'da 17. yüzyılda meydana gelen teknolojik birikim ve ekonomik büyüme, toplumları, adına modernleşme denilen kurumsal ve kültürel bir değişim sürecine soktu. Bu olgu, etkileri dünya çapında görülen yeni bir hayat tarzı ve sosyal örgütlenme biçimi meydana getirdi. 'Modern' olmak, artık düne ait olmayan ve eskisinden farklı yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir (Aslan, Yılmaz: 2001: 93).

Söz gelişi Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı anlatısında kendi çöplerinden doğan, kimsesizleştirilmiş bir hayalet kent ve onun bölünerek çoğalmasıyla oluşan yeni hayalet kentler anlatılmaktadır. Çöplerden yapılan evleri bulunan gecekondu mahallelerinin, fabrikaların artıkları arasında yaşamaya çalışan insanların şehridir burası. Anlatının burada yaşayan kahramanı ise kentteki çöplerden beslenen, giyinen hatta fabrika artıklarıyla dolu zehirli sularla yıkanan ve böylesi bir ortamda yaşamaya çalışan çoğul özneli bir kahramandır. O da tıpkı orijinalliğini kaybeden çöpler gibi çoğalmakta ve yeniden hayat bulmaktadır. Latife Tekin aslında bu anlatısında uygarlığın ve aklın bir zaferi olarak nitelendirilen modern şehirlerin insanı

kimliksizleştirerek nesneleştirdiği bir düzleme dikkat çeker. Ayrıca bütün kirlenmişlikleriyle bu şehirde evrene ait hemen her şeyin yaşam hakkı elinden alınarak evrensel düzenin yapısının bozulduğuna dikkat çekilmektedir.

Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı anlatısındaki gibi Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar*'ında da çağımızda sadece nesnelerin yapısının bozulmadığı, çıkarlarını korumak için yüzlerindeki maskeyle dolaşmaya başlayan insanların bakışlarındaki sahteliğe dikkat çekilmiştir: "Dünya'da 'sizi anlıyorum' gözlerinin sahteleri türemiştir; gerçeği sahteden ayırmak çok zordur" (*Tehlikeli Oyunlar*: 214). Benzer bir şekilde *Tutunamayanlar*'da da postmodern çağda imitasyona verilen önem modayla ilişkilendirilerek, hemen her şeyi plastikleştiren modernizmin kutsallaştırdığı gerçekliğin eleştirisi şöyle yapılmaktadır: "Çıplak ayaklarına plastik terlikler giymiş. Deri olmaz tabii: her şey sahte olmalı" (*Tutunamayanlar*: 280).

Masumiyet Müzesi'nde ise Kemal, sözlüsü Sibel'e nişanda takması için Jenny Colon marka bir çanta alır. Fakat aldığı çanta sahte çıkar. Yazar bu şekilde yanlış Batılılaşma konusuna ve gerçeğin yerini alan imitasyonun varlığına dikkat çeker:

Zaten bu çantayı nişanda koluma takamam, çünkü bu çanta sahte!

'Nasıl?'

'Gerçek Jenny Colon çanta değil bu Kemalciğim. Bu taklit.'

'Nereden anladın?'

'Her şeyinden, canım. Bak markayı deriye bağlayan bu dikişlere. Bir de benim Paris'ten aldığım bu hakiki Jenny Colon'a bak bakalım, markanın dikişleri nasıl? Jenny Colon boşuna Fransa'nın, dünyanın en pahalı markası değil. Bu ucuz ipliği asla kullanmaz... (*Masumiyet Müzesi*: 22).

Avangart bir hareketin ürünleri olan postmodern anlatılarda sadece tematik açıdan değil teknik yönünden de artık günümüzde modern orijinalliğin kaybolmasına yer verilmektedir. Meselâ orijinallik gibi düşüncelere değer vermeyen postmodern çoğulcu söylemde, gazeteci bir yazarın ön sözüyle başlayan *Tutunamayanlar*'da alışılmış olan üslubun dışına çıkılarak orijinalliğin ve yazarı kutsallaştıran modern sanat anlayışının eleştirisi yapılmaktadır (Gürbilek, 1999: 13-14). Böylelikle metinlerarasılık gibi yöntemlerle edebî metnin orijinalliğini sarsan Oğuz Atay'ın konunun yanı sıra anlatının tekniğinde de mutlak mantıksal gerçeklik kavramını sorguladığı görülmektedir:

Neyin kurmaca, neyin gerçekten kurmaca olduğunu belirsiz bırakır. Bilmediği, bilemeyeceği bir gerçeği açıklamak, öğretmek, anlatmak istemez; özellikle bilinçaltının karmaşık yapısını aktarmaya alışarak metinde anlam boşlukları, suskunluklar yaratmak; böylece modernin akla dayalı düzeninden kaçmak ister (Balcı, 2007: 67).

Gerçekliğin anlamını ve önemini yitirdiği postmodern süreçte metinlerarasılığa ve üstkurmacaya verilen önemi gerçeklik yitimiyle ilişkilendirmek mümkündür. Aynı zamanda bu gibi avangart örneklerle belgelenmiş olayların aksine artık düş ve fantastik gibi ürünlerin insanlar tarafından önemsendiği de gösterilmektedir. Özellikle de Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı anlatısında *Mesnevi*, *Mantuku't Tayr*, *Kelile ve Dimne* ile *Binbir Gece Masalları*'yla metinlerarası ilişkiler kurması çoğulcu okumalara fırsat verdiği gibi modern özgünlük ve gerçeklik kavramının eleştirisiyle de ilişkilendirilebilir. Hatta Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*'ta epigraf şeklinde Şeyh Galip'in de *Hüsn ü Aşk*'ı yazarken *Mesnevi*'den faydalandığını açıkça ifade ettiği görülmektedir. Bu şekilde postmodern çağda üretilen metinlerde artık gerçeği yansıtma ve orijinallik intibası uyandırmanın aksine kurmacanın esas kılındığı anlatılara dikkat çekilmiştir (*Kara Kitap*: 381).

Postmodern anlatılarda modernizmin katı mantıksallığını ortadan kaldırmaya yönelik bir diğer teknik unsur ise gerçeğin yerini alan oyun kavramıdır: “Artık yeryüzünün tek hâkimi somutlanmış Tanrı, yani insan, insanın kendisidir. Öyleyse oyunun kurallarını da o belirleyecektir. Bu, yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar oyun, o kadar kural olma anlamına gelse de böyle olacaktır” (Emre, 1999: 74). İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi çoğunluğun sesine önem veren postmodernistler için oyun hayatın bir parçasıdır. Söz gelişi *Tehlikeli Oyunlar*'da Hikmet hayatının büyük bir oyundan ibaret olduğunu şöyle ifade eder: “Benim hayatım sürekli bir büyük oyundan ibaretti” (*Tehlikeli Oyunlar*: 63). Benzer bir şekilde *Tutunamayanlar*'da da hayat-oyun ilişkisine yer verilmiştir:

(...) Kelime oyunu yapıyorsun Selim, benim bütün işim oyundu, bunu biliyorsun Turgut. Hayatım, ciddiye alınmasını istediğim bir oyundu. Sen evlendin ve oyunu bozdun. Bütün işim oyundu. Bütün hayatımca nasıl oynayabilirdim? Sen de dayanabildin mi? Sen de ürkütücü bir gerçekle bozdun bu oyunu (*Tutunamayanlar*: 31).

Modernleşme sonrasında stresli ve yorucu bir labirent mekâna dönüşen dünyada her an başımıza ne gibi bir felaket geleceğini kestirmek oldukça zorlaşmıştır. Bu sebeple İhsan Oktay Anar'ın da ifade ettiği gibi yaşama tutunmak için tek anahtar zamanı bir oyuna dönüştürmekten geçmektedir: “Hayat, artık, insanın büyük bir eğlenceyle çok şey öğrendiği bir oyundu ve içinde herkesin yaşamaktan korktuğu şu dünya, gerçekten en eğlenceli oyuncaktı” (*Puslu Kıtalar Atlası*: 141).

Modern pozitif bilginin önemini kaybettiği günümüzde artık her yorum ve yaşantı kadar gerçekliğin olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle de modern bilgi epistemolojisini tedavülden kaldırılmayı amaçlayan postmodernist yazarlar için yazma sistemleri dayatmalardan uzaklaştırılmalı ve üstkurmaca önemli hâle getirilmelidir. Bu değişime bağlı olarak postmodern söylemde modern romanların aksine pek çok farklılık meydana getirilmiş, postyapısalcılık ise kurallı ve mantıksal aklın tasfiyesi amacına hizmet etmiştir. Böylelikle tıpkı yaşamda olduğu gibi postmodern metinlerde tamamen bir oyun ögesi hâline gelmiştir. Çünkü postmodernistler tarafından hakikat kavramının alaşağı edilmesiyle geriye kalan tek şeyin oyun olduğu düşünülür. Edebî metinlerde ise artık okuyucu her defasında yazarın kendini davet ettiği kurmaca bir oyuna dâhil olmaktadır. Söz gelişi *Gölgesizler*'de anlatının ilk sayfalarında yazma işinin bir oyuna dönüştüğü ve okuyucuların da bu oyuna davet edildiği açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir: “‘Yeni bir oyun başlıyor’ diye geçirdim içimden (...) ‘Oyun kanlı olacak anlaşılan’ dedim iç sesimle (...) Aslında her şey o oyuna göreydi artık...” (*Gölgesizler*: 6).

Tehlikeli Oyunlar'da da sıklıkla oyun kavramından söz edilmektedir: “Kendileri karşımda. Bana yazdırıyorlar. Birlikte oynuyoruz. Bu arada, anılarımla da oynamama izin verir misiniz albayım? Oyunlar yazmayacak mıydık albayım?” (*Tehlikeli Oyunlar*: 45).

Toplumsal yozlaşmaya ve yabancılaşmaya dikkat çekilen *Tutunamayanlar*'da da benzer bir şekilde anlatının bir oyun üzerine kurgulandığı kahramanların adlarının değiştirilerek yazılmasının istenmesiyle anlatılır. Bu şekilde anlatının bir oyun üzerine kurgulandığı okura açıkça belli edilir. Ayrıca öykü içinde öykü anlatılarak üstkurmaca bir metin oluşturulur. Anlatıcı, bu yönüyle “Modernin karşısında olan postmodern metin, modernin ürettiği gerçeği oyun kavramı ile yok etmeye” çalışmaktadır (Koçakoğlu, 2010: 67).

Modern romanlardaki cümle ve kelime yapısının tahrifi oyun kavramıyla ilişkilendirilebilir. *Puslu Kıtalar Atlası*'ndaki gibi yarım bırakılan, sonucu olmayan anlatıların varlığı ise bu duruma bir örnektir. Ayrıca *Tehlikeli Oyunlar*'da olduğu gibi pek çok postmodern anlatıda kelimelerde tahribata giderek mantıksal, mutlak akıl eleştirisi yapılır: “Bütün mesele kelimelerse, kelimelerle istediğim gibi oynayacağım. Kelimelerle yeni bir akıl kuracağım” (*Tehlikeli Oyunlar*: 379).

Postmodernistlerin bilgi arttıkça belirsizliklerin de çoğaldığı dünyaya ironik bir söylemle vurgu yaptıklarını ifade edebiliriz: “O zamanlar, henüz Olric yoktu; hava raporları da günlük bültenlerden sonra okunmuyordu. Henüz durum, bugünkü gibi açık ve seçik, bir bakıma da belirsiz değildi” (*Tutunamayanlar*: 25).

Modern dünyanın katı hakikatleri karşısında pragmatizmin önem kazanmasıyla bilginin de çabuk tüketildiği günümüz dünyasında bilimsel veriler artık çeşitli kanunlar tarafından sabit bir düzen olarak görülemez. Postmodern evrede yaşanan bu değişim geçici olanın kalıcı olana tercih edilmesi anlamına da gelmektedir. Bu süreçte evrenselliğin ortadan kalkmasıyla Müslüm Turan’ın da belirttiği gibi birçok doğru mutlaklığını kaybetmeye başlamıştır: “Bilgi artık mutlak, yansız, statik bir şey değildir; çünkü üzerinde yükseldiği zemin bizihi yansız, objektif, statik bir gerçeklik değildir” (Turan, 2011: IX). Bu bağlamda postmodernistler modern bilimin pozitivist yöntem bilim anlayışıyla elde edilen bilginin nesnelliğinden, evrenselliğinden ve gerçekliğinden şüphe duyarak bu gibi epistemolojik kavramlarını sorgulamışlardır. Öyle ki nesnel ve mutlak bilgiye ulaşmayı amaçlayan aydınlanma epistemolojisinde bireyi merkeze alan yapısıyla modernizm, vaat ettiği özgürlükle başlangıçta mutlulukla karşılanırken zamanla katı mantıksallığıyla sistem altında ezilmeye başlayan bireyin arzularını karşılamamaya başlamıştır. Hatta modern birey kendine sunulan ayrıcalıklı özelliğini kaybederek *Aylak Adam*’ın Bay C.’si gibi önce özneye daha sonra ise silik bir varlığa dönüşmeye başlamıştır. Bu bağlamda kozmosun dışına çıkmaya başlayan birey için artık bilginin kesin mi yoksa değişmez mi olduğu sorgulanırken aynı zamanda bireye göre mi şekillendiği de araştırılır. Böylesi bir sorgulama süreci ilerleyen zamanlarda postmodernistlerin arzu ettikleri bir sisteme yani katı mantıksallıktan ve düzenden farklı olarak kaosun egemen olduğu bir karmaşaya dönüşür. Çünkü aklın rehberliğinde sürekli ilerlemeye güven duymayan postmodernistler için akıllı ve erdemli yaşamak evrensel düzene uygun hareket etmektir. Bu da onlar tarafından istenmeyen bir durumdur. Sürekli ilerleme fikrinin tasfiyesine yönelik her türlü düşüncenin karşısına gelenekten beslenmenin erdemini vurgulayan postmodernistler için tüm bu düzensizliğin içinde esas olan arzuların ve hazların mutluluğudur. Söz gelişi Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*’nda mantıksal aklın ötesinde sıradan hayatlara yer vererek modern çağın bütün kurallarından sıkılan bireylerin hayatı yorumlama arzularına dikkat çeker:

Osmanlı'nın ilk üniversitesinin dil ve edebiyat bölümünü bitirip, kepimi havaya fırlatarak diplomamı nüfus kağıdımın yanına eklemişimdir. Yetmemiş, askerlikten kaçabilme namına asistanlık girişiminde de bulunmuş, üstelik şimdilerde 'humane letters' dedikleri, tarih, sosyoloji, psikoloji eğitimi yan yana içeren 'insan bilim'i üstüne bir de doktora tezi hazırlamışım; ancak haftada bu kadar saat şurda, bu kadar saat burda ders vermeye gidiş gelişlerim, benim askerliğimi yapma mecburiyetini kısaca halletme meselemi çözmemiş değildir ama, ben aslında saatli, randevulu, koşturmalı 'vatanî zafer'lere fazlaca bel bağlayanlardan olmamışım. Çekileyim sessizce bir köşeye, okuyayım, yazayım, birtakım dil ve edebiyat bulmacaları üstüne kendime has atılımlarda bulunayım... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 143).

Dert Dinleme Uzmanı'nda modern dünyanın koşuşturması tek tipleştirici sistemi içinde varlığını unutan bireyin zamanla duygularına hitap eden yaşam alanları oluşturmak isteği oldukça doğal karşılanmaktadır. Bu bağlamda modern dünyada hâkim fikir olan akıl merkezli devlet anlayışının "Devletin akılcılığı yurttaşların özgürlüğünün tek koşuludur ve birey ancak kamu yaşamına katkısı aracılığıyla gelişebilir." (Touraine, 2012: 77) zaman içinde çözülmeye başladığını ve pek çok soruna da davetiye çıkardığını ifade etmek mümkündür. Adalet Ağaoğlu gibi Buket Uzuner'de *Balık İzlerinin Sesi* adlı anlatısında benzer bir serzenişte bulunmuştur. Modern dünyanın mantıksal kurallarının dışına çıkan insanların özel bir platformda toplandığı anlatıda tek tip, herkese göre standartlaşmış normal hayatların dışında bir yaşamdan bahsedilmektedir. Modernizmin normalleştirmeye çalıştığı bireylerinin aksine seçilmiş özel öğrencilerden oluşan ütöpik bir mekân olarak Fantolt konukevinde toplum tarafından normal olmayan davranışlar sergilemeleri serbest kişilerin, kendi varlıklarını keşfederek özgürleşmeyi amaçladıkları görülmektedir:

Bu pilot programına katılmayı kabul etmek, bir yıl süreyle *normal* insanların dünyalarından yalıtılmak, onların değer yargılarından, yaşam tarz ve kalitesinden uzaklaşmak özgürlüğünü başlıyacak! Dahası, daima bir azınlık olarak kalacağı su götürmeyen bizim gibiler üzerinde yarattıkları şiddet, baskı ve her çeşit işkence bir yıllığına bizlere ulaşamayacaktı. Bundan daha muhteşem ne olabilirdi? (*Balık İzlerinin Sesi*: 22).

Normal hayatlardan uzaklaşarak özgür olacaklarını düşünen seçilmiş öğrencilerin bu projeye katılma nedenleri ise -onlara gelen davetiyede de yazıldığı gibi- modern dünyanın katı mantıksallığının dışına çıkma fırsatının sunulmasıdır:

Tümümüzü ikna eden kavram, kuşkusuz *normallik*!..

'Kendi ülkelerinin konum, kültür ve alışkanlıklarını bağlantılı anlayış ve yöntemlerle *normal* standartlara yöneltilen 'özel burslu *seçilmiş* öğrenciler'e, yukarıda adı geçen programa katılmayı kabul ettikleri takdirde, program süresince *normal* kabul ettikleri hiçbir kavram biçim ve işlevle karşılaşmayacakları bir çalışma ortamı garanti edilecektir.'

Evet, işte böyle!

Hepimizi buraya getiren büyümlü söz buydu: *Normallik*! (*Balık İzlerinin Sesi*: 22).

Modern hayatın içinde farkındalıklarını unutup kalabalığa karışarak kaybolmaya başlayan özneler bir süre sonra bulundukları ortamdan kaçmak isterler. Bu sebeple postmodern süreçte çoğu kez bilginin değerinin yerini anlık durumlar ve hazlar almaya başlamıştır. Fakat bu gibi isteklerin -başboşluğa varan sınırlanamaz ölçütüyle- zaman içinde kaotik ortamlar meydana getirdiğini de ifade etmek gerekir. Gerçi her ne kadar etkilerini yavaş yavaş hissetmeye başlasakta postmodernistlerin istedikleri bir durum olarak karmaşa ve kaotik ortamlar günümüzdeki pek çok soruna da zemin hazırlamıştır. Özellikle de Adalet Ağaoğlu, siyasî meselelere de yer verdiği *Dert Dinleme Uzmanı*'nda Türkiye'de modernleşme çalışmalarının -en yoğun şekilde- yaşandığı Cumhuriyet devri sonrasında meydana gelen sorunlara ve kurumsal sistemlere dikkat çekerek modern mantıksal kurallarla yönetilen devletin işleyişinin eleştirisini yapar:

Dünyanın ilim ve bilimsel dönüşümünün kaostan öteye bir kargaşa yarattığının farkında değil miyiz? Cumhuriyet Devleti'miz toplumu aydınlatma girişiminin ilerleyişinde tam yüz yıl geri kalmıştı; şimdi de nuhun gemisinde kendine kıcını koyacağı bir yer ayarlaması için geç, çok da güç olacak gibi yazık ki; baksana birleşmiş milletler üyeliğine kabulümüz askeriye yardımı ve bakımını yerine getirme ödeviyle imzalatıp geçilmiştir de, sivil halka yardım ve bakım için gerekli insan haklarının yerine getirilmesi babında Çağdaş Birlik yani işte şu AB yuvasının önünde bekletilip duruyoruz, yaşama hakkı dilenen kapı dilencileri gibi!.. Bu beni uzlaşma üslubundan kaldırıp öfke patlamalarına itiyor, çünkü millette hizmet uğruna vize mize işlemlerinden bıkip usanmış durumdayım canım! (*Dert Dinleme Uzmanı*: 186).

Modern çağa yönelik tüm bu gibi eleştirilerin ardından günümüzde akıl merkezli katı mantıksallığın yerini şizofreni almıştır. Aydınlanma projesiyle skolastik inanca karşı bilgi ve teolojiye karşı bilim ön plana alınmıştır. Modernleşme çalışmalarında ortaya çıkan yeni yaşam standartlarına uyma çabası ise pek çok manevî ve kültürel değer tahribine yol açmıştır. Yani zaman içinde evrensel kurallar çerçevesinde oluşturulan standartlaşmayla insan hayatına hükmetmeye başlayan modernizmin sancılı süreci pek çok psikolojik soruna davetiye çıkarmıştır. Söz gelişi modern dünyanın ortak düşüncelerinden sıyrılmak isteyen pek çok insan modernizmin ortaya çıkardığı kavramları sorgulamaya başlamıştır. Tüm bu sorgu sürecinin ardından delilik kavramı zaman içinde değişkenlik göstermiştir. Modern süreçte bir hastalık olarak kabul edilen şizofreni, postmodern süreçte normal karşılanarak bir hastalık ve anormallik olmaktan çıkıp farklı anlamlar kazanmıştır (Emre, 2006 (a): 58). Öyleyse postmodern özgürleşmenin koşullarından biri olarak kabul edilen şizofreni aynı zamanda bir hastalık ya da biyolojik bir durum değil de kapitalizm sonrasında toplumların ürettiği bilinç parçalanmasına yönelik pisişik bir başka durumdur (Emre, 2006 (a): 55-56). Modernizmin kurumsal ve toplumsal sisteminin insanlığı motomotlaştıran yapısına bir

eleştiri olarak ortaya çıktığını ifade edebileceğimiz şizofrenik durumlar aynı zamanda bireyin özgürleşme isteğinin de bir başka göstergesidir (Emre, 2006 (a): 56). Bu bağlamda Türk postmodern anlatılarının pek çoğunda delilik ile dâhilik arasında bir bağlantı kurulduğu görülmektedir. Söz gelişi gerçeklik ile rüyanın birbirine karıştığı *Balık İzlerinin Sesi*'nde "Dehayla delilik arasındaki incecik çizgiyi görenler bilirler..." (*Balık İzlerinin Sesi*: 53). yer alan bu gibi ifadelerle yazarın düş gücüne yöneldiği ve Decartes'in "Düşünüyorum o hâlde varım" önermesini eleştirdiği görülmektedir. Benzer bir durum gerçeklik kavramını postmodernist bir bakış açısıyla işleyen İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası*'da da mevcuttur (*Puslu Kıtalar Atlası*: 149). Ayrıca yazarın -pek çok postmodern anlatıda olduğu gibi- postmodernist bir bakışla kesin bir sondan kaçınarak oluşturduğu *Puslu Kıtalar Atlası*'nın ucu açık bir şekilde bitirilmesi modernizm sonrasında öznenin dağınık bilinç kaybıyla ilişkilendirilebilir. Özellikle de çağımızın en önemli sorunlarından biri olan bilinç kaybı *Tutunamayanlar*'da şöyle ifade edilmektedir:

Selim, her işinde olduğu gibi, şarkıları yazmaya da bir Türk gibi başlamış ve bütün iyi niyeti ve çabasına rağmen, İngiliz gibi bitirememiştir. Kafasındaki dağınıklığı anlatabilmek için, şarkılara da dağınık bir biçim vermek gerektiğini sanmıştır. Bu dağınıklık ve biçim bozukluğu olarak bütün şarkılar boyunca sürüp gitmektedir (*Tutunamayanlar*: 156).

Parçalanmışlık, kimlik kaybı, başkalaşma ve ötekileşme neticesinde zaman duygusunu kaybetmeye başlayan şizofren birey için modern mantıksal düzenin dışında gelecek değil *şimdi* yani *an* önem kazanmıştır. Bu değişimde modern dünyanın pek çok sorunundan kurtulmak için somut gerçeklikten uzaklaşarak içsel bir arayışa giren bireylerin bazen delirerek bazen de alkol, uyuşturucu gibi bağımlılıklara sığınmak suretiyle varlık mücadelesi içine girdikleri görülmektedir. Bu bağlamda modern dünyanın içgüdüleri öteleyen, onları âdeta çöpe atan yapısının aksine mantıksal kuralların dışına çıkarak duygularına kontrolsüz bir şekilde ulaşmak isteyen bireylerin alkol ve uyuşturucu gibi maddelere duydukları aşırı ilgi her geçen gün artış göstermektedir. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ında ve Metin Kaçan'ın *Fındık Sekiz*'inde çağımızın bu olumsuz vebasına yer verilirken aynı zamanda modern dünyanın köleleştirdiği bireylerin sorunlarına da dikkat çekilmiştir. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da Selim Işık'ın bunalımlarını hafifletmek için bir dönem alkole başladığı görülmektedir. Tıpkı *Tutunamayanlar*'da olduğu gibi *Fındık Sekiz*'de de modern dünya sisteminin mantıksal düzleminden kurtulmak isteyen anlatı kahramanı

Meto'nun çeşitli bağımlılıklara müptela olduğu ve hayatın içinde kaybolmaya başladığı ifade edilmiştir. Yazarlar bu şekilde hem bireysel hem de toplumsal ahlâkî yozlaşmaya dikkat çekmişlerdir:

Şimdi otuz yaşına gelmiş girip çıkmadığı âlem kalmamış, ailesinden ayrılmış, kardeşleri yurtdışında okuyarak sisteme dâhil olmuşlar. Sevda, deli Sevda ise vücuduna binlerce litre alkol emzirmiş, rakı masalarından şarap masalarına, duman âlemlerinden çizgi yollarına kadar her 'türlü' kovalamıştı! (*Fındık Sekiz*: 8).

Anlatıda alkol ve uyuşturucu madde kullanımının yanı sıra postmodern özne için modern dünyanın bunalımlarından son kurtuluş yolu çoğu kez bedenın ölümüyle karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda akılla düşün bir arada olduğu postmodern anlatılarda artık kahramanların çoğu kez gerçekte bütün bağlarını yitirerek hayal âleminde yaşadıkları görülmektedir. Söz gelişi Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da araçsal aklın dışına çıkarak klâsik yaşamın düşselliğine geri dönmeyi öğütlemiştir: “Hayır, düşünmedim, düşünemiyorum. Çevreme bakarak, yaşayışımı bir an daha sürdürebilmek için, içgüdülerimle tedbirler alıyorum. Arada bir şeyler düşünüyor gibi oluyorsam da hemen unutuyorum” (*Tutunamayanlar*: 622-623). Aslında mutlak doğrularla yaşamak zorunda kalan bireyler için içgüdülere yönelme ve intihar eğilimi İsmet Emre'nin de ifade ettiğı gibi yeni bir oyun şekli olarak da düşünülebilir:

Modernitenin, bireyi, içine attığı en büyük yanılgılardan biri de, kuşkusuz ‘ölüm düşüncesi’ni unutturması ve dünyevî olanı mutlaklaştırarak, ölümle karşı karşıya gelince de ona büyük bir şok yaşatmasıdır. Zaten, hayatın en büyük gerçeğini unutturmakla, zamanımızı etkin, diri ve daha geniş bir biçimde kullanmayı ortadan kaldırması bir tarafa, kutsalı müphemleştirdiğı, dolayısıyla mekanik olanın dışında kalan ve hayatın daha büyük bir kısmını oluşturan içtimai sistematığı dumura uğrattığı için de ayrıca hayatı daha karmaşık hâle getirmekte; böylece de, bizi, absürditeyle birlikte gelen agnostisizmin kollarına atarak hata boyu bir şeyimizi unutmuş, gittiğı yere içindeki rahatsızlığını da taşıyan insanlar hâline getirmiştir (Emre, 1999: 31).

İsmet Emre'nin de ifade ettiğı gibi Aydınlanma ile birlikte ölüm gerçeğinden kaçmak insanoğlunun amaçsızlık, mekanikleşme, ruhsuzlaşma, duygu yitimi gibi çok daha büyük sorunlarla karşılaşmasına ve yüzleşmesine yol açmıştır. Akli araçlaştırmakla özneyi yeniden konumlandırmaya çalışmak ve bu şekilde bireye özgürlük, değer vermeye çalışmak modernistlerin en büyük yanılgısıdır. Descartes'in aksine Nietzsche'nin düşünceleri de salt akıl yoluyla insan duygularını öteleyerek gerçeğe ulaşamayacağını ortaya koymaktadır (Işık, 2010: 46). Bu durum ise “geneoloji” kavramıyla açıklanır (Şaylan, 2009: 155-156). Elbette ki insanlık tarihi aklın ve bilginin yardımıyla özdeşleştirilebilecek bir yenilikler zinciridir. Fakat bu yenilikler için

zamanla insan ruhunun arka plana itilmesi ise bireyi ve toplumu ilerletmeden ziyade onlara acı çektiren bir durum hâline gelmiştir.

Genellikle topluma yabancılaşan bireylerin sorunlarının işlendiği Türk postmodern anlatılarının pek çoğunda intiharla gerçekleşen ölüm konusuna yer verildiği görülmektedir. Söz gelişi *Romantik Bir Viyana Yazı*'nda Kamil Hoca girmiş olduğu bunalım sebebiyle öncelikle öteki benini “Bu kente geç gelen, geç giden, kaldığı sürece de Viyanalının hayatına bürünen barok” (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 162) olarak arar ve daha sonra intiharı düşünür: “Tarihte olduğu gibi, Kamil Kaya’nın titremelerle okuduğu kitapta da herkes intihar etmeye başlamıştır. Ya O’na da bir şey olursa? Ya bu acılara, korkulara dayanamaz da Emma zehrinden içerse? Ah, KORKUYORSUNUZ cancağızım, anlamaz mıyım? Sizi korumalıyım, bir şey yapmalıyım, evet yapmalıyım!” (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 180).

Modern gerçeklik algısının sorgulandığı *Kara Kitap*’ta da ölüm temi işlenmektedir. Anlatının sonunda Celal’in sırlı ölümünü ve Rüya’nın da Alaattin’in dükkânında ölü bulunmasını Güneli Gün yazarın varoluş süreciyle ilişkilendirerek şöyle açıklar:

Kara Kitap’taki gizem açısından bakıldığında, sonuçta, sevgi nesnelerinin (öteki benlerinin) ölümünden en kazançlı çıkan kim? Yazar, elbette! Bir şair olarak Dante, Beatrice’nin ölümünden kazançlı çıkmadı mı? Ya da Petrarca, Laura’nın ölümünden? Orpheus, Eurydike’ninkinden? Margaret Atwood’un, âşıklar arası iktidar savaşımının galibi olmak isteyen şairle ilgili bir dizesi geliyor akla: “Please die I said/so I can write about it” (Lütfen öl dedim/ Öl ki ölümün üzerine yazabileyim) (Gün, 1999: 196).

Modern dünyanın içinde maddî varlığının anlamını kaybetmeye başlayan postmodern anlatı kahramanı için *Tutunamayanlar*’da olduğu gibi intihar kaçınılmazdır: “Selim Işık için toplum normlarına bağlılık, kişinin kendisini yavaş yavaş ölüme bırakmasıdır” (Örgen, 2009: 39). Aslında anlatıda Selim Işık’ın intihar sebebini araştıran Turgut’un şahsında Türkiye’de modernleşme çabaları sırasında aydınların yaşamış olduğu kültürel problemlere de yer verilmiştir: “Selim, intiharı hem felsefî bir bunalım, hem de toplumsal bir protesto veya kopukluk sonucu düşünür” (Örgen, 2009: 38).

Sonuç itibariyle modernizm sonrasında araçsal akla dayalı katı mantıksal düşüncenin kurallarından sıkılan ve tek tip davranış modellerine uyum sağlayan birey için Mustafa Aydın’ın da ifade ettiği gibi artık yaşam olduğundan çok daha zordur: “Postmodernizme göre süje-obje arasında kurulan ilgiden sırf gerçeklik doğmuyor.

Belki de ondan daha da ötede bir iktidar olgusu doğuyor ve böylece masum sanılan bilgi birilerinin birileri üzerindeki tahakkümünün aracı oluyor” (Aydın, 2008: 43). Bu sebeple benzer zorluklar içinde yaşamaya mahkûm kalarak boşluğa düşen modern bireyin düş kırıklıklarının bir sonucu olan aporia, nihilizm ve bilinç kaybı, postmodern çağın öznesini bilinçsiz alkol kullanımı, uyuşturucu bağımlılığı, şizofreni ve intiharların artması gibi yokluğa sevk eden pek çok sorunla karşı karşıya bırakmıştır.

3.1.2. Mutlak Evrensel Gerçekliği ve Üst Anlatılara Yönelik Eleştiriler

“İnsan ancak yüreğiyle baktığı zaman doğruyu görebilir. Gerçeğin mayası gözle görülmez” (Exupéry, 2015: 1).

Aydınlanmanın tek, merkezci, mutlak, herkes tarafından kabul edilen evrensel akılcı tutumunu eleştiren postmodernistler tüm bunların karşısında yorumların, kısmiliğin, masalların, metafiziğin, fantastiğin, büyü bozumunun, mistik öğelerin önemsendiği çoğulcu bir yaşam tarzı ve bilgi anlayışı oluşturmayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla Ramazan Ertürk’ün de belirttiği gibi postmodern süreçte evrensel bilginin üstünlüğü yerine göreceli ve değişkenlik gösteren bilgiye kıymet verildiğini ifade etmek mümkündür: “Postmodern düşünce, hegemonik modern bilimci düşüncenin bir eleştirisidir” (Ertürk, 2004: 73). Bu bağlamda mutlak hakikati keşfetmeyi amaçlayan modern bilim anlayışında önemli bir yere sahip olan Descartes’in görüşleri daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi postmodern evrede eleştiri oklarının hedefi hâline gelmiştir. Özellikle de bilinir kılınan hemen her şeyin nesnel ve rasyonel olarak bilimsel bir yöntemle kanıtlanması gerektiğine yönelik modernitenin katı pozitif anlayışı daha sonraki süreçte hem bireysel hem de toplumsal yaşamda pek çok soruna zemin hazırlamıştır. Söz gelişi Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*’nda modernleşme sonrası toplumsal yapıda oluşan bozulmaların eleştirisini günümüz Türkiye’sinden örnekler vererek şöyle yapmıştır:

Yahu eski dediğimiz yasaların hepsi zaten gayrimeşru değil mi ki, orasını burasını dürtükleyip durursunuz değerli Adalet mekanizmasının üyeleri? Hiç mi yaşamadınız ki; bir silahlı darbe! Yasa tamam. Kendilerinin deyip durdukları gibi sayıtlara mı soracaklar yaniii. Bir de koyarsınız millet meclisinize Milli Güvenlik Kurulu = MGK diye bir ek denetim, daha ne? Zaten hep böyle, her şey onlara göre rahatçana akıp gitmiyor muydu? Madem tepeden inme iktidar(lar)a ‘hayır’ demek istiyorsunuz, önce meşruiyeti sıfır olan ana baba yasasını karaya, havaya ya da denize atacaksınız, sonra oturup sivilden şu halleri heceleye heceleye sivil fabrikanızdan çıkma bir yasa koyacaksınız ortaya ki, şöyle: Bu, Eşitlikçi Demokratik Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi Zihniyetine Bağlı ve Açıklıkla Evrensel Planda Bütün Birleşmiş

Milletler Üyelerinin Karşılıklı Birbirlerini Denetleme ve Eleştirme İşlevlerini Saklı Tutan Sivil Bir Anayasadır (*Dert Dinleme Uzmanı*: 131-132).

Adalet Ağaoğlu'nun da eleştirdiği gibi nesnel gerçekliğin esas olduğu modern kurallara ve sistemlere göre şekillenen yönetimlerde evrensel planda talepler arttıkça yapılan yanlış uygulamalar nedeniyle Anthony Giddens'in da ifade ettiği gibi insan hakları korunamamaya başlamıştır: “‘Düşünüyorum, o halde varım’ bazı zeminlerde devre dışı kalır. ‘Ben’e doğrudan ulaşılamaz, zira o kimliğini bir anlamlandırma sistemi içindeki mevcudiyetinden alır. ‘Ben’, kendi temelini oluşturan sürekli benliğin özünün kısmî bir ifadesi değildir. ‘Ben varım’ sözündeki ‘var olma’ öznenin ‘ben’ kavramını kullanma gücüyle sağlanmaz” (Giddens, 2005: 471). Bu sebeple postmodernistlere göre dünyadaki pek çok modern sistem bireyi mutlu etmekten ziyade özgürlükleri daha da fazla sınırlayan bir yapıya bürünmüştür. Öte yandan parçalılıktan beslenen postmodern süreçte İlhan Tekeli'nin de belirttiği gibi yaşanmışlıklar, deneyimler bilgi kavramını açıklamada ve geliştirmede oldukça önemli bir işleve sahip olmuştur: “Bir yapı oluşturma ya da sistem kurmanın yerine kolaj, montaj geçiyor. Bir toplulukta bütünlük, homojenlik, süreklilik ve belirlenimler görmenin yerini, parçalanma, farklılık, belirlenemezlik, kaos, geçicilik ve süresizlik görme alıyor” (Tekeli, 2009: 17-18).

Modern pozitif bilimlerin aksine postmodern süreçte öznenin, inançlardan, kültürel zenginliklerden ve toplumsal ilişkilerden bağımsız bir bilgi anlayışı düşünülemez hâle gelmiştir. Özellikle de modern süreçte Türkiye’de çoğu kez toplumun çağdaştırılması için bir araç olarak görülen evrensel bilgi destekli eğitim sürecinde - genellikle sezgiye, çeşitli dini ve geleneksel normlara göre hayatına şekil veren kişileri pozitivize edilmiş bir topluma dönüştürmede- mutlak gerçekler ve üst anlatılar en önemli araçlardan biri olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Adalet Ağaoğlu'nun *Dert Dinleme Uzmanı* adlı anlatısında çağımızın çürümüşlüğüne ve sezgilerin önemsenmesi gerektiğine şöyle dikkat çekilmiştir: “Rastlantı + Çağrışım + Sezgi = **Yaşamak / YIKINTI**” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 97).

Bu noktada özellikle de ‘ne olursa gider/uyar’ felsefesini benimseyen Paul Feyerabend gibi postmodernizme öncülük eden düşünürlerin evrensel mutlak gerçekliği yadsıyan fikirlerinin modern dünyanın pek çok sorununun anlaşılmasında oldukça önemli bir işleve sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Söz gelişi Paul Feyerabend *Yönteme Karşı* adlı kitabında bilimsel araştırmalarda uygulanacak yeni yöntemlerin ve

bulguların değişikliklere yol açacağını ifade ederek modern evrensel doğruları temelinden sarsıp yeni bakış açıları geliştirmeye zemin hazırlamıştır:

(...) Ben basmakalıp geleneklere çok sık rastlanmadığını ve bunların devrim zamanlarında ortadan kalkacağını; ayrıca bu geleneklerin standartları incelemeyi benimsediklerini ve onları incelemeyi hedefleyen herhangi bir çabanın ne olsa uyar durumu yaratacağını düşünüyorum (Feyerabend, 1999: 57).

Feyerabend'in belirttiğı üzere bilginin tek yönteme indirgenemeyeceğini düşünen postmodernistlerin bilgiye ulaşmada genel geçer yöntemlerin dışında her şeyin uygunluğunda bir yöntemsizlik yani değişik yöntemler peşinde olduklarını ifade edebiliriz. Onlar bu şekilde genellemelerden de uzaklaşarak hiçbir bilginin diğlerinden üstün ya da ayrıcalıklı olmadığını ortaya koyarlar. Bu sebeple postmodernistler belli standartlar çerçevesinde elde edilen bulguların kesin gerçekliğine kuşkuyla bakmayı önceleyerek 'ne olsa uyar/gider' görüşünün benimsenmesi gerekliliğine dikkat çekerler.

Aklın insanlığa sunduğı en büyük kazanımlardan, güçlerden biri olan -hatta bazen de zararları ve etkisi büyük bir silaha dönüşen yapısıyla- bilim elbette ki modernistlerin belirttiğı gibi tamamıyla her türlü ön yargıdan uzak, objektif, tarafsız ve bağımsız değildir. Bu sebeple Serpil Oppermann'ın da dikkat çektiğı üzere postmodernistler birden fazla ve değişken hakikatin varlığına inanırlar: "Postmodernizmin asıl amacı doğruların çokluğunu ve farklılıklarını sergilemektir" (Oppermann, 2006: 65). Elbette ki bu denli çoklukta gerçekliğin görülmesi de oldukça zordur. Özellikle de günümüzde bireysel varlık sorununun çözümünde çoğulculuk tercih edilen bir durumdur. Hasan Ali Toptaş'ın *Gölgesizler* adlı anlatısında hem yazar-anlatıcı hem de anlatı kahramanlarının bölünmüş, parçalı kişiliklere sahip oldukları görülmektedir:

Orayı düşünmemek elimde değildi zaten; henüz nereye kaybolduğı anlaşılmayan Güvercin'den aklını yitirerek karın neden yağdığını sorup duran Cennet'in oğluna, bekçiye, Rıza'ya, hangi kızın saçına okuyup üflediğini bilmeyen imama, hâlâ ilçeden dönemeyen muhtara, hatta yıllar önce nereye gidip yıllar sonra nereden geldiğı bir türlü çözülemeyen Cıngıl Nuri'den eviyle muhtarlık arasında iskelet eskisi gibi dolaşıp duran Reşit'e, tenindeki yangınla samanlığı ateşe veren Hacer'e ve atın ayakları altında ezilen Ramazan'a kadar herkes içimdeydi. Bir anlamda bu, benim de onların içinde olmam demekti aslında... (*Gölgesizler*: 142).

Postmodern evrede bilginin evrenselliğı inancına karşı çıkılarak bilimsel bilginin üstünlüğü yerine değişkenlik gösteren öznel bilgiye kıymet verilmiştir. Bireyin varlık süreciyle de ilişkilendirilebilecek bu değişkenlik geçmişten günümüzde hız kazanmış ve postmodern evreye gelindiğinde kimlik kaybına uğrayan bireyin -*Tutunamayanlar*, *Gölgesizler*, *Kara Kitap*, *Puslu Kıtalar Atlası* gibi pek çok postmodern anlatıda

görülebileceği gibi- çoğalarak varlığını ispat etme çabasına dönüşmüştür. Bu hususta *Gölgesizler*'deki Cıngıl Nuri'nin, berberin, berber çırağının, muhtarın, Güvercin'in, Aynalı Fatma'nın, Asker Hamdi'nin, bütün köy halkının hatta şehirdekilerin kayboluşu ve sonradan herhangi bir yerde ortaya çıkışları bütün bu kişilerin kaybolan varlıklarını bulma çabalarıyla özdeşleştirilebilir. Aynı zamanda onların kayboluşlarını mutlak evrensel gerçekliğin yitimi ve onun sorgulanmasıyla da ilişkilendirmek mümkündür. Neticede *Gölgesizler*'deki Muhtar'ın aşağıda ifade ettiği gibi postmodern çağın silikleşen öznesi çıktığı yolda kendine yönelme ve özüne dönme imkânı bulacaktır:

... Cennet'in oğlunu düşünüyordu. Artık ona göre o da yok'tu; hem de yok olma yöntemi şimdiye kadarkilerden oldukça farklıydı. O ne Asker Hamdi ve ailesi gibi ansızın kaybolmuş, ne çerçi gibi gelip geçmiş, ne Aynalı Fatma gibi dağlara yürüyüp gitmiş, ne de Güvercin gibi uçmuştu... Hatta Cıngıl Nuri gibi ruhum sıkılıyor diyerek yılların arkasına da kaçmamıştı. Göz göre göre yok olmuştu o; kendi görüntülülüğünün derinliklerine çekilmişti. Her gün her yerde karşılaşılacaktı eskisi gibi, sesi işitilip kokusu duyulacak, ama asla ona ulaşamayacaktı. Herhalde kendi varlığına karışarak yok olmak en akıllıca yöntemdi. Belki de bu yüzden delirmişti Cennet'in oğlu; kendini kendine gömebilmesi için delirmesi, delirmesi için de herkesten akıllı davranması gerekmişti (*Gölgesizler*: 100).

Buket Uzuner'in *Balık İzlerinin Sesi* adlı anlatısında ise günümüzde gerçek ile kurmaca olanın birbirinden ayırt edilemez hâle gelmesinin ve modern gerçeklik sevdasının eleştirisi ironik bir şekilde şöyle yapılır:

Gerçekten mi? diyerek üstüne gittim.

Gerçek? Oh-la-la!.. Gerçek, realite, reality!.. Ah şu gerçekçilik tutkusu... (*Balık İzlerinin Sesi*: 139).

Buket Uzuner'in de ifade ettiği gibi postmodern evrede modern bilgiye ve evrensel gerçekliğe olan güven, zamanla eleştirilmesi gereken bir durum hâline gelmiştir. Özellikle de 20. yüzyılda ortaya çıkan savaşlar, toplama kampları, soykırımlar, insan ticareti, ahlâkî yozlaşma, felâketler, açlık oranındaki yükseliş, sömürgecilik oranlarındaki artış, doğanın tahribatı, betonlaşma nedeniyle yaşam alanlarının sınırlandırılması gibi pek çok sorun Mine Mengü'nün de belirttiği üzere modernizmin sonunda aydınlanma felsefesine ve modernleşmeye olan inancın sorgulanmasına yol açmıştır: "Aydınlanma Projesi bir zamanlar övgüye değer bir proje olsa da, yeri geldiğinde insanlığın çıkarlarını baskı altına almaya, belirli bazı eylem ve düşünce biçimlerine mahkûm etmeye başlamıştır. Bu yüzden bu proje tehlikelidir ve bu projeye karşı konulmalıdır" (Mengü, 2013: 28). Söz gelişi *Tehlikeli Oyunlar*'da Hikmet, bireyi yüceltme hedefinden uzaklaşan hatta zamanla ona kendi varlığını unutturarak akıl merkezli dünya görüşlerinin ve sistemlerin eleştirisini şöyle yapar:

Bizlere bugüne kadar hiç yararı dokunmamış olan aklın -daha doğrusu, akıl olduğunu sandığımız- akıl taklidinin zincirlerinden kurtularak, bütün ülkeleri ve onların gerçek kişilerini içine alan büyük oyunun heyecanı içinde bulunuyorum. (...) Ayrıca ülkemizde, kendi oyunu içinde dünyada hiçbir ülkenin bu çeşit proletaryaya tanımadığı hakları vermiştir bizlere. İnsan, ancak bu ülkenin dışında, manevi bakımdan yüksek bir yerde durursa, bizim özümüzü ve biçimimizi görebilir. Akıl ve ruh proletaryasının en büyük ahlaksızlığı, akıl ve ruh burjuvazisinin nimetlerine kavuşacağını umarak onlara hizmet etmesi ve bu sırada kaçınılmaz istismar kanunları yüzünden zayıf aklını ve ruhunu da parça parça onlara kaptırmasıdır (*Tehlikeli Oyunlar*: 348-349).

Mengü'nün ve Atay'ın ifade ettiği gibi postmodernistler modernleşme projesinin pek çok öğretisine kuşkuyla yaklaşmışlardır. Böylelikle artık bilimsel olan ve olmayan bilgi şeklindeki sınıflandırmalar geçerliliğini kaybetmiş, insanları sınırlayan her türlü kuram yok sayılmaya başlanmıştır. Öte yandan postmodern eleştirmenler tarafından ortaya konulan her türden bilginin bilimi geliştirebileceği yönündeki görüşler araştırma yöntemlerinin de bireysel ölçütlerde artırılması gerektiği anlamına gelmektedir. Buket Uzuner *Balık İzlerinin Sesi*'nde bu duruma şöyle dikkat çeker: “‘Doğru’nun tek ölçeğinin öznel olduğunu bile bile sevindim” (*Balık İzlerinin Sesi*: 42). Görüldüğü üzere modern evrensel gerçeklik düşüncesini her fırsatta eleştiren postmodernistler için artık çoğulculuk ve bireysel gerçeklik ölçütü önemlidir. Öyleyse “Hissediyorum o hâlde varım” önermesiyle değişimin açık bir şekilde gözlemlendiği postmodern süreçte birey olduğundan daha üstün bir pozisyona getirilmeye çalışılır. Böylelikle aklın üstünlüğünü bir tarafa bırakıp duyguları, inançları ve düşleri önemsememiz gerektiği aşılır. Ayrıca postmodernistler bu şekilde bilginin sarsılmaz bir temelini ve tek bir doğruluk yönteminin olmadığını belirterek gerçeklik kavramını da göreceli hâle getirirler:

Bağımsızlıklarını sağlamak bahanesiyle, bilimleri her üstün ilkeden kesinlikle ayırmak isterken, modern anlayış onların bütün derin anlamını hatta bilgi açısından bütün gerçek yararını alıp götürmektedir ve sonuçta bir çıkmaza yol açmaktadır; çünkü modern anlayış, bilimleri çaresi olmayan dar bir alan içinde sıkıştırılmaktadır (Guénon, 2012: 83).

Aslında tek gerçekliğe indirgenen evrensel modern bilimlerin nesnelleştirici Aydınlanma akılcılığına kuşkuyla yaklaşarak bilginin yerelliğine vurgu yapan postmodernistler rasyonelliğe de kuşkuyla yaklaşır. Şunu da belirtmek gerekirse bilimsel çalışmaların temelini oluşturan evrensellik ve rasyonalizm gibi büyük anlatılara yönelik eleştiriler dikkate alındığında modernizmi bütünüyle akılcılıkla özdeşleştirmek de doğru değildir. Çünkü aydınlanma epistemolojisinde nesnel (mutlak) bilgiye ulaşma sırasında bireyin merkeze alınmıştır. Fakat modern süreçte bilginin evrenselliği zamanla bireyin farkındalığının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu sebeple *Bin Hüzünlü Haz*'da kendi icatları karşısında üstünlüğünü kaybeden öznel bireysel varlık

süreçlerini çoğalarak tamamlamak isterler: “Parçalanmışlığım da parçalansın tekrar tekrar ve ben, sayısız noktalara saçılıp un ufak olan varlığımı, sayısız noktalara saçılıp gözlerle seyredeyim” (*Bin Hüzünlü Haz*: 76).

Öncelikle hakikate giden yolda bilimsel bilgiye özel bir önem veren modernistler için rasyonellik ne ölçüde kıymetliyse postmodernistler için de çoğulculuk bir o kadar kıymetlidir. Bu durumda postmodernistler, modernistlerin tek elde tuttukları evrensel bilime bu konuda da bir reaksiyon geliştirmişlerdir (Anlı, 2011: 54). Söz gelişi Hilmi Yavuz, *Üç Anlatı*’sında rasyonel aydınlanma felsefesine yönelik eleştirilerde bulunarak bu eleştirilerin gerekçesini şöyle açıklar:

‘Teormina’ ve ‘Fehmi K’ya gelince, iddialı bir şey söyleyeceğim: Bu iki anlatı, Aydınlanma’dan bu yana Rasyonalizm adına temellendirilen, verili ne varsa, neredeyse tümünü yerle bir etmek amacıyla yazılmışlardır. Akıl’a karşı İroni’yi çıkararak! Nietzsche’yi biraz değiştirerek söylersek, akıl, sadece ya evet ya hayır der; oysa İroni hem evet hem hayır, der, çünkü! (Yavuz, 1998: 216).

Hilmi Yavuz’un pozitif bilimlerin genelleştirilmesine yönelik bu eleştirisi aynı zamanda günümüzde sürekli değişkenlik gösteren bilginin belirsizliğinin de ön plana alınmasına yönelik bir öğüttür. Ayrıca postmodernistler bilginin değişkenliğini ve evrende tek bir doğru olmayacağını öncelerler. Özellikle de postmodernizmin öncülerinden olan Baudrillard’a göre modern gerçeklik düşüncesi artık geçerliliğini korumamaktadır. Onun yerini imgeler ve hiper-gerçeğe karşılık gelen simülasyon almıştır. Bu gerçeklik ise simülakrdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi böyle bir süreçte orijinal modeline bakılıp ona göre uyarlanarak yeniden üretilen nesnelerin aslından daha gerçek görüntüsüyle artık gerçek ile simülasyon arasındaki ayrım da fark edilemeyecek bir hâle gelmiştir (Baudrillard, 2008: 7-15). Bu gibi görüşleriyle Baudrillard modern gerçeklik içinde bir şeyin özünü önceleyen modellerin yerini taklitlerin aldığını ve bu sebeple somut gerçekliğin önemsizleşerek yerine hipergerçekliğin geçtiğini ifade eder. Yani gerçekliğin hiper-gerçekliğe dönüştüğü günümüzde gerçeği olabildiğince farklı şekillerde yorumlayabilmek tek, mutlak doğruluk anlayışının tartışılmasına zemin hazırlamış ve onu yapıbozuma uğratmıştır. Böylelikle insanların daha özgür düşünebileceği ve formüller üretebileceği zeminler hazırlanmaya başlanmıştır.

Postmodern evrede gerçekliğin tahtından edilmesiyle her şeyin olanaklı olduğu tezi ön plana çıkarılmıştır. Aynı zamanda bu gibi gelişmeler sonucunda dünyada modern mutlak gerçekliğin yerini teknolojiye gelişmelerin de etkisiyle sanallık

almaya başlamıştır. Söz gelişi *Kara Kitap*'ta daha çok bireysel kurgunun ürünü olan resimler, romanlar ve filmlerin üzerinde ısrarla durulmuştur (*Kara Kitap*: 127-128). Burada sanayi sonrası toplumlarda gerçeğin yerini alan hiper-gerçek modellere de vurgu yapılmıştır. Böylelikle anlatıda gerçekliğin sadece kurgudan ibaret olduğu düşüncesiyle mutlak gerçeklik anlayışı sorgulanıp asıl ve kopya/simülasyon olan arasındaki farklılıklar da ortaya konulmaktadır. Aslında *Kara Kitap*'ta kopya gerçek ilişkisine dikkat çekilerek kişinin kendisi olmak ve kendisini bulmak şeklinde yaşamın içindeki gerçekle gerçeğimsi olana vurgu yapılmıştır. Orhan Pamuk'un 1990'dan günümüze ışık tutan bu izlenimlerini ve eleştirilerini, hayatın her alanında sınırların zorlandığı son günlerin moda akımı olan selfie ile ilişkilendirmek mümkündür. Anı yakalama amacının aksine iletişimi mümkün kılan kuralların dışına çıkılarak lüzumlu lüzumsuz pek çok görüntüyü teşhir etmeyi kalabalıklar içinde silikleşen bireyin fark edilmek çabalarıyla ilişkilendirebiliriz. Hatta bu kadar görünür olma çabasının altındaki ciddi sosyolojik çözümleri, modern dünyanın gizlilikleri ortadan kaldıran yozlaştırıcı süreciyle ele almak da mümkündür.

Çeşitli kurallara ve dogmalara dayanarak incelemelerden, deneylerden sonra elde edilen modern bilgi anlayışının verilerinin tümüne postmodernistler kuşkuyla yaklaşmayı gerekli görmüşlerdir. Çünkü dogmalara dayanan modern bilgi anlayışı, bir süre sonra doğru ile yanlış olan arasında sıkışıp kalan insanoğlunu bunalıma sürükleyerek büyük bir çıkmazın içine sokmuştur. Dolayısıyla postmodernistler insanları tek düzeleştirilen, kimlik kaybına uğratan ve duyguları öteleyen modern bilgi anlayışını *Puslu Kıtalar Atlası*'nda olduğu gibi yoğun bir eleştiriye tabi tutarlar: “Vay! Vay! Vay! Demek biz Uzun İhsan Efendi'nin zihninde birer düşünceden ibaretmişiz. Demek başımıza gelen her belanın sorumlusu bu adammış. Çünkü sadece zihin gücüyle bütün olaylara yön veriyormuş” (*Puslu Kıtalar Atlası*: 190).

Aydınlanma felsefesinin kabulüyle birlikte öncelikle Batı toplumlarında ortaya çıkan ve pek çok üst anlatıyı içinde barındıran akıl merkezli devlet anlayışlarında, bilginin hükümranlılığı zamanla insanlar üzerinde önemli bir baskı unsuru hâline gelmiştir. Özellikle de ulus-devletlerin rekabeti öncelikle 1914'te Avrupa'da daha sonra ise pek çok ülkede siyasî gerginliklere yol açmıştır. Sosyal hayatta yaşanan olumsuzluklar amaç değiştirerek güç peşinde koşan uluslararası örgütlenmelerin başarı sağlama konusunda yetersiz olduklarının açık bir göstergesidir. Söz gelişi Paul

Feyerabend *Akla Veda* adlı kitabında, modern çağda aklın insanlar üzerinde baskı kurmak için bir araç olarak kullanıldığını ve tek tip insan modelinin meydana getirilmesinde bu önceliğin önemli bir işleve sahip olduğunu ifade eder (Feyerabend, 1995: 100). Feyerabend ayrıca üst anlatıların pek çoğunun ortaya çıkmasına zemin hazırlayan toplumsal ve bilimsel baskı mekanizmalarının akla uygun yaşamakla meşrulaştırıldığına dikkat çeker (Feyerabend, 1991: 42). Feyerabend tüm bunlara ilaveten akıl merkezli yaşam biçimlerinin pek çoğunun özgürlüklerin kısıtlanması ve makinadan çıkmış gibi tek tip insan modellerinin oluşturulması şeklinde oldukça kötü sonuçlar doğurduğunu sözlerine ilave eder. O, her ne kadar modern bilimin insanlığa önemli hizmetler sunduğunu düşünsede -baskıcı, otoriter sistemiyle pek çok soruna zemin hazırladığı için- modernizmin bilimsel yöntemlere ve kurallara tanıdığı ayrıcalığa da itiraz eder. Bu şekilde bir anlamda ideolojilerin ürünü olduğunu düşündüğü modern bilimin, diğer ideolojiler gibi herhangi bir üstünlük taşımadığına dikkat çeker. Neticede onun bu düşüncelerinden de etkilenen postmodernistlere göre modern dünyadan beklenen daha özgür, huzurlu ortamların önünde büyük bir engel olarak kabul edilen evrensel akıl düşüncesinden ve üst anlatılardan uzaklaşılarak arzulanan hayata kavuşulacaktır. Bunun için ise Hilmi Uçan'ın da belirttiği üzere çoğulculuğa ve göreceliğe önem verilmeye başlanmalıdır: "Postmodern olanda artık modernist algılamadaki gibi 'akıl için yol bir' değildir; birey sayısı kadar yol vardır" (Uçan, 2008: 471).

Postmodern evrede büyük anlatıların kıymetsizleştirilme çalışmalarıyla yeni bilgilere ve onlara gidecek yollara ulaşmadaki yöntemler de değişir. Aynı zamanda modern metodoloji fikrinin farklı okuma ve yorumlama biçimlerine izin vermeyen sistemi de yeni çoğulcu okumalara, yorumlamalara fırsat veren bir tarzda oluşturulur. Tüm bu gelişmeler ışığında büyüünün bozulduğu düşünülen akıl merkezli dünyada tekrar metafizik ve mistik öğelerin hayat bulması sağlanmalıdır. Fakat Paul Feyerabend'in de ifade ettiği gibi postmodern evrede, modern mutlak bilgiye ve geleneksel mistik öğelere inanma ihtiyacı bireylerin özgür iradeleriyle mümkün olacaktır:

Bir demokraside her vatandaşın okuma, yazma, aklına gelen her konuda propaganda yapma hakkı vardır. Hastalandığında nasıl arzuluyorsa öyle, eğer üfürükçülüğe inanıyorsa üfürükçüler tarafından, yok eğer bilime daha çok güveniyorsa bilimsel doktorlar tarafından tedavi edilme hakkı vardır (Feyerabend, 1991: 107-108).

Bu durum göstermektedir ki modern evrenin sonunda ilmin ve aklın üstünlüğüne olan inanç azalarak sosyal bilimlere güven artmıştır. *Fındık Sekiz*'de bu durum şöyle ifade edilir:

Bilgi ve bilim,
Sadece saf mantıklılık,
Prensipler
Fikirler ve umumi,
Lüzumlu kelimelerle değil,
Sezgiler,
Vecidler ve mistik görüş vasıtası ile de,
Elde edilebilir (*Fındık Sekiz*: 94).

Metin Kaçan'ın *Fındık Sekiz*'de açıkça belirttiği gibi postmodern çağda artık fantastik, mistik, metafizik ve sezgi gibi öğelerle de bilimsel verilere ulaşmak mümkündür. Yani modern bilginin oluşturulmasında temel ilkelerden biri olan tarafsızlığın aksine postmodern süreçte din, coğrafî konum, sınıf, ırk, cinsiyet gibi hem kültürel hem de ideolojik toplumsal farklılıkların gözetilmesi gerekliliğine dikkat çekilir. Çünkü aydınlanma felsefesi ile feodalitenin ortadan kalkması sonucunda mutlak monarşinin ve kapitalizmin ortaya çıkışıyla birey farkındalıklarını keşfederek toplumdan kopmaya başlamıştır. Daha sonra bireyleşme sürecine giren insanların - modern felsefenin aydın bir toplum oluşturma isteğinin kurbanı olarak- tek tipleşerek kendi varlıklarını unutmaya başlamaları ise tüm bu amaçların başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Bu sebeple postmodern süreçte, modernizmin vaatleriyle tamamen özgürlüğünü kazanamayan bireyin doğuşuna ve büyük anlatılara yönelik yapılan pek çok eleştiri günümüzde *toplumdan topluluğa geçişin* de hazırlayıcısıdır. Metin Kaçan *Fındık Sekiz*'de modern bilimin meydana getirdiği sorunlara dikkat çekerek 'körler ülkesi' ibaresiyle mutlak evrensel gerçekliğin 20. yüzyılda önemini kaybeden bir sürece girdiğini ifade eder:

Fizikteki tüm Nobel ödüllerinin ağızdan maddenin öldüğü, nedenselliğin öldüğü, determinizmin öldüğü haberlerini duyageldik. Öyleyse bırakın hepsi için elektronik müziğin requemleri arasında kibar bir cenaze töreni düzenleyelim. Artık yirminci yüzyılın postmekanistik biliminden ders çıkarmanın ve on dokuzuncu yüzyıl materyalizminin felsefi bakış açımıza giydirdiği deli gömleğini üzerimizden atmanın zamanı geldi. Gariptir ki bu bakış açısı, modern bilimin, bir yüzyıl gerisinde değil de, onunla çağdaş olmuş olsaydı, bu deli gömleğini çok daha önce üzerimizden atmış olacaktık... (...) ve 'Körler Ülkesi'nde yaşıyor olduğumuzu fark edeceğiz (*Fındık Sekiz*: 83).

Metin Kaçan'ın yukarıdaki eleştirisinden de anlaşılacağı üzere Aydınlanma sonrasında bilgiye başkasının iradesi dışında özgürce ulaşılabileceğinin keşfedilmesiyle pek çok birey, geleneksel yaşantıdan -özellikle de kendi varlığını anlamlandırmasında, yorumlamasında yardımcı olan metafizik, mistik öğelerden, batıl inançlardan, doğaüstü güçlerden- uzaklaşıp maddiyatı ön plana alarak duygularını ötelemeye başlar. Hatta rasyonelliğin temel alındığı bu değişim sürecinde tabiattan da kopmaya başlayan bireyler, doğal olarak duyu dışı âlemden de uzaklaşırlar. Hâlbuki zamanın ve mekânın sınırlarını aşan algılar her çağda insan ruhu için oldukça önemlidir. Meselâ altıncı his gibi önsezileri hissediyor olmak bireyler için önemli bir ayrıcalıktır. Bu arada şu da bir gerçektir ki fenomenlerin görülmeyişi ya da fark edilemeyişi insanoğlunun pek çok şeyden mahrum kalması anlamına da gelmektedir. Modern evrenin düşünen adamı geleneksel yaşamın temel taşı olan mistik ve metafizik öğelere o kadar uzaklaşmıştır ki masal dinlemek dahi onu rahatsız eder. Bu sebeple modern evrede artık daha etkin bir konuma gelerek fantastik, büyü, sır, düş unsurlarının yerine aklı ön plana çıkararak onu varlıkların keşfinde bir silah olarak gören bireylerin bilimi ne ölçüde kullandıkları postmodernistler için bir soru işareti olur. Bunu ise gerçekliğin karşısına masalları, sırları ve fantastiği çıkararak yaparlar.

Meselâ Adalet Ağaoğlu'nun *Romantik Bir Viyana Yazı* adlı anlatısının başkahramanı tarih hocası Kamil Kaya modern mutlak gerçeklikten uzaklaşıp düşsel olana önem verir. Özellikle de olağanüstülüklerle donanmış bir hayatta mantığının ötesinde bir düzen kuran yazar bu şekilde modern gerçeklik anlayışının meydana getirdiği sorunlara da dikkat çeker. *Romantik Bir Viyana Yazı*'ndakine benzer şekilde aklın karşısında düşlerin hükümlerinin gün yüzüne çıkarıldığı *Puslu Kıtalar Atlası*'nda da Uzun İhsan Efendi'nin oğlu Bünyamin'e bıraktığı ve içinde nasihatler bulunan *Puslu Kıtalar Atlası* adındaki eserde yazılanlarla yazarın âdeta modern gerçeklik kavramını sorguladığı görülmektedir. Anlatının sonunda Bünyamin kendisine yazılan bu mektubu okuyunca dünyada görüp duyduğu hemen her şeyin aslında kendi zihnindeki düşlerden ibaret olduğunu fark eder. Bu değişim süreci ise modern gerçeklik anlayışının parodik bir şekilde eleştirisiyle ilişkilendirilebilir (*Puslu Kıtalar Atlası*: 236).

Uzun İhsan Efendi, Rende-kâr'ın bu fikri üzerinde derin düşüncelere daldı. Düşünüyor olmasından kendisinin varlığı açık ve seçik olarak çıkıyordu. Fakat bu yolla insan, kendisinden başka hiçbir şeyin varlığını ispatlayamazdı. Sonunda kafasına takılan bu pürüzü halletmek için

rüyaya yatmaya karar verdi. (...) Kendi kendine ‘Düş görüyorum’ dedi, ‘Düş gördüğümde şüphe edemem. Düş görüyorum, öyleyse ben *varım*. Varım ama ben kimim?’ (...) Uykunun bir uyanış ve düşlerin de gerçeğin ta kendisi olduğu fikri kafasını meşgul etmeye başlamıştı (*Puslu Kıtalar Atlası*: 45).

İhsan Oktay Anar’ın yukarıdaki sorgulama ve eleştirilerinden de anlaşılacağı üzere artık birey, modern dünyadaki konumunu dış güçlerin ve otoritelerin etkisiyle değil kendi iradesiyle özgürce belirleme yetisine sahiptir. Fakat insanoğlu modernizmin katı gerçekleri karşısında tamamıyla varlığını yitireceğini bilmeden bu silahı sonsuz bir güç olarak kullanmaya başlar (Dochherty, 1995: 14). Özellikle de aklın öngörülleri doğrultusunda insanlığın kültürel özelliklerini de oluşturan efsane, büyü, sır, mitoloji gibi pek çok metafizik ögenin yok sayılarak hayata sil baştan yeniden yön verilmesi dünyevileşmeyi artırmıştır. Ayrıca Müslüm Turan’ın da belirttiği üzere büyüsü bozulmuş bir dünyanın katı gerçekliği karşısında insanlık ezilmeye başlamıştır:

Aydınlanmanın tını, genel anlamda rasyonalist bir karakter taşır; insan bir akıl varlığıdır ve akıl bir yandan insan ve toplumla ilgili sorunları çözmek için uygun ve biricik gücü oluştururken, diğer yandan insanlardan korkuyu kaldırarak, mitleri parçalayacak, kurgusal imgelemleri alaşağı edecek tek araçtır (Turan, 2011: 45).

Topluma ve kendine yabancılaşan postmodern özne için parçalılık hem mutlak aklın eleştirisiyle hem de değişim süreciyle ilgilidir. Söz gelişi anlatı kişilerinin pek çoğunun bir arayış içinde olduğu *Gölgesizler*’deki ayna imgesiyle bireyin varlık-yokluk sorunsalına yer verilmiştir. Anlatıda bu arayış bir leitmotiv olarak kullanılan “ayna yüklü kuşlar” ifadesiyle karşımıza çıkar (*Gölgesizler*: 55, 56, 58, 60). Burada aynaya bakarak kendi varlıklarını kendi içlerinde keşfeden Attar’ın *Mantıku’t-Tayr* adlı eserine de metinlerarasılık yöntemiyle bir gönderme vardır. Böylelikle günlük yaşantıdan uzaklaşarak masal dünyasında arayışına devam eden kahramanlar için bu dönüşüm süreci modern gerçeklik anlayışından oldukça farklıdır. Postmodern çağda gerçeklik yitimiyle açıklanacak bu sorgulamanın dışında ayrıca masalların geri dönüşünü ve anlatının sürrealist boyutunu örneklendiren Denizli’ye ait Ayıgabah masalının parodisi de mutlak evrensel gerçekliğin eleştirisiyle ilişkilidir. Öte yandan fantastik özellikler de barındıran anlatıda Güvercin’in ayı tarafından kaçırıldıktan sonra hamile kalarak insan görünümünden uzak farklı bir varlık dünyaya getirmesi büyülü gerçeklik kavramıyla açıklanabilir.

Modern dünyada masallardan uzaklaşarak hayatın katı gerçekleriyle yüzleşen bireylerdeki metafizik ve mistik öğelere duyulan özlem postmodernist anlatılarda bu öğelere tekrar yer verilmesiyle giderilmektedir. Söz gelişi Orhan Pamuk *Beyaz Kale*’de

modernizmle birlikte değer kaybeden masal unsurlarına sıkça yer vermiştir. Kim bilir belki de yazarın bu tercihi modern dünyanın katı gerçekçiliğinden uzaklaşmak isteyen bireyler için bir kurtuluş önerisidir: “Şimdi, anılarımı toparlayıp kendime bir geçmiş uydurmaya çalışırken, bunun tam çocukluğumda dinlediğim masallara, o masalları resimleyen resamlara uygun bir mutluluk tablosu olduğunu düşünüyorum” (*Beyaz Kale*: 42). Görüldüğü üzere masalların tekrar anlatıldığı bir dünya tasarlayan kahramanın bu durumunun gerekçelerini sadece modern dünyanın katı gerçekleri karşısında insanların duygularının kaybıyla ilişkilendirmek doğru değildir. Fakat modern çağın pek çok yeniliğinin ardından koşarken geçmişe özellikle de kendine koyduğu sınırla duyguları ve bedeni arasındaki mesafeyi uzatan insanoğlunun, bu işin sonunun nereye varacağını da hesaplayamamış olması, yabancılaşma, yalnızlık gibi günümüzdeki bazı sorunlara zemin hazırlamıştır. Söz gelişi büyümlü gerçekçiliğe uygun bir anlatı olan *Sevgili Arsız Ölüm*’de insanın metalaşmasının eleştirisi daha çok doğaüstü olayların ve varlıkların olağanmış gibi gösterilmesiyle anlatılmaktadır. Huvat bir gün köye Atiye adında şehirli bir kadınla gelir. Köylü kadınlar Atiye’yi cinli ve uğursuz olduğu için ahıra kapatırlar. Uzun müddet ahırda yaşamaya mahkûm edilen Atiye dokuz ay sonra doğum yapar ve cinli olmadığı anlaşılınca evin üst katına yerleştirilir. Atiye’nin doğum sırasında Hızır (a.s.)’ın Akkadın’ı göndermesi daha sonra ise şehirde de Hızır’la görüşmeye devam etmesi yazar tarafından oldukça sıradan bir olay olarak anlatılır. Postmodern bir bakış açısıyla yazılan anlatıda fantastik öğeler aracılığıyla modern gerçeklik karşısında metalaşan bireyin bu durumdan sıyrılarak varlığını tekrar keşfetmesine imkân sunulmaktadır. Böylesi bir arayış sürecinde hem kendine hem de topluma yabancılaşan bir özne olarak Atiye’nin kızı Dirmit’in taşlarla, tulumbayla ve çiçekle konuşuyor olması bedeniyle ruhu arasındaki ilişkiyi sağlayacak araçlardır. Nesne ile ruhun doyumunu sağlayan yapısıyla cansız nesnelere canlılık özelliği kazandırmak çağımızda sıkça rastlanan psişik bir durumdur (*Sevgili Arsız Ölüm*: 62, 67, 73).

Atiye ilkin Dirmit’in taşları üst üste, yan yana dizmesine ses çıkarmadı. Ama Dirmit taşlarla konuşa konuşa gezinmeye, taşlarla sofraya oturup koynunda taşlarla yatağa girmeye başlayınca, taşlardan da huylandı (*Sevgili Arsız Ölüm*: 62).

Sevgili Arsız Ölüm’de gerçeklik ile doğaüstü arasında herhangi bir ayrım yapmayarak fantastik öğeleri öne çıkaran Latife Tekin, bazen normal bazen de Dirmit’in

tulumbayla konuşmasında olduğu gibi ironik bir şekilde olağan ve olağanüstülükleri bir araya getirir:

Tulumba, duydun mu babam bizi götürecekmış.’

‘Duydum Dirmit kız, duydum.’

Sen camdan bakarken, ağzımı aya dikip

Onun için itler gibi uludum.’

‘Üzülme, seni de götürürüm yanımda.’

‘Götüremezsın Dirmit kız.’

‘Götüremezsem gitmem’

‘Gidersin.’

‘Tepinirim, ağlarım.’

‘Tepine tepine, ağlaya ağlaya gidersin.’

‘Gitmem, görürsün kaçarım.’

‘Nereye kaçarsın cinli kız? (*Sevgili Arsız Ölüm*: 67).

Modern dünyanın karmaşasının ve hemen her an dikkati dağıta(cak)n unsurlarının meydana getirdiği bilinç aşımının da etkisiyle iç huzurunu kaybeden insanoğlu için maneviyattan uzaklaşmanın kaçınılmaz bir son olduğu düşünülebilir. Neticede Dirmit’in insan dışındaki diğer canlı ve cansızlarla olan iletişimi ise masallar dünyasından ayrılarak bilgi merkezli bir hayatta yaşamaya alıştıran bazen de zorlanan bireylerin zihin bulanıklığıyla açıklanabilir. *Sevgili Arsız Ölüm*’de modern çağda başlayan bu süreç günümüzde koskoca bir hiçlikler dünyası meydana getirmiştir. Söz gelişi *Gölgesizler*’de aklını yitiren Cennet’in oğlunun sık sık “Kaar nedeem yagaar, kaaarr” leitmotifini kullanması doğa karşısındaki sonsuz merakına modern bilimsel verilerle cevap bulamayan bireyin, doğal ve basit yollarla tekrar evreni anlamaya çalışmasıyla açıklanabilir (*Gölgesizler*: 97). Aynı zamanda modern akıl merkezli dünyaya yönelik bir itiraz olarak düşünebileceğimiz bu durumu yazar-anlatıcı şöyle açıklar: “Herhalde kendi varlığına karışarak kaybolmak en akıllıca yöntemdi. Belki de bu yüzden delirmişti Cennet’in oğlu; kendini kendinde gömebilmesi için delirmesi, delirmesi için de herkesten akıllı davranması gerekmişti” (*Gölgesizler*: 100). Cennet’in oğlunun bu tercihi aynı zamanda postmodern çağda delirmenin bir hastalık sayılmadığının da yazar tarafından açıkça ifadesi olarak düşünülebilir. Anlatıda parçalanma ve ötekileşmeyle varlık gösteren postmodern çağın silik öznelerinden biri olan Cennet’in oğlunun böylesi bir bilinçlenmeyle reel dünya ile bağlarını kopararak kendi varlığında yok olmaya çalıştığını ifade etmek mümkündür.

Neticede mutlak, evrensel ve gelenekleri görmezden gelen modern gerçekçilik anlayışı günümüzde pek çok insanı mutluluktan uzaklaştırıp kaos ortamına sürüklemiştir. Bu sebeple postmodern anlatılarda, toplum içinde silikleşen öznenin, masallar dünyasının büyüüne tekrar davet edilerek modern çağın tüm bunalımlarından uzaklaşması ve özüne geri dönmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca yazarlar anlatıların pek çoğunda özellikle de bilgi buhranı yaşayan çağın silikleşen bireylerini bir arayış ekseninde dolaştırarak bu şekilde modernizmi itibarsızlaştırmaya çalışırlar. Bütünlüğün parçalandığı, pragmatizmin önem kazandığı, yitişlerin arttığı çağımızın pek çok sorununun üstesinden gelebilmek adına postmodern yazarların başkaldıran bir duyarlılıkla modern evrensel, mutlak akla, bilime yönelik tüm itirazları günümüze ve geleceğe ışık tutacaktır. Elbette ki bunu genellikle bireysel duyarlılık çerçevesinde açtıkları ve kaleme aldıkları anlatıların penceresinden insanları umudu seyre çağırarak yaparlar.

3.2. Modern Hayat Tarzına ve Sosyal Meselelere Yönelik Eleştiriler

“Yaşam bize karşı direnir. İnsan, ancak engellerle karşılaşarak onları aşmaya çalıştıkça kendini tanıyabilir” (Exupéry, 2015: 3).

Doğal ve sıradan yaşamların hâkim olduğu klâsik evrenin ardından her biri avangart tutumuyla kendinden öncekinden çok daha güzel bir dünya hayal eden modern ve postmodern süreçlerin ardından yaşamın çok daha zorlaştığını ifade etmek mümkündür. Özellikle de modernizmle birlikte otoriter/üniter bir çerçeve içinde oluşturulan kolektif kimliklerin, kendilerine sunulan gücü kötüye kullanmasıyla ortaya çıkan ve düzen içindeki düzensizlikten beslenen sosyal, siyasî, ekonomik meseleler çağımızdaki pek çok sorunun kaynağıdır. Öyleyse modern evre sonunda toplumun hemen her kesiminde sıklıkla rastlanan rüşvet, uyuşturucu madde kullanımı, ahlâkî değişim, tüketim çılgınlığı, değer boşluğu, özensizlik, ötekileştirme, doğal olanın tahribi, panik atak, tükenmişlik gibi pek çok sorunla hâlâ başa çıkılamamıştır. Elbette ki modernizmin materyalist bilim anlayışı çerçevesinde metafizik, mistik, dinî öğelerin ötelenmesine bağlı olarak ortaya çıkan maddeciliğin ön plana alınmasıyla 1950’lerden itibaren sosyal, siyasî, kültürel ve ekonomik yönden pek çok alandaki problemler artmıştır. Çünkü ruhsal yönlerin geride bırakıldığı bir ortamda bireysel duygular bile maddî olanın esiri hâline gelmiştir. Duygu yitimi ise başta ahlâkî olmak üzere pek çok

sahada ortaya çıkan sorunları da tetiklemiştir. Söz gelişi *Romantik Bir Viyana Yazı*'nda anlatıcı ve yeğenleri Londra'da hamburgerciye giderler. Yazar bu sahneyle birlikte hızla üretilen sağlıksız yiyeceklere dikkat çekerek doğada hazır bulunan fakat kıymetinin bilinmemesine bağlı olarak kaybedilen organik ürünlerin peşine nasıl düşüldüğünü anlatmak ister. Adalet Ağaoğlu bu şekilde modernizmin çelişkilerini de öne çıkararak bilinçsiz tüketime dikkat çeker:

Amaç açıktı, yol belliydi; çocukların ne yiyecekleri de, o anda dünyada binlerle binlerle çocuk ve gencin aynı şeyi yemekte bulunduğu da: iki üç katlı yuvarlak yumuşak ekmek arasında kalın yassı köfte, turşu, domates salçası, kıyılmış soğan ya da rus salatası gibi şeyler olacaktı; yanında coke olacaktı; kızarmış patates olacaktı. Kızarmış patatesten her biri için birer porsiyon daha istenecekti. Kağıt tabaklar, kağıt bardaklar, peçeteler, plastik tepsi küçük kaşıklar olacaktı. - o dönemde, böyle hafif malzemeden de olsa, yemekler hâlâ kap kaçak gibi şeylerde yeniyordu.- kızarmış patatesin yanına yiyeceklerimden birisi için yine domates salçası, öteki için hardal sıkılacaktı. Fakat zihnim, bir nakarat hâlinde tutturmuş gidiyordu. Bende gidiyordum.

Barok, Ortaçağı geride bırakıp, Rönesans'la gerçekleşen büyük keşifler zaferini görkemli törenlerle kutlamaktadır (Romantik Bir Viyana Yazı: 8).

Anlatıdaki değişen yemek alışkanlıkları, tabak çatal kullanımı, sofraya düzeni modern çağın değerlerinin sorgulanmasıyla ilişkilidir. Burada hayatın hemen her sahasında insanlararası yakınlaşmanın önüne geçen teknolojinin geldiği son noktadan bahsetmek gerekir. Özellikle de tarımsal toplumun durağan yapısından uzaklaşarak sanayileşme ile birlikte zamanın giderek daha fazla parçalandığı hız çağının bir sonucu olarak kabul edebileceğimiz 'görme'nin yerini 'göz atma'nın almaya başladığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda karmaşık ortamların gürültüsünde, koşuşturmacasında bilincini toparlayamayan bireylerin psikolojik pek çok sorununun son zamanlarda artış gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Diğer taraftan teknolojik gelişmelerle birlikte görüntü merkezli dünyada ortaya çıkan sanal yakınlık nedeniyle özlem, sevgi, aşk, umut, hasret gibi duyguların değişip unutulduğu kaotik, sanal gerçekliğin hâkimiyetindeki siber ortamların insanların iç huzurunu kaçırmaya ve güven duygusunu yitirmeye yetecek gerekçeler olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sebeple modernizmin yarım kalmışlığını düşünen postmodernistler, öncelikle modern dünyanın her türlü seçkinciliğine karşı sıradanlığı yücelterek popülistliği savunup farklılıkları gözetilen bireye daha serbest yaşayacağı bir dünya sunmaya çalışırlar. Oğuz Atay bu arzuyu şöyle açıklar:

Herkes istediği mesleği seçecektir. Ressam olmak isteyenler reklamcı, yazar olmak isteyenler mühendis, mimar olmak isteyenler iktisatçı, meyhaneci olmak isteyenler hukukçu, hukukçu

olmak isteyenler tezgâhtar, adam olmak isteyenler uşak ve dilediği gibi yaşamak isteyenler rezil olmayacaklardır.

Delilerle alay edilmeyecektir. Mahalle çocukları böylelerinin peşine takılmayacaktır.

Para kazanmayanlara serseri denilmeyecektir.

Babalar, kızlarını her çeşit vereceklerdir.

Sokak köpeklerinin durumu düzeltilecektir.

Çocuklar, masallarda Allah'ın vereceği cezalarla korkutulmayacaktır.

Taşradan gelenler, şehirde doğmaktan başka meziyetleri olmayanlar tarafından hor görülmecektir.

Kurnazlık ortadan kalkacaktır. Bu konuda sıkı tedbirler alınacaktır. Yüreğimizi ezen bu sıkıntı, başımızdaki bu ağırlık kalkacaktır. O zaman, bin yıllık saltanat başlayacaktır. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha, bin yıl daha... (*Tutunamayanlar*: 241).

Postmodern bakış açısıyla kaleme alınan *Tutunamayanlar*'da anlatı boyunca modern akıl merkezli programlanmış tek tip düşünme şekline tepki gösterilmiştir. Anlatıda modern çağın normlarından tek kurtuluş yolu olarak kabul edebileceğimiz ve 21. yüzyılın en önemli sorunları hâline gelen panik atak, mutsuzluk, doyumsuzluk gibi pek çok psikolojik sorunun artık günümüzde sıradan bir hâle geldiği vurgulanmaktadır. Modern gerçekliğin önemini kaybetmesiyle ortaya çıkan parçalanmış bir dünya ve sağlıklı bedenler bireyin kontrolünü kaybetmesine neden olan şizofreni gibi hastalıkları da tetiklemiştir. Çünkü modern dönemde yabancılaşma ile yüz yüze gelmeye başlayan bireyin zamanla kendi içine kapanarak bu tarz hastalıklara yakalanması kaçınılmaz bir son olarak düşünülebilir. Ayrıca tüm bu değişimin ötesinde modern çağın sinsî saldırılarından biri olan yabancılaşma duygusunun postmodern çağda yerini fragmanlaşmaya bıraktığı görülmektedir (Kızıler, 2006: 126). Postmodern felsefeye göre kaleme alınan *Gölgesizler*'de toplumdan kendini soyutlayan Cennet'in oğlu'nun zayıf, çelimsiz vücudunun bu görüntüsünü kahramanın ruh ve beden yapısı ilişkisiyle açıklamak mümkündür. Bu bağlamda postmodern çağda silikleşen öznenin bu hâli hem hayata tam olarak geçiremediği varoluşa ilgili sorgulama sürecinin hem de bireysel direnişinin bir yansıması şeklinde fragmanlaşan bedeninin kanıtıdır.

Modern bireyin psikolojik ve bedensel değişiminin yanı sıra Hasan Aydoğdu'nun da ifade ettiği üzere modernleşme ile birlikte zamanla tarihinden, kültüründen, değerlerinden yoksun, çoğunlukla deformasyona uğrayan yapay kimliğe sahip insanlarda artış gözlenmektedir: "Kimlik, bireysel kültürünün bir başarısı olarak özerk bir yapıda olmasına rağmen rasyonelleşme, bürokratikleşme, aşırı toplumsal süreçler ve

tüketicileşen bir kitle toplum yüzünden parçalanmakta ve referanslarını yitirmektedir” (Aydoğdu, 2004: 140). Modernleşme sürecinde kendi değerlerimize sırt dönmeyen yanlışlığına sıkça yer verilen postmodern anlatılarda, bireyler üzerindeki tahribatı önleyebilmek için halkın değerlerinin ve kültürel özelliklerinin korunması gerektiği savunulur. Orhan Pamuk’un da *Kara Kitap*’ta açıkça ifade ettiği gibi “Kendileri olamayan bütün kavimler, bir ötekini taklit eden bütün uygarlıklar, başkalarının hikâyeleriyle mutlu olabilen bütün milletler yıkılmaya, yok olmaya, unutulmaya mahkûmdurlar” (*Kara Kitap*: 412).

Modern dünyada kendini yersiz, yurtsuz hissetmeye başlayan ve değersizleştirildiğini düşünen insanoğlu için yaşam oldukça zor bir hâl almaya başlamıştır: “Bu memleket boğuyor milleti, herkeste altı karış surat, ağzını açan da sadece şikâyet şikâyet, aa artık! Hadi birlikte kaçalım buralardan yabancı yerlerden birine...” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 157). Rasyonelliğe de bağlı olarak toplumsal yaşamın yasalarla düzenlenmesini arzulayan modernistler farklı olana kıymet vermezler. Bu sebeple Cevat Özyurt’un da belirttiği üzere modern çağın sonunda ruhsal farkındalıklar ortadan kalkmış ahlâkî yozlaşma hız kazanmıştır: “Ahlâk kurallarının yerini piyasa ekonomisinin değerleri ve insan haklarına kaynaklık eden evrensel etik değerler almıştır” (Özyurt, 2007: 124). Bu durum ise yaşamı kolaylaştırmanın ötesinde pek çok sorunu beraberinde doğurmuştur. Söz gelişi Charlie Chaplin’in “Modern Zamanlar” adlı filminde Şarlo karakterinin fabrikada kayarak hareket eden sistem üzerinde tek düze bir işlemleri makine gibi hiç durmadan yapışı modernleşme sürecinin sancılara işaret eder. Necip Fazıl Kısakürek de *İmân ve Aksiyon* adlı kitabında “Modern Zamanlar” adlı filmdeki yemek sahnesine yer vererek modernleşme sürecinin birey üzerindeki tahribatına ışık tutar:

Makine... İşte muazzam bir dâva!.. Görüyoruz ki, devrimizde tümen tümen makine var... Onlar, Garp felsefesinde makinenin yerini bile bilmezler. Ruhçu, (İdealist, spiritüalist) bir Garp mütefekkirinin gözünde makine, mankafa bir şeydir. Dünyanın en ahmak adamının tırnağını keserek gösterdiği makine kabiliyetini gösterebilecek bir makine, daha icat edilmemiştir ve edilemez. Çünkü makine düpedüz fikrin, düpedüz bir çizgi üzerinde dondurulmuş, tek vecheli basit faide planına indirilmiş, kemmiyette galip, keyfiyette mağlûb, asla girifte sarkamayan ve değişik yönlerde sapamayan, miskin bir timsaldir. Ve nihayet, her keyfiyeti fikre bırakan kemmiyette son derece kuvvetli bir köledir. Hâlbuki yine makine, materyalist ve komünistlerin gözünde bir ideal, bir put...

Ve erişilmesi gereken bir kemal zirvesi, -haşa- Tanrı... Üstün Batı adamının gözündeki makineye bir misal göstermek lazımsa, meşhur komik (Şarlo)yu ele alabiliriz. (Şarlo) deyip geçmeyelim; son asrın en büyük filozofu, bir eserinde, ona koca bir yer ayırmıştır. (Şarlo), gülünç ve tezdadlı anılarımızı yakalayıp kahrkaha planına aksettirmek suretiyle, yepyeni bir his

metodu içinde en derin hakikatleri kurcalamış büyük bir tahlilci, büyük bir mütefekkir. Ona komünist derler; yalan!.. O, sadece zaafa hücum eden kıyak bir Yahudidir ve nerede yanlış, sakatı, aptalı, gülüncü bulursa oraya çullanır. Onun içindir ki, en çok yanlışlar ve tezadlarla dolu olan liberal dünyaya, sonra da onun tepkisi faşist âleme saldırmış ve bu yüzden, komünistlerin propagandasıyla, onlardan biri sanılmıştır. Hâlbuki onun materyalizme ve dolayısıyla komünizme hücumu, evvelkilerden çok daha acı... Misalimiz eski konferanslarda da var. Bakınız, maddecilerin putlaştırdığı makineyi, (Şarlo), tek sahne içinde nasıl rezilleştiriyor: (Şarlo)nun bir filminde, her işi makineleştirmiş bir diyardayız. Amerika'ya da uyabilir, Rusya'ya da... Vakit kaybettirmek için, işçilerin önüne, yemek yedirici bir makine gelir. İki kollu makinenin bir kolu ağıza yemeği verir, bir kolu da yemek yenildikten sonra dudaktan silinmek vazifesine memur olarak bekler. Ağıza yemek veren kol bozulmuştur. Yemekler, havada uçuşarak yere dökülür. Fakat tabakların olanca sermayesi yere döküldükten sonra, öbür kol harekete geçer ve aç adamın ağzını siler. İşte makine!.. Buyurun; makinenin, fikir ve ruh isnat edilen biçare demir parçalarının ahmaklık derecesini görün! (Kısakürek, 2012: 12-13).

Postmodern süreçteki çeşitli itirazlarla modernizmin araçsal akıl merkezli mekanikleşen toplumu organik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Özellikle de pek çok imkân sunmasına rağmen beklentilerin gerçekleşmeyişiyile alakalı olarak insanlar arası güvenin, mahremiyetin, samimiyetin daha fazla çürümeye başladığı modern şehirlerin büyük risklerle yüz yüze kalınan kalabalık ve kaotik görünümü oldukça kaygı vericidir. Söz gelişi birbirini tanımayan, kopuk, her şeye duyarsızlaşan yabancı kitlelerin ve yığınların meydana geldiği büyük şehirlerin karmaşasından kendini korumaya çalışan birey a-sosyal bir davranışa bürünür. Ayrıca sürekli temkinli olmak zorunda kalan büyük şehirlerdeki insanlar, toplumdan kendilerini soyutlamak suretiyle güvensizlik duygusunu öteleme imkânı bulurlar. Modern çağın sonuna doğru bireyleri yeni değer arayışına yönelten bu değişimle de modern toplum düzeni buharlaşarak günümüzde onun yerini kitleler almıştır. Metin Kaçan, *Fındık Sekiz*'de sosyal hayatta yaşanan değişimi şöyle eleştirmiştir:

Oynayanlar, mesleklerinde profesyoneldi. Mimarlar, bankacılar, tornacılar, borsacılar, karikatüristler, nihilistler, fütüristler, mankenler, canlı ve cansız şekiller, gölgeler, buğular... (...) Öyle bir toplumdur ki bu, herkes birbirini iç çamaşırındaki lekeye, markaya, desene kadar yakından tanıyor ama üçüncü şahıslara bir şey çaktırılmıyordu. Ahlâkî çöküntünün, sosyal zehirlenmenin, ruhsal zehirlenmenin adı *bağımsızlık* ya da *özgürlük*tü (*Fındık Sekiz*: 1-2).

Postmodernist yazarlar büyüğü bozulmuş, üretime ve tüketime yönelik modern çağda ortaya çıkan birey merkezli bir hayatın sorgulanmasına zemin hazırlayan ya da kaynaklık eden sistemlere dikkat çekerler. Postmodernistler özellikle de toplumsal çürümenin nedenlerinden sayılabilecek olan ekonomik kaygıların, siyasî yaptırımların ve kentsoylu yaşama biçiminin yırtıcılığına, milyonlarca insanı sömürüp tüketişine, yokluğa sevk edişine yönelik başkaldırılarda bulunmuşlardır. Her geçen gün toplumda artan şiddet eğilimleri, kapkaççılık/hırsızlık, çeteleşme gibi olgular ise modern siyasî

anlayışların ve kuralların çözülüşünün bir göstergesi olarak düşünülebilir. Çoğulcu yapısıyla kozmopolit bir toplumu önceleyen postmodernistlerin bu konuda oldukça hassas davrandıkları görülmektedir. Özellikle de şehirli aydının bunalımları postmodern anlatıların pek çoğunda işlenen bir konudur. Aslında Tanzimat devri romanlarından itibaren toplumun faydasına çalışmak isteyen şehirli aydınların pek çok bunalımına edebî metinlerde yer verilmiştir. Söz gelişi Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâatun Bey ve Rakım Efendi* adlı romanındaki Rakım Efendi ve Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* adlı romanındaki Ahmet Cemil karakterlerinin modern şehir hayatındaki yaşam mücadeleleri ve ruhî bunalımları bu hususa örnek teşkil eder (Narlı, 2012: 173-180). Mehmet Narlı'nın da belirttiği üzere 1960'lara gelindiğinde ise aydınların, toplumsal değil de daha çok bireysel buhranların üstesinden gelmeye çalıştıklarını ifade etmek mümkündür.

Bir kısmı uğruna savaştıkları ideolojik değerlerle birlikte yenilgiye, ihanete, baskıya uğrayan; maddileşen ve sıradanlaşan ilişkilerle başa çıkamayan; bir kısmı felsefeyle hayat arasında kalan, inançlarındaki merkez kuvveti kaybeden aydınlardır. Birbirinden farklı görünseler bile, bu aydınları 'modern insanın bunalımı' noktasında birleştirmek mümkündür (Narlı, 2012: 174).

Aydınların modernleşme sürecinin yanlışlarına yönelik itirazlarını modern insanın en önemli sorunlarından biri olan bireysel varoluş problemiyle ilişkilendirmek mümkündür. Bu sebeple postmodern çağda sorunlarının üstesinden gelemeyerek kendilerini yaşamdan soyutlayan aydınların, çıktıkları yolda 'bireyleşim'/'ruhsal büyüme' sürecine girerek köklerine bağlanmak şeklinde hayata tutunmayı amaçladıkları görülmektedir. Söz gelişi yaşamın anlamının ve varoluş nedeninin sorgulandığı *Gölgesizler*'de Cennet'in oğlu'nun "Kaar neden yağaar kaaarr" şeklinde kullandığı leitmotif, modern çağın ardından ortaya çıkan bireysel varlık-yokluk sorunsalıyla ilişkilendirilebilir. Modern çağın en göze çarpan özelliklerinden biri olan, ardı arkası kesilmeyen bir koşturmaca, telaş, değişim ve hızlı yaşamın çoğunluğu içindeki bir parçalanmayla da açıklayabileceğimiz bireyin varoluş sorunu her dönemde farklı şekillerde teşekkül etmiştir. Diğer taraftan her geçen gün daha fazla insanın sanal odalarda -tanıdık, tanımadık- pek çok kişiyle konuşuyor olması ise bedeninin iletişime dâhil olamayışı ve dokunma yoluyla güçlenen duygusal bağların kaybolması anlamına gelmektedir. Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta bireyler arasındaki kopukluğa ve ahlâkî yozlaşmaya eleştirel bir üslûpla şöyle dikkat çeker:

O zamanlar pavyon da memleket gibi s tlimanmış, gençler birbirlerini sokakta kurşunlamaz,  perler, bayramlarda birbirlerine bomba değil şekerli paket yollarlarmış. Kızla oğlan da mutluymuşlar. Kızın babası aniden öldüğü için, aynı evde yaşar, ama ayrı yataklarda yatarlar, dört gözle evlenecekleri günü beklerlermiş (*Kara Kitap*: 165).

Vücut sıcaklığının duyulmasını engelleyen cam ekranın ardındaki böylesi bir ortamda elbette ki kişiler arası iletişim eskiye nazaran sıradan, mesafeli ve samimiyetten uzaklaşan bir yapı kazanır. Bu bağlamda Hasan Aydoğdu'nun da belirttiği üzere duygularını kaybeden, bedenini metalaştıran, çağın sorunlarından kaçamayan ve zamanla aynileşerek kaybolmaya başlayan modern öznenin görüntüsünden yola çıkararak postmodernizmin insanlığın geldiği son evre olduğunu ifade etmek mümkündür:

Araçsal aklın hedefi maksimum verimlilik olduğu için özneyi ve kimliği tek taraflı olarak tükettiğinden, onu zenginleştireceğim derken kimlik merkezli metafizik-antik ve sosyo-psiki  çatışmaların içine itecektir. şu halde modern kimlik, modern aklın bir simgesi olarak öznenin yaratıcı bir kısmı gibi görünmesine rağmen ta başlangıçta bireyde bir anlam yitimi, etik ve özgürlük sorunları ile hedef kayması meydana getirmiştir. Böylece modernite, aklın gelişmesine imkân verdiği ve hedeflediği özneyi bizzat kendisi yıkacaktır (Aydoğdu, 2004: 133).

Klavyenin önünde ışık hızıyla hemen her yere ulaşan fakat mutsuzluktan da bir türlü kurtulamayan günümüz öznesinin bu hâli çağın en büyük talihsizliği olarak düşünülebilir. Özellikle de kendilerini sosyal, tarihî bir özne olarak ifade etmekten yoksun, afaziden muzdarip kişilerin varlık kaybını ve modern dünyanın -gizli- esaretini önleyebilmek için öncelikle bireysel dönüşümü sağlayacak büyük aşkların, k  k mutlulukların, doğal yaşamın tekrar hayata geçirilmesi gerekmektedir. Söz gelişi kendine verilen hakların aksine içi boşaltılmış bir varlığa dönüşen modern öznenin çıkmazlarına anlatılarında yer veren Metin Kaçan, *Fındık Sekiz*'de Sevda şaşsında bu gibi sorunlara dikkat çeker:

O tasarlanmış bir özgürlükten yana değildi; kuş gibi, böcek gibi,  ilek gibi yaşamadan yanaydı. Milyonlar a insanın gereksiz tüketim çılgınlığının yanında kendine öyle mütevazi bir yaşam seçmesinin tek nedeni vardı: Aşk. (*Fındık Sekiz*: 8).

Modern yaşama ayak uyduramayan Sevda şaşsında modernizmin araçsal akıl merkezli mekanikleşen, bir  rnekleştirilen toplum yapısının sorgulandığı *Fındık Sekiz*'de, bozulan hayat tarzının ve toplumsal yapının düzenlenmesinde yeniden organik bir niteliğe kavuşmak gerekliliği vurgulanmaktadır. Çünkü modernizmle birlikte bireysel özgürlüğün yanı sıra bireyin toplumsal rollerinde de değişmeler yaşanmıştır. Öyle ki modern felsefenin iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin, zengin-fakir gibi sınıflandırmaları postmodern evrede işlevsizleştirilir ve bu süreçte böylesi yorumlarda bulunmak neredeyse imkânsız bir hâl alır. Bireyin  zg rleştirildiği modern dünyada

refah seviyesini kısıtlayan pek çok temel hak ve hürriyetin böylesi sınıflandırmalarla vaat edilenin aksine zaman içinde keyfi yasalara tabi olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle de yaşamla çalışma hayatının da birbirinden ayrılmasının bu değişimde büyük payı vardır. Kamu düzenini sağlamak için kullanılan yasaların ise bireylere bazı baskılar dayattığını ifade etmek mümkündür. Söz gelişi Hilmi Yavuz'un *Üç Anlatı*'sında modern yaşam tarzının tek tipleştirdiği modellerden biri olan Fehmi K. şahsında yaşamla ilgili düzenlemeleri içeren yasaların bireysel özgürlükleri kısıtlayan yönüne de yer verilmektedir:

Fehmi K.'nın, küçücük ve sıkıca düğümlediği kravatını biraz olsun gevşetmeyi düşünmeden ve ceketinin düğmelerini çözmeden yoluna devam ettiğine bakılırsa, ödün vermez bir bürokrat olduğu rahatlıkla söylenebilir (*Üç Anlatı*: 81).

Toplumda her türlü bütünlükçü yapıyı reddeden postmodernistler, bu şekilde belirlenmiş toplumsal kuralların aksine nasıl hissediyorlarsa öyle yaşamayı arzularlar. Meselâ *Üç Anlatı*'da modern hayatın tekdüze yaşamlarının eleştirisi şöyle yapılmaktadır: “Fehmi K. inanılmaz bir tekdüzelik meraklısıydı ve bu işe gireli beri, özetle on beş yıldır, hep aynı şarkıyı mırıldanmaktaydı” (*Üç Anlatı*: 85).

Modern dünyanın meydana getirdiği ve ciddi bunalımlara sebep olan güvensiz, kaotik ortamlar aynı zamanda toplumu belli kurallar çerçevesinde yönlendirmenin mümkün olmayacağını açık bir göstergesidir. Jale Parla'nın da ifade ettiği gibi yirminci yüzyılın romanı saatin tiktaklarına ve standart yaşamlara savaş açmıştır (Parla, 2013: 264). *Üç Anlatı*'da modernleşme sürecinde insanlığın zaman kavramına nasıl alıştırıldığı şöyle anlatılmaktadır: “Sofadaki büyük duvar saati bir kere vurdu. ‘Acaba saat kaç?’ Yarım mı, bir mi, bir buçuk mu? Yarım saatlerde bir kere vurduğu için, gecenin bu bölümünü bir türlü kesinlikle öğrenemeyeceğini düşündü” (*Üç Anlatı*: 43).

Programlanmış hayatlarda kendini doğru ifade edemeyen modern birey sağlıklı bir benlik duygusundan da uzaklaşmıştır. *Üç Anlatı*'da ayrıca anlık tüketim hızının tatmin sürecinin de oldukça sınırlı olmasına vurgu yapılmaktadır. Zihinsel zamanın önem kazandığı modern çağda görmezden gelinerek ihmal edilen ruhsal zamanla arasındaki mesafenin uzadığı modern dünyanın tüketim odaklı, hızı önceleyen yapısı sorgulanmaktadır. Böylelikle pek çok deformasyona sebep olan ve modernizm sonrasında oluşturulan toplumsal ‘ben’den ayrılarak tıpkı klâsik evrede olduğu gibi bireysel ‘ben’e yönelinmesi gerektiği savunulmaktadır. Çünkü Touraine'nin de ifade

ettiği gibi modern çağda bilginin ilerlemesinin yarattığı etkilerin bütününden başka bir şey olmayan modern toplumun, insanların farklılıklarını görmeyen her türlü bütünlükçü yapısının reddi, mutlak değerlere isyan eden insanoğluna doğadaki kuşlar, böcekler gibi özgür bir yaşam sunacaktır (Touraine, 2012: 51). Neticede bu gibi sorunlardan hareket eden postmodernistler çözülme hızını asgari seviyeye indirmek için ben merkezli popüler bir kültür üretmişlerdir. Fakat toplumsal benden bireysel benliğe geri dönüşün de çeşitli sorunlar doğurduğu ortadadır. Söz gelişi zamanın çoğunu ya teknolojik araçlar karşısında ya da iş hayatında geçiren bireyler için toplumdan kopuş hızı oldukça yüksektir. Bencillikle de bütünleşen bu durum artık çağımızda iyilik yerine yükselme arzusunun hırsıyla zalimliğin iş başına geçmesine neden olmuştur. Elbette ki bu çözülme *Tutunamayan*'lar da eleştirildiği gibi iş ahlâkını da olumsuz yönde etkilemiştir:

‘Genç adam bir baraj inşaatı yapmaktadır. Kadının lüksüne ve israfına para yetiştiremeyen zavallı adam, inşaatın malzemesinden çalmaya başlıyor.’ Turgut kadına, sonra gelirsın, anlamında bir işaret yaptı. ‘Hırsızlığa alışıyor.’ Müteahhitlerin neden çaldığını da öğrendik bu arada. ‘O kocaman barajın betonuna putrel yerine, tahta parçaları koyuyor boyayıp. Hey gidi koca müteahhit! Anadolu’nun sellerine, iki tahta parçası dayanır mı?’ (*Tutunamayanlar*: 257).

Postmodernizmin bir üretimi olan kitle toplumlarında ve endüstriyel kapitalizmde bireyler kendilerini sadece ait oldukları toplumsal normlara göre tanımlamaktan uzaklaşarak daha çok homojenleşirler. Bu durum ise modernizmin ideal toplum kurma çabasının başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Postmodernistler her ne kadar modern çağın hemen fark edilemeyen, sinsice insanlığa nüfuz ettiği bu gibi meselelerini sorgulasalar da çözüm süreci için çeşitli önerilerde bulunmamışlardır. Mustafa Apaydın’ın da belirttiği üzere postmodernistler bu şekilde bireysel yorumun esas olduğu, ideallerden arındırılmış yeni bir dünya inşa etmeyi arzularlar: “İdealsizleştirilmeye çalışılan toplumda, hedonizm en geçerli yaşama biçimi olarak sunulmaktadır” (Apaydın, 2009: 31).

Sanayi toplumlarında yaşanan hızlı değişimle geleneksel olan hemen her şeye sırtını dönen insanoğlu için geçmişin ve anın değil geleceğin önemli olduğu dünya tasarısı postmodernistler tarafından eleştirilmiştir. Çünkü geleneksel değerlerin yeniden hatırlanmasının öncelendiği post-seküler dönemde modern ve klâsik hayat tarzlarının harmanlanması sonucu daha yaşanılabilir yeni bir dünya tasarlanmaktadır. Bu bağlamda sanayileşmeyle birlikte tarımsal ekonomiye dayalı insan gücünün önemi azalır ve insanların paraya duyduğu ihtiyaç hız kazanır. Artık aile ve ev içindeki üretimler yerini fabrikalara ya da daha küçük işletmelere devreder. İnsanlar da paraya duydukları

ihtiyaçları karşılayabilmek için evlerinin ve tarlalarının yerine artık seri üretimini yapıldığı fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır.

Üretim odaklı sanayi üretimini koşulları, dayanışma ve dostluk duygularından çok, bireyler arasında saldırganlık, egemenlik, rekabet, savaş ve emperyalist sömürü iilişisini besliyor ve ‘her bir bireyi diğeriinin karşısına koyan’ yeni bir toplumsal düzeni doğuruyordu (Talu, 2010: 144).

Talu’nun da ifade ettiğii gibi oğii kez ekonomik sistemlere dayalı mükemmel, totaliter toplum düzeninde geleceğie yatırım yapma kaygısı insanlar arası rekabete ve bencilliğie yol açmıştır. Bu sebeple postmodernistler her türlü faaliyette bireysel girişimin nemsendiğii insan eylemleriyle ve gelecek kaygısının çok yoğun bir şekilde yaşanmadığı, anın nemsendiğii yeni bir dünya düzeni oluşturmayı isterler.

Seri üretimini başladığii sanayileşme sonrasında yaşanan hızlı değiişim sürecinin cemiyet hayatındaki olumlu ve olumsuz tesirleri postmodern metinlerde daha çok meydana getirdiğii sorunlarla birlikte ele alınmıştır. Böylelikle geleneksel olan hemen her şeye sırtını dönerek geleceğii önemseyen modernistlerin aksine postmodernistler, geçmişle anı birleştirerek geleceğie yönelik tasarılar, planlarda bulunmaktan kaçınırlar. Elbette ki zamana ve yaşama yönelik bu değiişim hem modern çağda hem de günümüzde bireysel mutluluğii karşılamaya yönelik ihtiyaçlara tam anlamıyla cevap veremez. Bu sebeple yirmi dört saatlik zaman dilimine ayrılan günün istilasından ve programlı hayatından ayrılış zamanın akışında kaybolan kişileri tekrar doğal olana yönlendirecektir. Hasan Ali Toptaş *Puslu Kıtalar Atlası*’nda modern sistemin oluşturduğii zaman dilimlerinin dışına çıkararak geleneksel zaman kavramına yer verilmiştir: “Horozlar ötmeye başlamış, doğru uçtu ve evlerinin penceresinden girdiğinde babası gördü” (*Puslu Kıtalar Atlası*: 48). Anlatıda Bünyamin’in sabah horozların tşyle birlikte kalkması tesadüfi bir durum değildir. Yazar bu şekilde güneşin ve ayın seyrini takip etmekten uzaklaşarak döngüsel zamandan ayrı kendilerini saatlere göre ayarlayanların çoğunlukla dış dünyanın rutin ritmine kapılmasını eleştirmektedir. Çünkü tarihsel ve zamana yönelik bilginin tartışılmaya başlandığii postmodern çağda ortak tarihsel şuurun sanal olduğii düşülmeye başlanmıştır: “Böylece atık tarih büyük harfle yazılan bilimsel hüviyetinden kurtulacak, artık sadece büyük adamların değil: küçük insanların da tarihi yazılabilecektir. Bu da tarihin küçük harfe indirgenmesi anlamına gelecektir” (Koçakoğlu, 2012: 64). İhsan Oktay Anar böylelikle tasarlanmış hayatın dışına çıkararak kendi duygularına göre yaşayanların daha mutlu

olduklarını ve benlik duygularının geliştiğini ifade etmek ister. Zamanın sınırlarını aşmaktan uzaklaştırılan bir varlık hâline dönüşen modern birey, bu durum karşısında girmiş olduğu çıkmazdan kurtulmak için bazen hazlara aşırı düşkünlük, ahlâkî yozlaşma gibi -saatlerce çalışmak yerine hırsızlık, dolandırıcılık yapmak şeklinde- beklenmedik sonuçlarla güç kazanmayı arzular. Söz gelişi Oğuz Atay modernleşme sürecinin en yoğun şekilde yaşandığı 1940 sonrası Türkiye’inde yaşanan değişmelere ve ahlâkî çöküntüye şöyle dikkat çeker: “Bazı ileri fikirli gençler büyüklerin yanında sigara içiyor ve onlara sen diye hitabet ediyor” (*Tutunamayanlar*: 227).

Modernitenin total felsefesine, bilimsel bilgi tekeline karşı çoğulculuğun, yerelliğin ve özgürleşmenin ön plana çıkarıldığı postmodern durumda artık ânı dolu dolu yaşamak esastır (Aslan; Yılmaz: 2001: 93). Fakat uygarlık denen sistemde ortaya çıkan empati yoksunu, bencil bireylerdeki güce ulaşma isteği ve sistem içinde hareket etme zorunluluğu yoğun çalışma koşullarına yol açar. Kişisel olanı mı yoksa iş hayatını mı tercih etmesi konusunda kafası karışan bireyi mutlu eden tek şey çalışma hayatını da meşrulaştıran yapısıyla ekonomik özgürlüğün kaynağı paradır. Ayrıca postmodernistler yerelliğe ve farklılığa vurgu yaptıkları için birbirine üstünlük kurarak kendine varlık zemini hazırlayan modern düşüncenin bu yönelimini onun olumsuz taraflarından biri olarak düşünürler. Söz gelişi modern evrede düşüncenin bedenden, aklın duygudan, kültürün doğadan daha üstün oluşu postmodern evrede oldukça büyük bir sorundur. Bilimin daha sağlam, tarafsız bir zeminde oluşumu için doğadan ve bireysel duygulardan arındırılma düşüncesi ise modernizmin olumsuz bir yönüdür. Söz gelişi günün ilerleyen saatleri olmasına rağmen Turgut Özben’in ifade ettiği gibi ‘Bilinmeyen kurallarla yönetilen bir ülke’ olarak tanımlanan devlet kurumundaki aksaklıklar çağımızın kaybedilen hatta feda edilen değer boşluklarıyla ilişkilidir:

Bütün memurlar daha gazetelerini okuyorlardı, çaylarını içiyorlardı, masalarını düzeltiyorlardı; ceket çıkarma talimatı henüz gelmediğinden ceketleriyle oturuyorlardı, adamı yakalamışlar bizim zamlardan bir haber yok dün akşam başıma gelenleri sormayın diyorlardı; hademeler, kapıların önünde iş sahiplerinin evrakını masadan masaya odadan odaya taşımak için bahşişlerini bekliyorlardı. (...) Daire, o battal kütle, yavaş yavaş yavaş geriniyor, uyanıyordu: şefler daha otobüs duraklarında vasıta bekliyorlardı, müdürler, evlerinde kahvaltı ediyorlardı, umum müdürler uyuyorlardı, bir yolu bulup rapor alabilen küçük memurlar hiç gelmiyorlar, evlerinde öteberi tamir ediyorlardı (*Tutunamayanlar*: 291).

Görüldüğü gibi postmodern anlatıların pek çoğunda toplumsal değerlerle çatışan, bunalan, yalnızlaşan, yabancılaşan, sıradanlaşan, silikleşen, karamsar, köksüzleşen

kahramanların davranış biçimleriyle ölüm, intihar, hayatın anlamı ve anlamsızlığı gibi kavramlar sorgulanarak incelenir.

Hayatımızı şekillendiren teknolojik gelişmelerin ve iş hayatının insanı yalıtarak toplumdan uzaklaştıran gayri şahsi yapısı, yeni sosyal meselelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz gelişi Dilek Çelik'in belirttiği üzere bireyleşmeyle belli kullara göre yaşamayı önceleyen toplumsal bir yaşam tasarısı aynı zamanda modern çağın sonunda yozlaştırıcı yapısıyla dünyanın, ekolojik dengesini bozarak evrensel bir köy hâline gelmesine sebep olmuştur: "Postmodern kuramcılarının görüşlerine göre, gelişmiş toplum insanlarında, II. Dünya Savaşı ve Endüstri Devrimi'nden sonra bir kaos düşüncesi ve güvensizlik ortamı oluşmuştur" (Çelik, 2005: 41).

Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Neo-Liberalizmin de etkisiyle yaşanan hayal kırıklığı toplumlarda kültürel karmaşaya yol açmıştır. Çünkü artık dünyanın gerçekleri TV, internet, görsel medya ile daha hızlı ve yaygın şekilde görünür kılınmaya başlanmıştır. Diğer yandan kaotik ve travmatik ortamda modernizme inançlarını kaybetmeye başlayan insanlar politik, sosyo-ekonomik, kültürel yönlerden çağın sorunlarını incelerler. Günümüze kadar milyonlarca insanın savaşlarda ölmüş olması düşüncesi bile modernliğin mutlu ve güvenli bir dünya kurma amacının başarısızlıkla sonuçlandığını hatta insanların ona inanma hevesinin kırıldığını gösterir. Bilginin yerine postmodern çağda anlık durumların ve hazların önemszenmesi ise bu değişimin bir sonucudur. Farklı olana kıymet vermeyen modernitenin aksine postmodernistler farklılıkları ve aykırılıkları bir zenginlik olarak görmüşlerdir. Aslında bu düşünceyle pek çok değere yaşam alanı sunarken aynı zamanda modern çağın düzenli yapısının karşısına kaotik ortamlara da zemin hazırlanmıştır. Modernizmi itibarsızlaştırma çabalarıyla da ilişkilendirilebilecek olan bu itaatsizlik sürecinin meydana getirdiği kaos ortamının postmodern dünya görüşünde hem arzulanan bir durum olduğunu hem de çağımızda modern evreden daha fazla yıkıcı boyutlara geldiğini ifade etmek mümkündür. *Bin Hüzünlü Haz*'da modern hayatın şaşaaası içindeki çürümüşlüğe şöyle dikkat çekilir:

Taş döşeli sokaklardan büyük büyük caddelere, şehrin tepelere doğru tırmanan boz bulanık görüntüsüne, bu görüntüyü ayakta tutan gürültüsüne, derinlere çöken kirine, kapılardan taşıp parkları ve meydanları tıklım tıklım dolduran apartman yalnızlıklarına, kapılara karışmış iri gözlü cüceler gibi bu yalnızlıkların gölgesinden uzak uzak bakan çocuklara, sonra sabahtan akşama dek bir yerden bir yere çeşitli bahaneler ve külüstür otobüslerle taşınan insan suretindeki sıkıntılara, bu sıkıntıları süsleyen şarkılarla kitaplara, karanlık sokaklarda karanlık

sakallarıyla dolaşan beli silahlı adamlara, yıkıldı yıkılacak işhanlarına, beti bereketi uçmuş tozlu dükkânlara, harap çarşılar, renk renk ışıklar içinde yüzen lüks alışveriş merkezlerine, buralara girip çıkan ıssız kadınlara ve yüzlerini hiç görmediğim daha milyonlarca insanla milyonlarca eşyaya kadar hemen hemen ve her şey bir an için bende yaşamıştı sanki... (Bin Hüzünlü Haz: 129).

16. yüzyılda Amerika'nın keşfiyle birlikte ortaya çıktığı düşünülen kapitalizmin olumsuz yönlerinden biri olan küreselleşme Sezgin Kızılcıkel'in de belirttiği gibi yaşam, ekonomi, siyaset, bilim, teknoloji, kültür, insan ilişkileri gibi hemen her alandaki değişimle ilişkilidir: “Küreselleşme Soğuk Savaş sonrası dünyada oluşan uluslararası ekonomik ilişkilerdir. Onu, rekabetçi ekonomik sistemin (kapitalizmin) dünya ölçeğinde yayılması ve egemenliğinin artması olarak değerlendirmek daha doğru olur” (Kızılcıkel, 2004: 3-4). Uzak yerleşim yerlerini ve dünya insanını birbirine bağlama etkisine sahip olan küreselleşme arzusu, yaşanan bunalımların, eşitsizliklerin birçoğuna kaynaklık ettiği için günümüzde modern çağdan kopuşa zemin hazırlamıştır (Tunç, 2009: 23). Günlük yaşamda insanları sınıflandırmaya, standartlaştırmaya ve ahlâkî yozlaşmaya sevk eden kapitalizm, emperyalizm, küreselleşme gibi üst anlatılar ise postmodernistlerin şiddetle karşı çıktıkları modern oluşumlardır. Söz gelişi Elif Şafak *Mahrem*'de toplum tarafından ötekileştirilen şişman kadının dış görünüşüyle alay edilmesini standartlaştırılan hayatın ahlâkî yozlaşmasıyla ilişkilendirerek eleştirmiştir. Ayrıca şişmanlığın yadırganmadığı tek yer olan süpermarket görevlisinin çıkar ilişkilerine hizmet eden aşağıdaki tutumuyla kapitalizmin de eleştirisi yapılmıştır.

Dışarıda, şişmanlığımın yadırganmadığı tek yerdi süpermarket, civardaki bütün süpermarketleri bilirdim; civardaki bütün süpermarketler de beni. Ahbablarıymışım gibi candan gülümseyerek karşılardı beni kapıdaki güvenlik görevlileri. Şarküteride peynir salam kesenler, ne zaman önlerinden geçsem muhakkak yeni bir peynir yahut salam tavsiye eder; balık reyonundaki görevli bir tek benim balıklarımı hazırlarken surat asmaz; pastane kısmına bakanlar beni her görüşlerinde baklava börek ikram eder ve en az birkaç çeşit ekmek almamı bekler. (...) Şişmanlığım, pisboğazlığımın özürüydü. Ve süpermarketlerde özürüm hep geçerliydi (*Mahrem*: 82).

Elif Şafak *Mahrem*'de insanları maddî çıkar için ikiyüzlülüğe yönlendiren ekonomik kaygıların yozlaştırıcı etkisini ironik bir şekilde eleştirmiştir. Aynı zamanda çağımızın en önemli sorunlarından biri hâline gelen obeziteye de dikkat çekmiştir. Modernizmle birlikte doğal olan hemen her şeyin tahribiyle değişim geçiren insan bedeninin her geçen gün hastalıklı hücrelere ve organlara sahip olması oldukça önemli bir sorundur. Bu alanda da modern çağın sonunda sanılanın aksine mutluluk yerine dramatik bir sonla karşılaşmıştır. Bu sebeple postmodernistler, bütün gücü elinde bulundurduğunu düşünen modern bireylerin yozlaşmaya başlayan toplum dışı bir

varlığa dönüşmelerini aşırı dünyevileşmeyle bağdaştırırlar. Postmodernistlerin insanlığa rehberlik edecek yeni değerlere dikkat çeken tüm itirazlarına rağmen teknolojiadaki ilerlemelerle doyumsuzluk oranı günümüzde çok daha üst seviyelere yükselmiştir. Söz gelişi hazcı tüketim davranışlarını tetikleyen reklamlar, insanlara vaatler sunarken bir yandan da onları bitmez tükenmez bir ihtiyaçlar zincirine sürükler. Özellikle de kendini yetersiz olarak görmeye başlayan ve hemen her şeye yetişme kaygısı taşıyan, arada kalmış çağımız insanların hayat standardı konusunda beklentilerinin artış göstermesi modernizmin bir başka sorunudur.

İşte böylesi bir değişim Türk toplumunda aşağı yukarı Lale Devri'yle başlayıp Tanzimat ile şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sorunlar ve Sanayi Devrimi'yle birlikte Batı'da başlayan değişim güç dengelerini de altüst etmiştir (Budak, 2008: 230). Öte yandan Batı'nın karşısında geri planda kaldığını düşünen Osmanlı toplumu aydınları Batı'nın medeniyetine ve kültürüne ulaşabilmek için sadece devlet içinde değil toplum bazında da köklü reformlar inşa etmişlerdir. Geleneksel toplum yapısının değişmesiyle başladığını ifade edebileceğimiz modernleşme sürecinin Türkiye'de ne ölçüde başarılı olduğu ise tartışma konusudur. Hatta günümüzdeki çoğu meselenin altındaki temel nedeni; mevcut olan sosyal yapının değişimiyle, toplumun dünya görüşüyle ve hayat tarzında meydana gelen farklılaşmayla ilişkilendirmek mümkündür. Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da geçmişle olan bağların kopararak yeni olana ulaşamayacağını açıkça şöyle ifade eder: “Zaten, bu milletin gerçek değerlerini tanımıyoruz. Kendi öz değerlerimizi ihmal ediyoruz” (*Tutunamayanlar*: 258).

Oğuz Atay'ın da ifade ettiği gibi modernizmle birlikte vaat edilenin aksine kaybedilen bireysel kimlik duygusuna ancak zamanın içinde yaşayarak ve geçmişten bugüne hareket edilerek ulaşılır. İnsanların beklentilerinin, ihtiyaçlarının gözetildiği, farklılıkların olabildiğince desteklendiği postmodern süreçte yerel değerlerin benimsendiği, daha özgür, katılımcı, demokratik bir ortam ve siyaset anlayışı benimsenmektedir. Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*'nda postmodern bir reaksiyon olarak modernizmin sebep olduğu deformasyona ve tek tip kalıpları aşındıran amorf yapılanmaya dikkat çeker:

Kendimden nefretle dolup taşmaktayım insanlığın böyle bir deformasyona, birilerinin yazıp çizdikleri gibi bu derece bir amorflaşma hâline uğramışlığı karşısında!.. (*Dert Dinleme Uzmanı*: 252).

Postmodern çağda dünyanın aldığı amorf yapıya dikkat çeken Adalet Ağaoğlu bu şekilde geçmiş yaşam tarzının da tasfiyesi anlamına gelen modernleşme sürecinin eleştirisini ortak insanî değerleri sorgulayarak yapar. Ötekileştirmekten kaçınarak herkesin sesini duymayı amaçlayan postmodernitler bu bağlamda idealize edilmiş tek-tip insan modeline karşı çıkmışlardır. Benzer bir şekilde anlatılarında modernizmin yerleşik değerlerine başkaldıran Oğuz Atay da modernizmin kuralcı dünyası karşısında kaos ve karmaşayı önceleyerek toplumsal yaşamın yasalarla düzenlenmesine karşı çıkmıştır. Oğuz Atay, tüm bunların karşısına bir isyan göstergesi olarak özensizliği, belirsizlikleri ve bulanıklıkları öne çıkarmıştır. Özellikle de sınıflaşmayı örnek göstererek modern özgürlük kavramının amaçlanan hedefe ulaşmadığına, aslında herkesin vaat edilenden daha eşit haklara sahip olması gerektiğine dikkat çeker:

Kaç yıl sonra başlayacağını henüz bilim adamlarımızın kesinlikle tespit edemediği tunç devri, halkımız için bir altın devri olacaktır. Bir kısım ilahiyatçılara göre bu devir İsa'nın İkinci Gelişi'yle aynı zamana rastlayacaktır.

Tunç devrinde insanlar arasında, birinci sınıf vatandaş, ikinci sınıf vatandaş ve halk şeklinde yapılan ayırım ortadan kalkacaktır.

Umumi nakil vasıtalarında bileçiler, halka, bay ve bayan gibi kaba tabirlerle hitap etmeyeceklerdir. Bozuk para bulunduracaklardır.

Köylüler, en kalın elbiseleriyle, güneş altında çömelerek saatlerce devlet kapısında beklemeyeceklerdir.

Apartman kapıcılarının saltanatı sona erecektir (*Tutunamayanlar*: 240).

Postmodernistlere göre modern dünyanın küresel planları maalesef ki hayatın ritimlerini para gibi güçlere endekslediği için başarılı olamamıştır. Özellikle de Batı toplumları dışındaki diğer toplumlarda tüm bu değişimler modernleşmeden ziyade modernleşme çabaları olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple postmodern süreçte modernizmin birleştirici evrensel görüşleri eleştirilerek bireysel farkındalıklara dikkat çekilmektedir. Özellikle de bu evrede toplumun bir bütün olarak düşünülmesine yönelik pek çok eleştiride bulunulmuştur. Çünkü postmodernistler mutlak bilgiyle toplumsal düzenin sağlanamayacağını düşünürler ve tek elden yönetilen yaşama karşı çıkarlar. Aslında yeni bir toplumsal düzen ve düşünce sürecine girildiği postmodern dönemde, toplumsal birlikteliklerin, tüm farklılıkların göz ardı edilerek yaşanabileceği, yok edilmeye çalışılmadığı bir ortam oluşturulabileceği ortaya konur.

Postmodernistler toplumun çeşitli yasalar üzerine konumlandırılmasına karşıdır. Dolayısıyla onlara göre toplumu bir arada tuttuğuna inanılan kamusal düzen ortak bilinci öldürmektedir. Bu da parçalanmayı, farklılıklardan beslenmeyi öncelerken

toplumun yerine cemaatlerin ve grupların geçmesi anlamına da gelmektedir. Büyüsü bozulmuş, üretime ve tüketime yönelik modern hayatta ortaya çıkan dünyevileştirme ise birey merkezli bir yaşama zemin hazırlar ya da kaynaklık eder.

Neticede artık sıkça duyduğumuz pek çok toplumsal ve bireysel sorun, modernizmle birlikte ortaya çıkan geleneksel hayatla olan çatışmanın bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu durum çoğu kez kimlik sorunu ve değerler çatışması şeklinde postmodern anlatılarda işlenmektedir. Etrafı göremeyecek, kendi duygularını, isteklerini fark edip onlara zaman ayırarak cevap veremeyecek kadar yoğun olan çağımız öznesi maalesef ki farkındalığını yitirmeye başlamıştır. Bu sebeple yabancılaşmanın ve ötekileşmenin sıradan bir durum hâline geldiği modern hız çağında hazır kalıplaşmış ifadelerle, özellikle de sosyal ağlarda sıkça dolaşan aforizmalar ve paylaşılan fotoğraflar aracılığıyla hemen bütün bireysel duyguları ifade etmeye çalışmayla günümüzde kişisel gizliliklerin de ortadan kalkıyor oluşu ne denli kaygı verici bir durumdur. Bu sebeple modernizmin otoriter ve merkeziyetçi dünya görüşü nedeniyle çoğu kez görmezden geldiği merkezin dışındaki -öteki olarak değerlendirilen- farklı alt kültürlerin yaşama biçimleri postmodern söylemle birlikte görülmeye, önemsenmeye başlanır. Yani modernizmin kuralcılığına karşı postmodernizmin kural tanımazlığı ötekileştirilen kültürler içinde kendi varlığını keşfetme sürecine zemin hazırlar. Özellikle de kalabalıkların içinde insanları birleştiren ve aynı zamanda herkesin birbirini düşündüğü izlenimini veren, iltifatların ardı arkası kesilmeyen, yapmacık gülümsemelere sıkça rastladığımız günümüzde samimiyetlerin de samimiyetsizliğe dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Özellikle de cam ekranların ardından hayata karışıyor olmak bütün doğal düzenleri alt üst ederek bireyleri yaşamın iyice dışına itmiştir. Modern bireyin ruhuna bir de narsisizm eklenince hayat çok daha çekilmez bir hâle bürünmüştür. Bu sebeple postmodern anlatılarda modern çağın en göze çarpan özelliklerinden biri olan ardı arkası kesilmeyen bir koşturmaca, telaş, değişim ve hızlı yaşamın çoğunluğun içinde bir parçalanma olduğuna sıkça yer verilmiştir. Bu bağlamda postmodern anlatılardaki modern hayat tarzının ve sosyal meselelerin değişimine yönelik insanlara rehberlik edecek eleştirileri çağımız için oldukça önemli tespitler olarak değerlendirmek mümkündür.

3.2.1. Bireyselleşen Özneye Yönelik Eleştiriler

“Tanrı da birey de ölmüştür. İnsan, paramparça bir özne anlayışı ile bomboş bir arazide yol almaktadır” (Koçakoğlu, 2010: 72).

Aklın keşfiyle birlikte bedenın konumunun daha belirgin hâle gelmesi modernizmin doğuşunun habercisidir. Modernizmle birlikte insanların dış dünyayı duyma ve algılama isteği ise Touraine’nin de ifade ettiğı gibi bireyin kendi varlığını tanımlama ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir:

Erktekelci ve yetkeci yöntemlerin egemen olduğu bir yüzyılın ardından toplumsal dinlere ve siyasal seferberliklere öylesine kuşku bakıyoruz ki, birbirinden giderek uzaklaşan anakaralar arasında bir köprü kurmak için Tanrı’nın, usun ya da tarihin kulu olarak tanımlanan özne kavramına başvuramayız artık (Touraine, 2000: 77).

İnsanın dünyadaki varlığını ve evreni sorgulaması elbette ki yeni bir sorun değildir. Fakat aydınlanma felsefesiyle birlikte -yeni keşiflerin ardından- Kilise’nin otoritesinin sarsılmaya başlamasıyla önem kazanan modern bireyin iradesi bu şekilde evrensel eşitliğe dayalı özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşur: “Özne olarak insanı merkezileştirme teması, Durkheim’a kadar geri götürülebilir” (Hollinger, 2005: 129). Klâsik evrede, “Kilise, mutlak otorite kurmayı amaçladığı topluma ilişkin kurallarını güvence altına almak için, ölümü hayattan daha değerli hâle getirmiş, ‘ölümlü beden’, ‘ölümsüz ruh’dan aşağıda görülmüştür. Bu bakış açısı içinde de ‘ölümlü’ beden, ‘ölümsüz’ ruhun hapisanesi, yaşam ‘ölüme doğru giden bir yaşam’ ve sonuçta ölüm de yaşamın tek anlam kaynağı olarak” kurgulanırken modern dönemde artık ölümden sonrası için değil de gelecek dünyevî/profan hayata daha fazla önem verilmeye başlanır (Nazlı, 2006: 4). Bu bağlamda modernizmin bireyi merkeze alan yapısında dünyevileşmenin kaçınılmaz bir sonuç olduğunu ifade etmek mümkündür (Sağlık, 2008: 304). Bireyi merkeze alan özgürlük arayışının ise kimlik sorununa dönüştüğü günümüzde hemen her sahada modernizmin cazibesinin azalmaya başladığı görülmektedir. Özellikle de aklın insan varlığı için güçlü bir silah olduğunu düşünen ve bilginin başkasının iradesi dışında özgürce ulaşılabilceğini keşfeden modernistler, geleneksel yaşantıdan her geçen gün uzaklaşmaya başlamışlardır. Çünkü artık insanoğlu dünyadaki konumunu dış güçlerin ve otoritelerin etkisiyle değil kendi iradesiyle özgürce belirleme yetisine sahip olmuştur.

Fakat modern çağ sonrasında bireylerin dünyayı, kendi varlıklarını anlamlandırmalarında onlara yardımcı olan metafizik-mistik öğelerden, batıl

inançlardan ve doğaüstü güçlerden uzaklaşmaları masal dinleme arzularını da yok etmiştir. Günümüzde insanların hem bedenleri hem de ruhen klâsik döneme göre daha hassas ve kırılgan olmaları ise metafiziksel tüm öğelerden arındırılan, ansiklopedik bilgiye dayanan modern bilimin olumsuz yönlerinden biri olarak düşünülebilir. Mistik öğelerin önemini kaybettiği, huzursuzlukların arttığı, tensel, anlık isteklerin önemsendiği, ilişkilerin yüzeyselleşerek doğallığını kaybettiği modern çağın sonunda daha fazla bencilleşmeye başlayan öznenin bu değişimi ruhsal büyüme süreci başta olmak üzere pek çok sahada çözümlüye neden olmuştur (Mengü, 2014: 35). Özellikle de geçmişten günümüze hızlı modernleşme karşısında hem ona güven duyan hem de meydana getirdiği tahribat nedeniyle kimlik ve kişilik kaybına uğrayan insanoğlu için Touraine'nin de belirttiği gibi toplumdan kaçış kaçınılmazdır: “Kendisini giderek hem toplumsal rollerden kurtulma, hem de toplumsal ve kültürel kimlik olarak görmek ister ve akılcılıkla hem diyaloga, hem de çatışmaya girer” (Touraine, 2012: 12).

Modernizmin katı gerçekleri karşısında tamamıyla varlığını yitireceğini bilmeden bu silahı sonsuz bir güç olarak kullanmaya başlayan modern birey için postmodern evrede tükenmişlikler ve kayboluş beklenen bir sonudur (Dochherty, 1995: 14). Modernizmin yücelttiği *birey* çağın sonunda farkındalıklarını kaybetmeye başlayarak postmodernite evresinde *özneye* dönüşür. Postmodern çağda ise öznenin tamamıyla *silikleşerek ölmeye* başladığını ifade edebiliriz (Sağlık, 2008: 304). Özellikle de bireyleşme ile birlikte pek çok değer kaybedilmeye başlandığını düşünen postmodernistler, bu bağlamda modernizmin yücelttiği evrensel ‘tek tip birey’ kavramına karşı çıkarlar. Onun yerine bireyin varoluş sürecinde çeşitliliklere, parçalanmaya, etnik, kültürel, cinsel kimliklere fırsat tanıyarak marjinal ve tikel farklılıklara -kadın/erkek, eşcinsel/homoseksüel, beyaz/siyah, deli/şizofren, hasta/sağlıklı...- yaşam alanı sunarlar: “Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür” (Connolly, 1995: 93). Postmodernistler bu şekilde kimlik olgusuna evrenselleştirici/aynileştirici/bütünleştirici modern değerlerin dışında daha hoşgörülü/toleranslı bir zemin oluştururlar. Böylelikle eskiye nazaran çok kültürlü, ‘öteki’ni kutsayarak ‘biz’ kavramının geçerliliğini ortadan kaldıran ‘ben’liği ön plana çıkaran postyapısal bir çözüm üretmeye çalışırlar. Gerçek dünyayla gerçek üstü arasında bir bağlantı kurmak isteyen postmodernistler Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi rüya,

halisilasyon gibi durumları ön plana çıkararak mutlak gerçekliğin dışında yorumları ve sezgileriyle hem kendilerinin hem de evrenin varlığını doğal yollarla sorgulamaya başlamışlardır:

Newtoncu gerçekliğin yönettiği duyulardan, düşüncelerden ve bakış açılarından kuşkuya düşen; son yüzyılın acılarını çok çeken; yürüyen hayatta sordukları sorulara cevaplar bulamayan; 'öteki'ne egemen olmaksızın kendi varlığının ve duruşunun kaynaklarını problem edinen yazarlar, bilinçaltına yönelirler (Narlı, 2008: 311).

İnsanlığa özgü değerlerin içinin boşaltılıp şeffaflaştırıldığı günümüzde modern yaşama ayak uyduramayan kahramanlar hem zihnen hem de bedenen paramparça olmuş bir özneye dönüşmüştür. Söz gelişi *Kara Kitap*'ın henüz başlangıcında Galip'in parçalanmış kimliğine şöyle yer verilmiştir: "Rüya'nın değil, yavaş yavaş kendisinin bir başkası olduğunu düşünecekti" (*Kara Kitap*: 30). Modern çağın bireysel menfaatlerini ön plana çıkaran yapısı zamanla ruhsal bozukluklara, yabancılaşmaya, güvensizliğe, tepkisizliğe, köksüzlüğe, aile ve evlilik kurumlarının öneminin azalmasına, boşanmaların, evlilik dışı ilişkilerin artmasına, pek çok geleneksel değerın tasfiyesine zemin hazırlamıştır. Söz gelişi Uzun İhsan Efendi gerçeklik olgusuna düşünerek değil rüyalar aracılığıyla ulaşabileceği kanısındadır. Fakat Uzun İhsan Efendi'nin rüyasında kişiliğinin parçalandığını görmesi modern çağdaki küresel dönüşümün meydana getirdiği kimlik savaşıyla ilişkilendirilebilir:

Gördükleri ister gerçek ister düş olsun, bundan gerçeği ya da düşü gören bir öznenin varlığı çıkıyordu. Şu durumda bütün bunları gören bir kişi olarak o, vardı. 'Rendekâr'ın dediği gibi ben varım' diyordu. 'Peki ama ben kimim?' Ayna bana İhsan Efendi olduğumu söylüyor. Ben kimim? Bütün bunları gören özne aslında kim? (*Puslu Kitalar Atlası*: 46).

Bireyin yeniden inşa edildiği modern çağda ideolojik ve politik temellerin de etkisiyle öznenin merkezileştirilerek sistematik bir şekilde konumlandırılması sonucunda insanlar robotlaşarak aynı hareketleri yapmak zorunda kalmışlardır. Onların düş ile gerçek arasındaki bu keşmekeşleri zamanla hem bedenen hem de ruhen benliklerinin parçalanmasına yol açmıştır. Bu sebeple öznenin merkezi konumdan uzaklaştırılması gerektiğini düşünen postmodernistler, anlatılarında bireyin parçalanmışlığı ve ölümü temasına farklı şekillerde yer vermişlerdir. Ayrıca kaybolan varlığını tekrar keşfetmek için çoğaldığını düşünebileceğimiz postmodern bireyin kalıplaşmış yaşam standartlarından ve ifade biçimlerinden kaçışı hayata tutunma ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir. Fakat benliklerinin bütünlüklü yapısının bozulduğu postmodern çağın çevrimiçi sanal âleminde varlık mücadelesi veren bireyler için telefon, bilgisayar gibi aletler karşısında geçirilen zaman maalesef onların hayattan

kopmalarını bir kat daha artırmaktadır. Öte yandan postmodern süreçte ulusal ve millî devlet anlayışının yıpratılması sonucunda kolektif şuurun yitirilmesiyle toplumun yerini alan topluluklarda öznenin çok daha çabuk bir şekilde silikleştiğini ifade etmek mümkündür. Söz gelişi Hasan Aydoğdu'ya göre modernizmle birlikte girilen bireyleşme sürecinde güvensiz ortamların meydana getirdiği sıkıntıyla yalnızlaşan bireyler zamanla topluma yabancılaşmışlardır: “Modernite ‘ben’in, yani kimlik sorununu ‘benlik nedir’den ‘kimliği bulacağım yer neresidir?’ şekline dönüştürmüştür” (Aydoğdu, 2004: 126).

Neticede insan ilişkilerinin bireysel çıkarlara dayandırıldığı, ahlâkî çözümlüğün hız kazandığı çağımızda geçmiş bilinci kaybedilmeye başlanmıştır. Özellikle de ansiklopedik bilgiyle ve sistematik akılla pek çok sorunun üstesinden gelemeyerek onunla mücadele edemez hâle gelen, ruh dünyası hız çağının karmaşasına yenik düşen bireyler için tek kurtuluş kaybedilen inançların, doğallıkların ve geleneksel öğelerin yeniden yapılandırılması olarak düşünülebilir.

3.2.1.1. Yabancılaşan ve Topluma Yalnızlaşan Bireyin Kimlik Bunalımına Yönelik Eleştiriler

Aidiyet duygusu eksikliği, kendini itibarsızlaştırma, arada kalmışlık, yabancılaşma, yalnızlaşma ve kimlik bunalımı modern çağın birey üzerinde meydana getirdiği en önemli sorunlardan biridir. Söz gelişi *Romantik Bir Viyana Yazı*'nda ötekileşen ve yalnızlaşan bireyin yaşamış olduğu sorunlara şöyle dikkat çekilir:

Benn, kendi kuşağının sanatçılarını yarısı insan, yarısı hayvan + mitoloji hayvanlarına benzetirmiş. ‘Biz, olduğumuzdan başka türlü yaşadık, düşündüğümüzden başka türlü yazdık, umduğumuzdan da başka türlü düşündük’ demiş. Bu doktor-şair, daha ilk uluslar savaşına katıldığı sıralarda yirminci yüzyıl insanının parçalanmış bir insan olduğunu söylemiş...

Faruk'un kendisini sahici bir dikkatle dinlediğini görünce, eklemeyen edememişti..

‘Bizim birçok aydınımız, yazarımızda Benn’in tarifine uyuyor. Artık yüzyılın başlarından çok uzakta olduğumuz hâlde, hâlâ o dönemmiş gibi, onlarda olduklarından başka türlü yaşıyor, düşündüklerinden başka türlü hareket ediyorlar. Ben... Ben...’ (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 120-121).

Modernizmin başlarında insanlar kendilerine aşırı güven duyarak ayaklarının üzerinde durmaya başlamışlardır. Bireyleşme sürecinin ardından mutlak gücün eline geçtiğini düşünen insanoğlu için çağın sonunda kendini beğenmişlikle, narsisizme varan boyutuyla ‘bireysel kimlik’ mücadelesinde benliğin ve aidiyet duygusunun bütünlüğünü kaybederek sekteye uğradığını ifade etmek mümkündür. *Gölgesizler*'de “Sanki birkaç

yerde birden yaşıyor.” denirken kastedilen tam da budur (*Gölgesizler*: 17). Modernizmin ortaya çıkardığı bilime, ilerleme düşüncesine, teknolojiye sonsuz bir şekilde güven duyan bireyler için modern dünyaya ayak uydurma çabalarında özgüven kaybı, topluma ve kendine yabancılaşma, tükenmişlik, tutunamama, parçalılık modernizmin insanlığı mahkûm ettiği sorunlardandır. Söz gelişi *Tutunamayanlar*’da Selim Işık, “Bu toplumla ilişkisini kaybetmiş: Yaptığı işe ve yaşadığı düzene yabancılaşmış”tır (*Tutunamayanlar*: 99). Bu sebeple postmodern anlatı kahramanlarının çoğu kez labirent mekânlara sığınarak iç dünyalarına çekildikleri görülmektedir. Türk romanında bu tipin ilk örneklerinden biri olarak Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam*’ını göstermek mümkündür: “Bütün değerlerini yitirmiş, dayanacak bir şey arayan, henüz yolunu bulamamış aydın gençliğin tipik bir örneği” olarak kabul edilen Bay C. gibi pek çok postmodern anlatı kişinin bu gibi davranış biçimlerini, modern dünyaya yönelik bir başkaldırı hareketi olarak düşünmek mümkündür (Naci, 1990: 366). *Aylak Adam*’ın yanı sıra Kafkaesk bir bakış açısıyla kaleme alınan *Bin Hüzünlü Haz*’da şehrin kalabalığından ve tedirginlik veren kaotik ortamından kaçan kahraman için arayış serüveninin ilk durağı Motel Rom olacaktır. Anlatıda hayatın katı kurallarla örülmüş sistemlerinin dışına çıkan Alâattin’in yaşamı bir oyuna dönüştürmesi, hemen her gün akıl almaz cinayetlerin işlendiği ‘suç çağı’nın bunalımlarından uzaklaşma arzusuyla ilişkilendirilebilir.

21. yüzyılın en büyük sorunlarından biri olan şehre, kalabalıklara, topluma, hayata hatta kendine yabancılaşma, mutlak gerçeklikten uzaklaşarak hayallerin ardındaki arayış imgesiyle hayat bulmaktadır. 21. yüzyılda yabancılaşma ve yalnızlaşma duygusu o kadar yoğun bir şekilde hissedilmektedir ki son dönemlerde yayımlanan postmodern anlatıların pek çoğunda bu tema birey, toplum ve modern şehirleşme ekseninde işlenmektedir. Söz gelişi *Fındık Sekiz*’de kimlik arayışına giren Meto, modern çağın sistemleri üzerine inşa edilen toplumsal düzene ayak uydurduğu için mutsuz olduğunu düşünür ve bütün gücüyle bu düzenin dışına çıkmayı arzular. Çünkü modern çağın sistemlerinin pek çoğu insan eliyle çözümlüğe uğradığı; günü birlik yaşamların, anların ve şimdinin önemli olduğu, yozlaşmanın her geçen gün arttığı günümüzde bu gibi sebeplerle ruhsal sorunlarda artış gözlenmektedir. Anlatıda toplumsal normların içinde bireysel farkındalıklarının ortadan kaybolmasıyla etrafındaki kişilerle uyumsuzluk yaşayan Meto için kimlik arayışı kaçınılmazdır. Özellikle de içki, esrar dünyasına

karişan ve yaşıadığı dünyada bulunduğu koşullardan memnuniyet duymayan Meto, Fahri Baba'yla İbrahim'in destekleri sayesinde girmiş olduğu bunalımdan kurtulmak ister. Fakat ruhsal büyüme sürecinde çıkmış olduğu yolculukta ilerleme kaydetse de Sevda'nın etkisiyle aradığı mutluluğu ve huzuru bir türlü bulamaz. Anlatıda İslâm mistisizminden ve tasavvufî öğelerden beslenen yazar, aynı zamanda modern zamanların eğlence kültürüne, özellikle de İstanbul'da gece âlemlerine katılarak arka sokaklardaki barlarda uyuşturuğu gibi bağımlılıklara alıştırılan gençlerin yaşadıkları ahlâkî sorunlara dikkat çeker. Bu şekilde modernizmin bireyi manevî değerlerden yoksunlaştırarak topluma nasıl yabancılaştırdığına dikkat çekilir. Anlatıda modern dünyada kendi yaşamlarını bile hiçe sayma noktasına gelen kişilerin hazin sonu şöyle eleştirilmiştir:

Zevkten çıldırma noktasına gelseler bile yeni pozisyonlar arayan bu tiplerin hayattan hiçbir beklentileri yoktur, 'bir şeyler yapalım, mutlu olalım, yiyelim, içelim, eğlenelim!' ortak felsefeleridir. Ne Stalin, ne Hitler, ne de Lenin ya da ne sosyalizm, ne faşizm umurlarında bile değildir. Onlar Lut kavminin günümüzdeki versiyonları, helak edilen bir neslin son temsilcileri; nefislerinin emrinden başka hiçbir olaya tatlı bakmayan yaratıklar. 'Emmare'nin peşinden giden, sadece onun için yaşayan sürüngenler, insanlık mertebesine ulaşmak için tek bir kitap, tek bir süre, tek bir ayet bilmeyen beyinsizler, şeytanın yoldan çıkarttığı 'entelektüel' grup. Kendini Emmare'ye kaptıranların başında da Meto geliyordu! (*Fındık Sekiz*: 22).

Çağın pek çok sorunuyla yüz yüze gelen Meto'nun çaresizliği ve arkadaşının uyuşturuğu komasına girerek ölmesi, ibret verici bir hadise olarak anlatılmaktadır (Sağlam, 2003: 130). Parçalanmışlığın ve belirsizliklerin hâkim olduğu bir dünyada bireyin iç bütünlüğünü koruyabilmesi ve kim olduğunu keşfetmesi oldukça zordur. Bu zorluk *Kara Kitap*'ta şöyle ifade edilir: "İnsanın yalnızca kendisi olabilmesinin bir yolu var mıdır acaba?" (*Kara Kitap*: 178). Hızlı bir değişime açık olduğumuz çağımızda bu değişimden kendine düşen payı alan birey için 'ruhsal büyüme' süreci, zaman içinde ruhsal bölünmeye, kimlik bunalımına, ötekileşmeye ya da kimlik kaybına ve arayışına dönüşmüştür (Gündoğdu, 2009: 399).

Postmodern anlatılarda kahramanların pek çoğunun etrafındaki kişilerle sağlıklı bir ilişki kuramamaları, girmiş oldukları 'bireyleşim sürecinde' onları arayışa sevk eder. Söz gelişi teknolojinin bu denli gelişmesine rağmen modern çağın sonunda insanlığın birbirinden kopması hatta yan yana dahi gelmekten çekinmesi, yalnızlaşması oldukça önemli bir sorundur. Adalet Ağaoğlu, teknoloji çağında sanal âlemin dışında bir araya gelerek dertlerini samimi bir ortamda anlatamaz hâle gelen insanoğlu için endişe duymakta ve bu durumu *Dert Dinleme Uzmanı*'nda ironik bir şekilde şöyle ifade

etmektedir: “Dinle. Dinle. Hatıralar çağrışımları, çağrışımlarsa hatıraları besleye besleye aradan yıllar geçti. Benim dertleşmeye muhtaç torbam çok yüklüdür, çünkü yıkkınlıklarımı kızıma bile anlatmamış biriyim. A, sahi insanlık onuru bir de böyle mi savunuluyor acaba?” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 76).

Modernleşme sürecinde bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmelerle güce, mutluluğa, sınırsız özgürlüğe kavuşacağını düşünen insanlık için nesne karşısında ortaya çıkan psikik semptomlar kısa bir süre sonra yabancılaşmayla, yalnızlaşmayla, tükenmişlik sendromuyla birleşerek bireysel varlık-yokluk sorunsalına dönüşür. Söz gelişi *Gölgesizler*’de bireyin varoluş sorunsalında modern gerçeklik anlayışının da sorgulandığı kaçış, kaybolma imgesine yer verilmektedir. Çoğunlukla kahramanların kendi içlerine yaptıkları yolculukta yolun sonu yokluk içindeki varlıkla görünür kılınmaktadır. Hasan Ali Toptaş modern çağın karanlık görünümünden kurtulmanın yolunu postmodern bir bakış açısıyla kaleme aldığı *Gölgesizler*’de çıkmış oldukları yolculukta “Mezara girmekten başka kaybolma yolu bilmeyen” köylüler aracılığıyla anlatmaktadır (*Gölgesizler*: 100).

Gölgesizler’de arayış ve kaybolma teması sadece köylülerin değil aynı zamanda çay bardağına varana kadar hemen her şeyin kaybolmasıyla ilişkilendirilerek, daha keskin bir dille modern çağın ardından bireyin varlık mücadelesinin tam anlamıyla kazanılamadığı gerçeği örneklendirilmektedir (*Gölgesizler*: 61). Özellikle de “Bu köyün Tanrıya ve devlete en uzak köy olduğunu...” (*Gölgesizler*: 8-9) düşünen köyün muhtarı, köydeki bütün kayboluşlardan kaygı duymaktadır: “Güvercin’in kaçırılmış denmesine sevinmişti aslında; bu, kaybolmasından iyiydi. Kayıplardan korkuyordu çünkü; her yana dağılıveren bir belirsizlikti onlar, görülüp denetlenmesi, hatta düşünülmesi bile zordu.” (*Gölgesizler*: 49). Belirsizliğin yanı sıra sürekli parçalanarak modern çağın bütünlükçü tek-tip modellerinin dışında kendine varlık alanı oluşturmaya çalışan postmodern özne için kayboluş, parçalılık hem kimlik kazanımına hem de parçalılık içindeki bütünlüğe, orijinallikten beslenen yeniden doğuşa işaret eder:

Berber, elindeki fırçayı bırakıp gözlerinde büyüyen cellat gözüyle caddeye baktı. Şehrin bütün caddelerini aşmıştı sanki, çok uzaklarda, dağların ardında bir yeri görüyordu. Belki de berberin kendine sığmazlığı vardı orada; sözgeli bir köyde, yine böyle bir dükkânda berber kılığında oturuyor ve arada bir başını çevirip buraya bakıyordu (*Gölgesizler*: 7).

Kayıp Hayaller Kitabı'nda Hasan ve Hamdi'nin gölgeleri onlardan bağımsız bir şekilde hareket özelliği kazanarak mutlak gerçekçiliğin dışına çıkmış ve bu şekilde bireye varlık alanı oluşturulmaya çalışılmıştır:

O sırada kilimin üstünde tembel tembel uyuklayan gölgeler de hareketlendi tabii, silkinip doğruldular önce, belki sessiz sedasız yer değiştirdiler, kıyasıya çarpıştılar, sonra hızlarını alamadılar ve tavana doğru sıçrayıp orada, henüz hangi şekle girecekleri kestirilemeyen tuhaf yaratıklara dönüştüler. Hatta Hamdi'ye ait olanı uzun süre inmedi yere, dedesinin yüzüne bakarak ikide bir kıpırdandı durdu...

'Oturup efendi gibi dersinize çalışın,' dedi dede.

Bu sözlere Hamdi pis pis sırttı tavandan (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 6).

Bireylerin huzursuzluklarının ve güvensizliklerinin arttığı modern dünyada insanların doğal yaşam alanlarında tehdit edilir hâle gelmesi çağımızda büyük bir sorundur. Özellikle de kişilerin bu düzen içindeki tutarsızlıklardan ve çelişkilerden uzaklaşmak istemelerine postmodern anlatılarda sıklıkla yer verilmektedir. Anlamın ötelendiği hislerin yüceltildiği yeni bir hayat arzulayan postmodernistler *Bin Hüzünlü Haz*'da olduğu gibi varoluş kaygısı ve yabancılaşma duygusuyla anlamdan ziyade hisleri önemsemeye başlamışlardır. Fakat bireyselliğin bencillik boyutuna geldiği ve anlık hazların daha fazla önemsendiği günümüzde pek çok değer kaybolması hatta önemini kaybetmesi bir başka problemdir. Tüm bu sorunlar zamanla insanlığı istila eden, onları büyük bir bunalıma sürükleyen tamamen maddeci bir zihniyete dönüşür. Özellikle de özgürleşme, bireyleşme gibi eylemlerin zaman içinde anlık istekleri arzulayan görünümüyle kaotik ortamlar meydana getiren ve bireyi olduğundan daha korkak, dış tehlikelere karşı huzursuz bir özneye dönüştürmesi Touraine'nin de belirttiği üzere modern dünyayı tehdit eden bir durumdur: "Modern toplum hem bireyi hem de kutsal olanı kendi kendini üreten, kendi kendini denetleyen ve kendi kendini düzenleyen bir toplumsal sistem adına saf dışı bırakır. Böylece, git gide Özne fikrini daha çok dışlayan bir görüş yerleşmektedir" (Touraine, 2012: 50). Söz gelişi *Fındık Sekiz*'de aşkı arzulayan Meto, çıkmış olduğu yolculukta tensel ve beşerî bir aşktan ziyade mistik öğelere yönelir: "Meto, aradığı hayatı bir türlü bulamadığından kendini çeşitli âlemlere sunan şahsiyet! Şimdi bu yeşil çuhali masada oturmuş, gelecek için kısa vadeli önerilerde bulunuyor" (*Fındık Sekiz*: 42). Homojen bir yapıyla tüm farklılıklara hoşgörülle yaklaşan postmodernistler, bu konuda bütün elitist ve seçkin düşünceleri sorgulayarak tek-tip insan modeline karşı çıkıp heterojenliğe önem verirler. Çünkü Antik Yunan'a kadar götürülebilecek olan zengin-fakir, hür-köle, soylu-halk gibi

eşitsizlik kavramları modern dönemle birlikte verilen vaatlerin aksine günümüzde daha da artmıştır (Hesapçıoğlu ve Dündar, 2011: 60).

Postmodern anlatılarda Bay C. gibi silik, isimsiz ve sıradan kahramanların toplumdan uzaklaşarak isimsizleşmelerini ise modern dünyanın tek-tipleştirici yapısına yönelik bir eleştiri olarak düşünmek mümkündür. *Gölgesizler*'de anlatı kişilerinin isimlerinin olmadığı, onun yerine Cennet'in oğlu, Muhtar, Bekçi, Güvercin gibi ifadelerin kullanıldığı görülür. Bireylere verilen isimlerin ve kimliklerin onları hem ödüllendirdiğini hem de varlıklarını tehlikeye soktuğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle de modern çağın gerçekliğinin içinde yapaylığıyla varlık mücadelesi veren silik özne için yapay kartlar -ehliyet, pasaport, kredi kartı, nüfus cüzdanı...- üzerine işlenen bilgiler, bireyin varlığını algılamasında ve anlamlandırmasında onu sınırlayıcı etkilere sahip olabilir. Bu sebeple postmodernistler modern çağın sonunda büyük bir çöküş yaşayarak gücünü kaybeden, değersizleşen, ötekileşen bireyin bu hâlini silikleşen, ismi dahi olmayan bireylerle anlatmaya çalışırlar. *Dert Dinleme Uzmanı*'nda genç kadın şahsında bu husus şöyle eleştirilmiştir: “Kafa kâğıdı, evlilik cüzdanı mı merakımı darbe anayasalarımız gibi çöpe atıp yerimden fırladığımı.” Hatırladığını ifade etmektedir genç bayan (*Dert Dinleme Uzmanı*: 74-75). Toplum karşısında mağlup olmuş ve tükenmiş kişiliklerin makineleşen bir dünyada değersizleştirilmelerinin doğal bir durum olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sebeple bireyden özneye geçiş sürecinde silikleşen özneler, toplum içinde yabancılaşmayla, kaybolmayla ya da çoğalmayla kendilerine yer bulmaya çabalarlar.

Kara Kitap'ta olduğu gibi postmodern anlatıların pek çoğunda işlenen ve çağın sonunda hayatın hemen her alanında modern felsefenin tek bir somut gerçekliğinden çıkılıp çoğalmak, yeniden doğuşun sembolik şekli olarak düşünülebilir: “Celal birçok köşe yazısını, belki de hepsini başkalarının yardımıyla yazdığını söyler, önemli olanın yeni bir şey ‘yaratmak’ değil, daha önceden, binlerce zekâ tarafından binlerce yılda yaratılmış yepyeni bir şey söyleyebilmek olduğunu ekler, bütün köşe yazılarını başkalarından aldığını ileri sürerdi” (*Kara Kitap*: 241). Berna Moran, Orhan Pamuk'un bu romanda ‘kendi olabilmek için’ metinlerarasılıktan faydalanıp geçmiş kültürümüzün edebî ürünlerinden faydalandığını söyler (Moran, 2013: 89).

Suda kendi silüetine âşık olan Narkissos gibi modern çağın sonunda, büyük bir boşluğa düşerek kendi varlığında boğulan pek çok insanın, tek kurtuluş yolu olarak gözüken kayboluş, kaçış, kopukluk, intihar, ötekileşme, parçalılık, süreksizlik gibi tercihleri, kendi varlıklarını anlamlı hâle getirme ve hayata yeniden tutunma ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir. Söz gelişi *Tehlikeli Oyunlar*'da modern toplum düzenine ayak uyduramayan Hikmet ve Sevgi düşmüş oldukları çıkmazdan kendilerini insanlardan yalıtarak kurtulabileceklerini düşünürler: “İkimizde bu dünyanın insanı değildik. İyi kötü bir şeyler yapmaya çalıştık” (*Tehlikeli Oyunlar*: 252). Bir türlü topluma varlıklarını kabul ettiremeyen ya da onlara uyum sağlayamayan Hikmet ve Sevgi -pek çok postmodern anlatı kahramanı gibi- sürekli tabiata sığınır (Tehlikeli Oyunlar: 251). Görüldüğü üzere “İkisi de daha önce, toplumun bir kenarına itilmişti. İkisi de küçümsenmişti” (*Tehlikeli Oyunlar*: 236). denen Sevgi ve Hikmet postmodern anlatıların pek çoğunda olduğu gibi toplum tarafından varlıkları silikleştirilen, aykırı tiplerdir. Hikmet’le Sevgi’nin kendi iç ve dış dünyalarıyla olan mücadeleleri ise çağımızda sıkça rastlanacak bir durumdur.

Kara Kitap’ta da Galip ortadan kaybolan amcasının kızı -aynı zamanda karısı- Rüya’yı ve köşe yazarı kuzeni Celal’i aramaktadır. Celal’e çocukluğundan beri hayranlık duyan Galip yavaş yavaş Celal’in varlığıyla özdeşleşerek onun varlığında kendi kimliğini tanımaya başlar. “Bir başkası olduktan sonra, bir daha bir başkası, bir daha bir başkası ola ola, ilk kimliğimizin mutluluğuna geri dönebileceğimizi sanmak boş bir iyimserlikti” (*Kara Kitap*: 129). Anlatıda ruhsal büyüme sürecini tamamlamak için bir yolculuğa çıkarken aynı zamanda modern çağın bütünlüğünü bozan parçalı yapısıyla Galip’in kimlik arayışı, modernizm sonrasında ülkede yaşanan ulusal kimlik arayışıyla da ilişkilidir. (Atakay, 2013: 36-47); (Narlı, 2012: 225). Galip çıkmış olduğu yolculuğun sonunda şu gerçeğe ulaşır: “... Ben hayatın en önemli sorununun insanın kendisi olabilmesi ya da olmaması olduğunu keşfettim” (*Kara Kitap*: 391).

Modern çağın sonunda vuku bulan, bireyin kimlik bunalımına yönelik eleştirileri toplumsal değerlerle de ilişkilendirerek işleyen bir başka postmodern anlatı ise Orhan Pamuk’un *Beyaz Kale*’sidir. Anlatıda bilim adamı olan Hoca ve Venedikli köle birbirlerine o kadar çok benzemektedirler ki kendileri bile bu duruma şaşırırmaktadırlar: “Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu” (*Beyaz Kale*: 21). Çoğulcu bakış açısıyla oluşturulan anlatıda öznenin sürekli değişimi modern çağın ardından benliğini

yitiren bireyin kimlik arayışıyla ilişkilidir: “Bakışlarımı üzerimde hissederken aramızdaki benzerliği fark etmemesi beni tedirgin ederdi. Bir iki kere de benzerliği sezdiğini, ama bunun farkında değilmiş gibi davrandığını düşündüm” (*Beyaz Kale*: 68). Zamanla Hoca’nın kimliğine bürünen Venedikli köle, ikinci benliğiyle o kadar bütünleşir ki gerçek kimliği hususunda düşmüş olduğu şüpheyile “Birlikte yazdığımız gibi birlikte aynaya da bakacak mıydık?” (*Beyaz Kale*: 68) sorusunu kendine yöneltir.

Görüldüğü üzere postmodernite sürecinde ‘birey’den ‘özne’ye geçilirken postmodernizm sürecinde artık öznenin de ‘silik’leşerek ‘ölme’ye başladığı görülmektedir. Çünkü modernizm sonrasında duyguları/düşünceleri parçalanmış, darmadağın olmuş, bilinç kaybına uğramış birey için artık bedenın çoğu organın bile kendine ait olmadığı ve nesneyle arasında kesin çizgilerin kaybolduğu, değersizleştirilmiş bir şekle büründürülmüştür. Postmodern çağın modern çağ karşısında ayakta duruş felsefesini ise ‘biz’ kavramından uzaklaşan ‘ben’ odaklı ifade biçimleriyle açıklamak mümkündür: “Ben, ben olduğum ölçüde benim ve sen de sen olduğun ölçüde sensin” (Funk, 2013: 12). Modern çağın sonunda bütünlüğünü kaybeden birey için çoğulculuğun içindeki birliktelik önem arz etmeye başlar. Söz gelişi *Tehlikeli Oyunlar*’da Hikmet’in vücudunun hatta iç organlarının bile başkalarının vücudunun parçalarından oluştuğu ifade edilerek modern dünyanın bireyleri nasıl paramparça ettiği ironik bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

Bazı iç organlarımın da mezbahadan alındığı hakkında sinsî söylentiler dolaşıyor doktor. (...) Parçalarımı bir araya getirerek Hikmet olmakta çok zorluk çektim doktor. Denildiğine göre bu parçalar, aynı yüzyılda yaşamış insanlardan da alınmamıştı; üstelik ırk, dil ve din ayrılıkları da vardı aralarında. Bu yüzden değişik duygu ve düşünceler arasında bocaladım, kaderin oyuncağı oldum. (...) Doğudan alınan parçalarım Batıya isyan ediyor. (...) Beynim dünyanın en yetenekli bedeniyle birlikte yaşıyor. (...) Fakat sonunda birbirleriyle uyuşamayan bir sürü Hikmet çıktı ortaya (*Tehlikeli Oyunlar*: 334-335).

Benzer bir şekilde Hilmi Yavuz, *Üç Anlatı*’da Yusuf karakterini çeşitli hâllere sokar:

... Sevinçli Yusuf Horoz, hüznü Yusuf Horoz, Sinemaya gitmek isteyen Yusuf Horoz, sinemaya gitmek istemeyen Yusuf Horoz’un her birini içeren mümkün olabilir dünyalar gibi, empirisist Yusuf Horoz, rasyonalist Yusuf Horoz, Husserlci Yusuf Horoz, Wittgensteinci Yusuf Horoz da olabilir diye düşünüyordum. Yusuf Horozcu bir Yusuf Horoz olabilmekse, bana kesinlikle olası görünmüyordu. Çünkü, nasıl sadece neşeli bir Yusuf Horoz olabilmek olası değilse, (diyeceğim, başka olasılıklar da varken) de bana, öylece mümkün değil gibi görünüyordu (*Üç Anlatı*: 40).

Hasan Ali Toptaş ise *Bin Hüzünlü Haz*’da şehrin sokaklarında, Motel Rom’da Alâattin’i bulmak için bir arayışa girer. Özellikle de Motel Rom’da çalışan kadının

orada birçok Alâattin olduğunu söylemesi bu arayışta işini oldukça zorlaştırır (*Bin Hüzünlü Haz*: 44). Aslında anlatıcının zihninde kurguladığı Alaattin’lerin varlığı, modern mistik ve metafizik öğelerden arındırılmış gerçeklik anlayışının sorgulanmasıyla açıklanabilir. Zaten anlatıda düşle gerçeğin birbirine karıştığı, büyülü bir dünyanın içinde neyin gerçek neyin kurgu olduğu ise bir türlü anlaşılamaz.

Hasan Ali Toptaş’ın *Gölgesizler* adlı anlatısında da modern yaşama ayak uyduramayan anlatı kişilerinin pek çoğu kimlik arayışı içine girmişlerdir: “Öteki, ben’in varlığının bir koşulu” olan arayış imgesi “ayna yüklü kuşlar” leitmotiviyle karşımıza çıkar (Gündoğdu, 2009: 400). Hasan Ali Toptaş, burada aynaya bakarak kendi varlıklarını kendi içlerinde keşfeden Attar’ın *Mantıku’t-Tayr* adlı eserine de metinlerarasılık açısından gönderme yapar (*Gölgesizler*: 55, 56, 58, 60). Masal dünyasında varoluşunu sorgulayarak kimlik arayışına devam eden postmodern anlatıların kahramanları için bireysel dönüşüm süreci aynı zamanda modern gerçeklik anlayışının da eleştirisiyle ilişkilidir. Ayna imgesini insanı aktifleştirmek yerine pasifleştiren modern evrenin eleştirisi bağlamında postmodern evrede hem yeniden var oluşla hem de toplumsal normların dışına çıkma isteğiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Rollo May’ın da ifade ettiği gibi zamanın ötesinde kalmaya başlayan birey için ayna motifi toplumun belirlediği düzenin dışına çıkma arzusuyla da ilişkilendirilebilir: “Başka insanların beklentilerini yansıtan bir aynalar topluluğu” (May, 1997: 17).

Hasan Ali Toptaş, *Gölgesizler*’de olduğu gibi *Kayıp Hayaller Kitabı*’nda da Hasan’ın annesi Elif’e, Kevser’in insan dışı bir varlık olduğunu düşündürür. Postmodern bakış açısıyla kaleme alınan anlatıda Elif, Kevser’in dünyadaki gerçekliğini/varlığını mistik öğeler aracılığıyla sorgularken aynı zamanda modern gerçeklik anlayışını ve bireyin kayboluşa giden dönüşümünü eleştirir: “‘Bu kadına akıl sır ermiyor,’ derdi gene, ‘var mıdır, yok mudur bilemiyor insan!’ Biz kardeşimle susup uykulu uykulu dinlerdik. ‘Rüzgâr sanki bu kadın, ele avuca sığmayan bir rüzgâr. Bir bakıyorsun işte, bir bakıyorsun hani nerede?’” (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 59-60).

Anlatıda Franz Kafka’nın Gregor Samsa’sı gibi dönüşüme uğrayan Kevser, insan görünümünden uzaklaştırılarak rüzgâra benzetilmiştir. Hasan Ali Toptaş bu şekilde anlatı kahramanını dönüşüme uğratarak modern yaşamda boşluktaki insanın kendine

yabancılaşmasının geldiği boyutu anlatmaya çalışmaktadır. İnsanın kendini/öz-benini bulmasına yardımcı olan üstkurmaca tekniğine sıkça yer verilen *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda, varlığın özünün dışına çıkılarak dönüştürülüp yabancılaştırılması, sadece insanlar üzerinde değil hayvanlar üzerinde de etkisini göstermiştir. Söz gelişi Hamdi'nin dedesinin, Kevser'in peşinden giden köpeği kovalaması üzerine köpek konuşmaya başlar:

Sen o ala mendeburun bir zaman sonra silkinip ansızın ayağa fırladığını, çamurlu bir sesle hırladığını ve atılıp hızla beni yere devirdiğini de fark etmedin; devirmişti oysa, dahası, tepeme çullanıp tıpkı bir insan gibi iki eliyle ümüğümü sıkıyordu da o sırada ben gözlerimi medet umarcasına senin yüzüne dikmiştim ama, beni gene görmüyordun... (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 140).

İnsanın kendisiyle, çevresindekilerle ve nesneyle olan ilişkisi değiştikçe ruhsal derinliğinin de ortadan kalkmaya başladığını ifade etmek mümkündür. Söz gelişi bazen teknoloji ve eşyalar karşısında gücünü kaybetmeye başlayan insanoğlu için May'in de belirttiği üzere bireysel güçsüzlük kaçınılmaz bir sondur:

Günümüz modern insanı toplu şizofreni, toplu nevroz yaşıyor. Bu nevrozun ürettiği endişe duygusunu da, ilaçlarla, uyuşturucularla, alkolle, TV ile, sahte ilişkilerle uyutmaya ve avutmaya çalışıyor. Daha fazla şeylere sahip olursa endişeden kurtulacağını sanıyor. Ama içindeki boşluğu bir türlü dolduramıyor. Kendini tekrar ederek, bu kez farklı sonuç alacağı yanılsamasından bir türlü kurtulamıyor. Modern insan mutsuz, doyumsuz ve korku dolu. Kendine yabancılaşmış, yalnız ve endişe dolu (May, 1997: 7-8).

Doğal olan hemen her şeyi fütursuzca kullanmaya başlayan birey için modern çağın sonunda kendi varlığını da tehdit altına sokan, onu yokluğa mahkûm eden bir süreç başlar. Bu bağlamda Türkiye'de yanlış modernleşmenin de büyük bir etkisinin olduğu bireysel tükeniş ve nesneleşmeye karşı postmodernistler de tepki gösterirler. Orhan Pamuk *Kara Kitap*'ta yaşanan kültürel bunalıma şöyle dikkat çeker:

Milletimizin kendisi olabilmesini istemeyen tarihi güçler, bizi en kıymetli hazinemiz olan günlük hayatımızın hareketlerinden, jestlerimizden mahrum bırakmak istedikleri için, dedemi Beyoğlu'ndan dükkânlardan, İstiklâl caddesinden, vitrinlerden kovdular (*Kara Kitap*: 186-187).

Mekânların büyüdüğü ve bir o kadar korkunun, mahremiyet kaybının, tükenmişliğin, güvensizliğin hüküm sürdüğü her şeyin yapaylaştırıldığı dünyada yaşama zorunluluğu, bireye psikik uyum yeteneğini kaybettirmiştir. Ayrıca tüm bu değişim Dilek Yalçın'ın da dikkat çektiği üzere zamanla toplumsal değerler karşısında bireysel değerlerin aşınmasına ve unutulmasına da neden olmuştur.

Kaçınılmaz bir süreç olarak devam eden kentleşme sürecinin oluşturduğu güvenlik sendromu, yalnızlaşma ve dolayısıyla yabancılaşma insanoğlunu mutsuz kılmış, insan bugüne kadar hâkimi olarak hükmettiğine inandığı mekânın ve eşyanın hâkimiyetine girmiştir. Reform,

Rönesans hareketleri, Aydınlanma ve Endüstri devrimleri esnasında gelişen ve güçlenen dünyaya oranla insan güç kaybına uğramıştır. Aydınlanma felsefesi, modernizm ve postmodernizm Batı için yeni dillerdir, dünyayı yeniden anlamlandırma çabalarıdır (Yalçın, 2015: 934).

Modern çağda gerçeklik anlayışının değişmesiyle bireyin kendine olan güveni sarsılmaya başlar ve büyük şehirlerin güvensiz ortamlarda psikik durumlara zemin hazırlanır. Bu bağlamda Madan Sarup'un da belirttiği üzere bireyin kimlik/kişilik kaybı her geçen gün artış gösterir: “Şizofren ‘hiç kimse’dir, hiçbir kişisel kimliği yoktur. Dahası şizofrenin belli bir zamansal süreklilik içinde kendisini adayabileceği hiçbir tasarısı yoktur” (Sarup, 2010: 207). Bu sebeple anomik bir kişilik sergileyen postmodern anlatıların kahramanları dünya karşısında yenilmiş, buhran içindeki, ötekileşmiş yalnız bireylerdir. *Kara Kitap*'ta modern çağın katı gerçekleri karşısında bireylerin yaşamış oldukları buhrandan nasıl kurtulabildikleri şöyle ifade edilmektedir: “Zaten bir başkası olmak için yanıp tutuşan bütün mutsuzlar için hikâye anlatmak, kendi sıkıcı gövdeleri ve ruhlarından kurtulabilmeleri için keşfedilen bir hileydi” (*Kara Kitap*: 241).

Şizofrenliğin bir hastalık olmaktan çıktığı postmodern çağda, modern sürecin yasalar ve kurallar çerçevesinde hareket ettirilen dayatmacı, tek tip dünya görüşü, çeşitli açmazlara sebep olduğu için zamanla aşınır. Özellikle de bireyi merkeze alan modern toplumlarda kişiler cemiyet içindeki varlıklarını kendileri oluşturmaktadırlar. Yani artık birey kendi varlığını istediği şekilde oluşturma yetisine sahiptir. Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*'ta ifade ettiği gibi modern çağın toplumsal değerlerinin dışında hareket alanı artan postmodern özne için bireysel varlık sürecinde, kalabalıklar arasında kaybolmamak için pek çok maske takmak zorunda kalabilir. Öteki benliğiyle çoğu kez dünyaya farklı bir pencereden bakmayı öğrenen kimlik çatışması içindeki modern bireyler için maskeleriyle dolaşmak aynı zamanda bir iç yolculuktur. Örneğin *Kara Kitap*'ta özel yaşamların önemine şöyle dikkat çekilir: “Uzun bir günün, hatta akşamın ardından insanın yalnız başına kalıp, kendi koltuğuna oturup kendisi olabilmesi, yıllar süren uzun ve maceralı bir yolculuktan sonra yolcunun kendi evine dönmesine benziyor” (*Kara Kitap*: 182).

21. yüzyılda sokak, iş yeri, ev gibi yaşamın hemen her alanında genellikle hayattan duyulan memnuniyetsizlik ya da uyumsuzluk nedeniyle pek çok maskeyle dolaşmak zorunda kalan bireyin silikleşen varlığı ruhsal bütünleşmeyle tekrar hayat

bulacaktır. Söz gelişi modern çağın sorunları içinde boğulan ve ruhundaki boşluğu bir türlü dolduramayan Meto'nun kendini tanıma sürecinin anlatıldığı *Fındık Sekiz*'de anlık hazzardan uzaklaşıp ruhunu tekrar uyandırmak isteyen kahraman için tek çıkış yol, kozmik yalnızlıktan uzaklaşıp, sıcak ilişkilerin kurulacağı bir hayat oluşturmaktır. Böylelikle yaşamın her alanında insanlar arası yakınlaşma yeteneğini körelten, onları toplu nevroza sürükleyen, çelişkili davranış biçimleri sergileyen 'sanal sevgi'nin dışına çıkılarak 'gerçek sevgi'ye duyulan özlemin inşası mümkün olacaktır. Bu bağlamda pek çok huzursuzluğun ve mutsuzluğun temelinde yatan modernizmin yücelttiği tek-tip insan modeli, bir süre sonra toplumsal bir kargaşaya neden olmuştur. Söz gelişi bireye her türlü özgürlüğü vaat eden modernizm aynı zamanda ona tek-tip biçimler, isimler ve kıyafetler tasarlarlarken sunmuş olduğu imkânları da sınırlayarak Sontag'ın belirttiği gibi verilen özgünlükleri ortadan kaldırmaya başlamıştır: "Özgünlük denen şeyin olanak dışı olduğunu düşünüyorum. Geçmiş belli belirsiz çeşitleyebilirsiniz ancak" (Sontag, 1989: 16). Aydınlanma sonrasında fabrikasyonlaşmayla hazır nesnelerin seri üretimine dâhil olan modern birey nesneler dünyasına yönelince zamanla Galip gibi kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalır: "Kırk yılın tekinde kendim olabilmıştim! Kırk yılın tekinde kendim olabildiğim için, sonunda kendimi sevebilmiştim" (*Kara Kitap*: 179).

Kara Kitap'ta kimlik kaybına uğrayan Galip'in parçalanmış benliğine tekrar ulaşmak istediği, ikinci benliğiyle karşılaşması ve onunla yüzleşmesi sonucunda mümkün olacaktır. Bunun için ise çocukluk anılarını süsleyen Şehr-i Kalp apartmanına gitmesi gerekmektedir. Burada geçmişin kalıntılarının üstünde Celal'in kimliğiyle de bütünleşen Galip için aslında yokluğun içindeki kendi olmak çabası hiç bitmez: "Bir başkası olmak istemeyecek kadar bir başkası hissediyordu kendini" (*Kara Kitap*: 328). Postmodern anlatıların pek çoğunda öteki benlikleriyle dünyaya farklı bir pencereden bakmayı öğrenenler için kendi iç yolculuklarına ulaşmak çok daha kolaylaşır. Anlatıda Merih Manken Atölyesi'nde yaşananları bireyin iç yolculuğundaki kazanımlara örnek gösterebiliriz. İronik bir şekilde mankenlerin insanlardan daha gerçekçi gözüktükleri ifade edilen *Kara Kitap*'ta Galip'in gittiği manken atölyesinden ayrıldıktan sonra Celâl'le arasındaki ayrımın kaybolmaya başlaması bu duruma güzel bir örnektir: "Kendi düşünceleriyle Celal'in düşünceleri arasındaki bu koşutluğu hissettiği zaman (...) Bir iç huzuru duydu" (*Kara Kitap*: 212). Orhan Pamuk'un bireyin ruhunun derinliklerine yaptığı bu yolculukta teknik anlamda özneyi silikleştiren üstkurmaya ise Güven

Selçuk'da belirttiği üzere kaybedilen benliklerin onarımında çoğu kez böylesi bir işleve de sahiptir:

Günümüz insanında geçmiş, bugün ve gelecek arasında herhangi bir ayrım yapamama hali, bireysel düzeyde bir tür şizofreni olarak kendini ortaya koyar. Postmodern birey için olayların bir bütünlüğü yoktur, aksine parça parçadır ve sürekliliğini kaybetmiştir. Jameson, bu 'geçmiş bilememe' halinin; 'geçmişin bütün biçimlerine yönelik rastgele bir yamyamlığa' ve postmodernistlerin *pastiş* adını verdiği kavramın yaratılmasına yol açtığını ifade eder (Selçuk, 2011: 3884).

Nitekim modernizm sonrasında birey o güne kadar görülmemiş bir özgürlüğe kavuşurken aynı zamanda farkında olmadan hem mekânsal hem de psikolojik olarak sıkıştırılmıştır. Modernizm toplumu ve toplumsal kurumları düzenleyerek bireylerin mutluluğunu amaçlamıştır. Fakat üçüncü dünya ülkelerinin daha kötü bir hâle geldiği günümüzde her geçen gün artan sorunların ardından ötekileşmenin kaçınılmaz bir sonuç olduğu kabul edilmelidir. Özellikle de günümüzde modern dünyanın iş, sokak, otobüs gibi aynı mekânlarda insanları birbirinden uzaklaştıran sistemiyle hemen herkesin sosyal medya sitelerini kullanıyor oluşu insanların duygularını aşırıyla da olsa kendini anlatma ihtiyacıyla açıklanabilir. Söz gelişi *Kara Kitap*'ta metinlerarasılıkla ilişkilendirilen bu durum açık bir şekilde bireylerin her ne şekilde olursa olsun kendilerini ifade etme isteğiyle ilgilidir:

Celal birçok köşe yazısını, belki de hepsini başkalarının yardımıyla yazdığını söyler, önemli olanın yeni bir şey 'yaratmak' değil, daha önceden, binlerce zekâ tarafından binlerce yılda yaratılmış yepyeni bir şey söyleyebilmek olduğunu ekler, bütün köşe yazılarını başkalarından aldığını ileri sürerdi (*Kara Kitap*: 241).

Parçalılığın esas alındığı, özgünlüğün bertaraf edildiği, metinlerarasılığın yüceltildiği postmodern anlatılarda yazarın değişen konumunu yenilik arayışıyla ve geçmişe duyulan özlemle açıklamak mümkündür. Çünkü Dilek Yalçın'ın da belirttiği üzere hem anlatı kahramanları hem de toplum içinde aydın vazifesi gören yazarlar çoğu kez modern dünya karşısında itibarını kaybetmiş, yenilmiş ve buhran içindeki yalnız bireyler olarak karşımıza çıkar: "Bir anlamda büyük iddiaların adamı, toplumu kendi dünya algısı yönünde eğitme ve değiştirme amacındaki roman yazarı, romanda olduğu gibi kendi dünyasına dönüş biçiminde bir kaçışa yönelmiştir" (Yalçın, 2015: 928). Modernizmin insanı kategorize ederek zamanla silikleştirdiği varlık düzleminin aksine postmodernistler, modern sistemlerin kategorilerini ortadan kaldırarak yabancılaşan ve yalnızlaşan öznelerin kişiliklerini tekrar kazanmaları için imkân sağlamışlardır. Söz gelişi insanın varlık savaşına yönelik eleştirilerin önemli bir yekûn tuttuğu *Tehlikeli*

Oyunlar'da Sevgi ve Hikmet yer altlarına, kuyulara çekilerek modern çağın buhranlarının üstesinden gelerek, "... yalnızlıklarını yaşamaya çalışırlar" (*Tehlikeli Oyunlar*: 247). Modern dünyanın dayattığı tek-düze yaşama karşı birey olma yolundaki mücadeleler, bazen labirent mekânlara kaçışla bazen de intihara varan sessiz bir çılgınlıkla çözüme ulaştırılır. Ayrıca postmodernistlerin bireysel varlık mücadelesinde daha çok düzen karşıtı yapılarıyla kaotik ortamlar meydana getirdikleri görülmektedir. Öte yandan postmodern evrede yerel kimliklerin kendi varlıklarını duyumsama süreçlerinde ulusal ve millî devlet anlayışının yıpratıldığı toplumlarda, birlikteliklerin ortadan kalkarak toplulukların önemsenmesi her geçen gün insanlar arası ilişkileri koparıp, bireyselleşme ve bencilleşme boyutuna gelmiştir (Mengü, 2014: 35). Neticede postmodern anlatıların temelinde her geçen gün yapaylaştırılan hayatın izlerini görmek mümkündür. Bu sebeple hız çağının günlük koşuşturmacası içinde hayatımıza ne denli nüfuz edebiliyoruz sorusunun cevabı sanırız ki modern çağın meydana getirdiği bütün sorunların çözümünü sağlayacaktır.

3.2.1.2. Modern Çağda Tutunamayan Kötümser Bireyin İstirabına Yönelik Eleştiriler

Modernleşme süreciyle birlikte bireyin merkeze alındığı toplumlarda insanoğlu, cemiyet içindeki varlık alanını modern düzenin kuralları çerçevesinde oluşturmaya başlamıştır. Bu değişimle birlikte çoğu kez modern hayat, ekonomik anlamda güçlenerek, seyahat ederek ve akıl merkezli eğitime hız vererek şekillendirilmiştir. Benlik duygusunu artıran, insanlığı her geçen gün dış dünyayla ilişkisini kesip içe kapanmaya zorlayan, yalnızlığa sevk eden bu gibi değişimlerde kişiler arası etkileşimin ve iletişimin de hızlı bir şekilde kopmaya başladığını ifade etmek mümkündür (Sazyek, 2010: 67). Özellikle de umutsuzluğun üst seviyelere vardığı Dünya Savaşlarının ardından yaygınlık kazanan kitle kültürüyle birlikte ideal olandan yavaş yavaş uzaklaşan insanoğlu, hayatın katı gerçekleriyle yüzleşmeye başlamıştır. Bu sebeple I. Dünya Savaşı'na kadar insanların gözünü kamaştıran ve onlara mutluluk sunan bir araç olarak algılanan modern sistemler, savaş sonrasında sorgulanmaya başlanmıştır. Savaşlar sonrasında umutsuzluğun ve mutsuzluğun hüküm sürdüğü 20. yüzyılda düşünsel bir kriz içine girilmiştir. Bu sebeple sorunların üstesinden gelebilmek için modern dünyanın ikinci planda bıraktığı felsefe, psikoloji, sosyoloji ve mantık gibi

bilim dalları postmodern evrede ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Söz gelişi *Bin Hüzünlü Haz*'da metinlerarasılık ilişkisinden faydalanan Hasan Ali Toptaş, dolaylı yollarla da olsa Haraptarlı Nafi'ye ait olduğu belirtilen epigrafla, 21. yüzyılda artık modern hayatın sorgulanmaya başlandığını ve postmodern anlatı kahramanlarının da varoluş sürecine girerek bir arayış içinde olduklarını ifade eder: “Hayat nedir diye sorarsan, bilmiyorum evlat; sormazsan biliyorum...” (*Bin Hüzünlü Haz*: 5).

Günümüzün yaşam koşullarında özellikle de modern şehir yaşamında sıkça karşılaştığımız bireysel bunalım, yalnızlık ve yabancılaşma hissini modernizm sonrasında ortaya çıkan bireysel özgürleşme isteğiyle ilişkilendirmek mümkündür. Kişinin benliğinin ve bilincinin parçalanması sonucu belli bir sisteme doğal tutulan ruhsal ve fiziksel bütünlüğün ön planda olduğu modern toplumlarda yabancılaşma gibi olgular ağırlık kazanırken günümüz insanı şizofrenik etkinin altında kalmaya başlamıştır (Kızıler, 2006: 131). Hız çağına gelindiğinde artan stres ve sorumlulukların da etkisiyle psikolojik rahatsızlıklardaki yükseliş kaygı verici boyutlara ulaşmıştır. Fakat insanlığı, rahat hareket edemediği bir kafesin içine mahkûm eden modern çağın kurallarının ve kalıplarının dışında bir hayat arzulayan postmodernistlerin avangart tutumları nedeniyle delilik gibi ruhsal sorunlara ayrı bir önem verdiklerini ifade etmek mümkündür. Aslında psikolojik rahatsızlıkları olanlar öteden beri toplum içinde öteki ya da anormal olarak addedilirken, düzenin yerine düzensizliğin arzulandığı postmodern süreçte tüm ruhsal hastalıkların normal bir durum olarak kabul edilmeye başlandığı görülmektedir. Böylelikle modern dünyada ikinci planda kalan felsefe, sosyoloji ve psikoloji postmodern anlatılarda önemli bir işleve sahip olmuştur. Postmodern anlatılardaki dil bozukluğunun, odaklanma eksikliğinin ve kendini ifade edememenin nedenini ise bu gerekçeyle ilişkilendirebiliriz. Modern çağın sonunda kendi iç dünyasına çekilerek köksüzleşmeye başlayan pek çok anlatı kahramanı etrafa ve eşyaya bakışlarında normal olarak addedilen insanlardan farklı hareket ederler. Düzenin yerine düzensizliğin arzulandığı postmodern çağda Touraine, “Comte, Devrim’in yasa koyucularının somutun yerine soyutu getirerek bireyi azat ettiklerini, böyle yapmakla da o bireyi düşün, deliliğin, yalnızlığın içine attıklarını” ifade eder (Touraine, 2012: 103).

Modern hız çağında yaşadığı çıkmazlar sonunda bireyin düştüğü karamsarlık duygusu, iç sıkıntı ve bunalım nedeniyle günümüzde sıkça karşılaşılan ruhsal problemler, hem modern dönem kırılma metinlerinde hem de postmodern anlatılarda

işlenen bir konudur. Özellikle de Türkiye’de 1950’li ve 1960’lı yıllarda edebî metinlerde işlenmeye başlanan modern sürecin sancılarına yönelik eleştiriler nedeniyle Mustafa Kurt’un da ifade ettiği gibi “bunalım dönemi edebiyatı” olarak adlandırılabilir bir sürece girilmiştir (Kurt, 2010: 32). Bu süreçte kaleme alınan pek çok anlatıda modern roman geleneğinden uzaklaşıldığını ve postmodern anlatı tekniklerinin kullanılmaya başlandığını ifade etmek mümkündür. Bu sebeple 1950 sonrasında yayımlanan romanların pek çoğunda modern sistemlerden umduğunu bulamayan, sıkıntıları sebebiyle bir kurtuluş olarak gördüğü alkol, uyuşturucu bağımlılığı, intihar gibi yönelimlerle bireysel sorunlara başkaldıran bireyi görüyoruz. Söz gelişi Ahmet Hamdi Tanpınar *Huzur* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde 21. yüzyıl aydınlarının yaşamış olduğu sorunlara erken dönemde dikkat çeker. Özellikle de bireyin maceralarının ve günlük yaşamın ayrıntılarının yer aldığı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde, toplumsal değerlerle kendi kimliği arasında çatışma yaşayarak kalabalıklar içinde yalnızlaşan erken dönem tutunamayanlardan biri olarak kabul edebileceğimiz Hayri İrdal’in sorunlarına dikkat çekilmiştir. Bir yönüyle geçmişte bir yönüyle de şimdide (modern dünyada) yaşayan Hayri İrdal’in içindeki huzursuzluğu ve iç çatışması çağın önemli sorunlarından biridir. Kalabalıklar içinde yalnız yaşayan, kırılgan, iyi niyetli ve iletişim zayıflığı çeken Hayri İrdal’in bireysel varoluş çabasını romandaki burjuva/bürokrat dünyanın eleştirisiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü bu romanda devletin üst yönetiminde bulunanlar, statükoya sahip olanlar tutunabilen kimselerken, düzene ayak uyduramayanlar tutunamayanlardır. *Anayurt Otel*’inde ise bireysel yalnızlık, şiddet, yabancılaşma, intihar gibi konulara varoluşçuluğun da etkisiyle yer veren Yusuf Atılgan, Zebercet şahsında toplumsal değerlere karşı çıkmıştır (Kurt, 2010: 30).

Postmodern çağda bireyin yabancılaşmasıyla ve yalnızlaşmasıyla başlayan tutunamama refleksinin temellerinde, modernleşme sürecindeki taleplere tam anlamıyla cevap veremeyen sistemler ve Tanrı merkezli dünyadan birey merkezli bir dünyaya geçiş yatmaktadır. Çünkü modernizm bireyi mümkün olduğunca ön plana çıkarıp ona anlamlar yükleyerek yüceltirken aynı zamanda pek çok alanda onu sınırlandırmaya başlamıştır. Bu sebeple Mustafa Apaydın’ın da belirttiği gibi bireye yüklenen anlamlar sorgulanmaya başlandığı postmodernite sürecinde, büyük bir sorun olarak kabul edilen ‘bireyleşme süreci’ zaman içinde bireyin, duygularını ortadan kaldıran, içi boşaltılmış,

koskoca bir boşluk içinde yaşayan, etrafına, insanlara yabancılaşan, yalnızlaşan, mekanikleşen, silikleşen ve kendi varlığını dahi unutan bir özneye dönüşmesine neden olmuştur:

Başlangıçta toplumsal kimliğiyle tanımlanabilen birey, modernist edebiyatta kendi varoluşunu sorgulayan, yabancılaşmış, bunalımlı bireye dönüşmüştür. İster toplumsal bir varlık olarak algılsın, isterse yabancılaşmış olsun modern edebiyatta birey en önemli öğelerin başında geliyordu. Çünkü modernizm, Tanrı merkezli bir dünya kavrayışından insan merkezli bir dünya anlayışına geçmişti. Edebiyata da insan veya birey, bu yüzden edebî metnin merkezinde yer almıştır. Merkeziz bir dünyayı savunan postmodernist düşünürler, birey fikrine, aşırı abartılı ve bir merkezi işaret ettiği, değer koyucu olduğu için karşı çıkmışlardır. Postmodern edebiyatta da, bu yaklaşıma bağlı olarak modernist bireye hiç de benzemeyen yeni bir 'özne' anlayışı geliştirilmiştir. Postmodernist özne, değişken oluşunun yanında, yeni kavranışıyla artık iyice silikleşmiştir. Postmodern metinlerden yansıyan özne, bütünsel, tutarlı, tarihi inşa eden veya sorgulayan birey değil, sürekli bir oluş hâlinde bulunan, etkileyen, etkilenen, tutarlılıktan, bütünlükten yoksun, yazarın kuklasına dönüşmüş bir kimliktir. Bu yeni özne anlayışı, edebiyattan insanî olanın uzaklaştırılması sonucunu doğurmuştur (Apaydın, 2009: 31).

Modern dünyanın birey merkezli düşünce yapısı postmodern süreçte ortadan kaldırılıp onun yerine özne kavramı yerleştirilmiştir. Bireyin ölümü, öznenin doğuşu şeklinde ifade edilebilecek bu değişimde artık bireyin içinin boşaltıldığı, nesne karşısında direnemeyerek özneye dönüştüğü ve buharlaşıp silikleşerek kaybolmaya başladığı görülmektedir. Sanayi toplumundan enformasyon ve medya toplumuna geçişle birlikte toplumun buharlaşıp yerini yabancılaşmış, tutunamayan sessiz yığınların aldığı, hemen her şeye duyarsızlaşan özneler geçmiştir. Baudrillard'ın ifadesiyle kitlesel iletişimde anlamın yerini göstergenin aldığı boyut simülasyonun gerçek ile olan ilişkisiyle nesnelerin ve insanların "gölge varlıklara" dönüşmeleri bu konuyla ilişkilidir (Baudrillard, 2003: 29). Bu sebeple modernizmin insanları devamlı bir sistem içine dâhil etme çabası onların sessizleşmelerine neden olabileceği gibi modern çağda bireye sunulan özgürlüklerin de ciddi bir şekilde tehlikeye girmeye başladığı ifade edilebilir. Söz gelişi *Fındık Sekiz*'de modern dünyanın katı düzenine karşı kendini soyutlayarak sessizlikle mücadelesini veren Meto, düşmüş olduğu karanlıktan kurtulmak için postmodernite döneminin rengi olarak ifade edebileceğimiz şeffaflığın öncüsü beyaz rengin ona sunduğu mutluluğa yönelir. Gerçi anlatıda beyazdan kasıt uyuşturucu madde iken beyaz rengin postmodernite döneminin rengi olduğu düşünülünce dünyadaki mutluluğun modern sistemlerle mümkün olamayacağının bu şekilde ifade edilmeye çalışıldığı ileri sürülebilir:

Şimdi zamanı tersten sorgulayan, yaşanmakta olan uygarlığa kafa tutan hiçliğin ötesindeki sesleri algılayan zihinsel bir sürece girilmiştir.

Beyaz! Beyaz! Karanlığı aydınlatan aşk! (*Fındık Sekiz*: 32).

Postmodern anlatılardaki kahramanların sessizliği aynı zamanda Murat Belge'nin de ifade ettiği "Toplumsal belirlemeler dışında soyut bir insan kavramını öne" (Belge, 1994: 191) süren modernizm sonrası silik kişiliklerin bir davranış biçimidir. Özellikle de tüm gününü yabancılarla bir arada yaşamak zorunda kalan modern çağın huzursuz bireyi, kamusal alanlarda varlık mücadelesi verirken bazen de etrafındaki yabancıları özel yaşamlarında bir tehdit olarak gördükleri için sessiz kalarak, kendini etrafındakilerden yalıtma suretiyle kamusal alana dâhil olurlar (Sennett, 2002: 46).

Postmodern anlatılarda toplumsal normların dışına çıkarak tutunamama refleksi gösteren bireyin sessizliği o kadar derindir ki Hasan Ali Toptaş *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda ağaçları, taşları ve duvarları da insan gibi sessizliğe büründürür: "Ağaçlar konuşuyorsa fısıllar onlar da susardı belki, hatta taşların duruşu, kerpiç duvarların bakışı, sokakların kıvrıla büküle akışı ve kapının üstündeki çingırağın susuşu da susardı..." (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 159).

Özellikle de günümüzde bireyin gerçek benliğiyle ve toplumsal düzenle olan uyumsuzluğu, modern sistem içinde bürünmek zorunda kaldığı kimlik ve statülerle ilişkilendirilebilir. Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzmanı*'nda siyasî yaptırımlardan biri olan darbeleri eleştirerek modern çağın suskunlaştırdığı bireylerin özellikle de aydınların yaşamış olduğu buhrana dikkat çekerek bu şekilde çağın pek çok problemini sorgulamaktadır:

Ne de olsa ben de artık 'mecburen' *Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı* sorgulamalarının yakasına yapışmış bulunmaktaydım. Susturulmak, susup kalmak, toplumun tepesine mavzerler bine bine 'kabul' oylarına sahip kılınmış tanklı tüfekli bir 'millet yasası'na enselenmeme hareketiyle sessiz mes(t)siz durup kılınmış hallerine düşünmüşlüğüne karşı başkaldırma ruhuna yakalanmış bulunmaktayım. Barışı çağırmakmış, hani yahu yurttan sulh cihanda sulh güzelleşmesi şu sivilde değil de, bu sivilde olmalıymış 'LAR varya, bunlar bile bana vız gelmekte...' (*Dert Dinleme Uzmanı*: 79).

Kurallar, sistemler ve insanoğlunun modernleşme arzusu çağın sonunda bireyleri, kendine olan güvenini yitirmiş, şimdi ve geleceğini düzenleyemez hâle gelen bir varlığa dönüştürmüştür. Bireyin kendi varlığını tehlikeye sokan, onu zamanla tek tip kalıplara yerleştiren bu değişimin ardından pek çok kimsenin, modern dünyanın onlara sunduğu kendi gerçekliklerinden şüphe duyarak 'ben kimim?', 'nasıl bir dünyada yaşıyorum?', 'nasıl bir varlığa sahibim?', 'bireysel farkındalıklarım nelerdir?' gibi sorulara yöneldikleri görülmektedir. Çünkü modern çağın sonunda günlük yaşama tutunamayan pek çok kişinin yapmak istedikleriyle onlara sunulan arasındaki uçurumun her geçen

gün büyümesi Jale Parla'nın da ifade ettiği gibi tek-tip modellerin inşa edildiği toplumsal ezilmişlikle de eşdeğer görülebilir (Parla, 2013: 204). Bu sebeple postmodernistlerin, modernizmin insanları belli bir kalıba sokarak, tek tipleştirip kontrol altına alarak bir sisteme dahil etmeyi amaçlayan bütünlükçü yapısına itiraz ettikleri görülmektedir. İnsanları mevkî ve durumlarına göre kategorileştirme esasını benimseyen modern rasyonel düşüncenin aksine postmodernistler, modernizmin bireyleri eşitleme vaatlerini gerçekleştiremediklerini düşündükleri için homojen bir yapıda insanları konumsuzlaştırarak onlara vaat edilen eşitlikleri insanî değerleri, aşkı ön plana çıkararak sunmayı arzulamışlardır. Aslında postmodern anlatılardaki kahramanların pek çoğunun kendisiyle barışık olduğunu fakat bir süre sonra kültürel, toplumsal ve bürokratik çelişkiler sonucunda çeşitli açmazların içine düştüklerini ifade etmek mümkündür. Söz gelişi ön sözlerin, son sözlerin, şarkıların, ansiklopedi maddelerinin, İncil'den, destanlardan, Kur'an'dan yapılan alıntılarının, şarkıların açıklamalarının yer aldığı parodiye, pastişe, kitsche ve ironiye sıkça yer verilen kurgusuyla kendisinden önceki roman anlayışından oldukça farklı bir görünüm sergileyen *Tutunamayanlar*'da tutunamama refleksinin kökenini Orta Asya'dan başlatan Oğuz Atay ironik şekilde zamana karşı bir direniş içine girmiştir. Özellikle de hayatı bir oyun sahnesi şeklinde yansıttığı *Tutunamayanlar*'da modern çağın sonunda toplum içinde ötekileşenlerden biri olan Selim Işık'ın, babasının memuriyeti sebebiyle küçük bir kasabadan büyük şehre göç etmeleri sonrasında düştüğü boşluk, okul yıllarında arka sıralarda oturarak kendini arkadaşlarından soyutlayışı, II. Dünya Savaşı'na katılımı ve savaş sonrasında ülkeye dönerek iş araması, uzun süre iş bulamayışı tutunamayan aydının vermiş olduğu mücadeleye örnek gösterilebilir. Elbette ki hayatındaki bu gibi olumsuz koşullar onu hayata gülümseyerek umutlu bir şekilde bakamayan karamsar biri hâline dönüştürecektir. Söz gelişi Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*'da modern çağın ardından mutsuz, umutsuz, bencil, duyarsız bir toplum inşa edildiğini ve insanlık üzerinde meydana gelen derin sancıların kaynağında modern devlet sisteminin insan ruhunu çürüten etkisi olduğunu ifade eder. Atay modern çağın sonu ile postmodern çağın başlangıcında insanlığın değişimini fark ederek bu gidişatın iyi bir sonuç doğurmadığını ve insanlığın her geçen gün ölmeye başladığını hastalıklı ruhları ön plana çıkararak ironik bir üslûpla anlatır.

Nihayet insanlık da öldü. Haber aldığımıza göre, uzun zamandır amansız bir hastalıkla pençeleşen insanlık, dün hayata gözlerini yummuştur. (...) Bu nedenle gazetelerinde, 'İnsanlık

öldü mü?’ ya da ‘İnsanlık ölür mü?’ biçiminde büyük başlıklar yayımlamakla yetinmişlerdir. (...) Evet, insanlık artık aramızda yok. İnsanlıktan uzun süredir ümidini kesenler ya da hayatlarında insanlığın hiç farkında olmayanlar bu haberi yadırgamamışlardır (*Tehlikeli Oyunlar*: 255).

İnsanî değerlerin ön plana çıkarılmasını her fırsatta ironi, pastiş, kitsch gibi yöntemlerle ifade eden Oğuz Atay, a-politik görüşleriyle, ötekileştirmekten uzak söylemiyle ve tüm kalıpların dışına çıkma arzusuyla Türk edebiyatında pek çok ilke imza attığı için postmodernist yazarlar içinde önemli bir yere sahiptir. Oğuz Atay’ın kırılma dönemi metinlerinden biri olan *Tutunamayanlar*’da daha çocukluk yıllarından itibaren ailesiyle toplum kurallarına ayak uyduramayan Selim Işık, resmî ve bireysel alan arasındaki sıkışmışlığı nedeniyle tüm kurallara riayet etmemeye başlar. Modern çağın içinde kendine yer bulamadığı için yalnız kalan Selim Işık arayışında toplumsal kuralların dışına çıkıp düşmüş olduğu bunalımdan kurtulmak için verdiği mücadeleyle âdeta günümüz Don Kişot’udur: “Bana kitap kurdu, boş hayaller kumkuması, hayatın cılız gölgesi gibi sıfatlar yakıştırılabilir, şövalye romanları okuya okuya kendini şövalye sanan Don Kişot’a benzetebilirsiniz beni. Yalnız onunla bir fark var aramızda: Ben kendimi Don Kişot sanıyorum” (*Tutunamayanlar*: 217).

Tüm hayalleri mutsuzluğa dönüşen, zamanla maddî varlığını kaybeden Selim Işık için intihar kaçınılmaz bir sonudur: “Selim Işık için toplum normlarına bağlılık, kişinin kendisini yavaş yavaş ölüme bırakmasıdır” (Örgen, 2009: 39). Kendini tanıma sürecinde Selim’in ölümle sonlanan tercihi her şeyden önce modern dünyanın hızından, telaşından, sürat çılgınlığından ve kaosundan kaçıp kurtulmak isteyen kişilerin çözümsüz kalışıyla ilişkilidir: “Selim, intiharı hem felsefî bir bunalım, hem de toplumsal bir protesto veya kopukluk sonucu düşünür” (Örgen, 2009: 38).

Modern çağın mekanik zaman kavramı bireyi doğal ve kişisel algılarla oluşturulan zamandan ayırmıştır. Artık çalar saatler ve sistemli çalışma saatleri nedeniyle bireyin istediği zaman uyuyup uyanmasını engelleyen, bireysel arzularının köreltildiği ortamlarda kendine, hayata yabancılaşma modern çağın doğal bir sonucu olarak karşılanmalıdır. Hayattaki varlıklarını bir türlü kabul ettiremeyen bu kişiler görünmezlikten yanadırlar. Söz gelişi *Tutunamayanlar*’da Garip Yaratıklar adlı bölümde beceriksiz ve korkak oldukları için tutunamama refleksi gösteren hayvanlardan söz edilmektedir. Bu özellikler aynı zamanda tutunamayan insanların da ortak

özellikleridir: “Başları daima öne eğik gezdikleri için, çeşitli engellere takılırlar” (*Tutunamayanlar*: 150).

Modern çağda toplumdan uzaklaşan, insanlarla doğrudan doğruya diyalog içine giremeyen, her türlü farkındalığını kaybetmeye başlayan birey, kendine olan güvenini yitirmiştir. Bu sebeple postmodern çağda silikleşen öznenin bu gibi sorularına çözüm üretmek için yönelmesine fırsat tanıyan bir ortam hazırlanmıştır. Modern bireyin mutsuzluğuna yönelik eleştirilerin yer aldığı *Tutunamayanlar*, *Gölgesizler*, *Üç Anlatı*, *Kara Kitap*, *Tehlikeli Oyunlar*, *Mahrem*, *Puslu Kıtalar Atlası*, *Bin Hüzünlü Haz* gibi postmodern anlatılarda da bireysel varoluş ve kimlik kaybı konularına sıkça yer verilmiştir. Parçalanmış zihinlerin sıkıntılarını dile getiren bu anlatılarda, kendileriyle çetin bir mücadeleye giren anlatı kişileri ironik bir şekilde sürekli kim olduklarını ve ne yapmak istediklerini sorgulamaktadırlar. Söz gelişi *Tutunamayanlar*’da bireysel kimlik sorunuyla yüz yüze gelen insanoğlunun varlığını tehlikeye sokan modern mutlak gerçeklik ironik bir üslûpla eleştirilmektedir: “İnsan en çok kendiyile ilgilenir, ama bu ilgi bir yönteme dayanmaz ve kendini tanıma sorunu bilimsel bir yolla çözümlenmezse sonsuz bunalımlar karanlığına düşer birey” (*Tutunamayanlar*: 97).

Özellikle de modern bilim ve teknoloji sayesinde hemen her şeyin görünür hâle geldiği postmodern çağda artış gösteren bireysel bunalımların, duygu yitiminin, ideallsizleşmenin, sessizleşmenin, kötümser düşüncelerin, mutsuzluğun, edilgenliğin, şizofreni gibi ruhsal problemlerin kaynağı modernizmin bireyi silikleştirmeye başlayan, onu hayattan koparan ilkeleridir. Bu bağlamda kendilerini varoluşsal anlamda gerçekleştirmenin hayalini kuran modern çağın tutunamayan bireylerinin beden ve ruhen yaşadıkları değişim Türkiye’de modernleşme çabalarının bireyler üzerinde bıraktığı etkiyle büyük oranda ilişkilidir. Türkiye’de ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki değişim daha çok ötekiler gibi olabilme hayali kuran modern bireyin düştüğü bunalım ve yanlış modernleşmenin ardındaki Batılılaşmanın ürküten bir gerçeği şeklinde düşünülebilir. Bu sebeple ulusal kimliklerin hâkimiyetini sarsmak isteyen postmodernistler yerel kimliklerin kendi varlıklarını duyumsamalarına fırsat tanırırlar. Paz’ın da ifade ettiği gibi ötekileşme modern çağın sorunlarından biri olduğu için postmodern süreçte bireyselliğe önem verilmiştir:

Ötekilik, gündelik eyleyışlerimizin örgüsünde yaşadığımız deneyim olarak, her şeyden önce, bizim neyse o olmaktan çıkmaksızın başkaları olduğumuz ve nerede bulunuyorsak orada

bulunmaktan ayrılmaksızın, gerçek varlığımızın başka yerde olması olgusunun sürekli algılanışıdır. Biz bir ötede'yiz. Şu demektir ötede: burada, hatta şimdi, bir yandan şunu veya bunu yaparken... Ve de şu demektir: ben yalnızım ve ben seninleyim, her zaman burada olan bir ne-bileyim-nerede'de. Senin'le ve bura'da: sen kimsin, ben kimim, nerelerdeyiz biz, buradayken? (Paz, 1993: 53).

Kara Kitap'ta Cumhuriyet rejiminin yeni kurulduğu, modernleşmek uğruna Batılılaşmanın esas alındığı bir dönemi ele alan Orhan Pamuk bu şekilde Türk toplumunun hem bireysel hem de toplumsal kimlik arayışını 'kendi olmak' kavramıyla birlikte gündeme getirir. Bir ailenin üç kuşağının yaşantısının işlendiği *Kara Kitap*'ta ruhsal büyüme sürecine giren Galip, Nişantaşı'ndaki Şehr-i Kalp apartmanına yerleşerek -anlatıda sadece yazılarıyla yer alan- öteki benliği Celal'i bulmaya odaklanır. Galip ancak parçalılık içindeki birliktelikle yani ikinci kişiliği Celal'le bütünleştiğinde yazar olacaktır. Selim, Turgut, Süleyman gibi birden fazla kişi aracılığıyla Türk toplumunun özellikle de aydınların sorunlarına yer verilen *Tutunamayanlar*'da da Selim'in intihar sebeplerini araştıran Turgut Özben'in her geçen gün hayata daha fazla yabancılaşması ikinci ben'i Olric'e yakınlaşmasına neden olmuştur. Modern hayatın içinde statükonun imkânlarını terk etmek kolay değildir. Bu sebeple Olric'le tanıştıkça kendi varlığını keşfetmeye başlayan Turgut, içindeki çelişkileri yavaş yavaş bir kenara bırakır ve iç çatışmaları her geçen gün azalır. Çünkü Galip ve Turgut gibi mutsuz, yaşama tutunamayan aydınların pek çoğu hayatın rutin koşuşturmacasında kendi içlerindeki öz benlerini tam anlamıyla bulamamışlardır. Neticede insanların toplumdan uzaklaşmaları sonucu ortaya çıkan bir şeylere tutunma ihtiyacının bazen bireylerin kendi içlerine yaptıkları simgesel boyuttaki yolculukla giderilmeye çalışıldığını ifade etmek mümkündür. Bu yolculukta nihayetinde ikinci benleriyle tanışarak bazı sorunların üstesinden gelmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. *Kara Kitap*'ta ve *Tutunamayanlar*'da olduğu gibi modern dünyanın çıkmazlarına, özellikle de ruhsal bir ihtiyaçla kendine sığınılacak güvenli, huzurlu ve doğal mekân(lar) ya da insanlar bulamayan kişiler için bireysel bir tepki olarak düşünebileceğimiz tutunamama refleksi sonucunda bireyin yaşamış olduğu değişimle, anlatı kahramanı çoğu kez yolculuk metaforuyla ruhsal büyüme sürecine davet edilir. Modern çağın sorunları içinde kendilerini toplumdan yalıtarak kaybolan bireyler ancak bu şekilde tekrar benliklerine kavuşacaklardır: "Herkes leblebi yer gibi sinir hapi atıyor ağzına, herkes gazetelerin birinci sayfasında pıhtılaşan kanlara göz ucuyla bakıp susuyor ve herkes adımını ileriye değil de, kendi içine doğru atıyor" (*Bin Hüzünlü Haz*: 35). *Bin Hüzünlü Haz*'da modern

çağın yol açtığı sorunlardan kaçmak için duyarsızlaşan bireylerin yaşamış oldukları yeni problemlere yer verilerek pek çok eleştiride bulunulmuştur.

Görüldüğü üzere insanı kendine yabancılaştıran modernizme karşı bir direniş şekli olarak bireysel varoluş sürecinde yorgun, mutsuz, bitkin, her şeyden usanmış, kendi içine çekilen bir varlık olarak postmodern anlatı kişilerinin pek çoğu bulundukları sosyal çevreden uzaklaşarak ya da kendilerini soyutlayarak çıkmış oldukları yolculukta kimliklerini keşfetmeye yönelirler. Özellikle de kimlik çatışması içinde olan, tek tip insan modelinin dışına çıkıp farkındalıklarını keşfederek kişiliğini nasıl bulabileceğini bilmeyen aydınların çıkmış oldukları iç serüvende hayatı anlamlandırmaya çalıştıkları görülmektedir. *Fındık Sekiz*'de düzenin dışına çıkmak istediği için benzer bir arayışa yönelen Meto mutluluğu ancak gerçek aşkta bulmuştur: “İnsanlığını modern gibi gözüken aldatıcı ve kuşkulandırıcı bir zaman diliminde harcamaktan sıkılmış; yeni ama bir bahar rüzgârı kadar geçmişi olan, öğrendikçe gönülleri ferahlatan bir yola gidiyordu!” (*Fındık Sekiz*: 96).

Gelenek ile modern kültür arasında sıkışıp kaldığı için lümpen kültüre sığınmak zorunda kalan modern bireyin durumlar ve olaylar karşısındaki tepkisizliği postmodern felsefeye uygun bir eleştiri şeklidir. Türk edebiyatında Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ını ve *Tehlikeli Oyunlar*'ını bireysel değişimin sorunlarını işleyen kült metinler olarak değerlendirmek mümkündür. Aydın kesimin kendisiyle ve çevresiyle olan uyumsuzluğuna dikkat çekilen *Tutunamayanlar*'da ve bireyin ruhsal bunalımlarının, etrafındakilerle olan uyumsuzluğunun anlatıldığı *Tehlikeli Oyunlar*'da teknolojiye tüm ilerlemelere rağmen insanların yalnızlığının her geçen gün arttığı görülmektedir. Bu sebeple her iki anlatıda da kahramanların gerçek benliklerine ulaşmak için verdikleri çabaya dikkat çekilmiştir:

Selim Işık yalnızlığa dayanamazdı. İlk bakışta, yalnızlığın ve çevreyle uyumsuzluğun, yaşantısında önemli bir yer tuttuğu kolayca ileri sürülebilir. Selim, bu yargıya da dayanamazdı. Bütün dünya, ona dargın olabilirdi fakat bu aceleyle varılmış bir sonuçu (*Tutunamayanlar*: 135).

19. yüzyılda teknolojik ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak insanî değerlerin pek çoğundaki değişim, özellikle de Avrupalı aydınların yaşamış oldukları kültürel bunalım, toplumla aralarına mesafe girmesine sebep olmuştur. Öyle ki evrenin bir kaos ortamına dönüştüğüne inanan insanoğlu böylesi bir dünyanın sadece bir oyun alanı ve kendi varlıklarının da absürd olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Her şeyden önce modern

dünyanın hızından, telaşından, sürat çılgınlığından ve kaosundan kaçıp kurtulmak isteyen kişilerin toplumla bağlarını kesişi gittikçe artan bir maddeleşmenin huzursuzluğu, hayattan bezmişlik postmodern çağın doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Hız çağının koşuşturmacası içinde her geçen gün tükenmeye başlayan insanoğlu için içten gelen gülümsemelerin azaldığı günümüzde *Bin Hüzünlü Haz*'da da ifade edildiği gibi sokaklarda hayata karşı savaşamayan pek çok bezgin yüz şeklini görmek mümkündür: “Önümüzden camları bezgin yüzlerle kaplı hıncahınç belediye otobüsleri...” (*Bin Hüzünlü Haz*: 9).

Metin Kaçan ise *Fındık Sekiz*'de yabancılaşmanın, duyarsızlaşmanın ve tutunamama sorununun kaynağının “hızlı yaşama sancısı” (*Fındık Sekiz*: 92) olduğu ifade eder. 21. yüzyılda teknolojik ilerlemelere de bağlı olarak medyanın sundukları ve gündelik gerçeklik arasındaki ayrımı tam anlamıyla yapamayan bireyin psikolojik bir bunalım içine girdiğini ifade etmek mümkündür. Özellikle de pembe dizilerin sunduğu sanal dünyada televizyonlar insanları eğlendirip eğitirken aynı zamanda Paz'ın da ifade ettiği gibi onları toplumdaki uzaklaştırarak yalnızlaşmalarına neden olmuştur:

Modern iletişim yokluğu denilen olgu, öznelere çokluğundan çok, sen'in, her bilincin kurucu ögesi olarak aradan çekilmesinin sonucudur. Başkalarıyla konuşmuyoruz, çünkü kendi kendimizle konuşmuyoruz. Bununla beraber, ben'in kanserli hücreler gibi çoğalması, dünyanın çehresinin yitirilmesinin kökeni değil, sonucudur (Paz, 1993: 46-47).

Modern çağın sonunda topluma yabancılaşan ve yalnızlaşan bireylerin sosyal medyanın onlara sunduğu imkânlarla her türlü platformda düşüncelerini paylaştığı, görsel ya da sözlü olarak iletişim kurduğu toplumlarda, birey kendine olan güvenini yitirmiş, hayatını düzenleyemez hâle gelmiştir. Söz gelişi modern dünya düzeninde tutunmaya çalışan *Tehlikeli Oyunlar*'ın kahramanı Hikmet Benol çıkmış olduğu yolculukta bulunduğu ortamdan uzaklaşarak bir gecekondu mahallesine taşınır. Fakat burada da sorunlarını çözemeyerek pek çok aydın gibi ölümü yeni bir hayata geçiş olarak düşünür ve intihar eder. Yapay üretimlerin ve tüketimlerin hemen her yeri kuşattığı günümüzde mutsuzlukların had safhalara ulaşması tükenmişlik sendromuna zemin hazırlamıştır. Bu durum ise postmodern anlatıların pek çoğunda hayattan koptuğu görülen bireylerin ölümden bile çıkarlarının olmadığı yönündeki izlenimle ifade edilir. Söz gelişi Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da modern hayatın akışında kaybolan öznelere tükenmişliğini ve çaresizliğini açıkça şöyle ifade eder:

Her olayda bir kenara çekilenler gerçekten de bir kenarda kalacaklardır. Yaptıkları işlerin gizli kalmasını isteyenler, bunda başarıya ulaşacaklardır. Kimse, onların varlığıyla tedirgin olmayacaktır. Bir gün öldükleri zaman, arkalarında küçük bir iz, bir anı, bir gözyaşı, bir eser bırakmadan yok olacaklardır. Gazetede ki ölüm ilanı bile, yedinci sayfada bir kenarda kalacak, kimsenin gözüne çarpmayacaktır. Hayattan çıkarı olmayanların, ölümden de çıkarı olmayacaktır. Ölüm bile onların adlarını duyurmaya yetmeyecektir. Herkesin mezarında güller ve menekşeler büyüdükçe onların mezarlarını otlar bürüyecektir. Mezarları bir kenarda kalmasa bile, büyük ve muhteşem anıtların arasına sıkışıp kaybolacaktır. Cennetteki muhallebicide de garson onlarla ilgilenmeyecektir. (...) Sıkıntılarını kimseyle paylaşmasını bilmedikleri için, yalnız başlarına ıstırap çekeceklerdir. Duygu alışverişinden nasipleri olmayacaktır. Duygusuz, hareketsiz, hatsız bir hayat yaşadıkları sanılacaktır. (...) Hayattan çıkarı olmamak, hem Tanrının yayılmaması için gerekli her türlü tedbir alınacaktır. Bütün tarih, bütün iktisat, bütün sosyoloji, bütün psikoloji, kısaca bütün lojiler hayatın çıkarıcılığı dayandığını göstermek için yırtınacaklardır, yırtınmalıdırlar. ‘Ben çıkarıma bakarım’ diyeceksiniz bunun için ‘Babamı bile tanımam’ diyeceksiniz kimseyi tanımayacaksınız; hele hayattan çıkarı olmayanlar hiç (*Tutunamayanlar*: 202-203).

Sanayileşmeyle birlikte geleneksel el işçiliğinin fabrikasyona dönüştüğü modern çağın ardında her geçen gün nüfus artış hızına ve değişen taleplere cevap vermek için yapılan seri üretimler, pek çok alanda zaman içinde aşırı tüketime neden olmuştur (Çabuklu, 2010: 62-73). Bu bağlamda nesneler gibi insanî değerlerin sıradanlaştırılarak değersizleştirildiği modern çağın sonunda tüm bu değişimlere itiraz eden postmodernistler, hem orijinal el sanatlarına hem de insanî duygulara tekrar önem vermeye başlamışlardır. Dolayısıyla postmodernistler madde karşısında gücünü kaybetmeye başlayan gerçek ve samimi duyguların tekrar ortaya çıkarılması için aşkın gücüne inanırlar. Söz gelişi Metin Kaçan’a göre öyle bir an gelecek ki altın, gümüş, elmas gibi değerli taşlara olan rağbet azalacak, onların yerine unutulmuş ya da özü tahrif edilen gerçek aşklar tekrar önemli hâle gelmeye başlayacaktır:

Değeri yoktu elmasın, zümrüdün, yakutun, topraktan çıkan madenlerin zanaatkarlarca işlenmesi de olmasa hiçbir işe yaramayacaklardı. İnsanlar kişiliklerinin içine sakladıkları duyguları bir çıkartsalar dünya o zaman güzel olacak, o zaman tüm yürekler sevgiyle atacak. Işık, enerji, ateş ve aşk dediğimiz o nura o zaman ulaşılacak (*Fındık Sekiz*: 11).

Fındık Sekiz’de olduğu gibi postmodern anlatıların pek çoğunda modern çağın değerli taşlarının karşısına tıpkı aslı gibi onun kopyası olan imitasyonların üretilerek kitlelere sunulduğunu ifade etmek mümkündür. Günümüzde imitasyona olan talep anlık hazlara hitap ederken insan ruhunu her yönüyle etkileyecek, tüketim çağının dışında uzun soluklu, samimi ortamlarda inşa edilen aşk ve sevgi duyguları pek çok sorunun çözümü olarak görülmektedir. *Fındık Sekiz*’de de sevginin gücüne ve önemine şöyle dikkat çekilmiştir: “Bu çağda ışık, karanlık, diye adlandırılıyor; tuz, şeker diye sunuluyordu. (...) Bu köhnemiş uygarlığın devam edebilmesi için günah keçisi hazırды.

Kabullenemiyorlardı, inanamıyorlardı, inanmıyorlardı. Sade aşk tüm dünyayı saracak, her beden kardeş olacak!” (*Fındık Sekiz*: 3).

Adalet Ağaoğlu da *Dert Dinleme Uzmanı*’nda dertlerin ve şikâyetlerin ayyuka çıktığı günümüzde toplumsal deformasyona karşı aşkı yücelterek insanlığın mutluluğa erişeceğini ifade eder:

Bütün aykırılıkların altından temiz havaların verdiği enerjiyle kalkacağız çünkü, herkes için, bütün canlılar için daha temiz, çok daha güzel günler olsun, mis gibi kokulara yönelinsin, daha güzel zamanlara gibi duyarlılıklar içindeyiz. Hızla yaklaşmakta olan toplumsal depresyon felaketini önleyeceğiz. (Şuân’da önleyemediğimiz ve kurbanı olduğumuz ortada) Şikâyet, şikâyet. Dert ve dertler gırla... Ama sevda sarhoşluğuma devam edersem: Kırıldayız (*Dert Dinleme Uzmanı*: 241).

Neticede modern dünyanın getirdiği bunalım, soykırım, mutsuzluk gibi kavramlar postmodern süreçte de devamlılığını sürdürmüştür. Ezen, ezilen yani zengin ve fakir insan arasındaki bu ayrım tüm farklılıklara önem verilen postmodern süreçte en büyük problemlerden biri olmuştur. Modernistlerin bilgiye verdikleri önem sonrasında duyguları ikinci planda bırakması postmodernistler tarafından anlatılarda eleştirilirken aynı zamanda tutunamayan bireylerin de özelliklerine de yer verilmiştir. Fakat şunu da unutmamak lazımdır ki postmodernistler tespit ettikleri sorunları eleştirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Her hangi bir çözüm önerisinde bulunmadıkları için günümüzde kaotik ortamlar çoğalmış ve insanların mutsuzlukları da bir kat daha artmıştır. Çünkü postmodern teknoloji çağında hayata tutunamayan birey karşılaştığı sorunlarla yalnızlığı sebebiyle tek başına mücadele etmeye çalışmıştır. Bu sebeple postmodernizmin birey üzerindeki yıkımının modernizmden daha ağır olduğunu ifade etmek mümkündür. Hâlâ modern çağın ağır yükünden ezilen yalnız, köksüzleşmiş, tutunamayan insanların çılgınlıklarını duymak mümkündür. Romanlar ve anlatılar da bu çılgınlıkların edebiyattaki birer yansıması olarak karşımıza çıkar.

3.2.1.3. Modern Hayat Tarzında Kadına Bakış ve Cinsel Kimlik Bunalımına Yönelik Eleştiriler

Modernistler etnik, coğrafi, ideolojik, sınıfsal, ussal ve dinsel farklılıkları ortadan kaldırarak insanlığı bir bütün olarak birleştirmeyi arzularlar. Fakat modernleşme ile birlikte din, ahlâk, kültür, bilgi, hukuk gibi ortak paydalarda buluşmayı öngören tek-tip bir sistem oluşmuştur. Touraine’nin de ifade ettiği gibi bir değişim farklılıkların tasfiyesine ve bireyin varoluşsal kimlik problemleri yaşamasına zemin hazırlamıştır:

“İnsanın dışındaki Özne, yani kutsal Özne, yerini insan-Özne’ye bıraktı; bu da toplumsal rollerin ve kişisel özelliklerin bir arada bulunduğu bir şebeke görünümündeki kişinin yok olması ve Ben kaygısına düşmüş bir bilinç ile bir özgürlük ve sorumluluk iradesinin ortaya çıkmasına neden olur” (Touraine, 2012: 61). Modernizmin insana sunmuş olduğu bireysel güçle, sınıfsal ayrımlar ortadan kaldırılmaya çalışılmış fakat bireye sunulan imkânlar yanlış kullanımlara bağlı olarak olumsuz sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Söz gelişi büyüü bozulan, aşırı üretim ve tüketime yönelen, modern hayatın içinde ortaya çıkan hırslara bağlı dünyevileşme; Tanrı merkezli dünyadan koparak tutarlı bir iç dünyadan uzaklaşmaya ve modern bireyin merkeze alınmasına zemin hazırlamış ya da kaynaklık etmiştir. Kasım Küçükalp bu durumu şöyle açıklar:

Tanrı’nın ölümünün yalnızca dinlerin sunduğu anlamda Tanrı’nın değil, varlığı tanımlamaya matuf bütün kategorilerimizin -idea, form, madde, özne, kendinde iyi, töz, vb.- ortadan kalktığına, nihilizmin de söz konusu temelsizlik içerisinde, oluşun yıkıcılığıyla yüzleşmek zorunda kalan insanın içinde bulunduğu hâle işaret ettiğidir (Küçükalp, 2003: 86).

Modern çağın sonunda sınıfların önemini yitirdiği, toplumsal cinsiyet ortamına da zemin hazırlayan modernist bakış açısında -kendi içindeki çelişkileri sebebiyle- yeni bir eşitsizliğe gidilerek erkek egemen toplumun öncelik kazandığını söylemek mümkündür (Serdaroğlu, 2010: 33). Bu sebeple modern hayatın sonuna doğru kadın ve erkek arasında cinsiyet ayrımına yol açan modern sisteme bir tepki olarak ortaya çıkan feminist harekette, “öteki” olarak tanımlanan kadının silik konumuna itiraz edilip, onların duyguları ve duyarlılıkları ön plana çıkarılarak modern çağın tüm kısıtlamaları sorgulanmaya başlanmıştır. Öncelikle feminist hareketlerle modern çağda ortaya çıkan bu süreç postmodern çağda da devam etmiştir. Hem modernist romanlarda hem de çağın sonunda yayımlanmaya başlanan postmodern anlatılarda modern sistemlerin kurallarıyla oluşturulan her türlü yapıda ortaya çıkan sorunlar, Zühtü Arslan’ın da ifade ettiği gibi toplum içindeki mutsuzluk ve ahlâkî yozlaşmayla ilişkilendirilerek tematik anlamda işlenmeye başlanmıştır: “İnsan haklarını eşitlik, rasyonalite ve otonomi gibi değerlere dayandırmaya çalışan modernistler/temelciler (foundationalists) bulunurken, diğer yanda insan hakları dâhil her türlü etik ve siyasal normların temellendirilmesine karşı olan anti-temelciler (anti-foundationalists) yer almaktadır” (Arslan, 2002: 6).

Aydınlanma sonrasında ortaya çıkan eşitlik, adalet, özgürlük gibi vaatlerin yanı sıra modern çağın başından itibaren sıkça zikredilen ‘insan hakları’ kavramı içinde kadın haklarına da ayrıca önem verilmiştir. Fakat kadın haklarının İnsan Hakları

Beyannamesi'nin sunduğu imkânlardan daha fazla kutsanmasına karşı çıkan postmodernistler bu düşüncenin temellerini sarsmak isterler. Çünkü modernizmin otonom birey merkezli dünya görüşünün bir ürünü olan İnsan Hakları Beyannamesi zamanla farklılıkları gözetmekten uzaklaşarak bireyleri soyutlaştırmış ve toplum içinde silik öznelere dönüştürmüştür. Bu sebeple Zühtü Arslan'ın da ifade ettiği gibi postmodernistler modern çağın kutsadığı bireye karşı silik özneyi yücelterek ötekine yani tüm farklılıklara önem vermişlerdir:

Postmodernistler, insan haklarının dayandığı temelleri eleştirirken iki noktada odaklaşıyorlar: 'meta-anlatılar' ve 'Özne' (Subject) kategorisi. Bir taraftan meta-anlatıların baskıcı ve totalci yönüne dikkat çekilirken, diğer yandan bireyin ve bireyselliğin sonu tezi ileri sürülmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, postmodernistler 'öznellik' (subjectivity) kavramından ziyade, Descartes döneminden bugüne yasal, siyasal, bilimsel ve estetik söylemlere damgasını vuran tekil ve özcü 'Özne' (Subject) kategorisine karşı bir savaş ilan etmişlerdir. Bu anlamda Özne, aynı zamanda, postmodern söylemin karşı çıktığı meta-anlatılardan birini teşkil etmektedir. Althusser'in belirttiği gibi, bireylerin özneleştirilmesi 'biricik' ve merkezi bir Özne'nin varlığını gerektirmektedir. Söz gelimi, Hristiyanlığın Tanrısı, (diğer dinsel ve politik ideolojilerin merkezi kavramları gibi) adına bireylerin özneleştirildiği Biricik ve Mutlak Özne'dir (Arslan, 2002: 2).

Bireyden özneye doğru bir yol haritası takip edilen bu değişim, dolaylı yollarla da olsa postmodern bakış açısıyla yazılan anlatılarda çoğu kez insanlığa evrensel kurallarla eşitlik vaat eden İnsan Hakları Beyannamesi'nin -başarıları göz ardı edilmeden- yabancılaşma, anomi, sömürü, eşitsizlikler gibi negatif yönlerinin eleştirisiyle yapılmaktadır. Zühtü Arslan'ın da belirttiği üzere, "Postmodernistler, Aydınlanmanın mirası olan insan hakları düşüncesinin bir 'meta-anlatı' olduğunu ve 'Öteki'ni, 'temsil edilmeyen'i bastırmak için kullanılan bir meşrulaştırma aracı olduğunu ileri sürmektedirler" (Arslan, 2002: 16). Modernizmin meşrulaştırıcı her türlü üst anlatısına ve ikilemlerine karşı çıkan postmodernistler, modernizmin tüm normlarını yapı bozuma uğratmışlardır. Bu bağlamda insanlar arasında din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmayı eleştiren postmodernistler, onları belli ölçütlere göre sınıflandırmaya karşı çıkmışlardır. İnsan haklarının parçalılıktan, farklılıklardan beslenen bir bütün olduğu görüşünden yola çıkan postmodernistler modernleşme sürecinde "Doğaya karşı özgürleşmenin altında teknolojik gelişme, hemcinsine karşı özgürleşmenin altında ise ekonomik bağımsızlık ve siyasal katılma kavramlarının" işlevsel bir özelliğe sahip olduğunu düşünmektedirler (Kongar, 1981: 51-52).

Söz gelişi Adalet Ağaoğlu modern çağın mutsuz ve huzursuz insanlarına yer verdiği *Dert Dinleme Uzmanı*'nda kadın haklarından yola çıkarak İnsan Hakları

Beyannamesi'nin öngördüğü şekilde tüm bireylerin eşit şartlarda korunması ve muamele görmesi gerektiğine dikkat çeker. Özellikle de çağın sonunda ortaya çıkan ahlâkî yozlaşmayla da ilişkilendirerek kadının metalaştırılmasına, modern kurallar çerçevesinde inşa edilen resmiyete uygun evlilik kurumunun çözülüşüne ya da çöküşüne duyarsız kalmadan anlatıda bu konuları işler. Adalet Ağaoğlu, böylelikle *Dert Dinleme Uzmanı*'nda modernizmin kurallarına ve meta-anlatılarına ironik bir üslûpla yer verir. Çünkü bu gibi büyük anlatıların çağımızda temsil özelliğini kaybettiğini düşünen postmodernistler meta-anlatıların karşısına kuşkuculuğu çıkarmışlardır:

İnsan Hakları Mevzuatı'mızın bir sürü maddesinden özellikle birine uygun düşmemektedir bu 'derin ilişki'. 'Metresçilik'lere yani şu geleneksel kültürlere saygıyla 'usulen' göz yumabilirmiş ama, onda da herhangi bir hokkabazlık olmayacak. İlişkileri biline biline gizliden götürmek en iyisi... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 92).

Modernleşme sürecinde insanî değerleri yükseltmenin aksine daha çok yozlaşmayla toplumsal ve bireysel sınırların ihlâl edilmeye başlandığını ifade etmek mümkündür. Sunulan vaatlerin tam anlamıyla gerçekleştirilememesi zamanla insanlık için modernizmin tamamlanmamış bir proje olduğu hissini uyandırmıştır (Özdikmenli, 2006: 29). Bu bağlamda modern çağda geleneklere ve ananelere olan duyarsızlık bireysel yozlaşmaya neden olmuştur. Özellikle de büyük şehirlerin karmaşasında kendine bir yer bulmaya çalışan yaşam mücadelesi içindeki bireyler için aile mefhumunun önemini yitirmeye başladığı ve duyarsızlaşmanın her geçen gün artmış olduğu gözlemlenmektedir. Söz gelişi Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*'nda kırsal kesimlerin dışındaki bölgelerde anne ve babalarına bakmayarak onları huzur evine gönderen çocuklara yönelik sitemlerde bulunmuştur. Yazar bu şekilde modern çağda tasfiyesi amaçlanan geleneksel hayata duyduğu özlemi dile getirmeye çalışmıştır:

'Yaaa, kurtuluyorsunuz demek, bir analarına bile bakamadılar da ellerin evlerine atıyorlar, diye çemkirmeye başlamışlardır. Başka bölgeler nasıldır pek bilemiyorum ama, bizim buralarda büyüklerine yaşlılıklarında ölene kadar evlerinde bakmak sarıp sarmalamak adettendir; bu cennetin yolu kendilerine açıktır demeye gelmektedir, gerisi günahların en büyüğü...' (*Dert Dinleme Uzmanı*: 126).

Modern bireyin ötekileştirdiği postmodern öznelere içinde bugün gelinen noktada geniş aile yapılarının yoğunlukta olduğu modern çağ öncesi dönemlere nazaran oldukça sorunludur. Meselâ anne ve babaya özellikle de kadınlara verilen değer şimdikinden daha iyi görüldüğünü ifade etmek mümkündür. Çünkü modern dünyanın tüketim anlayışının kadını ve aile kurumunu tüketilen bir araç konumuna getirdiğini söylemek çok da abes karşılanmamalıdır. Bu sebeple modern çağın sonunda tüm itirazlarıyla

ortaya çıkan feminist girişimciler özellikle de erkeklerin kadınlar üzerindeki yıpratıcı etkisini sorgulamaya başlamışlardır. Postmodern sürece gelindiğinde ise benzer bir şekilde tüm insanlara yönelik sorunlar temele alınarak özerkte kadın haklarına yönelik eleştirileriyle varlık gösteren, kadının üstünlüğünü savunarak diğer varlıkları kendi içinde ötekileştiren feminist hareketler de sorgulanmaya başlanmıştır. Post-feminizmden etkilendiğini ifade edebileceğimiz Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*'nda eşitlik kavramını zedeleyen cinsiyet ayrımına yönelik itirazlarıyla ve kıyaslamalarıyla tüm farklılıklara yaşam alanı sunmayı amaçlamıştır:

Bizde de sizlerden ayarlanmış radikal feminist girişimler olmuştur, lakin azıcık yumuşamış olarak, soy sop mahkumiyetiyle yaşatılmış öbeklerin, erkek soyunun kesip biçmelerinin şiddetine kıskırılarak bu sahipsiz ve yazık ki yabancı özel kolejlerde eğitilememiş, büsbütün dilsiz kalmış bulunmaları sonucu, çeviri kadın korunma ilkelerini de bilemeyen zavallı kızlar, kadınlar, onlar da insancılıklarının yüzüsuyu hürmetine bizim kadınları kurtarma derneği inanın ki maskülen, feminen hem de eşcinsel 'farklı'lara kadar açık bulunan bir millî kuruluştur. Kadın hakları savunucuları da yeni zamanların yeni görgü ve bilimlerine mükemmelen ayak uydurmuş durumdadırlar.... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 63-64).

İnsanın hem doğaya hem de hemcinslerine karşı bağımsızlaşmaya başlaması ve aynı zamanda onların üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmesi sanayi devrimi ile birlikte hız kazanarak günümüzde eşitlikleri ihlâl ettiren bir sisteme dönüşmüştür. Tüm insanlığı etkisi altına almaya başlayan bireyleşme süreci zamanla cinsel kimliği nedeniyle ötekileştirilen kadınların üzerindeki baskıların artmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda “İleri teknoloji ülkelerinde sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, insan hakları, feminist hareket olarak sıra ile gelişen çizgide” (Kongar, 1981: 53) ötekileştirilen ve şiddet gören kadınlara yönelik bir koruma yöntemi olarak feminist hareket doğmuştur. Elbette ki modernizm, kadınların korunması ve ötekileştirilmemesi için seçme ve seçilme hakkı, çalışma sahasına dâhil olma gibi yeni haklar getirmiştir. Fakat evrensel anlamda aynı sıkıntıları yaşadıkları düşünülen dünyadaki tüm kadınların mutluluğunu amaçlayan feminist eleştiride bütünleştirici her tür söylem postmodern süreçte yeni bir soruna neden olmuştur. Bu sebeple modernizmin ve feminist hareketin bireyleri tek-tipleştirici yapısına karşı çıkan postmodernistler, tek tip kadın modelini önceleyen feminizmi sorgulayarak ondan belli normlarda ayırırlar. Bu ayrılık, “Tek bir kadın tipinin ve bunun doğal bir sonucu olarak da kadın sorununa yönelik tek bir yaklaşımın olmayacağı(dır)” (Demir, 1997: 114). Post-feminizme göre kadınların yaşadıkları yerlere, ırklarına, maddî imkânlarına, eşlerine göre farklılıklar gösterebilecek olan yaşam koşulları bu değişkenliklere göre değerlendirilmeli ya da ele alınmalıdır. Ayrıca

postmodernistlerin a-politik düşüncelerinin temelini tek-tipleştirmeye yönelik eleştirileri oluşturmuştur.

Feminist harekette eril dünyanın eleştirisi yapılırken kadın cinsiyeti de yüceltilmiştir. Bu bağlamda feminist hareketin felsefesinden farklı bir çizgide ilerleyerek bireysel ayrılıklara değer veren, heterojenliği önemseyen postmodernistler kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki farkındalıkları da ortadan kaldırarak eşit özgürlükler sunmayı amaçlamışlardır. Modern çağda ortaya çıkan feminizmden beslenen fakat onun mevcut kurallarını sorunsallaştırarak yeniden üretmek isteyen post-feministler evrenselci tüm görüşlere karşı oldukları için teorik anlamda kadın kimliğini yücelten söylemlerin dışına çıkan fikirleriyle feministlerden ayrılırlar. Söz gelişi Orhan Pamuk *Masumiyet Müzesi*'nde Türkiye'de feminizmin ve Batılılaşmanın şekilcilikten öteye gitmeyerek yanlış anlaşıldığını ifade eder. Orhan Pamuk ayrıca kadın-erkek arasındaki ilişkiye, modern çağda yaşanan değişimler ışığında eleştirel bir üslûpla şöyle yer vermiştir:

Bütün modernlik ve Avrupa'da öğrenilmiş kadın hakları ve feministlik sözlerine rağmen sekreterler hakkındaki fikri aslında anneminkinden farklı olmayan Sibel, 'Burada sevişmeyelim, kendimi sekreter gibi hissediyorum!' derdi bazen. (...) Tabii ki o yıllarda Türk kızlarının evlenmeden önce cinsel hayata başlama korkularıydı. Batılılaşmış zengin ailelerin, Avrupa görmüş seçkin kızları o yıllarda ilk defa tek tük bu 'bekâret' tabusunu kırmaya, evlenmeden önce sevgilileriyle yatmaya başladı. Sibel de bazen, bu 'cesur' kızlardan biri olmakla övünürdü, benimle on bir ay önce yatmıştı. (Uzun bir süreydi bu, artık evlenmeliydik!) (*Masumiyet Müzesi*: 19-20).

Fındık Sekiz'de ise cinselliğiyle ön plana çıkan Sevda şahsında, ahlâkî bir yozlaşma içine girerek uyuşturucu gibi bağımlılıklara saplanan kadınların toplum içindeki değişen işlevi anlatılmıştır. Çünkü hem sosyal hem de biyolojik cinsiyet farklılıklarını cinsiyet kimliklerine göre sınıflandıran sistemleri ortadan kaldırmayı düşünen post-feminizmde kadına verilmesi gereken öneme hemen her alanda dikkat çekilmektedir. Böylelikle postmodern çağda kadın, erkek fark etmeksizin tüm kategorilerden uzak, çoğulcu yapısıyla insanî değerler ön plana çıkarılmıştır. Söz gelişi *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda modernizm sonrasında kurulmaya başlanan büyük şehirlerde yoksullukla, çevre kirliliğiyle başa çıkarak hayatta kalma mücadelesi veren, eğitim düzeyi düşük kadınların zor koşulları asıl temadır:

Sabah naylon leğenden çatıları, eski kilimlerden kapıları, muşambadan camları, ıslak briketlerden duvarlarıyla çöp yığınlarının çevresinde, ampul ve ilaç fabrikalarının alt yanına, tabak fabrikasının karşısında, ilaç artıklarının ve çamurun kucağında bir mahalle doğdu (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 8).

Modernleşme sürecinde insanların ve çevrenin nasıl bir değişim geçirdiğini örneklendirebileceğimiz yukarıdaki alıntı göstermektedir ki, modern görünümünün yanı sıra salaş hâliyle büyük şehrin izbe köşelerinden birindeki mahallede en çok sıkıntıyı çeken kesim kadınlardır. Anlatıda mahalledeki çevresel kirliliğin yanı sıra ahlâkî çözülme de kadınların yaşam şekilleriyle ilişkilendirilerek örneklendirilmiştir. Böylelikle başta kadınlar olmak üzere modern çağa ayak uydurmakta zorlanan ya da onun olumsuz yönlerinden etkilenen bireylerin ruhlarındaki kirlenmeye de dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Şerefınur Atık, anlatı kahramanı Berci Kız'ın modern çağda kadın cinsiyetindeki değişimi görebilmek için önemli bir karakter olduğunu ifade eder: “Sanayileşme sonrasında oluşan çevre kirliliği ve modernleşme sonrasında Berci Kız olmaktan çıkıp, masumiyetini kaybederek Kristin olan kadın, Çiçektepe kondu mahallesinde değişen sosyokültürel yapıyı göstermek bakımından önemlidir” (Atık, 2012: 201).

Modern zamanlarda özellikle de hemen her şeyin makineleşmeye başlamasıyla iş gücü dağılımında büyük bir değişim yaşanmıştır. Söz gelişi modernizmle birlikte erkeklere göre daha az ücretle çalıştırılan kadın ve çocuk iş gücü önemli bir hâle gelmiştir. Gerçi bugün Türkiye’de kadınların çalışması genellikle özgürlükle bağdaştırılmaktadır. Öyle ki ‘çalışmak kadının hakkıdır’ düşüncesi onu yüceltiyormuş gibi olsa da çoğu zaman kadın iş gücünün istismar edildiği de görülmektedir. Dolayısıyla Aydınlanma Hareketi sonrasında kadınların eğitim oranlarındaki artışa paralel olarak kamusal alandaki bireysel etkilerinin/güçlerinin işlevsel bir hâl almasıyla feminist hareketin hemen her alanda güçlendiğini göstermektedir. Mary Wollstonecraft’ın 1789 yılında yayımlanan *Kadın Haklarının Savunusu* adlı kitabında feminist hareket(ler) -liberal, sosyalist, marksist, radikal feminizm- hakkında ilk bilgiler yer alırken bu girişimin, hareketin başlamasında öncü olduğu kabul edilmektedir (Kozlu, 2009: 5).

Kadının toplumdaki ikincil konumunu anlamaya, onu değiştirmeye ve dönüştürmeye çalışan düşünce ve eylem bütünlüğüdür. Kadın üzerindeki her türlü baskının ortadan kaldırılarak, eşit biçimde yaşam koşullarının sağlanması için başlayan hareket, zamanla toplumsal cinsiyet rollerine değinen ve kadın lehine pozitif ayrımcılığa giden uç noktalarıyla değişimler yaşamıştır. Kendi içinde de değişen-dönüşen bu hareket aynı zamanda toplum içinde cinsel anlamda ‘öteki’ diye adlandırılan gruplar açısından da olumlu adımlar atılmasına öncülük etmiştir (Kozlu, 2009: 5).

Kadınlara ait sorunları çözmeyi amaçlayan feminizm her toplumdaki kadınlara ve erkeklere yüklenen değişik misyonları görmezden gelmiştir. Bu sebeple feminizm

modern çağın sonunda eleştiri oklarının hedefi hâline gelerek işlevselliğini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle de son zamanlardaki kadına yönelik cinsel istismarlar göz önüne alınırsa fiziksel ve ruhsal sömürünün bu kadar fazla olduğu bir dönem sanırsanız ki çok azdır. Söz gelişi Orhan Pamuk *Kara Kitap*'ta yanlış şehirleşme ve modernleşme nedeniyle geçmişe duyduğu özlemle Şehr-i Kalp apartmanının değişen yüzünü anlatırken, merdiven altı olarak tabir edilebilecek olumsuz koşullar altında yapılan kürtajlardaki artışla aile kurumunun geldiği kötü duruma dikkat çeker. Ayrıca modern tıbbın bu denli geliştiği günümüzde kadın sağlığının ne denli hiçe sayıldığı ve metalaştırılan bir nesneye dönüştürüldüğü de geçmişe duyulan özlemle birlikte anlatılmaya çalışılmaktadır:

Kat kat sattıkları Şehr-i Kalp Apartmanı'ndan bir başkasına taşındıktan ve binaya, çevredeki benzeri başka binalara olduğu gibi, küçük konfeksiyoncular, gizli gizli kürtaj yapan kadın doktorları ve sigortacı yazıhaneleri yerleştikten sonra, Âlâaddin'in dükkânının önünden her geçişinde Galip, apartmanın çirkin ve karanlık yüzü'nden rahatsızlık duyar (*Kara Kitap*: 15).

Modern hayatın içinde geçmişin temsilcisi olan Şehr-i Kalp apartmanı Ramazan Korkmaz'ın da ifade ettiği gibi zamanla büyük bir değişim geçirerek pek çok mutsuz insanı bir arada barındıran soğuk, ruhsuz bir mekânın simgesi hâline gelmiştir:

Evin yerini sanayileşmenin ve modernizmin soğuk birimlerine bırakmıştır. Ev/yuva imgesinin bütün sıcak çağrışımları, insan hayatını acımasızca uyuşturan, parçalayan ve yok eden bir anlayış (kürtajcı doktor büroları) ile bu ahlâksızlık ve pazarlık içinde ve biri birinin güvencesi sayılabilecek insan hayatı pazarlamacıları (sigorta şirketleri) tarafından satın alınmış ve parçalanmıştır. Bu apartman kavramı ise, daha geniş bir planda düşünüldüğü zaman, aydınlanma felsefesi ile başlayan insanla dünya arasındaki çatışmanın, zıtlaşmanın insan aleyhine bozulmuş doğal dengenin zirve noktası olarak görülebilir (Korkmaz, 2000: 312).

Modern çağda kadınların pek çoğu *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki arı süte sahip, eşin yanındaki en büyük destekçi, eş ve çocukları tarafından her zaman hürmet gösterilen anne konumundan uzaklaştırılmış gibi gözükmektedir. Söz gelişi Elif Şafak'ın modernist roman öğelerinin ağırlıkta olduğu fakat postmodernist anlatı tekniklerine de yer verilen *Aşk* adlı romanında kocası David'in kendini aldatması üzerine aile içinde mutsuz bir yaşam sürmek zorunda kalan Ella'nın mutsuzluğu, modern çağda kadınların toplum ve aile içindeki fonksiyonlarının olumsuz yöndeki değişimine örnek gösterilebilir. Romanda ev hanımı Ella'nın çocukları ve eşi üzerindeki etkisi oldukça pasiftir. Öyle ki kızı Jeannette'nin Ella hakkındaki görüşleri modern çağda kadınların aile içindeki konumunun olumsuz yöndeki değişimine kanıttır. Ayrıca romanda kadının fonksiyonel değişimi çağın en önemli sorunlarından biri olan ahlâkî

yozlaşmayla ilişkilendirilerek modern çağda kadınların düşmüş olduğu bunalım ironik bir üslûpla anlatılmaktadır:

Demek böyle görüyordu onu öz kızı? ‘Mutsuz, pasif, can sıkıntısından bunalmış bir ev hanımı’ öyle mi? Yolun yarısını geçmiş, çökmeye yüz tutan bir evlilik içinde mahpus kalmış, sıradan bir kadın? Demek buydu imajı! Kocasını da böyle mi görüyordu onu? Peki ya dostları, komşuları? (*Aşk*: 23).

Modernite ile birlikte hemen her şeyin değişime uğradığı yenedünyada ahlâkî unsurlarda da farklılıklar kaçınılmaz olmuştur. *Aşk*’ta Mevlânâ’nın *Mesnevi*’siyle metinlerarasılık ilişkisi kuran Elif Şafak, modernizmin kurallarıyla şekillendirilen günümüzde kadınların sorunlarını postmodern bakış açısıyla işlerken, tüm bu sorunların çözümünü kırk kuralda birleştirir: “**HEP AYNI YERE KÖK SALMIŞ, HAYATINDAN BIKMIŞ EVLİ BARKLI KADINLARIN KIRK KURALI**”dır (*Aşk*: 67).

Gün geçmesin ki cinayet ya da tecavüz haberiyle uyanılmayan bir sabahın hayalini dahi kurma gücünü insanlıktan uzaklaştıran modern çağın büyük fikirleriyle doldurulan zihinlerinin hata vermeye başlaması, postmodernite sürecinde anlık hazların ve küçük düşüncelerin önemini artırmıştır. Bu şekilde modern çağın kalıplarından kurtulacağını düşünen özne için egoların, aylaklığın, acımasızlığın ve kuralsızlıkların hâkimiyetindeki başıboş bir hayata zemin hazırlanarak yaşanılmaz bir evren meydana getirilmeye başlanmıştır. Bu sebeple başta kadın hakları olmak üzere 21. yüzyılda gülen gözlerle etrafa bakmayı neredeyse imkânsız kılan çağın sorunları, gereğinden fazla yüceltilen insan beyninin ve bedeninin devleştirilmesiyle ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla henüz modern çağın içinde 1960’lardan sonra sosyal, siyasî ve ekonomik değişimlere paralel olarak hızla yaygınlaşan feminist hareketle birlikte, feminizmi savunan sanatçılar ‘erkek egemen kültürün dayattığı estetik değerleri, sanatsal kriterleri ve tarihsel uygulamaları’ sorgulamaya başlamışlardır (Şahiner, 2008: 120). Özellikle de modern dönemde kadınlara sunulan hakların pek çoğu postmodern anlatılarda tekrar mercek altına alınmıştır. Hâlbuki modern çağın sonunda ortaya çıkıp kadın haklarını koruyarak eşitsizliklere itiraz etmek için mücadele veren feministler modern çağın kadınlarla ilgili sorunlarının üstesinden gelmek için uğraşmamışlar mıydı? Peki ne olmuştu da kadına yönelik istismar her geçen gün artmaya devam etmişti? İşte tüm bu sorulara cevap aramak için ortaya çıkan post-feministlere göre feministler sadece kadına yönelik öncelikleriyle, cinsiyet farklılıklarını göz ardı ettikleri için yeni bir eşitsizlik

ortamı meydana getirmişlerdir. Post-feministlere göre feminizmin sadece kadın haklarını yücelterek diğer varlıklar arasında yeni bir eşitsizlik ortamı meydana getirmesi sorgulanarak yapıbozuma tabi tutulmalıdır.

Yapıbozumcu bir okuma, kültürün doğaya, aklın duyguya, zihnin bedene, erkeğin kadına bizzat kendi kimliklerini kurabilmek için bağımlı olduklarının görünür kılınmasını amaçlar. Örneğin 'kadın' ve 'erkek' terimlerinin anlamları kendilerinden menkul değildir, birbirlerinden farkları sayesinde kurtulmaktadır. Şöyle ki, kadın teriminin anlamı onun ne olduğundan çok (pozitif özellik olarak değil) ne olmadığına göre belirlenmektedir. Yani 'kadın', 'erkek olmayan'dır (örneğin, ussal olmayan); ama 'erkek' de 'kadın olmayan'dır (örneğin, duygusal, zayıf olmayan) (Mutman; Yeğenoğlu 1992: 53).

Post-feministlerin söz konusu sınıflandırmalara karşı çıkışları ve toplumsal yaşama ilişkin yeni eleştirileri kadınların mevcut durumlarının sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle modern süreçte kadınlara verilen siyasal ve bireysel hakların zamanla özgürlüklerle temellendirilmesinden beslenen post-feministler kadına yönelik sınıfsal bakış açısını ortadan kaldırmak istemişlerdir. Ufuk Serdaroğlu'nun da belirttiği üzere onlar bu şekilde insanlar arasındaki tüm farklılıkları önemseyerek cinsiyet farklılığı gözetmeksizin bireysel eşitliği sağlamaya çalışmışlardır:

'Postmodernist feminist kuram', farklı feminizmlerce tanımlanan toplumsal feminist kuramlardan birisi değil; farklı feminizmleri ve modernist bilim yaklaşımını çift değişkenlik karşıtlıkları -ikicilikleri- temelinde ikincilleştirilerek marjların dışına itilen tüm 'öteki'leri de, marj içinde kalanlarla birlikte, 'farklı ama eşit' anlayışı ile kucaklayan, kısaca modernist bilimin (ve doğurgusu pozitivistizmin) kurguladığı, geleneksel felsefi sacayaklarına yaslanmayan bir duruş, bir bakış; bu anlamda da bir başkaldırıdır (Serdaroğlu, 2010: 41).

Kadının toplum içindeki konumuna yönelik pek çok eleştirinin yer aldığı postmodern anlatılarda evrensel değerlere karşı çıkılarak etrafı simülasyonlarla çevrilmiş öznenin hayata yönelik güvensizliği ve tatminsizliği oldukça anlamlıdır. Bu sebeple farklı kimliklere ve ötekiliğe vurgu yapan postmodernistler, eşcinselliği, siyahileri, sınıf farklılıklarını, özgürlükleri, heterojenliği, yerelliği, çoğulculuğu, farklı kültürleri ve kimlikleri ön plana çıkararak sıra dışına ilgi duymuşlardır:

Postmodernist farklılık politikası, çok kültürcü kimlik siyaseti ve sivil toplum gibi temel kavramsallaştırmalar üzerinde yükselir. Kimliklerin siyasallaştırılmasından beklenen demokratik dönüşümler; ilkin farklı kimliklerin antagonist karakterini ve başka kimliklerle olan olası etkileşimini reddetmekle farklılık temelli bir ırkçılığa düşülmesi nedeniyle, ikinci olarak da bu siyasallaştırmaların küresel kapitalizmin idealindeki ideoloji biçimi olan çok-kültürcülükle olan ilişkisini kavrayamamasından dolayı imkansızlıkla sonuçlanmaktadır (Turan, 2011: 10).

Her türlü sınıflandırmaya karşı çıkan postmodernistlerin kapitalist toplumların sınıflandırıcı, eşitlikleri ihlâl edici yapısına karşılık Cengiz Yanıklar'ında belirttiği üzere 'sınıf' kavramından daha çok 'kimlik' kavramını kullanmayı tercih ettiklerini

ifade etmek mümkündür (Yanıklar, 2010: 220). “Postmodern toplumda ‘sınıf formasyonu’ zayıflarken toplumsal cinsiyet ayrımları ve siyasî gücün dağılımı gibi olgulardan kaynaklanan eşitsizlikler ve antagonizmalar ön plana çıkmıştır” (Yanıklar, 2010: 223). Ayrıca Niall Lucy’nin de ifade ettiği üzere bazı araştırmacılara göre modernizm karşısında avangart bir yaklaşımla hareket eden postmodernistler; köken, kimlik, hakikat gibi kavramların içini boşaltmışlardır:

Postmodernizm için dışarı/içeri ilişkileri sorunu, edebiyat sorusuyla sınırlı değildir, tüm kültür ve toplum alanına uzar. Postmodernizme göre, bir zamanlar edebinin romantik uzamı olan yer, genel bir insan varoluş düzlemine dönüşür; burada kimlik, köken ve hakikat gibi kavramlar, insan ‘varlığını’ ve kültürünü anlamının temelleri yerine, çok katlı ve yapısız toplamalar olarak görünürler (Lucy, 2003: 16).

Modern çağın ardından postmodernistlerin ifade ettiği ‘farklılıkların hayat bulması’, modernizmin kurallarıyla kendine çizilen tabuların dışına çıkmaktan korkan ya da çekinen insanoğlu için çok da kolay olmamıştır. Özellikle de küreselleşmenin alt kimlikler üzerindeki olumsuz etkisi, egemen bir güç olmaya başlayan insanlık adına özgürleşmenin yanı sıra modern çağın sonunda baskı unsuruna dönüşmüştür. Bu sebeple postmodernite sürecinde hayatın her zamankinden daha da fazla zorlaştığını ifade etmek mümkündür (Özyurt, 2005: 209). Yani 20. yüzyılın sonunda demokratikleşme ve eşitsizlikler aynı çarkın içinde yer almaya başlamıştır. Bu sebeple postmodern anlatılarda sadece modern hayat tarzında kadının konumu değil aynı zamanda etnik, dinî, kültürel, fiziksel, ekonomik ve cinsel kimlik bunalımlarına yönelik eleştirilere de sıkça yer verilmiştir. Öncelikle Tanzimat’tan itibaren hızlı ve yanlış Batılılaşmayla başlayan toplumsal ve bireysel kimlik bunalımı hâlâ devamlılığını sürdürmektedir. Söz gelişi Elif Şafak’ın *Mahrem*’inde Batılılaşma ve modernleşme tüketim kültürüyle de ilişkilendirilerek ironik bir üslûpla şöyle eleştirilmiştir: “Artık revaçtaydı yeni ve Avrupaî olan ne varsa. Belli ki sönük kalıyordu cevizli şerbetli baklava tepsileri, bonbonları sarıp sarmalayan rengârenk jelatinlerin çığırtkan cazibesıyla kıyaslandığında. Gani ganiydi baklava; bonbonlarsa tadımlık” (*Mahrem*: 45-46).

Modern çağın hızlı üretim ve tüketim çarkının bir sonucu olan ambalajlanmış, jelatinleşmiş, kavanozlardaki raf ömrü uzun olan yiyeceklerin kalitesinden şüphe duyulmasına rağmen taleplere cevap verdikleri için üretimine devam edilmesi her geçen gün insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Postmodernistler gıda güvenliği açısından evde yapılan doğal besinlerle geleneksel hayatın organik ürünlerini tercih eden bilinçli tüketicilerin çoğalmasına yönelik teşviklerde bulunurlar. Böylelikle

postmodernistler, orijinal tohumların kalmadığı, kimyasal tarım ilaçlarının, hormonların, sentetik gübrelerin kullanıldığı tarımsal üretime ve betonların ardına hapsedilerek doğal yaşamları ellerinden alınan hayvanlardan üretilen gıdalara âdeta savaş açarlar. Postmodernistler özellikle de kentli tüketicilerin reklamlara aldanarak hayatı kolaylaştırırken aynı zamanda besleyicilik ve zengin protein değeri özelliklerini kaybederek her geçen gün insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen, doğallıktan uzak, renkleriyle, şaşaasıyla gözleri kamaştıran yiyeceklerden mümkün olduğunca uzaklaşmalarını teşvik ederler. Ayrıca çeşitliliğine rağmen sofraları tek tipleştiren ayaküstü yenilebilen yiyeceklerin, sofraya kültürünü ve insanlar arası samimi ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini de ifade etmek mümkündür. Çoğu kez yanlış Batılılaşma ve moda kavramıyla da ilişkilendirebileceğimiz bu gibi tercihler insanoğlunu her geçen gün doğal, geleneksel hayattan uzaklaştırmıştır. Bu sebeple Elif Şafak'ın da *Mahrem*'de anlatmak istediği gibi kimliğin ve kültürün bir parçası olan geleneksel yaşama geri dönmek en doğrusu olacaktır. Bunu sağlayacak kişiler ise genellikle kadınlardır.

Yanlış modernleşme ve Batılılaşmanın yanı sıra postmodern anlatıların pek çoğunda yabancılaşma ve yalnızlaşma gibi reflekslerle varoluş sürecine giren kahramanların toplumsal normların dışında kalmış, kimlik kaybına uğrayan silik kişiler olduklarını ifade etmek gerekir. Ellen Wood'un da belirttiği üzere, "Postmodernistler 'farklılık'ı vurgularlar: cinsiyet, ırk, etnisite, cinsellik gibi tikel kimlikleri; bu kimliklerin çeşitli, tikel ve ayrı ayrı mücadelelerini ve ezilmişliklerini; etnik gruplara özgü bilimler de dahil, tikel 'bilgiler'i' önemserler (Wood, 2001: 7). Başta kadın hakları olmak üzere tüm kimlik sorunlarına dikkat çeken postmodernistler anlatılarda, GLBT/LGBT'lilere (Lezbiyen, gey, biseksüel, transgender ya da travesti), transgenderlere, efemine genç erkeklerle, hayat kadınlarına ev sahipliği yaparlar. Timuçin Tunç bu değişime şöyle dikkat çeker: "Toplumsal hayat içerisinde bütün cinsiyet rollerini ve kimlikleri düzleştirme noktasında oldukça güçlü bir eğilim sergileyen postmodern dönemde erkeklerin efemine/kadınısı, kızların maskülen/erkeksi davranışlar içinde oldukları gözden kaçmamaktadır" (Tunç, 2014: 613).

Söz gelişi postmodern bakış açısıyla yazılan *Pinhan*'da cinsel kimlik bunalımı yaşayan Pinhan karakterinin bu sorunun üstesinden bir türlü gelemeyişi anlatılmıştır. Pinhan pek çok postmodern anlatı kahramanı gibi toplumsal normların dışına çıkmaktan korktuğu için çift cinsiyetliliğini hiç kimseyle konuşamaz ve kendini topluma

yabancılaştırarak varoluş mücadelesine girmiştir (Namlı, 2007: 1210-1230). Pinhan çıkmış olduğu zorlu yolculukta yaşadığı ruhsal ve fiziksel değişimle umuda, mutluluğa kavuşacaktır:

Gündüz ve gece,
güneş ve ay
ayrılmışlardı uçurumdan hudutlarla
ve o,
kâh orada, kâh burada,
konargöçer, ölür dirilir umutlarla
sırrını canından âlâ bilerek korumakta,
ağyarın gözlerinden,
yavuz dilinden sakınarak yaşamakta
ve deli gibi korkmakta idi
uçurumun üzerinden her atlayışta
Ta ki o güne, o mavilikle buluşana kadar (*Pinhan*: 13).

Pinhan cinsel farklılıkları nedeniyle o kadar yalnızlaşmıştır ki her geçen gün mutsuzluğu bir kat daha artmıştır. Bu sebeple anlatıda yüce birey arketipi olarak karşımıza çıkan Dürri Baba tekkesine katılarak orada bu sorununu gizleyerek yaşamaya devam ederken bir gün bir kapının ardında mahsur kalır. Odada başka bir kapı daha vardır. Onu açmaya çabalar fakat bunu başaramaz. Kapana sıkıştığını düşünen Pinhan içindeki bütün problemleri kapıya anlatmaya başlar. Fantastik öğelere de başvuru olan anlatıda kapı gerisin geri onunla konuşur. Kapı Pinhan'a soyunmasını ve bütün tüylerinden arınmasını söyler. Bunun üzerine üstünü çıkaran Pinhan çift cinsiyetli olduğunu iyice anlar: “Demek içeri girdiğinde ne yapacağını bilmeyen, çaresizliğini öfkesiyle bezeyen bu delikanlı ne erkek ne kadındı... Yahut, hem erkek hem kadındı” (*Pinhan*: 52-53). Pinhan anlatıda iki başlı olarak ifade edilen bu özelliğini fark ettikten sonra Dürri Baba'dan izin alarak tekkeden ayrılır ve çıkmış olduğu yolculukta ikinci aşamaya gelerek erginlenme sürecinde İstanbul'a ulaşmak için yeni bir yolculuğa çıkar. Burada sorununu Karanfil Yorgaki'ye anlatarak ondan yardım ister. Akrep Arif mahallesine giden Pinhan, kendisini bekleyen yedi kocakarının isteğini kabul ederek hamamda göbek taşına yatar ve iki başlılığından kurtularak kadına dönüşür. Postmodern felsefenin bütünlük karşısındaki parçalılık durumu da bu mahalledeki çoğulculukla anlatılmaya çalışılmıştır:

Belki de öfkeyi öfke ile dindirmek demek mahallenin parçalanmışlığını parçalanmışlıkla dindirmek demektir. Zehirin de, panzehirin de masdarı, aynı yabancı otun köklerine yürüyen yağmur sularıydı.

Eğer bu tesbit doğru ise mahalleye öyle biri lazımdı ki, yaradılıştan parçalanmış olsun; içtekini dışa çıkarsın, dıştakini içine alsın (*Pinhan*: 207).

Bedenin yüceltilerek insan ruhunun önemsizleştirildiği modern çağın tek-tipleştiricilik gibi kurallarının eleştirisiyle ilişkilendirebileceğimiz Pinhan'ın çift cinsiyetliliği pek çok postmodern anlatıda olduğu gibi bireysel dönüşümle anlatılmaktadır. Aynı zamanda Pinhan'ın yaşamış olduğu fiziksel dönüşümü, modern çağın kadın, erkek şeklinde sınıflandırıcı tek-tip biçimlerine karşı farklılıkları ön plana çıkarmak için kurgulanan işlevsel bir özelliğe sahiptir:

Eğer ki senin iki başlılığın bu hamamda tamamına ererse, mahallenin dört hıltı yatıştır; kavga durulur. Eski huzurumuza kavuşuruz. Emanete hıyanet etmek dengeleri bozmuşsa eğer, biz yaradılıştan hüsa birinin dengesini bu hamamda bularak hıyanetimizi temizleriz. Madem ki bu hamam buraya yapılaberi bölü parçaladı bizi, şimdi bize parçalanmış biri lazım. Yani madem ki rüya dediğin zıddıyla tâbir olunur, derdimizin dermanı sendedir. Hasıl-ı kelâm, biz tek iken çok olduk; sen çok iken tek olursan salaha kavuşuruz. (...) Senden yardım bekleriz, sana yardım etmek üzre (*Pinhan*: 214).

Doğuştan iki başlılığı ve çift cinsiyetliliği nedeniyle halk tarafından kusurlu kabul edilen Pinhan çıkmış olduğu yolculukta hem fiziksel hem ruhsal bir değişim yaşamıştır. Fakat gölgesiyle bir türlü yüzleşemeyen Pinhan metnin sonunda ölür. Bu ölüm ise bireyleşim sürecindeki yolculuğunda onunla tam anlamıyla yüzleşemediğinin bir göstergesidir.

Ne safi kötülük; ne safi iyilik...

Her daim, her yerde,

İ-ki-baş-lı-lık... (*Pinhan*: 76).

Postmodernistlere göre insanların cinsel kimlikleri doğuştan itibaren belirli olduğu gibi yaşa, bulunulan kültüre göre şekillenerek farklılık gösterebilir: “Cinselliğimiz bedenimizle başlar. Ama bedenimiz doğumumuzla başlamaz” (Onur,1986: 63). Unisex kıyafetlerin ve tüm farkındalıkların sıradanlaştırıldığı günümüzdeki bu değişimde elbette ki postmodernistlerin modern çağın tek-tipleştirici, bütünlükçü kurallarına yaptıkları taarruzların büyük bir etkisi vardır. Modern çağla birlikte başlayan fakat günümüzde etkisini çok daha yoğun bir şekilde hissettiren fiziksel görünüme verilen önem; içi boşalmış ruhların, şekilcilikten ibaret dış görünüşlerin aldatıcı güzelliği anlamına da gelmektedir. Bu durumu ayrıca modern çağın hız ortamında bilinçaltı mahzenlerine saklanmak zorunda kalan insanın varoluşsal kaygılarıyla açıklamak mümkündür. Kolektif şuardan uzaklaşan bireylerin gizlemek zorunda kaldıkları asıl

benliklerini Jung'un insanı kollektif bilinç dışına sevk eden persona/maske kavramıyla açıklamak mümkündür.

Fiziksel kimlik bunalımının ana tema olarak işlendiği *Mahrem*'de Elif Şafak postmodern bakış açısıyla toplum tarafından öteki olarak kabul edilen gölgesizlerin hayatlarına yer verir. *Mahrem*'de Şişko Kadın'ın fizikî görünüşü nedeniyle toplum tarafından ötekileştirilmesi şöyle eleştirilmektedir: “Malûm, benim kadar şişmansanız eğer, bazı defterleri baştan kaparsınız. Yani, ‘bir sürahi basiretin kalorisi bir yudum musibetinkinden azdır’ kuralı burada da işler. Kısacası olmadık hayaller kurup sonradan acı çekeceğime, ta baştan kabullenmiştim beni asla kimsenin istemeyeceğini, sevmeyeceğini” (*Mahrem*: 78-79). Postmodern çağda her yerde görülebilecek sağlıklı bedenlerin, ruhların ve güzel dış görünüşlerin ardındaki boşluk mutsuz, doyumsuz insanların ve şekilciliğin hat safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Bu sebeple *Mahrem*'de fizikî özellikleri nedeniyle insanlar tarafından kabul görmeyen, aşağılanan, yok sayılan kişilerin dış görünüşünün ardındaki gizli gerçekleri keşfe çıkılmıştır. Dolayısıyla *Mahrem*'de modern çağın silikleştirdiği ismi dahi olmayan cüce Be-Ce, Şişko Kadın, yarı insan yarı samur görünümündeki Samur Kız'ın ve Samur Oğlan'ın bireysel varoluş süreciyle, modern çağda kimlik kaybına uğrayan kayıp insanlara dikkat çekilmiştir. Böylelikle asıl zenginliğin modernleşme süreciyle birlikte unutulmaya yüz tutan insan ruhunda gizli olduğu anlatılmaya çalışılmıştır: “Var oldukları hâlde var olmayan, seyirlik oldukları hâlde ortalıkta görünmeyen insanlar vardı bu şehirde; cüceler, sakatlar, şişkolar... göze tuhaf görünen bütün insanlar...” (*Mahrem*: 203).

Tüm farklılıkların bir araya toplanarak çoğulculuğun zenginliğinden faydalanılan *Mahrem*'de öncelikle toplum tarafından yok sayılan cüce Be-Ce'nin ve Şişko Kadın'ın birbirlerine âşık olmaları gibi pek çok ortak noktada birleştirilerek görünür olmak istemeleri anlatılmaktadır. Hatta Be-Ce *Nazarlar Sözlüğü* adında içinde göz ile ilgili kelimelerin bulunduğu bir sözlük yazmaya başlamıştır. Ayrıca insanlar tarafından görünür olmak için bir kere kıyafet değiştirerek erkek olan Be-Ce kadın, Şişko Kadın ise erkek kılığına girmiştir (*Mahrem*: 91-92). Bu bağlamda postmodern çağda marjinalliğin ve unisex kıyafetlerin revaçta olması modern çağın silikleştirdiği öznelere yeniden görünür olma çabasıyla ilişkilendirilebilir. Böylelikle Elif Şafak'ın tüm farklılıkları ön plana çıkaran bir düşünceyle anlatıyı yazdığını ifade etmek mümkündür.

Ayrıca anlatıda farklılıkları sebebiyle insanların mahremiyet alanlarına müdahale edilmemesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Mahrem'de ayrıca Samur Oğlan ve Samur Kız'ın da hikâyesi anlatılmaktadır. Samur Oğlan'ın fiziksel özellikleri nedeniyle farklı bir kişiliğe sahip olduğunu gören Tobolsk valisi onu eğlencelik bir oyuncak gibi her akşam izleyicilerin karşısına çıkararak hem onlara bu garip yarattığı göstermek hem de parasına para katmak ister. Samur Oğlan ise bir köle gibi çaresizlikten ne söylenirse onu yapmaktadır: “Masanın üzerinde kâh hoplayıp zıplıyor, kâh kenara yaklaşip izleyenlerin kendisine dokunmasına izin veriyor, kâh arkasını dönüp kuyruğuyla havada daireler çiziyordu. Bir de sık sık dört ayak üzerinde dönerek kuyruğunu yakalamaya çalışıyordu” (*Mahrem*: 63). Anlatıda insanî duyguları önemsenmeden tıpkı bir hayvan ya da oyuncak gibi seyre çıkarılan Samur Oğlan'ın çaresizliği gözler önüne serilmektedir. Gerçi anlatıda Samur Oğlan'ın çaresizliğiyle, teknolojinin kölesi hâline gelerek -vali gibi bir başkasının baskısı olmadan- kendi eliyle sosyal ağlar aracılığıyla duygularını satılığa çıkaran bilinçsiz insanların da bu şekilde eleştirisi yapılmıştır. Modern çağda hemen her şeyin önüne geçen paranın esiri hâline gelen Vali, her gece ve kendine ciddi paralar kazandıran Samur Oğlan'ın bir gün ölmesinden korkarak ona gerçek bir insanla cinsel birliktelik yaşatır. Bu birliktelikten bir samur oğlan ve bir samur kız dünyaya gelir. Böylelikle fiziksel farklılıkları nedeniyle toplum tarafından ötekileştirilen yarı insan yarı samur görünümündeki varlıkların soyu nesiller boyunca devam ettirilerek kapital çarka hizmet eden, insanların eğlence kaynağı olmuşlardır. Elif Şafak bu şekilde modern dünyanın para hırsına kapılan insanların ne denli bencilleştiklerini göstermek ister. Şafak ayrıca modern çağın sistemlerinin tüm insanlara eşitlik, mutluluk ve huzur vermediğini aksine tek tipleştirici yapısıyla farkındalıkların ötekileştirilerek görmezlikten gelinmesini eleştirmektedir. Dolayısıyla toplum tarafından soyutlanan Şişko Kadın ve cüce Be-Ce'nin farklılıkları sebebiyle mahremiyet alanlarına müdahale edilememesi anlatının asıl teması olarak düşünülmelidir. *Aşk*'ta ise fiziksel özellikleri nedeniyle halk tarafından görmezden gelinen roman kişisi cüzzam hastası olan Dilenci Hasan'dır. “Onlar biz cüzâmlıları görmemek için ellerinden geleni yapadursunlar, esas biz cüzâmlılar uzak durmak istiyoruz onlardan ve acıyan, acıtan bakışlarından” (*Aşk*: 137). Hem fiziksel özellikleri hem de dilencilik yaptığı için halkın Hasan'ı yok sayması

romanda şu cümleyle ifade edilmektedir: “Hırsızlardan, sabıkalılardan, hatta katillerden bile beter...” (Aşk: 140) görmektedirler.

Neticede teknoloji sayesinde hemen her şeyin görünür kılındığı postmodern çağda insanların kadın, erkek fark etmeksizin kaybolarak gölgesizleştirilmeleri ne kadar da garip bir ikilem. Gerçi her yeni gelişme gibi insanlığı zamanla yalnızlaştıran icatların bu kayboluşta büyük etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Söz gelişi selfie çubuklarının icadıyla birlikte artık bir başkasının fotoğrafımızı çekmesine gerek kalmadığı, tek kişilik yapay yaşamlarda mutluluğun aksine mutsuzluğun hüküm sürdüğü yeni bir dünya tasarlanmaktadır. Bu sebeple her ne kadar postmodernistler, modernizmin insanoğlu üzerinde açtığı yaraların kapanması için mücadele verseler de her geçen gün bilinçsiz insanların ve tüketicilerin arttığı bir ortamda bencillikten, ötekileştirilmekten uzaklaştırılmış bir dünya kurmak mümkün gibi gözükmemektedir. Cinsel dürtüler ve toplumsal tabular arasında sıkışıp kalan birey için modern çağın bunalımları had safhadadır. Söz gelişi Orta Doğu’daki savaşlar ve Afrika’daki açlık ortamı düşünülünce postmodernistlerin ideolojilerden uzaklaştırılmış söylemlerinin ve eleştirilerinin ütopya gibi gözüktüğünü ifade etmek mümkündür.

3.2.1.4. Metalaştırılan, Makinalaşmış Bir Varlık Olarak İnsana Yönelik Eleştiriler

Bilimsel gelişmeler ve teknolojik ilerlemelerle bağlı olarak varlık alanında büyük değişimler yaşayan modern çağın mutsuz insanları için varoluş, geçmiş, gelenek gibi hayata yönelik çeşitli arayışlar kaçınılmazdır. İmran Gür bu durumu şöyle açıklar: “Postmodern özne insanlığın kendi geçmişi, yani varlık, kendisi ve Tanrı hakkındaki tutumlarının hem sonucu, hem sorgulayıcısı, hem de bilinci olmak gibi bir sorumlulukla karşı karşıya bulunmaktadır” (Gür, 2014: 19). Özellikle de modern çağın bunalımlarına bir başkaldırı olarak varlık gösteren postmodern çağın itiraz sürecinde, postmodern anlatı kahramanları kaotik bir bilince sahiptir. Onlar çoğu kez geleneksel hayatta ya da kendi geçmişlerinde çıkmış oldukları ruhsal büyüme sürecindeki yolculuklarıyla çağın sorunlarına bireysel olarak çözüm aramışlardır. Merkezde ne Tanrı’nın ne de insanın olduğu yani merkezsiz düşüncenin hâkimiyetindeki postmodern çağda kendi varlığını sorgulayarak hayatına yeniden biçim vermeyi amaçlayan metalaştırılmış, makinalaşmış silik özne için yabancılaşma ve yalnızlaşma refleksi oldukça önemli bir sorundur.

Özellikle de insanoğlunun artık bağımsız, hemen her güçten yalıtılmış, tüm gücü elinde tutan bir varlık olarak algılandığı modern toplumlarda; başkalarının iradelerinden bağımsız, özerk, iktisadî, siyasî, kültürel ilişkiler sistemi sayesinde eşitliği savunan, toplumdan kendini yalıtmış bireylerin sayısının her geçen gün artması metalaşma ve makinalaşma hissini de günden güne artırmıştır. Bu sebeple Oğuz Atay'ın da *Tehlikeli Oyunlar*'da ifade ettiği gibi insan artık bir makinadır. Bu makinanın çarklarında hayat bulmaktansa modern dünyanın kuralcı tüm sistemlerinin dışına çıkılıp ironik ve absürd olana yer verilmelidir. İnsanoğlu ancak bu şekilde modern çağ öncesi klâsik dönemdeki gibi özgür düşünme ve hissedebilme yetisine geri dönebilecektir. Hatta daha ileri gidilerek insanlığa bütün kuralların dışında saçmalama özgürlüğü tanınacaktır. Çünkü insanoğlu etrafındaki tüm yasaların ve teknolojik aletlerin verdiği gücün yanı sıra kendini bir kafesin içinde sıkıştırılmış bir hâlde düşünmeye başlamıştır. Bu sebeple kendi maddî çıkarlarını ön plana alarak artık topluma hiçbir borcu olmayan modern birey, birlikteliklerinde de zorlayıcı ilişki içine girmeyecektir. Çünkü onun varlığı bir başkasının elinde değil kendi aklı, becerileri ve iradesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda Levent Köker'in de ifade ettiği gibi insanın kendi emek gücü üzerinde özgürce tasavvur edebileceği bir ortama da zemin hazırlanmıştır: “Modern toplumu modern-olmayan toplumdan ayırdedici özelliğin insanın emek gücünün metalaşması olgusunda yattığı açıktır” (Köker, 1995: 45). Bu sebeplerle postmodernistlere göre kameralarla donatılarak bir kafese çevrilen dünyada kendilerini özgür hissetmeyen insanlığa, toplum tarafından normal kabul edilmeyen davranışları sergileme fırsatı ve özgürlüğü sunulmalıdır. Bu durum *Tehlikeli Oyunlar*'da saçmalama özgürlüğüyle ilişkilendirilerek şöyle örneklendirilmiştir:

İnsanlara kaptırma kendini, durmadan koşuşma, onlara uyma, insan bir makinedir, bir yerde bozultur, yavaş yavaş kullan aklını, şimdi biraz dinlen, şimdi hep birlikte saçmalayalım, aklımızı dinlendirelim, mantığımızı dinlendirelim, rüyada yaşayalım (*Tehlikeli Oyunlar*: 36).

Modern çağın mantıksal düzenine karşı çıkan postmodernistler, anlatılarda modernliğin tüm bunalımlarına yer vermeye çalışırlar. Bu sebeple anlatı kahramanlarının pek çoğu yaşamış oldukları mutsuz hayatta çıkmış oldukları ruhsal büyüme sürecinin sonunda genellikle öteki benlikleriyle yüzleşerek yeniden varoluş sürecine girmişlerdir. Bazen de Kafka'nın roman kahramanı Gregor Samsa gibi böceğe ya da herhangi bir hayvana dönüşmüşlerdir. Söz gelişi Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar*'ında modern çağın hızlı yaşantısında metalaştırılmış ve makinalaştırılmış bir

dünyada Hikmet Benol duygularını her geçen gün kaybetmeye başlamıştır. Hikmet tüm bu sorunlardan arınmak için gittiği gecekondu mahallesinde -ötekileştiği toplumda- kendi varlığını da öldürerek dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün sonunda ise yaşamış olduğu kimlik bunalımıyla postmodern çağın isimsiz kahramanlarından biri hâline gelerek sadece “H” olarak anılmaya başlanmıştır:

Ben Hikmet değilim albayım. Bir zamanlar Hikmet olan gözlemcinin biriyim şimdi. İşime geldiği yerde domuz gibi susuyorum. Sonra her şeyi bir bir hatırlıyorum. Sevgi’ye de böyle davrandım. (...) İçimde acımasız bir H. Vardı susan. Sevgi ile işini bitirmişti artık. Bütün ısrarlarına rağmen konuşmuyordu. Beni ve Sevgi’yi çileden çıkarıyordu. İşine öyle geliyordu. Aptal! Ben bu adamı tanımıyorum albayım. Ben onun hafızasını istemiyorum. Ben, gecekonduya yaşayan ve insanlıktan emekliye ayrılmış bir adamım. Bakkal defterim var, kira kontratım var. Ev sahibine, hepiniz gibi -burasına dikkatinizi çekerim: hepiniz gibi- kiramı ödüyorum. O hâlde ben varım. Cogitosuz ergo sum alın-bayım, cogitosuz ergo sum. H. de kim oluyor? Yalnız bazı ukala kitaplarda söz ediyorlarmış ondan. Ben bu kitapları okumadım (Okumam da.) bütün olayları ben yaşadım, bütün acıları ben çektim. (Onun susuşunun acısını bile.) Hiçbir oyuna katılmıyor (*Tehlikeli Oyunlar*: 119-120).

Toplumsal normların dışında kalarak kimlik bunalımı yaşamaya başlayan Hikmet için öteki benliğiyle yüzleşmesi yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Elbette ki bu dönüşüm ruhsal büyüme sürecinde bireyin çıkmış olduğu yolculukta önemli bir aşamadır. Benzer bir şekilde modern çağda kimlik bunalımına düşen kahramanların sorunlarına yer verilen *Beyaz Kale*’de Hoca ile Venedikli köle o kadar birbirlerine benzemektedirler ki metinde bu durum aynileşme motifiyle anlatılmıştır: “Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu” (*Beyaz Kale*: 21). *Kara Kitap*’ta da benzer bir dönüşümle işlenen kimlik sorununu toplumsal değerlerle ilişkilendirerek anlatan Orhan Pamuk, öznenin sürekli değişimini bireyin kimlik arayışıyla ilişkilendirir: “Bakışlarımı üzerimde hissederken aramızdaki benzerliği fark etmemesi beni tedirgin ederdi. Bir iki kere de benzerliği sezdiğini, ama bunun farkında değilmiş gibi davrandığını düşündüm” (*Beyaz Kale*: 24). *Beyaz Kale*’de pek çok postmodern anlatıda karşımıza çıkan ve bütünlüğün parçalanması işlevine sahip olan ayna motifinden de faydalanılmıştır. Yazar bu şekilde metalaştırılan, makinalaşan öznelerin kendilerini bulmalarının tek yolu olarak bir başkasının hikâyesinde kaybolmaları ya da bir başkası olmaları gerekliliğinden bahsetmek ister: “Birlikte yazdığımız gibi birlikte aynaya da bakacak mıydık?” (*Beyaz Kale*: 68).

Farklı mekânsal ve varoluşsal düzlemlere geçerken kullanılan ayna motifine *Gölgesizler*’de de sıkça yer verilmiştir (Ecevit, 2010: 338). Hasan Ali Toptaş bireyi varoluş yolculuğunda ayna aracılığıyla öteki benliğiyle yüzleştirerek süreci

tamamlamayı amaçlar. Ayrıca anlatı kahramanını insanî vasıflarının dışına çıkararak bir kuşa dönüştürüp dolaylı yollarla da olsa âdeta modern çağ sonunda insanlığın öldüğünü ilân etmek istemiştir: “‘Aynalı Fatma aynalı bir kuştur’ dedi giderek uzaklaşan sesiyle; ola ki Güvercin onun aynasındadır...” (*Gölgesizler*: 65). Anlatıda ayrıca muhtarın arkasından köy meydanında ilerleyen Reşit Kafkaesk bir bakış açısıyla böceğe benzetilmiştir: “Arkasından eğri büğrü gölgesiyle Reşit yürüyordu, telaşlıydı ve toz toprak içinde yuvarlanan çaresiz bir böceğe benziyordu” (*Gölgesizler*: 39). Öte yandan postmodern anlatıda üst kurmaca olarak geriye dönen, metinlerarasılıktan faydalanarak uygulanan hikâye içinde hikâye anlatma tekniği ise metinde Güvercin’in doğum yaptığı çocukla ilişkilendirilerek uygulanmıştır (Ayık, 2010: 72). Burada da folklorik bir unsur olarak Ege bölgesinde anlatılan ve ayı doğuran kızın masalı olarak bilinen ‘Ayıgabab’ masalıyla modern dünyanın gerçekliğinden uzaklaşmak istenilmiştir. Çünkü Güvercin modern dünyanın bilimsel verilerinin dışına çıkarak absürd bir şekilde ayı görünümlü bir çocuk dünyaya getirmiştir (Yeter, 2011: 1889).

Üç Anlatı’da ise Anette, Fehmi Kavkı’nın annesi tarafından sümüklüböceğe benzetilmiştir (*Üç Anlatı*: 79). Anlatıda modern çağ sonrasında insanın ve nesnenin geçirmiş olduğu dönüşümün gerekçesi ise şöyle ifade edilmiştir: “Fehmi Kavkı bir anlatı kahramanıydı (bu anlatının kahramanı) ve anlatı kahramanlarının sık sık değilse bile, arada bir, hamamböceklerine dönüştükleri biliniyordu” (*Üç Anlatı*: 77).

Kayıp Hayaller Kitabı’nda ise Hamdi’nin dedesi varlığından şüphe eden, bütünlüğü parçalanan anlatı kahramanlarındandır:

Korkunca da orada ilk kez belki yok olan benimdir, dedim kendi kendime ve bunu o zamandan beri hep söylüyorum görüyorsun, hâlâ söyleyip söyleyip varlığımdan kuşkulaniyorum. İhtiyarlığın getirdiği kuruntulardan biri de budur herhâlde diye bazen teselli ediyorum kendimi, yani ölümün eşiğine yaklaştıkça insan yaşadığına inanamayıp varlığından kuşkulanmaya başlıyordur da, böylece hem ölümle buluşmasını çabuklaştırıyor, hem de onu daha katlanır bir hâle sokuyordur (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 52-53).

Hasan Ali Toptaş *Kayıp Hayaller Kitabı*’nda kimlik sorunu yaşayan dedeyi kuşa ve buluta dönüştürür. Hatta varoluş mücadelesine giren dedenin çıkmış olduğu yolculukta ölümüyle sonlanan -belirsizliklerin hâkimiyetindeki- anlatıda dedenin ölüp ölmediği bile meçhuldür: “Belki de kasabanın üstünde asa tıkırtılarını andıran yorgun kanat sesleriyle uçup duran bir kuşum artık ben, miniminnacık bir bulutum ya da ne bileyim, sokaklarda savrulan herhangi bir şeyin hâlâ görülememiş herhangi bir yanıyım” (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 46).

Anlatıda dedenin insan dışı pek çok varlığa dönüştürülmesini gerçek varlığını bulmak isteyen kişinin arayışıyla ilişkilendirebiliriz. Modernizmin katı kuralları karşısında hemen her yönden sınırlandığını düşünen birey ancak geçirdiği dönüşümle bir kuş gibi özgür olacaktır. Elbette ki benlik duygusu ve bencilliği tavan yapan dünya insanı ona bir zarar vermediği sürece. Anlatıda bu durum kuşa dönüşmesine rağmen insanların kendini taşlamaktan korktuğunu belirten dedenin şu sözleriyle ifade edilmektedir: “Artık kuşların arasına karışmış bir kuşsam, diyorum, yere inip bir dala konduğumda, ola ki kör bir sapan taşına hedef olacağım” (*Kayıp Hayaller Kitabı*: 193).

Fındık Sekiz’de ise “Meto hayata karşı çeşitli yetenekler sergileyen adam, pis herif. Her konuda kafası çalışan mahlûkat. Çamaşır makinesi, ütü, otomobil, buzdolabı, koltuk, domates, kivi üretebilir, tamir edebilir, çeşitli modellerini yeniden dizayn edebilen, üstelik roman yazan, şiir okuyan, sinemayla uğraşan çok yönlü maymun”a dönüştürülecektir (*Fındık Sekiz*: 9). Sanayileşme sonrasında sekülerleştirilen, araçsal aklın hâkimiyetindeki, geleneksel inançlardan uzaklaştırılmış hayatı anlamsızlaştıran, hemen her şeyi hızlı bir şekilde tüketen modern süreçte Meto’nun maymuna dönüştürülmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü anlatıda maymun iştahlı olarak ifade edebileceğimiz bir ruh hâli içindeki Meto için varlık mücadelesinde kaybetmiş olduğu insanî vasıflarını yeniden hayata geçirmek esastır: “20. yüzyılın tinselliği dışlayan ruhsuz insanını maymun simgeseli ile anlatır” (Evecit, 2009: 217). Aynı zamanda bu kişiler modern dünyanın “plastik tipler, karton karakterler”idir (*Fındık Sekiz*: 74).

Neticede insanların ihtiyaçlarına yönelmek için bireyi nesneleştiren düzende sekülerlikten uzaklaşarak postseküler bir dünya inşa edilmelidir. Fakat Mesut Hazır’ın da belirttiği gibi postsekülerlik “Modernizmin yaşattığı seküler gerilimin ardından gelmesi zorunlu yeni bir evre olarak ortaya çıkmış, büyük yerinden etmeyi tamir etme çabasına girişmiştir. Bu bir çaba olmaktan ileri gidememiş ve belirsizliklerin hâkim olduğu bir karmaşa hâlini almıştır” (Hazır, 2012: 141). Elbette ki modern çağdaki hemen her şeyin hem olumlu hem de olumsuz tarafları vardır. Ancak gerçek olanla olmayan arasındaki ayrımı ortadan kaldıran, onun yerine simülasyon ve simulakrlarla donanmış bir evrende her geçen gün metalaşan, makinalaşan ve nesneler karşısında kaybolan özne için tek kurtuluş yolu kendine yaşam alanı oluşturacağı yeni bir evren inşa etmektir. Zaten postmodern anlatıların pek çoğunda da modern çağın her yere

nüfuz eden tüm düzenlerinden büyük bir kopuşu önceleyen böylesi bir çözüm önerisinde bulunmaktadır.

3.2.2. Teknolojinin Hayat Tarzında Meydana Getirdiği Değişimlere Yönelik Eleştiriler

“Takvimleri olmadığı için, ancak mevsimleri ve bazen de ayları biliyorlardı” (*Tehlikeli Oyunlar*: 230).

Bugünkü uygarlığın temellerinde bilimsel gelişmelerin payı çok büyüktür. Özellikle de Aydınlanma sonrasında bilgi edinerek insanları mutlu etmeyi amaçlayan modernistler, bu isteklerine ulaşmak için pek çok alanda yeniliği öncelemişlerdir. Fakat sanayileşmeyle başlayan bu değişim sürecinde her geçen gün sürekli gelişerek mükemmelleşen ve tahrip gücü artan teknolojik ilerlemeler, modern insanın karşılaştığı sorunları bir kat daha artırmıştır. Özellikle de teknolojik alanda modern dünyanın daha ileri seviyede üretimi önceleyen sistemiyle seçeneklerin ve imkânların artışından kaynaklanan karar verme güçlüğü çağın başlıca sorunlarından. Teknolojik ürünlerin nasıl kullanılması gerektiği hususundaki kaygıların pek çoğunun modern çağdaki aşırı, hızlı üretim sonucunda ortaya çıkan kararsızlık ve bencillikle ilişkili olduğu muhakkaktır. Meselâ postmodern çağda ortaya çıkan tek kullanımlık plastik tabaklar, bardaklar, çatallar modern dünyanın paha biçilmez kristallerinin, porselenlerinin değerini ve ihtişamını ortadan kaldırırken karar verememe güçlüğüne de çözüm üretmiş gibidir. Fakat modern dünya karşısındaki avangart tutumuyla postmodernistlerin de hayatı şeffaflaştıran, çabuk tüketilen bir konuma getirdikleri ve çağın aşırı tüketim sorunlarına yenilerini ekledikleri görülmektedir. Her geçen gün sanayideki ilerlemeler dikkate alınırsa duyguların da tıpkı kalıcılığını yitiren nesneler gibi çoğalarak parçalandığını ve önemini yitirmeye başladığını ifade etmek mümkündür. Söz gelişi modern çağın ardından insanlığın üstüne bir kâbus gibi çöken savaş araçlarının tahrip gücü, Nazım Hikmet’in “Trrrrum! trak tiki tak! Makinalaşmak istiyorum!” (Ran, 2005: 22-23) şeklinde ifade ettiği makineleşmek rüyasının son bulduğunu göstermekte ve modernizmin vaat ettiği eşitlik hayaline sekte vurmaktadır. Bu sebeple teknolojik gelişmelerin zamanla insanları bencilleştirerek aralarında sınıf çatışmalarına hız kazandırdığını ve yabancılaşma duygusunu da artırdığını ifade etmek mümkündür (Öngen, 1993: 73-91).

İnsanın değerinin tüketim gücüyle ölçüldüğü modern çağda, bencillik ve doyumsuzlukla da ilişkilendirilebilecek pek çok bilinçsiz davranış binlerce insanın gözyaşına ve doğal olanın da hızla tahribine sebep olmuştur. Özellikle de Aydınlanmayla birlikte Tanrı merkezli dünyadan uzaklaşarak tüm gücü eline sunulan modern bireylerin, zaman içinde nesne karşısındaki ayrıcalıklarını ve ayrıntılarını kaybetmeleri modern çağda yaşanan en önemli değişimlerden biridir.

Dikkat! Unutma: eldeki güç baskısı, şiddetin zehirli meyvelerinden biri olup atırtırmayı canı ne kadar isterse istesin sakın ağzına atıp yemeye kalkışma: zehirlerin artarak karanlığın içinde depolanmasına sebep olursun! Gizli silah torbaları tümen tümen/teğmen teğmen kendi eğilimlerine bağlıların, sıra kendilerini havaya uçurmaya gelene kadar... (Dert Dinleme Uzmanı: 93).

Mevcut teknolojik gücü kendi çıkarları için kullanmaya başlayan insanoğlu için hayatın her geçen gün büyük bir çıkmaza sürüklendiğini ifade etmek mümkündür. Modern çağla başlayan bu değişimin olumsuz yönlerini insanların karşı karşıya kaldığı umutsuzluk, mutsuzluk, yabancılaşma, yalnızlık hisleriyle, yoksullaşmayla ve doğal olanın tükenmişliğiyle açıklamak mümkündür. Söz gelişi *Fındık Sekiz*'de yaşam standartlarının yükselmesine, çarpık kentleşmeye, nüfus artışına ve tüketim artıklarının çeşitlenmesine bağlı olarak doğal yaşamı olumsuz yönde etkileyen atık maddelerin zararlarına dikkat çekilmiştir:

‘Endüstri artıkları, hayatta kalma çabamız, isteğimiz bizi böyle doğa düşmanı, kendi geleceğini düşünen garip yaratıklara dönüştürdü.’

‘Peki ne yapalım Fahri Baba?’

‘İnsanları telkin ve teskin ederek eğitmeli, sevmeyi öğretmeli, toprağa, suya, ateşe, kuşa olan borcumuzu bir şekilde ödemeliyiz’ (*Fındık Sekiz*: 60).

Hayatı kolaylaştırmak için hemen her sahada tahribata yol açan teknolojik gelişmeler çağımızın en büyük sorunlarından biri olan tükenmişlik sendromuna da yol açmıştır. Özellikle de bütün insanları ortak kalıplara sokarak arzu ve isteklerini ikinci planda bırakmaya başlayan teknolojik gelişmeler, zamanla pek çok alanda tükenişe neden olmuştur. Örneğin İsmet Emre, “Merhumu Nasıl Bilirdiniz? Edebiyatın Ölümü” başlıklı yazısında insan, edebiyat ve bilgisayar arasındaki ilişkiden yola çıkarak bilgisayar başında geçirilen zamanın insanı günlük hayatın akışından nasıl uzaklaştırdığına dikkat çeker. Her geçen gün kitap okuma oranında da azalmaya neden olan bilgisayar ve televizyon bağımlılığı modern teknolojinin insan ruhuna yaptığı tahribatlardan -sadece- biridir. Özellikle de arkadaşlarla, eşle, dostla olan görüşmelerin azaldığı günümüzde teknoloji bağımlılığı her geçen gün artmaktadır (Apaydın, 2009:

33). Okuma oranındaki düşme göz önüne alınırsa İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi edebî metinlerin okuru eğlendirmekten fazla bir işlevi kalmadığı düşünülebilir. “Ölümden bahsettiğimize göre, kazananı yok bu mücadelenin ama; bir kaybedeni var; uzun vadede bakalım hangisi olacak, kitap mı, bilgisayar mı, insan mı? Hangisi?” (Emre, 2012). İnsan ruhu ve bedeni arasındaki mesafeyi gittikçe uzatan ve onların anatomisine zarar veren teknolojik gelişmeler, her ikisini de katılaştırıp soyut bir hâle getirmektedir. Cehaletin karanlığından kurtulmak için okuma eyleminin tek çözüm olduğu modern çağın içinde her geçen gün kitaplardan uzaklaşarak cam ekranlara yönelen bilinçsiz tüketiciler ve kullanıcılar çağın sorunlarını artırmaya devam etmektedirler. Özellikle de modern teknolojik gelişmeler makinalar gibi zamanla insanı da standartlaştırmış ve hayat; insan-makine ilişkisine dönüşmüştür:

Eski çayı musluğa dökerim, hepsini değil yalnız suyunu. Islak yaprakları da çöp tenekesine. İki bardak, kaşıklar, tepsi, çay kutusu, demlik, şeker... (Belki yaşantım kolaylaşıyordu; fakat, her olayı daha yaşamadan eskitiyordum böylece.) (*Tehlikeli Oyunlar*: 23).

Oğuz Atay'ın bu alıntıda eleştirdiği gibi modern hayatta başlangıçta önemsenmediği ya da farkında olunmadığı için insan ruhunu ve bedenini yavaş yavaş ele geçiren teknolojik gelişmelerin zamanla tüketim odaklı sosyolojik vakıalara dönüştüğü görülmektedir. Söz gelişi çoğu kez bir statü aracı olarak görülmeye başlanan ihtiyaç dışında arzu ve isteklere yönelik akıllı telefon kullanımı; tüketimin bir yarış hâline geldiği günümüzde teknoloji karşısındaki tutsaklığın ve sömürgeciliğin farklı bir şekli olarak düşünülebilir. Rıza Sam, satın alma isteğinin gerekçelerini şöyle açıklar: “İnsanlar bir meta-malı satın alırken aynı zamanda meta-mal ile birlikte ayrıcalıkları, statüleri ve özdeşleşmek istedikleri kimlikleri de satın almış olurlar” (Sam, 2008: 72). Bu sebeple postmodernistler insan-teknoloji ilişkisinin birlikte yürütüldüğü kamusal alandaki, günlük yaşantıdaki ve bürokrasideki uygulamalardan yola çıkarak bireysel değerleri tahrif eden, yapaylaştırıcı her türlü teknolojik gelişmeye itiraz edip insanî değerleri ön plana çıkarmak isterler:

El emeği göz nuru bitti mi, bitti... Her şey makineyle... Ayakta. Yerlere yatıp kalkmalar bitti dostum, bittiii... İş, her şey makinelere gelip dayanınca en rahat, en sağlıklı yol iki-üç adet elektrik süpürgesi almaya, yani tabanı duvardan duvara koyu kahve halıyla kaplamaya geldi dayandı (*Dert Dinleme Uzmanı*: 117).

Adalet Ağaoğlu'nun da ifade ettiği gibi modern insana, fişi takıp düğmeye basmaktan başka bir iş bırakmayan modern teknoloji bireyin hayatını her yönden kolaylaştırdığı gibi pek çok probleme de temel oluşturmuştur. Özellikle de kendine

zaman ayıramamaktan şikâyetçi olan günümüz insanının teknolojinin olumsuz yönleri karşısındaki serzenişi oldukça manidardır. Modern dünyanın bir parçası olan ve bireyin ruh sağlığını her geçen gün olumsuz yönde etkileyen trafik sorunu bu duruma örnek gösterilebilir. Motorlu araçların icadı elbette ki hayatı kolaylaştırmıştır. Fakat talepler ölçüsünde kullanımı sıklaşan motorlu araçlarla yapılan seyahat aynı zamanda akaryakıt tüketiminin, üretim kaybının, çevre kirliliğinin, ölüm oranlarını ve hareket yeteneği kısıtlanan sağlıklı bedenlerin hızla artmasına neden olmuştur. Söz gelişi *Masumiyet Müzesi*'nde trafik kazalarına ve bu kazaların ağır sonuçlarına yer verilmektedir: “Bir kaza olmuş, yol kapanmıştı. Hayat-Temiz Su tankerinin, yokuşu inerken sol şeride girip bir dolmuşu ezdiğini gördüm. Freni patlayan su kamyonunun şoförü bir kenarda elleri titreyerek sigara içiyordu” (*Masumiyet Müzesi*: 82).

Kaza riskini ve trafikte boşa geçen zamanı artırıcı etkilerine rağmen araba gibi teknolojik ürünlerin insan hayatında çok önemli bir yer tutmaya devam etmesi faydacılığı önceleyen modernizmin insanlığı aç gözlülüğe ve bencillığe sevk edişine bir örnektir. Tüm bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra insan hayatını hiçe sayan etkisiyle büyük şehirlerdeki trafik çilesine ve kaza risklerine *Dert Dinleme Uzmanı*'nda yer veren Adalet Ağaoğlu, modern teknolojinin insanlığı pek çok sorunlarla karşı karşıya bıraktığını ifade eder:

Trafik buralarda fazlaca yoğunsa da, iyilikler olsun. Bütün işin başı sağlık. (...) Dura kalka, sağa sola dikkat kesile kesile ilerlemekteyiz. İkimizin de -trafiğe alışkanlıktan doğma olmalı- üstümüze çökmüş bir rehavet. Zonk. Fren, sıçrama(lar) falan... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 101).

Aklın gücüyle ortaya çıkan teknolojik icatların bireysel güç ve mevkî sağlamak için kullanılmaya başlanması günümüzde etkileri gittikçe artan bencillığe yol açmıştır. Bu değişimler ise insanoğlunun başlangıçta anlamlandıramadığı pek çok sorundan birine, dünyanın daha yaşanılmaz, kaotik bir ortam hâline gelmesine neden olmuştur. Hâlbuki modernizm düzen ve karmaşadan uzak, rahat, huzurlu bir dünya tasarlamayı amaçlamamış mıydı? Mevcut durumun hiç de bu tasarıyla uyumlu olmadığını şu alıntı ispat eder niteliktedir:

Nükleer veba gününün birer yarış alanına dönmüş tüketim pazarları, yiyip içmeler, uçmalar ne? Yüz elli metre uzunluktaki şiş kebaplar, kuzu etinden gökdelenler, duvarları zeytinyağlı yaprak sarmalarından örülü villalar, ıssızlıklarda da, kalabalıklarda da durmadan patlayan silahlar, düşen uçaklar, çarpışan arabalar, onu, yirmisi, doksani birden devrilen sönen canlar?... (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 134).

Yaşamın hemen her alanının teknolojik ürünlerle, kitle iletişim araçlarıyla donandığı bugünün hız ve haz çağında makinalar, ev aletleri sayesinde işler oldukça kolaylaşmıştır. Fakat araçların doğru kullanımı Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*'ta ironik bir üslûpla işlediği gibi günümüzde ayrı bir sorun teşkil etmektedir: "Çaydanlığı helada buldu: yeterli su basıncı olmadığı için sıcak su, 'şofben' dedikleri o korkutucu araç yerine, bir ikincisini hâlâ almadıkları çaydanlıkla ısıtılıyordu" (*Kara Kitap*: 21). Orhan Pamuk burada teknolojik ürünlerin nasıl kullanılması gerektiğine yönelik ayrı bir problemten bahsetmektedir. Özellikle de teknolojik gelişmelere ayak uydurayım derken yanlış kentleşmeyle yüz yüze kaldığımız son zamanlarda şehirlerin insan ruhunu tüketen çirkin ve labirent görünümü de *Kara Kitap*'ta ironik bir üslûpla şöyle ifade edilmektedir:

O zamanlar, -yüzyıl önce- şehrimiz, sokaklarında milyonlarca işsiz şaşkın tavuklar gibi gezindiği, yokuşlarından çöplerin, köprü altlarından lağımaların aktığı, bacalarından zift renginde kara dumanların fışkırdığı ve otobüs duraklarında bekleyenlerin acımasızca dirsekleştiği bir yer değildi daha. O zamanlar, atlı tramvaylar o kadar yavaş giderdi ki, hareket ederken inip binebilirdiniz, boğaz vapurları, o kadar ağır yol alırdı ki, bazı yolcular bir iskelede iner, ıhlamur, kestane ve çınar ağaçlarının altından güle konuşa öteki iskeleye kadar yürür, iskele kahvesinde bir çay içtikten sonra, ancak yetişen aynı vapura binip yollarına devam ederlerdi. O zamanlar ceviz ve kestane ağaçları kesilip üzerlerine sünetçilerin ve terzilerin el ilanları yapıştıracağı elektrik direklerine dönüştürülmemişti daha. Şehrin bittiği yerde, çöplükler ve üzerleri elektrik ve telgraf direkleriyle kaplı kel tepeler değil, kederli ve acımasız padişahların avlandığı ağaçlıklar, yeşillikler ve korular başlardı (*Kara Kitap*: 401).

Hızlı değişim anlamında da kullanabileceğimiz 'teknoloji' kavramı yenilik ve tahribat arasındaki ikilemiyle de geleneksel toplum yapısından kopuşu incelemektedir. Tarıma dayalı devletlerde bile insanlar arası ilişkilerde değişikliğe neden olan teknik olanaklar, toplumları belli başlı bazı çıkmazlara sürüklemiştir. Hayatın doğallığına müdahale eden gelişmeler ise zamanla insanoğlunu âdeta yer bitirir. Söz gelişi yürüyerek gidilecek yere arabayla gitme isteği ve manyetik dalgaların yol açtığı pek çok sağlık problemi Hasan Yürek'in de belirttiği üzere postmodern çağın önemli sorunlarındanır:

Teknolojinin insan karşısında yer alması, yani insan varlığını yok edebilecek bir tehdit hâline gelmesi insanların gerçeklik karşısında zayıf düşmesine, tedirgin olmasına sebep olmuştur. Bir başka deyişle savaş ortamının (I. Dünya Savaşı) yarattığı karamsar, ümitsiz, bunalımlı, genel bir ifadeyle olumsuz psikoloji insanın dünya karşısındaki tedirginliğini artırmıştır. Modernist roman da gerçeklik karşısında tedirgin olan, iç dünyasına çekilen, ona yabancılaşan ya da sorgulayıcı bir tutum geliştirerek acze düşen 'birey'i işlemiştir. Dolayısıyla, giriş kısmında değinildiği gibi, genel modernizm anlayışına kısmî bir tepkidir (Yürek, 2008: 193-194).

Modern buluşların hepsinin insanlığın yararına sonuçlar doğurmadığını belirtmek gerekir. Hemen her şeyin mekanikleştiği hatta kendine ait bütün mahremiyeti ortadan

kaybolan, güvensiz ve zamanla varlığını toplumdan yalıtın silik postmodern öznenin sorunları, modern dünyada yaşamanın gözüktüğü gibi kolay bir iş olmadığının açık bir göstergesidir. Bu sebeple postmodernistlere göre insanları yabancılaştırmaya, mutsuz etmeye sevk eden buluşların ve icatların tehlikeleri için çeşitli önlemler almak gerekir. Söz gelişi teknolojik ürünlerin camlarının ardından seyredilmeye başlanan günlük yaşamda her geçen gün hayatın gerçeklerinden uzaklaşmaya başlayan birey için toplumdan kopuş kaçınılmazdır. Bu bağlamda insanlar arası ilişkilerin yozlaşmaya başlamasına Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*’nda ironik bir üslûpla şöyle dikkat çeker: “**Taksilerde hep sürücünün yanında oturulmalı ki, toplumumuzun nabız atışlarını anlayabilesiniz, ruh hâllerini hissedebilesiniz**” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 100).

Modernizm sonrasında inşa edilen yeni dünya düzeninde bilişim teknolojisinin de hızlı bir şekilde gelişmesiyle değişen sosyal yapı postmodernistlerin eleştirilerine neden olmuştur. Özellikle de insanlar arası iletişimi koparan, samimiyeti ortadan kaldıran modernizmin, ikinci plana ittiği tüm geleneksel değerler, düşünceler, kuramlar ve ideolojiler modern çağın sonunda postmodernistler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Söz gelişi modern çağla birlikte teknolojik gelişmelere bağlı olarak mesafeler kısalmış, insanlar istedikleri her yere daha kolay gidebilme fırsatı bulmuştur. Fakat *Tehlikeli Oyunlar*’da eleştirildiği gibi kara, deniz ve hava yollarıyla yapılan seyahatlerde zaman içinde -özellikle de bir yerden bir başka yere gitmenin büyük bir çileye dönüştüğü metropollerde- hemen her gün pek çok sorunla karşılaşıldığı görülmektedir: “Otobüslerin ve otomobillerin çevresini karınca gibi saran insanlarla dolu caddeye ulaştılar sonunda” (*Tehlikeli Oyunlar*: 217).

Ulaşım ve kitle iletişim araçlarının her geçen gün gelişmeye devam ettiği çağımızda toplumlar ve bireyler geleneksel yaşam şartlarından uzaklaştırılarak yeni bir hayat standartı oluşturulmuştur. Global dünyanın bir parçası olmak için gerekli görülen internet, arama motorları, world wide web (www) ve elektronik posta gibi modern imkânlar evrensel boyutta bilgiye çabuk ulaşmayı sağlamıştır. İnternet ve televizyon mesafe, zaman bilincini ortadan kaldırarak daha kısa zamanda bilginin dağılımına yardımcı olmuş, gerçeğin değerini azaltıp sıradan ve basit bir simülasyon evren oluşumunda işlevsel bir hâl almıştır. Bolluk, özgürlük, eşitlik, mekânsal uzaklıkların ortadan kaldırılması gibi toplum yararına hizmet etmenin amaçlandığı teknolojik

gelişmelerde zamanla bireyin güvenliğini tehlikeye sokan, meslek etiğini ve kamu yararına hizmeti hiçe sayan esas işlevi dışındaki bilinçsiz kullanımlar çağımızın sorunlarından. Bilim ve teknoloji alanlarında son zamanlarda tanık olduğumuz gelişmeler -hemen her şeyin parmaklarımızın ucuna kadar gelmesi gibi- sevindirici olmakla birlikte kaygı vericidir. Özellikle de teknolojinin bu kadar gelişmesine rağmen dünyada her geçen gün açlık sınırının, zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun artması, rahat yaşamak isteğiyle doğru orantılıdır. Zamanla sınıf atlama aracı olarak görülmeye başlanan teknolojik gelişmeler tüketim odaklı toplumları ve sosyolojik vakıaları ortaya çıkarmıştır. Bu değişim sürecinde toplum içinde bir birey olmak ve kendi varlığını ispat etmek için kullanılmaya başlanan para odaklı güç, hep daha fazla harcamayı gerektirir ve bir süre sonra psikolojik pek çok soruna yol açar. Giderek artan tüketim çılgınlığı toplumsal değerleri başkalaştırdığı gibi pop-müzik, kısa film, küçürek öykü türlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Görüldüğü üzere başta edebiyat olmak üzere sanatın da hız çağının bir ürünü hâline gelmesi sanat eserlerinin çabuk üretilen ve tüketilen bir yapıya büründüğü anlamına gelir.

Modernitenin tüm olanaklarının tükendiği, kitle kültürünün yaygınlaştığı postmodern süreçte Orhan Pamuk'un da ifade ettiği gibi insanın kalabalıklar içinde kaybolmadan, simülasyon evrende kendi olarak kalması da oldukça güçtür: "Herkes artık kendisi olsun ve kimsenin de hikâye anlatmasına gerek kalmasın" (*Kara Kitap*: 196). Gerçek ile taklit olanın birbirine karıştığı, imajlarla dolu modern sanal dünyada insanlar anlık doyumlarla mutlu olmaya çalışırken kendilerini de tüketmeye başlamışlardır (Özcan, 2007: 270). *Üç Anlatı*'da düşlerle imgelem arasındaki bir bakış açısıyla varlık gösteren yaşamda, fotoğraf makinesinin insanların hayal gücünü sınırlandırarak onları katı gerçeklikle yüzleştirmesinin eleştirisi yapılmaktadır: "Bana bir düş gibi geliyor -sanki çocukluğum bir uzam, evet uzam, da ben o uzamda yürüyormuşum gibi!..." (*Üç Anlatı*: 21). Anlatı kahramanı için çocukluk yıllarını -sadece- cam ekranların, fotoğrafların ve dijital ortamın yapaylığında görmek hoş bir durum olmasa gerek. Postmodern bir reaksiyonla mekânın ve zamanın parçalanarak *uzama* dönüştüğü Taormina'da modern bir icat olan fotoğraf makinesinin, insanların düş gücünün ellerinden alınmasına hizmet etmesi parodi şeklinde şöyle ifade edilir:

İşte bu resim bir gerçeklikse, -ki ben o resim dışında kaynarcayla, dadıyla, çiçekli tacla ilgili hiçbir şeyi anımsamıyorum, -imgelemim, fotoğrafla sınırlanmış durumda. Fotoğrafın ötesinde hiçbir şeyi imgelemleyemiyorum. Demek, fotoğraf, anımsayıcı imgelemin yerine geçiyor.

Belki, fotoğraf makinesi icad edilmeden önce insanların daha geniş imgelemleri vardı. Çocukluklarının uzamı daha geniştir. Kuşkusuz öyle olmalı... fotoğraf o kadar kısıtlayıcı ki, düş görürken bile, o fotoğrafı görüyorum; böylece o kaynarca, havuz başındaki çocuk, dadısının kucağındaki, kısaca o fotoğraf, hiçbir dönüşüme uğramadan düş gerci oluyor (Üç Anlatı: 21).

Evlerin, sokakların kitle iletişim araçları tarafından esir alındığı günümüzde kamera, fotoğraf makinesi gibi cihazlar nedeniyle mekânların labirentleştiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca *Mahrem*'de de eleştirildiği gibi bilinçsiz kullanımda televizyonların, bilgisayarların çocukların eğitiminde olumsuz sonuçlara neden olmaktadır: “Bilhassa, televizyonun zamane çocuklarına kötü örnek olduğunu velilere anlatmak için sık sık toplantılar düzenleyen ve çocuğu olsaydı ona asla televizyon seyrettirmeyeceğini her fırsatta dile getiren kara kuru ilkokul müdürü dikkatle süzüyordu çocuğu” (*Mahrem*: 180). Elif Şafak televizyonun çocuklar üzerindeki olumsuz etkisinden yola çıkarak modern sürecin teknik gelişmelerinin insanlığı tam anlamıyla mutlu edemediğini bu şekilde ifade etmiştir. Şafak ayrıca *Mahrem*'de hemen her yeri istila eden teknolojik gelişmelerin doğru kullanımına ve çağın sorunlarına da dikkat çekerek, insanî değerlerin biraz daha ön plana çıkarılması gerekliliğine vurgu yapar.

İletişimdeki gelişmeler sayesinde dünyanın televizyon ve bilgisayar ekranına indirildiği günümüzde çevrimiçi konumla uzak toplumlardaki insanların birbirinden haberdar olması çok daha kolaylaşmıştır. Ayrıca teknolojinin sunduğu fırsatlarla farklı kimliklerin kamusal alanda yaşama imkânı bulmasıyla, kültürel gelişim, demokratikleşme ve özgürleşmede oldukça umut verici değişimler gerçekleştirilmiştir. Postmodernistler ülkenin hemen her yerinde izlenen yayınların kültürün taşıyıcısı olduğunu ifade ederler. Bu sebeple postmodernistler zamanının büyük bir bölümünü ekran başında geçiren birey için yayınların farkındalıklarının ve seçkinliğinin artırılarak modernistlerin arzuladığı insanlığa fayda sağlamak amacına geri dönmeyi arzulamışlardır. Öte yandan postmodernistler küreselleşmeye de katkısı olan medyanın iletişimi hızlandıran, toplumu bilgilendirirken ufuklarını aşan, dünyada olup bitenlerden haber veren bir işlevi ana ilke edinmişlerdir. Televizyon, radyo, gazete, internet gibi modern dünyanın her şeyi görünür kılan güzelliklerinden medya çoğu kez durumlar ve olaylar karşısında bireyin kayıtsız kalmasına yol açar. Bu durumdan sıkılan postmodern özne için hemen her şeyi görüp, duyuyor olmak kendini olaylardan soyutlama ya da arındırma isteğini tetiklerken kolektif bellek yitimi/hafıza kaybı/amnezi olarak ifade

edilen hastalığın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal ağlarda sık sık görülen ya da duyulan hırsızlık, kaza, ölüm haberleri ise bireyleri duyarsızlaştırırken benzer olayların sıradan karşılanmasına da sebep olur.

Uzaktakileri görme arzusuyla hayata ekranın ardından bakmaya başlayan insanların yakınlarındakilere olan ilgilerinin azalması ise yabancılaşma, tutunamama, yalnızlaşma gibi pek çok psikolojik soruna neden olmuştur. Söz gelişi yarı uyanık bir bilinçle saatlerce ekranın karşısında köleleşen bireyler üzerinde meydana gelen hız izlenimi televizyonu kapattıkları andan itibaren izleyicilerin ruhunda büyük bir boşluğa dönüşür. Bu sebeple artık bilinci televizyonlar ve bilgisayar karşısında şekillenen postmodern özneler için dışarıdaki hayatın pek fazla bir önemi kalmamıştır. Özellikle de reyting amaçlı yanlış yayın politikaları dikkate alınırsa teknolojik avantajın nasıl dezavantaja dönüştüğü ve yayın akışlarının yeni hâlinin Türkiye için büyük bir kayıp olduğu anlaşılır. Bu sebeple *Tehlikeli Oyunlar*'da da belirtildiği üzere bazen televizyonda izlenenler insanlar için yaşadıklarımızdan daha gerçek gibi gözükebilir: “İnsanlar her şeyi duyuyorlar. Bunun için de çabuk tükeniyorlar, hiçbir şeye şaşmaz oluyorlar zamanla” (*Tehlikeli Oyunlar*: 354).

Neticede postmodern dünyada bilişim teknolojileri aracılığıyla iletişimde meydana gelen ilerlemelerle ve gelişmelerle medya-iletişim toplumu oluşmuştur. Fakat günümüzde baş döndürücü teknolojik gelişmelerin pek çoğuna olduğu gibi televizyona, medyaya ve popüler kültüre karşı oluşan olumlu etki yerini tepkiye bırakmaya başlamıştır. Artık büyük bir kirlilik olarak görülmeye başlanan bu değişim unsurları postmodern anlatılarda sıkça ironi, parodi gibi yöntemlerle işlenmiştir. Özellikle de insanların hiçbir şeye vakit bulamamaktan, yabancılaşmadan, tutunamamadan, özgürlük yitiminden yakınmalarını teknoloji çağının yoğun stres ortamına bağlamak mümkündür.

3.2.3. Modernizm Sonrasında Ortaya Çıkan Tüketim Kültürüne ve Modaya Yönelik Eleştiriler

“Zamanın ipini sımsıkı ellerinde tutuyorlardı; bilinçli tüketiyorlardı ellerindeki imkânı; onlar için zaman, Tanrı'nın insana verdiği en değerli şeydi ve değerli şeyler korunmalıydı; İsrafsa haramdı zaten” (Emre, 1999: 55).

Aklın, dünyevileşmenin, maddî gücün, estetik kaygının ön planda olduğu modern dünyada, insanın kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için çevresine hâkim olması

gerektiği düşünölmüştür. Bu sebeple modernistler, yaşamın pek çok alanında arayış içine girmişler ve değişim yapmışlardır. Fakat bu süreçte Levent Köker'in de belirttiği üzere modern insan ile doğal çevre arasındaki ilişkilerde bir kopma meydana gelmiştir. Çünkü artık modern insan için doğal çevre “Uyum gösterilecek zorunluluklar üreten bir kaynak olmaktan çıkmış, maddî ihtiyaçların azamî ölçüde karşılanması için akıl yoluyla (temelinde pozitif-araçsal aklın yarattığı bilim ve teknoloji yoluyla) egemen olunması gereken bir nesneler evreni” konumuna gelmiştir (Köker, 1995: 42). Akla uygun bir yaşamın benimsendiği, nesnelerin hâkimiyetindeki modern çağda metafizik, mistik, doğaüstü güçlerden, batıl inançlardan uzaklaşmıştır. Böylelikle doğal olan -sınırlı kapasite ve sayıdaki- hemen her şeyden ayrılarak âdetâ onlara sırtını dönen modern bireylerin bu tercihi, mekanik bir sisteme ve aşırı tüketim endeksli üretime yönelmeleri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda tarım merkezli toplumsal yapıdan sanayi merkezli toplumsal yapıya geçişin alışkanlıklardan, kıyafet seçiminden, yeme-içme kültürüne varıncaya kadar pek çok beğenide olduğu gibi yaşam standartlarında da farklılıklara zemin hazırladığını ifade etmek mümkündür. Söz gelişi modern dünyada sosyal hayatın içine girmek için fonksiyonel bir işe sahip olma zorunluluğu beraberinde tercihlerin ve zevklerin önemsenmediği tek tip üniformaların ardına gizlenen modern görünümlü hayatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Orhan Pamuk modernleşme sürecindeki bu gibi değişimleri şöyle eleştirir: “Sıra diye bir şey olduğunu hâlâ öğrenememiş kravatlı beylere şaşıyordu, öğrendiği hâlde bekleyemeyenlere dayanamayıp bağıırıyordu” (*Kara Kitap*: 49).

Resmî kıyafetlerin samimiyeti körelttiği gerçeğinin yanı sıra modernleşme sürecinde körü körüne şekilcilikten ibaret olan yanlış Batılılaşma eyleminin yaşam standartlarında önemli değişimler ve sorunlar meydana getirmiş olduğunu ifade etmek mümkündür. Adalet Ağaoğlu'nun *Dert Dinleme Uzmanı*'nda eleştirdiği gibi modernleşme sürecinde yaşanan evrensel değişiklikler toplumsal hayatı çekilmez hâle getirmiştir:

Hele şu, yerel ve evrensel değişimler izinde bazı kavramların anlamı tepe taklak olup giderken bile güvelerin yiyip bitirdiği eski kumaşlardan modern pantolon ceketler diktirmeye kalkan ‘modern muhafazakâr’larımız yok mu, aman aman. Demokrasiyi otokrasi gibi yutturmaya çalışmışlar bile ‘amaaaan!’ demeye yeter de artar... Dur hele, otokrasiyi demokrasi diye yutturma mı demeliydim?.. (*Dert Dinleme Uzmanı*: 143-144).

Dünyanın sürekli zenginleşen olanakları ve gelişmeler insanların yeni umutlar peşinde koşmalarını sağlarken aynı zamanda onları bir doyumsuzluk içine de itmiştir.

Bu bağlamda ilkel toplumdan tarım toplumuna, sanayi toplumundan bilgi ve tüketim toplumuna doğru gelişme ve geçişler yaşanmıştır. Bu aşamada modernizmin rasyonelleşme ve standartlaşma idealine yönelik bir çalışma olan kitlesel üretime, hızlı tüketime ve evrensel değişimlere yönelik her türlü eleştiri -özellikle de postmodern anlatılardaki itirazlar- çağın sorunlarına ışık tutması açısından oldukça işlevseldir. Modern çağda kitlesel üretime de hizmet etmek amacıyla bilimin katkılarıyla mümkün hâle gelen ilerlemelerle doğayı ele geçirerek ona hükmetmeye başlayan birey, bir süre sonra bu güçten rahatsızlık duymaya başlamıştır. Gün geçtikçe insanların hiç durmaksızın artan istekleri ve vitrinlerin şaşaalı görüntüsü ise her ne şekilde olursa olsun onlara ulaşma çabasına -çoğu kez bencilliğe varacak oranda- dönüşmüştür. Dolayısıyla genellikle özneyi yüceltmenin esas olduğu bilinçsiz tüketim sonrasında arzulanan mutluluk gerçekleşemez ve tam bir kısır döngü meydana gelir. Bu sebeple Baudrillard'ın 'kitsch' ya da 'gadget' kavramlarıyla tanımladığı postmodern tüketim anlayışında pek çok ürün işlevini ve faydasını kaybetmeye başlamıştır. Simülasyonlarla çevrilen evrende gerçek anlamda yoksulluğun arttığı, nesnenin gerçeğimsi görünümü ise her şeyin bir gadget olduğunu ortaya koymaktadır (Baudrillard, 2013: 124-130). Ayrıca Baudrillard'a göre modern endüstriyel toplumlarda sürekli ve seri üretim amaçlanırken, postmodern dönemde daha çok taklitçilik önem kazanmıştır (Baudrillard, 2013: 126). Öyle ki gündelik hayatın her alanına sızan simülakrlar insan yaşamının tüm beğeni ve tercihleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle de sanayileşmeyle birlikte teknolojik gelişmelerin de etkisiyle doğal olana yönelik insan tahribatının son yıllarda daha fazla artış göstermesi tüketim anlayışının ve doyumsuzluğun da gelmiş olduğu noktayı örneklendirmektedir. Yani üretimin yerini postmodern çağda hızlı tüketim almaya başlamıştır. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da, modern çağda devlet kurumlarındaki aşırı tüketime dikkat çekilmiştir:

Götürün memura paraf etsin, getirin şefe imza etsin. Dilekçeye kağıtlar eklenmeye başlar. Kağıtlar birbirine iğnelenir; her memur, kendi kağıdını eklemeyi önce iğneyi çıkarır, yeni iğneyi başka bir yere takar. İğne sayısı artmaya başlar. Bir başkası, kağıtlar kabardı der: Bir ataş takar (*Tutunamayanlar*: 311).

Oğuz Atay burada tıpkı Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında olduğu gibi modernleşme çalışmalarındaki yanlış kurumlaşmaya ve buralardaki israfa dikkat çekmiştir. *Kara Kitap*'ta ise modern çağ sonrası hızlı tüketim kültürünün insanlar üzerindeki olumsuz yönleri, Alâattin'in dükkânında satılan, pek çok ıvır zıvırla dolu

olan nesnelerin sürekli değiştirilmesiyle ve her geçen gün bir yenisine duyulan ilgiyle anlatılmıştır (*Kara Kitap*: 51). Hızlı tüketim kültürünün insanoğlunu da tüketmeye başladığı postmodern çağda, anlatı kahramanı Rüya'nın, tüketim kültürünün merkezi hâline gelen bu dükkânda ölmesi oldukça manidardır. Anlatıda Alâattin'in dükkânındakiler dışında da boğaz, sokaklar ve apartmanların etrafı hep bu tüketim çöpleriyle doludur (*Kara Kitap*: 51). Özellikle de yeşil dolma kalem anlatıda hızlı tüketim kültürünün ürettiği ve insanî duyguların çarçabuk tükendiğini ifade etmeye yarayan bir nesne olarak karşımıza çıkar (Moran, 2013: 80-90). Tüm insanların aşırı ve gereksiz harcama yapma çılgınlığında boğulduğu *Kara Kitap*'ta günümüzde gelinen son nokta olarak tüketim çılgınlığı, doyumsuzluk, mutsuzluk, maddî-manevî eşitsizlik ve daha niceleri eleştirilmektedir. Bu sorunların pek çoğu modern dünyanın -yanlış anlaşılmalara ve uygulamalara- insanlığa ödettiği bir bedel olarak düşünülebilir. Bu sebeple postmodernistlerin hızlı tüketim karşısındaki hoşnutsuzlukları pek çok postmodern anlatının temaları arasındadır. Çünkü onlar ekonomik sistemlere ve medenileşmek uğruna yapılanlara derin bir şüpheyile yaklaşarak modern evreye ait hemen bütün unsurları tahrip etmek için uğraşırlar. Fakat gerçek ile imitasyonunun birbirinden farksız olduğunu ileri sürerken aynı zamanda toplumları hızlı tüketime de yönlendiren postmodernistlerin, bu tepkilerinde kendi içlerinde çeliştiklerini ifade etmek mümkündür. Özellikle de son yıllarda üretim ve tüketim oranındaki hızın modern dönemlerden çok daha fazla olduğu göz önüne alınırsa ne denli bir ikilem içinde oldukları fark edilebilir.

Postmodernistlerin modern çağın sorunlarına yönelik eleştirileri arasında insanlığın geleneksel yaşamdan beslenen bir bilinçlenmeye yönelerek doğal hayatın tükenmişliği karşısında mücadele etmeye başlamaları esas alınmaktadır. Böylelikle hayatın içinden başlayan bir bilinçlenmeyle çürümeye yüz tutan yaşamın çok daha güzel bir hâl alabileceği umut edilmektedir: “Bir gün bu çiçekler o kadar büyüyecek ki bütün reklam demirlerini örtecek. Sarmaşıklar reklam levhalarına sarılacak ve tabiat medeniyeti yutacak” (*Tutunamayanlar*: 572). Olric ile Selim arasındaki bu konuşmada çiçek bahçelerine dökülen betonların ve asfaltın sadece doğayı değil insan ruhunu da zamanla kurutmaya başladığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla metinlerde yapılan itirazlar dikkate alınırsa postmodern anlatılarda modern dünyanın ironik bir çirkinliğe dönüştürüldüğünü görmek mümkündür. Söz gelişi doğanın kucağından ayrılan mutsuz

bireyler için alışveriş merkezleri (AVM) gündelik hayatın sorunlarından uzaklaştığı, arınma ihtiyacını gideren terapi merkezleri gibi işlevsel mekânlar hâline getirilmiştir. Fakat buralarda solunan hava hiçbir zaman yeşilliğin ve doğallığın verdiği mutluluğun özgürlüğüyle kıyaslanamaz. Ayrıca ev oturmalarının azalmasına neden olan bu gibi yerler insanlar arası ilişkilerin de her geçen gün körelmesine neden olmuştur. Özellikle de buraların tüketim kültürüne hizmet ediyor oluşları modern dünyada doğal güzellikleriyle insanlığın başını döndürerek farklı gereksinimlere ihtiyaç duymayacağı yaşam alanlarının yok olmaya başladığını göstermektedir. Kevin Robins bu durumu şöyle açıklar: “Tüketim, gerçek dünyayla başa çıkmak için geliştirdiğimiz, kurumsallaşmış bir toplumsal savunma stratejisi olarak görülebilir; tüketim yoluyla, dünyayla olan ilişkilerimizden kaynaklanan kaygı ve korkulardan sakınabilir; bu tehditleri tecrit edebiliriz” (Robins, 1999: 179).

Büyülü gerçekliğin ön planda olduğu günümüzde ister istemez insanların mekânlara yönelik ilk beklentileri büyülenmedir. Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*’da hemen her şeyin tükenme tehlikesi altındaki modern büyük şehirlerin kalabalığını, kirliliğini, karmaşık yapısını ve doğal kaynaklarının tüketimini örnek göstererek oralaradaki her türlü tahrifatın önlenmesi gerekliliğini eleştirel bir üslûpla açıkça ifade etmiştir. Özellikle de modernleşmenin simgesi hâline gelen, caddelerde birbirinden habersiz yürüyen insanlardan oluşan büyük şehirlerin kaosundan kurtulmak isteyen tutunamamış anlatı kahramanlarının uzak, sessiz ve doğal mekânlara kaçma arzularını oldukça haklı bir gerekçe olarak kabul etmek gerekmektedir. İçi boşaltılmış, sessiz yığınlardan oluşan modern şehirlerin karakteristik özelliklerinden biri olarak kabul edebileceğimiz kapitalizmin tüketim anlayışına hizmet eden reklam panolarının her geçen gün artışıyla doğanın tahrif edilmesini eleştiren Oğuz Atay, medeniyetin sadece şekilcilikten ibaret olmadığını *Tutunamayanlar*’da açıkça ifade etmiştir (*Tutunamayanlar*: 572). Söz gelişi Selim’in dönem şartlarında Batı’daki evlerin taklidi görünümündeki büyük, şaşıla evinin içindeki yozlaşmayla birlikte samimiyetten uzaklaşmış insan ilişkileri ona bir türlü mutluluk getiremez ve yuvası zamanla bir labirent mekâna dönüşür: “Selim, belki bu yaşıntıyı, önde bir salon-salomanje, arkada iki yatak odası, koridorun sağında mutfak-sandık odası-banyo, içerde uyuyan karısı ve çocukları, parasıyla orantılı olarak yararlandığı küçük burjuva nimetleri onu, nefes alamaz bir duruma getirmişti diye tanımlayabilirdi” (*Tutunamayanlar*: 26). Bu

bağlamda postmodern anlatılarda insan yaşamını her geçen gün tehdit eder hâle gelen ve artık cazip yaşam merkezleri olmaktan çıkan büyük şehirlerde insanların yaşamış olduğu yabancılaşmanın, mutsuzluğun çözümü için geleneksel hayattaki gibi doğal kaynakların henüz tahrif edilmediği yerlere göç etmek gerekliliğine dikkat çekilmeye başlanmıştır. Oğuz Atay modern çağın büyümesine kapılarak yapaylaştırılan dünyadan sıkılan insanların sakin, doğal mekânlara gitme arzusunu şöyle örneklendirir:

İnsanlar kendi evlerinde, ya da biraz daha iyi bir evde yaşamak için nerelere geliyorlar. Dağ başında otobüs bekliyorlar. Biraz uzak, ama havası temiz. Çocuklar için katlanıyoruz. Bu temiz hava modası da yeni çıktı. Herkes temiz havaya koşuyor. Tabiata dönüş. Hilesiz süt içip taze yumurta yiyorlar ayrıca. Sizin, şehirde aldığınızdan çok ucuz üstelik. Bir yerde durup kahvaltı edelim Olric. Hususi arabaların henüz şımartmadığı bir yer olsun (*Tutunamayanlar*: 570).

Doğal olanın tahribatının yanı sıra modern şehirlerde yaşamaya çalışan bireylerin özellikle de aydınların köksüzlükleri, siyasî ve ideolojik baskılar sebebiyle karamsarlıkları, değişen davranışları, bağımlılıkları, mutsuzlukları, hayatlarındaki maddî ve manevî boşluklar çağın sorunları arasındadır. Söz gelişi büyük ölçekli sanayi merkezlerinin kurulması, daha güvenli olduğu düşünülen ve nüfus oranına endeksli artan barınma ihtiyacına çözüm olarak tasarlanan apartmanlar, her geçen gün özellikle de çarpık kentleşmenin olduğu mekânlarda hem bireye hem de doğaya zarar vermeye devam etmektedir. Bu sebeple postmodernistler başta çevre duyarlılığını geliştirmek için çaba sarf ederler. Bu bağlamda 1970’lerde insanın doğanın bir parçası olduğunu bu sebeple de her şey üzerinde hüküm sürmesini eleştiren ‘derin ekoloji’ (1972), kadının ve doğanın baskı altına alınmasını birbiriyle ilişkilendiren eko-feminizm (1974), toplumsal ekoloji, eko-psikoloji gibi akımlar ortaya çıkar (Ayaz, 2014: 278-292). Nitekim bu farklı yaklaşımlarla -özellikle de her geçen gün artan şehirleşmenin ve endüstriyel tesislerin atıkları karşısında- doğanın daha az zarar görmesi için çeşitli öneriler sunulmaktadır.

Fındık Sekiz’de modern çağ sonrasında bilimsel verilerin etkisiyle tüm gücün elinde olduğunu düşünerek dünyanın doğal işleyişine müdahale etmeye başlayan bireyler için tekrar kazanılmak istenilen huzurlu ortamın, modernleşme süreciyle birlikte unutulmaya yüz tutan geçmişin ve ona ait değerlerin yeniden önemsenmesiyle mümkün olacağı anlatılmaktadır:

‘Endüstri artıkları, hayatta kalma çabamız, isteğimiz bizi böyle doğa düşmanı, kendi geleceğini düşünen garip yaratıklara dönüştürdü.’

‘Peki ne yapalım Fahri Baba?’

‘İnsanları telkin ve teskin ederek eğitmeli, sevmeyi öğretmeli, toprağa, suya, ateşe, kuşa olan borcumuzu bir şekilde ödemeliyiz’ (*Fındık Sekiz*: 60).

Teknolojik gelişmelerle birlikte modern çağın sonunda doğa artık kendine boyun eğdiren değil boyun eğen bir konuma gelmeye başlamıştır. Bu sebeple *Fındık Sekiz*’de doğal yaşamın tahribatına yönelik yapılan yukarıdaki eleştirinin yanı sıra *Tutunamayanlar*’da dünyanın betonlaştırılması ve asfalt yollara dönüştürülmesi nedeniyle -çok fazla çaba göstermeden yetişme imkânı olan- papatyaların dahi kendilerine yaşam alanı bulamamalarından şikâyet edilmektedir: “Toprak yolun üstünde, araçların ezmediği ve iyi düzeltilmemiş yerlerde papatyalar büyümüştü” (*Tutunamayanlar*: 37). Bu bağlamda bireysel huzursuzlukların, toplumsal eşitsizliklerin, tüketim çılgınlığının ortaya çıkmaya başladığı modern dünyada, doğal olana dönüşü arzulanarak -daha modern dönem içinde- eleştiride bulunan Rousseau’nun Aydınlanma Hareketi’nin iyimser -gözükən- akılcılığından uzaklaşmış olması oldukça anlamlıdır (Touraine, 2012: 41). Onun doğal olanın tahribatına yönelik yapmış olduğu pek çok itiraz ise modern sürecin sonunda ortaya çıkan postmodern felsefeye ışık tutmuştur. Çünkü postmodernitlere göre doğaya hükmederek insanın ihtiyaçlarını karşılarken, onu mutlu ve güçlü kılmayı amaçlayan modern bilimler doğa bilgisini yorumlamakta yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda bilimsel veriler sayesinde kitlesel üretimlere fırsat sunan her türlü tüketim ürünü insanlığa faydalı olabildiği gibi doğaya zarar vererek, ekolojik dengenin de bozulmasına neden olmuştur. Söz gelişi yaşamı kolaylaştırmak adına tabiatın üretmediği bir ürün olarak naylon, plastik gibi malzemelerin yapaylıkları nedeniyle ne olduğunu dahi tanıyamayan doğa, toprağın altında bile olsalar onları yok edememektedir. Ayrıca naylon vb. ürünler kanser gibi pek çok hastalığa, çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Dolayısıyla insanoğlu sahip olduğu modern bilimin verileriyle otorite hâline geldikten sonra böbürlenmeye başlamış ve söz gelişi tohumların yapısıyla oynayarak GDO’lu hâle getirilen yeni üretimlere yol açmıştır. Öte yandan başta hormonlu yiyeceklerin üretimi olmak üzere hızlı tüketim ihtiyacını karşılamak için insanoğlu kendi eliyle, doğal yaşamdan ve taze üretimden uzaklaşarak şifa veren pek çok yiyeceğin orijinalliğini kaybederek tükenmesine sebep olmuştur. Bu nedenle çağın sonunda tüketim çılgınlığına kapılan insanoğlu ‘Ben neden hasta oldum?’ şeklindeki sorunun cevabını ararken geleneksel hayatın ona vaat ettiği organik ürünlerin yetiştiği uzak diyarların özlemini çekmeye başlamıştır:

İnsanlar kendi evlerinde, ya da biraz daha iyi bir evde yaşamak için nerelere geliyorlar. Dağ başında otobüs bekliyorlar. Biraz uzak, ama havası temiz. Çocuklar için katlanıyoruz. Bu temiz hava modası da yeni çıktı. Herkes temiz havaya koşuyor. Tabiata dönüş. Hilesiz süt içip taze yumurta yiyorlar ayrıca. Sizin, şehirde aldığınızdan çok ucuz üstelik. Bir yerde durup kahvaltı edelim Olric. Hususi arabaların henüz şımartmadığı bir yer olsun (*Tutunamayanlar*: 570).

Bireysel ve kültürel farklılıkların arttığı hız çağına, teknolojiye uymak ve ilerlemek uğruna insanın kendi eliyle oluşturduğu yapaylıklar dünya düzeninde hem olumlu ve hem de olumsuz pek çok değişime neden olmuştur. Özellikle de ömrü dolmaksızın modası geçtiği için gözden düşen/kullanılmak istenilmeyen ürünlerin sayısındaki artış oldukça kaygı vericidir. Dolayısıyla modern bireyin para hırsı, aç gözlülüğü ve sonsuzluk arzusu zamanla tabiatın onlara sunduğundan daha fazlasına ulaşma isteğine dönüşecektir. Bu sebeple postmodernistler doğal olana dönüşü talep etmektedirler. Meselâ “Ekmezsen verir mi?” düşüncesinden yola çıkarak insan sağlığını koruyan fonksiyonel gıdaların tüketimini önemsemişlerdir. Postmodernistler özellikle de katkılı maddelerin kullanımından kaçınarak sağlıklı yaşamı incelemektedirler. Çünkü onlara göre ormanların çöle döndüğü, denizlerin ve nehirlerin pisliliği sebebiyle toplu kıyımların yaşandığı, bacalardan tüten her bir dumanın nefes almayı zorlaştırdığı günümüzde insan elinin dokunmadığı, yapaylığa dönüşmediği yerlere olan özlem pek çok güzelliğin geride kaldığını göstermektedir.

Ruhuyla ve maneviyatıyla doğayla iç içe olan insanoğlu için zamanla doğal kaynakların ihtiyaçlar dışında bilinçsizce tüketilmesi, çevre kirliliği, tabiattan uzaklaşma, pek çok canlının öldürülmesi, beton yığınlarına dönüştürülen şehirler gibi büyük labirent mekânlarda yaşama zorunluluğu şeklinde insanlığın birtakım tehditlerle yüz yüze gelinmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler pragmatizm temelli modern bilimin pek de masum olmadığını ve kapitalizmle birlikte tüketim kültürüne hizmet ettiğini açıkça göstermektedir. Pek çok teknolojik, bilimsel gelişmeye rağmen modernizmle başlayan insanın tabiatla savaşı -reklam sektörünün de etkisiyle- zamanla yapay ihtiyaçlara yönelmeye ve savurganlığa dönüşerek, aşırı üretim, hızlı tüketim tutsaklığıyla ciddi bir özentiye sebep olmuştur. Bu çözümlüştense tek kurtuluş yolu ise doğaya zarar vermeden ihtiyaca dönük tüketimdir. *Masumiyet Müzesi*’nde modern çağ sonrasında topluma maddî, manevî zararlar veren, gözünü para hırsı bürümüş, bencilleşmiş ve moda düşkünü kişilerin eleştirisi Batılılaşma merakıyla ilişkilendirilerek şöyle anlatılmaktadır:

Şişli, Nişantaşı, Bebek gibi semtlerdeki evlerinde canları Batılılaşmış İstanbullu zengin ev kadınları ‘sanat galerisi’ değil, ‘butik’ açar, Elle, Vogue gibi ithal dergilerden kopya edip diktirdikleri ‘moda’ elbiselerle, Paris ve Milano’dan bavullar içinde getirdikleri kıyafetleri, kaçak ıvır zıvır ve takıları, kendileri gibi canı sıkılan diğer zengin ev kadınlarına saçma denilecek kadar yüksek fiyatlarla satmaya çalışırlardı (*Masumiyet Müzesi*: 13-14).

Teknolojik gelişmelerin olumlu tarafları kadar olumsuz yönlerinin de varlığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda insan hayatını kolaylaştırmak için üretilen hemen her aracın meydana getirdiği sorunlar teknolojinin insanlığın hizmetine neden sunulduğunu düşündürmektedir. Söz gelişi bir dönemin modası siyah renkli teflon tava kullanımı kolay olduğu için başta güzel bir araç olarak kabul edilirken, günümüzde kanserojen etkisi fark edilince raflardan kaldırılmaya ya da çağın rengi olan beyaz veya granit hâline dönüştürülmeye başlanmıştır. Öte yandan teknolojinin sunmuş olduğu imkânlar mesafe sorununu ortadan kaldırmaya yardımcı olsada mesafelerin kısaldığı, duyguların köreldiği bilgisayar çağında meydana getirilen pek çok yenilik, insanlar arasındaki ilişkilerin doludizgin yaşanmasına engel olmuştur. Öyleyse genellikle Batılıların ürettiği teknolojik araçların olumlu taraflarının yanı sıra sadece insan menfaatine hizmet eden bir yönünün olmadığını da ifade etmek gerekir. Çünkü pek çok yeni durumu ve nesneyi zaman içinde keşfeden insanoğlu bencilleşip geçirmiş olduğu yozlaşmada hedef değiştirerek duygularını dahi anlayamaz duruma gelmiştir. Söz gelişi *Dert Dinleme Uzmanı*’nda kapital ekonomik sistemin meydana getirdiği tüketim toplumunun yanlışlarını sorgulayan Adalet Ağaoğlu, vitrinlerde, reklamlarda sıkça karşımıza çıkan paketlenmiş, şık görünümlü ürünlerin, insanları köle hâline getirerek yozlaşmalarına ve toplumsal huzurun kaçmasına sebebiyet vermelerini ironik bir üslûpla eleştirmektedir:

Yol arkadaşım ile alışverişe çıkmıştık ya, modern giyim kuşamların çekici vitrinlerde sırlanıp durduğu cadde boyunca o oraya, ben buraya baka ede yürümekteyiz. Bazan o birinin karşısında uzun takılıyor, bazan ben... Bir aralık baktım epey gerilerde kalmış, nazikâne bekledim; çikolata kutularıyla dolu bir vitrini seyre daldım; bir yandan da yutkunmaktayım boşver, bu çikolata ticaretine boyun eğecek değilsin paketlerin şıklığına yenilerek boşuna para, deyip durmaktayım yine için için... Nefes nefese gelmiş, koluma yapışmış durumda ‘benimki’... ‘Ne yaptın, nelerin ticari kölesi oldun bakalım?’ diyecek oldum; yüzüme müthiş perişan bakışlarla bakıp durmakta: ‘Ne kölesi, neyin esiri olacaktım oğlum, arka cebimden cüzdanımı çıkmışlar’ (*Dert Dinleme Uzmanı*: 169).

Aydınlanma Çağı ile birlikte Ebu’l-Fadl’ın da belirttiği üzere Avrupa’nın gittikçe güçlenmesiyle 20. yüzyılın başlarında güç dengelerinde değişimler meydana gelmiştir: “Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, baskın Batı kültürü, küresel kültürel rolünü üstlendiği zamandan itibaren -olumlu ya da olumsuz- etkisini diğer halklar üzerinde yaydı. Böylece çağa ayak uydurma standartları, Batı kültürü tarafından belirlenmeye başladı” (Ebu’l-Fadl, 2012: 29). Bu bağlamda başta Türkiye olmak üzere pek çok ülkede

moderniteyi yakalama ya da ona ulaşma çabası Batılılaşma sürecini beraberinde getirmiş ve kültürel ikilem de bu şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır (Turhan, 1969: 30-31). Postmodern anlatılarda da Batı hayranlığına yönelik itirazlar yer almaktadır. Özellikle de Batılılaşma çabalarının ortaya çıkardığı taklitçilik gibi ironik durumlar anlatılarda sıkça eleştirilirken yerel kültürel unsurlara yapılan önemin dışında çözüm alternatiflerine pek de yer verilmiştir. Batılılaşma çabaları elbette ki Türkiye’de Tanzimat’tan itibaren kültürel unsurların oluşum sürecinde -çoğu zaman olumsuz yönleriyle- önemli bir etkiye sahiptir. Tanzimat romanlarından başlayarak günümüzde yayımlanan anlatılara varıncaya kadar Batılılaşma çabalarında modern dünya ve gelenek arasındaki çatışma sebebiyle meydana gelen -çoğu kez siyasal otoritenin modern dünyanın inşasında izlemiş olduğu yol haritasının olumsuz etkisiyle- travmatik bir durum olarak ortaya çıkan kimlik yitimi sorununa özel bir yer atfedilmiştir. Ali Sarıbay’ın da ifade ettiği gibi “Türk modernitesi, başından beri maddî temelde somut ilişkilerin bir ürününden daha çok zihinsel temelde bir toplumsal tasarım şeklinde tezahür etmiştir. Bu itibarla, Türk modernitesinin soyut/kurgusal yanı hep ön planda tutulmuş, dolayısıyla “modern olma” sembollerden örülü bir meta-topluluk meselesi olarak görülmüştür” (Sarıbay, 2002: 301). Batılılaşmayı körü körüne bir bağlılıkla kucaklayan Türk toplumunda sorunların da ortaya çıkması çok da garipsenecek bir durum olmasa gerek. Örneğin *Fındık Sekiz*’de Batılı danslara yönelik eleştirilerle Batı taklitçiliğinin kimlik bunalımına sebep olması ve pek çok şeyi değersizleştirilmesi anlatılmaktadır: “Kadehler havaya kalkıyor. İnsanlar günlük moda anlayışının getirdiği kıvrımlarla dans ediyorlardı. Anlamsız bir salınmaydı moda; günümüzü, değersizliği ve hiçliği yansıtıyordu” (*Fındık Sekiz*: 19).

Kara Kitap’ta modernleşmenin ve Batılılaşmanın bir göstergesi olan büyük şehirler, özellikle de İstanbul, görünen tarafıyla ışıklı hoş bir yerdir. Fakat aynı zamanda hemen her alanda çözülmenin ve yozlaşmanın başladığı bir mekândır. Yanlış modernleşmeye ve Batılılaşmaya bağlı olarak geleneksel unsurların raflara, mahzenlere gizlendiği, taklitçiliğin hemen her yerde olduğu, kimlik kaybına uğramış mutsuz yüzlerin ardında, boğazın dahi sularının çekildiği tükenmişliğiyle İstanbul, çürümeye yüz tutan modern çağda geline son noktayı örneklendirmektedir. Modern hayattan belediklerini bulamayan insanların özellikle de aydınların sorunlarına yer verilen *Kara Kitap*’ta hemen her şeyin modernleşmek uğruna tükenişine sessiz kalanlar hayalperest

olarak adlandırılmakta ve geçmişe duyulan özlemle tekrar geleneksel öğelere önem verilmesi gerekliliği açıkça ifade edilmektedir:

Ne kendileri, ne başka biri olabildikleri için oynadıkları filmlerde kendileri olamayan film kahramanlarının ya da düpedüz kendilerini en iyi canlandırabilen ünlü Türk artistlerinin ve oyuncularının ve Batı'nın bilim ve sanatını Doğu'ya taşımak için bütün ömürlerini çeviri ve 'adaptasyona' veren acıklı şaşkınların ve İstanbul'un kargacık burgacık sokaklarından, Berlin'deki gibi ıhlamurlu, Paris'teki gibi yıldız biçiminde ve Petersburg'daki gibi köprülül bulvarlar açabilmek için, bütün ömrünce haritalar üzerinde elde büyüteç çalışan ve bütün ömrünce akşamları emekli paşalarımızın Batılılar gibi tasmalarla gezdireceği köpeklerini sıçtırabilecekleri modern kaldırımlar düşledikten sonra, hayallerinin hiçbirini gerçekleştiremeden ölüp mezarı kaybolan hayalperestlerin ve işkencede yeni uluslararası değerlere değil, milli ve geleneksel yöntemlere bağlı kalmak istedikleri için erken emekli edilen istihbarat görevlilerinin ve omuzlarında sırık, mahalle adalarında boza, palamut balığı ve yoğurt satan seyyar satıcıların mankenlerini gördüler (*Kara Kitap*: 186).

Modern çağın sonunda ölü gözlerle etrafı seyrederek kimlik kaybı yaşayan öznelerin yabancı modalara uymak suretiyle yüz ve beden hareketlerinin her geçen gün değişmesi hatta taklit seviyesine gelişi oldukça kaygı vericidir. Böylesi yozlaşmış bir ortamda insanın kendisi olması ya da kendi olarak kalması oldukça güçtür. *Kara Kitap*'ta Doğu-Batı kültürleri arasında sıkışıp çatışma yaşayan Galip çevrenin de etkisiyle girmiş olduğu kimlik bunalımından kurtulmak için gerçek kişiliğini bulmak çabasıdır. Anlatıda modern çağın geleneksel kültürel unsurları yok ederek insanlığa yaptığı zararlardan bahsedilirken, Türkiye'de manken üretimini ilk başlatan Bedii Usta'nın manken atölyesinde yaşananlar örnek verilmiştir: "Bitmemiş Batılılaşma tarihimizde örneklerini binlerce kere gördüğümüz bu yasakçılık zihniyeti, Bedii Usta'nın içinde bir anda alevlenen 'zenaat ateşini' söndürmemiş" (*Kara Kitap*: 65). Kültüre yönelik her türlü eleştirinin işlevsel olduğu *Kara Kitap*'ta Orhan Pamuk, bu şekilde "Başka bir uygarlığa öykünme yüzünden yozlaşan ve kimliğini yitiren Türk toplumu sorununu" işler (Moran, 2013: 88). Gitmiş olduğu pavyonda tanıştığı bir grup insanla Bedii Usta'nın manken atölyesine giden Galip için varlık mücadelesinde çıkmış olduğu yolculukta bu mekân önemli bir işleve sahiptir. Çünkü Usta'nın torununun onu yerin kat kat altındaki atölyenin dehlizlerine götürmesiyle yüzlerce terkedilmiş umutsuz mankenle karşılaşması sonucunda hayatı değişir. Misafirler yurtdışından getirilen mankenleri vitrinlerde görünce Bedii Usta da yer altındaki atölyesinde yaptığı yerli görünüme sahip mankenleri gün yüzüne çıkarır. Dolayısıyla günün modasına uygun olmadığı için rağbet görmeyen mankenlerin neden mahzene saklandığı ifade edilmeye çalışılır: "Yaptığı mankenler ve elbiselerin modellerinin üretildiği Batılı ülkelerin insanlarına değil, bizim insanlarımıza benziyor olması" yanlış Batılılaşma ve kültür

ikilemi açısından çağın sosyolojik sorunlarından biri olarak *Kara Kitap*'ta işlenmektedir (*Kara Kitap*: 65-66).

‘Gerçek Türkleri, bu gerçek vatandaşları’ koyamayacağını açıklamış: Türkler artık ‘Türk’ değil, başka bir şey olmak istiyorlarmış çünkü. Bu yüzden kılık kıyafet devrimi icat etmişler, sakallarını tıraş etmişler, dillerini ve harflerini değiştirmişler. Daha veciz konuşmayı seven bir dükkân sahibi, müşterilerinin bir elbiseyi değil, aslında bir hayali satın aldıklarını açıklamış. O elbiseyi giyen ‘ötekiler’ gibi olabilme hayaliymiş aslında satın aldıkları (*Kara Kitap*: 66).

Modernleşme sürecinde kültürel değerlere sahip çıkılamadığı için halkın mutsuz oluşuna dikkat çekilen anlatıda, Bedii Usta’nın mankenleri aracılığıyla bu durum şöyle eleştirilmektedir: “Dükkân vitrinlerinde sergilenen mankenler bizim insanlarımız örnek alınarak yapılmalı, diye düşünmüştü dedem. Ama iki yüz yıldır tezgâhlanan uluslararası ve tarihi bir kumpasın mutsuz kurbanları onu engellediler” (*Kara Kitap*: 185). Hatta “Milletimizin kendisi olabilmesini istemeyen tarihi güçler, bizi en kıymetli hazinemiz olan günlük hayatımızın hareketlerinden, jestlerimizden mahrum bırakmak istedikleri için dedemi Beyoğlu’ndan, İstiklâl Caddesi’nden, vitrinlerden kovdular” (*Kara Kitap*: 186-187).

Anlatıda gruptaki mimarlardan birinin ‘mankenler cehennemi’ olarak nitelendirdiği bu mahzende Galip ve yanındakiler “Çamurla kaplı odalarda sıralanan mankenlerin sahtekârlar, kendileri olmayanlar, günahkârlar, başkalarının yerine geçenler gibi birtakım ayrılmış mutsuz evlileri, huzursuz ölüleri, mezarından çıkan şehitleri...” görürler (*Kara Kitap*: 175). Özellikle de Bedii Usta’nın Türk insanının yüz şekillerine benzeterek ürettiği mankenler başlangıçta İslâmî kaidelere uygun olmadığı için Şeyhülislâm’ın emriyle, daha sonra ise kapıların daha fazla Batı’ya açılmasına neden olan modernleşmenin amaçlandığı Cumhuriyet rejimiyle Batılı görünüme sahip olmadıkları gerekçesiyle vitrinlerden kaldırılarak mahzenlere gönderilmiştir. Böylelikle Avrupa’dan ithal edilen Batılı yüz yapılarına sahip yeni mankenler vitrinlerde kullanılmaya başlanmıştır: “Arkadaşlarımız burayı değil, sizin rehberliğinizde aşağı katları, yer altını, mutsuzları, tarihimizi, bizi biz yapan şeyi görmeye geldiler” (*Kara Kitap*: 185). Orhan Pamuk aslında modern çağın en büyük sorunlarından biri olan Batı taklitçiliğinin yol açtığı kimlik bunalımına dikkat çekerek modern insanı hemen her alanda tükenişe sevk eden düzene karşı insanlara uyarıda bulunmuştur: “İnsanlar Türklüklerini unutmuşlar, onu unutarak bilinçaltılarının en alt katına itmişlerdir” (Moran, 2013: 85). Metinde Bedii Usta ve oğulları bir toplumun göstergesi olan insanların kimliklerinin; el, kol ve yüz hareketlerinde gizli olduğunu ifade etmişlerdir.

Atölyede ‘vatandaş kuklaları’ adını taktıkları mankenlerle Türk halkının ruhunu ve görüntüsünü yansıtmak isteyen Bedii Usta’nın mankenlerine -pek çoğu kendi kimliğini unutan- şehirdeki kişilerin ilgi göstermemesi, yanlış Batılılaşmanın ve tüketim kültürünün gelmiş olduğu olumsuz süreci göstermektedir. Orhan Pamuk’a göre tüketim odaklı modern çağın ardından kimlik sorunu yaşayan yozlaşmış bireyler için tek çözüm yolu, kapitalizmin tüketimi özendiren moda kavramıyla da ilişkilendirilerek geçmişe gömülen değerlerin hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır (*Kara Kitap*: 185). *Kara Kitap*’ta kendi elinin altındakinin kıymetini bilmeyerek Batı’dan gelenlere önem verilmeye başlanan modern çağda başta kültür olmak üzere pek çok sahada yaşanan yozlaşmanın kaçınılmaz bir son olduğu anlatılmaktadır. *Mahrem*’de ise Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi modaya düşkünlüğüyle anılmaya başlanan kadınların geleneksel hayattan nasıl uzaklaştıklarını ve memleketteki kadınların değişimini ironik bir üslûpla şöyle açıklamaktadır:

Her hâlükârda, sokağa bir başka çıkıp, etrafa bir başka bakındığı o gün gayet iyi anlamıştı ki, bundan böyle eski adetlerin pabucu damlarda aranmalıydı. Artık revaçtaydı. Yeni ve Avrupaî olan ne varsa. Belli ki sönük kalıyordu. Cevizli şerbetli baklava tepsileri, bonbonları sarıp sarmalayan rengârenk jelatinlerin çıkırtkan cazibesıyla kıyaslandığında (*Mahrem*: 45).

Fındık Sekiz’de ise Batılılaşma ve modernleşme ekseninde yapılan yanlış uygulamaların ve tercihlerin sorunlarına yer verilirken insanlığın nasıl bir değişim geçirdiğine de dikkat çekilmektedir. Modaya düşkünlük ve hızlı tüketim kültürünün bilinçsiz tüketiciler için nasıl bir kâbusa dönüştüğü ise çağımızın en önemli sorunlarından biri olan yanlış kredi kartı kullanımıyla ilişkilendirilerek eleştirel bir üslûpla şöyle anlatılmaktadır:

Bedenler söylenir, pantolonlar, kazaklar, ayakkabılar, alınır moda o anda tasarlanır, -siyahın üzerine hafif krem yarım balıkçı atalım... Daha önceden caddede gezerken beğenilmiş birkaç kazak alınır!

Devreye kredi kartı girer, nasıl harcama yapacağını bilen bir beyin tarafından kullanılmasa ânında ilk mağazada kendini patlatacak.

Pantolonların paçaları aynı anda kestirilir, ütülenir. Şimdi yeni façalarla caddede voltalama vaktidir; küçük bir tur, yeni yürüyüş şekilleri ve İstiklâl Caddesi’nin farklı bir perspektifi kadrajdadır (*Fındık Sekiz*: 58-59).

İnsanlığın yürüyüş şeklini bile değiştiren bireysel ve toplumsal tercihler çağımızda çok daha önemli bir sorun hâline gelmiştir. Özellikle de moda, lüks olana düşkünlüğün tüketim kültürünü çok daha artırdığını ve bireysel doyumsuzlukla birlikte insanî değerleri de değişime uğrattığını ifade etmek mümkündür. Söz gelişi Metin Kaçan modaya düşkünlüğün meydana getirdiği değişimi şöyle eleştirmektedir:

“Sokaklarda kedi taklidi yapan fareler dolaşıyor, moda denen bukalemunluk, mahlûkatı bile değiştiriyordu” (*Fındık Sekiz*: 92).

Özellikle de 1970’lerden itibaren şekilcilikten ibaret bir hayat sürmeye başlayan Türk toplumu için modernleşmek ve medenileşmek kavramları çoğu kez hem bireysel hem de toplumsal yozlaşmayla birlikte anılmaya başlanmıştır. Söz gelişi kamusal alanlardaki standart kıyafet sistemiyle birlikte geleneksel hayatın izleri silinmeye başlamış ve bireyin fizikî olarak farklı bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Bu sebeple çoğu kez modern kıyafetlerden bunalan, kendi kültürel yapısına yabancılaşan ve iç çatışmalar içine giren birey bu gibi değişimlere itiraz etmeye başlamıştır. İnsanları tek tip kalıpların içine yerleştiren üniformaların altındaki gizli yaşamların mutsuzluğunun yanı sıra kravatlı siyah takım elbiselerin meydana getirdiği ciddiyetin, ağırbaşlılığın bireyler arasındaki samimiyeti, sıcaklığı, öldürerek ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş olduğunu ifade etmek mümkündür. Kendini her türlü kısıtlayıcı bağdan kurtarmayı arzulayan postmodernistler, modern çağın insanlığı güçsüzleştirdiğini düşünürler. Meselâ Adalet Ağaoğlu okul gibi resmi kurumlarda bireysel farkındalıkların gözetilmediği tek tip kıyafet kurallarının eleştirisini silikleşen öznenin yeniden varoluş süreciyle ilişkilendirerek anlatmaktadır:

Dizüstü büzgülü etek, dar beden bebe yaka bluzlarımızla; evvet yaa, bebe yakalarımız da mutlaka beyaz olmalı, uçlarının küçük bir ilik/düğmeyle birleşme noktasına incecik bir kırmızı kurdeleden küçük bir fiyonk kondurulmalı; derken eğitim kurumumuz nedense bunlara birden paydos der ve öğrenimin ilk faslı, başlarımıza birer ‘Resmi kasket’ oturtulması mecburiyetiyle nihayet bulur; bu da nerdeyse biz okumuş yazmış kızların bile artık ‘insan olmaya’ layık görülebilmesinin kapısı usulca aralanmış demeye gelmektedir ki, bizler de yani işte o zamanların genç kızları kapı aralarında dışarıya sıza sıza kulağımıza ‘varız biz, biz varlığımızın varoluşçularıyız’ çağrılarının kucığına sığınarak ortalıkta sadece simsiyah bluzlarla dolaşmaya başlamışsınız. Hem de şöylecesine: ‘Bakın bakın, biz öyle beyni nanik hatunlardan değiliz. Biz sizin ‘uyduruk Batınız’dakilerden de üstün okuryazar, yani aydın takımınızdanız haaa...’ demelere getirerek... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 77).

Modernizm ile ilgili çözümler dünyanın hemen her yerinde görülebilir. Türkiye’de modernlik düşüncesi çerçevesinde toplumun geleneksel yapısıyla uyuşmayan, toplumca benimsenmeyen davranış biçimlerini, çarpık modernleşmeyle ve moda düşkünlüğüyle açıklamak mümkündür. Söz gelişi *Dert Dinleme Uzmanı*’nda yanlış Batılılaşma konusuna eleştirel bir üslûpla şöyle yer verilmiştir: “Allah’ın belası Batıcılık mikrobu kapmış bulunmakta ve oralara gide gele büsbütün hastalanmış olup yine batının ön bilciliğinin meyvesi keşiflerinden biri daha sayılması gereken ‘Kim olursan ol - ne olursan ol gel’ci mesnevi maneviyatını, ‘Farklılaştırma’ ayrıcalığı

sanmaktadır” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 55). Özellikle de modernleşme evresinde toplumsal olarak kentleşme ve siyasal demokratikleşme süreci değişik boyutlarıyla yaşam tarzında ciddi farklılıklar meydana getirmiştir (Kongar, 1981: 52). Ancak Orhan Pamuk’un da ifade ettiği gibi toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişim sürecinde insanoğlu modernizmden beklediklerini bulamamıştır:

Hepsi ayrı bir havada gözüken o kalabalık, hep birlikte bir müzikli sigara kutusu merakına kapılıyor, derken Japonya’dan gelen küçük parmağım büyüklüğündeki dolmakalemleri kapış kapış kapşıyorlar, ertesi ay ise hepsini unutup tabanca biçimindeki çakmaklardan öyle bir almaya başlıyorlardı ki, Alâaddin yetiştiremiyordu. Sonra, bir plastik ağızlık modası başlıyor, bütün millet içtiği sigaranın iğrenç ziftini sapık bir bilim adamı zevkiyle seyrederek altı ay saydam ağızlık kullanılıyor, derken; onu bırakıp sağcısı solcusu, dinsizi dindarı Alâaddin’den boy boy, renk renk tespih alıp her yerde çekmeye başlıyor, bu fırtına dinip Alâaddin elinde kalan tespihleri iade edemedi, bir rüya modası çıkıyor, herkes rüyaları yorumlayan küçük kitapçığı alabilmek için kapıda kuyruk oluyordu. Bir Amerikan filmi gelir, bütün gençler kara gözlük alırdı, bir gazete haberi çıkar bütün kadınlar dudak kremi, bütün erkekler imamlara yakışır takkelerden isterdi, ama çoğu zaman, istekler hiç anlaşılmayan bir şekilde bir veba gibi yayılırdı. (...) Anne çocuk, kadın erkek, ihtiyar genç herkesin hep aynı resmi, gözünden kocaman bir damla yaş akan mahzun Avrupalı suratlı çocuk resmini anlaşılmaz bir istekle alıp duvarlara, kapılara asmasını nasıl anlamak gerekiyordu? Bu millet, bu insanlar bir... bir... ‘tuhaf’ (*Kara Kitap*: 51).

Maddî olana öncelik veren modern dünyada hem hızlı üretime hem de tüketime bağlı maddî ve manevî sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz gelişi günümüzde insan ruhunun derinliklerinden ziyade görselliğe verilen önem, tüketim kültürünü de beslemiştir. Orhan Pamuk böylelikle çoğu kez iç güzelliğin beslediği dış güzelliğin artık yapay ürünlerle yapılan müdahalelerle olduğundan daha hoş gösterilme çabası sonucunda ortaya çıkan yapmacık mimiklere, plastikleşen ölü gibi donuk yüzlere, saydamlaştırılan mat lensli gözlere, kimlik kaybına ve bukalemun gibi şekil değiştiren tükenmiş bedenlere, ruhlara işaret etmektedir. Aynı zamanda metinde simülasyonlarla donanmış, bedeninin doğallığını kaybederek yapaylaştırıldığı bir evrene göndermede bulunulmuştur. Dolayısıyla insanoğlunun kanser olma gibi zararlarını bilmesine rağmen hâlâ olması gerektiğinden daha yoğun bir şekilde makyaj yapmasını ruhların, duyguların çürümüşlüğüne gizleme çabasıyla açıklamak mümkündür. Meselâ *Fındık Sekiz*’de modern süreçte görselliğe verilen aşırı önemin gereksiz bir çabaya dönüştüğü ifade edilmiştir:

Sevda ve Nil yaptıkları plana uyarak Meto’yu aramaya karar verip, makyajlarına son şekilleri veriyorlardı.

Günümüz ölçülerinin dışında seyreden vücutlarını daha bir seyirlik hâle getirmek için yapılan gereksiz çalışmalar.

Ruhları tam bir bataklık içinde kıvranırlarken, dış taraflarını kimyevi saçmalıklarla doldurmaları pek akıl alıcı bir davranış olmasa da;

Mecburdular!

Gece hayatının emip bitirdiği bedenler, her sokağa çıkışta yeniden revizyona girmek zorundadır (*Fındık Sekiz: 91*).

Modernitenin başında üretim esasken endüstriyel kapitalizmin de etkisiyle ilerleyen süreçte tüketimde önemli hâle gelmiştir. Simülakrlar ve tüketim üzerine inşa olan postmodern süreçte ise insanların gereksinimleri değiştiği için başta insan bedeni olmak üzere pek çok şey değişime uğramıştır. Söz gelişi sağlıklı ve güzel görünmek için çoğu kez -plastik cerrahiye gösterilen ilgi, modaya aşırı derecede bağlılık, kozmetik ürünlere düşkünlük- gereksiz olarak kabul edilebilecek, aciliyeti olmayan, anlık hazlara dayalı tüketim şekillerine ilgi artmıştır. Her ne şekilde olursa olsun Türk toplumunun modaya düşkünlüğünün her geçen gün artmasıyla günlük hayatın bir o kadar değersizleştiğini ve tükendiğini ifade etmek mümkündür. Metin Kaçan bu değişimi ve modaya düşkünlüğü açıkça şöyle eleştirmiştir: “Kadehler havaya kalkıyor. İnsanlar günlük moda anlayışının getirdiği kıvrımlarla dans ediyorlardı. Anlamsız bir salınmaydı moda; günümüzü, değersizliği ve hiçliği yansıtıyordu” (*Fındık Sekiz: 19*).

Neticede modernizmle birlikte toplumsal yaşamda siyasî, ekonomik, bireysel, dinî, sanatsal yönlerde giderek artan farklılıkların bir bütünü olarak tüketim kültürü ve yanlış modernleşme her geçen gün artış göstermektedir. En basitinden nüfus artış oranına ve hızlı tüketime endekslenerek yaşadığı çevreyle bir bütün olan insanlığın; etrafın çölleşmesi, kaynak sularının tükenmesi, toprağın-yetiştirilen ürünlerin dönüştürülmesi, artan-çeşitlenen hastalık vakıaları gibi büyük sorunlarla karşılaştığı ortadadır. Evreni içine alan bu değişimler sonucunda doğanın, nesnelerin hatta insanın bile hem bedenlen hem de ruhen tükenmeye, çürümeye ve çözülmeye başladığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca televizyon, reklamlar ve medya aracılığıyla toplumun hemen her kesiminde büyük bir etkiye sahip yeni tüketim türleri de görülmektedir. Ayrıca bu gibi araçlar aracılığıyla halka çok daha hızlı bir şekilde yeni üretilen nesnelerin ulaşması toplumsal hayatta pek çok değişime ve soruna sebebiyet vermiştir. Çağın kendilerine sunduğuyla yetinmeyip başka şeylere gereksinim duyan bireylerin bu istekleri -ki çoğu zaman bu durum doyumsuzluk derecesine varmaktadır- genellikle ruhsal sorunlara ve bunalımlara sebebiyet vermiştir. İşte böylesi durumlarda ruhen, bedenlen tükenmişlik sendromu yaşamaya başlayan bireylerin orijinalliği bozulmamış geleneksel hayata ve doğaya doğru dönüş isteği oldukça anlamlıdır. Geleneksel hayat şekillerine duyulan ihtiyaçların giderilemediği durumlarda ise bireysel anlamda psikolojik tatmin süreciyle

tükenmişlik sendromu yaşayan silik öznelere yeni sosyal mekânlar inşa ederek hız çağının içinde kaybolmadan var olmaya çalıştıkları düşünülebilir. Fakat betonlaşan şehirlerde büyük bir buhran ve gaflet içinde yaşayan insanoğlunun dünyadaki güzellikleri acımasızca kullanarak ihanet etmeye devam etmesi ise oldukça abestir. Gerçi insanların sürekli çalışmaları sonucunda doğadan uzaklaşarak onun kıymetini unutmaları ve çarçabuk tüm zevkine vararak tüketmeye yönelik eğilimleri oldukça normal karşılanmalıdır. Bu da hemen her şeye yabancılaşan modern öznenin tahrip gücü yüksek anlık hazlara olan düşkünlüğüyle açıklanabilir. Dolayısıyla postmodernistler modernleşme sürecindeki pek çok soruna kuşkuyla yaklaşarak nereye ve ne zamana kadar böylesi bir gaflet içinde yaşanabileceğini sorgulamaktadırlar. Onlara göre kaybolmuş benlikleri tekrar hayata geçirmek için yaşanan değil yaşanılacak mekânlar inşa etmek gerekmektedir. Aslında tüm bu sorunların temelinde modernleşmenin ne olduğunun tam anlamıyla hâlâ anlaşılamamış olması yatmaktadır. Bu sebeple günümüzde her geçen gün yeni sorunlarla yüz yüze gelinmesi kaçınılmaz bir sondur. Fakat modernleşme sürecine yönelik postmodern anlatılardaki eleştirilerin her birinin hem şimdiki hem de gelecekteki sorunları fark edebilme adına faydasının olduğunu da ifade etmek mümkündür.

3.2.4. Değişen Kültürel Yapıya Yönelik Eleştiriler

“Modernite için Aydınlanmanın en önemli etkilerinden biri yeni bir tarih ve kültür bilincinin yaratılması olmuştur” (Özkiraz, 2007: 40).

Modern çağın ardından evrensel yaşam kurallarıyla tasarlanan pek çok yenilikle kültürel yapıda ve ahlâkî değerlerde değişim meydana gelmiştir. Giddens’in da belirttiği gibi modernleşme sürecindeki evrensel uygulamaların pek çoğu kültürü büyük oranda etkilemiştir: “Toplumların tüketim kültürünün nesnesi konumuna getirildiği dünya yüzeyinde küresel kültürün kapsayıcılığı yerel kimlikleri farklılıklar temelinde yeniden üretiyor” (Giddens, 1999: 15). Özellikle de kültürel zenginliklerin tükenişiyle Doğu-Batı medeniyeti arasında sıkışmaya başlayan Türk insanı için zamanla yabancılaşma, yalnızlaşma, yozlaşma, eğlence hayatına ve anlık isteklere düşkünlük bu değişimin kaçınılmaz olumsuz sonuçları olmuştur. Söz gelişi Oğuz Atay *Tutunamayanlar*’da Batılılaşma merakının Türk kültüründe meydan getirdiği tahribatı şöyle eleştirir:

Bizim gösteriye ihtiyacımız yoktur. Yaptıkları eserleri karşlarına koyup, bununla boş bir gurura kapılmak Evropalıların işidir. Durmadan, varlıklarını duymak için olur olmaz yerde, good morning, bon soir derler birbirlerine, bizde de birtakım insanlar bunu tutturmuş. Bugünlerde de ‘iyi günler’ diye bir söz çıkmış. Herkes birbirine iyi günler deyip duruyor. Bon jour’un tercümesiymiş (*Tutunamayanlar*: 47).

Böylesi yıkıcı bir ortamda hemen her şey karşısında duyarsızlaşmaya, idealsizleşmeye başlayan, bencil, mutsuz, olması gerekenden daha fazla hırslı ve bir o kadar da yabancılaşmış öznenin; suça eğilimi, tüketim çılgınlığı, değerlerini kaybedişi, alkol, uyuşturucu gibi maddelere duyduğu aşırı ilgi, modaya düşkünlüğü çağın en önemli sorunları hâline gelmiştir. Meselâ Metin Kaçan postmodern bir bakış açısıyla kaleme aldığı *Fındık Sekiz*’de bu gibi sorunların eleştirisine sık sık yer vermiştir.

Hastaneye yatsa, terapi merkezine uğrasa, orada kolay yakalanacaktı kaçtığı beyaza!

Aykırı gruplar bile sistemin bir sözcüsü hâline gelmiş, devlet protokollerinde boy gösteriyor, gerdan kırıyorlardı (*Fındık Sekiz*: 75).

Fındık Sekiz’de de ifade edildiği gibi modern sistemin tüm kurallarına riayet ederek zamanla köleleşen özneler için bazen delirmek ya da uyuşturucu, alkol gibi maddeleri kullanmak kaçınılmaz bir sonudur. Bu şekilde bütün sistemlerden uzaklaşarak istediği her şeyi serbest olarak yapabileceğini düşünen bireylerin sergilemiş oldukları benzer reaksiyonlar, modernizm sonrasında zihniyet değişiminin gelmiş olduğu hazin sonu ortaya koymaktadır. Bu sebeple postmodern anlatılarda Batılılaşma, modernleşme, kimlik bunalımı, kültürel yozlaşma, ahlâkî değişim, idealsizleşme, bencillik, duyarsızlaşma gibi reaksiyonlara değişik açılardan yaklaşılarak eleştirel bir üslûpla dikkat çekilmiştir. Söz gelişi *Kara Kitap*’ta ülkede her geçen gün yaygınlaşmaya devam eden duyarsızlaşmaya yer verilmiştir: “Ülkemizdeki yaygın duyarsızlıktan ve anlayışsızlıktan bıkmış duygulu biri gibi, hatta bayağı bir deyişle ‘gizli şair’ gibi gözükmeye çalıştığımı hatırladım” (*Kara Kitap*: 181).

Fındık Sekiz’de ise modern çağın ardından duyarsızlaşmaya ve yaşanan kimlik bunalımına bağlı kültürel yozlaşmaya sıkça yer verilmiştir. Bu şekilde bolluk toplumunda meydana gelen anomiyeye ve tüketimin doğurduğu yeni tükenmişliklere dikkat çekilmiştir:

Bardaki insanlar, daha doğrusu zevk delileri, sinemacılar, gazeteciler, yazarlar, tiyatrocular bu aşkın arkasından daha bir öfke ile bakarlar.

Zevkten çıldırma noktasına gelseler bile, yeni pozisyonlar arayan bu çiftlerin hayattan hiçbir beklentileri yoktur, ‘Bir şeyler yaşayalım, mutlu olalım, yiyelim, içelim, eğlenelim!’ ortak felsefeleridir (*Fındık Sekiz*: 22).

Maddeciliğe duyulan düşkünlükle hemen her şeyin kopyasının üretildiği modern çağın ardından yitirilen kültürel değerlerin üzüntüsüyle Meto'nun yukarıdaki serzenişi, insanlığın gelmiş olduğu olumsuz süreci örneklendirmektedir. Ayrıca yukarıdaki eleştiride postmodern çağda artış gösteren psikolojik rahatsızlıklara varan boyuttaki bireysel öfkeye ve hırslara yönelik üzücü durumlara da dikkat çekilmiştir. Öncelikle I. Dünya Savaşı'na kadar insanların gözünü kamaştırarak âdeta onlara mutluluğu sunan bir araç olarak algılanan modernleşme projesini sorgulamakla işe başlayan postmodernistler, modern bilimin baş döndürücü büyüünün kaybolduğunu düşünerek yapmış oldukları eleştirilerle bir nevî mutlak bilgi merkezli dünya anlayışını oturmuş olduğu tahttan indirmişlerdir. Bu bağlamda postmodern anlatıların pek çoğunda I. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlık kazanan kitle kültürüyle birlikte standart yaşamın dinamiklerinden biri hâline gelen sabit zaman, mekân gibi kavramlar açısından hayatın idealize edilişi karşısında çeşitli eleştirilerde bulunulmuştur. Mutluluk unsurunun yerini mutsuzluğa bıraktığı kültürel değişim karşısında ideal olandan yavaş yavaş uzaklaşan postmodernistler, absürd, fantastik gibi ögelere de başvurarak hayatın gerçeklerini olduğu şekliyle yansıtmayı arzulamışlardır. Bu sebeple postmodern evrede hem içerik hem de form açısından sanatın ve sanatçının da büyük bir değişim içine girdiği görülmektedir.

Toplumların radikal değişimine ve gelişmelere kaynaklık eden Aydınlanma Hareketi sonrasında küreselleşmeyle birlikte çağdaş dünyayı bilinçlendirmeyi amaçlayan modernistler hemen her sahada idealize edilmiş tek tip modeller inşa etmeye başlamışlardır. Özellikle de uluslaşma amacına yönelik ortaya çıkan yeni modern devlet sistemlerini hayata geçirebilmek için kendi çıkarları doğrultusunda tek bir ortak paydada birleşen modernistler ortak kültürlere sahip kişilere ihtiyaç duymuşlardır. Toplumların gelişme süreçlerinde ortaya çıkan tüm maddî ve manevî değerlerin hayata geçiriliş şekilleri olarak ifade edilebilecek 'kültür' kavramı ise modern süreçte çoğunlukla tek tip insan modelleri oluşturma amacına hizmet etmiştir (Karasüleymanoğlu, 2002: 5). İlhan Tekeli'nin de tanımladığı gibi kültürün kaynağı olan insan kendinin ve toplumun sürekliliğini, meydana getirmiş olduğu geleneklerden beslenerek sağlar: "Kavramsal soyut bir model olan kültür, maddî bağıllık ve eşyaların, teknolojilerin, sanatların, insan davranışlarının, fikir ve inançlarının gelenek ve göreneklerinin sembolleştirilmiş bir görüntüsüdür" (Tekeli, 2009: 34). Fakat

modernistler geçmişe yönelik pek çok uygulamayı itibarsızlaştırdıkları için sağlam temeller üzerine inşa etmedikleri modern kültürün çarçabuk kendi içinde çözülmeye başlamasına zemin hazırlamışlardır. Dolayısıyla bir kişinin kimliğini tanımlayabilmek hem bireysel hem de kültürel kimlikle mümkündür. Söz gelişi sadece kültürel kimliği önemsemek ve bireysel kimliği göz ardı etmek, kişinin kendini çevresinden soyutlamasına, yabancılaşmasına, yalnızlaşmasına, birey olarak varlığının ortadan kalkarak silinmesine neden olacaktır. Öyleyse postmodernistlere göre kültürel kimlik her iki unsurunda birlikteliğiyle çoğulculuktan beslenen bir bütün olmalıdır. Bu sebeple postmodernistler köklü bir zihniyet değişimine neden olan modern kültüre yönelik eleştirilerde bulunarak kitle kültürünü terk edip onun yerine popüler kültüre geçmişlerdir. Yani postmodernistler, ‘fordizmden’ ‘postfordizme’ geçiş sürecinde kültürel anlamda da parçalığa özel bir atıfta bulunmuşlardır (Selçuk, 2011: 3880). Çünkü kültürel bir dönüşümün ifadesi olan modernitede tıpkı tarih anlayışında olduğu gibi kültür unsuruna da evrensel bir önem atfedilmiştir. Bu sebeple modern çağda unutturulmaya çalışılan kültürel farklılıklara dikkat çekerek sabit kültürel değerleri eleştiren postmodernistler, arzulanan huzurlu hayata geri dönmek için farklılıklardan beslenen kültürel unsurları önemsemişlerdir:

‘Nedir bu dünyanın hâli böyle? Yok çokulusluluk, yok çokkültürlülük; bütün dünya, bütün insanlık için tek memleket olacak özlemleri birer hayalden ibaret işte. Geleceğin hayatı en rezilâne ayrılıkların daha da beterleşeceği bir hayat olacak. Çok yazık’ (*Dert Dinleme Uzmanı*: 151).

Adalet Ağaoğlu’nun da eleştirel bir üslûpla ifade ettiği gibi modernistler evrensel bir yaşam şekli tasarlarlarken hayatı olduğundan daha da zorlaştırmışlardır. Söz gelişi *Fındık Sekiz*’de dünyanın çekilmez bir yer hâline geldiğini düşünen Meto, insanların bu çıkmazdan kurtulmak için uyuşturucu madde kullanımına yönelmelerini eleştirmektedir: “Kim kurtulmuş ki bu illetten! Kim kurtulabilir ki? Bilseler hayatın bu karanlık çehresini, verirler miydi damardan iğnenin ucunu deriye?!” (*Fındık Sekiz*: 68).

Postmodernistler ruhsal büyüme sürecindeki öznenin yaşamış olduğu kültürel ikilemde bireysel var oluşunun gerçekleşmesi için farklı kültürlerin ve hayat tarzlarının birlikteliğine önem verirler. Eagleton bu bağlamda postmodern kültür anlayışındaki farklılığa şöyle dikkat çeker: “Postmodernizm, ‘yüksek’ kültür ile ‘popüler’ kültür arasındaki sınırların yanı sıra sanat ile günlük yaşam arasındaki sınırları da bulanıklaştıran, derinlikten yoksun, merkezsiz, temelsiz, özdönüşümsel, oyuncu,

türevsel, eklektik, çoğulcu bir sanatta az veya çok yansıtan bir kültürel üslûptur” (Eagleton, 1999: 10). Elbette ki postmodernistlerin bu düşüncelerinde çoğulcu bakış açılarının da etkisi bulunmaktadır. Böylelikle modernistlerin görmezden geldiği bütün farklılıklara ve kimliklere Güven Selçuk’un da ifade ettiği gibi postmodern kültürde önem verilmeye başlanmıştır: “Postmodernizm, popüler kültürü çevreler, popüler kültür ise ona içkindir. Postmodernizm, günümüzdeki kapitalizmin kültürel çerçevesini oluşturması bağlamında genelleyici bir kavramdır. Oysa bugünkü popüler kültür, postmodernist kültürün gündelik yaşama ilişkin olan ticari yönü ve bir tür tüketim kültürüdür” (Selçuk, 2011: 3881). Kültürde de parçalanmanın sürekli değişimle ilişkili olduğunu düşünen postmodernistler bu bağlamda arzulamış oldukları hetorejenliğe ve farklılıklara zemin hazırlamış olurlar:

Tüm bunların ötesinde, postmodern dönemde sürüleşmiş ve standartlaşmış birey yerine kişiliği, karakteri, tutumları ve tercihleri farklılaşmış bireyler ortaya çıkmıştır. Popüler kültür de bireylerin bu yönüne vurgu yapar, farklılığa ve bireyselleşmeye önem verir. Postmodernizm ve popüler kültürün bu özellikleri, post-Fordist üretim biçimi ve mantığında altyapısını bulur. Çünkü Fordizm türdeş malların seri ve kitlesel üretimine dayanırken post-Fordizm, ürün farklılaşması yüksek, farklı tüketici tercihlerine yönelik küçük deste üretimine dayalıdır (Selçuk, 2011: 3884).

Böylelikle toplumun işleyişinde oldukça önemli bir faktör olan kültürde postmodern süreçle birlikte genellemelerden uzaklaşıp, tekdüzeliği ortadan kaldırarak, parçalı düşünceleri ön plana çıkarmak suretiyle bireyselliğe ve akıl merkezli düşünceden arındırılmış hislerin gücüne olanak sağlanmıştır: “Kültürel açıdan postmodernizm; gelip geçici, anlık, yüzeysel ve akıldan çok hislere seslenen kültür formlarını destekler” (Selçuk, 2011: 3883). Üst ve alt kültür gibi kavramlara karşı çıkarak post-fordizme geçiş yapılan 21. yüzyılda dünyanın hemen her yerinde özellikle de 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’de kitle kültürünün terk edilmesiyle popüler kültür önem kazanmaya başlamıştır (Selçuk, 2011: 3878). Hayatı yüzeysel, eksik kılan telaş ve hız unsurları ise modern çağın tüketim kültürünü alevlendirirken aynı zamanda popüler kültürün varlık alanına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda kültürel açıdan postmodernizm; hedonist, gelip geçici/istikrarsız, anlık, yüzeysel ve akıldan çok hislere seslenen kültür formlarını destekler (Selçuk, 2011: 3883). Dolayısıyla postmodern bir kültür türü olan tüketici kültürde çok kültürlülük, farklılık, kitsch gibi durumlar popülerlik kazanırken, sınıf ayrımları, hiyerarşiler sorgulanarak her türlü üst kültürün önemi azaltılmıştır. Tüm bu değişimlere bağlı olarak popüler kültürün bir süre sonra - başta edebî söylem olmak üzere- pek çok üretimin içini boşaltır hâle gelmiş olduğunu

ifade etmek mümkündür. Ayrıca ‘popüler kültür’ kavramı; sevilen, hemen herkes tarafından bilinen, kültür ürünleri ve davranış biçimleri olarak da ifade edilebilir. Kitle iletişim araçlarının bu kadar fazla kişi tarafından sıklıkla kullanılması popüler kültürün yaygınlaşmasına ve geleneksel kültürel unsurların kolay, hızlı bir şekilde tüketilebilir hâle gelmesine neden olmuştur. Söz gelişi postmodern çağın vazgeçilmez aracı olan telefonlar aracılığıyla bayramlaşmaların mesajlarla yapılması, insanları bir araya getiren kültürel bir unsurun ortadan kalkmaya başlamasına zemin hazırlamıştır. Birbirlerinin yanına gitmeye üşenen insanlar için bayram, kandil gibi özel günlerde çekilen mesajlar toplumların geleceği için oldukça rahatsız edici bir durumdur. Postmodern parçalanmış kültürün üretimlerinden biri olarak modern çağın aksine toplum için bir tehdit kabul edilmemeye başlanan tüm bu farklılıklarda hiç şüphesiz ki televizyon kültürünün ve medyanın büyük bir etkisi vardır (Fiske, 1995: 233-249). Kültürü bir bütün olarak değerlendiren postmodernistlere göre alt-kültür, üst-kültür gibi kategoriler mevcut değildir (Sağlık, 2014: 66). Bu sebeple sabit kültürel değerlere yönelik eleştirilerin ardından postmodern bir kültür türü olan tüketici kültürde fordizme yönelik hemen her şey sorgulanarak önemleri azaltılmıştır (Baudrillard, 2013: 131-138).

Neticede modern çağın sonunda kültürel ikilemin meydana getirmiş olduğu pek çok sorun postmodern anlatıların temaları arasındadır. Kültürün sürekliliğini arzulayan ve geçmişini yadsımadan geleceğe işaret eden yazarların hayalini kurduğu dünya postmodern anlatılarda, sabit kültürel unsurlara yapılan eleştirilerle ifade edilmektedir. Modern dünyanın hızına ayak uyduramayan özellikle de Cumhuriyet’in ilânından sonra ülkedeki değişimi sorgulayarak çoğu kez de ince alaylarla pek çok konunun eleştirildiği postmodern metinlerde kültürel bunalımın yanı sıra ahlâkî yozlaşmaya da dikkat çekilir. Söz gelişi *Dert Dinleme Uzmanı*’nda kültürel ikilem ve ahlâkî çözülüşün yol açtığı toplumsal değişime dikkat çekilmiştir: “Hele şu *Toplumsal İkiyüzlülüğümüz* adını taşıyan bir inceleme kitabı da yayınlanmış olup bunun yarattığı ses ve sedaları meydandan sormalı... ” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 210). Adalet Ağaoğlu’nun *Dert Dinleme Uzmanı*’nda *Toplumsal İkiyüzlülük* adlı bir kitap çıkarılması yönündeki telkini postmodernist bakış açısıyla değerlendirilince oldukça manidardır. Özellikle de Türkiye’de 1960’lardan sonra oluşturulan yeni kurumlar, teknolojiye ileriye adımlar, sanayinin gelişmesi, şehirleşme gibi toplumsal yapının değişiminin göstergeleri olan modernleşme çabalarında aydın kesimin kültürel bunalım sebebiyle yaşamış olduğu

tutarsızlık *Tutunamayanlar*, *Kara Kitap*, *Berci Kristin Çöp Masalları*, *Fındık Sekiz*, *Tehlikeli Oyunlar*, *Bin Hüzünlü Haz* gibi pek çok postmodern anlatıda trajikomik bir şekilde ahlâkî yozlaşmayla da ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Böylelikle kültürel yozlaşmanın yanı sıra artık sıkça duyduğumuz pek çok toplumsal ve bireysel sorunun modernizmle birlikte ortaya çıkan geleneksel hayatla başlayan çatışmanın bir sonucu olduğu düşünülebilir. Bu durum ise çoğu kez kimlik sorunu ve değerler çatışması olarak postmodern anlatılarda işlenmiştir.

3.2.5. Modern Sanata Yönelik Eleştiriler

“Artık içinde yaşanan dünya bir kopyalar, imitasyonlar ve simülasyonlar dünyasıdır” (Emre, 2006 (a): 188).

Düşünce ve duyguların estetik bir hâle getirilerek aktarımıyla ortaya çıkan sanatın bütün dallarında “güzel”e hizmet edilmektedir. Bu şekilde sanat eserlerinde uygulanan belli başlı estetik kuramlarla katharsis yani ruhsal arınma sağlanır (Emre, 2012: 59). Ortaya çıkışları, işlevleri sanatçının estetik tercihlerine bağlı olarak farklılık gösterse de güzel sanatların mimari, heykel, edebiyat, resim, müzik ve sinema⁹ olmak üzere altı dalı mevcuttur. İsmet Emre’ye göre sanat, “İnsan aklıyla ruhunun doğaya dokunarak yaptığı bir soyutlama olarak tahayyül edilebilir. İnsan ruhunun dış dünyaya müdahalesi, sert ve katı olanı yumuşatıp beş duyuya, beğeniye uygun hâle getirmesidir” (Emre, 2012: 59). İnsanın beğenisine, duygularına sunulan sanatların mahiyeti, bireyi hayatın katı gerçeklerinden, tekdüzeliğinden uzaklaştırarak estetik aracılığıyla insanlığa mutluluk ve haz vermektir. Bu sebeple insanoğlu müzik, edebiyat ve plastik sanatlara her daim rağbet göstermiştir.

Bireyin hayal gücünün, yaratıcılığının etkisiyle ortaya çıkan sanat alanında, her daim kusursuzluğa, güzelliğe karşı bir istek ve özlem içinde bulunulmuştur. Özellikle de doğayı ve dinî öğeleri yadsıyan temelleriyle sanatta modernizm Bauman’ın da ifade ettiği gibi kendine özgü bireyselliği önemseyen, belli kalıplar içinde inşa edilen yeni sanatsal formlar oluşturmuştur:

Modern sanat, ta doğuşundan bu yana, -bütün bir geleneğin yetisini küstahça yok sayarak, temsilin devralınan araçlarını reddederek, sürekli olarak yeni kodlar ve yeni teknikler peşinde

⁹ Bireyler üzerinde geniş bir etkiye sahip olduğu için sinema sanat dallarına dâhil edilebilir (Emre, 2012: 60).

koşarak, dünyayı algılamanın konvansiyonel/alışılmış yollarına meydan okuyarak ve de nesnelerle bunların imgesi olarak kabul edilmesi gereken şeyler arasında yeni bağlar kurarak-miras alınan kural ve simgeleri yerle bir etti (Bauman, 2013: 157).

Tüm bu değişimlerin ardından modern sanatın mutlak formlarına yönelik eleştirilerde bulunan postmodernistler, modern estetiğin temelini oluşturan pek çok unsuru tahrif etmek istemişlerdir. Bu sebeple postmodern estetik; merkezsizleştirme, orijinalliğin yok sayılması, otoritelerin ortadan kaldırılması, minimalizm, tekil yaklaşımların yerine çoğulculuğun benimsenmesi, süreksizlik, dağınıklık, dikey çizgilerin yerini alan yatay çizgiler, karmaşa, biçimsel bozukluklar, oyun, montaj, ironi, kolaj, metinlerarasılık, parodi, pastiş, karnavalesk gibi yöntem farklılıklarına, modern sanat estetiğinin standartlarını tahrif eden yapıbozumcu anlayışlarla yön verilerek kendilerine has bir konumda kullanılmıştır (Ergün, 2012: 5-19). Postmodernistler bu şekilde insanların duygularına hitap etmeyi amaçlarken sanatta seçkinciliğe de karşı çıkmışlardır. Çünkü kendine özgü doğasıyla yapıtlarında biricikliği, tekliği arzulayan modernistler oluşturdukları meta anlatılarda çoğunlukla nitelikli sanatsevere hitap ederken, modernizme bir reaksiyon olarak gelişen postmodern düşüncede daha geniş kitlelere/halkın her kesimine yönelinmiş ve onların zevklerine hitap edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde postmodern dönemde sanatın merkezizetçi, kurallı sisteminden çoklu kültürlülük esasına dayanan bir yapıya geçilmiştir. Özellikle de resim alanında postmodern süreçte renklerin şeffaflaştırılması, perspektif, oran-orantı ve merkezsizleştirme çabaları modern biçim ilkelerinin reddedilmesiyle ilgilidir.

Postmodern sanat formlarının oluşturulması sırasında kapitalizmle ilişkilendirilebilecek yeni ekonomik yapılanmalar ise üretim standartları açısından sanat nesnesinin statüsünü belirleyen faktörlerdir. Söz gelişi zamanla estetik kaygının köreldiği yeni postmodern sanat anlayışında; eklektizme, kuralsızlığa ve kayganlığa geçilerek seri üretim başlamıştır. Böylelikle biçimsel imgenin modern çağın sonunda tükenmesinin ardından postmodern evrede, eklektik yapılarla bütünlük parçalanmış ve sanatta bölünme süreci ön plana çıkmıştır. Gündelik ve sıradan olana değer veren postmodernistler bu şekilde bütün klişe estetik ürünlere karşı çıkarak yeni bir düşünce yapısı içine girmişlerdir. Onları bu sürece iten en önemli sebeplerden biri de modern dönemin söylemlerine/büyük/üst/meta anlatılarına duyulan inancın kaybolmasıdır.

Sanatçıların çoğu 20. Yüzyılda, yaklaşık 1958'e kadar, Aristo ya da Platon tarzı 'mantıki' sorularla 'etraf'larına yaklaşılar, anlamaya çalıştılar 'onlar'ı. Bu soruların en başta geleni; *'Benim de bir parçası olduğum bu dünyayı nasıl yorumlamalıyım ve ben bunun içinde neyim?'*

mantıksal dönem sonrasında ise, sorunun şekli değişmiştir: ‘*Bu hangi dünyadır? Orada ne yapabilirim? Hangi kendimle bunu yaparım?*’ Sanatçının evrene bakışındaki bu temel değişim edebiyat örneğinde, modern romandan postmodern romana yönelimin işaretidir; epistemolojik yaklaşım yerini ontolojik olana terk eder (Demir, 2008: 357).

Dolayısıyla postmodernite sürecinde modern dönemin evrensel nitelikli düşünceleri sorgulanmaya başlanmıştır. Şaban Sağlık’ın da ifade ettiği gibi postmodern evrede modern estetiğin anlam, düzen, özgünlük, değer, kural gibi prensipleri hedef seçilerek küçümsenmiş ve modernizmin varsayıları yapıbozuma uğratarak tasfiyeci bir tutum sergilenmiştir: “Postmodernizmin hâkim sanatı sorgulamak için kullandığı stratejiler bu sanatı okuyucuya veya seyirciye önce yabancılaştırır; yabancılaştırırken sorgular ve böylece sanatın problematik yapısını sergiler” (Sağlık, 2014: 66).

Postmodernistler modern dünyanın düz çizgilerinin hâkimiyetinde karmaşıklığa izin vermeyen, hemen herkes tarafından aynı duyguları çağrıştıran, belli kalıplar içinde oluşturulan mimariden, resme, heykeltıraşlığa, sinemaya, musikiye ve edebiyata kadar birçok sanat anlayışına karşı sorgulayıcı bir tavır sergileyerek modern sanat yapıtının önemini, ifade biçimini değiştirip yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Günümüzde modern sanat alanında kuralların yıkılması, farklı renklerin birarada kullanılması, uyum arayışının olmayışı ve estetik kaygının ikinci planda kalması postmodern estetiğin etkisidir. Postmodernistler, sanatçıyı özgün olmaya zorlayan, elit sanat eseri meydana getirmeyi amaçlayan, modernistlerin aksine çoğulcu sanat pratiklerine uygun bir zemin hazırlamışlardır. Onlar bu şekilde modern sanatın ayrıcalıklı statüsüne yönelik eleştirilerde bulunarak modern çizgilerle oluşturulan sanat eserlerinde orijinalliğin ve özelliğin sorgusunu yapmışlardır. Sanat ürününün özgünlüğünden şüphe duyan postmodernistler Susan Sontag’ın da ifade ettiği gibi sanatta özgünlüğün mümkün olmadığını savunurlar: “Özgünlük denen şeyin olanak dışı olduğunu düşünüyorum. Geçmiş belli belirsiz çeşitleyebilirsiniz ancak” (Sontag, 1989: 16).

Postmodernistlere göre her şeyin kopyasının yapıldığı bir sanat anlayışında gerçekliğin varlığından bahsetmek oldukça güçtür. Söz gelişi Baudrillard modernizm sonrasında sanatın, endüstri ve kitle kültürüne hizmet eden konumuyla ekonomik kaygının esiri olan bir seri üretim sistemine ya da nesnesine dönüştüğünü ifade eder:

Sanat bir formdur. Formun tam olarak bir tarihi yoktur, yazgısı vardır. Sanatında bir yazgısı vardı. Bugün sanat değere indirgendi, üstelik maalesef değerlerin pek de iyi durumda olmadığı bir zamanda. Değerler: estetik değer, ticari değer... Değerler pazarlık edilebilir, alınıp satılır, takas edilir. Ama formlar, form olarak, başka bir şeyle takas edilemez, sadece kendi aralarında takas edilebilir, estetik değer de bu bedel karşılığında ortaya çıkar (Baudrillard, 2012: 69).

Baudrillard'ın simülasyon kavramıyla açıkladığı gibi çağdaş kültürde özgünlüğün ortadan kaldırılarak, eserlerin yeniden üretime tabi tutulduğu, her şeyin birbirinin kopyası ve taklidi olduğu bir evrende yaşamaktayız. Sanatçılar artık orijinal, yeni malzeme ve ürün peşinde olmayıp mevcut biçimlerin bir düzenleyicisi konumuna geçmişlerdir. Söz gelişi 1950'lerde endüstriyel devrim sonrasında kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin ardından ortaya çıkan popüler kültürün bir parçası ve sosyal bilincin üretimi olan sanat eserleri artık görsel medyanın ürünü hâline gelmiştir. Böylelikle farklı sanat dallarının bir arada bulunduğu postmodern estetikte karmaşıklığa ve kaotik yapıya göz yumulmuştur. Söz gelişi postmodern anlatıların modern romanlardan ayrılan ve önemli öğelerinden biri olan karnaval, değişik türlerin (Bilimkurgu, büyü, gerçeklik, romans, pornografi, serüven...) bir arada kullanılmasına imkân sunmuştur. Özellikle de Rıfat Şahiner'in de ifade ettiği gibi 1960'larda modern sanat estetiğinin eleştirisiyle başlayan ve gelişen 'antiform' adlı sanatsal sunumlarla yeni formlar oluşturulmuştur: "Sanatçı artık yapıt üzerinde özgün işaretler bırakan değil, yalnızca yeni bir düşünce üreten bir tasarımcı olarak belirliyordu" (Şahiner, 2008: 146).

Sıradan nesnenin bile önemli olduğu son zamanlarda postmodernizmin etkisiyle 'nesneleşen' hatta 'nesnesizleştirme' boyutuna gelen sanat eserinin pozisyonundaki değişim yüksek kültür ile kitle kültürü arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasının bir göstergesidir. Bu sebeple *Tehlikeli Oyunlar*'da da açıkça ifade edildiği gibi sanat ürünleri postmodern estetikte modern evredeki elit konumundan uzaklaştırılarak oyunlaştırılmıştır: "Oynayalım albayım. Tekrarlara düşmekten korkmadan oynayalım. Asıl, tekrarlarla düşelim ki, içimizi kemiren şeytanı her fırsatta rezil edelim" (*Tehlikeli Oyunlar*: 262). Postmodern çağda sanat nesnesine atfedilen ayrıcalığın son bulması sanatçının pozisyonunda da değişimler meydana getirmiştir. Sanat eseri ve sanatçı artık 'müzelerden, galerilerden kurtularak' sokağa çıkıp bütün farkındalıklara önem vererek her türlü kültüre, çoğulculuğa hitap etmeye başlamıştır (Şahiner, 2008: 206).

Postmodern süreçte mekân ve zaman kavramları da niteliğini kaybedip uzama dönüşünce artık hem sanat ürünü hem de sanatçı her yerdedir. Bu gelişmeler ise günümüzde sanatçı sayısındaki artışa ve 'eser' kavramının tasfiyesine neden olmuştur. Tüm bu değişimler ise postmodernizmin heterojen kültürünün bir yansımasıdır. Ayrıca günümüzde sanatın ustalık, dehalik ve beceriye dayalı bir üretim şekli olduğu görüşü önemini kaybeder. Çünkü sanat eserlerinin kopyası onun orijinallliğini ortadan kaldırır

ve imaj olarak karşımıza çıkar. Bu kopyalamalar ise ürünün ‘sanat eseri’ne dönüşmesine engel olduğu için temsillik ve yücelik olguları da ortadan kalkmıştır. Rıfat Şahiner’e göre “Disiplinler arasındaki ayrım bir kez yok olunca, sanat yapıtı yerine ‘estetik nesne’ kavramı kullanılır oldu” (Şahiner, 2008: 160). Özellikle de teknolojinin sunmuş olduğu imkânlarla reklamlar, televizyon yayınları, bilgisayar ve medya aracılığıyla hemen her şeyin simülasyon sürecinde sürekli kopyalanabilen bir gösterge endüstrisine dönüşmesi sanatın geldiği nokta kitschle ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla seçkinci/elitist modern sanat anlayışını yeni estetik anlayışlarla deformasyona uğratan postmodernistler, modern sanatın seçkinciliği karşısında kitsch’in doğumunu gerçekleştirmişlerdir. Özellikle de son elli yılda ivme gösteren teknolojik gelişmelerin yol açtığı seri, ihtiyaç fazlası üretim, tüketim çılgınlığından olumsuz yönde etkilenen sanat estetiğinin hızlı değişimi karşısında postmodern estetikte; modern estetiğin avangardı yücelten yapısının tasfiyesiyle gösteriştenden uzak, maddiyatı olumsuz yönde etkilemeyen klâsik dönemde revaçta olan basit el-işçiliğinin tekrar hayata geçirilmesi gibi yöntemler ön plana çıkartılmıştır. Söz gelişi sanatçının ruh izlerinde görülebileceği hat sanatında her harf sanatçısına özgüdür.

Kültürün arka planda kaldığı dijital ortamda tarz/form/biçim/şekil açısından insanı tutsak eden her türlü yeniliğe postmodernistler şüpheyle yaklaşmışlardır. Onlara göre hattatlık gibi sanatçısına özgü izler taşıyan, el emeğiyle üretilen estetik eserler sanat eseri kavramı içine dâhil edilmelidir. Çünkü içeriği oluşturan dijital formun belirleyicisi tek tip, herkes tarafından aynı şekilde yapılan, taklitleri çok hızlı bir şekilde yayılan, hiçbir özelliği kalmayan üretimlerde yapaylık kaçınılmazdır. Ayrıca özgünlüğünü kaybeden dil, din, folklor ve dijital düzen içinde tek tipleşen teknolojik karakterli sanat ürünleri, insan hayatını da sistematik bölümlere ayırmıştır.

Lyotard’ın da ifade ettiği gibi “Sanatçılar artık garip makineler tasarlıyor ve yapıyor, onlarla oynuyorlardı. Yerleri kazarak, yapıları paketleyerek taşları üst üste koyarak, vücutlarını keserek, şizofrenliklerin güncelerini sergileyerek, göz yanılmasını erek edinmiş heykeller yaratarak bir gülmece (satir) dünyası kurmaya çalışıyorlardı” (Şahiner, 2008: 9). Postmodernistler özellikle de fotoğraf makinalarıyla, fotokopiyle, çeşitli baskı makinalarıyla pek çok sanat ürününü mekanik hâle getirerek bunları çabuk üretilen ve tüketilen nesnelere dönüştürmüştür. Bu sebeple postmodernistler teknolojinin imkânlarıyla üretilen sanat eserlerine şüpheyle yaklaşarak

dijital olanın yerine klâsik olanı tercih etmişlerdir. Söz gelişi dijital ortamdaki kitaplar yerine kâğıt kokusunun alındığı orijinal ya da tıpkıbasım kitaplara önem vermişlerdir. Ayrıca dijital fotoğraf makineleriyle yapılan çekimler yerine kâğıda tab etme özelliğine sahip geleneksel fotoğraf makineleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Teknolojinin geleneksel hayatın üretimlerine zarar verdiğini düşünen postmodernistler, farklı bakış açılarıyla sanat eserlerini değerlendirmeyi arzulamışlardır. Söz gelişi Taormina’da düşlerle imgelem arasındaki bir bakış açısıyla varlık gösteren yaşamda fotoğraf makinesinin insanların hayal gücünü sınırlandırarak onları katı gerçeklikle yüzleştirmesi şöyle eleştirilmiştir: “Bana bir düş gibi geliyor sanki çocukluğum bir uzam, evet uzam, da ben o uzamda yürüyormuşum gibi!...” (Üç Anlatı: 21). Hilmi Yavuz’un da eleştirdiği gibi modern bir icat olan fotoğraf makinelerindeki görüntüler insanlığı hazırcılığa alıştırarak bellek yitimine neden olmaktadır:

İşte bu resim bir gerçeklikse, -ki ben o resim dışında kaynarcayla, dadıyla, çiçekli taçla ilgili hiçbir şeyi anımsamıyorum, -imgelemim, fotoğrafla sınırlanmış durumda. Fotoğrafın ötesinde hiçbir şeyi imgelemleyemiyorum. Demek, fotoğraf, anımsayıcı imgelemin yerine geçiyor. Belki, fotoğraf makinesi icad edilmeden önce insanların daha geniş imgelemleri vardı. Çocukluklarının uzamı daha geniştir. Kuşkusuz öyle olmalı... fotoğraf o kadar kısıtlayıcı ki, düş görürken bile, o fotoğrafı görüyorum; böylece o kaynarca, havuz başındaki çocuk, dadısının kucağındaki, kısaca o fotoğraf, hiçbir dönüşüme uğramadan düş gereci oluyor (Üç Anlatı: 21).

Yapısalcılığın hemen bütün ilkelerini reddederek tek bir yöntemi eleştirip postmodern süreçte sınırsızca çoğaltılabilme imkânı bulan sanat eserleri için orijinallik geri planda kalmıştır. Böylelikle sanatsal ve edebî herhangi bir önemi, değeri olmayan, sıradan, bayağı anlamlarında kullanılan ‘kitsch’ postmodern estetikte önemli bir unsur hâline gelmiştir. Söz gelişi Clement Greenberg’in 1939 yılında yayımlanan “Avangard ve Kitsch” adlı makalesinde üretime paralel olarak sanatsal faaliyetlerin de bu durumdan etkilenmesine yönelik düşüncelerini Ali Artun şöyle özetler:

Greenberg’e göre kitsch, kültürün endüstrileşmesiyle ve kentleşmeyle başlar. Yerel kültürlerini, halk kültürlerini terk eden köylüler, kentlerde kendisi de bir endüstri ürünü olan kitle kültürünü tüketirler ve üretilirler. Almanlar bu kültüre harika bir ad takarlar, kitsch: bütün o parlak fotoğrafları; dergi kapakları; reklamları; göz boyayıcı, bayağı öyküleri; resimli romanları ile popüler ve ticari sanat ve edebiyat. Greenberg’in gözünde kitsch ‘sentetik bir sanattır’, mekaniktir ve formüllere dayanır. Kitsch aldatıcı deneyimler ve sahte duygulardır. Kitsch moda göre değişir ama aslında hep aynı kalır. Kitsch zamanımız yaşantısındaki bütün düzmecelerin şahıkasıdır. Kitsch, müşterilerinden sadece paralarını talep eder (Artun, 2011: 29).

Modern sanatın seçkinciliğine yönelik eleştirilerde bulunarak estetikteki katı kuralların ortadan kaldırılmasına yardımcı olan postmodernistlere göre sanat, sadece belli bir sınıfın ürettiği ve ona hitap eden kapsama sahip olmamalıdır. Bu sebeple

postmodernistler, modernizmin yüksek ve seçkin sanatıyla yerel folkloru birleştirmeyi amaçlayarak 1958’lerde modern sanata yönelik postmodern bir eleştiri sonucu doğan pop-art’a önem vermişlerdir. Çünkü pop-art’ta yaşama yön vermek gibi bir amaç güdülmemekte, hayata ait hemen her şey sanat eserinin konusu olabilmekte ve sanatçıya ait özgünlüğe karşı çıkmaktadır. Umberto Eco’ya göre “Kitaplar her zaman başka kitaplardan söz ederler ve her öykü daha önce anlatılmış bir öyküdür” (Eco, 199: 575). Söz gelişi klâsik ve modern edebiyatta üreticiler metinlerinin özgün ve eşsiz olması için çaba gösterirlerken postmodernistler parodi gibi yöntemlerle bu ilkeleri eleştirmişlerdir. Öte yandan postmodern evrede modern sanatın ciddiyetinin aksine parçalanmış, eklektik yapısıyla daha serbest, kaygan, biçimsiz ürünler oluşturulmuştur. Güven Selçuk’un da ifade ettiği gibi karmaşadan beslenen postmodern sanatta klâsik, alışıldık imgeler, simgeler ve modern estetik ürünleri bir arada kullanılmaya başlanmıştır: “Pop-art’ta da modernizme, modernist sanat anlayışına bir tepki söz konusudur ve bu açıdan ele alındığında yeni bir sanat üslubu olarak pop-art, modern sanat anlayışına karşı postmodern bir tepki olarak görülebilir” (Selçuk, 2011: 3885).

Pop-art, 20. yüzyıl ortalarında üst derecede sanayileşmiş ülkelerin birikiminde duyumsanan kentsel çevreyle kurulan ilişkilerin bilince çıkarılarak düşünülmesi durumudur. Böylece sanatın kaynağı; sanatçının iç evreninden dış çevreye yönelmiş, insanın, nesnenin ve davranışın anlamlandırılmasına dayalı, geleneksel artisanal -el işi, zanaatkar işi- araçlar kullanan seyirlik bir resimden, katılım ve çözümleme gerektiren bir sanata geçişle belirlenir (Şahiner, 2008: 136). Rıfat Şahiner’in de ifade ettiği gibi postmodern estetikte geleneksel olan ile teknolojinin birlikteliğine önem verilerek sanatta plüralist bakış açısı arzulanmıştır: “Geleneksel yaklaşımlarla derinlemesine bir dünya görüşüne yaslanırken pop-art, tersine, endüstriyel ve seri üretimle elde edilmiş bir yüzeyselliği ve homojenliği içerir” (Şahiner, 2008: 139). Modern sanat anlayışının aksine herhangi bir mesaj verme kaygısı güdülmeyen pop-artta modern estetiğin özgünlüğü de önemsizleştirilmiştir. Bu bağlamda modern sanatın seçkinliğinden/elitistliğinden uzaklaşarak eski biçimlerin taklidi yani kitsch ön plana çıkartılmıştır:

Postmodern estetik, modern aralık arayışının (işlevsel mimarlık, soyut resim ve yeni roman) yerine mimarlıkta süslemenin, resimde figürün ve edebiyatta öykülemenin gelmesiyle birlikte, sanat ve yaşam arasındaki uçurumun kapatılması çabası olarak tanımlanmaktadır (Özdem-Geçit, 2013: 15).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra postmodernistler sanatı; kültürü, geçmişi ve şimdisiyle bir bütün olarak ele almışlardır. Şaban Sağlık'ın da ifade ettiği gibi postmodernistler bu şekilde estetik seçkinciliği ortadan kaldırmaya çalışmışlardır: “Edebî romanlarla, havaalanlarında satılan ucuz cinayet romanları ve bilim-kurgular; TV dizileri ile sanat filmleri; punk ve yeni akım rock ile Mahler'in müziği; pop art ile Picasso aynı sayılmaktadır” (Sağlık, 2014: 66-67).

Özellikle de postmodern sanatta günlük hayatın basit, sıradan, normlarına daha sık yer verilmeye başlanarak biriciklik arzusu ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan postmodernistler pop-art'la birlikte sanat eserlerinin hayata katkı sağlamak şeklinde bir amacının olmadığını ifade etmişlerdir. Postmodernistler bu şekilde modernist doktrinin tasfiye sürecinde modern toplumların tek bir doğru çerçevesinde ilerleme amaçlı ideolojilerine de tepki göstermişlerdir. Rıfat Şahiner bu durumu şöyle açıklar: “Pop-art sanat eserinin biricikliğini yıkmış ve onu seri üretim mantığının bir yansıması gibi çoğaltılabilir kılmıştır” (Şahiner, 2008: 146). Modern sanatın seçkinciliğine yönelik pek çok eleştiride bulunan postmodernistlere göre sanat sadece belli bir sınıfın ürettiği ve ona hitap eden kapsama sahip olmamalıdır (Özdem-Geçit, 2013: 15). Bu sebeple günümüzde mutlak gerçeklik kavramı ve modern sanat anlayışındaki estetik kurallar, tabular önemini kaybederek sanat eserleri normsuzluk üzerine inşa edilmeye başlanmıştır. Bu değişimi Baudrillard'ın şu ifadeleriyle açıklamak mümkündür: “Artık gündelik hayatta bir tür ‘hazır nesnelık’ hâli içinde yaşıyoruz. Her şey trans-estetikleştiriliyor, bu da artık yanılsama diye bir şeyin kalmadığı anlamına geliyor” (Baudrillard, 2012: 69). Dolayısıyla Tuğba Renkçi'nin de ifade ettiği gibi estetikte mutlak gerçeklik kavramının tasfiye işleminde pop-artın doğuşunun önemli bir işlevi vardır: “Modernizmden postmodernizme bir geçiş evresi olan pop sanat, kitle kültürünün fotoğrafık imgelemine yansıtıken, kopyalamaya başvurmuştur” (Renkçi, 2014: 65). Özellikle de günümüzde pek çok sanatçının üretim aşamasında bilgisayarları kullanmaya başlaması sanat ürünlerinde orijinal/otantik olanın yok olmasına ve nesnelerin kopyalarının seri bir şekilde üretilmesine davetiye çıkarmıştır. Söz gelişi *Beyaz Kale*'de imitasyon çağının sanat ürünlerinde meydana getirdiği değişime şöyle yer verilir: “Gerçek eskiden böyleydi. (...) Şimdiyse her şey üç boyutlu, gerçek gölgeli baksana; en sıradan karınca bile gölgesini, arkasında ikizini taşıy gibi sabırla katlanarak taşıyor” (*Beyaz Kale*: 52). Görüldüğü üzere postmodern bakış

açısıyla yayımlanan anlatılarda -başta edebî metinler olmak üzere- sanat alanındaki gerçeklik anlayışı ve orijinallik durumu da sorgulanmıştır. Meselâ *Romantik Bir Viyana Yazı*'ndaki aşağıdaki cümle bu konuyla ilişkilidir:

Roman öldü diyorlar. Ölmek kolay mı? Roman, arkasında kocaman ayısı, küçücük merkebi, elinde defîyle ortalarda dolanıp durmakta, çalıp oynamaktadır. Üstelik, sevilsin sevilmesin, kendini asfaltta, alanlarda, dağda bayırdakinden daha özgür duymakta, atını alanda çoktan üsküdarı geçmiş bulunmaktadır.

Olsa olsa ne olmuş olabilir? Eskilerin enine boyuna, ağırsıklet 'tik' romanları, bir yanda zurnatef, öte yanda çeşit çeşit cinayet girişimciliğinin yol açtığı yırtıcı çığlıklar, bela ve şeytan kovucu tam tam, zom zom'lar nedeniyle 'stres olup' 'tike yakalanmış', roman-tik bir hâl almıştır (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 169).

Modernizmin savaş açtığı geleneksel ve kültürel özelliklerin postmodern düşüncenin etkisiyle yeniden iade-i itibar görmesi son dönemlerde geleneksel sanat ürünlerine yönelik ilgiyi artırmıştır. Özellikle de Türkiye'de başta mimari olmak üzere, müzik, edebiyat, resim, heykeltıraş, sinema ve minyatür gibi sanat türlerinde geniş bir perspektifte gerçekleşen modern değişim 1960'lardan itibaren pek çok postmodernist tarafından olumsuz yönleri dikkate alınarak sorgulanmıştır. Aslında Tanzimat'tan itibaren kültür ve sanat alanlarındaki yanlış Batılılaşma politikaları geçmişten günümüze hem romanların hem de postmodern anlatıların konuları arasındadır. Söz gelişi Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da modern sanata ve onun klâsik olanı itibarsızlaştırma çabalarına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Turgut, Ankara'da parkta dolaşırken yapılan yeni modern çizgilerdeki heykellere bakarak toplumda yaşanan kültürel ikilemi şöyle eleştirmiştir: "Heykellere baktı: Türk'e benzemiyorlar. Ne duruşları benziyor ne de suratları" (*Tutunamayanlar*: 313). Modern sanat estetiğinin pek çok artısı bulunsada kültürel ikilem gibi sorunlara da yol açmıştır. Söz gelişi *Masumiyet Müzesi*'nde modern bir icat olan telefon kullanımının filmler sayesinde öğrenildiği ifade edilmiştir. Yazar bu şekilde hem modern teknolojinin kullanımı hususunda yaşanan sorunların hem de bağımlılık derecesine vararak insanları sosyal hayattan uzaklaştırmaya başlayan görsel medyanın eleştirisini yapmıştır: "PTT'ye ait herhangi bir telefon kabininden, o yıllarda bir kere bile telefon edebildiğimi hatırlamıyorum. (Bu işi, Batılı filmlerin etkisiyle, yerli film kahramanları başarıyla yaparlardı yalnızca)" (*Masumiyet Müzesi*: 225).

Modern evrede hem teknolojik gelişmeler hem de yerli olanın tasfiyesi kültür çatışmasına yol açmış ve zamanla büyük bir sorun hâline gelmiştir. Örneğin kültür çatışmasının yoğun bir şekilde anlatıldığı *Kara Kitap*'ta Batılılaşmanın halka

tanıtılmasında etkin bir rol üstlenen gazetelerin, sinemanın ve modanın göstergesi olan dükkân vitrinlerindeki mankenlerin işleviyle modern sanatın kültürel normlarda ve bireysel kimlik arayışındaki tahrif gücü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Jean Baudrillard'ın ifade ettiği gibi 21. yüzyılda modaya düşkünlük hayatta ve sanatta pek çok soruna yol açmıştır.

Modanın ahlâksız bir biçim olduğu söylenebilir; çünkü estetik bir biçim her zaman güzel ve çirkin ayrımını içeren bir ahlâk anlayışı tarafından belirlenmiştir. Sanat ve beğeni kavramlarına özgü bir zevk anlayışının ötesine geçmiş olan bu modaya özgü bir sır varsa o da işte bu ahlâksızlık, insanların bu saman alevi kadar kısa süren modellere boyun eğmeyi kabul etmeleri, bu her türlü duygusallıktan uzak ve her şeye karşı hissedilen ancak her an vazgeçilebilecek bir tutku; arzuyla bir ilişkisi olmayan nedensiz, yapay ve bilinçli biçim değişikliğidir (arzu belki de budur). Arzu buysa, toplumsal ve politika da dahil olmak üzere modanın dışında kalan tüm alanların şu her türlü değer yargısının olası yadsınmasından etkilenmiş ahlâksızca biçimlere doğru yöneldiğini düşünmemizi yasaklayacak bir engel yoktur (Baudrillard, 2011: 8-9).

Orhan Pamuk'ta postmodernist bir bakış açısıyla modern hayatın gerçeğimsi yapısını, insanı sahte hayatlarda yaşamaya zorlayan modaya olan düşkünlükle ilişkilendirerek eleştirmiştir. Modern bir sanat dalı olan sinema, *Kara Kitap*'ta gecekondu mahallesinde modern kültüre açılan bir kapı olarak sunulur. Fakat Rüya'nın eski kocasının sinemaların işlevine yönelik soruları, şekilcilikte kalan modernleşmenin meydana getirdiği sorunlarla ilişkilendirilerek postmodern bir tavırla şöyle anlatılmıştır: "İstanbul'un çöküşüyle sinemaların yükselişi arasındaki koşutluğu bu devletin hiçbir görevlisi gerçekten görmemiş miydi? Soruyordu: Ülkemizde sinemalarla kerhanelerin hep aynı sokaklarda açılması bir rastlantı mıydı? Soruyordu: sinemalar neden o kadar, o kadar karanlık, hep karanlıktı?" (*Kara Kitap*: 128). Bu bağlamda filmlerdeki yaşamla kendi yaşamlarının bir olmasını isteyen insanların sayısındaki artışın günümüzde oldukça önemli bir sorun hâline gelmesi Orhan Pamuk'un eleştirilerinin haklılık payını ortaya koyar.

Görsel ve yazılı medyanın insanoğlu için oldukça önemli faydaları bulunmaktadır. Fakat hemen her şeyi görüyor ve duyuyor olmak zamanla kültürel, ahlâkî, ekonomik, psikolojik pek çok soruna da zemin hazırlamıştır. Söz gelişi görsel medyanın hemen herkesin evinde kullanılmaya başlanmadığı geçmiş dönemlerde sinema insanlara yeni bir kimlik aşlamak için kullanılan modern sanat dallarından biridir. Ancak sinema sahnelerindeki -özellikle de- yabancı filmlerin kimlik oluşumunda birey üzerinde olumsuz etkileri de mevcuttur. Örneğin seyrettikleriyle yaşadığı hayat arasında bağlantı kurmaya çalışan bireyler için yabancılaşma ve melankolik ruh hâliyle çoğu kez hayal

âlemine sığınma kaçınılmaz bir süreçtir. Bu değişim ise her geçen gün kendi anılarından uzaklaşan bireylerin ruhsal sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Tüm bu sorunlar ayrıca sinemanın sosyolojik boyutuyla Türkiye’deki olumsuz etkilerine birer örnektir.

Kültürel ikilem yaşayan ve anatomisine uygun davranış biçimlerinin dışına çıkan bireylerin yaşamış oldukları psikolojik sorunlar sanat ürünlerinden edebî metinlerde pek çok değişime neden olmuştur. Örneğin postmodern anlatı kahramanlarının bireysel tutunamama ve yabancılaşma gibi ruh hâlleri modernleşme sürecinin meydana getirdiği kültürel ikilemle ilişkilendirilerek Hasan Yürek tarafından şöyle yorumlanmıştır:

Modernist romanın başkışısı, modern dünyaya, modern dünyanın olgularına yenilmiş; bunların etkisiyle pasifleşmiş, iç dünyasına çekilmiş bireydir. Artık o, geleneksel-gerçekçi romanın kahramanı gibi genellikle dış dünya unsurlarıyla didişen, aksiyon içinde olan figür değil; edilgenleşmiş, iç gerçekliğiyle ön plana çıkmış ‘protagonist’ tir. Dolayısıyla, figürün modern dünya karşısında içine girdiği bu durum, onun bu dünyaya duyduğu tepkinin sonucu ortaya çıkmıştır, denilebilir. O, modern yaşama ayak uyduramamakta ve bunu tepkiye dönüştürüp iç dünyasına yönelmektedir (Yürek, 2008: 194).

Modern çağda akla atfedilen önemle birlikte bireyler hemen her şeyin merkezine konulmuştur. Fakat modern çağın sonunda doyumsuzluk, hırs, bencillik gibi duyguların esiri hâline gelerek manevî gücünü kaybeden birey postmodern sürece gelindiğinde özneye dönüşmüş hatta silikleşmiştir. Söz gelişi klâsik ve modern romanlardaki fon karakter sınıflandırması postmodern süreçte ortadan kalkmıştır. Çünkü benlik duygusunu yitiren silik öznelerin sorunlarını inceleyen postmodernistler belirsizliğin hâkimiyetinde bir evren tasarladıkları için anlatılarda uzun karakter betimlemelerine yer vermezler. İsmet Emre’nin de ifade ettiği gibi insanlardaki değişim postmodern metinlerde karakterlerin yerini tiplerin almasına zemin hazırlamıştır: “Romanın birinci derecede kişisi, yahut kişileri yerine herkesin ve her kesimin benzer ağırlıkta rolleri oynayan bütünüyle figüratif bir karakterler yumağı vardır” (Emre, 1999: 57).

Meselâ *Kara Kitap*’ta simülasyonlarla çevrili modern dünyada kendi gerçekliğini zamanla kaybeden Galip ve Rüya gibi anlatı kahramanlarının şahsında Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan modern sanatların birey üzerindeki olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir. Berna Moran, Orhan Pamuk’un *Kara Kitap*’ta Batılılaşma sürecine yönelik yaptığı eleştirilerinin işlevini anlatı kişisi Galip’in değişimini örnek vererek şöyle yorumlar:

Kendisi de, siyasî eylemlere katıldığı, sol eğilimli gazetelere makaleler yazdığı yıllarda bu komplonun kurbanı olmuştur. O zamanlar ilk karısı Rüya ile beraber sürekli takma ad değiştirerek yabancı dergilerden makaleler çevirmişler, yabancı bir ruha tabi olmuştur. Bunu

yaparken kendileri de sahte kişiliklere bürünmüşler ve bir başkası olmak hissinin verdiği sarhoşluğun zevkine varmışlardır. Her takma ad değiştirişte kişiliklere bürünmüşler ve bir başkası olmak hissinin verdiği sarhoşluğun zevkine varmışlardır. Her takma ad değiştirişte kişilikleri de değişmiş, her kişilik değişmesiyle birlikte dünyanın yorumlanması da değişikliğe uğramıştır. Dünya onlara, her yeni okunuşunda farklı anlamlar kazanan bir ansiklopedi gibi gelmiştir.

Bununla beraber sonunda, takma adların, sahte kimliklerin, yazıların ve yorumların labirentinde çaresiz bir şekilde yollarını kaybetmiş olduklarını ve bu arada kendi öz anılarını fark etmişler ve sonunda Türklere karşı hazırlanan bu komplonun kurbanı kendileri olmuşlardır (Moran, 2013: 83).

Modern dünyanın yol açtığı bireysel ve kültürel yabancılaşma konusunun işlendiği *Kara Kitap*'ta Galip, Rüya'nın kaybolmasından sonra geçmişiyile yüzleşmek için ailesinin apartmanına döner. Galip'in buradan aldığı manevî güçle yabancılaşma hissini arka plana bırakıp yeni bir hayat kurmak için "İstanbul'un yaşamakta olduğu genel çöküşten kurtulmanın tek yolu" geçmişe sığınmaktır (Moran, 2013: 84). Modern yeniliklerin yol açtığı sorunlar karşısında geçmişe duyulan özleme sıkça yer verilen *Kara Kitap*'ta bataklıkla dönüşen büyük şehirdeki yozlaşmış insanların sinema ve müzik gibi sanat dallarıyla tedavi edilebileceği de ifade edilmiştir. Anlatıda ayrıca sanat alanında da modernleşmenin ne olup olmadığı da sorgulanmaktadır:

Beyoğlu'nun arka sokaklarındaki, Boğaz tepelerindeki karanlık misyoner okullarında, Türk çocuklarına eflatun renkli bazı (rengin adına dikkat edin demişti kocasını dikkatle dinleyen anne) sıvılar içirildiği biliniyordu. Sonraları, bu pervasız yöntem Batı'nın 'insancıl kanat'ı tarafından kimyasal sakıncalarından dolayı fazla tehlikeli bulunmuş, daha ılımlı, ama uzun vadeli çözüm olan 'sinema-müzik' yöntemine başvurulmuştur (*Kara Kitap*: 127).

Bin Hüzünlü Haz'da ise sinema filmleri, hayatı tozpembe göstererek insanları günlük hayattan uzaklaştırdıkları için eleştirilmiştir. Özellikle de günümüzdeki pek çok popüler dizinin ve programın gençler üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınırsa postmodernistlerin eleştirilerinin haklılığı ortaya konulabilir:

Seyircilerini salya sümük ağlatan, içleri vıcık vıcık iyiliklerle doldurulmuş, ucuz filmler... (...) Kahramanlarımız, gene ısrarla çevrelerine iyilik saçmaya, gene peş peşe inen hayatın ağır silsileleri karşısında aptalca gülümsemeye ve insanı çılgına çevirecek derecede iyi kalpli olmaya devam ediyorlar (*Bin Hüzünlü Haz*: 13).

Modern kültürde çağdaşlaşmanın birer yansıması olarak kabul edilen sanatsal faaliyetler postmodern evrede ilerletici, geliştirici ve faydalı olmak zorundaki modern sanat anlayışından farklıdır. Bilgi birikimiyle oluşturulan, sanatçıyı özgün olmaya zorlayan modern sanatın elitist özelliği, onu seçkin kıldığı için postmodernistler geleneklerden, özgünlükten ve çoğulculuktan beslenen postmodern estetik anlayışının özünü farklı bakış açılarıyla oluşturmuşlardır. Örneğin Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da genellikle kötü, loş, kasvetli labirent mekânlarda dinlendiğini ifade ettiği modern

müziğin çok sesli çalgılardan oluşan karmaşasını ve geleneksel olanı tahrif gücünü klâsik müziğe duyduğu özlemle şöyle eleştirmiştir:

Batı enstrümanlarıyla Türk müziği ya da son zamanlardaki söylenişleriyle, armonize edilmiş halk türkülerini oldum olası bir türlü sevememiş olan Selim, yazdığı mısraların da, küçük bir ihtimalde olsa, sonunda armonize edildiği korkusundan kendini bir türlü kurtaramamıştır. Her ne kadar Bela Bartok'un aynı biçimdeki aranjmanlarını kendisine gösterdimse de, İznik Konseyi ile ilk Ortodoks-Katolik uyuşmazlığı dışında Hristiyanlık dünyasının çok sesli müziğin gelişiminde bir uyum sağlamış olması ve dillerinde birçok Türkçe kelime bulunan Macarların bile bu konularda bizden kaçınılmaz bir ayrılığa düşmesi, onun kuşkularını artırıyordu. Modern resmi benimsememizde geçirilen sarsıntılar düşünülecek olursa, Selim'in bu çekimser tutumunu yadırgamamak gerekir. Fakat gene de 'Şarkı' yerine -adı Türkçe olmasa da- 'Marş' gibi, milli karakterimize uygun bir ad seçilebilirdi. Böylece mısraların arasına, 'İzmir Marşı' ya da 'Yaslı gittim şen geldim' gibi marşlar koymak imkânı olurdu (*Tutunamayanlar*: 158).

Sanatın tüm dallarında biriciklik yerine pastiş, parodi, eklektizm, kitsch, absürd gibi yöntemlere başvuran postmodernistler form yerine şekilsizliği önemsemişlerdir. Özellikle de edebiyat alanında hemen her şeyi metinleştirme isteği içinde olan postmodernistlerin estetik anlayışında gerçeklik ile kurmaca iç içe geçmiştir. Böylelikle herhangi bir amacı olmayan anlamına gelen absürd/saçma kavramı Himmet Uç'un da ifade ettiği gibi postmodern estetikte oldukça sık kullanılmaya başlanmıştır: "Anlamsızlık, absürd, felsefe, din ve sanatın oldukça zaman ayırdığı bir tema"dır (Uç, 2006: 26). Postmodern çağda modern edebiyatın hemen bütün ilkelerine kuşkuyla yaklaşılarak sorgulanmasıyla sanatsal yaratıcılığın arka plana alındığı, seçkinciliğin yerini sıradanlığa bırakan yeni bir sanat anlayışı ortaya konulmuştur. Örneğin *Romantik Bir Viyana Yazı*'nin ilk bölümünde hem anlatı yazarının hem de kahramanın yeni bir anlatı şekli oluşturduğu açıkça şöyle ifade edilmiştir:

Ağır zaman, Tanınan.

Sonsuzluk, sınırsızlık. Aykırılık, belirsizlik.

Kolaycılık hattâ yüzsüzlük.

Coşku ve tutku.

Düzensiz düzen. Kıvrımlar ve kuplar.

Aydınlıklar ve gölgeler.

Hepsine kırmızı mumlu bir davetiye göndermeliyim (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 16).

Aykırılıkların, belirsizliğin, çoğulculuğun, kaosun hâkimiyetindeki postmodern çağda modern sanat eserinin özgünlüğü ikinci planda kalır ve metinlerarasılık önem kazanır. Örneğin *Üç Anlatı*'da postmodern sanat ürünlerinde metinlerarasılığın önemine açıkça şöyle dikkat çekilmiştir:

Hiçbir romancı -Dostoyevski, Kafka, Hermann Broch ve Italo Calvino gibi pek büyük romancılar da içinde olmak üzere,- kendilerinden önce yazılmış romanların tümünü 'dışarıda bırakabilme' gücünü gösterememişlerdir. Bu, böyle biline... (*Üç Anlatı*: 85).

Mükemmel bilgi olmadığı için mükemmel eserin de olamayacağını düşünen postmodernistler her türlü kurama, kurala ve sınırlandırmaya karşı çıkarak çoğulculuktan, belirsizlikten, güvensizlikten, karmaşadan, kaostan beslenmişlerdir. Öncelikle modern sanatın biçimsel tekdüzeliğine ve kuralcılığına karşı eleştirilerde bulunan postmodernistlerin -özellikle de Derrida'nın- modern estetikteki standart kuralları yapıbozuma uğratma çalışmaları başta edebiyat olmak üzere tüm postmodern sanat anlayışında etkili olmuştur. Hilmi Uçan'a göre "Dil, dilbilim alanında da J. Derrida üst-anlatılara karşı çıkar. F. de Saussure'ü eleştirir. Postmodernist tutumun en önemli çalışması dil alanında J. Derrida'nın çalışmalarıdır. Bu çalışmalar, sanat, edebiyat, bilim vd... alanlarındaki postmodern tutumların özünü oluşturur" (Uçan, 2009: 2293).

Modern metnin tahrif edilerek okuyucunun yorumlarına önem verilen postmodern anlatılarda metnin anlamı okura göre değişmeye başlamıştır. Okuyucuya böyle bir fırsat sunan postyapısalcılık klâsik ve modern dönemin okuma eyleminden farklılık göstermektedir. Çünkü Derrida mutlak hakikat ve gerçeklik terimlerini sorgularken çoğulculuktan beslenmiştir. Hilmi Uçan'ın da ifade ettiği gibi Derrida çoğu zaman metinlerde sözcüklerin ve cümlelerin düzenini değiştirerek her türlü ortak yoruma karşı çıkıp yeni bir okuma biçimi geliştirmiştir: "Postyapısalcılığın, postmodern bir edebiyatın Derrida'nın dildeki bu felsefesinden doğduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz" (Uçan, 2008: 483). Okurun metin karşısındaki değişiminin yanı sıra Yıldız Ecevit'in de ifade ettiği gibi postmodern estetikte merkezileştirmekten uzak durularak eski edebî türlerin özellikleri ve adlarının anlamı yitirilerek karnavallaşma önemsenmiştir. Bu şekilde metinlerdeki önermelerden uzak eğlence vaat eden, belli bir üslûp yerine birçok üslûbun birlikte kullanıldığı yeni metinler oluşturulmuştur:

20. yüzyıl modernist romancıları birer yabancılaştırma sanatçısıdır. Kafka da, Joyce da metinlerini alışılmışın dışında, grotesk/yabancı bir atmosfer içinde kurgularlar; geleneksel/gerçekçi edebiyatın ana dayanağı olan sürükleyici olay zinciri ortadan kalkmıştır (Ecevit, 2008: 334).

Birbiri ardına kronolojik olarak sıralanan klâsik olay örgüsü yerine postmodern anlatılarda kesintili, parçalı, düz bir çizgi takip etmeyen, nedenselliğin ortadan kaldırıldığı yeni bir yapılanma oluşturulmuştur. Çünkü postmodernistler modernizmin

merkeziyetçi, disiplinli ve kuralcı yapısına karşı çıkararak sanat ürününde parçalı, merkezsiz, kural tanımaz bir yapı arzulamışlardır. Metnin kurgusunda izlenen bu yol postmodern anlatıların özetlenmesini ve olay akışının anlaşılmasını bir hayli zorlaştırmıştır. Öte yandan postmodern anlatılar metin halkalarının fazlalığı ve her okura göre değişen anlam yapılarıyla karmaşık, çoksesli, metni önceleyen, oyunu özellikleriyle hem klâsik hem de modern romanlardan farklılık gösterirler.

Modern romanın elitist olduğunu düşünen postmodernistler modern roman estetiğinin karşısına oyun ekseninde geliştirdikleri anlatıları çıkarırlar. Böylelikle yazarın ve okurun konumu da değişiklik gösterir. Örneğin Orhan Pamuk *Kara Kitap*'ta postmodernistlerin bu tercihi şöyle yer verir:

Okuyucu, ey okuyucu, baştan beri anlatıcıyla kahramanları, köşe yazılarıyla olayların anlatıldığı sayfaları pek de başarılı olmadan da olsa, titizlikle birbirinden ayırmaya çalıştığım kitabın bu noktasında, izin ver de şu satırları dizgiye yollamadan önce bir kere olsun araya gireyim (*Kara Kitap*: 409).

Yüzyıllardır hem Doğu'da hem de Batı'da edebiyatta özgünlük bir mezyet olarak kabul edilirken postmodernistler avangart bir tutumla biriciklik düşüncesini eleştirirler. Onlar edebî metinlerin kendilerinden önce yazılmış yapıtlardan bağımsız ve özgün olamayacağını düşünerek mutlak surette metinlerarası ilişki içinde olmuşlardır. Postmodernistler anlatı metinlerini meydana getiren asıl unsurun kendilerinden önce yazılan edebî eserler olduğunu ifade ederler. Bu sebeple postmodernistler özgün metinler üretmenin tersine çoğu kez kendilerinden önce yazılan romanların tekniklerini, kurgusunu ve temalarını kendi anlatılarının konusu yaparlar. Berna Moran'a göre postmodernistler, "Romana, dış gerçekliği yansıtan, sosyoloji, ahlâk ya da felsefe alanlarında doğruları dile getiren bir metin değil, kurmacanın kendi dünyasında oynayan bir oyun olarak bakıyorlar" (Moran, 2013: 85). Söz gelişi Hilmi Yavuz, *Üç Anlatı*'da modern roman anlayışını parodiye dönüştürürken aynı zamanda postmodern anlatı yazımının inceliklerine yer vererek çok kolay bir iş olmadığını ifade eder: "Evet özetlenebilir özetlenmesine de, ben öyle ince, pestil inceliğinde kıyırık romanlar yazıp üzerine 'anlatı' diyerek okura yutturmaya çalışan yazarlardan değilim" (*Üç Anlatı*: 81).

Oğuz Atay ise *Tehlikeli Oyunlar*'da romanların tür değiştirerek bir oyuna dönüştüğünü şöyle ifade eder: "Kendileri karşımda. Bana yazdırıyorlar. Birlikte oynuyoruz. Bu arada, anılarımla da oynamama izin verir misiniz albayım? Oyunlar yazmayacak mıydık albayım?" (*Tehlikeli Oyunlar*: 45).

Avangart metinler oluşturan postmodernist yazarlardan biri olan Hasan Ali Toptaş herhangi bir kalıba dâhil edilmesi zor olduğunu ifade ettiği *Bin Hüzünlü Haz*’da modern sanat ilkelerini tahrif etmiş ve metnin sonunda belirsizliğin, karmaşıklığın bilgelğine ulaşmıştır. Bu şekilde anlatı ormanlarında gezintiye çıkılarak modern çağın içinde kendine yer bulamayan insanların ve çağın sorunlarına yer verilmiştir. Hasan Ali Toptaş ayrıca modern roman estetiğini sorgulayarak postmodern anlatıyı eğlencelik bir oyuna dönüştürmüştür. Roman türündeki bu değişim bazen popüler, çabuk tüketime açık, ekonomik kaygılarla oluşturulan, değersiz olarak tanımlanabilecek postmodern estetiğe göre şekillendiği ifade edilen yeni basit ürünlerin postmodern anlatıların yayımlanmasına neden olmuştur. “Modernist romanı elitist olmakla itham eden postmodernizm, romanın/edebiyatın pazarlanması gereken bir ürüne dönüştürülmesine yol açmıştır” (Apaydın, 2009: 31). Mustafa Apaydın’ın da ifade ettiği gibi postmodern anlatıların modern seçkincilikten uzaklaştırılması hem yazar hem de okurlar tarafından bazen kolay yazılabilir ve tüketilebilir ürünler meydana getirmek şeklinde algılanmıştır. Örneğin *Romantik Bir Viyana Yazı*’nda hem okuryazar oranındaki düşüklüğe hem de popüler romanların sıradanlığına yönelik sorgu açıkça şöyle yapılmıştır: “Onun gibi her birimizde artık tek tük, meraklısı tarafından okunmaktayız. Belki de yazının battığı bir çağın son temsilcilerindeniz” (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 110).

Postmodernizmin doğuşunda etkili bir faktör olan hermeneutikte ortak bilgi ve açıklama yerine yoruma önem verilmiştir. Modernistlerin aksine metnin herkes tarafından kabul edilen tek bir anlamının olmasına karşı çıkan postmodernistler tema kavramını, tezi, anlamı ve bütünlüğü sarsarak anlatının sonsuz sayıda yoruma açık bir şekilde oluşturulmasını isterler. Yıldız Ecevit bu değişimi şöyle yorumlar: “Yeni anlayışa göre metnin anlam alanı sonsuz bir devinim içindedir; okur ancak metinle karşılaştığı anlam anını dizginleyebilir; o da sonsuzluk içindeki anlardan yalnızca biridir. Bu anlayışı geleneksel yorumsamacılığın da sonu demektir” (Ecevit, 2003: 261). Postmodernistler dilin kayganlığı nedeniyle anlamın sınırlandırılmayacağını ifade ederler. Onlara göre anlam artık okurla metnin ortak etkinliğinin bir ürünüdür. Yani okur anlam üretmede özgürdür. Bu durum Yıldız Ecevit’in de ifade ettiği gibi tek anlamlılığı savunan geleneksel sanat estetiğinin ve modern eleştiri yöntemlerinin sarsılmasına sebep olmuştur: “Üretilen anlamların hepsinin geçerli oluşu ise, yorumsamacılığı, yani tek/bütün/soncul bir anlama ulaşma ve yol gösterme/

bilgilendirme /öğrenme savındaki geleneksel eleştiriye kendi içinde çökertir” (Ecevit, 2003: 261). Çünkü Vefa Taşdelen’in de ifade ettiği gibi postmodernistler tez kavramından uzaklaşarak anlamsızlığı önemsemişlerdir:

Dilthey, Heidegger, Gadamer, Habermas gibi filozoflar, aydınlanmanın ve modernizmin değerleri ile hesaplaşırken, yer yer postmodern bir tutum da sergilerler. (...) Habermas’ı dışarıda tutarak söylesek, Hermeneutiğin çağdaş serüveni, modernizme karşı yönelttiği sosyal bilimler metodolojisi ve bu sorunun türevlerinin eleştirisinin izlerini taşır. Bu eleştiri çağdaş hermenetiğin ivme kazandığı noktadır (Taşdelen, 2008: 94).

1980 öncesi romanların pek çoğu tekniği her ne şekilde olursa olsun genellikle bir şeyler anlatmak için yazılan ve toplumsal tematik konuları içeren edebî metinlerdir. Ancak 1980 sonrasında artık postmodern anlatılarda metnin nasıl yazıldığı önemsenmiştir. Öte yandan Yıldız Ecevit’in de ifade ettiği gibi postmodernistler anlatılarda ruh-madde, duygu-akıl, doğa-teknoloji, mistisizm-bilim, astroloji-astronomi gibi modern çağın meydana getirdiği ikilemler sonucu ortaya çıkan hayatın kaosa dikkat çekerler (Ecevit, 2009: 209). Yıldız Ecevit’in de ifade ettiği gibi postmodern bakış açısına sahip yazarlar “Sorguladığı toplumsal düzeni, şimdi sözel düzlemde haykırarak eleştirmekte, maddesel zevkleri, somut yaşamı indirgemekte, *Tanrı tanımaz* bir aydın kesimini yerden yere vurmaktadırlar” (Ecevit, 2009: 214-215). Aslında anlatılarda anlamın yitirilişi Mehmet Narlı’nın da ifade ettiği gibi postmodern çoğulculuğa bir göndermedir: “Artık küresel simülasyonun oluşturduğu imajlarla hayatını sürdüren okur da çoğalmıştır ve romanın ‘bir şey’ anlatmasını değil, her şeyden söz etmesini ve hoşça vakit geçirmesini istemektedir” (Narlı, 2012: 219). Postmodern anlatılardaki ön sözlerin varlığını da metinde anlamın yitirilişiyle ilişkilendirebiliriz. Anlatılarda anlamın ve değerlerin tükenişiyle iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi kullanımlar ortadan kalkarak asıl olanın yerini kopyaları almaya başlamıştır. İmitasyon, sahtesi, kalitesizi, ucuzu ve en çok talep göreni popüler edebiyat anlayışını ortaya çıkarmıştır. Okurun daha etkin bir konuma geldiği postmodern anlatılarda modern romanlardan farklı olarak yazarlar metnin kurmaca yapısını saklamak yerine bu duruma vurgu yaparlar. Meselâ *Romantik Bir Viyana Yazı*’nda metnin kurmaca bir düzlemde oluşturulduğu açıkça ifade edilmiştir:

Bu sayfalardaki bütün kişi, yer, kitap adlarının, tarihlerin, coğrafyaların ‘gerçektekilerle’ her türlü ilişkisi vardır. Sadece, kitabın okunup üflenmiş roman kategorilerinden hiçbirisiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Yazarın özlemi, bu romanın kafalarda önden hazır herhangi bir kalıba sokulmadan okunmasıdır (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 5).

Birçok edebî türden parçalar taşıyan, belirli bir türün sınırlarına dâhil edilemeyen postmodern anlatılarda mutlak otoritesi sarsılan yazar, Hilmi Yavuz'un da ifade ettiği gibi tahtını okuyucuyla paylaşır: “Okurun doğuşu, yazarın ölümü bahasına gerçekleşmek zorundadır” (Yavuz, 2010: 24). Roland Barthes “Yazarın Ölümü” başlıklı yazısında şöyle der: “Kutsal yazar imgesi artık parçalanmaya başlar” (Barthes, 1992: 15). Aynı yazıda bir metnin çoğul yazılardan oluştuğunu belirten Barthes, okur merkezli bir okuma biçimi ortaya konulduğunu da ifade etmiştir: “Yazarın ölümü pahasına doğan okurun” (Barthes, 1992: 16) habercisidir postmodern metin. Yani yazar artık metnin tek ve mutlak hâkimi değildir. Örneğin *Kara Kitap*'ta Galip'in yazar olarak doğumu ancak Celâl'in ölümüyle gerçekleşecektir. Postmodernizmle birlikte bireyin yerini öznenin almaya başlamasıyla kişisel, kendine has üslûp kullanımı da tahtından edilmiştir. Artık bir edebî metinde her türlü üslûp kullanılır hâle gelmiştir. Anlatılarında ele aldığı konu, temalar ve anlatım tekniği bakımından yeniliğin öncüsü olan Oğuz Atay'ın dili kullanım şeklinin tasfiyeci yönüne Jale Parla şöyle dikkat çeker: “Dili de bedeni de babanın, kuralcılığın, kültürün, kanunun hegemonyasından kurtarmak” (Parla, 2011: 196).

Postmodern çağda yazarın niyeti yerine okurun alımlama düzeyi de önem kazanmıştır. Genellikle dil yoluyla değişiklik gösteren anlatılarda yazarın yerine okurlara metnin anlamını tamamlama şansı verilmiştir. Postmodernistlerin metin merkezli anlatı oluşturma yönündeki düşüncelerinin oldukça ileri boyutlara ulaştığını belirten İsmet Emre, metnin yazarı konusunda da şüpheyi düşülebileceğini sözlerine ilave eder (Emre, 2006 (a): 100). İsmet Emre ayrıca anlatı yazarının metnin okuyucusu olarak tekrar doğabileceğini ifade eder (Emre, 2006 (a): 96). Dolayısıyla modern yazında önemli olan yazarın dehası ve hüneri iken -yazarın değil de okurun önceliğinin yapıldığı- postmodern evrede artık yazar oluşturduğu metnin mutlak hâkimi değildir. O da tıpkı anlatı kişileri gibi metnin içindeki konumunda değişim geçirmiştir. Özellikle de toplumda artık idealize edilmiş tiplerin azalmaya başlaması ya da nitelikli özelliklere sahip insanlara nadir rastlanır olması anlatı metinlerindeki bu değişime yön vermiştir. Çünkü pek çok soruna zemin hazırlayan modern çağın ardından toplumda idealize edilmiş tipler de azalmaya başlamıştır. Öte yandan yapıbozumcu edebiyat eleştirmenleri postmodern çağın yol açtığı tahribat nedeniyle metni yazarın düşüncelerinden bağımsız olarak değerlendirmiş ve daha çok modern toplumun bireylerinin sorunlarına yer vermişlerdir.

Modern hayatın sorunlarına bir reaksiyon geliştiren postmodern sanatta insanları sınırlandırdığı düşünölen her türlü kalıp, kural ve ideoloji itibarsızlaştırılmıştır. Bu tepki postmodern anlatılarda işlenen konuları ve metnin işlevini etkileyen bir değişimdir. Modern romancının amacı çoğunlukla okuyucuya ders vermek, gerçekleri öğretmek ve hakikati bu yolla göstermektir. Fakat postmodernistler modern romanın bu işlevinden özellikle kaçınarak üstkurmacayla okuru oyunun içine dâhil etmişlerdir (Barthes, 1992: 14). Böylelikle yeni tekniklerle, anlatım biçimleriyle oluşturulan postmodern anlatılarda metinlerarasılıktan ve oyundan faydalanarak okuyucuyu eğlendirmek amaçlanmıştır. Söz gelişi *Romantik Bir Viyana Yazı*'nda metinlerarasılığın önemine atıfta bulunularak postmodern metinlerdeki özellikle de yazarın konumundaki değişim açıkça şöyle ifade edilmiştir:

ROMAN-TİK

Bir Viyana Yazı

Peki ama, diyeceksiniz, sen kim oluyorsun da bize bu masalı anlatıyorsun?

Söylemedim mi? Ben de anlatılanların yalancısıyım, demedim mi? (*Romantik Bir Viyana Yazı*: 199).

Postmodern anlatılarda metinlerarasılığın önem kazanması ve yazarın işlevinin değişmesi modernizmin neden olduğu sorunların metin düzlemindeki yansımalarıdır. Çünkü toplumda artık idealize edilmiş tiplerin azalmaya başlaması, bu özelliklere sahip insanlara nadir rastlanır olması sosyal hayattaki sorunları bir kat daha artırmıştır. Bu değişim postmodern anlatılarda yazarın seçkinciliğini ortadan kaldırmış ve anlatılarda okura okurken ya da metinle oynarken eğlenmek fırsatı sunmuştur.

Neticede klâsik evreden buyana çeşitli değişimler yaşayan birey gibi postmodern sanat ürünleri de parçalı/dağılgan, içeriği boşaltılmış, kuraldışı, çoğulcu tasarımıyla modern sanattan oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Görüldüğü üzere incelemiş olduğumuz postmodern anlatılarda güzel sanatların heykel, resim, müzik, sinema dallarının aksine modern hayat tarzını daha yoğun bir şekilde etkileyen edebiyat ve mimari alanlarında eleştirilere daha sık yer verilmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki mimari alanındaki değişimler genellikle şehirleşmeyle ilişkilendirildiği için mimariyle ilgili eleştiriler bu çalışmada 'Modern Hayat Tarzına ve Sosyal Hayata Yönelik Eleştiriler' başlığında incelenmiştir.

Postmodern düşüncenin temel özellikleri olan parçalanma, kayganlık, belirsizlik, dağınıklık, derinlik yitimi, şizofreni, fragmanlaşma, yapıbozum, metinlerarasılık, palimpsest, ironi, eklektizm, çoğulculuk, hermeneutik, aporia, kinizm, ötekilik, nihilizm, görüntünün belirsizliği, merkezsizleştirme postmodern sanat ürünlerinin de başlıca özellikleridir. Her bir özellik ise modern dünyadan umduğunu bulamayan bireylerin tekrar geleneksel formlara geri dönme isteğiyle doğrudan ilişkilidir.

3.2.6. Ahlâkî Değerlerin İtibarsızlaştırılmasına, Aile Kurumundaki ve İnsan İlişkilerindeki Değişime Yönelik Eleştiriler

“Ahlâk kurallarının yerini piyasa ekonomisinin değerleri ve insan haklarına kaynaklık eden evrensel etik değerler almıştır” (Özyurt, 2007: 124).

Sosyal bir varlık olan insanoğlunun birlikte yaşama ihtiyacına cevap vermek için tasarlanan, örf ve âdetlerden beslenen ahlâk kuralları toplumsal yapıda oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bu sebeple hemen her dönemde insanların yaşam koşullarına tesir eden ahlâkî yozlaşmaya yönelik sorunlar edebî metinlere de konu olmuştur. İnsanlar arası ilişkiyi belirlemede işlevsel özellik taşıyan ahlâkî normlar ise modernizmle birlikte yerini hukuk kurallarına bırakmaya başlamıştır. Fakat modern birey zamanla, kanunların ona sunduğu imkânlarla klâsik evrenin geleneksel yaşam tarzının zincirlerinden kurtulduğunu düşünerek canının her istediğini yapmaya başlamıştır. Söz gelişi *Fındık Sekiz*'de toplumsal normların dışına çıktığı için deli olarak vasıflandırılan Sevda karakteriyle özgürlüklerin yanlış anlaşılmasına bağlı ortaya çıkan sorunlara dikkat çekilmiştir:

Şimdi otuz yaşına gelmiş girip çıkmadığı âlem kalmamış, ailesinden ayrılmış, kardeşleri yurtdışında okuyarak sisteme dâhil olmuşlar. Sevda, deli Sevda ise vücuduna binlerce litre alkol emzirmiş, rakı masalarından şarap masalarına, duman âlemlerinden çizgi yollarına kadar her 'türlü' kovalamıştı! (*Fındık Sekiz*: 8).

Sonsuz özgürlüğe sahip olduklarını zanneden modern bireyler kendilerine yönlendirilen yeni sınırlamaların farkına varmadıkları için *Fındık Sekiz*'de ifade edildiği gibi yaşamı olduğundan daha cazibesiz bir hâle getirmişlerdir: “Ahlâkî çöküntünün, sosyal zehirlenmenin, ruhsal zedelenmenin adı bağımsızlık ya da özgürlüktü. Her kavram tersten algılanıyordu” (*Fındık Sekiz*: 11). Topluma ve bireye yönelik her türlü sistemin ve kuralın bir süre sonra insanları sınırlandırdığı düşüncesi postmodernite

sürecinde sistemsiz bir hayat tasarısını arzular (Şaylan, 2009: 45-52). Bu sebeple Kenan Çağan'ın belirttiği gibi postmodern sürece gelindiğinde modern çağın yücelttiği yüce, soylu, akla uygun, mantıklı, sistemli, kurallı, evrensel gibi değerler itibarsızlaştırılmaya başlanmıştır: “Postmodernizmi var eden en önemli gerekçe modernitenin doğmaları ya da sapmalarıdır” (Çağan, 2008: 133).

Özellikle de modernleşme süreciyle hız kazanan paranın gücüne güvenmek, eğlence hayatına düşkünlük, canlılara yönelik şiddet eğilimleri, hırsızlık, uyuşturucu madde kullanımı, rüşvet alıp verme, dinî yükümlülükleri layığıyla yerine getirememe, evlilik kurumunun tahrif edilmesi, yasak ilişkiler, aile kurumundaki yozlaşma gibi problemlerde 21. yüzyılda artış gözlemlenmektedir. Söz gelişi Orhan Pamuk hem modern hem de postmodern yazım tekniklerinden de faydalanarak oluşturduğu *Masumiyet Müzesi*'nde bu yönde modernizm eleştirisi üzerine yoğunlaşmıştır (Zariç, 2014: 46). Metinde aile ve evlilik kurumlarının çöküşü modernleşme sürecinde ahlâkî değerlerin itibarsızlaştırılmasıyla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. İstanbul'un zengin ailelerinden birinin oğlu olan ve Amerika'da eğitim gören Kemal Basmacı, modernlik meraklısı bir ailenin çocuğu olarak otuzlu yaşlarında Yeşil Çam filmlerini aratmayacak bir aşka tutulmuştur. Kemal, Füsün ile aralarında yaşananları modernlik ile ilişkilendirip aynı zamanda Doğu-Batı medeniyetleri ve kültürleri arasında bağlantı kurarak toplumsal normların dışındaki ilişkileri modernleşmek ile bağdaştırmıştır. Orhan Pamuk, Kemal'e evlenmeden önce cinsel birliktelik yaşamamanın bir cesaret işi ve modern bir eylem olduğunu savundurtarak modernleşme sürecinin Türkiye'de şekilcilikten ibaret kalan yanlış bir uygulamaya dönüştüğünü anlatmaya çalışmıştır. Orhan Pamuk, geleneksel hayatı itibarsızlaştırmaya dönüşen modernleşme sürecine yönelik bu gibi eleştirileriyle; modern çağda sağlam temeller üzerine kurulmayan evliliklere ve saf duyguların ötelendiği, cinselliğin ön plana çıktığı günümüzde kadının metalaştırılmasında göndermede bulunmuştur:

'Sibel beni ne kadar sevdiğini ve bana ne kadar güvendiğini gösterdi' dedim. 'Ama evlenmeden önce sevişmek fikri, hâlâ onu huzursuz ediyor... bunu anlamıyorum. Avrupa'da o kadar okumuş, ama senin kadar cesur ve modern değil...' (...) Modern olduğuna göre, evlenmeden önce erkekle yatmak ya da evlendiği gece bakire olmamak onun için yük olamazdı... (*Masumiyet Müzesi*: 61-62).

Teknolojik gelişmeler ve sosyal medya aracılığıyla hemen her şeyin görünür kılındığı postmodern çağın en önemli sorunlarından biri hâline gelen aile içi ilişkilerin yozlaşması, anlatıda boşanmalara neden olan yasak aşkla örneklendirilmeye

çalışılmıştır. *Masumiyet Müzesi*'nde zengin, Batılı görünümleriyle modern ve özgür yaşamak için evlilik kurumundan uzaklaşan bireylerin sergilemiş oldukları modern aile tablosu geleneksel normlardan oldukça farklıdır: “Evde annen, Bekir ve Fatma ile birlikte, bir otelde aile taklidi yapar gibi yaşıyorduk” (*Masumiyet Müzesi*: 105). Modernleşmenin, zenginliğin ve şaşaanın bir göstergesi olarak kabul edebileceğimiz, insanların bir arada yaşamasına gerek kalmayan pek çok odaya sahip evlerde, fastfood türü yiyeceklere olan eğilim de göz önüne alınırsa ailecek bir araya gelinen zamanlardan biri olarak sofranın de kaybolmaya başlaması, insanlar arası ilişkinin her geçen gün kopmaya devam ettiğini göstermektedir. Pamuk'un da ifade ettiği gibi aynı otelin çatısı altında yaşıyormuş hissi uyandıran mekânlarda sosyal medya ve teknolojik ürünler aracılığıyla birbirlerinin sohbetlerine ihtiyaç duymayan yeni nesiller için süreç hayata tutunamamanın çok daha ötesinde bir hâl alacak gibi gözükmektedir. Bu sebeple postmodern metinlerin pek çoğunda hayata anlam katan, insanlara tebessüm kaynağı olan aşk, sevgi, samimiyet gibi duyguların modern çağ sonrasında -uygarlaşma süreci olarak adlandırılan zaman diliminde- nasıl hızlı bir şekilde tüketildiği ve metalaştırıldığı *Dert Dinleme Uzmanı*'nda anlatılmaktadır:

Şimdilerde ortalıkta çeşit çeşit aşk bolluğundan geçilmezken hoş bu kadar sık âşık olup durmalara, evlenip boşanmalara da aşk denemez ya, o da başka tabii. Dünyada artık kızılar sarışınlarla, siyahlar beyazlarla, Müslümanlar Hristiyanlarla evlenip durmaktadırlar üstelik, kimin çocuğu hangi soyun çocuğu belli değilken hele, aşk ne demeye gelmekte sizce? (...) ‘Aşk ne demeye gelmekte sizce?’ sorusuna cevaben: ‘İşte bu demeye gelmekte A.nonim Ş.irketin K.amutayı’ (*Dert Dinleme Uzmanı*: 153).

Eski aşkların özlenmeye başlandığı günümüzde samimi duygulardan uzaklaştırılmış, çarçabuk tüketilen, resmî evrak üzerinde kalan evliliklerin de incelendiği *Dert Dinleme Uzmanı*'nda çağın sorunlarından biri hâline gelen resmi evlilik kurumunun ne denli sağlıklı bir uygulama olduğu sorgulanmıştır: “Kafa kâğıdı, evlilik cüzdanı mı merakımı darbe anayasalarımız gibi çöpe atıp yerimden fırladığımı hatırlamaktayım” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 74-75). Adalet Ağaoğlu resmi kayıtların bile anlamsızlaştığı günümüzde evlilik kurumundaki çözülme önlemenin tek çözüm yolu olarak; aşkın gücünü tekrar keşfetmekte görmüştür:

Bütün aykırılıkların altından temiz havaların verdiği enerjiyle kalkacağız çünkü, herkes için, bütün canlılar için daha temiz, çok daha güzel günler olsun, mis gibi kokulara yönelinsin, daha güzel zamanlara gibi duyarlılıklar içindeyiz. Hızla yaklaşmakta olan toplumsal depresyon felaketini önleyeceğiz. (Şuân'da önleyemediğimiz ve kurbanı olduğumuz ortada) Şikâyet, şikâyet. Dert ve dertler gırla... Ama sevda sarhoşluğuma devam edersem: Kırıldayız (*Dert Dinleme Uzmanı*: 241).

İnsanların birbirine en yakın olduğu, samimiyetin, mutluluğun merkezi olan evlerin içine kadar uzanan ahlâkî yozlaşma öncelikle çalışma alanlarında başlamıştır. Söz gelişi *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda buzdolabı fabrikasında çalışanların herhangi bir şey çalıp çalmadıklarını kontrol etmek için Bay İzak, işçilerin üstlerini her iş çıkışında aratır. Anlatıdaki bu örnek modern dönemde çalışma koşullarının zorluğunu, iş ahlâkının bozulduğunu, ahlâkî yönden tam bir kısır döngü içinde bulunulduğunu ve insanların kapital sistemler içinde onur kırıcı eylemlere başvurmaya başladıklarını gösterir: “İçeriden para çalıp çalmadıklarını anlamak için iş çıkışlarında işçilerin üstlerini aramaktadır” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 63).

Geleneksel değerlerin yeniden hatırlanmasının öncelendiği post-seküler dönemde, modern ve geleneksel yaşam tarzlarının harmanlanması sonucunda daha iyi bir şekilde yaşanılabilir yeni bir dünya tasarlanmıştır. Dilek Çelik’in de belirttiği gibi aile kurumundan, ekonomik, siyasî sistemlere varıncaya kadar aklın ve paranın önceliğindeki toplumlarda çürümüşlük çoğu kez modernistlerin iktidar duygusunun erdemsizliğe varan boyutuna örnek teşkil etmektedir: “Sistem tarafından kurgulanmış hazlar peşinde koşan modern insan, içindeki doğallıkları, mutlulukları, erdemleri ertelemeye, hayatını görevleri için hızlı bir şekilde yaşamaya başlamıştır” (Çelik, 2005: 123). Söz gelişi *Puslu Kıtalar Atlası*’nda dünyayı bir güç malzemesi olarak gören Ebrehe planlarını gerçekleştirmeden dilenciler kethüdası Hinzıryedi tarafından öldürülür (*Puslu Kıtalar Atlası*: 217). Alâattin Karaca, Ebrehe’nin ölümünü şu şekilde yorumlamıştır: “Ebrehe yaşamı boyunca bu kara paranın, sonsuz gücün peşinde koşmuş, bilgiyi ve bilimi bu yolda kullanarak doğayı, yaşamın akışını ve kurallarını değiştirmek istemiştir” (Karaca, 2005: 106).

Modernizmin materyalist bilim anlayışı metafizik, mistik ve dinî öğeleri ötelirken maddeciliği ön plana çıkarmıştır. Böylesi bir ortamda ise bireysel duygular bile maddî olanın esiri hâline gelerek hemen her sahada ahlâkî sorunları tetiklemiştir. Söz gelişi *Puslu Kıtalar Atlası*’nda modern çağda bireylerin arzuladıkları zengin ve makam sahibi olma isteği gibi dünyevî hırslarına yenik düşen kişiler eleştirilmiştir:

Seni yakından incelemek istedim. Böylece güçsüzlüğün ve silikliğin ne olduğunu öğrenme fırsatı buldum. Aynı zamanda gücün ve her türlü iktidar duygusunun da ne kadar büyük bir erdemsizlik olduğunu da bu sayede gördüm (*Puslu Kıtalar Atlası*: 216).

Geleneksel değerlerden uzaklaşılan, maddeciliğin, ahlâkî değerler yerine yasaların ön plana çıktığı modern süreçte maddî kalkınma yaşam standartlarını yükseltmiştir. Fakat üretilen her şeye sahip olma isteği Özyurt'un da belirttiği gibi bireysel ve toplumsal yozlaşmayı da her geçen gün artırmaktadır: “Ahlâk kurallarının yerini piyasa ekonomisinin değerleri ve insan haklarına kaynaklık eden evrensel etik değerler almıştır” (Özyurt, 2007: 124). Özellikle de geliri yükselen kişinin para endeksli dünyasında, modernizmin vaatlerinden uzaklaşılarak eşitsizliklerin olduğundan çok daha fazla arttığı ortadadır. Söz gelişi Hasan Ali Toptaş'ın *Bin Hüzünlü Haz*'da ifade ettiği gibi küresel kapitalizmin yol açtığı maddî hırsların, insanlığın ölümüyle sonuçlanan olumsuz bir sürece neden olduğu görülmektedir:

Kötüler de zenginliğin zirvesine tırmanıp paranın satın alabileceği en görkemli hayatı yaşamaya, akılları estikçe doğup büyüdükları gecekondulu mahallelerini ziyaret edip orada yaşayan yoksullara paket paket hediyeler dağıtmaya ya da eğri bükü sokaklardan ya da yağ gibi akan uzun kuyruklu otomobillerinin peşine takılan, üstü başı jant parıltılarına boyanmış çocukların gök sümküklü yüzlerine doğru, âdeta günah çıkartırcasına demet demet para savurmaya başlıyorlar (*Bin Hüzünlü Haz*: 14).

Toplumsal ve bireysel yozlaşmanın yoğun bir şekilde anlatıldığı *Bin Hüzünlü Haz*'da hemen her gün cinayetlerin işlendiği, insanların hissizleştiği, çürümüş bir şehirde anlatı kişisi Alâattin'in huzursuzluğuna yer verilmiştir: “Ben bir köşede taksiden inip yavaş yavaş akşam karanlığına gömülen kustumuk lekeleriyle dolu taş döşeli sokaklara girdiğimde, sağda solda insanın yüreğini sızlatan hazin şarkılar çalınıyor” (*Bin Hüzünlü Haz*: 37). Bu sokaklarda insanlar o kadar yozlaşmışlardır ki mutluluk, üzüntü ve acıma duygularını unutmuşlardır. Anlatıcı onların bu ruh hâlini “Sokakta yürüyen insanların köpekleşen yanları” (*Bin Hüzünlü Haz*: 39) olarak ifade eder. Özellikle de alkol ve uyuşturucu gibi modern dünyanın gizli tehlikeleri arasında bulunan maddelerin her yönden insanları duyarsızlaştırdığına dikkat çekilmiştir:

Cam kase Sevda'nın ısrarlarıyla salona doğru Meto'nun ellerinde yola çıktı. Kahrolmuş bedenler, mahvolmuş bedenler, mahvolmuş benlikler, yok olmaya yüz tutmuş ruhlar ancak ve ancak böyle tedavi edilebiliyordu. Kaçarak, gerçekleri görmeyerek, gönülleri kitleyerek, ruhlarına tuz serperek (*Fındık Sekiz*: 48).

Modernizmin tükenmişlik sendromuna yol açan tek-tipleştirici bakış açısına karşı farklı toplumsal rollerin, çoğul kişiliklerin ve parçalanmış hayatların meydana getirildiği postmodern süreçte, seçicilikten uzaklaştırıcı ‘ne olursa gider’ anlayışı son zamanlarda hem aile kurumunda hem de bireysel tercihlerde modernizme göre tahrif gücü daha yüksek pek çok soruna yol açmaya başlamıştır. Yani modernizm sonrasında ortaya çıkan ‘tüketiğin kadar varsın’ ilkesi günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bu

sebeple ‘ne olursa gider’ anlayışının yol açtığı postmodern tüketim kültüründe sigara, alkol, uyuşturucu madde kullanımının hızla çoğalması aynı zamanda şiddet eğilimlerine ve ölüm oranlarındaki artışa da sebep olmaktadır:

Ölüm! Böyle olmalıydı! Yıllarca emek vererek kazanılmış arkadaşlıklar böyle solmalıydı. Sistemin nabzına göre manşet atan basın kuruluşlarından bazıları olayı şöyle duyurdular: ‘Gençlerimiz zehirleniyor’ ya da ‘Bir genç, eroinden feci şekilde can verdi.’ Gençlik dergilerinde bu konu diğer uyuşturucu konularının içinde yer aldı (*Fındık Sekiz*: 70-71).

Modern çağın yol açtığı tahribatın çok daha yoğun bir şekilde hissedildiği 21. yüzyılda yaşanan tüm olumsuz gelişmelerin dünyayı suç bataklığına dönüştürmeye başladığını ifade etmek mümkündür. Hasan Ali Toptaş bu değişimi şöyle eleştirmiştir: “Herkesin gırtlığına kadar suça gömüldüğü ve orta yere fırlayan bazı çığırtganların da, yeni bir şey keşfetmesine işaret parmaklarını zamanın burnuna dayayıp ‘Suç çağı, suç çağı!’ diye haykırıp durdukları bir dünyada bütün bunlar olağanmış gibi, çevremde cirit atan melekler de benim şaşırışılığıma şaşırıyorlar o sırada” (*Bin Hüzünlü Haz*: 8-9). Böylesi kaotik bir ortamda uzak mesafeleri ve zaman aşımını ortadan kaldırarak hemen her şeyi görünür kılan televizyon gibi iletişim araçlarının etkisiyle modern dünyanın, insanları umutsuzluğa sürükleyen bir kâbus yeri hâline gelmesini Kafkaesk bir bakış açısıyla yorumlayan Hasan Ali Toptaş bu durumu *Bin Hüzünlü Haz*’da şöyle eleştirmektedir:

Tabii bu denli kusursuz cinayetleri ancak meleklerin işleyebileceğini düşünüp gitgide umutsuzluğa kapılıyorum. (...) Parçalanmış cesetlerin ortasında bırakıp olanca yenilmişliğimle sokak ar boy nca salaşklarla larla larlacayıp dere de yara y r lana k n revan iç nde boynu bükük bir ha deve evet eve dönüyorum sonra; asansör bozuxsa saatlerce döne döne merdiven basamaklarını tırmanıyor, kapıdan neredeyse bir gölge sessizliğiyle giriyor, başka bir insanın düşünde yaşıyormuşum gibi varıp televizyonun karşısındaki koltuğa çöküyor ve haber programlarını açıp tıpkı bir ayran budalası gibi, hayran hayran kanlı cinayet görüntülerini seyrediyorum... (*Bin Hüzünlü Haz*: 11).

Özellikle de modern teknolojinin bir üretimi olan televizyonlarda bir taraftan hemen her gün bu gibi cinayet haberleri yayınlanırken diğer taraftan insanların daha konu üzerinde düşünmesine imkân tanımadan sürekli kapitalizme hizmet eden reklamların yayına girmesi oldukça acıdır. Bu sebeple Hasan Ali Toptaş modernizmin insanları duyarsızlaştırmaya başlamasını ve onun bir ürünü olan kapitalizmi eleştirmiştir. *Bin Hüzünlü Haz*’da modern bir şehir görünümündeki labirent mekânlardaki çürümüşlük ise insanların zevklerine olan düşkünlükle ve pornografiyle birlikte işlenmiştir. Teknolojinin her geçen gün ilerlediği, cinayetlerin arttığı, doyumsuzluğun, bencilliğin ve mutsuzluğun had safhaya yükseldiği günümüzde tüm bu

keşmekeşten uzaklaşmak isteyen Alâattin, kaybettiği kimliğini bulmak için şehrin alkol kokulu, karanlık izbe sokaklarından birine giderek kendi suçsuzluğunu fark edip ruhsal bir arınma yaşayacağını düşünmektedir:

Beni en çok suçtan arınmışlığım tedirgin ediyor. Uzunca bir süredir, ruhumun derinliklerinde bütün şiddetiyle hissediyorum bunu. Kimi zaman, şöyle adamakıllı kirlenip de kim olduğumu arılayayım diye kendimi pervasızca şu şehrin alkol kokulu karanlığına vuruyor, hangi köşede bir üçkağıtçı bulur, hangi sokakta bir serseri görür ya da nerede bir ayyaşa rastlarsam hemen arkadaş oluyor, sonra onlarla birlikte hayatın el değmemiş noktalarına doğru yürüyüp kimliklerinin çirkinlik adını verdiği birtakım şeylerin içinde yüzüyor, renk renk ışıklarla süslü çamur deryalarına batıp çıkıyor, postu batakhanelerin baş köşesine serip yıllarca kalıyor ve bütün bunlar olup biterken, dünya insanoğlunun işleyebileceği ne kadar suç varsa hepsini kocaman bir mıknaş gibi varlığında toplamak istiyorum ama, bunu bir türlü başaramıyorum. Bin bir hevesle peşlerine takıldığım tilki suratlı üçkağıtçılar, pörtlek yüzlü ayyaşlar ya da kararsız bir rüzgar gibi beni oradan oraya sürükleyen düşük çeneli serseriler, herhangi bir suçun eşğine yaklaştığımız sırada birdenbire meleğe dönüşüyorlar. (...) Onların meleğe dönüşmüşlüğüne geçip de ben işte o zaman suça ulaşamıyorum bir türlü (*Bin Hüzünlü Haz*: 7-8).

Şehrin ve insanların tüm bu çürümüşlüğüne rağmen Alâattin ne kadar uğraşsa da suça bulaşamamıştır: “Suçtan arınmışlığından tedirgin olacak kadar suçsuz birisi”dir (*Bin Hüzünlü Haz*: 48). Alâattin bu kadar suçun içinde suçsuzluğuyla pek çok kişiye yabancılaşsa da varlığını kendinde keşfetmek için çıktığı yolculukta başarısız olmuştur:

Üstelik, bir yandan suça ulaşamamış eksik bir ruhun ağırlığı altında sefil bir fare gibi ezilirken, biryandan da hiç görmediğim melek kanatlarının hisırtıları arasında gitgide boğuluyormuşum hissine kapılıp fena hâlde telaşlanıyorum. İçimin bir köşesinden diğer köşesine, çılgınlar gibi palas pandiras koşuyorum sözgelimi, uçuyorum kendimle karşılaşıp kendime tutunabilir miyim diye, savruluyorum, canımı dişime takıp kalkıyorum ve yeniden, yeniden yeniden yıkılıyorum (*Bin Hüzünlü Haz*: 8).

Pek çok imkân sunmasına rağmen suç oranının yoğun olduğu modern şehirlerde insanlar arası güvenin, mahremiyetin ve samimiyyetin çok daha yoğun bir şekilde çürümeye başladığını ifade etmek mümkündür. *Fındık Sekiz*’de bu çürüyüş şöyle eleştirilmiştir: “Tiner çekmekten kendilerini kaybetmiş çocuklar ara sokaklara dalıp bir kediden tiner istiyorlar, kedi çocukların isteğini kabul etmeyince çocuklar kediye yalvarıyorlar, ‘N’ olursun kaç para istersen getirelim, yeter ki bir şişe tiner ver!” (*Fındık Sekiz*: 84). Özellikle de büyük risklerle yüz yüze kalınan kalabalık ve kaotik mekânlar hâline gelen metropollerde yaşamak zorunluluğu -çoğu kez kırsal kesimlerdeki işsizlik ve maddî kaygılar sebebiyle- bireyleri yeni değer arayışlarına yöneltmiştir. Söz gelişi sanayileşme sonrasında yaşanan çevre kirliliğinin ve ahlâkî kirlenmenin/çözülmenin Çiçektepe gecekondu mahallesinde yaşayanların sorunlarıyla anlatılmaya çalışılan *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda pek çok kişi yanlış şehirleşmenin kurbanı olmuştur.

Sanayileşme sonrasında yaşanan çevre kirliliği mahallede hastalıklara sebep olurken ahlâkî kirlenmenin kişiler üzerinde çok ciddi boyutlara ulaşması modernleşme sürecinde yaşanan olumsuzluklara örnek gösterilebilir. Özellikle de anlatıdaki başkarakter Berci Kız'daki değişim Şerefnur Atık'in de belirttiği gibi modern dünya kuralları karşısında yenik düşen bireyin sorunlarını örneklendirmesi açısından önemlidir: “Eserin adında da geçen saf, temiz ‘Berci Kız’ın, ‘Kristin’ olarak adlandırılan bir fahişeye dönüşmesi ise, anlatının insanda gerçekleşen ahlâkî çözülme ile ilgili olan boyutuna örnek teşkil eder” (Şerefnur Atık: 161). Bu durum aynı zamanda modern dünyanın ötekileştirdiği bireye somut bir örnektir. Çünkü modern hayata ayak uydurmaya çalışırken masumiyetini kaybeden Berci Kristin tüm gecekondu mahallelerinde yaşamak zorunda olan diğer kahramanlar gibi hayat mücadelesini kaybedenlerden sadece biridir. Düşünmenin gücünü tek gerçek kabul eden modernizm bir süre sonra bilgi merkezli düşünme sistemine yönelmiştir. Bu sebeple modern evrede zihni pek çok bilgiyle doldurulan bireylerin günlük olayları yorumlamalarına imkân verilmediği, özellikle de hislerin ve duyguların ötelendiği görülmektedir. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da modern çağ sonrasında salt aklın bireye sunduğu güçle toplumu belli kalıplara göre inşa etmenin mümkün olamayacağı postmodern metinlerde toplumsal ve bireysel çözülüşle, çürümeyle anlatılmıştır:

İşte, görünüşte, toplumsal eylemi geliştirmek, ileriye götürmek için salt akılla bulunduğu sanılan ve her çeşit eylem için kaçınılmaz ilkeler olarak ortaya atılan bu temel davranışlarda bile, kişinin ve çürümüş toplumun değiştirmek istemedikleri öz varlıklarını bilinçsizce koruma isteminin gizli baskılarını arayacaksınız! Bilimsel bir kuşkuyla önce bütün zaafılarını çekinmeden ortaya atacaksın! Olmadık bir yerde ortaya çıkmalarını önleyecek ve toplumsal eylemdeki ortaklarını umutsuzluğa düşürmekten böylece kurtulacaksınız (*Tutunamayanlar*: 94).

Yazdıklarıyla toplumu aydınlatmayı arzulayan Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*'da olduğu gibi 1970'li yıllarda toplumu kangren gibi saran sorunları, *Tehlikeli Oyunlar*'da da açık bir şekilde insanlığın ölümünü ilân ederek anlatmaktadır. Böylelikle modernizmin dünyayı nasıl yaşanılmaz bir yer hâline getirdiği ifade edilmiştir:

Nihayet insanlıkta öldü. Haber aldığımıza göre, uzun zamandır amansız bir hastalıkla pençelesen insanlık, dün hayata gözlerini yummuştur. (...) Bu nedenle gazetelerinde, ‘İnsanlık öldü mü?’ ya da ‘İnsanlık ölür mü?’ biçiminde büyük başlıklar yayımlamakla yetinmişlerdir. (...) Evet, insanlık artık aramızda yok. İnsanlıktan uzun süredir ümidini kesenler ya da hayatlarında insanlığın hiç farkında olmayanlar bu haberi yadırgamamışlardır (*Tehlikeli Oyunlar*: 255).

Oğuz Atay'a göre insanlığın ölümünde savaşların ve topluma yabancılaşarak yalnız yaşamaya başlamanın büyük etkisi vardır (*Tehlikeli Oyunlar*: 256). Çünkü

insanların ihtiyaçlarına yönelmeyen modern sistemlerde karmaşa ve kaotik ortamlar meydana getirerek varlık mücadelesine giren bireyler için bencillik oldukça doğal bir durum hâline gelmeye başlamıştır: “Kendime engel olamıyorum: yanımda sıcak bir varlık bulunca bencil oluyorum. İnsan, sevdiğini üzme pahasına ondan yararlanmaya çalışıyor. Bu arada benim gibi aşağılık durumlara düşer. Çünkü neden? Çünkü yalnızlık ve karanlık onu vahşileştiriyor” (*Tehlikeli Oyunlar*: 258-259). Dolayısıyla kültürel ikilem, suç oranındaki artış, duyarsızlaşma, idealsizleşme, eğlence hayatına ve anlık isteklere, uyuşturucu, alkol gibi maddelere düşkünlük, aile kurumunun yozlaşması gibi pek çok sorun zamanla modernitenin aşınmaya başladığını açıkça göstermektedir. Söz gelişi *Fındık Sekiz*’de Fahri Baba bu durumu şöyle eleştirmektedir:

‘Hepiniz beyazın tutsağı olmuşsunuz. Zehirleniyorsunuz, ölüyorsunuz!’

Kimse aldırma, haz ön planda koşturur. Meto’nun eski korkutucu sözcükleri olmadığından, söylenenler bir esinti, kuru bir yaprağı yerden kaldırmayan yaşlı bir rüzgâr gibidir (*Fındık Sekiz*: 65).

Neticede akıllı merkeze olarak daha çok mutluluk, huzur, özgürlük, güç için programlanmış hayatlara öncelik tanıyan aydınlanma projesiyle, topluluk hâlinde yaşama ön görülmüş ve bunun kurallarının da nasıl olması gerektiği öğretilmiştir. Fakat topluma yönelik her türlü sistem önerisinin zamanla bireyin özgürlüğünü kısıtladığını düşünen postmodernistler, tüm sistemlere ve düzenlere karşı çıkmışlardır. Bu sebeple postmodern anlatılarda, toplumsal normlarda ve bireylerde gözlemlenen yozlaşma, kültürel bunalım gibi temalar modernleşme çalışmalarıyla ilişkilendirilerek ahlâkî, sosyal, ekonomik ve siyasî anlamda ele alınmıştır. Çünkü modernleşme sonrasında toplumların görüntüsü, sınıf çıkarlarının bir savaş alanına dönüştüğü yaşanamayan alanlar hâlinde. Özellikle de toplumsal çürümenin nedenlerinden sayılabilecek olan ekonomik kaygıların ve kent soylu yaşama biçiminin yırtıcılığına, milyonlarca insanı sömürüp tüketişine, yokluğa sevk edişine yönelik başkaldırıları postmodern anlatıların pek çoğunda rastlamak mümkündür.

Programlanmış hayatların öngörülerine göre yaşamının vermiş olduğu ağırlık nedeniyle günümüzde karakter aşınmasına zemin hazırlayan olaylar ve durumlar hayatı çekilmez hâle getirmiştir. Bu sebeple pek çok şeye sessiz kalarak seyretmek zorunda kalan postmodern çağın silik özneleri için bazen narsisizme varan boyutuyla duyarsızlaşma, yabancılaşma, kültürel ve ahlâkî kuralların dışına çıkma arzusu bireysel var oluş mücadelesinde tek yol olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Teknolojik

ürünlerin de bu sessizliği pekiştirdiğini ifade etmek mümkündür. Özel yaşam ve kamusal hayat arasındaki ikilem sebebiyle ortaya çıkan dengesizliklerin yol açtığı sorunlar ise ahlâkî çürümenin bir diğer boyutudur. Söz gelişi *Dert Dinleme Uzmanı*'nda insanların modernlikle birlikte kamusal hayatın içinde etrafında olan bitenleri yaşayan değil de seyreden yığınlar hâline gelmeleri, özel hayatlarına çekilerek burada tutsak gibi yaşamalarına neden olmaları şöyle eleştirilmiştir: "... Karnı tok, sırtı pek resmi makamların kokuşup bozuluşuna ne demeli? Yüzlerine karşı içimden: 'böyle gelmiş, böyle gider...' deyip çıkmışımdır" (*Dert Dinleme Uzmanı*: 134).

Sessizliğin ardına gizlenerek hayatın çok daha yavaş aktığı yerlere ihtiyaç duyan postmodernistler, yozlaşan bir toplumdaki tüketim çılgınlığının insanları da tüketmekte olduğunu düşünmektedirler. Alkol, uyuşturucu bağımlılığı, ahlâkî yozlaşma, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin samimiyetsizliği anlatı kişilerinin bunalımlarıyla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Postmodernistler özellikle de medeniyetin, modern hayatın bir göstergesi olarak kabul edilmeye başlanan evlerin dekorasyonuna, konforuna özen gösterilmesine rağmen insanlar tarafından neden bu kadar ruhsuz mekânlar hâline dönüştürüldüklerini sorgulayarak ve dikkat çekerek modern çağın ürettiği tüm yeniliklere kuşkuyla yaklaşmayı önermişlerdir. Kamusal alanların ve komşuluk ilişkilerinin yok olmaya başladığı apartmanların, yaşanan mekânlar olmaktan çıkıp insanları birbirine yabancılaştıran labirent binalara dönüşmesi ise kişilerin ruh dünyalarına çekilmelerine neden olmuştur. Bu sebeple postmodernistler kamusal kurallar ve programlar yerine insanları kişisel özelliklerine göre değerlendirmek gerektiğini düşünürler. Böylelikle düşünce yoluyla kitleleri edilgenleştirerek geleneksel yaşantısından uzaklaştıran kamusal kültürün sonunun geldiğini, insanların medeniyetten kopmaya başladıklarını, özel yaşamlara ve ötekileştirilen insanlara yani sessiz çoğunluklara önem verilmesi gerekliliğini ifade etmeye çalışırlar.

3.2.7. Kent Hayatının Hayal Kırıklığına ve Mimariye Yönelik Eleştiriler

"Modernizmin, insanı doğduğu yerden doyduğu yere doğru sevkeden bir güzargahı dayatması yuva kavramının yerini daha sunî bir mekân algısının doldurmasına sebep olur" (Yılmaz, 2013: 69).

Modernleşmenin bir göstergesi olan şehirleşmeyle birlikte psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasî anlamda pek çok değişim yaşanmıştır. Bauman'ın da ifade ettiği gibi modernleşme süreciyle, şehirleşme süreci arasında bağlantı çoğu kez yanlış

anlaşılmalara neden olmuştur: “Bütün kent yaşamı modern değildir, fakat bütün modern yaşam kent yaşamıdır. Çünkü yaşamın modernleşmesi demek, kent yaşamına daha fazla benzemesi demektir” (Bauman, 2001: 169). Söz gelişi yoğun zihinsel faaliyetlerde bulunma, yorucu hayat koşulları, gürültü, kalabalık, toplu yaşama kuralları çerçevesinde konumlandırılmış bir yaşam sürdürme, ısıltılı şehirlerde ve lüks evlerde yaşama isteği, tüketim kültürünün bireyi esaret altına alışı, tüm ihtiyaçlara ulaşma ve cevap verme arzusu bir taraftan insan ruhunu beslerken diğer taraftan onu hızlı bir şekilde çürüten değişimlere kaynaklık etmiştir. Özellikle de şehir yaşamına ayak uydurabilmek için mekân ve zaman sınırlandırmalarının dışına çıkıp arzuladıklarını -yoğun trafik, kalabalık, kameralarla sürekli gözetlenme, güvensizlik gibi nedenlerle- gerçekleştiremeyince sürekli kendini sınırlandırmak ya da kontrol etmek zorunda kalan bireyler için endüstriyel kent hayatı çok daha derin sorunlara yol açmıştır. Zamanla bütün bu olumsuz koşullara karşı kendini korumak isteyen, etrafındakilerle arasında herhangi bir duygu bağı kalmayan modern birey için artık ‘a-sosyallik’ ve ‘anomi’ (özel yabancılaşma) kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bu sebeple postmodernizmin modernizme yönelik eleştirisi ilk başlarda mimaride kendini göstermiştir. Modern hayatın tüm sorunları bütün yaşamı kuşattığı için postmodern anlatılarda ona yönelik ilk ciddi eleştiriler sosyal hayatta özellikle de mimaride olmuştur.

Postmodernistler modern evrenin sorunlarıyla başa çıkmak için insanların ruhunu besleyen mekânların oluşturulması gerekliliğine dikkat çekerler. Cevat Özyurt’a göre,

‘Dakiklik’, ‘hesaplanabilirlik’ ve ‘tamlik’ kentsel varoluş tarzının karmaşıklığının ve yaygınlığının zorla kabul ettirdiği fenomenlerdir. Bunlar para ekonomisi ve zihinselliğin özelliği olduğu kadar, yaşam tarzını içerden belirlemeye çalışan içgüdüsel güçlerin ve itkilerin devre dışı bırakılmasına da yarar. Tamlik, hesaplanabilirlik ve dakiklik, bir yandan kentsel yaşamı gayri şahsi hâle getirirken, öte yandan yeni bir kentli kişilik de ortaya çıkarır: Bezgin (Blase) (Özyurt, 2007: 114).

Modernizm ile birlikte insanın aleyhinde bir düzen oluşturulduğunu düşünen postmodernistler, büyük şehirlere göçün, insanların evlerinden, ata diyarlarından uzaklaşmalarına ve yabancı kalabalıklar içinde ötekileşmelerine neden olduğunu ifade ederler: “Modern yaşam, insanı yuvasından kopararak göçebe ve günübirlik bir algıyla bağlandığı mekânda tanımaktan ziyade tanımlamak ihtiyacıyla baş başa bırakır” (Yılmaz, 2013: 73). İnsanların hem fiziksel hem de ruhsal oluşumlarını etkileyen mekânlar -çoğu kez en çok huzur duyulan yer olarak ev- bireyin kimliğiyle ilişkilendirilebileceği için ruhsal varlık mekânı olarak düşünülebilir. Bu sebeple modern

şehirler, sunduğu imkânlarla insanların en yoğun yaşadıkları yerler olmanın yanı sıra insanî değerlerdeki değişimin etkisiyle bireylerin kendilerini güvensiz hissettikleri, yabancılaştıkları, huzursuz ve tehlikeli mekânlar hâline gelmiştir.

Modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan kapital sistemde teknolojiadaki ilerlemelerin de etkisiyle farklı yaşam şekillerini bir arada barındıran şehirler, önemli bir ivme kazanarak pek çok kültürel dönüşüme zemin hazırlamıştır. Modernleşmenin ardından insanların yeni yaşam pratiklerinin etkisiyle şehirlerin sayısı zaman içinde artmış; şehirler tarihî, kültürel, ekonomik ve siyasî pek çok yeniliğin merkezi olmuşlardır. Akçalı'nın da belirttiği üzere “Kapitalizmin gelişim sürecinde, mekânın kendisi metalaşmış ve sermaye birikim süreçleri açısından yaşamsal bir önem kazanmıştır” (Akçalı, 2013: 81). Böylelikle üretim ve tüketim anlayışının değişmesi sonucu ortaya çıkan metalaşma sürecinin hemen her alanda etkisini göstermiş olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle de şehirlerin büyüme gerçekliğinin ve konforunun peşinden sürüklenen birey(ler) açısından modern çağın kurallarının meydana getirdiği huzursuzluğa sebep olan ortamlar zamanla hayatı kaçınılmaz bir hâle getirmiştir. Meselâ Orhan Pamuk modern şehirlerin sorunlarına şöyle dikkat çeker: “Kalabalık şehirlerin kirli sokaklarında, bir türlü çekidüzen verilemeyen çamurlu meydanlarında, milyonlarca sefil, başkalarının çevresinde bir mutsuzluk halesi taşır gibi taşıdıkları kendi hikâyeleriyle uykuda gezerler gibi hüznle gezinecekler” (*Kara Kitap*: 158). Toplumların aynası olan şehirlerin dış görünüşünün aldatıcı ihtişamıyla gözlerinden sevinç yerine keder okunan yalnız öznelere mutsuz bakışlarına *Kara Kitap*'ta şöyle dikkat çekilmiştir:

İstanbul'u sokak sokak gezerken karmakarışık kaldırımlarda, çamurlu dükkân önlerinde yürürken, vatandaş yüzlerindeki kederi seyrederken seni nerede bulabilirim diye eski yazılarını okurken, dehşetle sezdiğim bir duyguya benziyordu bu lanet olası huzur (*Kara Kitap*: 374).

1990'lı yıllara kadar yaşantısı toprağa dayalı bir toplum olan Türkiye'de kentli oranındaki artış mekanikleşmeye, huzursuzluğa ve kimliksizliğe de sebep olmuştur. Bu bağlamda pragmatizmin esas alındığı şehirleşme sürecinde her geçen gün artan göçlere cevap verebilmek için inşa edilen apartmanlar toplu yaşam alanları sunmakla birlikte yaşanan toplumsal yozlaşmanın da etkisiyle zamanla insanların birbirini tanımaz hâle geldiği labirent mekânlara dönüşmüştür. Bu sebeple apartmanlaşma kültürüne karşı çıkan postmodernistler anlatıların pek çoğunda bu soruna yer vermişlerdir. *Kara Kitap*'ta başlangıçta apartmanların hemen her konuda cazip yaşam alanları şekline

dönüşmesine rağmen günümüzde artan yoğunluğuyla insanlara yaşam alanı bırakmayan, doğal yaşama zarar veren tüketim kültürünün birer aracı hâline gelmiş olduğu şöyle ifade edilmektedir:

Apartmanlarda yaşayanların tiksinti ve mutsuzlukla, ‘aralık’ ya da ‘karanlık’ (diğer İstanbulluların dediği gibi aydınlık değil) demeye başladıkları yeni yer, kuyudan önce apartman aralığı da değildi, karanlıkta, çünkü apartman ilk yapıldığında iki yanında boş arsalar vardı, sonraları bütün sokağın kirli bir duvar gibi kaplayan çirkin apartmanlardan biri değil. Yandaki boş arsa, bir gün bir inşaatçıya satılınca, apartmanın camiye ve tramvay yoluna, kız lisesine, Âlaattin’in dükkânına ve bitişikteki kuyuya batan mutfak pencereleri, ince uzun ve içerlek koridorun pencereleri ve her katta başka amaçlarla kullanılan küçük odanın (sandık odası, hizmetçi odası, çocuğun odası, fakir misafirin odası, ütü odası, uzak akraba teyzenin odası) pencereleri yanda bitişik nizam yapılan yüksek apartmanın üç metre uzaktaki yeni pencerelerine bakmaya başladı (*Kara Kitap*: 204-205).

Üç Anlatı’da ise yapılan her yeni inşaatın vermiş olduğu tahribat şöyle eleştirilmektedir:

Hilmi Yavuz’un oturduğu apartmanın hemen karşısındaki devasa otel inşaatı dolayımında somutlanıyor. Yüz katlı olacağı belirtilen bu otelin inşaatı, beş yıldan beri süregidiyor. İnşaatın kalkan toz ve toprak, bugün Hilmi Yavuz’un, otelin tastamam karşısında bulunan dairesine doluyor. Şunu da sırası gelmişken belirtelim ki, Hilmi Yavuz’un yatalak bir annesi var. Hilmi Yavuz her akşam yatmadan önce annesinin üzerindeki tozu temizlemeye çalışmaktadır. Ama olmuyor, -nafile! Ne kadar temizlerse temizlesin, annesinin üzerindeki toz tabakası günden güne kalınlaşıyor. Yatalak annesi toza, otel inşaatından gelen toza gömülüyor gitgide. (...) Otel inşaatı *imiş gibi* gösterilerek, ama otele filan hiç ilişkisi olmayan bir kuyu kazılıyor. Bütün kendi, bu tozlaşmaya yüz tutmuş yatalakları; bir gözü kör ve bir ayağı aksak kapıcıları (‘Niyazimodolar diye yazıyor bu anlatısında’); yüzü şark çıbanlı süpürge satıcılarını; mavi sütyenleri, kırmızı jartiyerleri ve siyah çoraplarıyla dolaşan travestileri; ‘Gılayöller ve pezevenkleri’; otel ayılarını; Hikmet Benolları; fırça saçlı, papyonlu ve sanki yaşamıyormuş gibi duran yorgun ruhlu krupiyerleri; kitap kurtlarını; umutsuz ve daima tedirgin entellektüelleri; her birinden birer Kafka çıkarılabilecek olan suskun banka memurlarını; parkeleri ve dokunsan yıkılacak anıtları; kirli denizleri; sümüklü çocukları; divane haneleri; yalıları; erguvanları ve yazlar ile ve ... daha ilâhiri, bütün kenti içine alacak bir kuyu! Bu kuyu-kent! (...) *Otel bahane, bu kuyuyu bulmak istiyorlar* (diye yazıyor Hilmi Yavuz bu anlatısında) (*Üç Anlatı*: 155-156).

Aydınlanma Hareketi sonrasında teknolojinin sunmuş olduğu imkânlarla oluşturulan apartmanların pek çoğundaki huzursuz ortam, son yıllarda giderek artmıştır. Modernleşmeyle birlikte geniş ailelerin yerine çekirdek ailelerin önem kazanmasına; hatta aile kavramının zayıflamasına kadar giden bir sürece girilmiştir. Bu bağlamda bireyselliği ön plana çıkardığı için çekirdek ailelerin Türk geleneksel aile yapısına uygun olmadığını belirtebiliriz.

Modern zamanların hız çağında bireyselleşmenin, bencilleşmenin hız kazanmasıyla ise eşler, anneler-babalar ve akraba ilişkilerindeki kopukluk günümüzde huzurevleri, yetimhaneler gibi kuruluşların her geçen gün artmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle de artan oda sayıları, herkesin kendine ait bir yaşam alanı oluşturma isteği,

telefon, televizyon, bilgisayar gibi araçların taşınabilir hâle gelmesi, yanı başındaki insanlarla iletişim kurmak yerine çekilmiş olduğu ayrı odasında mutluluğu sosyal medyada arayan çağın silk öznelere için apartmanlaşma kültürü; lüks düşkünlüğü tek kişilik mutsuz, duyarsız ve bir o kadar da bencil yaşamlara zemin hazırlamıştır. Modern çağda mutlak gücün elinde olduğunu düşünen bireylerin, kendi elleriyle inşa ettikleri dünyada yalnızlıktan şikâyet etmeleri ise oldukça absürttür. Hayatın hemen her alanında insan ilişkilerinin zayıflayarak kopma noktasına geldiği günümüzde ailelerdeki parçalanmaların bu denli artışında tek kişilik yaşamların tercihinin büyük payı vardır. Evlilik, sıkı aile bağları, millet, dostluk gibi birlikteliklerden/bağılıklardan uzak duran postmodern özne daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelir. Çünkü o tüm mahiyetini kaybederek duygularını yaşayamayan, anlayamayan ve yalnız kaldığı için artık özneleşmiş bir bireydir. Bu sebeple günümüzde öznenin de ölümü ilân edilmeye başlanmıştır. Öyle ki postmodern özne duyguları parçalanmış, aidiyet duygusunu yitirmiş, paradoksal ve kaotik bir ortamda yaşadığı için düşünceleri de darmadağın olmuş şizoid görünümüyle nesneyle arasındaki uyumu kaybetmiş, duyarsızlaşmış, hazlarına öncelik tanıyan, içi boşaltılmış simülakr bir yapıya bürünmüştür.

Modern çağa başlangıçta ayak uydurmayan bireylerin zamanla elde ettiklerini düşündükleri -sınırsız- özgürlükleri aşırı dünyevileşme gibi yanlış davranış biçimlerine dönüşerek ruhsal boşluklara neden olmuştur. Örneğin modern dönemde meydana getirilen huzursuz ortamlardan şikâyetçi olan Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da geleneksel hayat tarzından uzak modern çağın yatay çizgileriyle oluşturulmuş, salon-salomanjeli aşırıya kaçan harcamaların yapıldığı lüks görünümlü evde Selim'in yaşadığı 'ötekileşme' duygusunu çağın en önemli sorunlarından biri olarak görür:

Selim, belki bu yaşantıyı, önde bir salon-salomanje, arkada iki yatak odası, koridorun sağında mutfak-sandık odası-banyo, içerde uyuyan karısı ve çocukları, parasıyla orantılı olarak yararlandığı küçük burjuva nimetleri onu, nefes alamaz bir duruma getirmişti diye tanımlayabilirdi (*Tutunamayanlar*: 26).

Yeni hayat şartlarına alışamayan Selim'in modern tasarımlarla oluşturulan evi Türk mimarisine ve geleneklerine oldukça uzaktır:

Eşyalarınıza alışmadım, yadırgadım oyunları. Salon-salomanjeyi, deniz gibi büyük ve kauçuk köpüklü yatağı olan karyolayı, aynı takımın yaldızlı gardrobunu ve gene aynı takımın şifonyerini ve gene aynı takımın tuvaletini sevedim. Evinizde Türkçe bir şey kalmamış (*Tutunamayanlar*: 31).

Tutunamayanlar'da modern görünümlü apartmanda pek çok nesnenin çarçabuk bozulması ise hızlı bir şekilde, kaliteden ödün verilerek yapılan evlerin ve çarpık kentleşmenin meydana getirdiği sorunlarla ilişkilendirilerek ayrı bir sorun olarak işlenmiştir. Modern çağın sonunda gelişmiş teknolojiye rağmen ömürlük değil de anlık tüketime göre üretilen pek çok aracın ve nesnenin dayanıklı yapılmaması nedeniyle kolay bir şekilde işlevsiz hâle gelmesi ya da modası geçtiği için kullanılmaması *Tutunamayanlar*'da şöyle eleştirilmiştir:

Turgut, apartmanların arka cephelerine baktıkça yapıların neden iki ayrı cephesi olduğunu; neden duvara dayanan kanepelerin arkasına kötü kumaş kaplamak gibi bu 'modern' apartmanların da arka cephelerinin yüzüstü bir insan gibi anlamsız olduklarını ve üstlerine her zaman sarı badana vurulduğunu düşünürdü. 'bitişik düzen' denen anlaşılmaz sistem, öteki iki cepheyi sadece 'yan cephe' adı verilen ve görünmeyen bir varlıktan, bir deyimden ibaret bırakmıştı. (...) Dairenin içine girince de bazı küçük aksaklıklar... duşun tepenizden akması, sıcak suyun tam yıkanırken soğuması, mutfakta evyenin sık sık tıkanması, hamam böceklerinin alışkın hareketlerle bütün odalarda dolaşması gibi küçük ayrıntılar (*Tutunamayanlar*: 43-44).

Berci Kristin Çöp Masalları'nda ise büyük şehirlerdeki çarpık kentleşme nedeniyle gecekondularda barınmak mecburiyetinde kalan insanların bazen olması gerekenden daha sağlıksız koşullarda yaşamak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir:

Kırık tahtaları bir solukta yan yana çaktılar. Yırtık kilimleri birbirine uladılar, tenekeleri üst üste çaktılar. Çocuklar taşları, kırılmamış biriketleri, tuğlaları çarçabuk bir yana yığdılar. Çatıların üstüne çöp yığınlarından ayıkladıkları naylonları, yırtık pırtık savanları, delik deşik kilimleri serdiler. Kiremit yerine tabak fabrikasının altındaki düzlükten çekip getirdikleri kırık tabakları dizdiler (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 11).

Ayrıca anlatıda özellikle de İstanbul'daki gecekondu mahallelerinde maddî gelir elde etmek için harcanan çabanın yozlaşmaya ve çürümeye neden olması Salim Çonoğlu'nunda belirttiği gibi yazar tarafından metinde sık sık eleştirilmiştir:

Gecekondu, merkezi yani şehri öteleyen tavriyla kendi içine çekiliyor olsa da, özellikle kapitalist ve ranta dayanan davranış biçimlerinin tersine açıktır. Sırtını bürokrasiye ve siyasete dayanan ve şehirlerle rant bağlamında işbirliği içerisinde olan kimi gecekondu sakinleri bu yolla rant elde etmeye başlarlar (Çonoğlu, 2008: 157).

Anlatıda sanayileşme sonrasında ortaya çıkan kirlenmenin bir göstergesi olan büyük şehirlerdeki az gelişmiş mahallelerin sorunları modernizmin meydana getirdiği eşitsizliklerle ilişkilidir. Rosenau'nun da dikkat çektiği gibi şehrin ortasında modern binaların arasında çöpteki artıklarla inşa edilen ve her geçen gün sayısı artış gösteren mahallelerle aslında toplumdan yalıtılmış, silik kişilerin varlığını kabul ettirmelerinin mücadelesi anlatılmaktadır. Bu durumu İsmet Emre şöyle özetler:

Rosenau, postmodernlerin sosyal hayata ve topluma yönelik bakışlarını anti-modern varyasyonlarını sayarken sanki post-modern anlatının sahip olduğu/olması tematik vurguyu da verir gibidir: postmodern toplum bilimcileri sorgusuz süalsiz benimsenmiş olan, ihmal edilmiş

olan şeyler üzerinde, direniş bölgeleri üzerinde, unutulmuş, akıldışı, önemsiz, bastırılmış, sınır durumdaki klasik, kutsal, geleneksel, ayrık, yüceltilmiş, boyun eğdirilmiş, reddedilmiş, öznel olmayan, marjinal, çevresel, dışlanmış, yerleşmemiş, susturulmuş, arızı, dağıtılmış, niteliksiz, ertelenmiş, parçalanmış şeyler üzerinde modern çağın hiçbir zaman tikel ayrıntılarını, özgürlüklerini anlamaya tenezzül etmedikleri, her şey üzerinde yeniden odaklanmaya sevinirler (Emre, 2006 (a): 190).

Çöp yığınları arasında yaşamaya başlayan kişiler için modern teknolojinin pek de bir anlamı yoktur. Bu sebeple anlatıdaki insanların yaşamış oldukları sorunlar modernizmin eşitlik, özgürlük, daha iyi yaşamlar gibi vaatlerinin gerçekleştirilemediğinin bir göstergesidir: “Bir kış gecesinde, gündüzleri kocaman tenekelerin şehrin çöpünü getirip boşalttıkları bir tepenin üstüne, çöp yığınlarından az uzağa, fener ışığında sekiz kondu kuruldu” (*Berci Kristin Çöp Masalları: 7*).

Şehirler toplumların aynası gibidir. Bu sebeple mahalleler, sokaklar, evler, kurumlar hepsi birer göstergedir. Şehirlerdeki yoğun trafik özellikle de otobüs ve metro gibi toplu taşıma vasıtalarındaki itişe kakışa yapılan seyahatler, trafikteki sorunlar, insanları acımasızca ekonomik baskıya sokan her türlü rekabet, makine sesleri, suç oranındaki artış, çözölen insan ilişkileri gibi olumsuzluklar yanlış şehirleşmenin sonuçlarından bazılarıdır. Yanlış modernleşmenin bir göstergesi olan bu değişimlerde şekilcilikte kalan medenileşme çabaları dikkat çeker. Özellikle de kapital tüketim kültürüne hizmet eden yüksek maliyetli evlere olan düşkünlük ülke ekonomisinde büyük kayıplara neden olmuştur: *Tutunamayan*’larda bu durum şöyle eleştirilmiştir: “Binalar, binalar... yetmiyormuş gibi bir de yenilerini yapıyorlar. Türk’ün parası olunca binaya gidermiş. Başka neye gider?” (*Tutunamayanlar: 313*). Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*’da ise paranın gücüyle inşa edilen modern şehirlerdeki tükeniş, postmodern bakış açısıyla dikkat çekerek modern evreye ait pek çok yeniliğin ortadan kaldırılmak suretiyle geçmişe ait doğal yaşamın tekrar hayata geçirilmesinin mümkün olacağını ifade eder:

Para zoruyla ayakta duran bütün yapıları yerle bir ettim. (Cengiz de bana yardım etti.) Çoktandır özlemi çekilen bir yönetime kavuşturdum dünyayı. (Altı ayda memleketi adam ettim.) Çirkin yapıları süpürerek gelincik tarlası yaptım. (Oysa ben gelincik sevmem.) Yüksek kütlelerin hapsettiği küçük ahşap evleri, tek selvili mezarlıkları, yıkılmış duvarların kenarlarında büyümüş çimenleri, otları ve çiçekli meşruten tahliye ettim (*Tehlikeli Oyunlar: 159-160*).

Yanlış şehirleşme konusuna sıkça yer verilen *Kara Kitap*’ta yer altı ve yer üstü olarak iki uygarlıktan bahsedilmektedir. Yer üstü kokuşmuş ve çökmüştür. Yer altı ise ondan intikam almak isteyen tutunamayan, ötekileşmiş insanlarla doludur. Hatta bu

durum modern çağın yücelttiği mutlak bilgi anlayışının da eleştirisiyle ilişkilendirilerek ısıltılı şehirlerin içindeki çürümüşlüğe dikkat çekilir. Süleyman İngiltere’de kırk yıl önce basılan tıp ansiklopedilerinin İstanbul’da kapı kapı dolaşarak satıldığını anlatır (*Kara Kitap*: 74). Orhan Pamuk bu eleştirisiyle modernleşmenin ve medenileşmenin ne demek olduğunu bütünüyle anlaşıp kavranamadığını ve bilimde Batılılardan çok daha geri kaldığını, Türkiye’de modernleşme çalışmalarının tam bir fiyaskoya dönüştüğünü ifade etmektedir. Hasan Ali Toptaş ise *Bin Hüzünlü Haz*’da modern şehirlerdeki çürümenin her geçen gün devam ettiğine dikkat çekmiştir: “Hiç değişmiyormuş gibi hızla değişir, için için çürür, leş gibi kokar ve apartmanlardan oluşmuş kirli bir deniz edasıyla durulup durulup yeniden bulanırken...” (*Bin Hüzünlü Haz*: 20).

Görüldüğü üzere çarpık kentleşmeye, yapılaşmaya yönelik her geçen gün artan eleştiriler bireysel ve toplumsal yozlaşmanın, ruhsal çöküntülerin merkezi/kaynağı olarak postmodern anlatıların konuları arasındadır. Modern şehirlerde yaşamaya çalışan bireylerin özellikle de aydınların köksüzlükleri, siyasî ve ideolojik baskılar sebebiyle karamsarlıkları, değişen davranışları, alkol, uyuşturucu gibi bağımlılıkları, mutsuzlukları, hayatlarındaki maddî ve manevî boşluklar doğrudan doğruya anlatılarda işlenmiştir. Söz gelişi *Tutunamayanlar*’da modern şehirlerin çirkinliğinden yakınan aydınların itirazları hataya tutunmaya çalışan ‘şekilsiz’ olarak ifade edilen silik öznelerin vermiş olduğu mücadeleyle anlatılmaktadır:

Şehrin üstüne çirkinlik yığınları çökmüştü. İçinde herkesin küçük bir payı olan çirkinlikler. Mimariyle, mühendisiyle, ressamıyla, yazarıyla bütün aydınların, rahatsız olmadan bir köşesinde yer almaya çalıştığı, bir köşesine tutunmak için uğraştığı çirkinlikler. Her çeşit aydınıyla, yarı aydınıyla, okumuşuyla, kendini yetiştirmişiyse, korkağıyla, gerçek mücadelecisiyle, bu çirkin taş, beton, mozaik ve hepsinin üstünde sarı badanalı çatı katlarına tutunmaya çalışan şekilsiz kalabalık (*Tutunamayanlar*: 379).

Yusuf Atılgan, Oğuz Atay, Orhan Pamuk gibi yazarlar şehirleşmenin de meydana getirdiği olumsuzluklarla bilinçaltına yönelmişlerdir. Onlar bu şekilde ötekileşmenin korkusuyla kişiliklerini aramaya ve kimliksizliklerini sorgulamaya başlamışlardır. Söz gelişi *Kara Kitap*’taki Şehr-i Kalp Apartmanı insan ilişkilerinin henüz yozlaşmadığı, yaşanılabilir, huzurlu bir mekânken zamanla maddî kaygılarla odalarının birer birer satılması köksüzleşme duygusunun başlangıcıdır. Orhan Pamuk bu şekilde modern çağın sonunda insanların mekânları ruhsuzlaştırdığını, bu mekânların nasıl yaşanılmaz yerler hâline getirildiğini ve kökleri geçmişe dayanan apartmanlarda büyük bir dönüşümün meydana geldiğini geçmişe duyduğu özlemle ifade eder. Orhan Pamuk’un

“Korkunç bir şehir” olarak ifade ettiği İstanbul’da Türk kimliğini oluşturan unsurların gizli köşelerde, mahzenlerde, yer altlarında kalması, mekâna eski ihtişamını ve ruhunu kaybettirmiştir (*Kara Kitap*: 131). Yazar anlatıda hem kaybetmiş olduğu benliğini hem de İstanbul’un eski ihtişamını geri getirmek için yaptığı eleştirilerde birbirinin içine geçmiş apartman dairelerinin sorunlarına da yer vermiştir. Ayrıca *Kara Kitap*’ta modernleşme ile birlikte pek çok yerli değer boğazın karanlığına gömülmüştür: “Kısa bir zaman sonra, bir zamanlar ‘Boğaz’ dediğimiz o cennet yer, kara bir çamurla sıvalı kalyon leşlerinin, parlak dişlerini gösteren hayaletler gibi parladığı bir zifiri bataklığa dönüşecek” (*Kara Kitap*: 23). Hemen her yerin betonlaştığı şehirde eski ile yeni arasında sıkışan bireylerin yaşamış oldukları ikilemin anlatıldığı *Kara Kitap*’ta özellikle de metropollerde her geçen gün artan çevre kirliliğinin, tüketim çılgınlığının ya da modern köleliğin pek çok yönden bireyleri değiştirdiği ifade edilmiştir.

Eskiden ‘Boğaziçi’ denen bu boşluğun çamurunda kurulmaya başlayacak yeni mahallelerden söz ediyorum: gecekonduardan, salaş, bar, pavyon ve eğlence yerlerinden, atlı karıncalı lunaparklardan, kumarhanelerden, camilerden, derviş tekkeleri ve Marksist fraksiyon yuvalarından ve kapkaççı plastik atölyeleriyle naylon çorap imalathanelerinden... Bu kıyametimsi kargaşanın içinde (...) Midyeyle kaplı Bizans hazineleri, gümüş ve teneke çatal bıçaklar ve bin yıllık şarap fiçileri ve gazoz şişeleri ve sivri burunlu kadırga leşleri arasında yükselecek bu medeniyetin antik ocak ve lambalarını yakacak enerjiyi uskuru bir bataklığa saplanmış köhne bir Romen petrol tankerinden alacağını da hayal edebiliyorum. (...) Asıl hazırlıklı olmamız gereken şey, bütün İstanbul’un koyu yeşil lağım şelaleleriyle sulayacağı bu lanet çukurda, tarih öncesinin yeraltından fokurdayan zehirli gazlar, kuruyan bataklıklar, yunus, kalkan ve kılıç leşleri ve yeni cennetlerini keşfeden fare orduları içerisinde çıkacak yepyeni bir salgın hastalığıdır. Biliyorum ve uyarıyorum: o gün, dikenli tellerle karantinaya alınacak bu hastalıklı bölgede olup biten felaketler hepimizin içine işleyecek (*Kara Kitap*: 24).

Modern şehirlerin çekici ve korkutucu olan yanlarının birlikteliği zamanla yapay insanların, yapay yaşamların, kalabalıklar içindeki kimsesizliğiyle özdeşleşmeye başlamıştır. Özellikle de modern şehirleşmenin ardından ortaya çıkan kargaşada bireyler yapay bir uygarlığın peşinden koşmuşlardır. Onların büyüğü bir yer olarak gördüğü şehrin ötesinde zamanla çok daha farklı bir şehir yapısıyla karşılaşmaları ise hayal kırıklığına uğramalarına neden olmuştur. Çünkü metropoller insanların kendilerini yer altlarında buldukları, arzu ettikleri kadar nefes alamadıkları, sönmüş bir uygarlık hâline dönüşmüştür: “Bir zamanlar, Boğaz’ın ipek sularını gümüş gibi ışılatan mehtabı seyrettiğimiz balkonlardan gömülemedikleri için alelacele yakılan ölümlerden mavimsi dumanın aydınlığını seyredeceğiz artık” (*Kara Kitap*: 24).

Postmodern anlatılarda mekânın silikleştirilmesi postmodernistlerin modern şehir anlayışına yönelik tepkilerine -sadece- bir örnektir. Modern yaşamın bir göstergesi olan

şehirlerin kimliğinin oluşmasında mimari her daim etkilidir. Özellikle de son zamanlardaki tasarım harikası olarak ifade edilebilecek modern yapılarda insanların yalnız ve mutsuz yaşamaya başlamaları oldukça önemli bir sorundur. Bu sebeple postmodern süreçte özgür bir ortam yerine bireyi kısıtlayıcı yapısıyla kentleşme ve modern mimari ilişkisi sorgulanmaktadır. Çünkü hem klâsik hem de modern evrelerde mekânlar anlatılarda alabildiğince kutsal ve bir o kadar da önemli kabul edilmekteydi. Çoğu kez toprağın verimliliği ve insanların toprak sayesinde yaşamlarını sürdürüyor oluşları ise mekâna ayrı bir önem katmıştır. Fakat insanların ihtiyaçları doğrultusunda modern dönemde büyük bir değişim geçiren mekânlarda fiziksel anlamda daha sağlıklı yaşama imkânı bulunulmuşken -maalesef ki- ruhsal anlamda büyük bir boşluğun içine düşülmüştür. Hatta doğal yaşamdan her geçen gün uzaklaşmaya devam eden insanoğlu için büyük şehirlerde ve metropollerde sınırsız özgürlüğe sahip olduğunu düşünen birey(ler) için, apartmanlarda, gökdelenlerde yaşamak zorunluluğu pek çok anlatının konusu olmuştur. Söz gelişi *Fındık Sekiz*'de de eleştirildiği gibi yanlış şehirleşme başta ruhsal problemler olmak üzere doğanın tahrifi gibi pek çok soruna neden olmuştur. Bu bağlamda güzel bir güne uyanmanın hayal hâline geldiği günümüzde birbirine gülümsemeyen insanların özellikle de şehirlerde daha mutlu bir yaşam arzulamaları kadar doğal bir durum olmadığını ifade etmek mümkündür:

Şehir sabaha göz kırpmış, arabaların egzozları tatlı bir hava yaymıştı. Şehir havası: yanmış plastikle karışık muhallebicilerden çıkan adi çorba buharıyla demlenmiş şehir kokusu, ıslak odun kokusu, yanık et kokusu, çürümüş prezervatif kokusu.

Yitik bir âlemin yeniden hortlayan iskeleti, hayatımızı yeniden anlamlandırabileceğimiz yegâne koku.

Şimdi mikrofon sende; yıkıl şehrin karşısında; ne kadar hünerin varsa göster. Rol yap.

Çünkü birazdan özgürlük diye, yaşam diye haykıracaksın! Boş bunlar, her şey boş! Çünkü kalbindeki atardamarlardan biri çalışmıyor. Sağlık problemlerin, alaycı korkuların, yatay yalnızlıkların var (*Fındık Sekiz*: 25).

Evlerin sıcaklığını kaybettiği şehirlerin ürkütücü taraflarının içinde kendine yer bulmak isteyen, mekânda tutunma ihtiyacı ve aidiyet sorunu yaşayan özne için tek sığınak, çoğu kez dış dünyayla olan bağlantısını keserek kendi içine çekilmektir. Çünkü böylelikle içinde yaşanılan binalarda faydanın, estetiğin yanı sıra unutulmaya yüz tutan insan ruhunun ihtiyaçlarına yer verilmesi arzulanmaktadır. Bu sebeple pek çok ihtiyaca cevap vermek için günümüzde farkındalıkların önemsendiği, uyum içindeki hayatların devam ettirileceği ortak yaşam alanları oluşturulmuştur. Dolayısıyla toplumdaki örgütlenme biçiminin değişimi sonucu oluşturulan terapi merkezleri, spor salonları gibi

yeni yaşam alanları postmodern kültürün günümüzdeki bir yansıması olarak düşünülebilir. Söz gelişi yürüyen merdivenler, asansörler ve birçok dükkânıyla büyük bir labirente dönüşen alışveriş merkezlerinde amaçsızca gezinen günümüz insanı için bu denli homojenleştirme Mazhar Bağlı'nın da açıkladığı gibi büyük bir tükenişin habercisidir:

Kentlerin bu tarihsel dokusu tahrip olunca da kentlerde yaşayan bireylerin geçmişleriyle yaşama hakları ellerinden alınmış ve yaşadıkları yerlerde nasıl yaşandığının belgeleri ortadan yok olmuştur. Mimari ve tarihsel mirası kaybeden bir toplum ise, kimliğini de kaybetmiştir (Bağlı, 2010: 69).

Toplumların oluşmasında şehirlerin büyük etkisi bulunurken, postmodern sürecin eklektik yapısıyla mekânlarında âdeta oyun alanları hâline geldiği görülmektedir. Selda Akçalı'nın ifade ettiği gibi modernleşme süreciyle yapılandırılan bu mekânlarda kaos ve karmaşa kaçınılmazdır: “Mekânların homojenleştirildiği kentin kozmopolit doğası bir paradoksa işaret eder. Giderek daha yoğun olarak yaşam mekânları birbirinden çeşitli eksenlerde ayrışırken, ayrışan birimler kendi içlerinde homojenleşmektedir” (Akçalı, 2013: 90). Böylelikle pek çok kuramsal yapılanmaya dayanan modernizmde önemli bir parametre olan mimari alanındaki avangart değişimler Mazhar Bağlı'nın da belirttiği gibi postmodernistlerin konu üzerindeki yapıcı eleştirileriyle ilişkilendirilebilir: “Bu proje, alternatifsiz ve kuşatıcı bir pozisyondan kendine varoluşsal imkânlar bulur” (Bağlı, 2010: 87). Postmodernistler, modernizme yönelik tüm itirazlarıyla Türkiye’de 1972’li yıllarda yeni uygulamalarla -daha çok kamu binalarında gözlemlenen mimari alanındaki değişimlerle- yaşanılır mekânlar oluşturmak için çaba sarf etmişlerdir. Modern mimaride akıl yoluyla mekânın planlı, tek tip, sistematik bir yapıda dizaynı esas alınırken, postmodernistler bunun tam tersi yerel, kişiye özgü ve tarihe yönelen geleneksel bir yapı peşindedirler. Elbette ki modern mimari ve şehirleşme anlayışı insanlığa birçok imkân sunmuştur. Fakat özellikle de şehirdeki kurumsal baskının içinde tek-tip labirent mekânlarda bulunmak zorunda kalan kişilerin; farkındalıklarına varma, hayatta kalma ve birey olma mücadelesini başarımları çok da kolay olmamıştır. Çünkü labirent mekânlarda her geçen gün insanlar arası ilişkilerin yapay bir hâl alışı, edilgenleşmeye başlayan birey için bu amaçların başarılmasını zorlaştırmıştır.

Postmodernistlere göre her geçen gün artan, hızla çoğalan apartmanlar nedeniyle bireyler şehirlerde beton yığınları arasında -fiziksel anlamda basık, alçak tavanlı, küçük ve bir o kadar eşyayla dolu evlerde- yaşamak zorunda kalmışlardır. Hatta günümüzde

nefes almak için bile çaba gösteren yaşama sevincini kaybetmiş insanların tek kurtuluş çaresi ya aklı dengelerini yitirmek ya da ölümdür. Ancak bu şekilde insanı ezen söz konusu modern sistemin ve şehir kültürünün dışına çıkılarak kaybedilen değerlerin arayışına başlanılacaktır. Postmodernistler bu reaksiyonla modern dönemde yüceltilen aklın egemenliğinin ölüm karşısındaki çaresizliğini ve modern tıbbın bununla mücadele etmeye başladığını ifade ederek insanlığı sorgu sürecine davet ederler. Çünkü modern çağda ölüm gerçeği karşısında yapılması gereken tek şey vardır: O da insanların zihninden ölüm fikrini kaldırarak onlara merkezsiz yeni bir yaşam şekli belirlemektir. Bu sebeple bilimin, teknolojinin büyük gelişimiyle dünyevileşmenin ve maddeciliğin ilke edinildiği modern dönemde unutturulmaya çalışılan ölüm gerçeği şehirlerin yapılandırılmasında da işlevsel olmuştur. Fakat ölüm gerçeğinin unutulması inanma ihtiyacının körelmesine ve pek çok sosyolojik soruna kaynaklık etmiştir.

Ölümü, gündelik yaşamın örtüsü altına almak, gizlemek ve mekânlardan, söylemlerden onu 'kovmak'tı. Ölümün günlük yaşamdan ve 'normalite'den kovulduğu, aslında modern toplumun onun tarafından sürekli taciz edildiğinin, akıllardan hiç çıkmadığının da bir göstergesiydi. (...) Mezarlıkların taşınması, halka açık cenaze törenlerinin eski ihtişamını kaybetmesi, ölüm cezalarının kalın duvarlar arkasında sonlandırılması, ölümün ve ölü bedenlerin, kentlerden ayrıldığını gösteriyordu (Nazlı, 2006: 8).

Bu sebeple postmodernite evresinde modern çağın insan ruhunda meydana getirdiği tahribatla hasta bedenlere sahip olan insanlar bu durumdan kurtularak aradıkları huzura kavuşmak için günümüzde ölüm fikrine tekrar alışıarak ölümü benimsemiş ve ona karşı koymaktan kaçınmışlardır. Postmodern süreçte aklın hâkimiyetinin kırılmasının bu değişimde büyük etkisinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Söz gelişi çağımızda simülakr bir durum olarak fotoğraflar, videolar gibi teknolojinin imkânları ise bir nevî insanlığa ölümsüzlüğü de sağlamıştır.

Modern mimarinin tek düze, soyut, seçkinciliğe önem veren tavrına karşı çıkan postmodern mimarlar, tekdüzelikten uzaklaşmak için bireysel çalışmalara, farkındalıklara, eklektik yapılara, kolaja, kitsche ve imaja önem verirler. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da Selim'in evinin tek düze dekorasyonu oldukça labirent bir görünüme sahiptir. Modern çağın yatay çizgilerinin hâkim olduğu evde eşyaların uyumu ironik bir üslûpla Tek Parti evresinin tek-tipleştirdiği askerî düzeniyle ilişkilendirilerek, postmodernistlerin arzuladığı paralel çizgilere, karmaşıklığa, çeşitliliğe ve kaosa yer verilmiştir:

Ev sahibi de kızmıştı duvarların bu renge boyandığını görünce ama belli etmemişti. Tavana kadar aynı renk, böylece düzlemler daha keskin beliriyor, modern sanatın burjuva yaşantısına katkısı. Efendim? Oysa, ne güzeldi eskiden: tavana bir karış kala, bir parmak kalınlığında koyu renk yatay bir çizgi çizilirdi; duvarın rengi orada biterdi işte. Selimlerin Ankara'daki evinde öyleymiş. Tek parti devrinin kalıntısı, fazla askerî bir düzen. O günlerde tavana kadar yükselen kitaplar yoktu herhalde; yatay çizgi kaybolurdu kitapların arkasında böyle olsaydı (*Tutunamayanlar*: 26).

Farklı kültürlerle ait pek çok elemanın birlikte kullanılmaya başlandığı postmodern mimari anlayışında apartmanlara ve gökdelenlere hapsolan insanoğlu için eski ihtiyaçların ve alışkanlıkların yeniden hatırlanmasına yardımcı olunmuştur. Ebru Burcu Yılmaz'ın da belirttiği üzere böylelikle pek çok mekânsal soruna alternatif sunularak mekânların yeniden şekillendirilmesine zemin hazırlanmıştır:

Mekânın biçimlenmesinde de baş aktör insandır. Sınırsız ihtiyaçlarını doyurabilme hülyasıyla, ürettiklerinin kölesi hâline gelen modern insan, manevî olanla dünyevî olanı kesin çizgilerle ayırdığı bir hayat tasarımına tutuklu kalır. Modernizm, insan ruhunu yaralarken bu olumsuz etki mekâna da sirayet eder (Yılmaz, 2013: 68).

Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi estetikten yoksunlaşmaya başlayan kalite ve konfor anlayışıyla inşa edilen tıka basa eşyayla donatılan binalar insanoğluna yaşam merkezleri değil de yeni 'konforlu hapisaneler', 'demirden kafesler', 'maneviyatını kaybeden barınaklar' ve 'panoptikon' meydana getirmiştir (Yılmaz, 2013: 71-72). Belki de bu sebeple samimiyetten uzak, eşitlikleri ortadan kaldıran, sınırlandırıcı, birbirinden habersiz yaşanan apartmanların yüksekliğinden kaçarak, bazen de korkarak dehlizlere, mahzenlere, organik tarım yapılabilen bahçeli tek katlı müstakil evlere geri dönüş yapılmaya başlanmıştır. Hilmi Yavuz *Üç Anlatı*'da insanlara kuş bakışı bakma imkânı sunan apartmanlardan uzaklaşarak mahzen, kuyu gibi mekânlara çekilme zamanının geldiğini şöyle ifade eder:

Hilmi Yavuz'un günleri, bu büyük ve yorgun kentte, her şeyin tozlu ve külrengi olduğu bu kentte (bir şiirinde, kentin *ölüme endekslendiğini* söylemişti!) ve تنها saatlerinde bir kuyu aramakla geçti. Bazen, bir kuyu buluyor, ama şöyle bir bakınca, istediği gibi basit, alelâde, sıradan bir kuyu olmadığını anlıyordu (*Üç Anlatı*: 149).

Postmodern anlatılarda yer verilen mahzen, kuyu gibi mekânları modern dünyanın çöküşüyle ilişkilendirmek mümkündür. *Kara Kitap*'ta ise modern süreçte meydana getirilen yerüstündeki çöküntünün sonuna işaret edilmiştir. Bedii Usta'nın yer altına gizlenen mankenleriyle ilgili bölümlerde, çoğunlukla kâbusa dönüşen dünyanın ancak Türklerin meydana getirdiği gerçek vatandaş yüzleriyle yani geleneksel değerlerin tekrar hatırlanmasıyla duyguların hayat ve anlam bulacağı ifade edilmiştir:

Rehber babasının, yer altı dünyasına inışı, mutlak bir çöküşün zorunlu bir alameti olarak gördüğünü anlatır. (...) Her derin tünelden sonra yerüstünde inanılmaz altüst oluşların

gerçekleştğini, yeraltı uygarlığının kendisini oraya iten yeryüzünden intikamını her seferinde aldığını öfkeyle anlatırken rehber... (*Kara Kitap*: 189).

Postmodern düşünce ile modern yapıların da eleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Modern yapılarla birlikte doğal ortamların azaldığını düşünen postmodernistler geleneksel olana duyulan ilgiyi de artırmıştır. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da doğal bitki örtüsünün bencilleşen, faydacı insanlar tarafından hunharca tüketilmesi sonucunda hayvanların bile zarar gördüğü anlatılarak postmodern bakış açısıyla çevre bilincine dikkat çekilmiştir:

Çevrelerindeki doğal beslenme şartlarının esnaf avcılar tarafından sistemli bir şekilde yok edilmesi, bu nazik hayvanların gittikçe azalmasına ya da ehlileştirilerek özelliklerini kaybetmesine yol açmaktadır. Bazıları kat karşılığı ahşap evlerdeki yuvalarından çıkmakta ve yeni yerleştikleri beton kafesler içindeki yaşayışa uyamarak masumlaşmaktadırlar (*Tutunamayanlar*: 391).

Sunmuş olduğu pek çok imkânı ve güzelliği kaybetmeye başlayan büyük şehirlerde, özgürlüğünden taviz veren bireylerin buralardan kaçmalarıyla klâsik evredeki gibi yeni yaşam imkânları bulunacaktır. Söz gelişi *Dert Dinleme Uzmanı*'nda kadın profesörün Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümünde düzenlenen, yanlış şehirleşmenin sorunlarının ele alındığı bir toplantıya katılarak orada üzerinde durulan konulara metinde yer verilmesi postmodern bakış açısıyla ilişkilendirilebilir. Anlatıda şehirleşme sonrasında yaşanan değişimin ve problemlerin artık aydınlar tarafından fark edildiğine ve insanların modern çağın pek çok sorunu karşısında duyarsız kalmamaları gerekliliğine dikkat çekilmektedir:

Son otuz-kırk yıla yayılan bir zaman çerçevesinde kentsel dönüşümle birlikte eşitsizliklerin arttığına, birtakım protesto eylemlerinin ortaya çıkmaya başladığına değiniyorlar, sanat ve edebiyat açılarından da yeni jeopolitik değerler oluştuğunu, siyasal protestolara sanatçıların da katılmaya başladığını açıklıyorlardı (*Dert Dinleme Uzmanı*: 194-195).

Modern çağın sonunda birey kendine olan güvenini yitirmiş ve hayatını hem şimdi hem de gelecekte düzenleyemez hâle gelmiştir. Jale Parla, bireylerdeki bu değişimi modern çağın köksüzleştirdiği insanoğlu için modern şehirlere tutunamamanın vermiş olduğu ötekileşmenin meydana getirdiği buhranla eşdeğer görmektedir (Parla, 2013: 204).

Postmodernistler modern mimarinin insanların pek çok ihtiyacını karşılayamadığını düşünürler. Bu sebeple şehir hayatının rutin yaşamı içinde bireyin dünyaya bakışının bir göstergesi olan -içi boşaltılmış- mekânlarla kavgası, postmodern anlatılarda ironik üslûpla işlenmiştir. Ebru Burcu Yılmaz'ın da belittiği üzere ekonomik

kaygının bu değişimde büyük etkisi vardır: “Modernizmin, insanı doğduğu yerden doyduğu yere doğru sevk eden bir güzergâhı dayatması yuva kavramının yerini daha sunî bir mekân algısının doldurmasına sebep olur” (Yılmaz, 2013: 69). Ayrıca postmodern anlatıların pek çoğunda modern dünyanın şehirleşerek geleneksel olan hemen her şeye sırtını dönmesi, doğal yaşamın merkezi hâline gelen kır hayatına duyulan özlemle ve şehirlerin yapay ortamlarının eleştirisiyle anlatılmaktadır. Görsel bir çöplüğe dönüşen şehirlerde yığınlar hâlinde yaşamaya itilen insanlar, kendi benliklerine ve özelliklerine yabancılaşmaya başlamışlardır. Özellikle de kapitalizmin etkisiyle duyarsızlaşıp, tepkisizleşip, metalaşarak nesneleşen silik özeneler için mekânsal engellerin her geçen gün artmaya devam ettiği görülecektir. Bu sebeple modern romanlarda somut bir şekilde kullanılan mekânlar, postmodern anlatılarda soyut bir hâl alarak kayganlaşır, belirsizleşir. Söz gelişi anlatılarının pek çoğunda mekânla kavga içinde olan Oğuz Atay, dağınık ruh hâlinin de etkisiyle nesnelere odaklanamadığı için mekânları görmezden gelerek belirsizleştirir ve biçimsizleştirir.

Katlı, camlı, ışıklı ve lüks olarak tanımlayabileceğimize yeni binalar/apartmanlar hatta gökdelenler çağdır modernizm. Bu tür yapılanmaların hemen hepsi ise toprağa, ekine, ağaca tutunamayan bireylerin tutunamamak düşüncesini ortaya çıkaran etkenlerdendir. Bu tarz modern yapıların ise Türkiye’de hâlâ inşa edilmeye devam etmesi günümüz Türkiye’inde modernizm ile postmodernizmin birlikte ilerlediğinin bir göstergesi olabilir. Bu sebeple postmodern düşünürler modern yapıları eleştirmeye devam etmektedirler. Özellikle de modern yapıların inşasıyla doğal ortamların azaldığını düşünen postmodernistler, geriye dönüşü mümkün olan yani geleneksel olana duyulan ilgiyi artırmaya çalışmışlardır.

Modern çağın sonunda başlayan şehirleşmeye yönelik eleştirilerle postmodern bakış açısıyla oluşturulan yeni mekânlar, modern şehirleşmeye ve mimari anlayışına göre daha çeşitli, estetik bir yapıya kavuşan değişimin günümüzdeki göstergesidir. Öyleyse şehirlerin ve yapıların yeniden düzenlenmesi yönündeki çabalarla, postmodern düşüncenin yansımalarının görüldüğü en önemli alanlardan birinin de mimari olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.2.8. Modern Mutlakiyetçi Eğitim Sistemine Yönelik Eleştiriler

“Postmodernizm farklı ırk, etnik yapı ve sosyal gruplardan gelen tüm öğrenciler için eşit eğitim fırsatları yaratmaya çalışır” (Cırık, 2008: 29).

Bilginin öğretiminde ciddi bir amaç gözetilmeyen geleneksel toplum yapılarında eğitim süreci genellikle toplumsal değer yargılarını önemseyen, sistemsiz ve küçük bilgilerin ezberlenmesine yönelik bir şekilde yapılmıştır. Sanayileşme sonrasında ise daha çok bilen ve bildiklerini yorumlayan eğitim sistemleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından ezberci eğitimden yorumlanan eğitim anlayışına geçilerek bilim ve teknoloji alanlarında pek çok yenilik meydana getirilmeye başlanmıştır. Örneğin mutlak gerçeklik algısının değişmesiyle geleneksel eğitim anlayışının yerine aydınlanma düşüncesinin temel kavramlarıyla oluşturulan modern eğitim yöntemleri geçmiştir. Böylelikle modern çağda mutlakiyetçi, merkezci, rasyonel, hedef odaklı, pozitivist olarak nitelendirilen, deneyler, gözlemler sonucunda ulaşılan bulgularla oluşturulan eğitim sisteminde maddecilik ve fayda oldukça önem kazanmıştır. Modern bilimsel verilerle, deneylerle elde edilen nesnel doğruluk ise modernistler tarafından tek ve evrensel gerçek olarak kabul görmüştür. Modern çağda mutlak gerçekliğe ve sürekli ilerleme amacına ulaşmak için yapılan değişimlerde ise Engin Arslanargun’un da ifade ettiği gibi eğitim kurumlarına işlevler yüklenmiştir:

Pozitivist bir düşüncenin ürünü olarak okullar, kurallarla işleyen, belirlenmiş programları uygulayan, hâkim ideolojiye göre insan yetiştirmeyi hedefleyen kurumlar olarak düşünülmüştür. Öğretmenin rolü, kendisine verilmiş müfredatı uygulamak ve belirlenen doğrultuda bilgi aktarımını sağlamak olarak sınırlandırılmış; öğrenciler ise, statükonun devamını sağlama amacına yönelik olarak rasyonel eğitimden geçen birer hammadde ya da girdi olarak değerlendirilmiştir (Arslanargun, 2007: 197-198).

Modern çağda modernizmin vaat ettiği mutlu bir dünya kurma hayalini gerçekleştirmek için eğitim kurumları bir ‘aracı’ olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca modern dönemlerde eğitim faaliyetlerinin kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan okulların, kursların çoğu pozitivist paradigmanın, rasyonelliğin, merkeziyetçiliğin birer ürünü olarak çeşitli sistemlere ve kurallara bağlanmak suretiyle çoğu toplumsal işlevi de beraber yürütmeye başlamışlardır. Fakat günümüzdeki savaşlar, işsizlik, ahlâkî yozlaşma, kaos ortamlarındaki artış; programlanmış hayatlar sayesinde ideal insan tipinin yetiştirilemediğini, standart, herkes için geçerli görülen, merkeziyetçi eğitim sisteminin ise artık geçerliliğini koruyamadığını göstermektedir. Örneğin Orhan Pamuk modern eğitim sistemindeki değişimi şöyle sorgulamıştır: “Bayram şenliğine çıkmış

çocukların keyfi ve heyecanıyla birbirimizi öldürdüğümüz bugünlerde hangimiz bir şey okuyup dünyadan haberdar oluyoruz ki?” (*Kara Kitap*: 23). Orhan Pamuk’un da eleştirdiği gibi modern çağda eğitim kurumlarının işlevlik kazanması için gerekli görülen sürekli ilerleme amacı, okulların teknik bilgi eksenli bir sisteme dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum ise zamanla bilgiyi yorumlayamayan, taklitçi, yaratıcılıktan uzak bireylerin yetişmesine ve çoğunlukla mesleğinin gerekliliklerini layığıyla yerine getiremeyen, kendi ayakları üzerinde duramayan, özgüveni eksik, karşılaştığı sorunları başkalarının çözmesini bekleyen ya da var olan sorunların başkaları tarafından gerçekleştirildiğini düşünen hazırıcı, rahatlığına düşkün, sorumluluk bilincinden uzak bireylerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bireysel farkındalıklarını kullanmayı unutan sıradanlaşmış bireylerin çoğunluğu nedeniyle ekonomik, teknik ve bilim alanlarında yaşanan yavaşlama ahlâkî çözülmeye de hız kazandırmıştır. Söz gelişi Yunus Ayata’nın da ifade ettiği gibi *Tutunamayanlar*’da Turgut’un okulda yaşamış olduğu sorunların ve özellikle de modern eğitim anlayışındaki yanlış uygulamaların hayatın hemen her alanında bir probleme dönüştüğü anlatılmıştır: “Turgut, çocukluğundan itibaren eğitim alanındaki bu çelişkilerin, günlük hayattaki Doğu-Batı çatışmalarının, bürokrasideki tıkanmanın, aile yapısındaki dejenerasyonun, insan ilişkilerindeki bozulmanın tanığıdır” (Ayata, 2004: 44).

Türk eğitim sisteminde Batılı anlamda değişimler ve gelişmeler Tanzimat devriyle birlikte başlamıştır. (Özdiş, 2010: 38). Cumhuriyet’in ilânıyla birlikte modern eğitim sisteminin yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanmasıyla yeni mutlakîyetçi eğitim sistemine geçilmiştir. Bu gelişmelerden sonra inşa edilen modern eğitim kurumları hiç şüphesiz ki Türkiye’de önemli değişimlere zemin hazırlamışlardır. Özellikle de Latin alfabesinin kabulü, Köy Enstitüleri’nin kuruluşu ve üniversitelerdeki değişimler tüm bu gelişmelere örnek gösterilebilir. Fakat modern eğitim sistemindeki birtakım eksiklikler nedeniyle postmodernistler, mutlakîyetçi eğitim sistemlerini sorgulamışlardır. Öncelikle her türlü ideolojiye karşı çıkan postmodernistler Türkiye’de eğitim sistemine yönelik farklılıkların hâkim politikalara göre değişmesini de eleştirmişlerdir. Özellikle de modernleşmenin hız kazandığı Cumhuriyet’ten sonra Türk eğitim sisteminde ortaya çıkan farklılıkların evrelerini Hasan Kızılkaya altı döneme ayırmıştır;

Kızılkaya, birinci dönemi 1923-1938, millileşme evresi yani Atatürk Dönemi ve İnkılâp Evresi olarak ifade eder. Bu dönemde eğitim sistemi daha çok Türk millî kültür

ve kimliği çerçevesinde oluşturulmuştur. İkinci dönemde 1938-1950, savaşlar sonrasında yaşanan açlık, sefalet gibi etkenler eğitim sisteminde belirleyici olmuştur. Kızılkaya bu evreyi hümanist süreç olarak adlandırır. Ayrıca bu süreçte merkeze insanı alan, insan sevgisini aşıl原因 bir eğitim sisteminin ortaya çıktığını ifade eder. Üçüncü dönemde 1950-1960, Türk eğitim sisteminde pragmatizmin etkin olduğunu ifade ederek dördüncü dönemi 1960-1980, 1961 Anayasası'nın kabulüyle başlatır. Bu dönemle birlikte eğitimde ve toplumsal yaşamda daha fazla planlı döneme geçilmeye başlandığını belirten Kızılkaya, kalkınma planlarının da bu sürece katkı sağladığını sözlerine ilave eder. Ayrıca bu dönemde eğitim programlarında modernizmin de bir göstergesi olan idealist ve pragmatik anlayışlar hâkim olmuştur. Beşinci Dönemi 1980-2005 ise 1980 Askeri darbe sonucunda başlayan postmodern modern eğitim sistemine geçiş evresi olarak ifade eder. Bu evrede YÖK'ün kurulmasının ve öğretmenlerin üniversitelerde yetiştirilmeye başlanması önemli bir gelişme olduğunu belirtir. Ayrıca ona göre bu süreçte modern ve popüler bir kültür oluşturma isteğinin eğitim sisteminde belirleyici etkileri olmuştur. Altıncı Dönem (2005-...), okullarda kıyafet serbestliği, ezbercilikten uzaklaşmayı sağlayacak proje ödevleri, on iki yıllık zorunlu eğitim, dershanelerin kapatılmasına yönelik girişimler ve değişiklikler son zamanlarda eğitim sisteminde yaşanan önemli gelişmelerdir. Ayrıca 2005'te yeniden yapılandırılan eğitim programlandırmalarında farklılıklara ve çoğulculuğa daha sık önem verilmiştir (Kızılkaya, 2014: 71-72).

Postmodernistler bilginin aktarımını kendine esas alan, devlet denetimi ve gözetimi altındaki merkezîyetçi yapısıyla tek dil ve kültür çerçevesinde şekillenen modern eğitim anlayışının başarısız olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple Hasan Kızılkaya'nın da ifade ettiği gibi eğitimciler, bireylerin becerilerine, isteklerine ve ilgilerine daha fazla eğilmelerine imkân veren yeni arayışlar içinde olmuşlardır: "Postmodern eğitimde bireyleri önceden tanımlanmış roller ve bilgilerle kalıplamak yerine onların bilgilerini kendilerinin yapılandırmalarına izin verme önem taşımaktadır" (Kızılkaya, 2014: 73). 2005'ten sonra görülen tüm bu gelişmeler göstermektedir ki Türk eğitim sisteminde postmodernizmin ilkelerine daha sık yer vermeye başlanmıştır. Dolayısıyla Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet süreciyle hız kazanan Türkiye'nin modernleşme sürecinin eğitim alanında da oldukça büyük etkileri bulunmuştur.

Özellikle de modernleşme sürecinin hız kazandığı Cumhuriyet'in ilânıyla, Batılı okulların açılması eğitim alanında pek çok olumlu ve olumsuz değişime zemin hazırlamıştır. Fakat zamanla sadece teknik bilgi anlayışıyla yapılandırılmaya başlanan eğitim kurumlarında, mutlak doğru bilgilerin ezberletilmesine yönelik çağ dışı bir eğitim anlayışına yönelinmiştir. Örneğin Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta Süleyman'ın İngiltere'de kırk yıl önce basılan kitapları Türkiye'de kapı kapı dolaşarak satmaya çalışmasını anlatarak modernleşme çabalarında bilimsel anlamda Batı'dan çok daha geride kaldığını ifade eder (*Kara Kitap*: 74).

Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı anlatısında gecekondulu mahallesinde yaşayanların büyük bir kısmının davranış biçimlerinden de anlaşılacağı üzere eğitim seviyeleri oldukça düşüktür. Ülkenin her geçen gün bilim alanında çağın gerisinde kalmaya başlaması, eğitimde performans düşüklüğü, üretim yerine tüketime olan talep gibi eğitime yönelik sorunlar nedeniyle postmodernistler modern eğitim sisteminin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine dikkat çekerler. Ayrıca postmodernistler öğretmenlerin, akademisyenlerin olduğundan daha özverili davranıp ideolojilerden uzaklaşarak, farkındalıklara önem vermek suretiyle ezberci eğitimin de ne olduğunu sorgulamalarını ve bunun önüne geçmelerini istemektedirler. Bu şekilde ezberciliğin dışına çıkarak öğrencilerin konuyu layığıyla anlayıp ona hâkim olmalarını, bilgileri yorumlamalarını ve yeni üretilmeye kapı aralamalarını arzulamaktadırlar. Çünkü onlara göre modern çağın sonunda teknik bilgi merkezli eğitim, ezberci anlayışa dönüşerek öğrenilen bilgilerin uygulamaya geçirilememesine ve tam bir kısır döngü hâline gelmesine neden olmuştur. Oğuz Atay eğitim alanındaki sorunları açıkça şöyle eleştirmiştir: “Üniversitede okurken ders çalışmaktan fırsat bulup da bir türlü öğrenemediğin mühendisliğin de ne olduğunu kavrarsın orada dedim” (*Tutunamayanlar*: 593).

Modern çağın sonunda öğrencilere bilgileri öğretmek için ezberci eğitimin her geçen gün artması başarının bir göstergesi olarak algılanırken okuma oranındaki azalma ve toplumsal gelişmişliğin gerilemeye başlaması, eğitim alanındaki sorunların devam ettiğini göstermektedir. Söz gelişi çoğunlukla ezberi kuvvetli öğrencilerin başarılı görüldüğü modern eğitim sisteminde bilgiyi istediği için değil de zorunluluktan kısa süreli hafızasına yükleyen bireylerin sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Çünkü modern çağın sonunda mutlak bilgi merkezli sistemlerden beklediği başarıyı ve

mutluluğu yakalayamayan bireylerin pek çoğu teknolojinin onlara sunduğu imkânlarla da duydukları güvenle gereksinim dışında bilgi edinmenin boş bir uğraş hâline geldiğini düşünmeye başlamışlardır. Bu durum ise zamanla Türkiye’de okuma oranında azalmaya neden olmuştur.

Postmodern anlatılarda eğitim alanında dilin öğrenimi, öğretimi ve doğru kullanımı konusuna da yer verilmiştir. Çünkü toplumsal kimliğin ve birlikteliğin oluşumunda dil önemli bir faktördür. Özellikle de Türkiye’de Cumhuriyet sonrası dil devrimiyle yapılan değişikliklerin yöntemi, kapsamı ve işlevi postmodernistlerin sorguladıkları bir durumdur. Oğuz Atay *Tutunamayanlar*’da Cumhuriyet sonrasında yeniden yapılandırılan eğitim anlayışının sorunlarına dikkat çekerek Latin alfabesinin ve dil devriminin kabulü hakkında da görüşlerini ifade etmiştir. Ona göre hem alfabe değişikliği hem de dil devrimi sonrasında yaşanan boşluk ve kargaşa toplum için olumsuz sonuçlar doğurmuştur:

Bizdeki kitapların çoğu iri harflerle basılıyor Olric. Kültür seviyemizi gösteriyor bu iri harfler. Okumayı yeni öğrenen bir millet olduğumuz için iri harfleri tercih ediyoruz. Daha harfleri yeni söktüğümüz için onları satırlar arasında kaybetmekten korkuyoruz. Az gelişmiş harfleri seviyoruz. Geniş aralıklı satırlar, sayfanın kenarlarında büyük boşluklar, içimizi serinletiyor (*Tutunamayanlar*: 577).

Oğuz Atay geçmişe duyduğu özlemle yapılan inkılapları sorgularken Cumhuriyet’in ilânından sonra mekteplerin kapatılarak modern okullara dönüştürülmesini, eğitim alanında yaşanan ikilemi ve ortaya çıkan sorunları *Tutunamayanlar*’da ironik bir üslûpla işlemiştir: “Okulda ilk öğrendiğim gerçeklerden biri de babamın sonra peder oldu beni yanlışlıkla mektep yerine okula gönderdiği oldu. Önümüze alfabe adında anlaşılmaz bir kitap koydular. Babam, ona da elifba dedi. Okulla babamı uzlaştırmaya imkân yoktu” (*Tutunamayanlar*: 74). Metin Kaçan ise *Fındık Sekiz*’de konuşma ve yazı diliyle ilgili yapılan değişimlerin meydana getirdiği tahrifatı anlatmak için dildeki değişimleri modernleşme süreci Türkiye’inde teknoloji atıklarıyla karşılaştırır. Anlatıdaki tüm bu eleştiriler dildeki tahrifatın başlangıçta ne kadar büyük sorunlara yol açtığını ortaya koymak içindir: “Teknolojik artıkların bıraktığı bir sist dil” (*Fındık Sekiz*: 55).

Modern çağda sistem dâhilinde oluşturulan eğitim programlarının yanlış uygulanması sonucunda eğitim kurumları Engin Aslanargun’un da belirttiği üzere bireylerin -öğretmen, öğrenci, veli, okulda çalışan tüm görevliler gibi-

edilgenleştirilmesine, sosyal, psikolojik pek çok ihtiyacın ve beklentinin karşılanamamasına neden olmuştur:

Postmodern eğitim ve okul yönetimi, modern paradigmanın etkisinde şekillenen teknik ve amaç eksenli eğitim ve okul yönetimi anlayışlarına karşı esnek, yerel ve değer sistemlerini önemseyen bir eğitim ve okul yönetimi yaklaşımını savunmaktadır. Pozitivist, rasyonel ve merkezîyetçi modern eğitim yönetimi anlayışı okullarda yönetici, öğretmen ve öğrencilerin psiko-sosyal ihtiyaç ve beklentilerine karşılık verememekte, bu yönüyle bazı sorunlara sebep olmaktadır (Aslanargun, 2007: 195).

Aslında toplumsal refah ve kalkınmada eğitimin önemli bir rolü bulunmaktadır. Fakat postmodernistler, modern eğitim anlayışında insan davranışlarının dikkate alınmadığını, bu durumun ise zamanla eğitim kalitesini ve onun verimliliğini düşürdüğünü ifade ederler. Bu sebeple postmodernistler her fırsatta nesnel ve objektif modern eğitim anlayışının eleştirisini yaparak bireysel farklılıkları gözetip öznel bilgi anlayışını benimsemişlerdir. Böylelikle farklılıkları, çeşitlilikleri ve zenginlikleri ön plana çıkararak çoğulculuktan beslenirler. Tüm farklılıklara hoşgörölü davranmayı ve değer vermeyi isteyen postmodernistler hız çağının gerekliliklerine ve küreselleşmenin sorunlarında sırt çevirmenin yanlış olduğunu düşünürler. Onlar bu düşünceleriyle plüralist eğitimin faydalarına dikkat çekmişlerdir. İlker Cırık plüralist eğitimle ilgili şu bilgileri verir:

Çok kültürlölük, ırk, etnik yapı, dil, cinsel yönelim, cinsiyet, yaş, engelli olma, sosyal sınıf, eğitim, dinsel yönelim ve diğer kültürel boyutların farkına varılmasıdır. Bu bağlamda çok kültürlöl eğitim ise bir fikir, bir eğitim reformu ve bir süreçtir. Farklı ırk, etnik yapı ve sosyal gruplardan gelen tüm öğrenciler için eşit eğitim fırsatları yaratmaya çalışır ve bunun için de tüm okul ortamını değiştirmeye, yeniden yapılandırmaya uğraşır (Cırık, 2008: 28-29).

Evrensel alt yapısıyla mutlakîyetçi eğitim sistemi çağın pek çok sorununa cevap verememeye başlamıştır. Bu yetersizlik ise postmodern süreçte yerel ve özel eğitim sistemlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır. İnsanları sosyal hayata hazırlamak için etkin bir işlevi olan okullarda öğretim programlarının belli bir ideoloji doğrultusunda düzenlenmesini eleştiren postmodernistler eğitimde fırsat eşitliğine önem vermişlerdir. Özellikle de post-feminizmin de etkisiyle 21. yüzyılın başlarından itibaren kadınların eğitimi hemen her yönden desteklenmeye başlanmıştır. Adalet Ağaoğlu, postmodern bakış açısıyla yazdığı *Dert Dinleme Uzmanı*'nda toplumsal normlar içinde kız çocuklarının okutulmasıyla ilgili yanlış kanıları şöyle eleştirmektedir:

İlçelerde kızlar için Meslek Liseleri açmak yanlış bir karar olmuş çünkü bu, çeşit be çeşit sorunlara yol açmış. Çoğu evlenip gidiyormuş. Kızlarını okutmakta zorluk çeken aileler için de büyük şehirlerde Uygur Kamu Eğitim Kurumu ya da Kurultay gibi yerler açılmış; orda resmi kuruluşların da desteğiyle üniversiteyi bitirîşlerine kadar kızlara burs veriyorlarmış. Kalanları oralara kalkıp gitmişler (*Dert Dinleme Uzmanı*:132).

Tüm farklılıklara imkân tanıyan postmodernistler sabit fikirlerin de karşısında durmaktadırlar. Küreselleşmeden en çok etkilenen alanlardan birinin eğitim olduğunu ifade eden Timuçin Tunç, modernizmle birlikte eğitim kurumlarının devletin ideolojik bir aracı gibi hareket etmeye başladığına dikkat çeker (Tunç, 2009: 23). Tüm ideolojilere karşı çıkan postmodernistlerin, modern süreçteki değişimlerden huzursuzluk duyduklarını özellikle de eğitim kurumlarının siyasetten ve ideolojilerden uzaklaştırılarak tüm farklılıkları gözetir pozisyona gelmeleriyle başarının gerçekleşeceğine inandıklarını ifade etmek mümkündür. Söz gelişi *Dert Dinleme Uzmanı*'nda darbe dönemlerinde yaşanan gelişmelerden yola çıkılarak eğitim kurumlarının siyasetle olan ilişkisi şöyle eleştirilmektedir:

Devletin Eğitim Sistemi çerçevesinde O HAL'cilerin YÖK darbesi bir yanda ÖZGÜR'lükçüler öte yanda derken derkeeen, işte o dediğimiz *Arızalı Aydınlarımız* diye bir kitap ortaya çıkıvermekte... Bu da artık prof. dr. diye anılmaya başlamış bulunan hocamın Doç. Dr. eşinin bu sefer de yurtdışında kendisine fahri doktora vermiş bulunan üniversitenin Yakın ve Ortadoğu Bölümü'nde oradaki bizden bir öğrencinin doktora tezi için verdiği derslermiş aslında. Tez konusu sanırım şu anlamdaydı: Kırk yıl öncesinden bu yana modern romanımızda aydınların durumu (*Dert Dinleme Uzmanı*: 213).

Bütün ideolojilerden arındırılmış, eşitliklerin gözetildiği bir eğitim sistemi oluşturma aşamasında her türlü ilkeye, kurala karşı çıkan postmodernistlerin modern sistemlere yönelik eleştirileri oldukça anlamlıdır. Örneğin Adalet Ağaoğlu eğitim sistemlerindeki zoraki uygulamaların yanlış davranış biçimlerine neden olmasını ve eğitim kurumlarındaki yozlaşmayı şöyle eleştirir:

Onların içinde benim gibi askerliği yatırma amacıyla bir-iki yıl daha akademisyenlik etmeye sıvanmışlar vardır. Ama artık her şey 'ilim'in keyfine göre değil, siyasetin emrine göre olup çıkmıştır: Üniversite rektörlüklerine kadar bir yükseköğrenim kanunu çıkarılmış ve buna uygun ya da uyumlu düşmeyenler, yani işte gidip gelenleri, dünlerle bugünleri iç içe kurcalayanlar varsa, ilkin bunlara 'defolun gidin' denmiş veya denmeye getirilmiştir (*Dert Dinleme Uzmanı*: 144).

Modern bilimin herkes tarafından mutlak doğruluk olarak kabul edilemeyeceğini düşünen postmodernistler, her bireyin eğitim ve kültür birikiminin birbirinden farklılık gösterebileceğini savunurlar. Bu bağlamda bilgiye ulaşma aşamasında da araştırmacıların yöntemlerinin birbirinden ayrı olması gerekmektedir. Engin Arslanargun'da belirttiği gibi artık öğrencilere öğretilecek tek bir gerçek olmadığını düşünen postmodernistler eğitim alanında da çoğulculuktan yanalıdır:

Gelişmiş ülkelerde, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim yönetiminde merkeziyetçilikten uzaklaşarak karar verme sürecinde yerel yönetimlerin, eğitim otoritelerinin, okulların ve velilerin yetkilerinin genişletilmesi; okul sistemlerinin iyileştirilmesi ve yeniden yapılandırılması sürecinde geniş ölçekli bir katılımın sağlanması çabaları yoğun olarak gözlenmektedir (Arslanargun, 2007: 203).

Bu bağlamda postmodern bir bakış açısı sonucu ortaya çıkan ‘plüralist’ eğitim sisteminde yeni fikirlere açık olma, farklı alternatifleri bir arada düşünebilme ve tüm ideolojilerden uzaklaşma hedeflenir. Söz gelişi *Tehlikeli Oyunlar*’daki tek bir sistem içinde düzgün cümle yapılarıyla, kelime standartlarıyla oluşturulan dilekçe formatı gibi kalıplaşmış ifade şekilleri modern bilgi anlayışı ve eğitim sistemleriyle de ilişkilendirilerek ironik bir üslûpla şöyle eleştirilmiştir:

Bütün evren, kelimesiz bir tekdüzelikten ibaretti. Fakat o sırada kelime icat edilmediği için, bu bölümü anlatamıyoruz. Tanrı, bir süre sonra, tekdüzelikten sıkıldığı için durgunluğu yarattı. Sonra durgun yaratıldı. Bu sıfat tek başına var olmadığı için, durgun denizler ve durgun havalar ve durgun karalar ortaya çıktı. (Sadece bir dilbilgisi zorunluluğu yüzünden) (*Tehlikeli Oyunlar*: 77).

Postmodern bakış açısıyla kurgulanan anlatılarda sıklıkla kendine yer bulan eğitime yönelik eleştiriler günümüzde eğitim sisteminde büyük oranda olumlu değişimlere zemin hazırlamıştır:

İnsanlar duygu, düşünce, davranış, eğilim ve yaşam tarzları bakımından birbirlerinden ayrıldıkları gibi, aynı kişinin zamana ve zemine göre bile farklı davranabildiği göz önünde bulundurulduğunda, sosyal bilimler alanında, fen bilimleri alanında olduğu gibi kesin tanımlamalara ve sayısal sonuçlara ulaşmanın mümkün olmadığı görülmektedir (Aslanargun, 2007: 196).

Postmodernistler fen bilimlerinin aksine sosyal bilimlerde insan davranışlarının her yerde aynı olmayacağını kişiye, kültürel farklılıklara, ekonomik koşullara, siyasî oluşumlara, zamana ve mekâna göre değişiklik göstereceğini ifade etmişlerdir. Böylelikle bütüncül söylemlere kuşkuyla bakan, derin bir güvensizlik hisseden postmodernistler için modern çağın sorunlarının çözümünde eğitim alanında yeni bir dönemin başlaması esastır. Büyük anlatıların ölümünü haber veren -özellikle de Lyotard gibi- eleştirmenlerin eğitim alanındaki sorunlara yönelik itirazları, postmodernistlerin modern örgütsel bir yapı olan eğitim sistemindeki aksaklıklara meydan okumalarına ve eğitim hizmetlerinin değiştirilmesine zemin hazırlamalarına imkân sunmuştur. Dolayısıyla otoriter ve merkezî eğitim sistemine karşı çıkan postmodernistler modern eğitim sistemlerine, kurumlarına yönelik eleştirilerde bulunarak, yabancı dil eğitimi, ezberci sistem, okullardaki kötü koşullar, eşitsizlik, kadının eğitimi ve modern eğitimcilere yönelik eleştirilere postmodern anlatılarda yer vermişlerdir. Söz gelişi *Tutunamayanlar*’da modern eğitim sisteminde öğretmenlerin önemine ve onların yapmış oldukları hatalara ironik bir şekilde şöyle dikkat çekilmiştir:

İçine sığmakta güçlük çektiğim okul sıralarında büyüklerimi saymak, küçüklerimi sevmek sözünü ters söylediğim için öğretmenin çektiği kulağımın acısını akşam ki maçı düşünerek

hafifletmeye çalışırdım. Büyüyünce öğretmenliği nasıl yasak edeceğimin hayaliyle yaşarken bir yandan da durmadan tekrarlardım (*Tutunamayanlar*: 75).

Eğitim kurumlarının işleyişinde kuralların yanı sıra öğretmenlerin de büyük etkisi vardır. Hatta öğretmenler bir eğitim kurumunu ayakta tutan unsurların başında gelmektedir. Bu gerçek *Tehlikeli Oyunlar*'da Nursel Hanım şahsında Türk eğitim sisteminde bazı öğretmenlerin yapmış oldukları yanlış uygulamalar eleştirilerek vurgulanmıştır: “Kötü öğretiler bize matematiği; temel kavramları aşıl原因amadılar” (*Tehlikeli Oyunlar*: 222). Özellikle de fen bilimleri ve yabancı dil eğitimi açısından Türkiye’de yanlış öğretim tekniklerinin kullanılması ve pek çok soruna yol açması eğitim alanındaki sorunların günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Eğitim alanındaki bu gibi başarısızlıklar Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar*’daki tenkitlerinin haklılık payını artırmaktadır. Hangi çağda olursa olsun öğretmen ne kadar nitelikliyse öğrencinin de o ölçüde başarılı olduğu bilinmektedir. Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*’da 1923 sonrasında yeniden yapılandırılan yaşam içinde maddî, manevî hemen her yönden çekilen sıkıntılara yer verirken diğer taraftan eğitim kurumlarının eksikliklerini de eleştirmiştir. Oğuz Atay özellikle de öğretmenlerin sınıfta ders işleme metotlarını mercek altına alarak öğretim tekniklerinin sorunlarını ironik bir üslûpla şöyle anlatmıştır:

Kara ekmeği yemek zorundaydım; ama kötü şiiri okumadan da yaşayabilirdim. Sınıfta tahtaya kalktığım zaman, gene, şiirleri en iyi ben okuyordum; çünkü öğrenmişim en çok bağırmanın en iyi şiir okumuş sayıldığını. Ve, öğretmenin bu zayıf tarafını keşfeden tek akıllı öğrenciydim (*Tutunamayanlar*: 77).

Tehlikeli Oyunlar’da ise sahnelenecek oyun öncesi yapılan -postmodernist dağınık bilinçle söylenmiş izlenimi veren- konuşmalarda tiyatro metninin sahnelenmesi sırasında yapılması gerekenler öğretilirken modern kurallara göre oluşturulan tiyatro oyunu sisteminin dışına çıkmanın sakıncaları ironik bir üslûpla şöyle anlatılmaktadır: “ASKER Noktalı virgüllerde biraz durulacak, noktalarda derin nefes alınacak, ey y’nin üstüne basılacak, vatan GENERAL vatanın üstüne basma sakın HİKMET Rüstem Bey limonatayı içerken bir iki damla beyaz kılların üzerine düşer GENERAL uğurdur (...)” (*Tehlikeli Oyunlar*: 54). Atay’ın bu eleştirisini postmodern bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse modern çağın katı öğretim kurallarının karşısına esnekliğin ve özgünlüğün önemsenmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Çünkü modern toplumlarda görmezden gelinen ekonomik ve kültürel farklılıklar eğitim sahasında eşitsizliklere yol açmıştır. Söz gelişi *Fındık Sekiz*’de Tuncay, Suat’la konuşurken eğitim kurumlarındaki

eşitsizliklere şöyle dikkat çekilmiştir: “Boşver Tuncay zaten bizim gibi temiz ailelerin çocukları okumuyor, nerede zengin ve düzenden yana olan kişiler varsa onların çocukları okuyor” (*Fındık Sekiz*: 46).

Birey ve toplum hayatını yönlendirmesi açısından büyük misyonu bulunan eğitim çalışmaları modern dönemle birlikte kamu hizmeti olarak örgütlenmeye başlamıştır. Postmodernistler tarafından eleştirilen ve eşitlik, eşitsizlik gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olan örgütlenme ise vergilendirme sistemlerini meydana getirmiştir. Tüm bu özverilere rağmen Türkiye’deki -özellikle de kırsal kesimlerdeki- okullarda hâlâ birçok eksik mevcuttur. Oğuz Atay bu eksikleri ve Öztürkçecilik hareketini şöyle eleştirir:

Ben okul hayatımda güzel bir sınıf, zevkli bir okul binası, iç açıcı bir bahçe görmedim. Kirden kararmış, dayanan dirseklerle cilalanmış eski sıralar; sıraların üstüne, geçen yılların Süleymanları, Necdetleri, Aykutları, zaman geçtikçe öztürkçeleşen isimlerini adlarını çakıyla kazmışlar (*Tutunamayanlar*: 78-79).

Modern dünyada bir sınıf atlama aracı olarak da görülen eğitim, günümüzde bu işlevini az da olsa kaybetmeye başlamıştır. Çünkü modern bilimlerin sunmuş olduğu verilerin esas alındığı mutlakiyetçi eğitim şekilleri insanlığı mutlu etmek için tek başına yeterli görülmemeye başlamıştır. Bu sebeple postmodernistlerin ön plana çıkardıkları farklılıklara duyulan önem sayesinde modern çağın kategorize ettiği sosyal sınıflar, ideolojiler ve sabit fikirler parçalanarak günümüzde önemini yitirmeye başlamıştır. Bu gibi gelişmeler sonucunda postmodern çağda okulların, üniversitelerin sayısındaki artış, on iki yıllık zorunlu eğitim ve uzaktan eğitim gibi programlar Türkiye’de eğitim alanında pek çok açılıma zemin hazırlamıştır. Her geçen gün artan diplomalı üniversite mezununa rağmen çalışma hayatında aranan en önemli unsurlardan biri artık profesyonellik olmuştur. Postmodernistlere göre televizyon karşısında, telefonu elinde, bilgisayar da yanı başında duran hız çağının çocukları için eğitim sistemlerinde yeni açılımlara gereksinim vardır. Bu sebeple postmodernistler öğretim programlarında yeniden yapılandırılmaya gidilerek ezberden uzaklaştırılmış, yorumlanan, analiz ettiren, daha çok düşündürten bir eğitim sistemini arzulamışlardır. Postmodernistlere göre farklılıkları gözetken, tek tip öğretim modellerinden uzaklaştırılmış, eşitsizlikleri ortadan kaldıran, sosyal bilimler ve fen bilimleri ayırt etmeksizin her türlü bilim dalını önemseyen, bireysel eğitimi de destekleyen bir yapıda eğitim kurumlarının işleyişi çok daha iyi olacaktır. Böylelikle özgüveni yüksek, sorunlarla başa çıkabilen, üretici, ruh

yapısı da daha sağlam nesillerin yetiştirilmesi mümkün hâle gelecektir. Örneğin Metin Kaçan eğitim alanında yapılan yanlışlar nedeniyle ülkenin gelmiş olduğu son noktayı şöyle eleştirmiştir:

Fizikteki tüm Nobel ödülleri ağzdan maddenin öldüğü, nedenselliğin öldüğü, determinizmin öldüğü haberlerini duyageldik. Öyleyse bırakın hepsi için elektronik müziğin requemleri arasında kibar bir cenaze töreni düzenleyelim. Artık yirminci yüzyılın postmekanistik biliminden ders çıkarmanın ve on dokuzuncu yüzyıl materyalizminin felsefi bakış açımıza giydirdiği deli gömleğini üzerimizden atmanın zamanı geldi. Gariptir ki bu bakış açısı, modern bilimin, bir yüzyıl gerisinde değil de, onunla çağdaş olmuş olsaydı, bu deli gömleğini çok daha önce üzerimizden atmış olacaktık... (...) ve 'Körler Ülkesi'nde yaşıyor olduğumuzu fark edeceğiz (*Fındık Sekiz*: 83).

O, öğrenciler arasında ayırım gözetmeksizin herkesin eşit şekilde anlayacağı düşünülerek oluşturulan modern tek tip eğitim sistemi bütünüyle pek çok sorun ortaya çıkarmıştır. Özellikle de insanî anlamda hemen her alandaki yozlaşma öğretim hayatını da olumsuz yönde etkilemiştir. Öğrenci, ödev, sınav ahlâkının sorgulandığı günümüzde gün geçmiyor ki öğrenci ve öğretmen arasındaki sorunların işlendiği haberlere şahit olmayalım. Söz gelişi öğretmeninden öğrencisine kadar eğitim kurumlarındaki yozlaşmaya *Tehlikeli Oyunlar*'da dikkat çeken Oğuz Atay, insanların kendilerini ifade etmeleri için onlara sunulan dilekçe gibi yazışmaların samimiyetsizliğini, meydana getirmiş olduğu eşitsizlikleri şöyle eleştirmiştir:

Dekana bir mektup yazmıştı: Sayın dekan, bazı derslerden kopya çekilerek geçilmektedir. Ben, kopya çekmediğim için, kalmış bulunuyorum. Bu derslerin kaldırılmasını ya da gereken ciddiyetle yeniden ele alınmasını rica ederim. Saygılarımla. İsim, adres, imza filan hepsi tamamdı. Yazdıkları doğruydı. Dilekçe, ilgili kürsüye gönderildi ve anahtarlık fırlatıcısı, bir yıl daha kaldı o dersten (*Tehlikeli Oyunlar*: 39).

Elbette ki modernizm insana verdiği değerle daha fazla özgüven ve özgürlük gibi imkânlar sunması açısından oldukça önemli bir harekettir. Söz gelişi modern evrede okuma oranındaki artış sevindirici bir gelişme iken belgeliğin artması ve yapılan aşırı kırtasiye masrafları postmodernistlerin eleştirdiği bir durumdur. Teknoloji çağında insan hayatında kaçınılmaz bir hâl alan bilgisayarların eğitim alanında da kullanılmaya başlanması; kırtasiye malzemelerinin azalmasına, yazılarda kolay değişiklik yapmaya, uzaktan eğitime, bilgi depolama ve ona ulaşma kolaylığına, zengin bilgi kaynakları sunma gibi olanaklara imkân sağlamıştır. Fakat artan fonksiyonlarıyla modern yaşamın ve eğitimin vazgeçilmez bir parçası hâline gelen teknoloji ürünlerinin yanlış kullanımı topluma özellikle de çocuklara fayda yerine zarar vermeye başlanmıştır. Örneğin okuma eyleminin çoğu kişi için vakit ayıramamaktan kaynaklı bir hobi hâline gelmesi oldukça önemli bir sorundur. Ayrıca modern çağın hızlı akışında okumaya fırsat bulamayan ya

da yanında kitap taşıyamayanlar için üretilen elektronik kitaplar, okuma oranını artırdığı gibi geliş güzel ve yanlış kullanıma bağlı okuma oranında düşüşe de neden olabilir. Neticede teknoloji düşkünlüğü Türkiye’de modern evrede çağdaşlaşmanın ve yeni bir insan tipi oluşturma için araçlarından biri olarak görülen eğitimin görevini yapmasına engel olabilir. Okullarda eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmasa da hem bireyin hem de toplumun daha iyi ve nitelikli yaşamasını sağlamak için gerekli zeminin oluşturulmasında vahdetçilikten kaynaklı bir eğitim sistemine karşı çıkan postmodernistlerin yardımı büyüktür. Özellikle de modern eğitim anlayışının artık geçerliliğinin kalmadığını düşünen postmodernistler tek tip anlatımlara, analizlere ve sonuçlara itibar etmezler. Tüm bu gelişmelerin ardından modern uygarlıktan endişe duyan postmodernistler çoğulculuğun yaygınlaşmasına, farklı modellere, anlatımlara ve yorumlamalara önem verirler.

3.2.9. Modernizmin İnanç Hayatındaki Tesirlerine Yönelik Eleştiriler

“Yeryüzünün vardığı nokta da bir aşırılık dünyasıdır ve bu aşırılıklar dünyasında her şey ‘şeffaf’lığı nispetinde görünmezdir” (Emre, 2006 (a): 190).

İnsanların dünyada tutunmasını sağlayan manevî değerlerden biri olarak din, toplum hayatının şekillendirilmesinde önemli bir faktördür. Fakat Reform, Aydınlanma Hareketi, Fransız Devrimi’yle birlikte saf aklın sınırlarıyla algılanan dinî inanışlar, normlar, modern evrede artık mutlak otorite olmaktan çıkarak yerini insana ve onun aklının gücüne bırakmıştır. Touraine’nin de ifade ettiği gibi modernleşme düşüncesinde, modernistler toplumlardaki Tanrı inancının yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara özel yaşam dâhilinde bir yer ayırmaya başlamışlardır: “Modernlik fikri toplumun merkezindeki Tanrı’nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara -en iyi olasılıkla- ancak özel yaşam dâhilinde bir yer bırakır” (Touraine, 2012: 26). Modern evrede büyü bozumu, dünyevileştirme, tenselliğin seçkinleştirilmesi, araçsal akılcılaştırma, meşru akla verilen otorite ve sorumluluk aklına verilen değerle bilimsel verilerin ön plana çıktığı yeni bir sürece geçilmeye başlanmıştır. Bedia Koçakoğlu bu süreci şöyle açıklar: “Ortaçağın din eksenli sosyal hayatı, modernite süreci ile birlikte pozitivist bir temel üzerine inşa edilerek, insanın Tanrısallaştırıldığı bir düzen kurulmuştur” (Koçakoğlu, 2010: 28). Yüzyıllarca insanları birbirine bağlayan hoşgörü, paylaşım, sabır, sevgi gibi manevî değerlerin kaynağı olan din, toplumların mutluluğu ve insanların terbiyesi için

vazgeçilmez unsurken Yıldız Silier'in de ifade ettiği gibi tüm faktörler modern evrede arka planda bırakılarak merkezsiz bir yaşama yönelinmiştir:

Eskiden dizginlenmemiş arzular toplumsal düzen için bir tehdit olarak algılanıp, ahlâk ve din aracılığıyla kontrol altına alınmaya çalışılırken ya da Ortaçağ'da açgözlülük on temel gûnahtan biriyken, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte Adam Smith'in herkesin bencil çıkarları peşinde koşmasının, toplumsal refaha da hizmet edeceği görüşü kök saldı. Böylece arzular sisteme asimile edilip, onun yeniden üretilmesindeki vazgeçilmez araçlar hâline gelir ve insan ihtiyaçlarının sınırlı olduğunu dile getiren bilgelerin sözleri unutulur (Silier, 2010: 38-39).

Bu sebeple insan merkezli modern çağda, maneviyattan uzaklaşmak hayatın yüzeysel bir hâl almasına neden olmuştur. Ayrıca isteklerini karşılamak için maddenin esareti altına giren bireylerin yaşamış olduğu anomi ise postmodernite evresinde çok daha ileri bir safhaya ulaşmış ve bireysel varoluş sürecine dönüşmüştür. René Guénon bireydeki bu değişimi şöyle açıklar: “Kendilerini sürekli artan düzensiz ve gagesiz bir çalkantıya, salt çokluk içinde dağılmaya ve nihayet bozulmaya götürmüştür” (Guénon, 2012: 52). Bu bağlamda Mesut Hazır'ın da ifade ettiği gibi modern evrenin dogmatizme dayalı, rasyonel yapılanması içindeki yeni sisteminde dinî kuralların, mistik ve metafizik öğelerin artık hayatın merkezinde olmadığı görülmektedir:

Modernizm, birey ve toplumun bilinen kutsallardan kopuşunu hızlandırmıştır. Batı modernliğinin ana özelliklerinden birisi, efsunun giderek bozulması, efsunlu güçler ve ruhlar dünyasının kararmasıdır. Bu karar, ortak toplumsal tahayyüllerin yerini bireysel algılara bırakması, kişi ile kozmos arasındaki ilişkinin giderek koparak, bireyin yeryüzüne inmesi olarak da tarif edilebilir (Hazır, 2012: 146).

Özellikle de toplumsal normların dine göre şekillendiği klâsik dönemdeki Tanrı merkezli anlayış modern evrede hızla gerilemiş ve âdeta tahtından edilmiştir. Bu konuda Anthony Giddens şöyle der: “Din ve gelenek her zaman yakından ilişkili olagelmıştır ve gelenek, ona tam bir karşıtlık oluşturan modern toplumsal yaşamda, dinsel söylemle birlikte çok ciddi bir şekilde anlam kaybına uğramaktadır” (Giddens, 1994: 100). Bu yüzyılda modern çağın hızına tabi tutulan bireyler, köklerinden kopartılmış, yabancılaşmış benliklerine geleneklerden faydalanarak tekrar tutunmak isterler. Çünkü dinsel otoritenin tasfiyesinin ardından ortaya çıkan boşlukta maddî olana düşkünlük, doyumsuzluk, yabancılaşma, sessizlik, tutunamama, hayattan bezme, intihar gibi yaşanan sorunlar Zygmunt Bauman'ın da belirttiği üzere geçmişten günümüze değişik şekillerde varlığını devam ettirmektedir:

Yeryüzünde ‘tamamen insanî’ bir düzene doğru modern hamlenin insanlık dışı sonuçları gözle görülür hâle geldikçe, -tüm yadsımalara ve pratik engellere rağmen- sözde teknik değerlendirmeye açık eylemlerin ahlâkî olarak hiç de yansız olmadığı ve ahlâkî inceleme gerektirdiği duygusu artmaktadır. İnsan eyleminin erimiyle ölçülen mekânsal uzaklığın iptali - modern teknolojinin zaman zaman alkışlanan, ama çok daha sık olarak şikâyet edilen başarısı-,

ahlâkî sorumluluğun erimiyle ölçülen ahlâkî uzaklığın iptaliyle dengelenmemiştir; ama dengelenmelidir. Mesele, yapılacaksa bunun nasıl yapılabileceğidir (Bauman, 2011: 264).

Siyasallaştırıcı özelliğiyle ve ulus-devlet endeksli bir yapılanmayla insanlara daha fazla özgürlük ve bireyselleşme vaadinde bulunan modernistler, toplumsal istikrarı dinî öğeler ile geleneksel öğelerden arındırılmış kanunlar ve kurallar çerçevesinde oluşturmaya başlamışlardır. Bu sebeple modern çağda insanların inanç dünyaları ve yaşam şekilleri akılcı yapılanmalarla değiştirilerek yeni bir sisteme tabi tutulmuştur:

Modernizm, sanayileşmenin getirdiği yoğun çalışma hayatı ve çok meşgul günlük yaşantısıyla insana ibadethanenin yerine fabrikayı, doğaüstü olanın yerine doğayı, öte dünya yerine bu dünyayı, dinin yerine bilimi sunarak, sunduklarının içinde de yeni kutsallar oluşturarak dindışı bir din icad etmiştir. O da 'sekülerizm'dir (Hazır, 2012: 147).

Bilimsel akılcılığa ve teknolojik ürünlere olması gerekenden daha fazla önem veren, Tanrı'nın gücünü kendi eline geçirdiğini düşünen, modern evrenin rotasını kaybetmiş insanlar için bireyselleşme süreci 21. yüzyılda etkinliğini daha da artırmış, çözülmesi güç bir buhrana dönüşmüştür (Eagleton, 2014: 197-223). Bu sebeple postmodernistler, hayatın merkezinde din ve gelenekler dışında bir evren oluşturan modernistlerin sunmuş oldukları tüm alternatiflere kuşkuyla yaklaşmışlardır. Mesut Hazır'ın da ifade ettiği gibi postmodernistler modern çağın normlarına karşı aklın ve manevî değerlerin aynı ölçülerde önemsendiği yeni bir yaşam tarzı arzulamışlardır:

Tarihin akışı içinde geleneksel anlayışın monist yaklaşımının yerini modern anlayışın dualist yapısı almış, sekülerlik de eski inançların yerine dünyevî kutsalları oturtarak dindışı bir din icad etmiş, iki anlayışın çatışması ise çoğulcu, postmodern ve postseküler bir toplumu getirmiştir. (...) Sekülerlik, dinî olanın karşısına bir antitez gibi çıkmış, kendi kutsallarını ilan etmiş, büyük yerinden etme sonrası yeni fakat dünyevî bir din inşasına girişmiştir. Postsekülerlik ise, modernizmin yaşattığı seküler gerilimin ardından gelmesi zorunlu yeni bir evre olarak ortaya çıkmış, büyük yerinden etmeyi tamir etme çabasına girişmiştir (Hazır, 2012: 141).

Postmodernistler bilim ve teknolojiadaki ilerlemelerin ardından unutulmaya yüz tutan manevî, geleneksel öğelere -düşmanımın düşmanı benim dostumdur mantığıyla- modernizm eleştirisi çerçevesinde ilgi göstermişlerdir. Postmodernistler, modernizm karşısındaki sorgulayıcı tutumlarıyla postseküler bir toplumda simülasyonlara bağlanarak mistik ve metafizik unsurlardan beslenip, birey temelli bir yapılandırma isteğindedirler. Böylelikle insan ruhunu besleyen, modernizmin kuralları çerçevesinde unutulmaya başlanan her türlü manevî ve geleneksel öğe postmodern evrede önemsenmeye başlanmıştır. Çünkü modernistler rasyonel aklın önem kazandığı bir dönemde insan ruhunu besleyen, ona hayal kurma imkânı veren büyü, mit gibi öğeleri ve kutsal kitapları birer üst anlatı kabul ederek tasfiye etmeye çalışmışlardır (Asad, 2007: 51-59). Yıldız Silier'in de açıkladığı üzere dinî, mistik ve metafizik öğelere sırtını

dönen modernistler, insanın varoluşunu maddî bilgilerle açıklamaya çalışmışlardır. Bu sebeple modernizm vaatlerinin tam tersi bir yönde bireyleri mutsuzlaştırıp duygularını yitirmelerine zemin hazırlayan sistemlere dönüşmüştür.

Modern öncesi zamanlarda, yani ‘Kutsal’ kavramı ön plandayken, bireyin hayatının anlamı din, mitoloji gibi onu kapsayan bir bütünün parçası olmakla ilgiliydi. Modernite ile birlikte Kutsal yerine Bilim’in hayatın anlamını çözmede yararlı olacağı düşünülmeye başlandı. Postmodernizmde ise Kültürün öne çıkmasıyla, Tanrı, Bilim, Akıl gibi kategoriler gözden düşerek, hayatın anlamı sorusunun anlamsızlığı ilan edildi (Silier, 2010: 28).

Modern gerçeklik anlayışına bir reaksiyon olarak gelişen postmodern evrede, anlamsızlığın bile bir anlamının olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Postmodernistler bu şekilde modern evrede aklın ve Tanrı’nın yerinden edilerek maddiyatçılığın önemsendiği, duyguların ötelendiği bakış açılarına karşı eleştirilerde bulunmuşlardır (Bewes, 2008: 70-77). Çünkü çoğulculuğa ve farklılıklara önem veren, hayatın anlamını sorgulayan postmodernistler, büyük anlatıların değersizleştirilmesini insan ruhuna ilişkin olumsuz bir yansıma olarak kabul ederler. Özellikle de dinin etkisinin azaldığı modern süreçte kutsal metinlere ve onlar dâhilinde oluşturulan geleneklere duyulan aşırı güvensizliğin, toplumsal düzende de pek çok değişikliğe zemin hazırladığı görüşündedirler (Eagleton, 2014: 240).

Her şeyin bilimsel verilerle açıklanamayacağını düşünen postmodernistler, günümüze kadar etkisini gösteren hayata yönelik tüm olumsuz değişimleri modern çağın pragmatik dünya algısıyla ilişkilendirirler. Söz gelişi ‘ben’ merkezli hayatın karmaşasından uzaklaşıp, mutlu bir hayata ulaşmak için ‘öteki’ni tanıyarak onun hakkında bilgi sahibi olunması gerekliliğine de dikkat çekerler. Özellikle de modernleşme sürecinde başta din olmak üzere hayatın dinamiklerini oluşturan geleneksel öğelerin tasfiye girişimi Dalai Lama’nın da ifade ettiği gibi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlik kaybına ve sorunlara neden olmuştur:

Dinin etkisi azaldıkça, yaşamla en iyi biçimde nasıl uyum sağlayabileceğimiz sorunu üzerindeki kararsızlığımız artacaktır. Geçmişte din ile ahlâksal değerler çok iç içeydiler. Bugün, bilimin dini ‘geçersiz’ kıldığına inanan birçok insan, herhangi bir manevî otoriteye ait hiçbir ‘kesin’ kanıt ortaya koyulmadığı için, daha da ilerisini kabullenerek, ahlâksal değerlerin bireysel tercih sorunu olması gerektiğini söylemektedirler. Ve yine geçmişte, bilim adamları ve düşünürler değiştirilmez yasalara ve kesin gerçeklere zemin oluşturacak somut temeller bulmak için karşı konulmaz bir gereksinim duyarken, bugün bu tür araştırmalar gereksiz bulunmaktadır. Sonuç olarak, artık hiçbir şeyin var olmadığı, gerçekliğin kendisinin sorgulandığı bir aşırılığa doğru tam bir geri dönüşe tanık olmaktayız. Bu da yalnızca kaosa yol açar (Lama, 2001: 20).

Modernizmin; bürokrasinin ve kanunlarla toplumları tek tipleştirerek sürekli denetim altında tutma isteği, yeni bir toplum ve gelecek kurgusu içinde olunduğunu

göstermektedir. Bu sebeple modernleşme sürecinde inançların tasfiyesinin bıraktığı boşluk, çoğu kez duyarsızlaşmaya, anlık isteklerden haz almaya ve bireysel anomiye neden olmuştur. Söz gelişi teknoloji çağının demir yığınları ve kabloları içinde aradığı manevî huzuru bir türlü bulamayan bireylerin, hayattan kopmaya başlayıp silikleşerek tutunma ihtiyacına dönüşen mutsuzluklarına *Bin Hüzünlü Haz*'da şöyle dikkat çekilmiştir: “Maket apartmanlar, apartmanların arasındaki caddeler, bu caddelerde gezinen minik minik otomobiller, otomobillerden ve apartmanlardan fırlayan silik yüzlü insanlar...” (*Bin Hüzünlü Haz*: 30). Hasan Ali Toptaş ayrıca *Bin Hüzünlü Haz*'da dinî normların ve bireysel farklılıkların tamamiyle ötelendiği, modern kanunlar, kurallar çerçevesinde oluşturulan tekdüze yaşama yönelik şu eleştiriyi yapar:

... Ya günlük hayatın tekdüzeliğini, aksatmaktan korkarcasına hep aynı saatte işlerine güçlerine gidiyor ya da fırsat buldukça bir köşeye çekilerek, kabarıp sönen gevşek bir et yığını hâlinde horul horul uyuyorlardı (*Bin Hüzünlü Haz*: 86).

Sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçildiğinde günün büyük bir bölümünde kendi arzularının dışında, sistem dâhilinde, öngörülen şekilde yaşamak ya da çalışmak zorunda kalan bireyler için çoğu zaman dinî inançların uygulanmasında da aksamalar meydana gelmiştir. Özellikle de modern çağın ardından tasfiye süreci başlayan ibadetlerin zaman, mekân sınırlamaları nedeniyle yapılamayışı, daha da ötesi hayatın hızı içinde bireylerin inanma ihtiyaçlarını kaybetmeye başlamaları postseküler süreçte eleştirilen konular arasındadır:

Zamanın daha hızlı aktığı, bambaşka bir sokak... Yürüyordum ister istemez. Zaten yürümeyip direktsem bile, zamanın hızlılığı beni elimden tutup kendi içinde savrulup duran insanların, otomobillerin, eşyaların, seslerin ve ışıkların karmaşasına doğru çekiyordu (*Bin Hüzünlü Haz*: 57).

Postmodernistler dinî hiçbir zaman merkeze almasalarda modern çağın dünyevileştirme politikasının yanlışlarını sorgularken aynı zamanda dinî inançların pratiğe dönüştürülmeden hayat bulamayacağını ifade ederler. Özellikle de belli saat, zaman ve mekânlarda icra edilen kamu hayatında, inançların özgürce yaşanmasının zorlaşması çağın sorunları arasındadır. Her türlü üst söyleme karşı olmakla birlikte inanma ihtiyacının hayatın önemli bir parçası olması gerektiğini ifade eden postmodernistler, sosyal sınıfların dinî inanışlarına saygı duyularak hafızalardan silinen/silinmeye başlayan mistik ve metafizik öğelerin simülasyonun gerçeğimsi düzleminde geri dönüşünü sağlamak için çaba sarf ederler. Aksi takdirde John Cottingham'ın da açıkça belirttiği üzere ibadetini istediği şekilde yapamayan kişiler için

dinî özgürlükten ve mutluluktan bahsetmek mümkün olmayacaktır: “Felsefî anlamda bir ‘Akılcı’ olmak, hiçbir şekilde Tanrı’nın varlığını yadsımayı, hatta kuşku duymayı bile gerektirmemektedir. Aksine akılcı filozofların en ünlüleri, Tanrı’yı kendi düşünce dizgelerinin tam da merkezine yerleştirmişlerdir” (Cottingham, 2003: 10).

Hayatın gündelik akışında kutsal olana yer vermeyen ya da ona vakit ayırmayan profan insan tipinin oluşması kutsal olanın algılanmasındaki bakış açısının modern evrede değiştiğini göstermektedir (Demirhan, 2004: 12). Dinî inançlarına yabancılaşmaya başlayan birey için çözüm önerisi sunulan postseküler toplumda, dinî uygulamaları yenileme ihtiyacı ise günümüzde her geçen gün benimsenen bir düşünce olmuştur. Öte yandan postmodernistler kamu ve özel yaşam arasındaki ayrımın iyi yapılması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Onlar modern hayatın tekilciliğinin aksine çok dinliliği ve çok kültürlülüğü önemseyerek tüm farklılıklara özel hayat dâhilinde yaşama imkânı sunmuşlardır. Ayrıca postmodernistler toplumun ihtiyaçlarına cevap veren dinî inançların çoğu kez özgürlüklerin kısıtlandığı kamusal alanda, inançların yerinin tanımlanması ve kimlik politikası olmaktan kurtularak siyasî oluşumların birer ürünü hâline getirilmemesi gerekliliğini ifade ederler. Çünkü modern çağda vaat edilenlerin aksine 21. yüzyılda gücünün farkında olan etkin insan yerine daha çok özgürlüğünün kısıtlandığını düşünen, yaşadığı ikilem nedeniyle mutsuzlaşan, benlik kaybına uğrayan pasif bir özne meydana getirilmiştir. Bu sebeple modernistlere göre dinî ve geleneksel unsurların varlığına daha duyarlı yaklaşan postmodernistler, millî kimliğin bir parçası olarak da düşünülebilecek unsurlara farklı boyutlarıyla postmodern anlatılarda yer vermişlerdir. Zygmunt Bauman postmodernistlerin inanma ihtiyacının gücüne geçmişe duydukları özlemle şöyle dikkat çeker:

Modernliğin gelişiyle birlikte Tanrısızlaştıkları ve ‘dinsel dogmaların’, inançlarını yitirdikleri için insanların giderek bireysel düşünmeye, kendileriyle ilgilenmeye ve kendilerini önemsemeye başladıklarından söz edildiğini sık sık işitiriz. Bu öyküye göre, modern bireylerin kendi kendileriyle meşgul olmaları sekülerleşmenin bir ürünüdür ve dinsel inancın yeniden canlandırılmasıyla ya da seküler olduğu hâlde, modern kuşkuculuğun saldırısına maruz kalarak yıpranmadan önce hemen hemen tam hâkimiyeti elinde bulunduran büyük dinlerinkine benzer kapsayıcılığa başarıyla sahip çıkacak bir düşünceyle onarılabilir (Bauman, 2011: 15).

Evrensel anlamda dinî inançlardan ve geleneklerden arındırılmış bir dünya tasarımında bulunan modernistlerin bu düşüncesini sorgulayan postmodernistler, anlatılarda geleneksel hayata ve onun unsurlarına -kendi içlerinde oluşturdukları tasfiyeci bir tutumla- modernistlerden daha çok yer vermişlerdir. Çünkü postmodern felsefede “Ne dinlerin yeniden tesisi, ne de ritüele yeniden dönüş söz konusudur.

Yalnızca dinlerdeki adalet, sevgi ve yardımlaşma duyguları postmodern dünyanın çoğulcu toplumsal yaşantısında kendisini gösterebilecek bir zemin bulabilmektedir” (Perşembe, 2003: 159).

Modern çağın tek tip mutlakçı gerçekçiliğine karşı bir reaksiyon göstererek insanlığı daha sade ve basit düşünmeye yönlendiren postmodernist yazarlar, yayımladıkları anlatılarda büyülü gerçekliğe, mitolojik unsurlara, fantastiğe başvurmuşlardır. Özellikle de anlatıların pek çoğunda batıl inançlara verilen önem; cinlerle iletişim kurma, nazara inanma, muska yazma/yazdırma, büyü yapma/yaptırma, bilim dışı tedavi yöntemlerine başvurma, kurşun dökme/döktürme gibi uygulamalara yer verilerek hem buna benzer durumların meydana getirdiği sorunların hem de Aydınlanma Hareketi’yle birlikte ortaya çıkan mutlak gerçeklik anlayışının eleştirisi yapılmaktadır. Söz gelişi *Gölgesizler*’de Güvercin’in bulunması için Ramazan, Reşit’in verdiği ve atın yelesinden alınmış bir tutam saçla köyün imamının yanına gider. İmam ona yanlış bir muska yazar ve bu muska ile kızın bulunabileceğini söyler. Fakat imam farkında olmadan atın Ramazan’a bağlanmasını sağlayan bir muska yazar. Ramazan köy meydanına geldiğinde at onun peşinden gider ve köy meydanında onu çiğneyerek öldürür (*Gölgesizler*: 130-141). Hasan Ali Toptaş’ın anlatıda, batıl inançlara ve folklorik unsurlara yer vermesini ise geleneksel hayatı süsleyen; gerçek dışı, olağanüstü, masal gibi ritüellere duyduğu özlemle açıklamak mümkündür. Toptaş, bu şekilde inanç unsurlarını tamamiyle itibarsızlaştıran modernizme bir reaksiyon geliştirmiştir. İnsanlığın hayal kurma gücünü elinden alan modern felsefeye karşı bir reaksiyon geliştiren postmodernist yazarlar, her ne gerekçeyle olursa olsun evrensel gerçekliğin, katı kuralların dışına çıkarak büyülü gerçekliğe, fantastiğe ve bilim kurguya önem verip tıpkı modernizm öncesindeki gibi sezgilerin yönlendirdiği bir dünya hayal ederler. Örneğin Metin Kaçan *Fındık Sekiz*’de sezgilerin gücüne olan güvenini şöyle ifade eder:

Bilgi ve bilim,
Sadece saf mantıklılık,
Prensipier
Fikirler ve umumi,
Lüzumlu kelimelerle değil,
Sezgiler,
Vecidler ve mistik görüş vasıtası ile de,
Elde edilebilir (*Fındık Sekiz*: 94).

Özellikle de Batılılaşma, medenileşme çalışmalarında bilimsel gerçeklerin, araçsal aklın, teknolojik gelişmelerin olması gerekenden daha fazla önemsendiği dönemlerde görülen yozlaşmanın başlıca sebeplerinden biri de modern evrede dünyevileşmenin gölgesinde kalan inançların önemsizleştirilmesidir. Tanzimat romanlarından itibaren toplumdaki yozlaşma alanlarından biri olarak gösterilen dinî yükümlülüklerin layığıyla yerine getirilememesi postmodern anlatılarda dinlerdeki adalet, hoşgörü gibi maneviyatı yükseltecek, iç huzuru artıracak unsurlara yönelmenin arayışıyla birlikte yer verilmiştir.

Elbette ki Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde maddî olana düşkünlüğün artması, inançların kaybı Tanzimat'tan beri yaşanan sorunların günümüze kadar uzanmasına neden olmuştur. Söz gelişi Orhan Pamuk *Masumiyet Müzesi*'nde modernleşme sürecinde hız kazanan inanç kaybının birey ve toplum üzerinde meydana getirdiği sorunlara -dinî merkeze almadan modern dünyanın meydana getirdiği gerçeğimsi dünyanın kayıpları çerçevesinde- yer verir. Anlatıda modern bir yaşam süren/sürmeye çabalayan Füsün'un ailesinin dinî yükümlülükleri bilmelerine rağmen -modern hayatın hızına kapılarak zamansızlıktan şikâyet eden pek çok kişi ya da aile gibi- bunu uygulamada pasif davrandıkları görülmektedir. Anlatıda ayrıca benzer eleştirileriyle kulaktan dolma bilgilerle yaşanan dinî hayatın sorunlarına da dikkat çeker: “‘Dinî eğitiminin zayıf olduğunu sandığım Füsün, ruhların ‘dinimizin buyurduğu gibi’ elbette var olduklarını, ama bu dünyada yaşanan bizlerin, onlarla konuşmaya çalışmamızın dinimize aykırı ve günah olduğunu söyledi” (*Masumiyet Müzesi*: 161). Orhan Pamuk anlatıda inanç eksikliğinin meydana getirdiği sorunları daha iyi açıklayabilmek için Füsün'un ailesinin karşısına dinî yükümlülüklerini yerine getiren Şöför Çetin Efendi'yi çıkartmıştır: “‘Biz bu kurbanı, cennete gitmek için kesmiyoruz. Bir karşılık beklemeden, Allah'ı sevdiğimiz için kesiyoruz.’ (...) ‘Allah büyüktür’, dedi Çetin Efendi. ‘Allah her şeyi görür ve bilir... Bizim de onu karşılıksız sevdiğimizi anlar. Kimse Allah'ı kandıramaz’” (*Masumiyet Müzesi*: 49).

Görüldüğü üzere yanlış Batılılaşma konusunun yanı sıra *Masumiyet Müzesi*'nde dinî yaşama ve onun pratiklerine de yer verilmiştir. Orhan Pamuk özellikle de Türkiye'de modernleşme çabalarının yoğun bir şekilde yaşandığı Cumhuriyet devrinin laikleşme sürecinde unutulmaya yüz tutan ve yaşamın bir parçası olan dinî inançların uygulama alanındaki boşluğa ve duyarsızlığa dikkat çekerek unutulmaya yüz tutan manevî değerlerin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine de işaret eder: “Cumhuriyet'in

ilk yıllarında yetişmiş pek çok evli çift gibi dine saygısız değil, ilgisizdiler. Yalnızca ve bu ilgisizliği de pek çok tanıdıkları, dostları gibi Atatürk sevgisi ve laik bir Cumhuriyetçilikle açıklarlardı” (*Masumiyet Müzesi*: 46). Modern çağın meydana getirdiği sistemli hayatın dışında var olan gerçek yaşamın oluşturduğu mutsuzluk, hayatın pek çok alanında kendini göstermiştir. Söz gelişi Orhan Pamuk’un da *Kara Kitap*’ta ifade ettiği gibi günlük yaşamın koşuşturmacasında sıkışıp kalan kişi için hayat çoğu kez katlanılmaz bir hâl almıştır. Bu sebeple olaylara ve durumlara duyarsızlaşmaya başlayan modern bireyin ruhsal büyüme sürecinde; masalların, efsanelerin ve inanç sistemlerinin etkisi büyüktür. Postmodernistler bu şekilde hayatın katı gerçekleri karşısında ayakta durabilmek için duyarsızlaşmayı tercih eden modern bireye hayatla oyun oynama ve klâsik evrede olduğu gibi masallara geri dönerek ruhsal arınma fırsatı sunarlar. Postmodernistler tüm bu tercihleriyle dünyanın “Yeniden büyüme hâle getirilmesi” için çaba sarf ederler (Bauman, 2015: 46). Söz gelişi Orhan Pamuk *Kara Kitap*’ta masallardan, efsanelerden, geleneksel unsurlardan, inanç sistemlerinden faydalandığını dolaylı yollarla olsa ifade ederek modern mutlak gerçekliğin günümüzde meydana getirmiş olduğu sorunlara dikkat çeker: “Zaten bir başkası olmak için yanıp tutuşan bütün mutsuzlar için hikâye anlatmak, kendi sıkıcı gövdeleri ve ruhlarından kurtulabilmeleri için keşfedilen bir hileydi” (*Kara Kitap*: 199). Bu şekilde klâsik evreye özgü hikâye anlatma geleneğinin de mutlak gerçeklik karşısında yok olmasına tepki gösteren Orhan Pamuk, insanları mutlu eden, onlara hayal kurma imkânı sunan basit ama önemli unsurların her geçen gün mutsuzlaşan insanların ellerinden alınmaya başlandığını ifade eder.

Puslu Kıtalar Atlası’nda ise günümüzde mutsuz yüzlerin ıstırabını yansıtan ortamlardan kurtulmak için ya bir başkası gibi davranmak ya da hayatın katı gerçekleri karşısında mistisizmin ve büyüme gerçekliğin tekrar önem kazandırılmasıyla yaşamı eğlenceli bir oyuna çevirmek gerekliliğine dikkat çekilir: “Hayat, artık, insanın büyük bir eğlenceyle çok şey öğrendiği bir oyundu ve içinde herkesin yaşamaktan korktuğu şu dünya, gerçekten en eğlenceli oyuncaktı” (*Puslu Kıtalar Atlası*: 141). Eşitsizliklerin, savaş ortamlarının, yoksulluğun, toplama kamplarının, soykırımın, doğal olanın tahrifatının, farkındalıkların ortadan kaldırılmasının, bireysel yabancılaşmanın ve tehlikenin her geçen gün arttığı dünyada yaşanan gelişmeler dikkate alınırsa geline son nokta oldukça kaygı vericidir. Söz gelişi modern şehirleşmeyle yaygınlık kazanan

birlikte yaşamak düşüncesi ideolojik partilerin ve sivil toplum örgütlerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Fakat modern hayatın denetleme mekanizmalarına göre programlanan büyük şehirler gibi mekânlardaki manevî boşluğun her geçen gün artışı ayrı bir sorun hâline gelmeye başlamıştır.

Yıldız Ecevit'in de ifade ettiği gibi İslâm mistisizminden izler taşıyan *Fındık Sekiz*'de bireysel varoluşundan habersiz Beyoğlu'nun yozlaşmış sokaklarında mutsuzluk içinde yaşayan Meto, modern çağın sorunlarından dininin vermiş olduğu manevî güçle uzaklaşmak istemiştir. Metin Kaçan, “Karanlıktan aydınlığa, maddesellikten tinselliğe doğru yapılan bir yolculuğu anlatır” (Ecevit, 2009: 220). Metin Kaçan, kahramanın içsel yolculuğunu anlatırken metin içinde Beyoğlu'nda uyuşturucu batağına düşen yozlaşmış bireylerin hayatlarına da yer vererek postmodern bir teknik olarak çatışma durumlarından faydalanır. Ayrıca *Fındık Sekiz*'de entelektüel olarak vasıflandırabileceğimiz Beyoğlu'ndaki bir grubunda serbest hayat ve modern sistem arasında yaşadığı çatışmaya şöyle dikkat çekilmiştir:

Seyirciler yerlerini almışlar, sistemin oyunbozanları, düzenbazları, hilekârları, riyakârları hep aynı cepheden bu oyunu seyrediyorlardı. Yaşamak... inançsız insanların yaşadığı o fasit dairedaki renksiz, duygusuz, monoton klipler (*Fındık Sekiz*: 3).

Fındık Sekiz'de şiddet eğilimlerinin sıkça rastlandığı, güvensiz ve cinsel sömürülerin merkezi olan İstanbul'un çürümeye yüz tutan görünümü; dünyasal zevkleri yücelten modernizmin meydana getirdiği sorunlarla doğrudan ilişkilidir: “Allah’a inanmayan, kuldan utanmayan bir kavim İstanbul’da cirit atmaktaydı. Meto, yıldızı sönmüş, etleri buruşmuş bu tiplerin alnını secdeye koyduracak, hayatlarında yeni bir ufuk açacaktı. Dünyanın en zor ve en keyifli işi başlamak üzereydi” (*Fındık Sekiz*: 11). Anlatıda anlık hazlara yani nefesine yenik düşen, maddî olana rağbet gösteren bireyin bu durumu Emmare olarak ifade edilir. Edida ise bireyin yaşadığı korku, endişe ve tehlikedir. Metin Kaçan modern bilimsel verilerin temel alındığı çağın sonunda yaşanan zevk düşkünlüğü, doyumsuzluk, tutunamama, yabancılaşma, mekânın bataklıklaştırılması gibi durumlardan manevî gücün verdiği mutluluk, huzur arayışıyla ve inancın gücüyle kurtulunabileceğini ifade eder. Çağın sorunlarının üstesinden gelmek için ise şu reçeteyi sunar: “Fahri Baba, ‘Allah hepinize iman versin!’ diye hiddetlenir” (*Fındık Sekiz*: 45). Öte yandan Metin Kaçan, Türkiye’de modern bilimin Batı’nın bir yüzyıl gerisinde kaldığını bu sebeple ‘körler ülkesi’ olarak tabir edilen bir

mekânda yaşama zorunluluğunun sorunlarına dikkat çekerken inanç kaybının neden olduğu boşluğa da yer vermiştir (*Fındık Sekiz*: 83).

Adalet Ağaoğlu ise *Dert Dinleme Uzmanı*’nda manevî boşluk sonucu ortaya çıkan bireysel ve toplumsal ıstırapların sebeplerini, modern çağın ardından yaşanan doğal, saf olandan uzaklaşmayla hız kazanan yozlaşmaya bağlar:

Dünyanın ilim ve bilimsel dönüşümünün kaostan öteye bir kargaşa yarattığının farkında değil miyiz? Cumhuriyet Devleti’imiz toplumu aydınlatma girişiminin ilerleyişinde tam yüz yıl geri kalmıştı; şimdi de Nuh’un gemisinde kendine kıcını koyacağı bir yer ayarlaması için geç, çok da güç olacak gibi yazık ki; baksana Birleşmiş Milletler üyeliğine kabulümüz askeriye yardımı ve bakımını yerine getirme ödeviyle imzalatıp geçilmiştir de, sivil halka yardım ve bakım için gerekli insan haklarının yerine getirilmesi babında Çağdaş Birlik yani işte şu AB yuvasının önünde bekletilip duruyoruz, yaşama hakkı dilenen kapı dilencileri gibi!.. Bu beni uzlaşma üslubundan kaldırıp öfke patlamalarına itiyor, çünkü millette hizmet uğruna vize mize işlemlerinden bıkip usanmış durumdayım canım! (*Dert Dinleme Uzmanı*: 186).

Aslında modern çağın insanoğlunu robotlaştıran mantıklı, tutarlı, ilkelere bağlı yapısına karşı çıkan postmodernistler, tek tip insan ve yaşam modellerinin dışına çıkmayı istedikleri için kaosa önem verirler. Fakat bütün sistemlerin çöktüğü/çökmeye başladığı modern çağın sonunda kaotik ortamların da ötesinde insanî değerleri görmezden gelen çok daha karmaşık bir ortam meydana getirilmiştir. Adalet Ağaoğlu’da modern çağın çürümüşlüğü karşısında her geçen gün ortaya çıkan yeni sorunlara engel olunamadığını hatta postmodernistlerin çözüm önerilerinin bile yetersiz kaldığını ifade eder. Çünkü “Dinsel semboller, kavramlar ve pratikler de gündelik yaşantının tüketim evreni içinde birer meta hâline gelmektedir” (Perşembe, 2003: 176).

Modern çağın hâkim gücüyle bireyin, dinsel düşüncüğü terk etmesi ve modern mutlak gerçeklikle düşüncelerinin, duygularının örtüşmeyişinin ruhsal bir bunalıma zemin hazırladığını ifade etmek mümkündür. Postmodernistler de doğrunun tek bir ölçütle belirlenemeyeceği görüşünde oldukları için insanlara yeniden hayal kurma, yaşama dâhil olma gücünü veren unsurlara dikkat çekerler. Paul Feyerabend bu duruma şöyle bir örnek verir:

Bir demokraside her vatandaşın okuma, yazma, aklına gelen her konuda propaganda yapma hakkı vardır. Hastalandığında nasıl arzuluyorsa öyle, eğer üfürükçülüğe inanıyorsa üfürükçüler tarafından, yok eğer bilime daha çok güveniyorsa bilimsel doktorlar tarafından tedavi edilme hakkı vardır (Feyerabend, 1991: 107-108).

Metafizik, bilim, din gibi öğelerin eşit seviyede hakikate sahip olduğunu sözlerine ilave eden Feyerabend ayrıca bu yorumuyla postmodern çoğulcu bir bakışı önceler (Feyerabend, 1991: 107-108). Bu şekilde insanların yaşamlarında seçeneklere olanak

tanınan postmodern düşüncede, katı bir nesnellik anlayışından ve modern koşullardan uzaklaşma hedeflenmektedir. Öte yandan modernizmin yok ettiği metafiziğe duyulan özlem nedeniyle postmodern anlatılarda rüya, sır, büyü gibi motiflere sıklıkla yer verildiğini ifade etmek mümkündür. Postmodernistler geçmiş dönemlerdeki bilgiye şüpheyile yaklaştıkları için anlatılarda mistik deneyimlerden de faydalanılır. Özellikle de anlatılarda hislerin, bilincin ve içgüdülerin öne çıkarılmasıyla 20. yüzyılın katı gerçeklerinden kurtulmaya çalışılmıştır.

Mutlak gerçeklik karşısında masalların ve fantastik öğelerin önem kazanmasını Elif Şafak *Mahrem* adlı anlatısında masal kahramanlarına özgü özelliklere sahip Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi şahsında anlatmaktadır. Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi altı kızı olan bir ailenin tek erkek çocuğudur. Doğumu sırasında annesi öldüğü için babası tarafından sevilmeyen Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi aynı zamanda doğuştan yüzü şekilsiz saydam, mum kokan, herkesten farklı ve eksik yaratılışa olağanüstü özelliklere sahip bir çocuktur. Doğumunun ardından onun bu özelliğini fark eden teyzesi, mum soğuyup katılaşmadan ısıttığı bir fındikkabuğuyla yüzüne şekil verir. Fakat teyzesi bu işlemi yaparken zaman darlığından gözlerini iki çizgi şeklinde çizer (*Mahrem*: 41). Bu sebeple diğer insanlardan oldukça farklı bir görünüşe sahip olan kahramanın gözlerinden neredeyse hiçbir duygu anlaşılamaz. Kahramanın bu durumuyla duyguları körelmiş ya da onları ifade edemeyen, hayata tutunamayan modern çağın bireylerinin şanssızlıklarına işaret edilmektedir.

Sevgili Arsız Ölüm adlı anlatıda büyülü gerçekçilik ve masal öğelerine sıkça yer verilmiştir (*Sevgili Arsız Ölüm*: 35). Pratik yaşam şekillerinde etkili olan dinî öğelerle, olağanüstülüklerle donatılmış masallara ve efsanelere sıklıkla yer verilen anlatıda, postmodern edebiyat kuramının temellerinden biri olan büyülü gerçeklik önemli bir kurgu unsurudur. Cinlere, büyüye, muska yazımına yer verilen anlatıda bu şekilde mutlak gerçeklik anlayışı ve modernlik tasarısı sorgulanmaktadır (*Sevgili Arsız Ölüm*: 58-59).

Gölgesizler'de ise Nuri kaybolmuştur. Nuri'nin karısının köydeki din görevlisinden kocasının bulunmasını istemesinin ardından din görevlisi bu hususta büyü gibi ritüellere başvurmuştur. (*Gölgesizler*: 65). Yeryüzündeki serüveni boyunca dinî inanç ve yaşanmışlıklarla birbirine tutunmaya çalışan insanoğlunun ihtiyaçlarına

küreselleşmenin ardından kayda değer ölçüde cevap verebilmek ve onların mutluluğunu sağlamak için postmodernistler, heterojen bir zeminde dinî inançların varlığını sürdürmesi gerekliliğine dikkat çekerler. Bu bağlamda postmodern anlatılarda, toplumu birleştirici özellikleriyle, dinî ve geleneksel öğelere similasyon boyutunda mistik öğelerle yer verilmiştir.

Neticede sanayi devrimi sonrasında globalleşen dünyada geleneksel ve modern yaşam biçimleri arasındaki farklılıklar hayatın her alanında karmaşaya ve ikileme neden olmuştur. Özellikle de insanı âdetâ yeniden keşfederek merkeze alıp, daha etkin bir konuma getirerek, modern bilimi meşrulaştırıp rasyonel bir toplum bilincini inşa etmek isteyen modernistler, laikleşme ve sekülerleşme çerçevesinde profan pek çok değişime neden olmuşlardır. Modern toplumlarda dinî uygulamaların ve otoritenin değersizleştirilmesi, dinî yaşantının ihmal edilmesi insanın maddî, dünyevî ilerleyişinde bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Postmodernistler ise dinî dünya görüşüne meydan okumanın doğru olmadığını düşünmekle birlikte dinin merkeze alınmasına da karşı çıkarlar.

Ortak bir dünya görüşünün olamayacağını ifade eden postmodernistler, modernizm sonrasında ortaya çıkan ahlâkî, dinî, toplumsal çöküşleri, çözümleri önleyebilmek için temel değerlere ve inançlara geri dönmek şeklinde büyük oranda unutilan bu gibi konulara gerçeğimsi dünyanın simülasyon düzleminde mistik ve metafizik boyutuyla yer vermeye başlamışlardır. Özellikle de Türkiye’de sanayileşmenin, ekonomik kalkınmanın, teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeniden bir oluşum içine girilen modernizm sonrası kültür ortamında 1960’lı yıllarda başlayan dinî, ahlâkî ve toplumsal çöküşün fark edilişiyile postmodern hareketin başlaması birbirine yakın tarihlerdir. Her ne kadar postmodernist sanatçılar metinlerinde toplumsal mesaj verme kaygısı gütmelerinde içinden çıktıkları toplumun bir ferdidirler. Dolayısıyla onlar bulundukları toplumdan ayrı düşünülemezler. Bu sebeple öncelikli olarak kendi toplumsal normlarını az ya da çok metinlere yansıtarak kendilerince toplumun aksayan yönlerine dikkat çekerler. Fakat modernistlerin aksine sanat anlayışları doğrultusunda reçete sunmaktan kaçınırlar. Postmodernistlerin içinde yaşadıkları toplumun aksayan, çürüten yanlarına işaret etmeleri ise modern evrede ortaya çıkan sorunların çözümlenmesi için bir merhaledir.

3.2.10. Modern İş Bölümüne ve Meslekî Gruplara Yönelik Eleştiriler

“Vasıfların geliştirilmesi ve mesleklerin profesyonelleşmesi süreci eski sınıf ayrımlarını, özellikle de mülk sahibi olanlarla işçiler arasındaki uzlaşmazlığı belirgin bir şekilde zayıflatmıştır” (Yanıklar, 2010: 212).

Modernleşme sürecinin ardından bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle ihtiyaçlara yeteri kadar cevap verilemediği için geleneksel tarım toplumları yerine ücrete dayalı iş istihdamı önem kazanmıştır. Modern toplum yapısını şekillendiren bu değişim ve geçiş sürecinin ardından insan ilişkilerinde de -özellikle de büyük şehirlere yapılan göçler sonucunda- farklılıklar yaşanmıştır. Toplumsal iş bölümünün ve bireyin işlevinin daha çok arttığı modern evrede bilginin hemen herkes tarafından kullanılmasıyla iş gücü şekilleri de çeşitlenmeye başlamıştır. Söz gelişi memur, işçi gibi sınıfların oluşturulduğu modern çağda Cevat Özyurt’un da ifade ettiği gibi genellikle birbirini tanımayan insanlardan oluşan toplum yaşamında huzuru koruyabilmek için polis teşkilatı gibi pek çok yeni iş sahası ortaya çıkmıştır: “Bu mahremiyet arayışının etkileri karşısında modern kent düzenli polis teşkilatını oluşturmuştur. Polisin görevi, kamusal kentsel mekânda yabancıların anonimliklerine yönelik kısıtlamaları engellemek, böylece yabancılar arasındaki ilişkiyi denetim altına almaktır” (Özyurt, 2007: 122). Modern devletlerin kurulmasıyla birlikte iç güvenliğin yanı sıra dış güvenlik de önemli hâle gelmiştir. Ayrıca modern bilgi sistemine dâhil edilen birey için daha iyi iş imkânı anlamına gelen bilgi merkezli çalışma sahaları modern evrede artmıştır. Meslekî yapılanmalarda farklılıklara neden olan bu değişimlerle modern eğitim sistemine ve kamulaşmaya hız kazandırılmıştır. Zygmunt Bauman’a göre modern evrede halktaki güvensizlik duygusu artmış ve suç çağı olarak tanımlayabileceğimiz bir sürece geçilmiştir. Bu sebeple modern çağın sorunlarıyla başa çıkmak için meslek gruplarında çeşitlenme kaçınılmaz olmuştur: “Hapishane nüfusu ile geçimini hapishane endüstrisinden sağlayanların -polis, avukat ve hapishane gereçlerini üreten, satan insanların- sayısı da yüzyılın son çeyreği boyunca sürekli arttı” (Bauman, 2013: 56).

Başlangıçta vasıfların geliştirilmesi ve mesleklerin profesyonelleştirilmesi süreci eski sınıf ayrımlarını, özellikle de mülk sahibi olanlarla köle pozisyonundaki işçiler arasındaki uzlaşmazlığı -olumlu bir gelişme olarak- belirgin bir şekilde zayıflatmıştır. Fakat emeğe duyulan saygının azaldığı modern çağın sonunda kamusal yararı sağlamak için düzenlenen kuralları itibarsızlaştırma çabaları ise zengin kesim ve fakir kesim

arasındaki uçurumu bir kez daha artırmıştır. Bu sebeple postmodernistler modernizmin çürümeye yüz tutan düzenlemelerinden biri olan iş hayatına, meslekî gruplara, çoğu kez farkındalıkların gözetilmediği kamu kurum, kuruluşlarındaki tek tip uygulamalara yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Böylelikle postmodern öznenin yaşam standartlarının düzeltilmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini düşünen postmodernistler Steven Connor'ın da ifade ettiği gibi çalışma koşullarını tekrar gözden geçirmişlerdir:

Hukuk eleştirisini açıkça özgürleşme amacının hizmetine koyar, ama bu özgürleşmenin tek bir biçimi olabileceğine inanmaz; kadınlar, etnik azınlıklar, homoseksüeller, işçiler gibi her türden marjinal ya da dışlanmış toplumsal gruplardan yola çıkar ve bu grupların çıkarlarını daha baştan birleştirmeye çalışmaz (Connor, 2005: 93).

Modern dünyanın bireylere yönelttiği belli bir kılıfa ve statüye dâhil olma zorunluluğu insanları çocukluk yıllarından itibaren eğitim hayatının içine katılmaya teşvik etmiştir. Fakat üniversite mezun sayısının her geçen gün arttığı günümüzde işsizlik oranlarındaki yükseliş modern sistemlerin çözülüşüyle doğrudan orantılıdır. Söz gelişi faydacı bir zihniyetin hâkim olduğu modern çağda bireylerin hayatî verimliliklerini artırmak için zaman odaklı bir hâle getirilen çalışma ve eğitim hayatında farkındalıkların, özel hâllerin pek çoğu görmezden gelinmiştir. Postmodernistler ise hayatın hemen her alanında bireyin standartlaşmasına, programlanmasına, makineleşmesine yol açan zaman odaklı yaşama ve sıradan çalışma koşullarına yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Üniversitelerde ikinci öğretim ve uzaktan eğitim programlarının yaygınlaşması, kamusal alanın dışında özelleştirmelerin teşvik edilmesi gibi gelişmeler postmodernistlerin modern sürecin iş bölümüne ve zaman kavramına yönelik eleştirileriyle doğrudan orantılıdır. Kimi zaman yirmili yaşlardan itibaren işe girerek benzer hayatlar yaşamaya başlayan bireyler için kendi tercihleri dışında seçilen yaşantılarında ortaya çıkan mutsuzluklar sebebiyle postmodern süreçte deneyimlerin ve yeteneklerin ön planda olduğu özel sektörde çalışma önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü modern çağın ardından doyumsuzluğu had safhaya ulaşan, olduğundan daha fazla bencilleşen insanlar için sürekli ilerleme anlayışı hangi yol olursa olsun yüksek mevkilere ulaşma isteğine dönüşmeye başlamıştır. İş hayatında başarısızlığa uğramamak için her yönden eğitime ve bilgiye ihtiyacı olan modern birey için çağın sonunda doğallığından uzaklaştırılan, programlanmış bir hayat karşısında pek çok psikolojik sorunun ortaya çıkması ise bir başka problemdir. Çoğu kez yaşamın geri kalanını benzer sistemler çevresinde sürdürerek her anlamda kendini dünyanın akışına

bırakmak zorunda kalan bireylerin, kısa bir süre sonra kendilerini sıkıştırılmış hissetmeye ve mutsuz olarak yaşamaya başladıkları görülmüştür. İş ve özel hayat arasında ortaya çıkan bu ikilem, bireyin sancılı bir süreç içine girmesine, hayata, kendisine yabancılaşmasına neden olacaktır. Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da tek tip zaman kavramına göre hareket etmek zorunda kalan memurların çalışma koşullarının eleştirisi ironik bir üslûpla şöyle yapılmaktadır: “Sevgi apartmanında her gün görevli inek. Ne pazarı ne tatili olmayan memur” (*Tutunamayanlar*: 86).

Tehlikeli Oyunlarda'da ise Selim'in memurluk döneminde yaşadıkları anlatılarak kamusal düzenin ilk kurulmaya başlandığı dönemlerde memurluğun aslında cazip bir meslek olduğuna dikkat çekilmiştir: “O zamanlar bir dairede memurdu; memurluğun iyi olduğu devirlerdi. Temiz giyinilir, büyük evlerde oturulurdu. Memurlar gözdeydi” (*Tehlikeli Oyunlar*: 191). Fakat modernleşme sürecinin sonunda modern bürokratik yapıların işlevleri, giderek artan işgücü itibarıyla her geçen gün memurların kurumsal niteliklerinde ve memurluk bilincinde olumsuz gelişmeler meydana gelmeye başlamıştır. Modernleşme ile birlikte sürekli bir ilerleme anlayışıyla bireylerin yüksek mevkilere ulaşma isteğinde gözlemlenen artış ise bu gibi olumsuz gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Modernizm öncesi insan gücüne dayanan tarımsal üretimin terk edilmeye başlanması ve kapitalizmin de etkisiyle modern çağda üretim evler yerine çoğunlukla fabrika ve büyük atölyelerde yapılmaya başlamıştır. Bu sebeple toplumsal, ekonomik kalkınmada hayati öneme sahip olan eğitim alanında yapılan politikalardaki istikrarsızlık nedeniyle her geçen gün ortaya çıkan yeni sorunlara karşılık yeni reformlar yapılmaktadır. Özellikle de modern eğitim sisteminin amaçlarına göre yetiştirilen öğrencilerle kapitalist iş gücünün desteklenmesi postmodernistler tarafından sorgulanan bir durumdur. Modern eğitim sisteminin işleyişinin, öğretim programlarının ve işlevinin artık geçersiz olmaya başladığı son yıllarda postmodernistler bilimin egemenliğinde evrensel nitelikli bir eğitim anlayışına karşı çıkmışlardır. Hasan Kızılkaya'nın da belirttiği üzere postmodernistler iş istihdamı sorunu gibi modern eğitim sistemine yönelik itirazlarda da bulunmuşlardır:

Postmodern eğitimdeki birey merkezli anlayış liberal ekonomik modele; yerellik, çoğulculuk ve çok kültürlülük özelliği ise, küreselleşen çok uluslu sermayeye karşı bir tepkidir. Bu özellikleriyle postmodern bir eğitim sistemi ulusal ve hatta evrensel eğitim programları oluşturulmasına karşı durmaktadır. Toplum içerisindeki alt kültürlerin ve bireylerin ilgileri

önemseyen, çoğulcu bir eğitim programı önermektedir. Bu nitelikler global eğitim sorunlarını da açıklamaktadır. Merkeziyetçi ve milliyetçi yapı, iş gücü yetiştirme amacı, küresellik anlayışı ve tek (popüler) kültür anlayışı en temel eğitim sorunlarıdır (Kızılkaya, 2014: 91).

Bilginin birey tarafından yorumlanmasına öncelik veren postmodernistler bu şekilde şeffaflığını kaybetmeye başlayan modern yöntemlerin ön gördüğü eğitim hayatının ve istihdam sorununun altını çizerler. Özellikle de istihdam, finans desteğinin sınırlılığı ya da aşırı harcamalar, organizasyon sorunları, bireysel ihtiyaçların göz ardı edilmesi, tek tipleştirme, bürokrasinin -bazen- olumsuz etkisi gibi sorunlar nedeniyle kamusal alanlardaki memnuniyetsizliklerin artışı postmodern evrede yeni iktisadî ve kamusal düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Postmodernistler, aşırı kontrollü düzende kamusal alanların olumsuz koşullarında mekanikleştirilen insanların ruh hâllerine göre çok fazla yaşama şansı kalmadığını, katılımcılığın, şeffaflığın, verimliliğin, özverinin azaldığını, manevî ve fiziksel yaşamlarının hüsrana uğratıldığını ifade ederler. Demokaan Demirel postmodernizmin farklılıkları gözetin yapısına şöyle dikkat çeker: “Postmodern kamu yönetimi yüksek seviyede esnekliği dikkate almakta, fonksiyonel ve birimler arası farklılaşmaya izin vermektedir” (Demirel, 2014: 175).

Modern dünyanın çarklıları arasında sıkışan, gevşemek ve rahatlamak için tembellik yapmak isteyen bireylerin ruh sağlığına önem veren postmodernistler bu durumu bir hak olarak kabul etmektedirler. Onlara göre modern sistemlerde bireysel ihtiyaçların göz ardı edilmesi çalışma alanındaki performansın düşmesine ve ruhsal pek çok soruna yol açmıştır. Bu sebeple modernizmin birleştiriciliği karşısında farklılıkları önemseyen postmodernistler, iş bölümünde esneklik, geniş çevre, yerelleşme, hizmet dağılımında nitelik, az sayıda uzman personele duyulan ihtiyaç gibi durumlara yer verirler. Böylelikle sabit, sürekli, kendini yenilemekten uzaklaşan, geniş personel kadrosuna yönelik eleştirilerde bulunurlar. Ayrıca kapitalist düzen içinde hızla büyüme potansiyeline sahip olan modern iş bölümünde kurumları meydana getiren reformlar yapılmaya başlanmıştır. Söz gelişi *Fındık Sekiz*’de ağır ve zor koşullarda çalışmanın meydana getirmiş olduğu tahrifat şöyle eleştirilmiştir:

Memurlar ve işçiler kas ve beyin gücüyle çalıştıklarından, ruhlarını ortaya koyacak bir alanda dans etmeyi çoktan unutmuşlardır. Bu yüzden, yaşadığımız sisteme en çok emek harcayanların isimlerini dahi bilmeyiz.

Ama Meto -çünkü Meto hep ustalarının izinden gitmiş- akıl-beden ve ruh üçlemesini kullanarak yakında yapılacak dönüşüme hazırlanıyordu (*Fındık Sekiz*: 50).

Fındık Sekiz'de ifade edildiği gibi postmodernistler çalışma koşullarında insan aklının, bedeninin, ruh sağlığının aynı oranda benimsenmesine ve birlikteliklerine dikkat çekerler. Postmodernistlere göre sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler sonrasında artış gösteren ekonomik gelirin eşit paylaşılması modern çağın -hâlâ çözülemeyen- bir başka sorunudur. Söz gelişi Çiçektepe gecekondu mahallesinde yaşayanların özellikle de işçilerin kötü çalışma koşulları, yapılan işçi eylemleri, sanayileşme sonrasında ortaya çıkan çevre kirliliği ve yaşanan sağlık sorunları *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda işlenen belli başlı konulardır. Mahalle sakinlerinin hastahanelerde zor koşullar altında yaşıyor olmaları anlatıda şu şekilde eleştirilmiştir: “Buzdolabı silmek için kullanılan bezleri ter bezi yapmayı, boğazlarına asıp çalışırken ağızlarına maske edip tutmayı akıl etmişlerdir” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 75). Modern çağla birlikte hizmetlerde niceliği dikkate alan otoriter, merkezî, denetime aşırı önem veren, hiyerarşik, geniş bir personel istihdamına sahip kamu yönetimi yapısı ortaya çıkmıştır. Postmodern dönemde ise yeni yönetim yapısında uzmanlaşma ve alınacak kararlara katılım önem kazanmıştır. Bu sebeple merkezî idareye oranla yerel yönetimlere daha fazla yetki ve kaynak aktarılmıştır. Ayrıca hizmetlerin niteliğini artırma çabalarıyla hizmet sunumunun kalitesini ölçmeye yönelik performans hedefleri ortaya konarak vatandaş tercihleri dikkate alınmaya başlanmıştır. Öte yandan Mustafa Apaydın'ın da ifade ettiği gibi hizmet sunumunda ekonomikliği ve etkinliği sağlamak amacıyla alternatif sunum mekanizmalarının kullanılması yoluna gidilmiştir:

Kapitalizmin 1960'lı yıllardan itibaren yeni bir yapılanma içine girdiği ve ulusal sınırlar içinde hareket eden sermayenin hızla uluslararası bir karakter kazandığı, ucuz iş gücünün bulunduğu ülkelere yöneldiği, bu yeni sermaye hareketlerine engel olabilecek ulus devlet yapılanmalarının aşmaya gayret ettiği, postmodern düşüncenin ulus devlet eleştirisinin de bu çabalara denk geldiği gözlenmektedir (Apaydın, 2009: 28).

Modernleşme süreciyle birlikte makineler icat ve inşa edilirken aynı zamanda onlarla bir bütün olan bireyler, özellikle de işçiler makinelerin kölesi hâline gelmişlerdir. Modern dünyadaki Marksçı anlayışın hedeflerinden biri olan işçi sınıfına değer verilmesi ve sınıflararası farklılıkların ortadan kalkması gibi amaçlar ise çağın sonunda etkisini kaybetmiştir. Postmodernistler de modern dünyanın özgürlük, eşitlik, lüks, rahatlık gibi amaçlarının geçerliliğini kaybettiğini düşünerek modernizme yönelik pek çok eleştiride bulunmuşlardır. Meselâ modern evrenin kendi içindeki hayata yönelik itirazlarına örnek gösterebileceğimiz Chaplin'in 1920'lerde vizyona giren *Modern Zamanlar* filmi modern akıl merkezli hayata yönelik eleştiriler içerir. Film insanın,

üretim nesneleri içinde kendisine yabancılaşarak bir üretim aracına indirgendiği düzleme denk gelir (Ketenci, 2007: 59). Hesapta olmayan sorunların ortaya çıkışının anlatıldığı en güzel sahne fabrikada verimi düşürmemek için üretilen yemek yedirme makinelerinin kullanılma sahnesidir.

Makinalaşma çalışmalarının olumlu sonuçları başlangıçta Chaplin'in hoşuna gitmiştir. Fakat makinenin yapacaklarını karıştırarak yemeği Chaplin'in üstüne dökmeye başlaması ve makinenin tamir edildikten sonra ona mısır yedirirken ağzına vurarak âdeta dövmesi, ona hizmet etmekten çok eziyete dönüşmesi modern teknolojinin beklenenin tam tersi bir sonuç sergilediğini ortaya koymaktadır. Örneğin çağın sonunda teknolojik gelişmeler, nüfus artışı ve azalan iş imkânları nedeniyle insanlar daha çok çalışmak zorunda kalmışlardır. Aslında insanların emek gücünü taklit eden robotların üretimi zamanla çalışan işçi gücünün yerini almaya başlasada insan gücünün olmadığı bu değişim mümkün gözükmemektedir. Çünkü insan gücü illaki her yerde önemlidir. Fakat robotların insanları işinden etmeye devam ettiği günümüzde artan işsizlik oranı nedeniyle hayat olduğundan daha kaçınılmaz bir hâle gelmiştir. Ayrıca tüm dünyada taklit modellerin gerçeğinin yerini almaya başladığı düşünülürse orijinalliğini kaybetmiş, hijyen kontrolü tam anlamıyla sağlanamayan çoğu kez insan sağlığını tehlikeye sokacak türden makine üretimleri -başta eğitim ve iş istihdamı olmak üzere- gündelik yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir.

3.3. Modern Ekonomik Sistemlere Yönelik Eleştiriler

“Tüketim sürecinde bedenin algıları ile gerçeklik bulanıklaşır” (Özbolat, 2011: 325).

Modern süreçte bilimsel gelişmelerin ardından meydana gelen ilerlemelerde sermaye ve emekten daha fazla olarak aklın önemine vurgu yapan modernistler, çağın sonunda kutsallaştırdıkları bilimin yerine paranın gücüne güvenmeye başlamışlardır. Çünkü her geçen gün artan bolluk, kitle üretimini önemli ölçülerde etkilemiş ve tüketime yönelik davranış biçimlerine de kaynaklık etmiştir. Söz gelişi *Puslu Kıtalar Atlası*'nda Ebrehe şahsında tüketime yönelik davranış biçimi şöyle eleştirilir: “Ebrehe yaşamı boyunca bu kara paranın, sonsuz gücün peşinde koşmuş, bilgiyi ve bilimi bu yolda kullanarak doğayı, yaşamın akışını ve kurallarını değiştirmek istemiştir” (Karaca, 2005: 106). Alaattin Karaca'nın da ifade ettiği gibi *Puslu Kıtalar Atlası*'nda dünyayı bir

güç malzemesi olarak gören Ebrehe, planlarını gerçekleştiremeden dilenciler kethüdası Hinzıryedi tarafından öldürülür (*Puslu Kıtalar Atlası*: 217). Modern çağda manevî olanın tasfiyesi ve maddî olanın yüceltilmesi postmodernistlerin eleştirilerine hedef olmuştur. Postmodern anlatıların pek çoğunda para hırsına kapılarak ya alkol ya da uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara yakalanan bireylerin suç oranındaki artış, sapkınlık, cinsel istismar gibi yozlaşmış davranış biçimleri metinlerde işlenen konulardır. Modern evrede paraya olan düşkünlüğün yanı sıra gelirin artışı anlamına gelen tüketim mallarının fiyatlarındaki düşüş ise alışveriş çılgınlığını ve kalitesi düşük üretimleri tetiklemiştir. Oluşturulan bu yeni simülakr evrende ise geleneksel sınıf ilişkilerinin de her geçen gün değişmeye başladığı görülmüştür. Söz gelişi sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler sonucunda ekonomik gelirin eşit paylaştırılamamasının fark edilmesiyle hem bireysel hem de toplumsal bir çözülüş başlamıştır. Özellikle de insanoğlu maddî imkânlarını zorlayan harcamalara yönelince kendi özgürlüğünü kısıtlayarak zamanla umutsuzluğa düşmüş ve ötekileşen özne konumuyla modernizmin akla atfettiği gücün çelişkilerini fark etmeye başlamıştır. Tüketim yoluyla farkındalığını ispat etmeye çalışan ve kendini anlık duygularla mutlu hisseden birey bu şekilde görünür hâle gelerek varoluş sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Çünkü başlangıçta doğaya hükmederek güçlenen akıllı birey Henri Lefebvre'nin de belirttiği üzere zamanla makinelere ve paranın gücüne yenik düşmüştür:

XIX. yüzyılda, sanayi devrimi ile birlikte, toplumsal hayat, binlerce yıl boyunca hâkim olan koşullardan, yokluktan, doğa kanunlarının belirsiz ve kör tahakkümünden yavaş yavaş sıyrıldı. Bu durum ile akıl tarafından hedeflenen, eskisine karşıt yeni durum arasında uzun bir geçiş dönemi oldu. Yokluk, güzel bir sabah, bir anda sona erivermedi. Temel gereksinimleri karşılayan bazı mallar, yeryüzünün bir kısmında, sanayileşmiş ülkelerde artık kıt değil. Daha değerli olan başka mallar ise hâlâ zor bulunuyor. Dahası, yeni yokluklar da var ve bunlardan bahsetmeyi daha bitirmedik: Mekânın, zamanın, arzuların veya arzunun kıtlığını kastediyoruz. Pek güvendiğimiz bu bilimler, mevcut koşulların sürdürülmesinden, eskinin ve şimdinin kıt bulunan mallarını zorunluluk, belirlenimcilik, yasa, akılcılık, kültür gibi parlak isimler kullanarak eşitsiz ve adaletsiz bir biçimde dağıtılmasından sorumlu değiller mi? (Lefebvre, 2007: 33-34).

Zamanın ruhuna ayak uydurmak için geçmiş hayat ve modern hayat arasında sıkışıp kalan birey için para aynı zamanda modern dünyaya geçişte önemli bir araç hâline gelmiştir. Oğuz Atay bu durumu ironik bir şekilde şöyle eleştirmektedir:

Tabii! Bu iç turizm çok iyi bir şey oldu. Bir kere köylünün, kasabalının eli para görüyor. Sonra medeniyete alışıyorlar, medenî insan yüzü görüyorlar. Temizlik nedir öğreniyorlar. (...) Köylülerin kılıkları da düzeldi nispeten gözlerindeki o vahşi bakış kayboldu. Ceplerine para giriyor. Evlerine misafir giriyor. Hiç yadırgamıyorlar. Alıştılar. Taşra uyanıyor (*Tutunamayanlar*: 336).

Aydınlanma sonrasında yaşanan ekonomik gelişmeler özellikle de burjuva sınıfının insanlar üzerinde maddî anlamda üstünlük kurması, ne yazık ki toplumların bilgi ve bilim çağından beklediklerini bulamamalarına neden olmuştur. Aynı zamanda var olan mutsuzlukların bir kat daha artmasına da zemin hazırlamıştır. Aydınlanma felsefesiyle birlikte bilgisiyle ön plana çıkan modern insanın bir süre sonra toplumun gözünde değersizleştirildiğini ve modern dönemin sonunda zirveye zengin yani parası olan kişilerin oturmaya başladığını ifade etmek mümkündür. Böylelikle postmodernite evresinde bilgili ve cahil/bilgisiz kavramları ortadan kalkarak fakirler, zenginler olmak üzere yeni sınıflandırmalar yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca rekabetçi ürün ve emek piyasaları bağlamında sermaye birikimini ifade eden kapital evrede küresel eşitliğin ve yoksulluğun artış göstermesi kozmokratlar gibi yeni yönetici sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Teknolojik gelişmelerin büyümesine kapılarak onlara her ne olursa olsun sahip olmak isteyen bireylerin doyumsuz davranış biçimleriyle sosyolojik değişimlerin ortaya çıkması ise bilgili insana ve bilim çağına olan güveni azaltmıştır. Söz gelişi hızlı büyümenin amaçlandığı kapitalist dönemde teknolojik gelişmelere verilen önemle birçok değer yargısının kaybedilmesi, modern insanın mutsuzluğunun ve yalnızlığının başlıca sebepleri arasındadır. Lama'nın da belirttiği üzere ekonomik kaygı aynı zamanla bencilliği de tetiklemiştir:

Bugün, diğer insanlara bağımlı olmadan yaşamak daha önce hiç gerçekleşmediği kadar olasıdır. Ne var ki bu gelişmelerle birlikte; gelecek yaşamım, komşularıma değil daha çok işime, en çok da işçilerime bağlıdır kavramı doğmuştur. Bu da benim mutluluğum için diğer insanlar önemli olmadığından onların mutluluğu da benim için önemli değildir şeklinde düşünmek doğrultusunda bizi yöreklendirir (Lama, 2001: 17-18).

Özellikle de küreselleşme/globalleşme ve kapitalizm modernliğin dünya çapında yayılmasına, onun rekabetçi emek, ürün piyasaları açısından sermaye birikimine dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Küreselleştirilmeye çalışılan modern evrede doğal olanın tahrifi ve onun yapaylığa dönüştürülmesi ise Lefebvre'nin de açıkladığı gibi endüstriyalizme kapı aralamıştır: “Piyasanın (ürün ve sermaye piyasasının) yaygınlık kazanmasından itibaren her şey, nesneler, insanlar, ilişkiler, dünyayı bir düzyazıya indirgeyen bu baskın nitelik tarafından belirlenmekte, sürekli değişmektedir” (Lefebvre, 2007: 42). Dolayısıyla bilgi toplumlarında zamanla bazı kişilerin ya da kesimlerin çıkarlarına hizmet etmeye başlanmasıyla hemen her alanda eşitsizliklerin arttığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda savaşlar sonrasında sınır ötesi sermayenin

büyümesiyle küresel eşitsizliği, yoksulluğu artıran yeni bir düzen ve yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Söz gelişi ekonomik eşitsizliklerin doğurmuş olduğu sorunlara yer verilen *Bin Hüzünlü Haz*'da ekonomik geliri artan kişilerin zamanla insanlıklarını dahi unutmaya başlamalarına yönelik şöyle eleştirilerde bulunulmuştur:

Kötüler de zenginliğin zirvesine tırmanıp paranın satın alabileceği en görkemli hayatı yaşamaya, akılları estikçe doğup büyüdüğü gecekondular mahallelerini ziyaret edip orada yaşayan yoksullara paket paket hediyeler dağıtmaya, ya da eğri bükü sokaklardan ya da yağ gibi akan uzun kuyruklu otomobillerinin peşine takılan, üstü başı jant parıltılarına boyanmış çocukların gök sümüklü yüzlerine doğru, adeta günah çıkartırcasına demet demet para savurmaya başlıyorlar (*Bin Hüzünlü Haz*: 14).

Kişilere bağlı iktisadî güçlere boyun eğmek zorunda kalınan modern dünyada özellikle de doğal çevreyle insan yaşamı arasındaki birliğin bozulmaya başlaması çağın tüketim endeksli ekonomik sorunlarının pek çoğuna zemin hazırlamıştır. Çünkü paranın ve lüksün gücüne kendi gücünden daha fazla güvenen modern birey başta tabiat olmak üzere pek çok doğal kaynağı tahrif etmeye başlamıştır. Bu olumsuz gelişmenin yanı sıra tezat bir durummuş gibi gözüksede modern evrede geleceğe yatırım yapmak için geleneksel hayattakinin dışında maddî anlamda daha fazla hesapçı olunmaya başlanmıştır. Söz gelişi modern çağda anı yaşamaktansa emekli olduktan sonra iyi bir hayat sürmeyi düşünen modern bireyler harcama yapmak yerine para biriktirmeyi daha fazla önemsemişlerdir. “Çağımızın çalışma yüzyılı olduğu söyleniyor; gerçek şu ki acının, sefaletin ve bozulmuşluğun yüzyılıdır bu” (Lafargue, 2015: 25). Fakat sadece paranın gücüyle mükemmele ulaşmak isterken süperegosuna yenik düşen birey çağın sonunda anılarını ve manevî değerlerini kaybetmeye başlamıştır. Böylelikle insanoğlu modern çağın sonunda paranın gücüyle elde ettiği imkânlardan huzursuz olmaya başlamıştır. Tıpkı *Fındık Sekiz*'de olduğu gibi parayla saadete ulaşmaya çalışan anlatı kahramanlarının zamanla toplumsal normların dışına çıkarak ahlâkî yozlaşma yaşadığı görülmektedir: “Ah Sevda, gönlü olmayan Sevda. Belinde nemli havlu, elinde telefon yine arıyor karanlık tipleri, yine sahte hayata cila çekiyor, yine parayla mükemmele ulaşmak istiyor” (*Fındık Sekiz*: 30).

Hâlbuki modern dünya birçok yönüyle insanların yaşamını iyileştirmeyi arzulamamış mıydı? Peki ne olmuştu da insanoğlu paranın esiri hâline gelerek bütün özgürlüklerini ona emanet etmişti? Öncelikle serbest piyasa ekonomisinde satış oranını artırmak için -çoğu kez keyfi- yapılan düzenlemelerin insanların özgürlüğünü kısıtlamaya başladığını ifade etmek mümkündür: “Piyasa ekonomisi modernliğin

olumsuz bir tanımına denk düşer” (Touraine, 2012: 43). Bu bağlamda Demokaan Demirel’in de belirttiği üzere seri üretime geçişin ifadesi olarak modern çağda ortaya çıkan fordizm postmodernistler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır:

Modernitenin üretim biçiminden üretilen mamullere, yönetim biçimlerinden tüketim modellerine, yaşam tarzlarına kadar her şeyi tek tip hâline getirmesi fordizm adı verilen kitle üretimine ve tüketimine dayalı seri üretim tarzını gündeme getirmiştir. Bu tip geleneksel bir yönetim anlayışı mekanistik ve analitik özellikler taşımaktadır (Demirel, 2014: 174).

Kitle kültürünün tek tipleştirici özelliğiyle fordizmin başarısızlığı her geçen gün artmıştır. Bu süreçte yeni ekonomik koşulların oluşturduğu toplum yapısının postmodern dünya görüşü üzerindeki etkisi ise artmıştır. Bu bağlamda Fredric Jameson postmodernizmi “geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak nitelendirir (Jameson, 1994: 78-79). Ekonomideki pek çok değişim hayatın hemen her alanını etkilediği için postmodernistler bu husustada sorgulayıcı bir tavır sergilemişlerdir. Örneğin Eda Kıran’ın da ifade ettiği gibi ekonomi alanında fordizm postmodern süreçte yerini post-fordizme bırakır:

Fordizmde dev firmalar kitle pazarları için yarı kalifiye iş gücünü kullanarak kitle üretim teknolojileriyle kitle üretimi yaparlar. Post-fordizmde ise pazar parçalara ayrılmıştır. Üretim daha küçük firmalar tarafından yapılır ve artan bir şekilde taşeronlar kullanılır. Bu kullanımın amacı aslında sendikacılığı parçalamak ve kârı arttırmaktır. Bunun da anlamı, kölelik ücretiyle işçi çalıştırarak süper sömürüdür. Firmalarda personel bölümleri isim değiştirerek, insan kaynağı bölümü olur. Sendikalar ya ortadan kalkar ya da fabrika birimleri içinde iş görürler. Siyasal anlamda modern toplumlar büyük devlet kurumları olan ve ekonomik politikalar ve kamu kurumlarıyla ekonomiye çokça karışan bir yapıya sahiptir. Postmodern toplumlar bunun tam aksine, özel teşebbüse, küçük devlet kurumuna, devletin ekonomiye karışmamasına ve rekabete dayanır. Kamu kurumları özel teşebbüslere satılır ve devlet klasik ödev ve sorumluluklarından kurtulur (Kıran, 2011: 59).

Özel teşebbüslerin önem kazandığı postmodern çağda geleceğe yatırım yapılmayan liberal kapitalizm, haz ve tüketim anlayışının oluşmasına zemin hazırlamıştır: “Postfordizm, esnek, uzmanlaşmaya dayalı, müşteri ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alan, örgütlü emeğin gücünün azaldığı farklılaşmış bir üretim biçimini beraberinde getirmektedir” (Demirel, 2014: 175). Benzer bir şekilde Baudrillard’ın da ifade ettiği gibi modern çağ “ihtiyaçlar sisteminin, üretim sisteminin meyvesi” hâline gelmiştir (Baudrillard, 2013: 79). Ekonomik ve siyasî güce sahip çokuluslu şirketlerin, reklamların, sosyal ağların da etkisiyle oluşturulan yeni pazarlar, kapitalist ekonomik sistemler gibi pek çok alanda değişime neden olmuştur. Özellikle de dünyadaki eşitsizliklerin temelinde ekonomik değişimlerin yanı sıra inanç kaybının ve siyasî baskıların büyük etkisi bulunmaktadır. Örneğin ekonomik kaygının yol açtığı ahlâkî çöküntü *Bin Hüzünlü Haz*’da şöyle eleştirilmektedir:

Kaçak çocuk derilerinin cıgılık cıgılığa kamyonlara yüklendiği, ihtiyarların çuvallara doldurulup avuç avuç ortalıktan kaldırdığı ve gürül gürül akan bir gençliğin de, binlerce gövde, milyonlarca tutku ya da heves halinde varıp kendini duvarlara çarptığı saatlerin içinden... (*Bin Hüzünlü Haz*: 15).

Dolayısıyla modern yaşam tarzının dışında kalan ve kaybolan bireylerin ötelenme duygusundan kurtulmak için sürekli daha iyiye ulaşma isteği çoğu kez süperegoya dönüşerek doyumsuzluğa, hazcılığa, küresel tüketime sebep olmuştur. Baudrillard bu sorunu şöyle eleştirmiştir:

Modern insan hayatını giderek daha az emek içinde üretimle, ama giderek daha fazla kendi ihtiyaçlarının ve refahının *üretimi* ve sürekli yenilenmesiyle geçirir. Modern insan tüketimci potansiyellerinin ve kapasitelerinin tamamını seferber edecek şekilde kendisini hazırlamak zorundadır. Eğer bunu unutursa kendisine mutlu olma hakkına sahip olmadığı kibarca ve ısrarla hatırlatılır (Baudrillard, 2013: 86).

Elbette ki küreselleşmenin sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasî etkileri postmodernistler tarafından dikkate alınmıştır. Bu sebeple Hürigül Eken'in de belirttiği üzere postmodernizmle birlikte heterojenliğe, uluslar içindeki alt kimliklere değer vermeye başlanmıştır: "Post-kolonyalizm, her şeyden önce küreselleşmenin eşitsiz/adil olmayan bir süreç olduğu ve Batılı toplumlar lehine işlediği varsayımını temel almaktadır" (Eken, 2006: 245). Bu bağlamda her şeyden önce post-kolonistler küreselleşmenin öncelikle ekonomik olmak üzere pek çok alanda eşitsizliğe yol açtığını düşünürler (Eken, 2006: 246). Dolayısıyla kaliteli yaşam para harcamak ve tüketmekle eş değer görülmüştür. Küreselleşme sonrasındaki dijital parçalanmışlık ise ayrıcalıkları göz ardı eden artan iş gücü ve sermaye yatırımının zengin, fakir arasındaki uçurumunu daha da açmıştır. Bu sebeple milyonlarca insanın bir arada yaşamasına rağmen birbirlerine yabancılaşmaları ve yalnızlaşmaları gerçeğine karşılık makina gibi yaşamaya alışan modern endüstriyel toplumun büyümeyi, rekabeti, hırsı besleyen benlik tutkusu postmodernistler tarafından hayret verici bir durum olarak karşılanmaktadır. Özellikle de modern dünyanın büyük şehirlerindeki maddî uçurumlar Levent Doyuran'ın da ifade ettiği gibi geçmiş çağın tahrifatını göstermesi açısından oldukça anlamlıdır:

Postmodernist yaklaşım, küresel yapılanmada, küresel örgütlerin ve sermaye sahiplerinin, çokuluslu ticari şirketlerin plan ve projelerinin bir parçasıdır. Bu projeler, toplumların ekonomik refah seviyelerinin yükseltilmesi hedefinden ziyade kapitalist sermaye ve sömürünün, emperyalist yaklaşımın en üst düzeye çıkarılması hedefleridir (Doyuran, 2013: 18).

Hızlı tüketim kültürünün varmış olduğu son noktada taleplere cevap verebilmek ve daha fazla kâr elde edebilmek için haksız kazanç sağlayacak her türlü yönteme

başvurulması iş ahlâkında değişimler meydana getirmiştir. Ekonomik kalkınma politikalarına bağlı pek çok mağduriyetin yaşandığı modern çağda tüketim kültürünün insanoğluna sunduğu imkânlarla ulaşma isteği ise ayrı bir sorun hâline gelmiştir. Söz gelişi *Tehlikeli Oyunlar*'da Hikmet araba almayı düşünür. Fakat Hikmet beğendiği yüksek maliyetli arabanın kalitesinin iyi olmadığını fark edince aracın ona çıkaracağı masraflardan ve yaşatacağı sorunlardan korkarak arabayı almaktan vazgeçer. Yazar bu şekilde modern çağda oluşturulan 'risk toplumu'na göndermede bulunarak şöyle bir eleştiride bulunmuştur:

Evlerindeki koltuk sayısı da bir türlü ikiye çıkmıyordu; oysa, artık bir arabalarının olması için gerekli zaman geçmişti. Böyle bir ortamda marşın basmaması, yolda giderken arabanın ses yapması, direksiyonda boşluk olması, radyatörün su kaynatması, arabanın çabuk hararet yapması, kapı kollarının bozulması, küçücük bir parçaya dünya kadar para verilmesi, park yerlerinin yetersizliği, parçacılar da ön cam satılmaması, iki lastiğin birden patlaması, yeni arabaların pahalı oluşu, koltukların yeni yüz istemesi gibi son derece elle tutulur gerçekler, birer soyut kavram durumuna düşüyordu. İnsan, neredeyse bunları konuşmaktan utanacak gibi oluyordu (*Tehlikeli Oyunlar*: 242).

Aydınlanma felsefesi sadece fikir alanını değil ekonomi ve siyaset alanlarını da etkilemiştir. Özellikle de ekonomik çıkarların ön planda olduğu günümüzde nesnelerden ziyade onların hangi şekillerde algılandığı çabuk üretilen ve tüketilen moda olarak tabir edilebilecek ürünlere duyulan talebi artırarak ekonomik anlamda hem büyümeye hem de gerilemeye sebep olmuştur. Modernleşmeyle birlikte insanlık hem prestij sağlamak hem de mutlu olmak için paraya dayalı alışverişe yönelmiştir. Böylelikle birey için aşırı ve bilinçsiz harcamalar bir süre sonra kaçınılmaz olmuştur. Baudrillard'ın ifadesiyle kapitalizmin bir sonucu olan tüketim toplumu günümüz toplum yapısını karşılar niteliktedir. Bu sebeple postmodern evrede modern fordizmin kitle üretiminin karşısında, postfordizme yani global yerelliğe önem verilir. Postmodernistlere göre 21. yüzyılda daha iyi bir yaşam garantisinin olmadığı gerçeğinin yanı sıra ellerindekilerin kıymetini bilmeden "Nasıl mutlu olurum, hayatımı nasıl iyileştirebilirim?" gibi sorulara cevap aranmaya başlanmalıdır. Öyle görünüyor ki hemen herkesin kendi evine, arabasına, bilgisayarına... sahip olma isteği yeni ekonomik kalkınma paketlerinin ve eşit dağılımın gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Küresel yoksulluğun, eşitsizliğin her geçen gün arttığı günümüzde gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasındaki siyasî, ticarî bloklaşmalar ise işsizlik, yoksulluk oranını her geçen gün artırmaktadır. Bu sebeple postmodernistlere göre sendikalaşma yönündeki artan talepler, günümüzde bireysel farkındalıkların önemsenmesi gerekliliğini, her yönden

kalkınmaya ve mutluluğa duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Tüm bu talepleri sağlamak için ise eğitim düzeyi yüksek, profesyonelliğe atıf yapan, iş saatlerindeki esnemelere, aidiyet sorununa dikkat çeken yeni oluşumlara ihtiyaç vardır. Çünkü modern çağın geçici ihtişamına kapılan çevreyle, insanlarla ve nesnelerle uyum içinde gözüken bireyin doyumsuzluğu sonucunda ortaya çıkan maddî kaygıya bağlı stres pek çok yeni sağlık problemine zemin hazırlamıştır. Öte yandan postmodernistlere göre maddî yeterlilikle gücü elinde tutan, etrafındakilerle uyum sağlayamayan modern bireyin unuttuğu en önemli şey maddî gücün ve bilginin tek başına mutluluğun anahtarı olmayışıdır.

Sonuç olarak teknolojik gelişmelerle yüksek düzeyde bilgiye ve iş gücüne duyulan ihtiyaç günümüzde iyice artış göstermiştir. Enformasyon toplumlarının bir sonucu olarak son yıllarda sanayi ve tarım sektörlerinin aksine hizmet sektöründe çalışan insan sayısının artmıştır. Dolayısıyla üretimin evde değil fabrikalar ve atölyelerde yapılması meslekî yapılanmalarda ve ekonomik sistemlerde farklılaşmalara zemin hazırlamıştır. Tüm bu gelişmeler ise modern şehirlere göç etmeyi zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle de küreselleşme sürecinde ortaya çıkan çok uluslu şirketlerin ön plana çıkması şehirlere göçü artırmıştır. Son günlerdeki nüfus artışına paralel olarak iş gücünün azalması, işsizlik oranındaki artış ve ekonomik kaygı oldukça önemli problemlerdir. Buna benzer bir soruna Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*'da şöyle yer vermiştir:

Önce sanayi devrimini yapmak gerekirdi diyorlar bazıları. Bazı işçilerimiz de, onları hastanenin bahçesinde metazori çalıştırmak için ellerine verilen kazma küreklerle makineleri kırmak istiyorlar. Bizi işsiz bırakan makinelere ölüm! Diye bağırıyorlar (*Tehlikeli Oyunlar*: 337).

Günümüzde iş sahalarında makinalarla ve bilgisayar ortamında yapılan pek çok işlem sayesinde harcanan emekten, zamandan, kırtasiye maliyetinden tasarruf edilirken yazışmaların da çok daha sağlıklı bir şekilde arşivlenmesi sağlanmaktadır. Kırtasiye giderlerinden, zamandan ve iş gücünden tasarruf etmek postmodernistlerin arzuladıkları bir durumdur. Fakat hem olumlu hem de olumsuz yönleri birlikte düşünüldüğünde modern çağda işsizlik oranındaki artışın, ekonomik küçülmenin ve pahalı yaşam standartlarına ulaşma çabasının meydana getirdiği pek çok sorun postmodern anlatılarda eleştiri konusu olarak karşımıza çıkar. Postmodernistlere göre ekonomik kalkınma için

daha çok profesyonellerin istihdam edildiği, farkındalıkların önemsendiği değişik iş sahaları ve imkânları geliştirmek gerekmektedir.

3.4. Siyasî Meselelere Yönelik Eleştiriler

“Postmodernistler için amaç; mevcut düzeni korumak, yeni ve insanlık için en iyi düzeni kurmak ya da teoriler (vaatler) oluşturmak değil, anti-temelci bir eğilimle mevcut teorilerin altını oyarak kaos yaratmaktır” (Mengü, 2013: 29).

Modernizm kişisel mutlulukların ya da gereksinimlerin akıl yasalarına uygun şekilde tasarlanıp karşılanmasını amaçlamıştır. Modern çağda daha fazla özgürlük, demokrasi ve kişisel mutluluk gibi isteklerin karşılanması için ise hukuk kurallarıyla yönetilen devletlerin kurulması hedeflenmiştir. Gürsoy Akça’nın da ifade ettiği gibi “Modern siyasal-ekonomik örgütlenmeler olan ulus-devletler, 16. yüzyılda doğmuş, 19. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve kurumsallaşmış, 1945 sonrasında vazgeçilmez evrensel bir sistem hâlini almıştır” (Akça, 2005: 234).

Ulus devletlerin kurulmasının ardından merkeziyetçi bir yapıya sahip olan modern düşüncenin daha fazla özgürlük, demokrasi, akılcılık isteği deneyselliğin ve hümanizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu gibi olumlu gelişmelerin ardından modern çağın sonunda ortaya çıkan sorunlar ise başta siyaset olmak üzere pek çok alanda revizyona yol açmıştır. Örneğin modern dünyanın inşasına yön veren gelişmelerden biri olan aydınlanma felsefesi ilk ortaya çıktığında övgüye değer bir gelişmeyken zamanla insanları çok daha fazla denetlemeye imkân veren ideolojilere zemin hazırlamıştır. Dilek Yalçın Çelik’in de ifade ettiği gibi “Tüm kurumlar, sistem, kavram ve doğrular, insan yapısı ve dil birer kurmacadır” (Çelik, 2005: 41). Programlanmış ve kurallı hayatlar kurmacası insana yönelik her türlü güzelliği ona sunmak için vardır. İdeolojik oluşumlarla insan yaşamı daha seküler, güzel, özgür hâle getirilmeye çalışılsa da bencilleşme, mevkî hırsı gibi nedenlerle insanlar üzerinde bir tahakküm ve otorite aracına dönüşmüştür. Özellikle de modern çağın rasyonel düşünce yapısı bütün insanların ortak doğrularda ve kalıplarda bir araya gelerek programlanmış bir yaşam sürmelerine neden olmuştur. Bu değişim ise toplum içindeki davranışlarında bireyin psikolojisinin çoğu kez göz ardı edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu sebeple postmodernistler modern dünyanın örgütsel yapısını genellikle statükocu ve merkeziyetçi olarak tanımlayıp pek çok eleştiride bulunmuşlardır. Farklılıkları

olabildiğince desteklemeyi amaçlayan postmodernistler bu şekilde daha özgür bir dünya tasarımında bulunmuşlardır. Çünkü Atilla Güney'in de ifade ettiği gibi modern dönemde ortaya çıkan ideolojik oluşumlar zamanla insanları özgür düşünme eyleminden uzaklaştırıp pek çok alanda kısıtlamıştır:

Postmodernizm, yoğunlukları, derinlikleri ve günlük yaşamı kapsamalarıyla her gün daha da evrenselleştirmekte olan siyasal ekonomik süreçleri (para akışı, uluslararası işbölümü, mali piyasalar ve benzeri) kavrayabilen türden meta-teoriyi yadsır. Bunun yerine, tüm yerellik ya da toplumsal gruplaşma fetişizmlerini, şeyleşmeleri ve parçalanmaları kabul etmemizi ister (Güney, 2006: 181).

Aslında Tanrısal bilgiye karşı insan aklının, mitlere karşı bilginin ve geri kalmışlığın yerini lüks hayatların aldığı, her birinin önemli hâle getirildiği modern evrenin sonunda bireyler olduğundan daha fazla özgürleşmek istemişlerdir. Onların zamanla pek çok soruna zemin hazırlayan sınırsız özgürlük istekleri ise bencillik hissiyle birleşerek karmaşık, mutsuz hayatlara dönüşmüştür:

Modernitenin savunucuları olan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre modernlik, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin hâkim olduğu bir yaşam şeklidir (Aslan; Yılmaz, 2001: 98).

Modern devletlerin giderek otoriterleşip toplumdan uzaklaştığını düşünen postmodernistler mevcut durumdan rahatsız oldukları için hemen her alanda olduğu gibi siyasette de merkezî gücün ve çoğulculuğun önemine dikkat çekmişlerdir. Özellikle de kültür alanında standartlaşmayı amaçlayan modern düzene karşı reaksiyon geliştirilen postmodern çağda farklılıkların ön plana çıkartılması hususunda yeni alternatifler üretilmeye başlanmıştır. Örneğin postmodernistlere göre modern çağın vaatlerinden umduğunu bulamayan ve daha fazla özgürlük, eşitlik gibi taleplerle ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları, sendikalar günümüzde çok sesliliğin önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Hurigül Eken'e göre postmodern çoğulculuk fikri siyasî alanda da daha sağlam temeller üzerine inşa edilen eşitlikleri ve adaleti sağlamıştır:

Bu durum, devletin faaliyet alanını daraltmış, zamanla ekonomik faaliyetler başta olmak üzere siyasal ve toplumsal hayatta devlete meydan okuyan sendikalar, odalar, dernekler gibi gönüllü kuruluşların etkinlikleri ve güçleri artmaya başlamıştır. Devletin gücünü denetleyen ve dengeleyen bu tip kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasıyla birlikte kitlesel siyasal alan gelişmiş, devletin keyfî faaliyet ve kararları sınırlandırılmıştır (Eken, 2006: 255).

İnsanların ekonomik, kültürel, siyasî yönlerden ortak paydalarda ve bilinçte buluşmasının mümkün olmayacağını düşünen postmodernistler her türlü birleştirici düşünceden uzak durup bütünlükten yoksun, bireyin kendini daha özgür hissedebileceği

bir toplum yapısı arzulamışlardır. Bu sebeple postmodernistler modern sistemlerin, siyasal fikirlerin ve hukuk kurallarının bireyin farkındalıklarını ortaya çıkarıp mutluluğunu sağlamak için inşa edilmediğini düşünürler. Özellikle de iki dünya savaşının ardından insanların ölmelerine, katliamlara, soykırımlara, yoksulluğa, ötekileşmeye, mutsuzluklara zemin hazırlanması modernizmin ve üst anlatıların inandırıcılığını yitirmesine neden olmuştur. Postmodernistlere göre devletin ve bürokrasinin bireysel güç dengelerine dönüşmesiyle her geçen gün toplumdan uzaklaşması modern çağın ürettiği ideolojilerin sonunun gelmiş olduğuna işaret eder. Dolayısıyla postmodern siyasî anlayışa göre modern evrede oluşturulan ve serbest düşünme özgürlüğünü insana vaat eden, laiklik gibi kavramlara önem atfeden akla uygun devlet düzeni, kamu yönetimi insanların sorunlarına yeteri ölçüde cevap verememiştir.

Postmodernistler, günümüzde temsil özelliğini kaybettiğini düşündükleri sağ-sol gibi tüm makro-politik üst anlatılardan çekinerek bunları temelden sarsıp herkesin düşüncesinin önemszenmesine zemin hazırlamışlardır. Onlar bu şekilde her türlü dünya görüşünün doğruluğuna işaret ederek insanlara daha özgür yaşama imkânı sunmayı arzulamışlardır. Modernizmle birlikte ortaya çıkan ulus-devletlerin işlerini düzenlemek için oluşturulan politik anlayışın zamanla çürümeye başlaması ise Levent Köker'in de ifade ettiği gibi siyasî alandaki pek çok uygulamanın postmodern süreçte sorgulanmaya başlamasına fırsat vermiştir: "Sosyo-ekonomik modernleşmenin gerçekleştiği bir toplumda, siyasal sistemin de bir bozulma süreci içine gireceğini söylemek olanaklıdır" (Köker, 1995: 75). Postmodernistler modern çağın sonunda ortaya çıkan pek çok sorun karşısında toplumsal yaşamı yönlendirecek her türlü üst anlatıya kuşkuyla yaklaşarak Nedret Çağlar'ın da ifade ettiği gibi bireysel gücü ön plana çıkarıp devlet otoritesini ve iktidarları güçsüzleştirmek isterler: "Radikal demokrasi anlayışı postmodernizmde iyi bir çıkış olmakla birlikte postmodern siyasetin genel yöneliminin liberal devlet olduğu söylenebilir" (Çağlar, 2008: 369).

Postmodernistler işlerliğini yitirdiğini düşündükleri ulus-devletlerin yerini zamanla yerel ve bölgesel devletleşmenin alacağı görüşündedirler (Çağlar, 2008: 383). Tüm bu olumlu gelişmelerin ardından modern süreçte görmezden gelinmeye başlanan alt kültürler postmodern evrede kendilerini ifade etmeye başlamışlardır. Ayrıca Gürsoy

Akça'nın da ifade ettiği gibi postmodern çağda farklılıkların görünür hâle gelmesi ulus-devletlerin itibarını sarsmıştır:

Ulus-devletler siyasal ve ekonomik alanlarda merkeziyetçilik, kültürel alanda standartlaşma, vatandaşlık temelinde hukuksal eşitlik, belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak hâkimiyet ve sınırları içerisinde şiddet kullanımı tekelleriyle karakterize olmuşlardır (Akça, 2005: 252).

Aslında klâsik süreçte başlayıp günümüze kadar varlığını devam ettiren ve hayatın hemen her sahasında etkin bir işleve sahip olan siyasî faaliyetler postmodern süreçte modern çağın yol açtığı sorunlar üzerine inşa edilmiştir. Hayatın içinde yer alan edebî metinler ise postmodern bakış açısını aktarma yeri olarak büyük bir işleve sahip olmuştur. Zaten klâsik evreden itibaren siyaset, edebiyat-hayat ilişkisinde pek çok yönden etkilidir. İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi siyasetçi edebiyatçıların ve sözün bulunduğu her yerde siyaset mevcuttur. Bu sebeple edebiyatla siyaset arasındaki ilişki uzun bir geçmişe sahip olup edebiyat bazen propaganda aracı olarak da görülmüştür (Emre, 2012: 141-142).

Türk toplumunun özellikle de Tanzimat yıllarından itibaren Batılılaşmayla başlayan siyasal değişimi demokratikleşme çabalarıyla devam etmiş ve bu gelişmeler sosyal hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. Genel itibariyle modaya olan düşkünlük, medenileşmek ve Batılılaşmak şeklinde tarif edilen bu dönemdeki değişimlerin sebep olduğu problemler romanlarda işlenen konular arasındadır. Özellikle de yeni toplumsal değişim siyasetçiler tarafından organize edildiği için edebî metinlerde siyasetin varlığı yadsınmayacak bir durumdur. Her ne kadar anti-politik bir tavır geliştirmiş olsalar da postmodernistler yazdıkları metinlerde güvenilirliğini yitirdiğini düşündükleri siyasetle ilgili görüşlerine yer vermişlerdir. Özellikle de 1921'de kısa bir anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye kanunun kabulüyle birlikte Türk Devleti'nin egemenlik anlayışında bütün yetkilerin artık TBMM'de toplanması gibi toplumu her yönden etkileyen pek çok değişim yaşanmıştır. İnsan haklarına hizmet eden ve bireyin özgürlüğünü güvence altına alan anayasal haklar 'ben'lik duygusundan kaynaklı olması gerekenden daha fazla özgürlük anlayışına dönüştüğü için zamanla tüm sorunlara cevap veremeyerek işlevselliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu sebeple postmodernistlere göre modern çağın sonunda devletin sürekliliğini sağlamak amacına hizmet etmeye başlayan yasal değişimler doğrudan bireyin sorunlarına yönelmediğı için her geçen gün kişi hak ve özgürlüklerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Örneğin Oğuz Atay anayasal düzenlemelerin insanların sorunlarına cevap üretemediğini hatta farklılıkları gözetmeden çeşitli

programlamalarla kişilerin özgürlüğünü daha fazla sınırlandırdığını ifade eder. Ona göre yasalar çoğu kez kağıt üzerinde kalmış ve halka indirgenememiştir:

Anayasa ile ilgili. Anlatıldığına göre, kendi küçük, hükmü büyük bir kitap varmış. Bütün işler oradan idare ediliyormuş. Bir insanın birden bire yere gitmesi, oturup iki çift laf etmesi, şu radyoyu bile dilemesi onun iznine bağlıymış. Ben böyle söyleyince Hikmet Ağabeyim kızıyor. Yok öyle değilmiş, iznine bağlı değilmiş, haklarını veriyormuş. Koca ülkeyi bu kitap çekip çeviriyormuş. Ben, eski yazıyla mı bu kitap? Diye soracak oldum. Gene payladılar (*Tehlikeli Oyunlar*: 57).

Her türlü evrenselleştirici ve totalleştirici yaklaşımlardan kaçınarak onların karşısında duran postmodernistler itirazlarını dile getirmek için görüldüğü üzere anlatı metinlerinde edebiyat-siyaset ilişkisine yer vermişlerdir. Özellikle de 1980 sonrası Türk postmodern anlatılarında Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi siyaset-edebiyat ikilisi farklı kulvarlarda şekillenmeye devam etmiştir:

1980'lerden sonra roman ideolojik açıdan yol ayrımına gelir. Bazı romancılar ideolojilerle hesaplaşmaya; bazı romanlar, son darbelerin etkilerini anlatmaya, bazı romanlar da ideolojik sahneden çekilmeye başlarlar. İdeolojilerle hesaplaşma iki şekilde görülür. Kimi romanlardaki kişiler, sadece içinde düşünüp yaşadıkları siyasal yapıyı çözümlemeye çalışırlar; kimi yazarlar ise bütün ideolojilerin aldattıcılığını, bu topraklardaki köksüzlüğünü anlatmaya çalışırlar (Narlı, 2012: 231).

Her ne kadar anti-politik bir tavırla da olsa postmodern anlatılarda Türkiye'nin siyasî meselelerine yer verildiği görülmektedir. Özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan darbeler ve siyasî değişimler Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi bireyde çeşitli bunalımlara sebep olmuştur. Bu değişim ise anlatıların başlıca konusu hâline gelmiştir: "İkinci Dünya Savaşını, sosyalist ve kapitalist dünya arasındaki soğuk savaş, Türkiye özelinde darbelerle gelen baskı ve hapishaneleri de bunalıntı besleyen bir siyasal arka plan olarak görmek mümkündür" (Narlı, 2012: 174). Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da savaş sonrasında sosyal hayatta ve siyasette yaşanan değişim ironik bir üslûpla şöyle ifade edilmiştir: "Yıl bin dokuz yüz kırk dokuz. Artık kara renkli ekmek yenmiyor. Girmeden girdiğimiz savaştan çıktık. Şeker ucuzladı. Babası Selim'e yeni bir kat elbise yaptırdı. Demokrasi diye bir söz çıktı" (*Tutunamayanlar*: 226). Oğuz Atay'a göre savaş bitmiş olsa da hayat pahalılığı gibi sorunların sürekliliği modernizmin tüm soğukluğuyla birey üzerindeki tahakkümünü devam ettirdiğinin bir kanıtıdır. Özellikle de yaşanan krizlerin ardından otoriter eğilimlerin ve geçici öneriler olarak kapitalizmin etkisini artırması, demokrasi gibi kavramlara yapılan aşırı vurgu, kendi içinde bir hiyerarşi oluşturan sosyal güvenlik yasaları; işsizlik, enflasyon, doğal olanın tahribi ve aşırı tüketim gibi olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Ayrıca modern çağın

sonunda dar gelirli gibi yeni kavramların ortaya çıkması ve her geçen gün artan sınıflar arası kategorizasyonlar postmodernistler tarafından a-politik bir tutumla eleştirilerek her yönden eşitliğe önem verilmiştir.

Özellikle Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi postmodernistler 1960 ve 1970 darbelerinden sonra artan kutuplaşma nedeniyle a-politizm peşinde olmuşlardır: "Toplum hayatında artık, eşitlik, bozuk düzene karşı koymak gibi amaçlar yoktur; tersine köşeyi dönmek, ideolojilere sırt çevirmek akıllılık olarak algılanmaya başlanmıştır" (Narlı, 2012: 181). Gerçi postmodern çağda kültürlerin iç içe geçmesi ve ideolojilere sırt çevrilmesiyle tercihsizlik günümüz için ciddi bir sorun hâline gelmiştir. 1980 sonrasında Türkiye'deki depolitize etme çalışmaları ise yeni siyasî önermelere zemin hazırlamıştır. Öyle ki postmodern anlatıcı herhangi bir düşüncenin taraftarı olmaktan ve siyasî önermelerden kaçınarak insanların rahatlamasını, okurken eğlenmesini arzulamıştır.

Cumhuriyet devrinde yaşanan demokratikleşme sürecindeki siyaset ve bürokrasi alanlarındaki aksaklıklar postmodern anlatılarda ironik bir üslûpla işlenen siyasî konuların başında gelmektedir. Çünkü Mazhar Bağlı'nın da ifade ettiği gibi bürokrasinin elinden çıkan mimari gibi hayatın her sahasında kuralların, kesin hatların, trajik hayatların ortaya çıkmasında siyaset etkili olmuştur. Örneğin Cumhuriyet'in hedefleri ve ilkeleri doğrultusunda tüm yaşamda olumlu değişimlerin yanı sıra pek çoğu trajikomik sonuçlar da doğurmuştur:

Modernleşme ile beraber ülkemizde söz konusu toplumsal değişim ve dönüşümün doğrudan 'devlet' denilen aygıtta temsil edilmiş olması, 'resmi' bir 'mimari üslûp'un oluşmasına neden olmuştur. Cumhuriyet dönemi kentleşme ve mimari tarihi, biraz da bu sorunun ekseninde yeni bir tarz ve kimlik oluşturma girişimleri/projesi olarak algılanabilir (Bağlı, 2010: 68).

Hayatın her sahasında etkin bir işleve sahip olan ideolojiler karşısında postmodernistler apolitik bir yaklaşımla hareket ederler. Özellikle de siyasî rejimlerin sorunlarından, standart kurallara sahip yönetim şekllinden uzaklaşarak idealsizleştirilmiş bir toplum oluşturmaya arzulamışlardır:

Bazı yazarların ulus devlet, tarihle yüzleşmek, çoğulculuk, Cumhuriyet konularında geleneksel sol veya sağ yaklaşımlara uymayan, daha doğrusu değer kavramına geçmişte atfedilen anlamları sorgulayan görüşlerini daha sık okumaya başladık (Apaydın, 2009: 27).

Hasan Ali Toptaş a-politik bir tavırla *Gölgesizler*'de siyasî pek çok probleme ve taşranın ihmal ettiği halkın çaresizliğine yer vermiştir. Anlatıda devlet kurumları, ideolojiler ve bürokrasi halkın korktuğu, ulaşamadığı mekânlar, durumlar olarak tasvir

edilmiştir. Özellikle de anlatıda sözü edilen kurumlar Kafkaesk bir durum olarak labirentliğiyle ön plana çıkar. Çünkü anlatıda ihmal edilmiş bir yer olarak tasvir edilen köy, muhtara göre Tanrı'ya ve devlete en uzak mekândır (*Gölgesizler*: 197-198).

Postmodern anlatılarda daha çok Cumhuriyet rejimi ve sonrasında yaşanan siyasî meseleler konu olarak seçilmiştir. Ayrıca anlatılarda bireyin yaşamış olduğu buhranın meydana getirdiği pek çok sorun üst söylemlerin ötekileştirici etkisiyle ilişkilendirilerek eleştirilmiştir. Örneğin bu anlatılardan biri de Adalet Ağaoğlu'nun *Dert Dinleme Uzmanı*'dır. Anlatıda 12 Eylül Darbesi'nin siyasî yaptırımları ve yol açtığı sorunlar şöyle eleştirilmiştir:

Bizde sivile karşı tanklı toplu, silahlı yer gök hava kurumlarımızın eyledikleri demokratik /devrimci darbelerin bolluğu sebebiyle başka bir yazarlar derneğinde de eserleriyle birlikte kendilerinin de başı karanlıklara sokulup oralarda boğulması öngörüsüyle malum bulunan bu kurumumuzun Psikolojik Yıldırma Bölümü'nde görevli bir erkek yazarı da memnuniyetle bağrılarına bastıkları görülmemiş değildir (*Dert Dinleme Uzmanı*: 64).

Tüm toplumsal kurumlara yönelik eleştirilerde bulunulan postmodern düşüncede Türkiye'de kamusal düzende yaşanan problemler bireysel yabancılaşma ve toplumsal çözülüşle ilişkilendirilerek anlatılır. Örneğin *Tutunamayanlar*'da modern çağın ardından nesneler ve ideolojiler karşısında insanın nasıl değersizleştirildiği üniversitedeki dolabın üzerindeki yazıyla ironik bir üslûpla şöyle anlatılmıştır:

Koridorda dolaplar, dolaplar. Eskiden alınmış ahşap dolaplar, dolapların içi dolmuş, üstüne taşmış: tozlu dosyalar. İplere, kağıtlara sarılmış dosyalar. A-2, b-4... ne anlamsız bir yaşantı. Dolabın kapağında bir yazı: yangında ilk kurtarılacak eşya. Onu değil beni kurtarın (*Tutunamayanlar*: 296).

Bu eleştiriyle bireyin nesne karşısında tutunamayışını ve hayatın ne kadar anlamsızlaştığını sorgulayan Oğuz Atay kamusal düzene yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Postmodernistlere göre her yönüyle kamusal alana yansıyan insanların değişen konumu ve önemi yabancılaşma, tutunamama, intihar gibi pek çok soruna zemin hazırlamıştır. (Özalp, 2010: 143)

Söz gelişi *Tutunamayanlar*'da devlet kurumlarındaki yanlış uygulamaların insanlar üzerindeki olumsuz etkisine oldukça sık yer verilir. Anlatıda Cumhuriyet devrinde yaşanan değişimlerde mezar taşlarındaki yazıların yeni harfe/latin alfabesine çevrilmesi sırasında müteahhitin hatası nedeniyle mezarlar birbirine karışır. Köye gelen savcı yanına aldığı tercümanla hükümet emri gereğince yeni yazının kabul edildiğini bu sebeple köydeki mezar taşlarının sökülerek yeni yazıya uygun şekilde tekrar dikileceğini ifade eder. Halk bu duruma ister istemez tepki gösterir. Bu sebeple halkın

mağdur olduğu mezar taşı değişimi sonrasında köylüler devlet memurlarını özellikle de müdürleri insan vasfıyla değil de kendilerine zarar veren bir güç, otorite olarak kabul ederler (*Tutunamayanlar*: 303). Köylüler ile savcı arasında geçen diyalog bürokrasinin yanlış uygulamalarının örneklendirilmesinde anlatıda oldukça işlevseldir:

Cahil herifler, yeni yazının kabul edildiğini bilmiyor musunuz? Bütün nüfus kağıtları yenilenmiyor mu? Yeni yazıyla almıyor musunuz kafa kağıtlarınızı artık? Bize Ankara'dan emir geldi. Bütün mezar taşları da eski yazıyla olduğu için değişecek. Hepsi yeni yazıyla baştan yapılacak (*Tutunamayanlar*: 301-302).

Oğuz Atay modernleşme çalışmaları içinde kabul edilen ve bilimsel verilerle kalkınmanın amaçlandığı Cumhuriyet'in ilânı sonrasında vaat edilen homojen ulus devlet anlayışını sorgulayarak hem inkılâplara hem de dönem aydınlarına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte köklerine tutunamayan yeni bir nesil meydana getirilmiştir. Örneğin Oğuz Atay yozlaşmakta olan bu neslin fikrî aydınlığını anlatıda bir rüya sahnesiyle şöyle sorgulamıştır:

Turgut, o gece, daha sonraları her hatırlayışında ürperdiği ve 'Abdülhamit Rüyası' adını verdiği bir kâbus gördü. Sabaha karşı rüyanın dehşetiyle birdenbire uyandı. Rüyasında, rüyanın hemen başlarında, padişah Sultan Abdülhamit'i gördü. Koyu kırmızı büyük bir salonda, bir divanın üstüne, Sultan Abdülhamit, elbiseleriyle uzanmıştı. Başında kırmızı bir fes, parlak siyah redingotunun üstünde de ucuna bir nişan asılmış kalın ve sarı bir kurdele vardı. Divanda ipekli bir örtü Sultan'ın hemen yanı başında duruyordu. Abdülhamit bu örtüye yer yer sarınmıştı. Tıpkı anlatıldığı gibi ufak tefek, koca burunlu ve kara sakallıydı. Turgut, Sultan'a bu kadar yakın olmaktan biraz mahcup ve ürkek, konuşmadan Abdülhamit'i seyreliyor, bir yandan da kendine cesaret vermeye çalışıyordu: ben Cumhuriyet çocuğuyum, ben Cumhuriyet çocuğuyum. Bir ilkokul öğrencisi gibi hissediyordu kendini: neden korkacakmışım Abdülhamit'ten? Fakat, hiç konuşmayan bu küçük adamda ürkütücü bir otorite vardı.

(...)

Abdülhamit'in yüzüne baktı: sakalını tutmuş düşünüyordu Sultan. 'Cumhuriyet, bu duruma bu kadar kayıtsız kalamaz.' diye haykırmak istedi. 'Bunlara göz yumamaz!' Yerinden kalkmaya çalışarak Abdülhamit'e doğru uzattı ellerini. Oda kararmıştı, divanı göremiyordu artık. 'Üçüncü Cumhuriyeti de kurduğum hâlde, bunlara neden mi engel olmuyorum? Duyduğu bu yeni sese çevirdi başını. 'Gücüm yetmiyor,' dedi ses. Oda biraz aydınlandı: Turgut'un karşısında Mustafa Kemal duruyordu. Onu resimlerinden tanıyan biri için kim olduğunu anlamak çok güçtü; fakat Turgut tanıdı. Mustafa Kemal çok şişmanlamıştı. Saclarının hemen hepsi dökülmüş, sırtı kamburlaşmıştı. Sesi yorgun çıkıyor, konuşurken dudaklarının arasından altın dişleri görünüyordu. Buruşuk yüzü beyaz kıllarla kaplıydı. Eski bir robdöşambr giymişti. Turgut, bütün gücünü toplayarak konuşmaya çalıştı: 'Nasıl olur? Siz idare etmiyor musunuz? Nasıl engel olamazsınız?' Mustafa Kemal, çaresizliğini gösteren bir hareket yaptı. Turgut, ona doğru ilerlerken ter içinde uyandı (*Tutunamayanlar*: 82-84).

Cumhuriyet'in vaat ettiği herkesin hakkını gözeten modern bir ulus devletin oluşturulamadığını düşünen Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'da her anlamda hayal kırıklığı yaşayan insanların tablosunu yansıtır:

Siz de benim gibi,

Günleri

Sevgiyle isteyerek
Değil de, takvimden yaprak koparır gibi gerçek
Bir sıkıntı ve nefretle yaşadınızsa, Ankara güneşi sizin de
Uyuşturmuşsa beyninizi, Ata'nın izinde
Gitmekten başka bir kavramı olmayan
Cumhuriyet çocuğu olarak yayan,
Pis pis gezdinizse (o sıralarda adı Opera Meydanı olan)
Hergele Meydanı'nda, bu sarı ve tozlu alan
İğrendirmediyse sizi,
Bir taşra çocuğu sıfatıyla özlemeyi bilmiyorsanız denizi,
Kaybettiniz (benim gibi) (*Tutunamayanlar*: 124).

Ülke insanlarının yaşadığı pek çok sorunu ironik bir üslûpla işleyen Oğuz Atay okurlara tutunamayanların nasıl bir değişim yaşadıklarını, köksüzleştiklerini ve yabancılaştıklarını anlatmaya çalışır:

Yeni doğmuş bir bebeğin gelişmesini engelleyen ve onu eli kolu bağlı bir durumda bırakan eski kundak sistemini, yerinde bir devrimle ortadan kaldıran büyük Türk reformcusu ve düşünürü Ziya Özdevrimsel (devrimden önceki adıyla Mükrimin Ziya, 1301-1939) her bakımdan gerçek bir devrimciydi. Onu, şapka devriminden sonra şapkasız (denildiğine göre, evinde giymek için de, çok kısa kenarlı bir şarka yaptırmıştı), kıyafet devriminden sonra kıyafetsiz, yazı devriminden sonra eski harflerle kitap okurken ve çatal bıçak devriminden sonra da elle yemek yerken gören olmamıştır. Bütün devrimlere ilk gençliğinden beri yürekten bağlı olan Ziya Tahiri, yalnız devrimlere uymakla kalmamış, devlet parasıyla makine mühendisliğini öğrenmesi için gönderildiği Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletinde, derslerine çalışacağı yerde, ülkenin devrim yapmakta yararlı olabilecek özelliklerini incelemiştir. Böylece Türkiye, bir makine mühendisi kaybetmesine karşın (üniversiteyi bitiremedi), gerçek ve verimli (otuz dört devrim yapmıştır) bir devrimci kazandı. Devrimlerinin her biri, başlı başına bir olaydır. Özellikle, 'Çocuk Kundakları Devrimi'nin hikâyesi gerçekten ilginçtir. (...) Ziya Tahiri'ye, trafik işaretleri devriminin yapıcısı olmak şerefini de kazanmıştır. Kafasının devrimlerle çok meşgul olması nedeniyle kırmızı ışığın yanmakta olduğuna dikkat etmemişti. Daha doğrusu, Ziya Bey, henüz kırmızı ışığın anlamını anlamıyordu. (Anlamını anlamak da, Ziya Tahiri'nin, dil devrimi sırasında güzel Türkçemize kazandırdığı deyimlerden biriydi. Dil devrimine o kadar candan bağlanmıştı ki, adını değiştirerek Işık yapmak istemiş... (*Tutunamayanlar*: 163-164).

Görüldüğü üzere Oğuz Atay Cumhuriyet'ten sonra yetişen kuşakların köksüzleşerek nasıl yozlaştıklarını ironik bir üslûpla anlatmayı tercih etmiştir. Özellikle de Batılılaşma çabalarında gençlerin yaşamış olduğu trajikomik olaylar ve kültürel ikilemin meydana getirdiği sorunlar bürokrasiye ve sisteme yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Anlatıdaki ince alayın büyük bir kısmının ise Cumhuriyet ideolojisine yönelik olduğunu Oğuz Atay'da açıkça şöyle ifade etmiştir:

İsteyiniz, verilecek, demiş. Kimleri kastediyor acaba? Tutunamayanları mı? Tutunamayanlar sözüyle tam ne demek istedi? Her şeyi söylemekten gene korktu galiba. Alay olsun diye yazdı. Alay da bir yerde bitiyor. Nerede bitiyor? Kim bilebilir? Sezilebilir belki. Sezgi mi? (*Tutunamayanlar*: 318).

Cumhuriyet devrinde yaşanan en önemli sorunlardan biri de bireysel hakların kazanılmasına yönelik darbelerdir. Örneğin üç askeri darbenin olumsuz sonuçlarının anlatıldığı *Dert Dinleme Uzmanı*'nda modern sistemin eşitlik ve demokrasi gibi kavramları sorgulanarak postmodern bir tavırla sivil anayasanın oluşturulması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca anlatıda kamusal egemenliğin ve anti-demokratik anayasaların eleştirisi yapılmıştır:

Şu iftira sahiplerini elbette mahkemeye verebiliriz, ama kendimin de kurucuları arasında bulunduğum dernek ve dergisi tam da şu sıralarda araştırılma altında ve yerlerine el konuldu; dosyalar, evraklar, teypler falan askerî darbenin elleri altındayken bizim bu iftira sahiplerini mahkemeye vermemiz medya başta olmak üzere bütün dernek üyelerimiz dahil adımı darbecilere destek veren 'satılmış'a, 'hain'e falan çıkaracaktır... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 215).

Öte yandan modern yasaların günümüzde geçerliliğini yitirdiğini ve her yeni yönetim şeklinin insanlığı acizleştirdiğini ifade eden Adalet Ağaoğlu açıkça anayasal düzenlemelerin değiştirilmesi gerekliliğine şöyle dikkat çeker:

Yahu eski dediğimiz yasaların hepsi zaten gayrimeşru değil mi ki, orasını burasını dürtükleyip durursunuz değerli Adalet mekanizmasının üyeleri? Hiç mi yaşamadınız ki; bir silahlı darbe! Yasa tamam. Kendilerinin deyip durdukları gibi sayıtlara mı soracaklar yaniii. Bir de koyarsınız millet meclisinize Milli Güvenlik Kurulu = MGK diye bir ek denetim, daha ne? Zaten hep böyle, her şey onlara göre rahatçana akıp gitmiyor muydu? Madem tepeden inme iktidar(lar)a 'hayır' demek istiyorsunuz, önce meşruiyeti sıfır olan ana baba yasasını karaya, havaya ya da denize atacaksınız, sonra oturup sivilden şu halleri heceleye heceleye sivil fabrikanızdan çıkma bir yasa koyacaksınız ortaya ki, şöyle: Bu, Eşitlikçi Demokratik Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi Zihniyetine Bağlı ve Açıklıkla Evrensel Planda Bütün Birleşmiş Milletler Üyelerinin Karşılıklı Birbirlerini Denetleme ve Eleştirme İşlevlerini Saklı Tutan Sivil Bir Anayasadır (*Dert Dinleme Uzmanı*: 131-132).

28 Şubat süreciyle birlikte Türkiye'de 'postmodern darbe' ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçle birlikte çoğu kez ötekileştirildiğini düşündüğü için kendi kabuğuna çekilen insanlar, modernizm sonrasında ortaya çıkan ve çeşitli hâkim güçler tarafından bastırılan/sindirilen düşüncelerini açığa çıkarma imkânı bulmuşlardır. Fakat modern devlete, demokrasiye, iş bölümüne, ekonomik dengeye, hukuk kurallarına yaptıkları veryansınla kendini daha iyi bir şekilde anlatmak isteyenlerin bireysel hakları için verdikleri mücadelede -postmodernistlerin modern kurallar karşısında arzu ettikleri bir durum olarak- kaos kaçınılmaz olmuştur. Çünkü postmodernistlere göre kaotik ortamlar kişilik problemi yaşayan bireyin girmiş olduğu kalıptan çıkıp kendini yeniden bulmasına yardımcı olacaktır. Modern dünyanın düzeni karşısında kaostan beslenen postmodernistler tüm farklılıkların gözetilmesi gerektiğini düşünerek bilinçsizce bağlanılan ideolojik zeminlerdeki ayrımcılığa ve şiddet eğilimlerine karşı çıkmışlardır. Özellikle de demokratikleşme sürecinde sağcı, solcu gibi bakış açılarını yanlış bulan

postmodernistler anti-politik düşünce yapısını yaygınlaştırmak istemişlerdir. Ancak bu şekilde özgürlüklerin sağlanabildiği, mutlu ortamlarda yaşama imkânı bulacak bilinçli nesillerin yetiştirilebileceğini düşünmüşlerdir. Siyasal sorunların yerini bireysel hazların almaya başladığı postmodern çağda bireysel, ideolojik ya da sınıfsal yaklaşımlara duyulan güven azalmış ve mutlak gerçeklik ilkesi erozyona uğramaya başlamıştır. Gerçeğin parçalanarak yoruma açık bir konuma gelmesi ise postmodern sürece denk gelerek postmodern anlatıların hem şekil hem de içerik öğeleri açısından değişimine zemin hazırlamıştır.

Tüm bu değişimler ve ortaya çıkan yeni problemler karşısında bireyin isteklerine daha fazla değer veren postmodernist yazarlar, içinde bulundukları huzursuz ortamları anlatılarında yansıtarak daha çok köşeye sıkışan bireylere olabildiğince yardım ederek arzu ettikleri özgürlüklerine kavuşmaları için çalışmışlardır. Söz gelişi 12 Eylül 1980 askerî darbesi postmodern metinlerde daha çok toplumun depolitize edilişiyle ilişkilendirilerek kendine yer bulmuştur. 1960 ve 1970 darbelerinin yanı sıra toplum yapısında pek çok değişime yol açan 1980 askerî darbesi sonrasında sağ ve sol örgütler çözülmeye başlamıştır. Postmodernistler bu gelişmenin ardından her türlü siyasal görüşe tasfiyeci bir tavırla yaklaşarak çoğulcu söyleme yer vermişlerdir. Örneğin *Kara Kitap*'ta siyasetin belirleyici gücü olan darbelere yönelik şu eleştiride bulunulmuştur: “Altmışlı yılların başında tezgâhlanan ve başarısızlıkla sonuçlanan askeri darbeleri tasarlayanların çoğu -kendilerini tehlikeye atmayıp genç darbecilere uzaktan göz kırpan paşaların dışında- bu yıllıkta resimleri yayınlanan genç subaylar arasından çıkmış olmalıydı” (*Kara Kitap*: 272). Ayrıca yazar *Kara Kitap*'ta darbe dönemlerinde yaşanan sokağa çıkma yasaklarının halk üzerindeki olumsuz etkisini postmodern bir tavır olan kaçış, melankoli ve sessizlik gibi davranış biçimleriyle anlatmaya çalışmıştır: “Saat gece yarısını çoktan geçmiş, şehrin sokaklarında, sıkıyönetim dönemlerinde gece sokağa çıkma yasağı ilan edildiği zaman duyulan o umut kırıcı ve ürpertici sessizlik başlamıştı” (*Kara Kitap*: 295).

Özellikle de tüm sistemlere ve ortak insanî değerlere karşı çıkarak hayatın her sahasında özgürlüğü savunan postmodernistler, modernizm sonrasında ortaya çıkan siyasal sorunlar için pek çok alanda dönüşüm arzulamışlardır. Söz gelişi postmodernistler modern kronolojik zaman akışını kırarak zihnin arzuladığı zamanı takvim zamanının yerine koymaya karşı çıkmışlardır. Postmodernistler modern zaman

kavramını bürokrasinin oluşturduğu hiyerarşik bir düzen olarak gördükleri için ‘kronofonizm’ terimiyle kronolojik ya da çizgisel olan hemen her şeye karşı çıkmışlardır. Ayrıca postmodernistler zamanın insan yaratımı olduğunu düşünerek kronolojik ve çizgisel zaman anlayışından uzaklaşıp hiyerarşiden bağımsız, keyfi ya da belirsiz olana vurgu yapmışlardır (Emre, 2006 (a): 175). Özellikle de kapitalizmin etkisiyle modern çağın düzenli hayat tasarısı önemli gün ve geceler gibi hemen her şeyi derleyip toparlayıp kategorize ederek bir sınıflandırma, listeleme yapma hastalığına dönüşmüştür. Zamanla geleneksel hâle gelip alışveriş çılgınlığına ve büyük bir çileye dönüşmeye başlayan özel gün kutlamaları bu soruna örnektir. Ayrıca kurumsal hayatta saate ve takvim hususuna göre tam gün ya da vardiyalar şeklinde ayarlanan, çoğu kez fazla mesainin uygulandığı çalışma zamanı pek çok kişinin arzularının dışında gelişen bir yapıdadır. *Fındık Sekiz*’de aylara, günlere ve saatlere göre ayarlanmış modern yaşamda bireyin fikirlerini görmezden gelen her türlü norm şöyle sorgulanmıştır: “Hayatın monoton akışına kendini bırakıp, herkes gibi yaşamak da çok onursuz geliyor. Ne yapmalı?” (*Fındık Sekiz*: 89). John Murphy’nin ifade ettiği gibi hesaplara dayalı ve Descartes’in kartezyen felsefesi üzerine inşa edilen modern çağın hayata yönelik planlamaları postmodernistler tarafından eleştirilmiştir. Çeşitli planlamalar üzerine inşa edilen siyasî ideolojiler de tıpkı tek tip modern zaman ve mekân olgularındaki gibi postmodern çağda sıradan yaşamlara engel olduğu için tasfiye edilmeye çalışılmıştır:

Postmodernizm, Batı entelektüel tarihinin egemen söyleminin veya söylemlerinin görmezlikten geldiği, baskı altına aldığı şeyler adına, modernite sürecinin ezilmişleri adına konuşur; postmodern söylem egemen kediler adına değil, ezilen fareler, diaspora mazlumu Yahudiler, homoseksüeller ya da üçüncü tür -diğer iki tür dişiler ve erkeklerdir ve onlar egemen türlerdir- adına, kadınlar, zenciler ve pagan üçüncü dünya halkları adına konuşur (Murphy, 2000: 5).

Modern hayatın kurallarına ayak uydurmak zorunda kalan ötekileşmiş bireyler olduğundan daha zor bir hayatla karşılaştıklarında bazen kolektif şuurdan uzaklaşarak toplum içinde maskeyle dolaşmışlardır. Oğuz Atay *Tutunamayanlar*’da hayatın koşuşturmacasında isteklerine, zevklerine yabancılaşan ve duyguları ikinci planda kalanların maskeyle yaşamak zorunluluğuna postmodern oyun kavramıyla şöyle örnek vermiştir:

‘Otobüste, evle okul arasında geçen zamanın bana nasıl bir yük olduğunu bilemezsin. Böyle zamanları, yaşanmamış zaman hâline getirmemek için olmadık oyunlar icat ederim. Kendimi kaptırmadan, belli bir süreyi atlabileceğimi sanmıyorum.’ (...) Adlarını ezbere bildiğim, her gün birer birer geçilmesi gereken on dört durak. On dört resmî Türk otobüs durağı. Benim gibi otobüse tıkmış başka insanlar bu süreyi nasıl geçirir bilemiyorum. Yüzlerinden anlaşılmıyor ki. Hiçbir şey belli etmiyorlar. Tabii ben de içimden bu oyunu oynadığımı belli etmiyorum

onlara. Onların yüzünü takınıyorum. Belki hepimiz bir yüz takınıp başka bir oyun oynuyoruz (*Tutunamayanlar*: 42).

Görüldüğü üzere Oğuz Atay *Tutunamayan*’larda modern hayatın sorunlarından uzaklaşarak kolektif bilinçaltının duygu, düşünce ve davranış kalıplarını oluşturan arketiplerden biri olan maskesiyle/personasıyla dış dünya arasında çatışma yaşayan tutunamayanların sorunlarına yer vermiştir. Özellikle de bireysel kimlik ve toplumsal normlar arasında çatışma yaşayanlar ruhsal büyüme süreçlerini tamamlamak isterken genellikle toplum içinde maskeleriyle dolaşmayı tercih ederler. Kişilik bölünmesi anlamına gelen bu reaksiyon aynı zamanda tutunamayan bireylere hayatla oyun oynama fırsatı vermiştir. Postmodernistlere göre tüm sistemlerden bunalıp kendi anatomisine uygun bir şekilde yaşamak isteyen öznelere tıpkı bir çocuk gibi mutlak gerçeklerin altında ezilmektense ancak oyun oynayarak ya da farklı maskelere bürünerek hayata gülümseme imkânı bulmuşlardır:

(...) Kelime oyunu yapıyorsun Selim, benim bütün işim oyundu, bunu biliyorsun Turgut. Hayatım, ciddiye alınmasını istediğim bir oyundu. Sen evlendin ve oyunu bozdun. Bütün işim oyundu. Sen evlendin ve oyunu bozdun. Bütün hayatımca nasıl oynayabilirdim? Sen de dayanabildin mi? sen de ürkütücü bir gerçekle bozdun bu oyunu (*Tutunamayanlar*: 31).

Her türlü hiyerarşinin karşısına oyun kavramını çıkaran postmodernistler, insanları sınırlandırdığını ve onlara istemedikleri şeyler yaptırdığını düşündükleri için evlilik kurumu gibi tüm kurumsal yapılara tepki göstermişlerdir. Örneğin Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*’da Hikmet şahsında postmodern süreçte hayatın bir oyuna dönüştürüldüğünü açıklamaktan kaçınmaz: “Benim hayatım sürekli bir büyük oyundan ibaretti” (*Tehlikeli Oyunlar*: 63).

Aslında modern çağda insan hakları projesiyle her türlü farklı görüşe saygınlık kazandırmak amaçlanmıştır. Fakat sanayileşme sonrasında kapitalist düzenle birlikte modernizmin insanı yücelten tüm vaatleri bürokratik güce dönüşür ve sömürü aracı hâline gelir. Çünkü savunulan eşitlik, özgürlük gibi hümanizmaya hizmet eden bütün görüşler başarısızlığa uğrayarak gerçekleştirilememiştir. Bu sebeple postmodernistler belirlenen kalıpların dışında farklı bakış açılarının hayat bulmasının oldukça zor olduğu modern evrenin aksine mutlak doğruyu eleştirerek geçici olana, farklılıklara ve parçalanmaya önem vermişlerdir. Örneğin çoğulculuğun belirsizliğinden faydalanan *Bin Hüzünlü Haz*’da modern şehir kültürünün çözülüşü, sokaklardaki öğrenci olayları, insanların hissizleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan yeni insan modelleri şöyle anlatılmıştır:

Otoyol fahişelerine, gözü paradan başka hiçbir şey görmeyen kan simsarlarına, bir saç tokasında var olup bir kelime darbesiyle ölenlere, sokaklarda boşluğa fırlatılmış bıçak gibi savrulanlara, hapishanelerde türkü söyleye söyleye çürüyenlere, köşklere yaşayanlara, işsizlere, kapı kapı gezip ekmek dilenenlere, borsa zenginlerine, gazinolarda sabahlara dek göbek atanlara, böbreğini satıp karısını tedavi ettirebilmek için gazetelere ilân verenlere, geçim sıkıntısı yüzünden apartmanların tepesine çıkıp çıkıp ölümün kucığına atlayan babalara, astronotlara, göçük altında kalan maden işçilerine, ya da ellerindeki naylon torbalarla gün boyu şehir çöplüklerinden yiyecek toplayan çocuklara varıncaya dek herkese ama herkese ulaşmam gerektiğini düşünüyordum (*Bin Hüzünlü Haz*: 53).

Postmodern evrede her türlü sınıflandırmaya karşı direniş esas alınıp hiyerarşi yerine anarşi yüceltilmiş ve evrensellik yerine melezleşme önemsenmiştir. Ahmet Özalp'e göre "Postmodern paradigmanın politika anlayışı, 'kısmilik' ve 'görelilik' unsurlarının bir sonucu olarak tarihsel ve olumsaldır" (Özalp, 2010: 151). Postmodern süreçte geleneksel öğelerden beslenerek benzerliklerin yerine farklılıkların önemsenmesi ise modernizmin bütünlük fikrinin yıkılmasına zemin hazırlamış ve tüm ayrılıkları yücelten yeni bir vatandaşlık tanımını gerekli hâle getirmiştir. Çünkü postmodernite sürecinde mükemmel, totalite toplum düzeni çürümüş, millî bilinç ortadan kalkmaya başlamış ve toplumsal hayatın düzeni kurallarla, yasalarla değil de daha çok farklılıkların gözetildiği insan eylemleriyle sağlanmıştır. Örneğin Metin Kaçan hayatın çeşitli yasaklar ve kurallar yerine kişilerin kendi vicdanî yükümlülüklerini yerine getirmeleriyle çok daha güzelleşeceğini ifade eder:

Vicdan, yazılı-sözlü hukuk, adalet sisteminin tam karşısında yer alır; ondan daha bağımsız çalışan bir duygumuz yoktur. Kendimizle baş başa kaldığımız anlarda ya tatlı tatlı gülümsür, göz kırpar ya da sert bir bakış fırlatır. O duygunun karşısında ya ezilir ya da gururlanırız. Üçüncü bir şık yoktur. İnsan olduğumuzu o küçük anlarda vicdan dediğimiz o elleri öptülesi efendimiz sayesinde hissederiz (*Fındık Sekiz*: 11).

Öncelikle Ponty Maurice'in de ifade ettiği gibi akıl merkezli modern dünyada insan anatomisine uygun davranışların dışına çıkılmış, arzulananlar zamanla gerçekleştirilememiş ve pek çok tasarı meydana getirdiği sorunlar nedeniyle tamamlanamayarak yarım kalmıştır. Bu sebeple bireysel hayal kırıklıkları çoğu kez psikolojik sorunlara neden olmuştur:

Bir kere şunu kabul etmeli ki sanatta olsun, eylemde olsun, modernlerde klâsiklerdeki o dogmatizm de yok, o özgüven de modern düşünce hem bir yarım kalmışlık hem de bir ikircik sunuyor ve bu bakımlardan burada bir gerilemeden ya da bir düşüşten söz edebilir isteyen herkes (Ponty, 2005: 70).

Modernizmin yol açtığı sorunlar nedeniyle günümüzde giderek artan bağımsızlık arayışı -bireysel haklara, özgürlüklere duyulan bağlılıkla ilişkilendirilebilecek demokrasinin işlevine katkıda bulunduğu düşünülen, dayanışma duygusunu pekiştirecek- sendikalaşmaya, grevlere ve eylemlere zemin hazırlamıştır. Bu durum ise

modernizmin vaat ettiği eşitliğin ve demokrasinin tam olarak gerçekleştirilemediğinin bir göstergesidir. Örneğin üretim merkezli akılcılık teknik ve güç odaklı maddeci bir dünya inşa etmiştir. Bu yeni dünyada insan haklarının itibar kaybetmesi ve sınıf farklılıklarının yeniden ortaya çıkışı öncelikle işçilerin daha sonra toplumun diğer fertlerinin toplumsal huzur arayışıyla ilgilidir. Çünkü Mehmet Narlı'nın da ifade ettiği gibi devletle halkın ilişkilerini şekillendiren bürokrasideki aksaklıkları, çelişkileri fark eden modern birey için postmodern düşünce aslında bir uyanıştır: “Sosyal bağların temeli olan aile ve evlilikler, insanların amaçları ve istekleri hep çelişkiler ve tutarsızlıklarla doludur” (Narlı, 2012: 178).

Dert Dinleme Uzmanı'nda huzurevi açmaya çalışan kurumdaki aksaklıklar anlatılmıştır. Öncelikle halk yaşlılarını huzur evine göndermek istemeyip kendileri bakmak isteyince pek çok masraf yapılarak huzur evinin kız yurduna çevrilmesine karar verilir:

Özellikle asıl bu ahlâkî açıdan uygun görülmeince Milli Eğitim Müdürlüğü'nün aklına harika bir fikir gelmiş bulunuyor: Huzurevi müdürünü, yani kendisini resmen ziyaret etmişler ve demişler ki: ‘Lütfen Hâkim Bey’in torunu en değerli bir Avukat Beyimizin oğlu, yani işte bu evin sahibi olarak kalkıp bize kadar bir buyursunlar, yaşlılar için açılmış bu evin genç kızlarımız için açılmış olabilmesine çevirelim (*Dert Dinleme Uzmanı*: 127).

Binayı yaptıran kişinin onayı alındıktan sonra huzurevinin kız yurduna dönüştürülme işlemleri çok hızlı bir şekilde başlamıştır. Adalet Ağaoğlu bu şekilde modern devlet kurumlarında alınan ani kararlara yönelik eleştirilerde bulunmuştur: “Hayalleri bol enayi popülistim benim, nasıl da hem aklına hem ruhuna derhal yattı bu teklif. Kendi kendine diyorsun ki; allah allah, kırk yıl düşünsem şu kadarcık yanından geçemezdim bu fikrin” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 127). Huzur evini kız yurduna çevirme işlemlerinde her yeni harcama ayrı bir masrafa neden olurken alınan yanlış kararların meydana getirdiği sorunlara şöyle dikkat çekilmiştir:

Yahu şu işe bir bakın hele, adamlar yüznumaraların hepsini alafranga yaptırmış! Yaşlı titrek insanlarımız nasıl tüneyecek de edebilecekler oraya desene, bari yarısı öyle yarısı böyle olsaymış, bu da alafrangaya ister istemez alışmış bulunan dinlemeye muhtaç paralı işçilerimizin layıgıdır ancak, deyip durmaktaymış ki, Kız Meslek Lisesi'ne kiraya verme oturumunda bu hakikati de böylece anlamış bulundun, değil mi? (*Dert Dinleme Uzmanı*: 129).

İlçede kız yurdunun ahlâkî sorunlara neden olabileceğini düşünen ve yurdun varlığından rahatsız olan yöneticiler kısa bir zaman zarfında kız yurdunu erkek yurduna çevirmeye karar vermişlerdir: “Kız Meslek Lisesi, bundan böyle Erkek Meslek Lisesi

oluyormuş, yeni ders yılı başlamadan da huzur evindeki kızların evi boşaltmaları gerekmiş” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 133).

Görüldüğü üzere devlet kurumlarında alınan ani kararlar, kişisel arzular, bürokrasi yanlışları, programlanmış hayatların ve işlerin sonuca erdirilememesi postmodern anlatıların konuları arasındadır. Bu sebeple tüm normların karşısında durulan postmodern çağda düzenin yerini artık düzensizlik almaya başlamıştır. Çünkü hemen her şeyin çeşitli hiyerarşilerle düzenlenmeye çalışıldığı modern dünyada insanlar fikirlerinden, isteklerinden her geçen gün uzaklaştıklarını düşünerek daha özgür ve mutlu yaşama umuduyla bulundukları ortamlardan kaçmaya başlamışlardır. *Kara Kitap*’ta Galip postmodern bir tavırla hayatın karmaşasından kaçma isteğini şöyle ifade eder:

Gece yarısı bütün kalabalıktan ve onların, (cuma vaazını veren imamın, öğretmenlerin, halamın, babamın, amcamın, politikacıların, hepsinin) ‘hayat’ diyerek içine iyice gömülmemi, gömülmemizi istedikleri o iğrenç kargaşanın çamurundan uzakta oturmaktan ne kadar memnun olduğumu o zaman sezdim (*Kara Kitap*: 179).

Bin Hüzünlü Haz’da ise bürokrasinin keyfi uygulamalarından bunalan insanların siyasî yaptırımlar karşısında haklarını çeşitli eylemlerle aramaya başladıkları ifade edilir:

Ellerinde pankart taşıyan bir yığın göstericinin doluştuğunu, polislin gelip onları kordon altına aldığını ve o sırada esnafın olacaklardan korkup dükkân kepenklerini de şangır şungur kapattığını da görmüyorum. (...) Coplar birdenbire konuşmaya, pankartlar bir bir düşmeye ve insanlar da sağa sola dağılıp çil yavrusu gibi kaçışmaya başlıyorlar (*Bin Hüzünlü Haz*: 61).

Postmodernistlere göre bireylerin demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi istekleri çoğu kez bürokratik engellere takılmıştır. Hâlbuki modernizm insanın mutluluğu, özgürlüğü ve kaliteli bir yaşam için ortaya çıkmamış mıydı? Peki ne olmuştu da modern çağda polis, asker gibi yeni meslek grupları ortaya çıkmıştı ve insanların özgürlük isteği olduğundan daha fazla artmıştı? Bu sorulara cevap arayarak siyasî anlayışlarını oluşturmaya çalışan postmodernistler çözüm önerisi olarak modern hayatın sorunlarına her alanda tepki göstermişlerdir. Örneğin Hasan Ali Toptaş *Bin Hüzünlü Haz*’da Alaattin’in modern dünyanın yaptırımlarından bunalarak hayata umutsuz bir şekilde bakışını modernizmin tüm vaatlerinin sorgu süreciyle doğrudan ilişkilendirerek anlatır (*Bin Hüzünlü Haz*: 105). Özellikle de bireysel hak ve özgürlükleri için eylemlerde, grevlerde bulunan kişilere joplarla müdahale edilerek kendilerini savunma imkânı dahi verilmeyişi Hasan Ali Toptaş tarafından şöyle eleştirilmiştir:

Polisler de onları hızlı hızlı inen bir cop yağmurunun önüne katarak öyle bir kovalar ki, artık o genç ölü, saçlarından tutulup yerlerde sürüklenen ceylan bakışlı kızların ağzından burnundan oluk oluk kan kusan delikanlıların, varıp tel örgülere yorgun çamaşırlar gibi asılıp kalan gövdelerin ve yırtılan pankartlarla ortalığa saçılan kitapların oluşturduğu kalın bir perdenin gerisinde kalır (*Bin Hüzünlü Haz*: 103).

Postmodernistlere göre modern kurallarla yönetilen devletlerin görevlerinin bir kısmını sivil toplum kuruluşları yapabilmelidir. Özellikle de azınlıkların varlığına vurgu yapan postmodernistler bu süreçte sivil toplum kuruluşlarına çeşitli işlevler yüklemişlerdir. Çünkü onlar kamusal alandaki boşluklara yönelerek herkesin hak ve hürriyetinin güvenceye alındığı, kendi düşüncelerini rahatlıkla seslendirebildikleri, birlikte yaşayabilecekleri bir dünya arzulamışlardır. Örneğin Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*'nda devlet kurumlarının durumlar ve sorunlar karşısında bazen yetersiz kaldığını bu sebeple özel teşebbüslerin desteklenmesi gerekliliğini ifade eder. Adalet Ağaoğlu ister zengin isterse fakir olsun hiç fark etmeksizin her insanın ayırım yapılmadan, herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan aynı muameleyi görmesi gerekliliğine dikkat çekerek huzur evlerinde yaşanan sorunlara ve devlet kurumlarındaki iltimasa örnek vererek düşüncelerini ifade eder:

Huzurevi deyip de geçmemeli abicim; devlete ait olanları ancak memuren emekli sandığından emeklilere mahsus, babamsa ücretliler sınıfından, özel bir yer var, git oralara, dendi. Orası yoksullara mahsus bir yermiş. Adres madres, tarif falanlarla babamı yükledik bir taksiye, hiç değilse izinli olarak benim durağımdan olanına, düşük yollara (*Dert Dinleme Uzmanı*: 104).

Adalet Ağaoğlu'nun modern demokrasiye ve devlet hiyerarşisine yönelik bu eleştirisini Nedret Çağlar'ın şu ifadeleriyle açıklamak mümkündür:

Radikal demokrasi anlayışına göre sosyalist strateji, demokrasinin derinleştirilmesi ve genişletilmesi esası üzerine kurulmalıdır. Burada talep, farklı toplumsal kimliklerin bir üst kimlik altında eritilmesi değil, farklılıklarını ve özgünlüklerini koruyarak ortak yaşam alanında bulunmasıdır (Çağlar, 2008: 382).

Postmodern bir bakış açısıyla yazılan *Dert Dinleme Uzmanı*'nda bürokrasiye yönelik eleştirilerin pek çoğu bireysel düşüncelerin önemslenmediği merkezî devlet sistemlerinde her türlü özgürlük ve mutluluk talebinin boş bir uğraş olmasına yöneliktir:

Ailenin, demokrasi ve insan hakları peşini kovalayan üç bireyinin üçünü birden kaybetmiş...

*

Rastlantı, rastlantı, rastlantı..... Bu da mı bir rastlantı ha?..... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 112).

Anlatıda bireysel özgürlük taleplerinin artmasını ve sistemlerin pek çok gerekliliğe cevap veremez hâle gelmesini sorgulayan Adalet Ağaoğlu kurumlarda ve sistemlerde revizyonu gerekli görmektedir. Örneğin anlatıda Türk Dil Kurumu'nun

kuruluşundan günümüze kadar kurum içinde ortaya çıkan sorunlara şöyle dikkat çekmiştir: “Dil kurumumuz da baştan sona haklı, geçerli önerilerde bulunmuş değildir” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 17). Ona göre Türk Dil Kurumu’nun işlevine ve işleyişine yönelik eleştiriler günümüzde de devam etmektedir: “Dil Kurumu’nun baştan aşağı yalan yanlış imlâ kılavuzuna toptan başeğerek ‘bazen’ hâline getirmelerine illet olmaktadır” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 130). Adalet Ağaoğlu’nun kurumun yanlış işleyişine yönelik bu tepkisi aynı zamanda postmodern bir davranış biçimi olan hiçbir sisteme ve norma başeğmemek isteği şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Oğuz Atay da *Tutunamayanlar*’da Dil Devrimi sırasında yaşanan olumsuz gelişmelere yönelik eleştirilerde bulunmuştur: “Hela yahut apteshane veya yüznumara ya da ayakyolu, en modern: tuvalet” (*Tutunamayanlar*: 79). Oğuz Atay ayrıca 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Harf Devrimi sonrasında yaşanan ikileme ve ortaya çıkan sorunlara şöyle dikkat çeker:

Bilindiği gibi, Türk takviminde başlangıç tarihleri farklı iki ana sistem vardır. Bunlardan birincisi İsa’nın doğumunu esas alan ve Selim’ in doğduğu sırada 1936 yaşına basan bir takvim sistemidir. İkincisiye bundan tam bin yıl sonra başlayan ve Cumhuriyet’in ilanı sırasında, Osman Vekayi Efendi (o yıl yetmiş altı yaşındaydı) tarafından, yerinde bir düşünceye dayanarak, ‘Türk Terakki Takvimi’ adı verilen sistemdir. Her iki takvimde Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlükte olduğu için, nüfus kağıtlarına, bazen birinci bazen de ikinci sisteme göre tarih düşürülmüş olması, tarihi bile şaşırtacak karışıklıklar doğurmaktadır (*Tutunamayanlar*: 159-160).

Postmodernistler toplama kaplarını, savaşları, artan suç oranını, cezaevlerinin çoğunluğunu, vicdanî adaletin ortadan kalkmaya başlamasını, özgürlüklerden daha sık söz edilmeye başlanmasını, insanların mutsuzluğunu modern hayata yönelik eleştirilere kaynak gösterirler. Örneğin *Bin Hüzünlü Haz*’da bu kadar suçun içinde kuralların hayatı olduğundan daha fazla zorlaştırdığını düşünen ve toplum içinde ötekileştirilen silik öznenin yaşayabilmek için sadece kendisine tutunması gerekliliğini fark edişinden bahsedilmektedir. Fakat silikleşen özne modern dünyaya tutunamayan pek çok ‘öteki’ gibi ne kadar çabalasa da hayat mücadelesini bir türlü kazanamaz:

Üstelik, bir yandan suça ulaşamamış eksik bir ruhun ağırlığı altında sefil bir fare gibi ezilirken, bir yandan da hiç görmediğim melek kanatlarının hisırtıları arasında gitgide boğuluyormuşum hissine kapılıp fena hâlde telaşlanıyorum. İçimin bir köşesinden diğer köşesine, çılgınlar gibi palas pandiras koşuyorum sözgelimi, uçuyorum kendimle karşılaşıp kendime tutunabilir miyim diye, savruluyorum, canımı dişime takıp kalkıyorum ve yeniden, yeniden yeniden yıkılıyorum (*Bin Hüzünlü Haz*: 8).

Modern hayatın mutsuz insanları çoğu kez zamanın akışına tutunmak isterlerse de bunu bir türlü başaramazlar. Çünkü hep toplumsal normların dışında kalmışlardır. Bu

sebeple postmodernistler tüm normlara şüpheyle yaklaşarak modern çağda büyük vaatlerle ortaya çıkan Marksizm, Liberalizm, Faşizm gibi ideolojiler arasında kıyaslama yapmaktan kaçınıp hepsini aynı kapsamda değerlendirmişlerdir.

Son yıllarda hayatın rutini içinde sağduyusunu da yitirmeye başlayan bireyler modernizmin sebep olduğu problemleri sorgulayan bir serzeniş içindedirler. Hatta bu kadar kameraya ve güvenlik güçlerine rağmen dışarda güvenli bir şekilde, ağız tadıyla gezmenin lüks hâline geldiği günümüzde kendi rahatlığını unutan pek çok insan bulunmaktadır. Bu sebeple toplumsal hayatta yol açtığı sorunlar nedeniyle modernizmin insanlığa sunduğu olanaklar 20. yüzyılda hemen her yönden sorgulanmaya başlanmıştır. Söz gelişi sanayileşme, uluslararası ticaret zamanla belli toplumların, grupların maddi olarak güçlerini artırmış ve eşitlik olgusunun sarsılmasına neden olmuştur. Kişilerarası etkileşimin ve iletişimin her geçen gün koptuğu 21. yüzyılda eşitlik olgusuna güveni kalmadığı için cemiyet hayatından uzaklaşan bireylerin modern hayatın toplum kurallarının dışında yaşama arzusu iyice artmıştır. Modernizm sonrası ortaya çıkan kapitalist düzendeki ekonomik, siyasal ve toplumsal krizler ise insanların hayat karşısında benzer tavırlar geliştirmelerine neden olmuştur. Kapitalizmi yücelten, genel ve herkes tarafından geçerli kabul edilen yasalara ve bürokrasiye bağlı modernizmin kurallarından, baskılarından arınmak isteyen postmodernistler Ahmet Oktay'ın da ifade ettiği gibi hayat karşısında a-politik bir tutum sergilemişlerdir. Onlar bu şekilde ideolojik tutarlılığa ve evrenselci iddialara yönelik eleştirilerde bulunarak bürokratik hiyerarşilerin parçalanmasına zemin hazırlamışlardır. Fakat şunu da belirtmek gerekirse postmodernistlerin söylemleri de siyasete yön verdiği için kendi içinde çelişen yeni bir üst anlatı meydana getirmiştir: “Sanat ve teknolojiyi, politik/ideolojik olanın dışına yerleştirme çabaları, son kertede politik/ideolojik bir girişimdir” (Oktay, 2000: 30).

Modern devletlerde zamanla ulusal bütünlük parçalanarak ayrılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle de günümüzde Gürsoy Akça'nın da ifade ettiği gibi bütünleştirici sistemlere karşı tepki gösteren postmodernistlerin iktidar, merkez ve bürokrasi olgularına yönelik eleştirilerinin de etkisiyle alt kültürler daha fazla söz hakkına sahip olmuştur:

Ulus-devletler siyasal ve ekonomik alanlarda merkeziyetçilik, kültürel alanda standartlaşma, vatandaşlık temelinde hukuksal eşitlik, belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak hâkimiyet ve sınırları içerisinde şiddet kullanımı tekelleriyle karakterize olmuşlardır (Akça, 2005: 252).

Dolayısıyla modern çağın sonunda bir reaksiyon olarak ortaya çıkan postmodernizm hemen bütün alanlarda büyük bir değişime yol açan modernliğin kendi içindeki aksaklıklarına dikkat çeker. Bu sebeple postmodernizm modern hayatın sorunlarını ortadan kaldırmayı arzulayan yeni bir süreçtir ve kaynağı toplumsal yaşamı yönlendiren her türlü modern üst anlatının eleştirisidir. Çünkü modernizmle birlikte ortaya çıkan halka dayalı, demokrasi esaslı siyasî rejimde vaat edilen özgürlük 20. yüzyılda siyasî otoritelerin hâkimiyetine dönüşerek modernizmin hedeflerinin dışına çıkmıştır. Lyotard'a göre modern düşüncenin siyasî amacı sosyal ve kültürel bütünlüğün kurulması içindir (Lyotard, 1990: 87). Fakat iktidar, bürokrasi ve merkeziyetçilik gibi olguların hâkimiyeti, insanlara mutluluk, özgürlük, eşitlik gibi haklar sunan modernizmin vaatlerini tam anlamıyla başarıya ulaştıramamıştır. Söz gelişi *Fındık Sekiz*'de modernizmin vaat ettiği sınırsız bağımsızlık ve özgürlük arzusunun ahlâkî çöküntüye zemin hazırladığı ifade edilerek modern çağın bencil, doyumsuz insanı maymuna benzetilmiştir.

Meto hayata karşı çeşitli yetenekler sergileyen adam, pis herif. Her konuda kafası çalışan mahlûkat. Çamaşır makinesi, ütü, otomobil, buzdolabı, koltuk, domates, kivi üretebilir, tamir edebilir, çeşitli modellerini yeniden dizayn edebilen, üstelik roman yazan, şiir okuyan, sinemayla uğraşan çok yönlü maymun (*Fındık Sekiz*: 9).

Metin Kaçan insanları maymuna benzeterek belki de tüm sistemlere boyun eğmek zorunda kalan bireylerin yaşam mücadelelerinde üç maymunu oynamak zorunda kaldıklarını ifade etmek istemiştir. Modern süreçte yapılanların şeffaflığını sorgulayan postmodernistler bireye yönelik daha demokratik, bireysel özelliklerinin ve farkındalıklarının dikkate alındığı, huzurlu, kurum içi etkileşimin/takım çalışmasının artırıldığı, işbirlikçi, zorlamalardan uzak bir şekilde uyumu sağlayabilmek için kendi rızalarıyla etik değerlere bağlı kalınan ortamların oluşturulmasını tasarlamışlardır. Postmodern süreçte temel özgürlüklerin ve insan haklarının iyileştirilmesiyle günümüzde kültürel, siyasî, ekonomik çeşitliliğe daha fazla önem vermeye, saygı duyulmaya başlanmıştır. Postmodernistlere göre bu amaca ulaşmak için öncelikle modernizmin seçkinci, elitist, evrensel prensiplerinin karşısına etnik ve kültürel özellikler öne çıkarılmalıdır. Böylelikle farklı ve orijinal seslere kulak vererek daha özgür, demokratik bir dünyada yaşama imkânı bulunulacaktır. (Koçakoğlu, 2010: 24) Tıpkı Adalet Ağaoğlu'nun da ifade ettiği gibi siyasî değişimlerde kurallara saygı duymakla birlikte kişinin kendi düşünceleri de ön planda tutulmalıdır: "Mademki

kendileri vatani kurtarmışlardır. Kimse kurtarıcılıklarına leke düşürmemeli, kanuni hiyerarşiye boş verip geçilmemelidir. Saygı ve sevgiyle karşılanmak haklarıdır” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 100).

Her türlü farklılıktan ilham alan postmodernistler dinî kurallar ve kaideler de dâhil olmak üzere birçok şeyi parçalayıp çoğullaştırarak modern dünyanın merkezî, tekçi söylemini ortadan kaldırmaya başlamışlardır: “Postmodernistler, içsel olarak baskıcı olduğu gerekçesiyle rasyonellik, totalite, konsensüs ve toplumsal sistem kavramını reddetme eğilimindedir” (Best; Kellner: 1998: 70). Ayrıca Nedret Çağlar’a göre tüm dünyada zamanla modern ulusal bütünlük bozulduğu için postmodernistler birleştirici, farklılıkları görmezden gelen her sistemi reddederek kuralsızlığın kural olduğu bir dünya tasarısında bulunmuşlardır:

Postmodernist bir siyaset ve siyasal kültür, modern siyasetten, onun öngörü kabiliyetinden, onun tekdüzeliğinden, geleneksel sadakatten, bürokrasiden, disiplinden, otoriteden ve mekanik çalışmadan hoşnutsuzluğu yansıtır. Farklılığı, düzenin bozulmasını ve yeniden düzenlemeyi, öngörülmezliği, özgürlüğü, meşruiyetsizliği ve güvensizliği, gücü ve doğallığı yansıtan bir siyasetin ortaya çıkmakta olduğunu vurgular (Çağlar, 2008: 379).

Her türlü anlamsızlığın anlam kazandığı postmodern çağda kaos aslında tercih edilen bir durumdur. Çünkü son yıllarda teknolojiye ilerlemelerin de etkisiyle birey, üzerindeki baskıların arttığını ve sürekli kontrol edildiğini düşünerek özgürlük kavramından daha sık söz etmeye başlamıştır. Örneğin yazarın yeni bir anlatı biçimi arayışında olduğu *Tutunamayanlar*’da otosansür gibi siyasî baskıların, yaptırımların okurlar ve yazarlar üzerindeki etkisine yer verilmiştir. Jale Parla, Turgut Özben’in siyasî baskılardan uzak kalarak okuma faaliyetini daha rahat bir şekilde gerçekleştirebilmek için trenle seyahati tercih ettiğini ifade eder (Parla, 2013: 224). Benzer bir şekilde Adalet Ağaoğlu’da sansüre yönelik şu eleştiride bulunmuştur:

Dur dur dur!.. O kadar da kabarmalı.. Ün dediğin nedir ki, bu gün var, yarın yok!.. Elbette canım, ben de bunu böylece bilerek gardımı almış bulunmaktayım. Edebiyat dedikoduları şuramdan girip buramdan çıkmakta. Yalnızlığım en güzel doygunluğum. Kaliteli yayınlar üretmenin yanı sıra asıl büyük merakım yayınevini ‘yasak’ ve ‘tabular’ mahkemelerine düşürmemek; bu nedenle işin hukuk yanını bilen avukatlarının denetiminden geçirmeden asla ‘yayınlanabilir’ raporunu imzalamamaktayım. Çoğu zaman, bu tehlikeyi avukattan daha iyi gördüğümde bu arada ortaya çıkmakta... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 129).

İnsanlığa tüm farklılıkları yaşama imkânı sunan postmodernistler, modernizmin parametrelerinden biri olan ulus-devletçiliğin toplumsal yaşam ilkelerine bağlı kalarak hayata devam etmeyi ve küreselleşmeyi eleştirmişlerdir. Çünkü küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin önemi azalmış, ideolojiler ve büyük anlatılar itibar kaybetmiştir.

Çoğunlukla evrensel yasalarla işlev kazanan resmî kurumlarda ortaya çıkan sorunlar ise postmodern evrede pek çok eleştirinin kaynağı hâline gelmiştir. Örneğin Adalet Ağaoğlu devlet kurumlarındaki sorunlara şöyle dikkat çeker: “... Karnı tok, sırtı pek resmi makamların kokuşup bozuluşuna ne demeli? Yüzlerine karşı içimden: ‘böyle gelmiş, böyle gider...’ deyip çıkmışımdır” (*Dert Dinleme Uzmanı*:134).

Devlet kurumlarında başlayan iltimas ve modern hukuk kurallarının -Kafka’nın *Dava* ve *Şato* adlı romanlarındakine benzer bir şekilde- kişiye göre işlev kazanması postmodernistlerin sorguladığı bir başka durumdur. Söz gelişi Oğuz Atay *Tehlikeli Oyunlar*’da devlet düzeni içindeki çözülmeye ve iltimaslara karşı eleştirilerde bulunmuştur. Toplumsal huzursuzluktan rahatsız olan ve insanı sınırlandırdığını düşündüğü hiyerarşik düzenden uzaklaşmak isteyen postmodernistler kurallı, kalıplı hemen her şeyden şikâyet ederler. Her türlü kurala karşı oluş ise kurum yetkilisine yazılan dilekçeyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Kapıcıya kantinden kağıt kalem aldırarak ve çimenlerin üstünde Kafka ile birlikte vurucu bildirimizi hazırladık. (...) En küçük bir memur olmak için bile sağlık muayenesi şart olduğu hâlde bu deliller nasıl oluyor da kaderimize hükmeden yerlerde bulunabiliyorlar? Bu soruyu açıkça sormak gerekir. Yıkılan binalardan, çöken yollardan, bakımsızlıktan ölen insanlardan, salgın hastalıktan, sellerden, depremlerden sorumlu kimdir? İnsanlık bu delillerin eline mi bırakılacaktır? Sormak isterim size. Bu deliller bizi nasıl idare edebilir? Sorarım size. Durumu polise bildirelim. Bizi derhal serbest bırakmanızı rica ederim. Onların işkencesinden aklımızı kaybedecek duruma geldik. Ceza kanununa dayanarak ve medeni kanunun uygulanmasını dileyerek, 4 km. dahilindeki bütün gizli işkencenin merkezlerinin kaldırılmasının ve insana insan gibi muamele edilmesini istediğimizi bu dilekçemizde nasıl anlatalım?” (*Tehlikeli Oyunlar*: 341-342).

Hikmet modern hayatın yazışma şekillerinin yanı sıra demokrasi ve insan hakları gibi üst söylemlerini de eleştirmiştir: “Ben de, demokrasiye ve insan haklarına karşıydım” (*Tehlikeli Oyunlar*: 363). Çünkü postmodernistler, modern hayatın vaatlerinin dışında devlet kurumları içindeki sınıflandırmalara maruz kalan belli kesimlerin kişilik haklarının ihlâl edilmeye başladığını düşünürler. Söz gelişi kamu kurumlarında ve kuruluşlarında çalışan personelin kılık, kıyafetine dair yönetmelikte giyilmesi zorunlu olan, bireyleri tek tip kalıplara yerleştiren, onun zevklerini görmezden gelen üniforma ve takım elbise zamanla bireyi ötekileştiren otorite unsuru hâline gelmiştir. Örneğin Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*’nda devlet memurlarının standart giyim şekillerini, sansür yasağını ve siyasî söylemlerden uzak tutularak durumlar karşısındaki fikirlerini ifade edemeyen silikleştirilmiş bireyler hâline getirilmelerini eleştirmiştir. Adalet Ağaoğlu’na göre modern kurumlarda uygulanan

sansür, kıyafet yönetmeliği, çalışma saatlerindeki tek tiplik gibi iş performansını düşüren mevcut kurallar dönüştürülerek zamanın koşullarına uygun hâle getirilmelidir:

Aklımda kaldığına göre Genel Kurmay Başkanlığı sisteminin yönetim ‘şartnamesi’nde bu hususta bir karar mevcut bulunmakta. Soru: ‘Böyle bir maddeye göre, üniformalı bir elemanın keyfine göre yazıp çizmesi, kendine özel dergi falan çıkarması, yazılarını istediği yerde yayınlatabilmesi mümkün mü?’ Cevap: ‘Hayır, asla! Yapılamaz. Yazıp; adıyla sanıyla yazıp bunları yayınlamak bir yana, kendi kendine bir dergi çıkarması hele, büsbütün yasaktır. Bu en kesin kararlardan biridir’ (*Dert Dinleme Uzmanı*: 218-219).

Cumhuriyet ideolojisiyle birlikte oluşturulmak istenen kolektif kimlik kamusal yaşam alanında da çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Özellikle de farklı kimliklerin, bakış açılarının, dinî tercihlerin ideolojilere göre görmezden gelindiğini düşünen postmodernistler bu hususta her türlü tek tip modellere, kültür birliğine karşı çıkarlar. Örneğin aydınların yaşamış olduğu sorunların anlatıldığı *Dert Dinleme Uzmanı*’nda kamu kurumlarındaki kıyafet zorunluluğuna, farkındalıkları gözetmeyen sistemlere yönelik eleştirilerden biri şöyledir:

Askersevici, saç başı örtülü kadınların düşmanı kadın milletvekillerinden biri diye, asla ve kat’a diyemezdin, o zamanlar için etek boyu dizüstü olmalı, beyaz yaka sabit kalmak üzere, yakanın yuvarlak uçlarının birleştiği noktada küçük bir kırmızı fiyonk bulunmalı ve işte bundan sonra üstüne kalça altlarına kadar inen bolcana bir tayyör ceket giymeliydi; canımın içi ise arkasından enseden yukarı doğru sadece alna düşen kıvrıkcıklar serbest bırakılarak sımsıkı toplanmış saçlarıyla hiçbir, hiç kimse bu kadar cazibesi yerli yerinde aydın havalı biri olamaz... Cumhuriyetimizin sözde laikliğine sımsıkı sarılmış, laikliğimiz elden gidiyor diyerek ordumuza sevdalarını terennüm eden sözde ortanın solu -ne demekse- kadın profesörden çıkma kadın milletvekil(ler)imiz nerdeee, benimki nerde... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 48).

Dert Dinleme Uzmanı’nda insanların kimliklerinin kaybolmaya başladığı, görsellikleriyle görünür hâle geldikleri günümüzde siyasî alandaki yozlaşmalar nedeniyle bireylerin nasıl dert sahibi oldukları anlatılmıştır. Görüldüğü üzere postmodern bir bakış açısıyla yazılan *Dert Dinleme Uzmanı*’nda ulus devlet anlayışında anayasal çerçevede vaat edilen her türlü farklılık görmezden gelinerek siyasî ideolojiler ön plana geçmeye başlamıştır. Bu sebeple Celalettin Yanık’ın da ifade ettiği gibi demokrasi kavramının sorunlarına sıkça zaman ayıran postmodernistler politik alanda modern çağın aksine bireyin isteklerine göre değişkenlik gösteren demokrasi kavramını ve kamu düzenini önemsemiştir:

Bireylerin politik alana nasıl müdahale edebileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Postmodernistler bu soruna karşılık olarak demokratikleşme kavramını önerir. Demokratikleşmenin düzeyi ise, bütün bir politik sürecin demokratikleşmesidir. Demokratikleşecek olan bütün politik süreç hem hiyerarşileri yıkabilecek hem de ‘baskıcı olmayan söylem kuralları’nın geliştirilebilmesine olanak tanıyacaktır. Bütün politik sürecin demokratikleştirilmesinin bir diğer avantajı ise, ‘yönetimin, içine Postmodern Siyaset Anlayışı ve Çok kültürlülük girilebilir, sorumlu, çok yönlü ve esnek’ olmasına fırsat tanıyabilmesidir.

Ancak postmodernistler politikayı, toplumsal anlam sorununa cevaptan çok, teknik bir şey olarak görürler (Yanık, 2011: 168-169).

Postmodern süreçte insanların taleplerine karşılık vermek için yapılan eleştiriler uluslararası platformda insan hakları ihlâlinin denetlenmesine ve modern anlamda otoriter devlet egemenliğinin sarsılmasına zemin hazırlamıştır. İnsan hayatının yasalarla garanti altına alınamayacağını düşünen postmodernistler yerellik ve bireysel kimlik arayışı gibi konuları yeniden gündeme getirerek radikal demokrasi, müzakereci demokrasi gibi kavramları ön plana çıkarmışlardır (Çağlar, 2008: 379). Modern siyasetin tekdüzeliğine, otoritesine, mekanikliğine, bürokrasiye karşı çıkan postmodernistler, siyasî anlayışta farklılıklara ve çoğulculuğa önem vermişlerdir. Bu bağlamda çoğulculuktan beslenen postmodern siyasî yaklaşım; siyasetçilere alternatifler sunan, farklı düşüncelerdeki insanlarla yüz yüze gelerek konuşma imkânı sağlayan, özgürleşmeyi ve demokratikleşmeyi daha çok önemseyen bir yapıya sahiptir. Levent Köker'in de ifade ettiği gibi postmodernistler tüm bu yenilikleri öncelikle modernliğin siyasal boyutunda önemli bir yere sahip olan, -belirli aralıklarla gizli oylamayla yapılan eşit seçim hakkı şeklinde tanımlanabilecek ve modern siyasal bir sistem olan- demokrasi kavramını yeniden gözden geçirerek başarmak istemişlerdir:

Batı toplumlarında, genellikle Rönesans'la başladığı kabul edilen 'bireyleşme'nin beraberinde getirdiği çoğulculuk (düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü), hukukun üstünlüğü (temel hak ve özgürlüklerin siyasal iktidarların keyfi tasarruflarına karşı güvence altına alınması), siyasal iktidarın genel ve eşit oy, düzenli aralıklarla yapılan, gizli oy, açık sayım ilkelerine dayalı seçimlerle el değiştirmesi öğeleriyle ifade edilen 'biçimsel' bir demokrasi tanımına ulaşmıştır (Köker, 1995: 31).

Hayatı düzenlemek için evrensel planlara, örgütlenmelere gereksinim duyan modernizmin görmezden geldiği yerellik, bireysel kimlik gibi konuları yeniden gündeme getiren postmodernistler radikal demokrasi ve müzakereci demokrasi gibi kavramlarla sorunların üstesinden gelmeye çalışmışlardır (Çağlar, 2008: 379). Söz gelişi bireyin ruhsal bunalımlarının, etrafındakilerle olan uyumsuzluğunun anlatıldığı *Tehlikeli Oyunlar*'da metin, Hikmet Benol'un bulunduğu ortamdan uzaklaşarak bir gecekondu mahallesine taşınmasıyla başlar. Modern hayatın sorunlarından kaçan Hikmet gittiği uzak diyarlarda da sorunlarının üstesinden gelemeyerek intihar eder. Çünkü Hikmet'in 'gerçek ben'ine ulaşmak için verdiği çaba hayata tutunamamasından kaynaklı bir başarısızlığa dönüşmüştür. Savaşlar ve makinalaşma sonrasında modern reel evrenden uzaklaşmak isteyen postmodernistler için şiddet çağından kurtulmanın tek

yolu mistik eğilimlere ve geleneksel öğelere yönelmektir. Bu şekilde bireyler bilinç altına tekrar inme imkânı bulacak ve hayata tutunma gücüne sahip olacaktır.

Giderek insan özgürlüğünü kısıtlayan, ötekileştiren ve sınıflara ayıran ulus-devlet anlayışı modern çağın sonunda pek çok alt kültürü görmezden gelen devlet egemenliğine dönüşerek demokrasi, eşitlik gibi olguları işlevsel olmaktan çıkarmıştır. Bu sebeple modernistlerin insanları tek tipleşmeye zorlayan evrensel eşitlik anlayışından ve bireyi ötekileştiren her türlü yaptırımından uzaklaşan postmodernistler, modern adalet, sistem, hukuk gibi kavramları yeniden sorgulayıp bireyselliğe, çoğulculuğa önem vermişlerdir. Örneğin Orhan Pamuk modernizmin meydana getirdiği ötekileşmeye ve sınıflandırmaya bir tepki olarak *Beyaz Kale*'de köle ile efendinin birbirlerinin yerine geçebilmelerine izin vermiştir: “Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu” (*Beyaz Kale*: 21).

Buket Uzuner *Balık İzlerinin Sesi* adlı anlatısında modern hayatın kalıplarından kurtulmak isteyen tek tip davranış biçimleri sergileyen, sıradanlaştırılmış, hiçleştirilmiş bireylerin farkındalıkları için verdikleri mücadeleyi anlatmıştır. Anlatıda Albert Einstein'a ait olduğu belirtilen “Sıra dışı, büyük insanlar, daima sıradan zekâların şiddetli muhalefetiyle karşılaşır” (*Balık İzlerinin Sesi*: VII). metnin başındaki bu epigrafla sıradan hayatlara meydan okuyanların hikâyelerine yer verileceği açıkça ifade edilmiştir. Mustafa Apaydın'ın da belirttiği üzere *Balık İzlerinin Sesi*'nde modern hayat düzenindeki sınıflandırmaların, programlanmış yaşamların yerine geleneklerin ve fantastik öğelerin önemsendiği bir dünyadan bahsedilmektedir:

Buket Uzuner'in *Balık İzlerinin Sesi* romanında dünyanın gelmiş geçmiş bütün önemli düşünür ve sanatçıları zaman-mekân birleşmesinden azade, fantastik bir kurgu içinde bir araya getirilir. Bunun dışında dinsel olan ile dünyevi olan, aşk ile pornografi. Yüce olanla bayağı olan vs. onlarca karşıtlık metnin demokrasisinde kendilerini temsil ederler (Apaydın, 2009: 33).

Mustafa Apaydın'ın da ifade ettiği gibi postmodernistlere göre modern evrede oluşturulan Doğu ve Batı algısı bireyleri, toplumları ve mekânları ötekileştiren, her türlü özgürlüğü engelleyen bir yapıya dönüşmüştür:

Postmodernizm, modernizm projesinin büyük ölçüde tekçi, dayatmacı olduğunu savunmaktadır. Özellikle uluslaşma sürecinde Batılı toplumların kendilerinden olmayana karşı dışlayıcı, ötekileştirici bir yaklaşım geliştirdiği, bir doğu imgesi yarattığı kabul edilmektedir (Apaydın, 2009: 28).

Steven Connor da gibi modern hukuk kurallarına güvenini kaybeden postmodernistlerin modern çağ sonrasında yaşamın hızına ayak uydurmaya çalışan

birey için farklılıkların sesinden, çoğulculuğun gücünden beslenerek hayatı anlamlı hâle getirmeyi teklif ettiklerinden bahseder:

Hukuk eleştirisini açıkça özgürleşme amacının hizmetine koyar, ama bu özgürleşmenin tek bir biçimi olabileceğine inanmaz; kadınlar, etnik azınlıklar, homoseksüeller, işçiler gibi her türden marjinal ya da dışlanmış toplumsal gruplardan yola çıkar ve bu grupların çıkarlarını daha baştan birleştirmeye çalışmaz (Connor, 2005: 93).

Adalet Ağaoğlu *Dert Dinleme Uzmanı*’nda modern hukuk kurallarına güvenini kaybeden profesörün yaşamış olduğu hayal kırıklığını anlatarak postmodern bir bakış açısıyla modern çağın sistemlerini sorgulama sürecine girmiştir:

Ailemin toptan yok oluşuna sebep olan trafik kazasının ‘kasten’ işlendiği anlaşılmış, sürücü ve resmi cipteki erler suçüstü yakalanarak ‘kamu davası’ diye mahkemeye verilmiş, dava iki yıl sürmüş ve tutuklular serbest bırakılmıştı. İncelemeci kadın doç.dr.’umuzun yaya kaldırımında araba çarpmasına uğraması da bazı medyada, ‘Bu çarpma kasten yapılsa bu kadar iyi başarılamazdı...’ değinileriyle yer almıştı. Tutuklanan sürücü. İki yıl mahkeme. Ceza 10.000 TL ile saliveriliş. Bu parayı da ödememek için dönmeyen dolap kalmamıştır (*Dert Dinleme Uzmanı*: 222).

Ailesini kazada kaybeden profesörün yasal düzenin yanlış uygulanmasına yönelik eleştirisi kendine gelen mektupla daha da artmıştır. Dava henüz sonuçlanmamışken profesörün evine Annesiz Çocukları Okutup Yetiştirme derneğinden bir mektup gelir. Bu mektupta mahkemenin vermiş olduğu 10.000 liralık cezayı profesörün almaması için ricada bulunulur. Gerekçe olarak ise ailenin maddî yönden çok fakir olması ileri sürülür. Bu kadar talepkâr ve bencilce bir mektup karşısında hayata, sistemlere olan inancını iyice kaybeden profesör kendisine gelen mektuba şöyle cevap yazar:

Ölen eşim derneğinize bunun on misli tutarında bir yardımda bulunmuştu; bu artık tükenmiş bulunuyorsa lütfen üyelerinizden toplam on kişiden biner lira toplayarak katilin cebine koyuverin.

Gel de gıdıklanmış gibi için için gülme,

Ortak acıları paylaşabilmenin zaferine!

Bütün ailemin kasten yok edilmiş bulunmasının anısına! Yaşasın hatıralar (*Dert Dinleme Uzmanı*: 223).

Anlatıda vicdan muhasebesinin unutulduğu bir çağda yaşanmaya başlandığını düşünen profesör toplumu ve insanı şekillendiren sistemlerin tek elden çıkarak yapılandırılmasını eleştirir. Demokaan Demirel’in de ifade ettiği gibi modern kamu yönetimi; “Kuralları, bütünlüğü ve standardizasyonu dikkate alır. Hiyerarşik, süreç odaklı, merkeziyetçi bir idari yapı tasavvur eder” (Demirel, 2014: 169). Bu sebeple hiyerarşik, merkeziyetçi bürokrasinin gücüne, standartizasyona yönelik eleştirilerde bulunan postmodernistler her kesimden bireyin katılımlarını destekleyen daha esnek modeller ve yeni yönetimler belirlemişlerdir. Söz gelişi postmodernistler insan

davranışlarını standartlaştırmayı amaçlayan modern bürokrasi karşısında eklektik, çoğulcu yapısıyla sivil toplumsal hareketlerin ve örgütlerin güçlenmesine zemin hazırlamışlardır. Postmodernistler bu şekilde modern statüko, hiyerarşi, istikrar, rasyonellik, kural ve düzen gibi unsurları eleştirerek her türlü baskı karşısında kaotik bir düzende itaatsizliği ön plana çıkarmışlardır. Çünkü postmodernistler insan haklarına hizmet eden hukuk kurallarıyla işlevlik kazanan modern kamu yönetimindeki bozulmalar nedeniyle çoğu kez söz hakkı elinden alınan bireyin sorunlarına zaman ayırmışlardır. Böylelikle postmodernistler mevcut sorunlardan kurtulmak için hayata tutunmaya çabalayan insanların kamu yönetiminde daha aktif olduğu bir dünya tasarlamışlardır:

Modernleşme ile hukuk alanında, statü hukukundan sözleşme hukukuna geçiş görülmekte, bireyi, kooperatif sistemin ve belirli statülerin hiyerarşik bağlarından çözen ve ilişkilerini serbestçe düzenleme imkânı veren bir ortam doğmaktadır. 18. yy. gelişmeleriyle artık hukuk, bireyi Tanrı'nın istediği varsayılan düzen içinde kalmaya zorlamamakta, toplumun hür ve eşit üyesi olarak kendi ilişkilerini düzenlemesine imkân vermektedir (Aslan; Yılmaz: 2001: 97).

Modern çağdaki özgürleşme isteği çoğu zaman yanlış anlaşılmış ve insanların olduğundan daha fazla bencilleşmesine, yalnızlaşmasına, mutsuzlaşmasına zemin hazırlamıştır (Oktay, 2004: 445). Özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan sonra bireyin özgürleşmesi, refah düzeyinin artması ve eşitlik anlayışının sağlanması devlet tarafından desteklenerek sosyalizmin karşısında kapitalizme güç kazandırmıştır. Bu bağlamda modern çağın sonunda narsisizme varan boyutuyla bireyselleşmenin ve siyasî baskıların etkisiyle bencilleşen, yalnızlaşan, sömürülen bireylerin sayısındaki artış modern çağın vaat ettiği mutluluğa, eşitliğe gölge düşürmüştür. Örneğin aklın yüceltilmesiyle toplumsal hayatta sınıflandırmalara ve kurallara bağlı yaşama arzusu artmıştır. Bireylerin yasal yaptırımlarla kontrol altına alınmaya çalışılması ise insanı sadece kanun önünde eşit hâle getirmiştir. Çünkü modern sistemler varoluş çabasındaki bireyi siyasî ve toplumsal bir varlığa indirgemıştır (Aksoy, 2001: 5). Modern kurumsal yapıların bireyi mekanikleştiren özellikleri ise modernleşmenin sosyolojik ve psikolojik boyutunu ortaya koyan değişimlerdir. Bu sebeple Nedret Çağlar'ın da ifade ettiği gibi postmodernistler evrensel tek bir düşünce ve doğrunun mümkün olamayacağı görüşündedirler. Ayrıca farklı kültürlerle, dinlere ve insanlara göre doğruluktan, adalet anlayışından bahsetmenin gerekliliğine dikkat çekerler. Bu sebeple postmodernistler başta siyasî üst anlatılar olmak üzere küreselleşme sonrasında siyasî hayatta yaşanan değişimlerin pek çoğunu sorgulamaya başlamışlardır: “Postmodernistlerin gerçek

anlayışına bu şekilde karşı çıkmalarının nedeni ‘gerçek’ kavramının toplum üzerinde iktidar kurma amacıyla kullanılmaya uygun olduğunu savunmalarındır” (Çağlar, 2008: 376). Öte yandan postmodernistler klâsik gerçeklik anlayışının yerle bir edildiği modernite sürecinin geleneksel normları tasfiye eden yasa ve kanun koyucu özelliğini eleştirmişlerdir. Mustafa Aydın’ın da ifade ettiği gibi postmodernite sürecinde durum modern sistemlerin, yeniliklerin ve değişimlerin tam zıddı şeklinde varlık göstermiştir:

Postmodernite, her biri görece özerk pratikler tarafından üretilmiş, sınırsız sayıda düzen modeli var olduğu varsayımına dayanır. Düzen bir pratikten önce gelmez, dolayısıyla onların geçerliliğinin dıştan bir ölçüsü olamaz. (...) Buradan genel geçer evrensel kurallar elde etmek, büyük anlatılar türetmek mümkün değildir. Ancak geçici bir yorum yapabiliriz (Aydın, 2008: 38).

Modernizmin meşrulaşmasına, otoritesini kurmasına yardımcı olan ideolojiler ve büyük anlatılar postmodernite sürecinde önemini kaybetmeye başlayınca küreselleşmenin de etkisiyle ulus-devletler günümüzde eski işlevini yitirmiştir. Ne ilginçtir ki, modern düşünce başlangıçta Kilise’nin totaliterliğine karşı bir başkaldırı ve özgürlük hareketi olarak ortaya çıksa da kendi içinde tutarlı olamamıştır. Çünkü modern evrede denetime ve merkezî otoriteye hiç olmadığından daha fazla önem verilmiştir. Hatta bürokrasiyle ve evrensel kurallarla ve yasalarla belirlenen toplumsal normlar bir süre sonra insanları doğal, sade, sıradan yaşamlardan uzaklaştırarak birtakım sistemlere bağımlı hâle getirmiştir. Hayata yönelik bu değişimler modern evrede vaat edilenin aksine insanların ötekileşmesine ve özgürlüğünden taviz vermeye başlamalarına neden olmuştur. Özellikle de modern kurumsal yapıların bireyi mekanikleştiren özellikleri modernleşmenin sosyolojik ve psikolojik boyutunu ortaya koyan değişimlerdir. Örneğin *Tehlikeli Oyunlar*’da toplum tarafından ötekileştirilen Sevgi ve Hikmet yaşamış oldukları sorunlar karşısında mücadele etme gücünü dahi kaybetmişlerdir: “İkisi de daha önce, toplumun bir kenarına itilmişti. İkisi de küçümsenmişti” (*Tehlikeli Oyunlar*: 236). Hatta Sevgi ve Hikmet o kadar topluma yabancılaşmışlardır ki etraflarında mutluluklarını bile paylaşacak hiç kimse kalmamıştır (*Tehlikeli Oyunlar*: 241). Onlarda birbirlerine tutunarak “... yalnızlıklarını yaşamaya çalışırlar” (*Tehlikeli Oyunlar*: 247).

Bürokratikleşmeye ve kategorileştirmeye yönelik postmodern eleştiriler aslında modern dünyanın vaatlerinin ne ölçüde başarılı olup olmadığının bir göstergesidir. Özellikle de sömürgecilik yoluyla dünyanın geri kalanına egemen olmayı arzulayanların tek merkezden yönetilen görüşlere sahip çıkmaları ve çoğulculuğu esas alan demokrasi karşıtı siyasete olumsuz tavır almaları postmodernistler tarafından itibarsızlaştırılan bir

durumdur. Hâlbuki demokrasi düşüncesi modern devletlerde olmazsa olmazlar arasındadır ve iktidarın tek kaynağı olan halka hizmet etmek için oluşturulmuştur. Fakat zamanla siyasî baskılar ve bireysel narsisizme varan davranış biçimleri demokrasinin işlerliğini ortadan kaldırmıştır. Modern yüzyılın yargı mekanizmasının eşitlikleri sağlayamaması ise demokrasi düşüncesinin büyüklüğünü ve etkisini azaltmıştır. Özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan sonra bireyin özgürleşmesi, refah düzeyinin artması ve eşitlik anlayışının sağlanması için yapılan çalışmalar bazen olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir.

Modern çağın sonunda siyasî, ekonomik ve kültürel anlamda yaşanan olumsuz değişimleri itibarsızlaştırmaya çalışan postmodernistler modern eşitlik kavramını da eleştirerek çoğulculuğu benimsemişlerdir. Fakat postmodernistlerin bu gibi düşünceleriyle kendi içlerinde çeliştiklerini ifade etmek gerekmektedir. Söz gelişi postmodern çağı belirleyen ruh hâli demokraside iktidar çoğunluğu temsil etmekteyken çoğunluğun sesine kulak vermek her daim mümkün olmamıştır. Ayrıca demokrasi halkın kendini idare etmesi şeklinde tanımlansa da gerçekleştirilmesi zor bir süreç olduğu için bazen düzensizlik ve kargaşanın hüküm sürdüğü bir hâl alır. Aynı anda insanın hem yöneten hem de yönetilen bir pozisyonda olması ise bireyin ruh sağlığı için büyük çelişkidir.

Postmodernistler güçlü otoriter merkeziyetçilik, katı bürokratik yapı, denetimli hiyerarşi, ayrıntılı ve büyük, evrensel siyasî parti nizamının yerine dar merkezci, çoğulculuktan beslenen geniş çevreye hitap eden, esneklik payı yüksek, yerelleşmeye önem veren, yasal güvenilirlik yerine bireysel gücü üstün tutan, geç kapitalizm, mikro siyasallık, az rekabetin olduğu, üst söylemlerden arındırılmış anti-politik bir yaklaşım içindedirler. Örneğin *Dert Dinleme Uzmanı*'nda ifade edildiği gibi üst anlatıların karşısında sessizlik ve kaos aynı anda modern siyasete yönelik bir reaksiyon oluşturulmasına yardımcı olmuştur:

Siyasi partiler gibi atıp tutup, söz verip de tekini bile tutamamışlara benzemesen bari. Bunun sonrası da artık susup oturmak; atmasyonlar bitti demelere gelmektedir. Karşılıklı atıp tutmalara paso!.. Derin devlet darbelerine davetiye çıkaracak değilsin ya cingöz recai, Kendi hayatın da buna bağlı zaaaaaten..... (*Dert Dinleme Uzmanı*: 106-107).

Ayrıca postmodernistler üniter düzenin aksine çelişkilerden, farklılıklardan hoşlanarak kuralların, ahlâkî değerlerin ve inançların eklektizmine önem vermişlerdir. Bu şekilde zamanla konformist bir yapıya bürünen modernist düzenin dışına çıkararak

günümüzde belirsizlikler üzerine inşa edilen postseküler bir yapı arzulanmıştır. Dünyadaki savaşlar özellikle de Orta Doğu'da halkın arasına inen savaş ortamı bile modernizmin başarısızlıkla sonlandığının bir göstergesidir. Bu sebeple postmodernistlere göre modernizmin meydana getirdiği sorunların ortadan kalkması dünya üzerindeki şiddetin bitmesiyle doğrudan orantılıdır.

Neticede modern çağın sonunda ortaya çıkan idealsizleşmeyle ve küreselleşmeyle birlikte siyasî hayatta pek çok değişim yaşanmıştır. Örneğin modern devlet sistemindeki aksamalar ya da hedeflerin dışına çıkma, özgürlük, eşitlik kavramlarının güvenilirliğinin sarsılması, siyasî baskılar nedeniyle bencilleşen, yalnızlaşan, sömürülen bireyin çaresizliği, evrenselliğin farklılıkları görmezden gelmesi, kuralların yaptırımlara dönüşmesi, ulus devletlerin inşasıyla ortaya çıkan sorunlar, savaşlar, darbeler sonrasında tedirginliğe sebep olan ortamlardan uzaklaşıp, iç dünyasına çekilerek yabancılaşan, hayata tutunmaya çalışan yeni insan modelinin ortaya çıkışı postmodernistler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle de modern süreçte küreselleşmenin de etkisiyle ulus-devletleşmeyle başlayan milliyetçilik fikri postmodern süreçte mercek altına alınarak vatandaş hakkına dönüştürülmüştür. Hemen her yerin kurallarla kuşatıldığı bir dünyada özgürlüğünden şüphe duyan postmodernistler eşitlik, bağımsızlık gibi konulara oldukça sık yer vermişlerdir. Modernizmin ilkelerinden kuşku duyan, üst söylemlerin samimiyetten uzak olduğunu düşünen postmodernistler çoğulculuğu, farklılıkları, özgürlükleri, hetorejenliği, merkezsizliği ve yerelliği ön plana çıkaracak anti-politik bir yaklaşım içine girmişlerdir. Öte yandan tüm ideolojik görüşlere güvenin her geçen gün azaldığı günümüzde çözüm önerilerinde bulunan postmodernistler insanların birbirlerini anlayarak saygı duymaları için farklılıkları tehdit değil de zenginlik olarak algılamamanın gerekliliğini savunurlar.

3.5. Sonuç ve Değerlendirme

İnsanoğlunun yeryüzündeki serüveni boyunca bireyin sürekli ilerleme ve yenilenme isteği hemen her alanda çeşit çeşit değişimi kaçınılmaz hâle getirmiştir. Fakat her yenilik ve değişim birey için mutluluk kaynağı olmamıştır. Özellikle de modern çağın sonunda teknolojiye ilerlemelere ve bilim alanındaki bu denli yeniliğe rağmen savaşların, eşitsizliğin, açlığın, hastalıkların, mutsuzlukların artması önce

bireysel tedirginliğe daha sonra toplumsal çözölüşe neden olmuştur. Bu sebeple günümüzde bir taraftan değışimin kaçınılmaz olduğu her fırsatta yinelenirken diğler taraftan her türlü değışimin en doğru şekilde yapılması gerekliliğine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Alternatif enerji kullanımı, doğal, organik yaşama geri dönme çağırısı, insanlara moda olarak ifade edilen her yeniliğin peşinden koşmanın yanlışlığını benimsetme, mutsuz öznelerin ruhunu besleyecek derneklerin, terapi merkezlerinin kuruluşu, etkileşimi güçlendirirken aynı zamanda bireye mutluluk, huzur verecek samimi ortamların inşası, geleneklerin ve inançların önemine yapılan vurgu, plüralist bakış açısıyla her türlü isteğe cevap verme arzusu postmodern süreçteki bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Özellikle de modernizmin yol açtığı çağın sorunlarını fark edip, onlar üzerinde fikir yürüterek insanlara tekrar hayal kurabilecekleri hayatlar sunan postmodernistlerin son yıllardaki sosyal hayata yönelik değışim çalışmalarında olumlu işlevleri bulunmuştur.

Günlük hayatta sıkça duyduğumuz bir kelime olan postmodernizmin temelini pek çok köklü değışime zemin hazırlayan modernizmin akıl, bilgi, bireycilik, ihtiyaç dışı üretim, aşırı tüketim, geleneklerin tasfiyesi, maddecilik, siyasal otorite, evrensel üst anlatılar, mutlakiyetçilik gibi ögelerinin sorgu süreci oluşturmuştur. Çünkü postmodernistler modernleşme sürecinde başlayan ve etkileri hâlâ devam eden kültüre, sosyal hayata, ekonomiye, siyasete yönelik değışimlerin olumsuz taraflarına tepki göstermişlerdir. Özellikle de bilgi teknolojilerinde hızla ortaya çıkan gelişmelerin toplumsal hayatta meydana getirdiği değışimler 21. yüzyılda modern bilimin, epistemolojinin ve metodolojinin sorgulanmasına neden olmuştur. Geçmişte Reform, Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi sonrasında yaşananlar aslında insanın kültür düzeyini artıran, refah seviyesini yükselten, ekonomik anlamda güçlenmesini sağlayan mutlak gerçeklik anlayışıyla elde ettiği bilginin gücüdür. Fakat mutlak, evrensel bilginin gücüyle son iki yüzyılda yaşanan olumsuz değışimler karşısında bireyin nasıl bir tutum sergilediği ve ne ölçüde kendi olduğu, kalabildiği postmodernistler tarafından sorgulanmıştır. Çünkü Mehmet Doğan'ın da ifade ettiği gibi modern çağdaki değışim o kadar hızlıdır ki özellikle de Türkiye gibi Batılılaşma sürecine giren ülkelerde modernleşme çabasında yaşanan kültürel ikilem, yozlaşma, yabancılaşma, bencillik, geleneklerin tasfiyesi ve bilime duyulan aşırı güven pek çok probleme neden olmuştur:

Her ne adla anılırsa anılsın kavram sosyal, siyasî, iktisadî ve kültürel yönlerden değişmeyi ifade ediyor. En geniş manasıyla bir başkalaşma, kendinden gayri olma söz konusudur. Kavrama ne kadar müspet mana yüklemek istenirse istensin, bir başkalaşma, kendinden gayri olma söz konusu olduğuna göre, batılılaşma=yabancılaşma demek de yanlış kaçmaz (Doğan, 2014: 168).

Türkiye’de hâlâ devam eden modernleşme süreci kültür karmaşası, geleneklerin tasfiyesi, bürokrasinin yanlış uygulamaları, çağdaşlaşmanın rahat yaşam şekline dönüşmesi gibi çeşitli nedenlerle uzun yıllardır tamamlanamamıştır. Tanzimat devrinden itibaren modernleşmek için çağın gereklerine ulaşmada en önemli araçların eğitim kurumları ve ekonomik imkânlar olduğu düşünülmüştür. Fakat kurumsal yönetimin ve ekonomik planların çoğunlukla devlet politikaları tarafından belirlenmesi halkın modernleşme sürecinde yanlış bir yaşam şekli benimsemesine yol açmıştır (Berkes, 1982: 126); (Yavuz, 1999: 11-13). Özellikle de geleneklerden beslenmeden ilerleme düşüncesine göre oluşturulan merkezî yönetimlerde yerel ve öznel olana çok az önem verilmesi günümüzde yaşanan sorunların kaynağıdır. Çünkü modern çağda doğal olandan uzaklaşarak kurallara göre hayatına yön veren insanların arzu ettikleri gibi aslına uygun bir şekilde yaşamaları engellenmiştir.

Türkiye’de 2000’li yıllarda tüketime yönelik davranış biçimlerinin her geçen gün artması, değersizleştirmenin bir hastalık hâline gelerek bireyin doğallığını metaya teslim etmesine neden olmuştur. Modern dünyanın ben ve öteki karmaşasında hayatın doğallığından uzaklaşmak bir anlamda bireyin kendine yabancılaşıp, mutsuzlaşmasına neden olmuştur. Modern dünyanın bedelini ödemek zorunda kalan insanoğlunun sorunları artış gösterince tüm tükenmişlikleriyle yabancılaşma, yalnızlaşma, boşluk, bunalım, yalıtılmışlık gibi sorunlar ortaya çıkmış ve bireyin anomik ruh hâli postmodern anlatıların asıl konusunu oluşturmuştur. Çünkü postmodernistler, modernizmin belirlediği gerçekleri ve kuralları yapı bozuma uğratıp âdeta onu sarsıp bireysel farkındalıkları yücelterek pasif isyanda bulunan protagonistin hayata daha pozitif bakmasını arzulamışlardır. Küresel olana karşı çıkarak her türlü başkaldırıya fırsat tanıyan postmodernistler bu şekilde öteki olarak ifade edilen davranış biçimlerine, siyasî görüşlere ve inanç şekillerine yaşam alanı sunmuşlardır. Bu sebeple postmodern anlatılarda modern hayat tarzına, sosyal meselelere, ekonomik ve siyasî oluşumlara yönelik eleştirilerde bulunulmuştur.

Postmodernistler modern hayat tarzında önemli bir yere sahip olan aydınlanma felsefesine, modern bilime, bilginin katı mantıksallığına, araçsal akla, mutlak evrensel

gerçekliğe, üst anlatılara, bireyselleşen özneye, yabancılaşan, topluma yalnızlaşan bireyin kimlik bunalımına, tutunma ihtiyacına, metalaşmasına, makineleşen bir varlığa dönüşmesine, dinsel kimlik bunalımına, teknolojinin olumsuz sonuçlarına, tüketim kültürüne, moda olana düşkünlüğe, tek kültürlülüğe, ahlâkî yozlaşmaya, standart kurallarla oluşturulan sanat eserlerine, kent hayatının sorunlarına, işsizliğe, mutlakiyetçi eğitim anlayışına, insan ilişkilerindeki yozlaşmaya, ekonomideki değişimlere, dinî ögeler gibi manevî ihtiyaçların tasfiyesine, farklılıklardan uzaklaşan bürokrasinin yaptırım gücüne ve demokrasi kavramının işlevini kaybetmesine yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır.

Postmodernistlerin tüm bu eleştirilerinin kaynağı modern çağdaki bireyselleşme sürecinin olumsuz sonuçlarıdır. İsmet Emre'nin de ifade ettiği gibi modernite bireyi kutsarken çağın sonunda çoğunlukla bilinçdışından habersiz, merkezsiz, parçalanmış, dağınık ve heterojen özelliklere sahip bir özne inşa etmiştir: "Modernitenin yarattığı birey çoktan pisliğe batmış, nesneleşmiş ve insanî kimliğinden uzaklaşmıştır. (...) Modernitede 'birey', postmodernitede 'özne' anahtar kavram işlevini üstlenmiştir" (Emre, 2006 (a): 120-121). Dünyanın gizemini ortadan kaldıran, insanlara hayal kurmayı unutturan evrensel bilginin gücüne aşırı güven duyan modern birey iletişimsizlik, yalnızlık, değersizleştirilme, umutsuzluk, yabancılaşma, içe kapanma, ruhsal boşluk gibi sorunlarla karşılaşınca postmodern çağda kendi varlığını ve anlamdan yoksunlaştırılmış dünyaya ait gerçekliği felsefenin imkânlarından faydalananarak eğlenceli bir oyunla sorgulamaya başlamıştır. Çünkü postmodern çağda modern hayatın keşmekeşiyle başa çıkamayıp kendi varlığını bile kaybeden birey zamanla evrensel mutlak gerçekliğin geçerliliğinden şüphe duymaya başlamıştır. Tüm bu sorunların farkında olan postmodernistler ise mutlak gerçekliğin karşısına büyülü gerçekliği, masalları, dinî ve fantastik ögeleri çıkararak postmodern öznenin tekrar hayal kurmasına imkân sunmuşlardır.

Aydınlanma felsefesinin ve modern mutlak gerçekliğin insanları tek tip kalıplar çerçevesinde düşünmeye zorlayan sistemlerinden sıkılan postmodernistler belirsizlikten, absürttten, şizofrenik ruh hâllerinden, kaostan beslenerek insanlara özgür düşünme fırsatı sunmuşlardır. Bilgiye ulaşmada genel geçer yöntemlerin dışında her şeyin uygunluğunda bir yöntemsizlik peşinde olan postmodernistler hayatı güzelleştirme sürecinde her türlü değişik yöntemden faydalanmışlardır. Postmodernistler bu şekilde

genellemelerden de uzaklaşarak hiçbir bilginin diğerinden üstün ya da ayrıcalıklı olmadığını ifade ederek insanların daha özgür düşünmesine fırsat sunmuşlardır. Çünkü düşünme gücü karşısında aradığı mutluluğa kavuşamadığı için büyük bir trajedi içine giren modern bireyin sorunları her geçen gün artmaya devam etmiştir. Bu sebeple bireyler çok az bilgiyle ve sorunla yaşanan, insan trajedisinin daha az hissedildiği - klâsik evredeki gibi- modern hayatın yapaylığından kurtularak doğal yaşamlara kaçmaya başlamışlardır. Özellikle de modern çağ sonrasında bireyselleşerek zamanla silik bir özneye dönüşen kişiler, modern hayat karşısında çatışma yaşayarak ruhsal büyüme sürecini başarıyla tamamlayamadıkları için topluluklar içinde kimlik yitimi başlamıştır. Modern çağın sonunda görselliğin, ışıkların ve metanın karşısında ihtişamını, gücünü, görünürlüğünü kaybetmeye başlayan silik özne artık mutlak gerçek bilgiyle ne kendini ne de dünyanın düzenini anlayabileceğini fark etmiştir. Bu sebeple postmodern anlatılarda kahramanların pek çoğu ruhsal büyüme sürecine girerek düşmüş oldukları buhrandan kaçış, kaos, şizofreni ve intihar gibi yöntemlerle arınmak isterler. Büyülü gerçekliğin geri planda bırakıldığı, toplumsal normların kurallara göre şekillendirilmeye başlandığı modern çağın sonunda vicdanın ve ahlâkın yapmak zorunda olduklarını bilimin, teknolojinin gücüne bırakan modernizm, çağın sonunda umutsuzluğa düşen insanların yüzündeki ışıltının kaybolmasına neden olmuştur. Modern hayattaki ilerlemelerin bireyleri mutlu etmekte yetersiz kaldığı anlaşıncı postmodernistler özne merkezli aklın, evrensel söylemlerin, kesin iddiaların, tek doğrunun, mutlak bilimin, tek yöntem ve epistemolojinin kabul edilebilir bir durum olmadığına karar vermişlerdir. Bu sebeple postmodernistler dünyada farklılıkların ve değişimin esas olduğunu düşünerek mutlak gerçekliğin kırıldığını, çoğulculuğun esas olduğunu, ötekileştirmenin ise artık mümkün olamayacağını ifade edip yeni düşünsel açılımlara zemin hazırlamışlardır.

Modern çağda bilimsel verilerin sunduğu imkânlarla ve teknolojideki gelişmelerle hayat olduğundan daha da kolaylaşmıştır. Fakat kitle iletişim çağında teknoloji bağımlılığı bireyi toplumdan soyutlarken obezite, hafıza kaybı, ruhsal çöküntü gibi pek çok hastalığa da sebep olmuştur. Teknolojik gelişmeler sayesinde bugün bilgi alışverişi daha hızlı ve kapsamlı bir şekilde yapılıyor olsa da yaşamı kolaylaştıran her araç insanlığı tembelleştirmeye devam etmektedir. Ayrıca özel yaşamlara müdahale gücü yüksek olan teknolojik gelişmelere dur diyemediği için her türlü ilerlemeyi kaygıyla

seyreden insanoğlu gizemini kaybeden dünyanın büyük bir kâbusa dönüşmeye başladığını fark ederek Mars'a göç etmeye karar vermiştir. Özellikle de belli yazılımlarla düşüncenin okunup, rüyaların bile gözlemlenebildiği günümüzde bireysel hakları ihlâl eden, özel yaşama saygı göstermeyen her türlü bilimsel yenilik gizli ve mahrem gibi kavramların kullanılmasını oldukça güçleştirmiştir. Hatta kendi ürettiği teknolojiyle mücadele etmek zorunda kalan bireyler her türlü yenilik karşısında isyan boyutuna gelerek sıradan hayatlara ve basit el işçiliğine yönelmişlerdir. Bu sebeple postmodernistler her türlü teknoloji ürününe özellikle de medyaya ve iletişim sektörüne güvenini kaybeden insanların iletişim çağındaki iletişimsizliğini sorgulamışlardır. Onlar, postmodern çağda ortaya çıkan sorunların pek çoğunu modern çağın geride bıraktığı kirlilik olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca postmodernistler modern çağın en önemli sorunlarından biri olan hız tutkusuna, modaya düşkünlüğe ve aşırı tüketime karşı çıkarak bireyleri yozlaştırdığı düşünülen hemen her şeye uzak durmuşlardır. Fakat hız çağının gürültüsünden, koşturmacasından kendini dinlemeye fırsat bulamayan öznelere için dünyevileşme, bencilleşme ve yozlaşma her geçen gün artmaya devam etmektedir.

Modernizm, insanları belli normlarda birleştirerek bir araya getirmek isterken tüm farkındalıkları ortadan kaldırıp kültür, siyaset gibi evrensel üst anlatılara başvurmıştır. Bu sebeple ona bir reaksiyon olarak ortaya çıkan postmodern düşüncede çoğulculuğun bilgeliğine ve geleneklerden beslenen yerel yapılara önem verilmiştir. Postmodernistlere göre inançlarından, geleneklerinden, geçmişinden, kültüründen uzaklaştırılan insanoğlu için yanlış şehirleşmenin de etkisiyle toplumsal kaos, adaletsizlik, ahlâkî yozlaşma, köksüzlük, tutunamama ve buhran kaçınılmaz bir sonudur. Özellikle de son yıllarda modern şehirlerin kalabalığında, insanın içindeki parıltıyı gölgeleyen ışıltılı hayatlarda yapayalnız yaşayan ve köklerine tutunamayan bireylerin çektiği sıkıntı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bu sebeple doğal olandan sürekli uzaklaşan modern birey, tabiatın, hoşgörünün ve insanlığın tükenmediği uzak bir diyar arayışına girmiştir. Özellikle de modern çağın ürettiği üst anlatıların güvenilirliğini yitirdiği son yıllarda evrenselleştirici, totalleştirici yaklaşımlardan kaçınan postmodernistler geleneksel hayatların bireye sunduğu toplumsal normlara göre hareket ederek rutin ve bir o kadar da doğal hayatlara yönelmişlerdir.

Çeşitli programlamalar ve hesaplar üzerine oluşturulan modern yaşamda adaletin belli kurallarla sağlanamayacağını düşünen postmodernistler yapısökümcü anlayışta

(dekonstrüktivizm) temel hakların muhafaza edilmesinin önemine dikkat çekmişlerdir. İnançlardan arındırılmış tüm kurallara direnen postmodernistlere göre adaletin çok yönlü, kişinin kendi vicdanına hizmet eden, doğal şekillerde oluşturulması gerekmektedir. Bir güç unsuru olarak hukuk kurallarının iktidarlara hizmet ettiğini düşünen postmodernistler toplumsal normların bireye özgü, münferit şekilde geliştirilmesi gerekliliğini ifade ederler. İnsan haklarına rağmen bencilliğin ön plana çıktığı son yıllarda bireysel özgürlüklerin ihmal edilmesi nedeniyle postmodernistler evrensel modern hukuk kurallarına genel bir eleştiri getirmişlerdir. İnsan haklarını sınırlamaya başlayan temel hak ve özgürlüklerin günün şartlarına cevap veremediğini düşünen postmodernistler hukuk kurallarının meşruluğunu sorgulayarak illegal yöntemlere başvurup tüm meta söylemlerin karşısına mikro söylemleri çıkarmışlardır. Kendilerine zorla dayatılan hiçbir şeyi yapmak istemeyen postmodernistler her geçen gün toplumsal tüm normlardan uzaklaşmaya başlamışlardır. Fakat temelleri olmayan sınırsız özgürlük istemi zamanla toplumsal bir sorun olarak insanların karşısına çıkmaya başlamıştır. Özellikle de son yıllarda millî bilinçten uzaklaşarak küçük gruplara ayrılmaya başlayan insanlık için kaosun gün yüzüne çıkması kolaylaşmıştır. Aslında modernizme güvenmeyen insanların, mutlu yaşayabilecekleri bir dünya tasarısında bulunan postmodernistler hukukun meşruiyet kaynaklarının tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini ve bütün farklılıkları gözetken daha yerel normlara ihtiyaç olduğunu ifade ederler.

Siyasî alanda evrensel her türlü kalıptan ve kuraldan uzaklaşmak isteyen postmodernistler modern sanatın seçkinci kurallarını da tasfiye etmişlerdir. Bu sebeple postmodern sanat estetiğinin oluşum sürecinde belirsizlikten, çoğulculuktan, çok seslilikten, karmaşadan, şekilsizlikten, kural dışılıktan, kayganlıktan, dağınıklıktan, derinlik yitiminden, şizofreniden, fragmanlaşmadan, yapıbozumdan, metinlerarasılıktan, palimpsestten, ironiden, eklektizmden, hermeneutikten, aporiadan, kinizmden, ötekilikten, nihilizmden, görüntünün belirsizliğinden ve merkezsizleştirmeden faydalanılmıştır. Ayrıca postmodern sanat estetiğinde sanatçının dehası ve hüneri yerine görecelik esas kabul edilmeye başlanmıştır. Özellikle de klâsik ve modern romanların belli koşulu olan olay örgüsündeki, zamandaki, mekândaki bütünlük postmodern edebiyat anlayışında tasfiye edilmiştir. Farklı türlerin bir arada bulunduğu postmodern anlatıların çoğulculuktan beslenen anarşik düzeninde ise -aslında bu bir düzensizliktir-

her türlü normdan uzak durulmuştur. Örneğin postmodernist yazar anlatıyı beklenmedik bir şekilde sonlandırarak, metni açık uçlu bir hâle getirip metnin anlamını çoğaltmaya başlamıştır. Çünkü postmodernistlere göre tek gerçeklik metinler dünyasının çoğul söylemidir. Ayrıca neden sonuç ilişkisinden arındırılmış, bütüncül bir yapıdan uzak durulan postmodern anlatılarda klâsik ve modern romanlardaki düzen arayışı bozulmuş onun yerine çoklu okumaya fırsat tanıyan, parçalığın, düzensizliğin ve belirsizliğin hâkim olduğu metinler halkası önemli hâle gelmiştir.

Neticede tüm dünyada bencilliğin, işsizliğin, yoksulluğun, eşitsizliğin, adaletsizliğin, yolsuzluğun, savaşların, bunalımın ve tükenmişliğin arttığı günümüzde pek çok kriz kapıda beklemektedir. Özellikle de çoğu ilerlemeye rağmen bilimin her türlü sorunun üstesinden geleceğine yönelik inancın yitirilmesi, doğallıktan beslenerek yaşama tutunmaya çalışan insan sayısını artırmıştır. Artan dünya savaşları, soykırımlar, toplama kampları, sınıf mücadeleleri, ekonomik dengesizlikler, doğal hayatın tahriki, küresel kirlilik, güvensizlik üzerine kurulan ilişkiler ise insanlığa modern çağın faciası bu olsa gerek dedirmektedir. 21. yüzyılda dünyanın tüm servetinden nasiplenecek güçteki postmodern mutsuz özne artık hiçbir şeyin kendi mutluluğundan daha önemli olmadığını fark eder. Özellikle de modern dünyanın ihtişamında çok güvendiği zekâsının bile basit sorulara cevap veremez hâle gelmesi bireyi her geçen gün sorunlar karşısında çaresiz bırakmaya devam etmektedir. Dünyadaki değişimlere ayak uyduramayan, kimlik kaybına uğramış bireylerin en büyük serveti ise kaybetmiş olduğu varlığının bilincine ulaşmasıdır. Hayatın içinde ama bir o kadar da dışında yaşayan ötelenmiş insanların duygularını yaşamak için harcadıkları çaba ise oldukça manidardır. Postmodernistler yapmış oldukları eleştirilerde bu probleme dikkat çekerek ‘modern hayatın şaşaaası içinde ne olmuştu da insanlar duygularını kaybetmişlerdi ve onlara tekrar kavuşmak için arayışa geçmişlerdi?’ sorusuna cevap ararlar. Çoğu kez geleceği düşünmeyi bırakarak anı yaşamaya başlayan postmodern özne için hayata tutunabilmek ve geleceğin inşası geçmişin sürekliliğiyle mümkün olacaktır. Fakat hayata umutla bağlanacak birey için geleceğin inşasında insanlara tekrar güven duyması gerekmektedir. Çünkü modern dünya bireye dostlukların sahtesini, insanlara güvenmemeyi ve kalabalıklar içindeki yalnızlığın her hâlini öğretmiştir. Bu sebeple günümüzde sürekli şikâyet hâlindeki, sıkılgan, mutsuz insanlar için trajedinin nerede ve ne zaman başladığını sorgulamak gerekmektedir. Tüm bu sorulara cevap arayan

postmodernistler, hayatı umutsuz bulutların arasından seyretmek zorunda kalan -aşk, dostluk, mutluluk gibi duygularını kaybetmeye başlayan bu sebeple yapmak istediği pek çok şeyi yapamayan- öznenin anatomisine uygun hemen her şeyden mahrum kalmasına ve yaşadığı çelişkiye dikkat çekerler. Postmodern anlatı kahramanlarının pek çoğu; Ben kimim?, Dünya nasıl bir yer?, İnsanlar nasıl bu hâle geldi?, Bilimin gücü ve hayatın ölçüsü neydi?, Bu kadar düşünürken nasıl telafisi zor hatalar yapıyorduk?, Niçin sürekli maskeyle dolaşmak zorunda kalıp bir türlü kendimiz olamıyorduk?, Parayla satın alınamayacak tek şeyin insan ruhu olduğunun niçin farkında değildik?, Dünyevileşmenin ölçüsünü neden kaçırdık? gibi sorulara cevap aramaktadırlar. Çünkü tüm ötekilerin yaşamak için umut etmekten ve bu sorulara çözüm üretmekten başka çareleri yoktur.

SONUÇ

Hayatın içinden çıkan her edebî metin, bireye ve topluma ait pek çok ögeyi içinde barındırmaktadır. Hayatla ve yazarın hayal gücüyle iç içe olan ilk romandan bugüne genellikle bireyin ve toplumun yaşamış olduğu sorunların anlatıldığı metinler oluşturulmuştur. Yazarlar hayata dönük bir eleştirmen oldukları için edebî metinlerde ezilen, pek çok sorunla karşılaşan, dünyanın yaşanması zor bir yer hâline geldiğini düşünen kişilerin problemleri hayatlarına ve ruhsal büyüme süreçlerine yer vermişlerdir. Halkı aydınlatmak sorumluluğunun bilincinde olan yazarlar siyasî, ekonomik ve toplumsal çözümlere göre yüklendikleri misyonlarla her dönemde eleştiri yönteminin imkânlarından faydalanmışlardır.

Türkiye’de Tanzimat’la başlayan büyük değişimin ardından yazarın ve okurun hizmetine sunulan, başta roman olmak üzere hikâye, şiir, deneme, hatıra gibi edebî türlerde yer alan eleştiriler genellikle yanlış Batılılaşmaya, modernleşmeye, kültür çatışmasına yöneliktir. Tanzimat devrinde toplumu şekillendirme amacına hizmet eden yazarların pek çoğunun hem modernizm taraftarı hem de yanlış modernleşme karşıtı oldukları görülmektedir. Bu sebeple romancılar Batılılaşma sürecinde insanların yaşamış oldukları ruhsal çöküntüye kayıtsız kalmayarak edebî metinlerde modern hayata yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Romanlardaki eleştirilerin metin içindeki işlevlerinin araştırılması, geçmişten günümüze yaşanan sosyal hayata yönelik köklü değişimlerin ve dönüşümlerin olumsuz sonuçlarına sağlıklı çözümler üretmemize yardımcı olacaktır. Çünkü Tanzimat’tan itibaren Batılılaşma sürecinin nihayete erdirilememesi günümüzde yaşanan pek çok sorunun fikrî alt yapısını oluşturmaktadır. Yanlış modernleşmenin yol açtığı sorunlara yönelik edebî metinlerdeki eleştirilerin yeni hayat şekillerinin oluşturulma sürecinde ve sonrasında toplumsal dönüşüme hizmet etmeleri eleştirilerin metin içindeki işlevini ortaya koymaktadır. Bu sebeple modernizmin ve postmodernizmin sosyokültürel yansımalarının incelendiği bu çalışmada, postmodern anlatılardaki modernizme yönelik eleştirilerin işlevlerinin daha iyi anlaşılması için dünyada ilk roman örneği olarak kabul edilen *Don Kişot*’tan başlanıp *Dönüşüm*, *Dava*, *Şato*, *Koku* ve *Dövüş Kulübü*’ndeki eleştirilerle bu eleştirilerin roman ve anlatı türlerindeki işlevlerine örnekleriyle birlikte yer verilmiştir. Türk edebiyatında ise klâsik roman, modern roman ve postmodern anlatılardaki eleştiriler incelenerek son yüzyılda yaşanan sorunların kaynağı geçmişten günümüze

analiz edilmeye çalışılmıştır. Modernitenin olumsuz yönlerinin işlendiği edebî metinlerdeki farklı bakış açılarıyla oluşturulan eleştirilerin incelenmesi, sosyoloji, psikoloji, siyaset, toplumbilim gibi pek çok alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmada yazarlara bu metinleri yazdıran psikolojinin kaynaklarına da olabildiğince yer verilmiştir. Geçmişin ve günün problemlerine eleştirel bir bakış açısıyla ı ışık tutmaya çalışan yazarlar -özellikle de postmodernistler- modern düşüncenin sorunlarına metinlerde yer vererek modernizmin kutsadığı tüm kalıpları ve kuralları sorgulamaya başlamışlardır.

Modernleşme insan hayatının daha değerli hâle gelmesini sağlayarak mutlulukların arttığı bir dünyanın kapılarını açan kurumsal ve teorik yapılanmasıyla pek çok olumlu dönüşüme katkıda bulunmuştur. Fakat modern düşünce zamanla teknoloji ve bilim alanlarındaki gelişmelerle özgürlüklerin çok daha fazla artacağı yönündeki beklentileri tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Her geçen gün artan savaşlar, nükleer silahların kullanımındaki artış, yoksulluk, açlık, doğal kaynakların tükenmeye başlaması, çevre kirliliği, ruhsal hastalıklardaki artış, ahlâkî çözümlüş, eşitsizlik gibi sorunların görmezden gelinişi postmodernistler için bir eleştiri konusu olmuştur. Zamanın gerisinde kalmamak için daima yenilenmek zorunda kalan ama bir türlü varacağı yere ulaşamadığı için hemen her şeyden şikâyet eden, sürekli parçalanmış, benlik yitimine uğrayan modern bireylerin yaşamış olduğu sorunlar postmodern anlatıların konusunu oluşturmaktadır.

Modernizme bir alternatif olarak 20. yüzyılın başında ortaya çıkan postmodernizm tüm dünyada yeniliğin temsilcisi olmuştur. Özellikle de çağın gerisinde kaldığı düşünülen modernizm I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında yaşanan olumsuzluklar nedeniyle yerini zamanla geçmişe kapılarını açan postmodern düşünceye bırakmıştır. Özellikle de Abraham Maslow'un ihtiyaçlar teorisinin temellerini oluşturan ve insanların fizyolojik, güvenlik, aidiyet duygusu, saygınlık, kendini gerçekleştirebilme gibi gereksinimlerini temin etme arzusunun modern çağda hem bireysel hem de toplumsal dönüşümde büyük bir işlevi olmuştur. Fakat bu hedeflere ulaşma sürecinde evrensel üst söylemlerle insanların dünyanın merkezine oturmaya başlamaları zamanla bilinç parçalanması, toplumsal normlardan kopuş, ötekileş(tir)me, kimliksizleşme, değersizleşerek görüntünün esareti altına girme, yapaylaşma, metalaşma gibi pek çok probleme neden olmuştur. Modern bilimsel verilere körü körüne bağlanan ve ruhu

bedene hapsolmaya başlayan, egosu süper egoya dönüşen, bencilleşen, kıskançlık duygusu artan, böbürlenlen, kendini biricik zannederek körleşen, tükettikçe saygınlacağını zanneden, statü sahibi olacağını düşünen bireyler amaçlarına ulaşmak için hem kendilerine hem de etrafindakilere zulmetmeye başlamışlardır. Bu zaman zarfında mutlak gerçeklik karşısında yorum gücünü kaybeden insanoğlu ya durgunlaşmış ya da büyük bir kaostan içine sürüklenerek tüm aykırılıklarla hayatına devam etmeye başlamıştır. Hatta şizofrenliğin hastalık olmaktan çıkıp normalleştiği, imajların gölgesindeki postmodern hayatın içinde bireyin gereksinimlerini karşılarken herkese eşit haklar sunacağı düşünülen modern kurallar geçerliliğini kaybetmiş ve düzenin karşısına bir alternatif olarak çıkan kaos günümüzde pek çok gereksinimi ihlâl etmeye başlamıştır. Hayatın girdabında bocalayan insanların sorunlarını ironik bir üslûpla anlatmaya çalışan postmodernistler ise modern dünyaya olan inançlarını kaybeden insanın kendisini gerçekleştirmesini ve tamamlamasını ihlâl eden her türlü engeli ortadan kaldırarak antikategorik bir söylemle alternatif yapılandırmaların oluşturulmasını teklif etmişlerdir.

İnsan anatomisine aykırı olduğu düşünülen her türlü kural postmodern çağda tasfiye edilmeye başlanmıştır. Çünkü postmodernistler yaşanan olumsuzluklar nedeniyle kaybedilen ve insanın aslî öğelerinden biri olan özgürlük, mutluluk gibi kavramları sorgulayarak bunlara tekrar nasıl ulaşılacağını araştırmaya başlamışlardır. Örneğin son yıllarda Gazze, Suriye, Mısır, Irak, Filistin, Afganistan gibi ülkelerde yaşanan savaşların ardından çeşitli yerlere göç etmek zorunda kaldıkları için evlilik, doğum, seyahat ve mülkiyet gibi en temel haklardan yoksun kalan milyonlarca kimliksiz insan yaşamaktadır. Kimlik kaybı yaşayan pek çok insana ‘göçmen’, ‘kaçak göçmen’, ‘mülteci’ ve ‘sığınmacı’ gibi yeni kimlikler verilmektedir. Hatta pek çoğu çocuklarını bile nüfuslarına geçirememektedir. Bu durum dünya genelinde ilerleyen yıllarda hayata tutunamayan kimliksiz ve yersiz yurtsuz insanın -özellikle de çocukların- sayısında artış olacağını göstermektedir. Modern dünya düzeni insanoğlunu doğal yaşamından uzaklaştırarak kalabalıklar içine karıştırırken aynı zamanda ona yeni bir kimlik düzenlemiştir. Fakat modernizmin çöküşüyle birlikte kim olduğu sorulduğunda cevap veremeyen çok fazla insan ortaya çıkmıştır. Bu sebeple modernizmin yol açtığı sorunlara tepki gösteren ve çoğulculuktan beslenen postmodernistler ad, soyad, uyruk, dil, din, etnik köken, siyasî görüş, cinsiyet gibi tüm

kimliklerin tehlikeli olduğunu, insanları her türlü farkındalığıyla sadece insan olduğu için hayata dâhil etmek gerekliliğini savunmuşlardır. Çünkü postmodernistler bu gibi seçimlerin çoğu kez insanın elinde olmadığını, kimliklerin öne çıkmasıyla, büyümesiyle insanların küçüldüğünü, varoluş mücadelesini kaybettiğini düşünmektedirler.

21. yüzyılda her türlü üst sınıflandırma pek çok insanî hakkı görmezden gelerek birbirini eze eze var olma mücadelesine dönüştüğü için postmodernistler bunların hepsine karşı çıkmışlardır. Özellikle de her geçen gün artan ve birbirine benzeyen tek tip hayatların huzursuzluğundan şikâyet edip kalabalığın gürültüsünden uzaklaşarak mutluluğu evinin içinde arayan fakat orada da aradığı huzuru bulamayan birey için hayata tutunmanın tek çıkış yolu dijital merkezlerden, kalabalıkların samimiyetsiz ortamlarından uzaklaşarak doğaya kaçmaktır. Ayrıca postmodern estetikte popüler kültürün ürettiği en bayağı olana yani kische yönelinmiştir. Böylelikle postmodern estetikte modern dünyanın tek dillliği ve yöntemliliği temanın, dilin, üslûbun tahrifiyle modern formlar küçük düşürülerek içeriğin iflası gerçekleştirilmiştir. İmitasyonların bolluğunda tüketim aşırılığına ve gelir azlığına rağmen tasarruf yapmaktan kaçınan postmodern özne bu şekilde kısa süreli de olsa ‘an’ın tadını çıkarmaya çalışır. Çünkü montajın, ironinin, imitasyonun ve eklektizmin hâkimiyetindeki gerçeğimsi dünyada insanlar duygularını ikonlara indirgemeye başlamışlardır. Örneğin özel günlerin tüketim kültürünün gölgesinde kalması ve bireyin fark edilme arzusu ‘anında tatminlik’le bireye ‘gündelik mutluluk’ sağlamaktadır. Fakat gündelik mutluluklarla boşa harcanan hayatlarda gereksiz ihtiyaçlardan oluşan bir simülakr dünya oluşturularak bir şeyler satın alınıp çöpe atılmaya başlanmıştır. Hâlbuki insanoğlu arzuladığı nesneyi alabilmek için ne kadar da yoruluyor ve hayatından ödün veriyordur.

Modern dünyanın bencilleştirdiği bireyler için anlık zevkler bir süre sonra her şeyin satın alınabileceği düşüncesini hafızalara yerleştirerek insanlığa olduğundan daha güzel, ışıltılı ve şaşıalı bir dünya tasarlama imkânı sunmuştur. Fakat geçmişin, kaybedilen maneviyatın geri getirilemeyeceğinin ve onun satın alınamayacağının unutulmasıyla pek çok sorun ardı arkasına ortaya çıkmaya devam etmiştir. Özellikle de hayatın boşa harcandığı, özgürlüklerin kaybedildiği bir dünyada son zamanlarda huzursuzlukların artışı kaçınılmaz hâle gelmiştir. Anlık zevklerin sonunda hissedilen acıdan ve mutsuzluktan kaçmak için hayatın çok daha yavaş aktığı yerlere ihtiyaç duyan insanlık modernizmin bedelini çok ağır ödemiştir. Karşılaşmış olduğu sorunları her

geçen gün çaresizlikle izleyen modern birey postmodernite sürecinde bilginin gücünün hemen her şeye yetmediğini fark ederek büyük bir ikilem yaşamaya başlamıştır. Örneğin klâsik dönemlerde insanlar şimdiki gibi takvimin ve saatin standartlarına göre ayarlanmış, komutlanmış bir şekilde yaşamıyorlardı. Yaşamı doğallıktan uzaklaştıran, tamamen kişisel algıların dışında elektronik bir yapıya sahip olan modern mekanik saat ve biyolojik saat arasında -özellikle de bireysel ve kamusal zaman arasında- çatışma yaşayan insanoğlu için modern çağın sonunda psikolojik hastalıklar kaçınılmaz bir son olmuştur. Bu sebeple postmodernistler zamanı nesnelleştirdiğine inandıkları tarihselliğe, kronolojik olana karşı çıkarak hemen her şeyi süresizleştirerek iktidarın ve gücün simgesi olan bütünleştirici saat ve takvim gibi modern icatlardan uzaklaşıp biyolojik zamana uygun bir şekilde daha serbest ve özgür yaşamak istemişlerdir. Standart ve süreklilik gösteren zaman kavramının kıymetini yitirip parçalanarak durağanlaştırılması ise mekâna atfedilen önemi azaltmıştır. Örneğin modern mimarinin bir ürünü olan apartmanların maddî külfetinden, beton yığınlarından, şaşıaşı eşyalarından kaçmak isteyen insanlar için günümüzde ayaklarını basabilecekleri bir toprak parçası arayışı daha da önemli hâle gelmiştir. Günlük hayatta zaman ve mekân kavramlarındaki bu değişimlerin ardından postmodern anlatılarda mekânların silikleştiği, anların ve şimdilerin önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Hayatımızı, işlerimizi kolaylaştırmamızı sağlayan mutlakiyetçi zaman ve tarih anlayışının tasfiyesi günümüzde ‘değer’ kavramının ortadan kaldırılmaya başlanmasına ve simülakr bir evren oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Hayatın her sahasında çoğulculuktan ve farklılıklardan beslenen postmodernistler hemen her unsura aynı mesafeden yaklaşarak sınıflandırmalardan uzak durmuşlardır. Onlara göre bütün farklılıkları -din, kültür, tarih, cinsiyet, ekonomik gelir, renk, ırk, düşünce- özgür bir şekilde yaşayabilmek adına güzel ve gereklidir. Ayrıca her tür hiyerarşinin karşısında duran postmodernistlere göre modern dönemdeki ulus-devlet projesi çerçevesinde hayat bulan tarih kavramı geçerliliğini yitirmiştir. Bu sebeple postmodernistler tarih yazımını da çoğulculuk anlayışı çerçevesinde işlevsizleştirmişlerdir. Hatta postmodernistler geçmişe dair değerlerin ve gerçek olarak kabul edilen görüşlerin de çoğulcu bakış açısıyla tekrar değerlendirilerek yorumlanıp önemsenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Postmodern çağda tek tipçiliğin yerini melezleşme, kesinliğin yerini belirsizlik, düzenin yerini düzensizlik, kontrolün yerini

kaos, fordizmin yerini postfordizm, içeriğin derinliğinin yerini stilin kayganlığı, mutlakiyetin yerini belirsizlik, bilginin yerini eğlence, faydacılık nosyonunun yerini hazcılık ve süper ego almaya başlamıştır. Hemen her şeyin normal karşılandığı bir dünyada kaosun yol açtığı sorunlarla başa çıkacak iradede insan kalıp kalmadığı da günümüzde sorgulanması gereken bir problemdir.

Postmodernitenin moderniteye yöneltmiş olduğu eleştirilerin hepsine katılmak mümkün olmadığı gibi toplumsal hayattaki sorunlar ve bireylerin yaşayışları dikkate alındığında savaşılar, terör olayları, değerlerin hiçe sayılması, duyarsızlaşma, yalnızlaşma, mutsuzluk, doyumsuzluk, dejenere olmuş şehir hayatı postmodernistlerin eleştirilerinin haklı olduklarını ortaya koymaktadır. Tabii bütün bu eleştirilere rağmen postmodernizmin modernizmi tamamen ortadan kaldırdığını ya da aştığını söylemek için oldukça erkendir. Çünkü postmodern düşünce toplum üzerinde bir ölçüye kadar etkili olmuştur. Örneğin postmodern anlatıların birçoğunda modern hayata yönelik eleştiri bazen açık bazen de üstü örtük bir şekilde yapıldığı için metinlerdeki eleştirileri birer durum tespiti olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Resimden sinemaya, mimariden heykeltıraşığa, müzikten edebiyata, ekonomiden siyasete; sosyal yaşamın hemen her alanını etkileyen modernizm ile birlikte hayatımız her geçen gün çok hızlı bir şekilde değişmeye devam etmektedir. Bu değişimden belki de en çok etkilenen edebiyat olmuştur. Söz gelişi hayatın katı soğukluğunu dengeleyerek dünyanın daha yaşanılabilir bir yer olmasını isteyen postmodernistler edebî metinlerde belirsizliğe, ironiye, kuralsızlığa, eklektizme, anlamsızlığa, sırlara, büyüye, gerçekliğe, fantastiğe, değersizliğe yer vererek tür üzerinde ciddi bir değişim meydana getirilip âdeta anlatılarla oyun oynamaya başlamışlardır. Çünkü postmodernistler ilerlemeye endeksli, evrensel kurallarla idare edilen dünyada her şeyin yolunda gittiğini sanmaktansa karmaşaya, yerelliğe, çoğulculuğa, yeniliklere izin vererek bu şekilde huzurun, uygarlığın ve sevginin geri geleceğini düşünmektedirler.

Modern ve postmodern değişimlerin arkasından koşmaya çalışan fakat yolun sonuna geldiğinde bir türlü aradığı mutluluğa ulaşamayan insanoğlu için dünyadan kaçış (Mars'a yerleşme rüyası) başlamıştır. Aslında uzak diyarlara kaçış, gidilen mekânların bir gün hayatın ötesinde kalan, bencil, tüketime odaklanmış, obur insanlarla dolacağını unutarak her ne pahasına olursa olsun anlık bir kurtuluştur. Her ne şekilde olursa olsun enformasyon toplumundan kaçma arzusu -son zamanlarda savaştan kaçan

sığınmacıların ölmek pahasına uzak diyarlara ulaşma isteği gibi- yine de insanı ayakta tutan, yaşama bağlayan sebeplerdir. Belki bir gün kimliğine, maneviyatına, huzuruna tekrar kavuşacağını düşünerek hayatta kalma mücadelesi veren insanların her geçen gün umudunun kırılmaya devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Özellikle de tüketimin, sahte ilişkilerin, güç ve para hırsının devam etmesi gelecekte yalnızlığı tercih eden birey sayısını artıracak gibi gözükmeğdir.

KAYNAKÇA

A. İNCELENEN ROMANLAR VE ANLATILAR

Ağaoğlu, Adalet, **Dert Dinleme Uzmanı**, (1. baskı), Everest Yayınları, İstanbul 2014.

Ağaoğlu, Adalet, **Romantik Bir Viyana Yazı**, (9. baskı), YKY, İstanbul 2002.

Ahmet Mithat Efendi, **Felâtn Bey ile Rakım Efendi**, (5. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Ahmet Mithat Efendi, **Müşahadat**, (2. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Anar, İhsan Oktay, **Puslu Kıtalar Atlası**, (40. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Atay, Oğuz, **Tehlikeli Oyunlar**, (23. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Atay, Oğuz, **Tutunamayanlar**, (42. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Atılgan, Yusuf, **Aylak Adam**, (26. baskı), YKY, İstanbul 2012.

Hisar, Abdülhak Şinasi, **Fahim Bey ve Biz**, (7. baskı), YKY, İstanbul 2013.

İlhan, Attilâ, **Sokaktaki Adam**, (6. baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Kaçan, Metin, **Fındık Sekiz**, (1. baskı), Everest Yayınları, İstanbul 2012.

Kafka, Franz, **Dönüşüm ve Dava**, (1. baskı), Ulak Yayıncılık, İstanbul 2010.

Kafka, Franz, **Şato**, (2. baskı), Roman Yayınları, İstanbul 2007.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Ankara**, (16. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Miguel de Cervantes Saavedra, **Don Kişot**, çev. Nilgün Tenren, (1. baskı), Boyut Yayınları, İstanbul 2010.

Mizancı Mehmed Murat, **Turfanda mı yoksa Turfa mı?**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Namık Kemal, **İntibah**, (6. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Palahniuk, Chuck, **Dövüş Kulübü**, (13. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

- Pamuk, Orhan, **Beyaz Kale**, (30. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Pamuk, Orhan, **Kara Kitap**, (37. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Pamuk, Orhan, **Masumiyet Müzesi**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Recaizade Mahmut Ekrem, **Araba Sevdası**, (5. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Sabahattin Ali, **Kuyucaklı Yusuf**, (35. baskı), YKY, İstanbul 2008.
- Samipaşazâde Sezâi, **Sergüzeşt**, (5. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Süskind, Patrick, **Koku**, çev. Tefik Turan, (33. baskı), Can Yayınları, İstanbul 2012.
- Şafak, Elif, **Aşk**, (1. baskı), Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- Şafak, Elif, **Mahrem**, (11. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Şafak, Elif, **Pinhan**, (27. baskı), Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- Şemsettin Sami, **Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat**, (4. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, (16. baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Tekin, Latife, **Berci Kristin Çöp Masalları**, (1. baskı), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Tekin, Latife, **Sevgili Arsız Ölüm**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Toptaş, Hasan Ali, **Bin Hüzünlü Haz**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Toptaş, Hasan Ali, **Gölgesizler**, (6. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Toptaş, Hasan Ali, **Kayıp Hayaller Kitabı**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, **Mai ve Siyah**, (6. baskı), Özgür Yayımevi, Ankara 2004.
- Uzuner, Buket, **Balık İzlerinin Sesi**, (22. baskı), Everest Yayınları, İstanbul 2012.
- Yavuz, Hilmi, **Üç Anlatı**, (1. baskı), YKY, İstanbul 1995.

B. KİTAPLAR-ANSİKLOPEDİ MADDESİ

Akay, Ali, **Postmodernizm**, (1. baskı), L&M Yayınları, İstanbul 2005.

Aktan, Coşkun Can, **Modernizm'den Postmodernite'ye Değişim**, (1. baskı), Çizgi Kitabevi, Konya 2003.

Aktaş, Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, (7. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Akyıldız, Mustafa ve Birgören, Hamdi, **Edebiyat Bilgi ve Kuramları**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Akyüz, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1995.

Alemdar, Yalçın, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Anderson, Perri, **Postmodernitenin Kökenleri**, çev. Elçin Gen, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Ankara, Zeynep, “Edebiyat Hayat Bilgisine Dâhildir”, **Yalnız Şövalye Atilla İlhan**, (1.baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
Sayın, Önal, **Aile Sosyolojisi, Ailenin Toplumdaki Yeri**, (1. baskı), Ege Üniversitesi, Basımevi, İzmir 1990.

Apaydın, Mustafa, “Postmodernizmin Değeri Dışlayan ‘Çoğulcu Estetik’i ve Bunun 1980 Sonrası Türk Romanına Yansımaları”, **1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu Bildiriler**, No: 170, (1. baskı), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009.

Artun, Ali, **Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi, Estetik Modernizmin Tasfiyesi**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Asad, Talal, **Sekülerliğin Biçimleri (Hristiyanlık, İslâmiyet ve Modernlik)**, çev. Ferit Burak Aydar, (1. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2007.

Atakay, Kemal, “Kara Kitap’ın Sırrı”, (der. Nüket Esen), **Kara Kitap Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 36-47.

Atik, Şerefınur, **Türk Edebiyatında Postmodrenist Süreç ve Latife Tekin**, (1. baskı), Bilge Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

Bağılı, Mazhar, **Modernizme Direnen Estetik**, (1. baskı), Kapı Yayınları, İstanbul 2010.

Baudrillard, Jean **Tüketim Toplumu**, çev. Deliceçaylı Hazal ve Keskin Ferda, (6. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

Baudrillard, Jean, **Çaresiz Stratejiler**, çev. Oğuz Adanır, (2. baskı), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2011.

Baudrillard, Jean, **Sanatın Komplosu**, çev. Elçin Gen, (4. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Baudrillard, Jean, **Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu**, çev. Oğuz Adanır, (1. baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.

Baudrillard, Jean, **Simülakrlar ve Simülasyon**, çev. Oğuz Adanır, (4. baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

Bauman, Zygmunt, **Parçalanmış Hayat, (Postmodern Ahlâk Denemeleri)**, çev. İsmail Türkmen, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

Bauman, Zygmunt, **Postmodern Etik**, çev. Alev Türker, (2. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

Bauman, Zygmunt, **Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları**, çev. İsmail Türkmen, (2. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

Berkes, Niyazi, **Atatürk ve Devrimler**, (1. baskı), Adam Yayıncılık, İstanbul 1982.

Best, Steven ve Kellner, Douglas, **Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar**, çev. Mehmet Küçük, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

Bewes, Timothy, **Şeyleşme Geç Kapitalizmde Endişe**, çev. Deniz Soysal, (1. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2008.

Budak, Ali, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı**, (1. baskı), Bilge Yayınları, İstanbul 2008.

Campbell, Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, çev. Sabri Gürses, (1. baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

Connolly, William E., **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

Connor, Steven, **Postmodernist Kültür: Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş**, çev. Doğan Şahiner, (2. baskı), YKY, İstanbul 2005.

Cottingham, John, **Akılcılık**, (1. baskı), Doruk Yayınları, Ankara 2003.

Çabuklu, Yaşar, **Postmodern Toplumdan Kesitler**, (2. baskı), Paloma Yayıncılık, İstanbul 2010.

Çelik, S. Dilek Yalçın, **Yeni Tarihseleçilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Çetin, Nurullah, **Roman Çözümleme Yöntemi**, (1. baskı), Öncü Yayınları, Ankara 2003.

Çetişli, İsmail, **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**, (7. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

David, Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, (1. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 1997.

Demir, Zekiye, **Modern ve Postmodern Feminizm**, (1. baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Demirhan, Ahmet, **Modernlik**, (1. baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

Dochherty, Thomas D., “Postmodernizm: Bir Giriş”, **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, çev. Yavuz Alogan, (1. baskı), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

Doğan, İsmail, **Sosyoloji-Kavramlar ve Sorunlar-**, (1. baskı), Sistem Yayınları, İstanbul 1998.

Doğan, Mehmet, **Batılılaşma İhaneti**, (35. baskı), Yazar Yayınları, Ankara 2014.

Doltaş, Dilek, **Postmodernizm ve Eleştirisi**, (1. baskı), İnkılâp Yayınları, Ankara 2003.

Doltaş, Dilek, **Postmodernizm, Tartışmalar ve Uygulamalar**, (1. baskı), Telos Yayınları, İstanbul 1999.

Eagleton, Terry, **Tanrı'nın Ölümü ve Kültür**, çev. Selin Dingiloğlu, (1. baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2014.

Eagleton, Terry, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, (2. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Ebu'l-Fadl, Muna, **Doğu ile Batı'nın Buluştuğu Yer**, (1. baskı), Mahya Yayınları, İstanbul 2012.

Ecevit, Yıldız, “Yok Olmanın Estetiği ya da Türk Romanında Bir Romantik”, **Efendime Söyleyeyim (Hasan Ali Toptaş Kitabı)**, hzl. Mesut Varlık, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Ecevit, Yıldız, **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, (6. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Eco, Umberto, **Gülün Adı**, çev. Şadan Karadeniz, (10. baskı), Can Yayınları, İstanbul 1999.

Emre, İsmet, **Edebiyat Bilimi**, C. 1, (1. baskı), Anı Yayıncılık, Ankara 2012 (a).

Emre, İsmet, **Edebiyat ve Psikoloji**, (2. baskı), Anı Yayıncılık, Ankara 2006 (b).

Emre, İsmet, **Edebiyat-Kültür/Üniversite-Siyaset Üzerine Denemeler**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Emre, İsmet, **KıyıdaKiler**, (2. baskı), Yeni Kuşak Yayınları, Ankara 1999.

Emre, İsmet, **Postmodernizm ve Edebiyat**, (2. baskı), Anı Yayıncılık, Ankara 2006 (a).

Ercilasun, Bilge, **Servet-i Fünûn'da Edebi Tenkit**, (1. baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Exupéry, Antonie de Saint, **Küçük Prens**, çev. Cemal Süreya ve Tomris Uyar, (1. baskı), Can Yayınları, İstanbul 2015.

Feyerabend, Paul, **Akla Veda**, çev. Ertuğrul Başer, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

Feyerabend, Paul, **Özgür Bir Toplumda Bilim**, çev. Ahmet Kardan, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1991.

Feyerabend, Paul, **Yönteme Karşı**, çev. Ertuğrul Beşer, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Finn, Robert P., **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**, (1. baskı), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1984.

Fischer, Ernest, **Sanatın Gerekliliği**, çev. Cevat Çapan, (9. baskı), Payel Yayınları, İstanbul 2003.

Fordham, Frieda, **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, çev. Aslan Yalçın, (8. baskı), Say Yayınları, İstanbul 2011.

Funk, Rainer, **Ben ve Biz (Postmodern İnsanın Psikanalizi)**, çev. Çağlar Tanyeri, (3. baskı), YKY, İstanbul 2013.

Giddens Anthony, **Sosyal Teorinin Temel Problemleri (Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki)**, çev. Ümit Tatlıcan, (1. baskı), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

Giddens, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, çev. Osman Akınhay, (1. baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

Giddens, Anthony, **Modernite ve Bireysel-Kimlik**, çev. Ümit Tatlıcan, (1. baskı), Say Yayınları, İstanbul 2010.

Giddens, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.

Giddens, Anthony, **Üçüncü Yol**, (çev. Mehmet Özay), Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.

Guénon, René, **Modern Dünyanın Bunalımı**, çev. Mahmut Kanık, (3. baskı), Hece Yayınları, Ankara 2012.

Gün, Güneli, “Türkler Geliyor: Orhan Pamuk’un Kara Kitap’ını Çözmek”, **Orhan Pamuk’u Anlamak**, (der. Engin Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 191-201.

Gündoğdu, Ali Osman, “Kimlik Sorunu ve Düşünce Dünyası”, **Türk Kimliği**, (edt. Çağatay Özdemir), Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 399-411.

Gürbilek, Nurdan, **Ev Ödevi**, (1. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 1999.

Gürbilek, Nurdan, **Kör Ayna, Kayıp Şark (Edebiyat ve Endişe)**, (3. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2010.

Gürsel, Nedim, **Başkaldıran Edebiyat**, (1. baskı), YKY, İstanbul 1997.

Hesapçıoğlu, Muhsin ve DÜNDAR Selma, **Türkiye’de Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Postmodernizm**, (1. baskı), Eğitim Akademi Yayınları, Konya 2011.

Hollinger, Robert, **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler (Tematik Bir Yaklaşım)**, (1. baskı), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

Hoy, David, “**Derrida**”, **Çağdaş Temel Kuramlar**, çev. Ahmet Demirhan, (2. baskı), İletişim Yayınları, Ankara 1997.

Işık, Oğuz, “1980 Sonrası Türkiye’de Kent ve Kentleşme”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (C. 13), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

Jameson, Fredric, **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, çev. N. Zeka, (1. baskı), Kıyı Yayınları, İstanbul 1994.

Jameson-Lyotard-Habermas, Postmodernizm, (hızl. Necmi Zekâ), (1. baskı), Kıyı Yayınları, İstanbul 1990.

Kahraman, Hasan Bülent, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye**, (2. baskı), Everest Yayınları, İstanbul 2004.

Kanık, Orhan Veli, *Orhan Veli Kanık Bütün Şiirleri*, (17. baskı), Can Yayınları, İstanbul 1982.

Kantarcıoğlu, Sevim, **Edebiyat Akımları Platon’dan Derrida’ya**, (1. baskı), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009.

Kantarcıoğlu, Sevim, **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Kantarcıoğlu, Sevim, **Yakın Çağ Tarihimizde Roman (1908-1960)**, (1. baskı), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008.

Kaplan, Ramazan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, (1. baskı), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Karasüleymanoğlu, Aydın, **Kültürsüzlük Kültürü**, (1. baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Karataş, Turan, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, (3. baskı), Ankara 2007.

Kayalı, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Kefeli, Emel, **Metinlerle Batı Edebiyatı Akımları**, (1. baskı), 3 F Yayınevi, İstanbul 2007.

Kısakürek, Necip Fazıl, **İmân ve Aksiyon**, (20. baskı), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2012.

Kızılçelik, Sezgin, **Postmodernizm Dedikleri**, (1. baskı), Saray Kitapevi, İzmir 1996.

Kızılçelik, Sezgin, **Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsanî Olmayan Doğası**, (1. baskı), Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

Kızılel, Funda, **Moderniteden Postmoderniteye Kavramsal Bir Yolculuk**, (1. baskı), Salkımsöğüt Yayınları, Konya 2006.

Koçakoğlu, Bedia, **Anlamsızlığın Anlamı Postmodernizm**, (1. baskı), Hece Yayınları, Ankara 2012.

Kolcu, Ali İhsan, **Cumhuriyet Edebiyatı II (Hikâye ve Roman)**, (1. baskı), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2008.

Kolcu, Ali İhsan, **Yusuf Atılgan'ın Roman Dünyası**, (1. baskı), Toros Kitaplığı, İstanbul 2003.

Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, (4. baskı), Remzi Kitapevi, Ankara 1981.

Korkmaz, Ramazan ve Deveci, Mutlu, **Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür Küçürek Öykü**, (1. baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

Korkmaz, Ramazan, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)**, (3. baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2006.

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, (3. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Kundera, Milan, **Roman Sanatı**, çev. Aysel Bora, (5. baskı), Can Yayınları, İstanbul 2014.

Lafargue, Paul, **Tembellik Hakkı**, (1. baskı), Alfa Basım Yayım, İstanbul 2015.

Lama, Dalai, **Yeni Binyılın Değerleri**, çev. Emin Sınır, (1. baskı), Kitap Matbaacılık, İstanbul 2001.

Lefebvre, Henri, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, çev. Işın Gürbüz, (2. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2007.

Lucy, Niall, **Postmodern Edebiyat Kuramı**, çev. A. Aksoy, (1. baskı), Ayrintı Yayınları, İstanbul 2003.

Lyotard, Jean François, **Postmodern Durum: Postmodernizm**, çev. Ahmet Çiğdem, (1. baskı), Ara Yayınları, İstanbul 1990.

May, Rollo, **Kendini Arayan İnsan**, çev. Ayşen Karpaz, (1. baskı), Kuraldışı Yayınları, İstanbul 1997.

Moran, Berna, “Üstkurmaca Olarak ‘Kara Kitap’”, **Kara Kitap Üzerine Yazılar**, (der. Nüket Esen), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 80-90.

Moran, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, (19. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009 (a).

Moran, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, (22. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Moran, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, (16. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009 (b).

Murphy, John W., **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, (2. baskı), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2000.

Naci, Fethi, **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, (2. baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.

Narlı, Mehmet, **Roman Ne Anlatır? Cumhuriyet Dönemi 1920-2000**, (3. baskı), Akçay Yayınları, Ankara 2012.

Odabaşı, Yavuz, **Tüketim Kültürü-Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü**, (1. baskı), Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999.

Okay, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**, MEB Yayınları, İstanbul 1989.

Oktay, Ahmet, **Postmodernist Tahayyüle İtirazlar**, (1. baskı), İnkılâp Yayınları, İstanbul 2000.

Onur, Bekir, **Kadın, Gençlik ve Cinsellik**, (1. baskı), Gür Yayınları, İstanbul 1986.

Oppermann, Serpil, **Post Modern Tarih Kuramı**, (1. baskı), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.

Özbek, Yılmaz, **Postmodernizm ve Alımlama Estetiği**, (1. baskı), Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

Özdiş, Hamdi, **Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)**, (1. baskı), Libra Yayıncılık, İstanbul 2010.

Özer, Pelin, **Latife Tekin Kitabı**, (1. baskı), Everest Yayınları, İstanbul 2005.

Özkiraz, Ahmet, **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum**, (2. baskı), Çizgi Kitapevi, Konya 2007.

Özlem, Doğan, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, (2. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2001.

Özyurt, Cevat, **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma**, (1. baskı), Açılım Kitap, İstanbul 2005.

Parla, Jale, “Modernizmden Postmodernizme Türk Romanı”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, (ed. Talat Sait Halman), C.4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 401-409.

Parla, Jale, **Babalar ve Oğullar (Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri)**, (8. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Parla, Jale, **Don Kişot'tan, Bugüne Roman**, (12. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Parla, Jale, **Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım**, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Paz, Octavio, **Modern İnsan ve Edebiyat**, çev. Turhan Ilgaz, (1. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Ponty, Maurice Merleau, **Algılanan Dünya**, çev. Ömer Aygün, (1. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2005.

Postman, Neil, **Teknopoli Yeni Dünya Düzeni**, çev. Mustafa Emre Yılmaz, (2. baskı), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2006.

Ran, Nâzım Hikmet, **835 Satır**, YKY, İstanbul 2005.

Robins, Kevin, **İmaj-Görmenin Kültürü ve Politikası**, çev. Nurçay Türkoglu, (1. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Rosenau, Pauline Marie, **Post-modernizm ve Toplum Bilimleri**, çev. Tuncay Birkan, (2. baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2004.

Sağlam, Musa Yaşar, "Postmodern Romana Bir Örnek Olarak: Fındık Sekiz", **Cervantes'in Yeğeni Metin Kaçan Üzerine Yazılar**, (1. baskı), Can Yayınları, İstanbul 2003.

Sağlık, Şaban, **Hikâye/Anlatı/Yorum**, (1. baskı), Hece Yayınları, Ankara 2014.

Sağlık, Şaban, **Popüler Roman Estetik Roman**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2010.

Sarı, Ahmet, **Psikanaliz ve Edebiyat**, (1. baskı), Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2008.

Sarıbay, Ali Yaşar, "Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980'ler Türk Modernitesi", **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**, (der. Fuat Keyman), (1. baskı), Everest Yayınları, İstanbul 2002.

Sarup, Madan, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm (Eleştirel Bir Giriş)**, (1. baskı), Kırk Gece Yayınları, İstanbul 2010.

Saylan, Gencay, **Postmodernizm**, (1. baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1999.

Sazyek, Hakan, **Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Özel Yabancılaşma**, (1. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2008.

Sennett, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, çev. S. Durak ve A. Yılmaz, (2. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002.

Serdaroğlu, Ufuk, **Feminist İktisat'ın Bakışı Postmodernist mi?**, (1. baskı), Efil Yayınevi, Ankara 2010.

Shayegan, Daryush, **Yaralı Bilinç (Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni)**, (3. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2012.

Silier, Yıldız, **Oburluk Çağı**, (1. baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2010.

Sim, Stuart, **Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü**, çev. Mukadder Erkan ve Ali Utku, (1. baskı), Babil Yayıncılık, Ankara 2006.

Stabile, Carol A., “Postmodernizm, Feminizm ve Marx: Dipsiz Kuyudan Notlar”, **Marksizm ve Postmodern Gündem**, (Derleyenler: Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster), (1. baskı), Ütopya Yayınevi, Ankara 2001.

Şahiner, Rıfat, **Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu**, (1. baskı), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008.

Şaylan, Gencay, **Postmodernizm**, (4. baskı), İmge Yayınları, Ankara 2009.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, (9. baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.

Taslaman, Caner, **Modern Bilim, Felsefe ve Tanrı**, (8. baskı), İstanbul Yayınevi, İstanbul 2013.

Taylor, Charles, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, çev. Hamide Koyukan, (1. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2006.

Tekeli, İlhan, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, (2. baskı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

Touraine, Alain, **Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?**, çev. Olcay Kunal, (1. baskı), YKY, İstanbul 2000.

Touraine, Alain, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, (8. baskı), YKY, İstanbul 2012.

Tunç, Timuçin, “Bilgi Teknolojileri Ülkemizin Hızlı Kalkınmasını Nasıl Başarır?”, **Kadir Has Ödülleri Kitabı**, (edt. Hasan Dağ), Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, 18-20.

Turan, Müslüm, **Postmodern Teori**, (1. baskı), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011.

Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişimleri**, (1. baskı), MEB Yayınları, İstanbul 1969.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005.

Uç, Himmet, **Ansiklopedik Roman Eleştiri Terimleri Sözlüğü**, (1. baskı), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006.

Uç, Himmet, **Hikâye ve Romancı Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, (1. baskı), Dicle Üniversitesi Diyarbakır, Diyarbakır 2005.

Wagner, Peter, **Modernliğin Sosyolojisi**, çev. Mehmet Küçük, (1. baskı), Sarmal Yayınları, İstanbul 1996.

Wellek Rene ve Warren Austin, **Edebiyat Teorisi**, çev. Ömer F. Huyugüzel, (1. baskı), Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir 1993.

Wood, Ellen Meiksins, **Marksizm ve Postmodern Gündem**, “Postmodern Gündem Nedir?”, (Derleyenler: Ellen Meiksins Wood-John Bellamy Foster), (1. baskı), Ütopya Yayınevi, Ankara 2001.

Yavuz, Hilmi, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm**, (2. baskı), Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

Yavuz, Hilmi, **Okuma Biçimleri**, (1. baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Yavuz, Hilmi, **Okuma Notları**, (2. baskı), Boyut Yayıncılık, İstanbul 1998.

Yavuz, Hilmi, **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, (1. baskı), Boyut Kitapları, İstanbul 1996.

Yetiş, Kazım, **Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri Karnaval-Vah**, (1. baskı), TDK Yayınları, Ankara 2000.

Yüce, Can Bahadır, **Şiirim Gibi Yaşadım**, (1. baskı), Dünya Kitapları, İstanbul 2006.

C. MAKALELER

Akça, Gürsoy, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7/2005, (2), 232-257.

Akçalı, Selda İçin, “Dönüşen Kent ve Yaşam Biçimleri: ‘Yeni Yaşam Mekânları’ Bağlamında Geç Kapitalizmi Okumak”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2013, (57), 77-94.

Aksoy, Nazan, “Postmodernizm ve Çokkültürlülük”, *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001, (13), 3-10.

Aktay, Yasin, “Kavramsal Açından Modernizm ve Postmodernizm”, *Hece (Dergisi Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı)*, 2008, (138/139/140), 8-16.

Alver, Köksal, “Üç İstanbul Romanı Üzerine Sosyolojik Okuma Denemesi”, *İlmi Araştırmalar*, 2002, (15), 19-26.

Anlı, Ömer Faik, “Hakikat (Doğruluk) Bağlamında Sosyal Bir İnşâ Olarak Bilimsel Bilgi -Bilimsel Kuram- Verili Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Post-modern Eleştiriler”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, (11), 53-77.

Arslan, Zühtü, “Postmodern Söylem ve İnsan Hakları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2002, (1), 1-22.

Aslan, Seyfettin; Yılmaz, Abdullah, “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (2), 2001, 93-108.

Aslanargun, Engin, “Modern Eğitim Yönetimi Anlayışına Yönelik Eleştiriler ve Postmodern Eğitim Yönetimi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2007, (50), 195-212.

- Ayata, Yunus, “Oğuz Atay’ın Romanlarında Kahramanlar”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, (16), 39-53.
- Ayaz, Hüseyin, “Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2014, (3), 278-292.
- Aydın, Mustafa, “Postmodernizm ve Eleştirisi”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 34-46.
- Aydoğdu, Hasan, “Modern Kimlikte Öznenin Ölümü”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, (10), 115-147.
- Ayık, Ayşegül, “Hasan Ali Toptaş’ın Gölgesizler Romanında Postmodern Kurgu”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2010, (4), 67-77.
- Aytaç, Ömer, “Boş Zamanın Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12/2002, (1), 231-260.
- Balcı, Umut, “Franz Kafka’da Mekân ve Yabancılaşma”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2012, (5), 35-41.
- Balcı, Yunus, “Moderninden Postmoderne Türk Romanın Jakobin Aydınları”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 187-195.
- Balcı, Yunus, “Tutunamayanlar ve Bilinçaltının Dili”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi* (27-28 Ağustos 2007) / UTEK 2007, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, C. 2/2007, s. 67-74.
- Barthes, Roland, “Yazarın Ölümü”, çev. Gamze Varım, *Sombahar*, 1992, (12), 14-17.
- Canatan, Kadir, “Modernizm ve Postmodernizm Perspektifinden Toplumsal Değişme”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 110-119.
- Cırık, İlker, “Çok Kültürlü Eğitim ve Yansımaları”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2008, (34), 27-40.
- Çağan, Kenan, “Sosyal Bilimler ve Postmodernizm”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 129-141.

Çağlar, Nedret, “Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2008, (3), 369-386.

Çıkla, Selçuk, “İnkılâp Edebiyatı”, *Hece* (Hayat, Edebiyat Siyaset), 2004, (90/91/92), 435-441.

Çonoğlu Salim, “Kültürün Merkezi İstanbul’da Ekonomik Sosyal Çatışmanın Merkezi İstanbul’a Kültürel Bir Başkentten Gecekondu Şehrine Geçiş”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2/2008, (19), 138-159.

Demir, Fethi, “Postmodern Romanda İnsanın Konumu”, *Turkish Studies*, 2013, (8), 607-616.

Demir, Yavuz, “Üst(ü)kurmaca A(n)l(a)tı Roman”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 357-359.

Demirel, Demokan, “Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, (2), 169-178.

Demiryürek, Meral, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Değişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860-1923)”, *Turkish Studies*, 2010, (3), 1009-1043.

Dinçer, Meral, “Bilgi Nedir?”, *Bilgi Teknolojileri Ülkemizin Hızlı Kalkınmasını Nasıl Başarır?*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2009, 179-181.

Doyuran, Levent, “Küresel Yeni Dünya Düzeninde Postmodern Söylem”, *Ulakbilge*, 2013, (1), 10-35.

Ecevit, Yıldız, “Postmodern Türk Romanında Osmanlıca Kullanımı”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 333-342.

Ecevit, Yıldız, “Türk Edebiyat Eleştirisinde Postmodernist Yönelimler”, *Hece* (Eleştiri Özel Sayısı), 2003, (77-78-79), 206-265.

Eken, Hurigül, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, (16), 243-262.

Emil, Birol, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Meselesi ve Edebiyattaki Akisleri”, *Türk Kültürü*, 1982, (227), 261-271.

Emre, İsmet, “Batılılaşma Sürecindeki Türk Romanında Eşitsizlik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 2003, (3), 337-359.

Ergün, Cemil, “Temel Sanat Eğitiminde ve Çağdaş Sanatta Kolaj-Fotomontaj”, *Sanat Tasarım Dergisi*, 2012, (3), 5-19.

Ertürk, Ramazan, “Modern ve Postmodern Düşüncelerde Bilim”, *Felsefe Dünyası*, 2004, (40), 65-76.

Fiske, John, “Postmodernizm ve Televizyon”, çev. Yasemin İnceoğlu, *Marmara İletişim Dergisi*, 1995, (9), 233-249.

Gariper, Cafer; Küçükcoşkun, Yasemin, “Buket Uzuner’in Kişilikler Oyunu ve Fantastik-Ütopik Dünyası: Balık İzlerinin Sesi Romanı”, *Türk Bilig*, 2007, 69-96.

Gökçek, Fazıl, “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanları’nda Gayrimüslimlerin Alafrangalığı Meselesi”, *Yeni Türk Edebiyatı*, 2010, (1), 59-67.

Güney, Atilla, “Postmodern İdeoloji, Siyasetten Arındırma Süreci ve Türkiye’de Siyaset”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2006, (61), 176-200.

Gür, İmran, “Postmodern Öznenin Temelleri: İnsanlık Tarihiyle Hesaplaşma”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, (17), 19-44.

Hazır, Mesut, “Postsekülerliğin Gelişi: 21. Yüzyılda Sekülerliğin Sosyolojisini Yapmak”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2012, (2), 141-154.

İnci, Handan, “Türk Romanın İlk Yüz Yılında Anlatım Tekniği ve Kurgu”, *Kitaplık*, 2005, (87), 138-149.

Karabulut, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Romanlarında Eğlence Hayatı, Âdâb-ı Muâşeret ve Kılık-Kıyafet”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2010, (185), 133-148.

Karaca, Alâattin, “İhsan Oktay Anar’ın Puslu Kıtalar Atlası Adlı Romanının Olay Örgüsü, Fantastik Özellikler ve Tema Bakımından İncelenmesi”, *Arayışlar*, 2005, (14), 93-108.

Karaca, Alâattin, “Kuyucaklı Yusuf”, *Türkoloji Dergisi*, C. 14/2001, (1), 93-119.

Karataş, Evren; Yıldız, İpek, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Kadro Dergisindeki Yazıları ve Kadro Düşüncesinin Ankara Romanına Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3/2010, (14), 276-289.

Kekeç, Nuran, “Karnavaldan Büyülü Gerçekçiliğe: Berci Kristin Çöp Masalları”, *Milli Folklor*, 2011, (91), 210-220.

Ketenci, Taşkın, “Chaplin’in Gözlerindeki Şaşkınlık: Postmodern Akıl Eleştirisi Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2007, (4), 59-75.

Koçak, Orhan, “Kaptırılmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, 1996, (70), 94-152.

Koçal, Abdullah, “Ahmet Mithat’tan Leyla Erbil’e Türk Edebiyatında ‘Aylak Tipi’nin Kültürel ve Düşünsel Gelişimi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, (21), 209-226.

Korkmaz, Ramazan, “Kara Kitap’taki Simgesel Dönüş İmgelerinin Postmodernist Açıdan Yorumu”, *Türk Yurdu*, 2000, (153-154), 311-317.

Kozlu, Düriye, “Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 2009, (3), 1-15.

Kurt Mustafa, “Modernliğin Sıkıntısı, Modernizmin Cazibesi: Türk Edebiyatı 1950-1970”, *Fayrap*, 2010, (31), 26-35.

Kurt, Mustafa, “Geleneksel ile Modern Arasında: ‘Fahim Bey ve Biz’”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, 2009, (5), 457-467.

Menteşe, Oya Batum, “Sanatta ve Edebiyatta Postmodernizm”, *Türk Dili*, 1995, (549), 273-283.

Mengü, Bahtinur, “Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, (17), 27-36.

Mutman, Mahmut; Yeğenoğlu, Melda, “Bilimlerde ve Toplumda Postmodernizm”, *Birikim*, 1992, (3), 43-57.

Namlı, Taner, “Arketipsel Sembolizm Açısından Elif Şafak’ın ‘Pinhan’ Romanının İncelenmesi”, *Turkish Studies*, 2007, (2), 1210-1230.

Narlı, Mehmet, “Postmodern Romanda Modern Gerçekliğin Yitimi”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138-139-140), 311-321.

Narlı, Mehmet, “Tanzimat Romanının Beden ve Kişilik İlişkileri Üzerine Bir Çözümleme”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2009, (1), 165-177.

Nazlı, Aylin, “Bedenin Ölümü: Modern Öncesinden Postmodern Beden ve Ölüm”, *Sosyoloji Dergisi*, 2006, (12), 1-15.

Oktay, Ahmet, “1980 Sonrası Romanı Üzerine Birkaç Ön Varsayım”, *Hece* (Hayat-Edebiyat-Siyaset), 2004, 442-450.

Örgen, Ertan, “Oğuz Atay’ın Romanlarında İntihar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (2), Temmuz-Aralık 2009, 25-46.

Özalp, Ahmet, “Modern ile Postmodern Paradigmanın Cumhuriyet Nosyonu Üzerine Etkileri”, *Ekonomik Yaklaşım*, 2010, (74), 139-160.

Özbolat, Abdullah, “Postmodern Dönemde Bedenin Tüketim Temelinde Yeniden İnşası”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, (38), 317-334.

Özcan, Burcu, “Postmodernizmin Tüketim İmajları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, (1), 261-273.

Özcan, Tarık, “Romanda Sosyal Ortam”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000, (2), 99-110.

Özcan, Recai, “Türk Romanında Yabancılaşmanın Eşiğinde Benzer İki Roman ya da ‘Sokaktaki Aylak Adam’”, *Yeni Türk Edebiyatı*, 2013, (7), 133-147.

Özdem, Özen Okat; Geçit, Erdem, “Postmodern Sanat Akımları ve Reklamlara Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2013, (36), 152-174.

Özher, Sema, “Çağdaş İnsanın Tutamak Arayışı: ‘Aylak Adam’”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, (1), 212-129.

Özyurt, Cevat, “Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2007, (18), 111-126.

Parla, Jale, “Edebiyatta Karakter ve Tip”, *Kitap-lık*, 2005, (83), 77-80.

Perşembe, Erkan, “Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, (14-15), 159-181.

Renkçi, Tuğba, “Postmodernizmde Yeni Bir Oluşum: Durumsal Estetik”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2014, (4), 61-68.

Sağlık, Şaban, “Modern/Postmodern Öyküde ve Romanda Anlatıcının Değişimi ve İşlevi”, *Hece* (Dergisi Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 297-310.

Sam, Rıza, “Tüketirken Tükenmek: Reklam ve İnsanlar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, (14), 71-86.

Sazyek, Hakan, “Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler”, *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), 2002, (65/66/67), 493-510.

Sazyek, Hakan, “Yusuf Atılgan’ın Aylak Adam’ı C.”, *Kitap-lık*, 2010, (142), 64-77.

Selçuk, Güven, “Postmodern Söylem ve Popüler Kültür Kavramının Semantik Dönüşümü”, *Journal of Yasar University*, 2011, (23), 3878-3889.

Sontag, Susan, “Susan Sontag Borges ile Konuşuyor”, çev. Yavuz Baydar, *Çerçeve*, Haziran 1989, 16.

Talu, Nilüfer, “Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey”, *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, 2010, (2), 141-171.

Taşdelen, Vefa, “Hermeneutik ve Postmodernizm”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 89-109.

Tekin, Mansur, “Ankara”, *Kadro Dergisi*, C. 3/1934, (28), 48-50.

Tekin, Mehmet, “Bir Kurgu Sorunu Olarak Bakış Açısı”, *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), 2002, (65/66/67), 159-169.

Topping, Kelth, “Postmodern Toplumda Yeni Bir Öğrenme Yöntemi: Özel Ders Verme (*Tutoring*)”, *Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, çev. Mustafa Gündüz, 2003, (1-2), 175-187.

Tosun, Necip, “Postmodern Öykü ve Türk Öyküsünde Postmodernizmin Etkileri”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138-139-140), 374-388.

Tökel, Dursun Ali, “Niyet Boyutunda Kurmacayı Okumak: Yazarın Niyeti Romanın Oluşumu”, *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), 2002, (65/66/67), 200-237.

Tunç, Harun, “Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, (33), 608-624.

Tülin, Öngen, “Çağdaş Toplumsal Çatışma”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1993, C. 481/4, 73-91.

Uçan, Hilmi, “J. Derrida ve Dil Bağlamında Postmodernizm”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 467-488.

Uçan, Hilmi, “Modernizm/Postmodernizm ve J. Derrida’nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies*, 2009, (4), 2283-2306.

Uçan, Hilmi, “Yusuf Atılgan ve Modern Romana Geçiş”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, C. 2/2007, s. 321-336.

Uçman, Abdullah, “Ahmet Midhat Efendi ve Batılılaşma”, *Yeni Türk Edebiyatı*, 2013, (7), 7-15.

Uçman, Abdullah, “Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemi Türk Edebiyatında Eleştiri”, *Hece* (Eleştiri Özel Sayısı), 2003, (77/78/79), 48-70.

Yalçın, Fatih, “Romantikten Postmodern Bir İnsan Olarak Roman Kahramanının Ölümü”, *Turkish Studies*, 2015, (10), 927-940.

Yalçın, S. Dilek, “1980 Sonrası Türk Edebiyatında Postmodern Tarihi Romanlar”, *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, (138/139/140), 343-356.

Yanık, Celalettin, “Postmodern Siyaset Anlayışı ve Çokkültürlülük”, *Kaygı*, 2011, (17), 163-174.

Yanıklar, Cengiz, “Postmodernist Antipati: Postmodernist Sınıf(sızlık) Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 65/2010, (1), 205-227.

Yeter, Gaye Belkız, “Elif Şafak’ın ‘Aşk’ının Arketipsel Sembolizm Açısından İncelenmesi”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2013, (9), 139-162.

Yeter, Gaye Belkız, “Hasan Ali Toptaş’ın ‘Gölgesizler’ Adlı Anlatısında Postmodern Ögeler”, *Turkish Studies*, 2011, (6), 1869-1892.

Yılmaz, Ebru Burcu, “Postmodern Anlatılarda Şehir Eleştirisi”, *Şehir ve Düşünce*, 2013, (3), 68-75.

Yürek, Hasan, “Türk Romanında Modernist Etkinin Boyutları”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 28/2008, (1), 187-202.

Zariç, Mahfuz, “Abdülhak Şinasi Hisar’ın ‘Fahim Bey ve Biz’ Romanında Zaman ve Medeniyet Algısı”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1/2012, (1), 747-763.

Zariç, Mahfuz, “Postmodernist Yapısal Eleştiri Bağlamında Orhan Pamuk’un *Masumiyet Müzesi* Adlı Romanı”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2014, (2), 46-75.

D. TEZLER

Güzel, Ekrem, *1980-2000 Yılları Arasında Türk Romanında Postmodern Yansımalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Malatya 2009.

Işık, Canan, *Modern Aklın Postmodern Eleştirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Muğla 2010.

Kıran, Eda, *Postmodernizmin Dini Varsayımlarının 1990 Sonrası Postmodern Türk Romanındaki Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2011.

Kızılkaya, Hasan, *Postmodern Felsefe Işığında Türk Eğitim Sistemi Sorunlarının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Afyon 2014.

Küçük, Deniz Aktan, *Türk Romanında Aylaklık (1875-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2007.

Namlı, Taner, *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2010.

Özcan, Meltem, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Postmodernizmin Yeri”, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2005.

Özdikmenli, İlkin, *Jürgen Habermas’ın Modernite Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

E. İNTERNET ADRESLERİ

Emre, İsmet (2012 (b)), “Merhumu Nasıl Bilirdiniz? Edebiyatın Ölümü”, <http://www.ismetemre.com/yazilar/122-merhumu-nasil-bilirdiniz-edebiyatin-olum.html> (ET: 06.11.2015)

<http://www.tdk.gov.tr/> (ET: 02.11.2015)

Küçükalp, Kasım (2003), “Modern Epistemolojik Kriz ve Postmodern Epistemoloji”, *Bilimname*, (2), 85-95. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D02237/2003_2/2003_2_KUCUKALPK.pdf (ET: 06.11.2015)

EKLER

METİN TAHLİLLERİ

“Bundan böyle bütün sayfaların satırlarında romanlara mahsus insan, zaman ve mekân adları beklenmeye...” (*Dert Dinleme Uzmanı*: 5).

4.1. Berci Kristin Çöp Masalları (1984)

Latife Tekin’in 1984 yılında yayımladığı *Berci Kristin Çöp Masalları* hem içerik hem de şekil bakımından modern roman çizgisinden ayrılan özellikler göstermektedir. Bu sebeple metnin türüyle ilgili -roman, masal ve postmodern anlatı olduğuna yönelik-değişik görüşler bulunmaktadır (Kekeç, 2011: 212-214). Şerfnur Atık’in de ifade ettiği gibi ne roman ne de masal öğelerinin pek çoğunun farklı şekillerde kullanıldığı *Berci Kristin Çöp Masalları*’nı postmodern anlatıya yaklaştırmak daha doğru olacaktır: “(...) Mahallede görülen dönüşümün postmodern anlatı teknikleri içinde sunulduğu özgün bir eserdir” (Atık, 2012: 272). Anlatıda yer alan büyülu gerçekçilik, pastiş, metinlerarasılık, masal, destan, türkü, epigraf, ironi, olağanüstülükler gibi unsurlar metni alışlageldik kalıpların dışına çıkarmıştır. Her ne kadar kitabın adında ‘masal’ ibaresi geçse de türe özgü nitelikler metni daha çok postmodern anlatıya yaklaştırmaktadır. Örneğin postmodern anlatılarda sıkça karşımıza çıkan ironi *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda öncelikle konducuların kurduğu mahallenin adında kendini belli etmektedir. ‘Çöp’ yığınları içinde kurulan ‘Çiçek’tepe gecekondu mahallesi isminden de anlaşılacağı üzere postmodern bir durum olarak pek çok çatışmanın yan yana bulunduğu kaotik bir ortamdır. Metnin türüyle ilgili olarak *Berci Kristin Çöp Masalları*’nın roman kategorisine dâhil edilmemesi gerektiğini Latife Tekin açıkça şöyle ifade etmiştir:

Berci Kristin Çöp Masalları’nın roman olup olmadığı epeyce tartışıldı, roman olması kitabın bir zayıflığıymış gibi düşünüldü. (...) Gecekonduklara bakıp, gecekonduklar hakkında bir hikâye anlatacaksam, onu roman yapmaya çalışmak kadar tuhaf bir şey olamaz diye düşünüyordum. Bu kitap tam da o havanın kendisine; o evlere, o olmayan evlere, ev düşleyen eve, aslını düşleyen eve benzemeliydi, romanı düşleyen bir kitap olmalıydı, roman olma durumunu kaybetmiş, onu arayan bir kitap (Özer, 2005: 66).

Latife Tekin’in de ifade ettiği gibi yeni bir tür arayışının ürünü olarak kabul edebileceğimiz *Berci Kristin Çöp Masalları* modern romandan farklılıklar göstermektedir. Metinde sanayileşme sonrası şehirlerde kurulan fabrikalarda çalışmaya gelen köylülerin bir gecede çöp yığınları arasında gecekondu mahallesi kurmaya çalışmaları anlatılmaktadır. Modernleşmeyle birlikte bireye yüklenen anlam değişmiştir. Metinde de sistemin dışına itilmiş öznelerin mücadelelerine yer verilmiştir. Yazar,

fabrika atıklarının ve çöp yığınlarının arasında hiçbir şeyi sorgulamadan kabul ederek zor koşullarda yaşamaya çalışan insanların sorunlarına dikkat çekmiştir. Anlatıda modern hayat karşısında geleneklerinden uzaklaşan halkın yaşamış olduğu kültür krizine, ahlâkî yozlaşmaya, eşitsizliğe, kadınların mağduriyetine, doğal hayatın tükenişine, çalışma koşullarının zorluğuna, eğitim sorununa ve bürokrasideki aksaklıklara da yer verilmiştir. Özellikle de siyasî otoritedeki boşlukların sebep olduğu sorunlar anlatıda sık sık eleştirilmiştir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 21). Ayrıca anlatıdaki bürokrasiye ve düzene yönelik eleştirilerden yola çıkarak 1980 Türkiye’indeki siyasal yaşamla birlikte işçi eylemleri hakkında da bilgi elde etmek mümkündür.

4.1.1. Olay Örgüsü

Kente göç eden insanların hayatta kalma mücadelesinin anlatıldığı *Berci Kristin Çöp Masalları* bir gece çöp yığınları arasında yine çöplerden oluşmuş sekiz gecekondunun inşa edilmesinin anlatımıyla başlar: “Boşalttıkları bir tepenin üstüne, çöp yığınlarından az uzağa, fener ışığında sekiz kondu kuruldu” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 7). Metinde şehrin çöplerinin içinde var olmaya başlayan labirent bir mekân görünümündeki Çiçektepe gecekondular mahallesinin doğuşu ve gelişim sürecinde yaşanan sorunlara yer verilmiştir. Anlatıda hem gecekondular mahallesinde yaşamak zorunda kalan kişilerin yaşam mücadelelerine hem de işçilerin sorunlarına dikkat çekilerek modern çağın ötekileştirdiği bireylerin eşitsizlikler karşısındaki dramlarından bahsedilmektedir. Mahallede gecekondular arttıkça halkın itirazlarına rağmen belediye yıkım ekipleri üst üste otuz sekiz defa çöp evleri yıkmıştır. Her yıkımın ardından bir gecede yeni çöp evler tekrar yapılmıştır. Anlatının olay örgüsü bir parçalanma ve belirsizlik üzerine kurulduğu için metin halkalarını yıkılan, tekrar yapılan evler oluşturmaktadır. Aslında yapılan her yeni ev yaşanan dünyaya alternatif bir dünya kurma isteğiyle ilişkilendirilebilir. Hem bürokratik engeller hem de doğa olayları Çiçektepe sakinlerine zor zamanlar geçirtmektedir: “Rüzgâr gece yarısından sonra konduların çatısına yanaştı. Çatıları söküp kanatlandı. Çatılara bağlı beşiklerde uyuyan bebeklerde çatılarla birlikte uçup gitti” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 8). Uçmak metaforunun sıkça kullanıldığı anlatıda modern eğitim sisteminden uzak kalmış

insanların hayatlarını daha çok büyü, batıl inançlar, hurafe, destan, masal, efsane, halk hikâyeleri gibi modernizmin akıl ve mantık dışı bulduğu öğelerle devam ettirdikleri görülmektedir. Latife Tekin metinde sık sık büyülü gerçeklikten faydalanmıştır. Ayrıca masalların ve düşlerin bir arada bulunduğu anlatıda; türkü, mani, tekerleme, halk hikâyesi, efsane ve destan gibi sözlü edebiyat türlerine de yer verilerek metinde karnavalesk bir anlatım sağlanmıştır.

Cik cik çatıcık uçsana

Beşikten kanat taksana

Bize bir bebek atsana

Cik cik bebecik cik cik (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 9).

Anlatıda çöplerin bile bir sahibinin olduğu ironisine yer veren Latife Tekin bu şekilde modernizm sonrasında kurulan şehirlerin sosyokültürel yapısındaki eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Örneğin Çiçektepe mahallesinde üst üste otuz sekiz gün süren yıkımların ardından köyden şehre göç eden halk -daha sonra başlarına dert olacağını bilmeden- karton, naylon, şişe gibi tüm atıkları toplayarak gecekondü yapımında kullanmıştır. Fakat konducular yıkımcılardan kurtulduk düşüncesiyle rahat bir nefes almaya başladıkları andan itibaren ellerinde mühürlü kâğıtlarla gelip kendilerini çöplerin sahibi olarak tanıtan -mühürlü kâğıt ibaresinde ironik bir üslûp kullanılmıştır- ve zamanla insanlara eziyet etmeye başlayan fırsatçı kişiler ortaya çıkmıştır. Kendilerini çöplerin sahibi olarak tanıtan kişilerin karşısında çaresiz kalan konducular o güne kadar ne olduğunu, nasıl kişilerden oluştuğunu bilmedikleri bürokrasi kavramını ve onun temsilcilerinin işlevini sorgulamaya başlamışlardır: “Bir kuşluk vakti çöpün sahibi bembeyaz arabasıyla Çiçektepe’ye geldi. Burnunu beyaz bir mendille tıkayarak çöp didikleyen insanlara çöpün sahibi olduğuna dair mühürlü kâğıtlar gösterdi” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 21).

Tarlasından, bağından, bahçesinden kopup şehre göç eden konducular için en önemli gereksinimlerden biri hâline gelen para kazanma zorunluluğu, halka kendilerini çöplerin sahibi olarak tanıtan kişilerin işine yaramıştır. Büyük şehrin ışıkları altında karanlıkta kalan kondu mahallede daha çok çöp toplatmak için ucuz ücretlerle çalışan kadınlara ve çocuklara duyulan ihtiyaç her geçen gün artmıştır. Modernizm sonrasında bencilleşen öznenin yaşamış olduğu yozlaşmayla ilişkilendirebileceğimiz eşitsizlikleri ortaya çıkaran bu artış metinde fakir insanlara zulmeden kişilerle temsil edilmiştir.

Fantastik bir dünyanın içindeki Çiçektepe mahallesinde erkekler fabrikalarda çalışırken kadınlar ve çocuklar topladıkları çöpleri satarak geçimlerini sağlamaya başlamışlardır. Fabrika atıklarının ve çöplerin içerisinde her türlü hastalıkla mücadele eden mahalle halkının zamanla kendi çıkarları için bencilleşen insanlardan uzak durmak istedikleri görülmektedir.

Otorite boşluğu sebebiyle sürekli sömürülen ve kimliksizleştirilen konducuların sorunlar karşısında eğitimsizlikleri nedeniyle ellerinden fazla bir şey gelmemiştir. Fakat resmî kıyafetli iki adamın mahalleye gelerek üzerinde Çiçektepe yazan levhayı asmaları konducular için sevindirici bir gelişmedir. Bu levhanın asılmasıyla birlikte artık mahalle ve mahalle sakinleri devlet tarafından kabul görmüştür. Çiçektepelilere göre önemli bir gelişme olan bu durum muhtarlık seçimlerinin yapılması, mahalleye temiz su şebekesinin kurulması, futbol takımının oluşturulması gibi yeni alternatiflere zemin hazırlamıştır. Artık büyük şehrin içinde öteki konumundan çıkmaya başlayan Çiçektepe sakinleri için hayat olduğundan daha güzel hâle gelecektir. Fakat durum sanılanın tam aksi yönde gelişir. Çiçektepeliler modern hayatla ve bürokrasiyle ne kadar münasebet içinde olurlarsa o kadar kendi kimliklerinden ödün vermeye başlamışlardır. Metnin ilerleyen bölümlerinde Fabrikadibi, Çöpaltı ve Dereagzı adları verilen yeni mahallelerin kurulduğu görülmektedir. Artan göçler sonunda inşa edilen her yeni konu ise köyden gelen yoksul ve eğitimsiz Çiçektepe mahalle sakinleri için zamanla pek çok probleme zemin hazırlamıştır.

Geride bıraktıkları köy hayatıyla şehir hayatı arasında çatışma yaşayan Çiçektepelilerin eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Bu sebeple anlatıda modern mutlak gerçekliğe yönelik eleştirilerde bulunmak için olağanüstülüklere sıkça yer verilmiştir. Muska yazan, her türlü hurafeye inanan, kendi içlerinde büyülü gerçeklikle sorunlarına çözüm üretmeye çalışan Çiçektepeliler hayata yönelik problemlere anlamsızlığın içindeki anlamla yaklaşırlar. Örneğin konduları ve kondulardaki bebekleri korumak için rüzgârı taşıyarak ona karşı gelsin diye mendillere, bezlere düğüm atarlar: “Burada rüzgâr taşlamak da adet oldu” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 23). Batıl inançlara sıkça başvuru anlatıda sürekli yeni batıl inançların üretildiği görülmektedir. Örneğin Fabrikadibi’nde caminin arkasında bulunan yazılı taşla ilgili yeni batıl inançlar üretilmiştir:

Caminin arkasında Fabrikadibi'nde, bir sabah, yazılı bir taş ortaya çıkartıldı. Taşın bulunduğu yerde bir yatacın yattığı lafı kondulara yayıldı. O taşın bulunduğu yere işemek, tükürmek, oradan dua etmeden geçmek suç sayıldı. Mahallece taşın başına gidilip ondan su dilendi (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 17).

Mahalle halkının eğitim seviyesi o kadar düşüktür ki davranış biçimleri bunu göstermektedir. Örneğin caminin arkasındaki üstü yazılı taş bulduktan sonra artık mahalledeki pek çok sorunun kaynağı Su Baba adını verdikleri zatta aranmaya başlanmıştır. Fabrika atıklarından zehirlenip ölenler için Su Baba'nın gazabına uğrayıp bu hâle geldiğine yönelik rivayetler ortaya çıkmıştır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 18). Mahallede Su Baba'nın yanı sıra Sırma'yı okuyup üfleyerek iyileştiren Güllü Baba'nın gözyaşlarının şifalı olduğuna inanılır. Söz gelişi iş bulmak isteyenler Güllü Baba'nın bastonunu öper, yeni doğan bebekler hemen onun yanına getirilir ve kopan göbek bağları caminin arkasına gömülür: "Sonunda onun kör gözlerinden akan yaşın kuvvetli, hikmetli bir su olduğuna karar verildi" (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 29). Çiçektepe'nin geleceği üzerine kehanetlerde bulunan Güllü Baba'nın Tanrı'yla konuştuğuna dair söylentiler artınca derdine derman arayan pek çok mahalle sakini ilk olarak ona gitmeye başlar. Anlatıda modern şehirde varoluş mücadelesi veren Çiçektepeliler, yüce birey arketipi olarak karşımıza çıkan Güllü Baba'ya her yönden güvenmeye başlamışlardır. Fakat bastonunun fabrika artıklarının sebep olduğu hastalıklara çözüm üretememesi ve memelerinden süt gelmeyen Şengül'ü büyü yoluyla tedavi etme çabalarının başarısız olması nedeniyle halk -Şengül'ün ahi yüzünden- Güllü Baba'nın gözündeki yaşların kuruduğunu, eskisi gibi bütün sorunlara çözüm üretemediğini düşünmeye başlamıştır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 32-36). Her ne kadar Güllü Baba'nın eski kerameti kalmasa da Çiçektepeliler ona duydukları saygıyı hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. Güllü Baba ilerleyen günlerde de yanına gelenlere Çiçektepe'nin sırlarını vermeye devam etmiştir. Hatta grevdeki işçilere rüya yorumu bile yapmıştır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 42).

Yaptıkları her yeni ev bir öncekinden daha sağlam olan mahalle halkı rüzgârın eskisi gibi onlara azap çektirmek istemediğini düşünerek rüzgâr taşlama âdetini kaldırıp, onun yerine kulaklarını rüzgâra verip uğultuları dinleme, ses bekleme âdetini çıkarmışlardır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 36). Metinde rüzgâr üstüne türküler icat eden, oyunlar oynayan halkın ürettiği rivayetler ironik bir üslûpla ve fantastik öğelerle anlatılmıştır: "Rüzgâr taşlamakta adetten sayıldı" (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 23).

Doğa olaylarına anlam veremeyip onlar karşısında çaresiz kalan Çiçektepeliler sorunlarını çözebilmek için modern mutlak aklın ortadan kaldırdığı batıl inançlara sıkça başvurmuşlardır. Bürokrasinin her geçen gün kendini belli etmeye başladığı mahallede fabrika sayısı da artmıştır. Fakat bireyin varoluş süreci bürokrasinin yanlış uygulamaları nedeniyle bazı engellere takılmıştır. Açılan her fabrika Çiçektepeliler için hem iş imkânı hem de pek çok yeni sorun anlamına gelmektedir. Sanayileşmenin ve fabrikalaşmanın insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine yer verilen anlatıda konu sakinleri çöplerin yaydığı pis kokuya ve çevredeki kirliliğe daha fazla dayanamayarak haklarını aramak için ilaç fabrikasına saldırılarda dayak yemekten kurtulamamışlardır. Dayak olayından sonra fabrika sahibi, Çiçektepelileri kandırmak için evlerine bir doktor göndererek onları muayene ettirmiş ve ardından zehirlenmelerin tedavisinde kullanmak için yoğurt hediye etmiştir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 73). Ayrıca serum ve ilaç şişelerinin yıkandığı sıcak atık sular mahalle sakinlerine gönderilerek onların o en büyük sorunlarından biri olan su ihtiyaçlarını gidermeleri sağlanmıştır. Tüm bu ufak jestlere kanan Çiçektepeliler fabrika atıklarını görmezden gelerek farkında olmadan her geçen gün hastalanmaya devam etmişlerdir.

Kendi varlıklarını kabul ettirme sürecinde silikliğın ve belirsizliğin her geçen gün arttığı mahallede sağlıksız koşullarda çalışmak zorunda kalan fabrika işçileri insan muamelesi görmemekten şikâyet etmeye başlamışlardır. Örneğin her akşam fabrika çıkışında işçilerin cepleri yoklanmak suretiyle para çalıp çalmadıklarının kontrol edilmesi onları oldukça rahatsız etmektedir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 24). Kötü çalışma koşulları nedeniyle kendilerini bir köle olarak gören işçiler sendikalaşmaya ve fabrikaların önünde çadır kurmaya başlamışlardır: “Grev yerine ilk gün işçilerin astıkları bezlerin üstündeki ‘Çocuklarımıza bayram hediyesi istiyoruz’, ‘İşçi miyiz, köle miyiz?’” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 37). İşçi hareketlerinin başladığı mahallede işçiler bu konuda da haklarını nasıl arayacaklarını bilemedikleri için hayat olduğundan daha karmaşık bir hâl almaya başlamıştır.

Tüm bu sorunlar karşısında Latife Tekin, postmodern bir tavırla modern hayatın içinde kaybolan ve görmezden gelinen işçilere evlerine giderken yolda rüzgârla oyun oynama imkânı sunmuştur. Anlatıda olay örgüsü kötü çalışma koşullarında boyunları

eğilen, omuzları yamulan,¹⁰ hırsız muamelesi gören işçilerin Çöp Yolu’nun üstündeki çikolata fabrikasının duvarının üstüne konulan ve üzerinde “Nato Caddesi” yazan fabrikada grev yapmaya başlamalarıyla devam eder:

Tıng Tınga tınga tıng
İlacın işçisi greve çıktı
Hele hele tınga tıng
Fabrika önüne ak çadır açtı
Hele hele tınga tıng (*Berci Kristin Çöp Masalları: 37*).

Anlatıda grevlere rağmen meydanlarda halay çeken işçilerin işten çıkartılmaları, güç dengelerinin hâlâ fabrika sahiplerinde olması bürokrasideki aksamalarla ve modern çağın meydana getirdiği eşitsizlik kavramıyla ilişkilendirilerek ironik bir üslûpla eleştirilmiştir. Örneğin grev başlatmak için bacalardan uçurulan güvercinlerin konduğu başka fabrikalarda da grevin başlayacağına yönelik inançlar ortaya çıkmıştır. Anlatıda ayrıca sendikalaşma ve grev gibi uygulamaların eğitimsiz halk tarafından nasıl yanlış anlaşıldığına da dikkat çekilmiştir. Yozlaşmış bürokrasinin temsilcisi olarak sendika başkanları, sendikalara diğer fabrika işçilerinden daha geç üye olan ilaç işçilerinin sendikaya adak olarak kurban kesmeleri gerekliliğinden bahsetmişlerdir.

Anlatıda bürokrasinin temsilcisi olan Çöp Bakkal’ın oğlunun Berci Kız’a âşık olmasına da yer verilmiştir. Modern çağın en büyük sorunlarından biri hâline gelen duygu yitimi anlatıda bu şekilde ön plana çıkartılmıştır. Çünkü yaşamış olduğu sorunlar nedeniyle hayattan bıkmış gözüken Çiçektepe halkı aşk, sevgi gibi duyguların gücüyle tekrar varoluş mücadelesine başlayacaktır. Özellikle de maddî olanaksızlıkların her geçen gün bireyi zorladığı şehir hayatında bencillik, adaletsizlik ve ahlâkî yozlaşma gibi sorunlar artış göstermiştir. Modern şehrin çöp yığınları ve fabrika atıkları arasında yaşamak zorunda kalan Çiçektepe sakinleri bürokrasiden bekledikleri ilgiyi göremeyince kendi başlarının çaresine bakmaya başlamışlardır. Onlar o kadar görünmezlerdir ki mahalleye otobüs gelmesi için dilekçe vermeye gittikleri resmî binadan bekledikleri olumlu sonucu alamamışlardır. Hatta hiç kimse onlara cevap vermeyince rüzgârdan ve rüyalardan gelecek güzel haberi beklemeye başlamışlardır:

¹⁰ Mahalleli o kadar eğitimsizdir ki rüzgâr hastalığına yakalandıklarını düşündükleri erkeklerin sorunlarına çare bulmaya çalışırlar. Hâlbuki fabrikaların ağır çalışma koşulları nedeniyle erkeklerde bu hastalıklar ortaya çıkmıştır.

Çare otobüs gelmesindedir diyenler çıktı. Kömür deposunda dilekçeler yazdılar. İmza atıp parmak bastılar. Dilekçelerle eğri eğri yürüyerek resmi bir binanın kapısına varıp dayandılar. Ama otobüs gelmedi. Çiçektepe'nin çamurundan gelip geri döndüğünü, rüzgârın önünü çevirdiğini söyleyenler oldu. Rüyalar, göz seğirmeleri otobüsün geleceğine yoruldu (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 25).

Söylenilen hemen her şeye inanan gecekondlu sakinlerinin bu durumunda faydalanmak isteyen bencil insanlar kendi çıkarları için siyasî otoriteyi kullanmaya başlamışlardır. Örneğin siyasî bir partiye üye olan Kürt Cemal ve Çöp Bakkal -daha sonra çöp muhtar olacaktır- işçileri ve halkı kandırıp zengin olmanın peşine düşmüşlerdir: “Çöp Bakkal tenhalarda Çöp Ağasıyla ağız ağıza verdi. Bir süre sonra da elinde Çiçektepe'nin yerleşim planlarıyla konducuların arasına girdi. Dilinin altında ‘Bürokrasi’ diye bir laf çıkardı” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 60). Mahallede bürokrasinin kendini belli etmesi politik çekişmelerin yaşanmasına, ahlâkî çözümlü ve eşitsizlik kavramının her geçen gün daha fazla dillendirilmesine neden olmuştur. Örneğin bürokratik gücün temsilcilerinden biri olan Bay İzhak'ın müdürünün buzdolabı fabrikasında çalışanları işten çıkarmaya başlamasıyla işçi direnişleri artış göstermiştir.

Latife Tekin postmodern bakış açısıyla yaşamda birbirleriyle çelişen farklılıklardan, çoğulculuktan faydalanarak metnin olay örgüsünün devamında mahallenin etraftaki fabrikalarda iş bulmak umuduyla gelen farklı etnik kökenlere ve mezheplere sahip insanları bir araya getirerek karnavallaştırılmış yeni bir dünya kurmuştur. Aslında Latife Tekin uyumsuzluk temelleri üzerine kurguladığı metinde mutsuz ve kendini çaresiz hisseden Çiçektepelilere göçlerin ardından ortaya çıkan farklı bakış açılarından beslenerek hayata tutunma fırsatı vermiştir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 95-100). Özellikle de beş eşi ve dokuz çocuğu olan Lado lakaplı kumarbazın mahalleye taşınmasıyla sosyal hayatta pek çok değişim yaşanmıştır. Lado aslından iyi bir insandır. Fakat ilk iki evliliğinin ardından hayal kırıklığı yaşayarak bencilleşmiş ve modern dünyanın içinde ruhu tükenen, mutluluğu maddî güçte bulan doyumsuz özne hâline gelmiştir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 116). Çöplerin içinde hayat bulan mahallede bencilliğin her geçen gün artışıyla iş ahlâkında yaşanan yozlaşma, çeteleşmeler, kaçak fabrikalaşmalar, insan sağlığını tehlikeye sokan sahte ürünlerin ortaya çıkması, doğal olanın her geçen günden daha hızlı bir şekilde tahribatı anlatıda ironik bir üslûpla işlenen diğer konulardır.

Modern yaşama ayak uydurmaya çalışan mahalleli için modern sanat dallarından biri olan sinema sosyal hayatta pek çok değişime zemin hazırlamıştır. Özellikle de

modern dünyanın kapılarını açan sinemaya sıkça giden kadınlarda yaşanan değişim anlatıda yanlış Batılılaşmayla ilişkilendirilerek şöyle eleştirilmiştir:

Çiçektepe'nin midesi çöp bayırlarının göğü kadar genişledi ki bu şıpıdım kuş konu aralarında uçu. Sinemaya koşan kadınların sayısında her geçen gün artış oldu. Filmlerdeki artistlerin sahiden ölmediğini keşfedinceye kadar kadın konu yollarına çok yaş döktü. Yaşlar kuruyunca artist gibi kol bacak açan genç kızlar, başörtüsü tanımayan kadınlar çıktı (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 130).

Sinemanın kurulmasının yanı sıra moda kavramının yavaş yavaş girdiği mahallede başlayan eşya ve kıyafet alma yarışı ise pek çok soruna davetiye çıkarmıştır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 133). Anlatının sonunda Çiçektepe tüm saflığından uzaklaşarak polislerin sürekli denetim altına aldığı, huzurun kaçtığı labirent bir mekâna dönüşmüştür. Çünkü köyden gelen saf mahalleli hayatta kalmak için her yola başvuran kurnaz, bencil, benliklerini kaybetmiş özneler dönüşmüşlerdir. Bu sebeple saflığını kaybeden mahalleli -Kafka'nın Böceği Samsa gibi ciddi bir dönüşüm geçirmişlerdir.- artık doğaüstü güçler yerine birbirlerinden korkmaya başlamışlardır. Öte yandan gazinoların ve kumarhanelerin açıldığı mahallede uyuşturucu kaçakçılığı, fuhuş kol gezmeye başlamıştır. Hatta mahallede o kadar çok ikilik meydana gelmiştir ki - Çiçektepe gecekondu mahallesinin sosyal yaşamını olumsuz yönde etkileyen bir gelişme olarak- sonunda mahalle Vakıf Çiçektepe ve Birlik Çiçektepe olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Postmodern bir tavır olan çatışma durumunun ortaya çıkardığı sorunlar her geçen gün artış gösterince ahlâkî çözülüşün önüne geçilememiştir. Örneğin Çiçektepespor'un başkanı Şini Erol'un takımdaki futbolculardan biriyle eşcinsel ilişkiye girmiş olması halk tarafından başlangıçta garip ama ilerleyen günlerde normal bir durum olarak karşılanmaya başlanmıştır. Aslında Latife Tekin postmodern bir bakış açısıyla çoğulculuktan beslenerek yazdığı *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda bu örnekle cinsiyet sorununa da yer vermiştir. Geleneksel hayatla modern hayatın çatıştığı, dünyevileşmenin tüm hızıyla devam ettiği mahallede artık öznelerin huzur içinde bir arada yaşaması oldukça güçleşmiştir. Çünkü gecekondu mahallesinde hurafelerin, büyülerin, masalların, olağanüstülüklerin gücüne ve gerçekliğine inanan kimse kalmamıştır. Çiçektepe'de artık modernizmin kendi eliyle meydana getirdiği 'düşünen insan'ın trajedisi başlamıştır. Söz gelişi mahalledeki vakfa para toplamak için gelen görevlilerin konducuları dolandırmaları ahlâkî yozlaşmanın ve toplumsal çürümenin gelmiş olduğu son hâli göstermektedir. Ayrıca kadınlardaki ahlâkî değişim Katır Emel ve Deli Gönül şahsında anlatılmıştır. Gecekondu delikanlıları köyden geldiği saflığını

kaybeden Deli Gönül’e Kristin adını takmışlardır. Mahallede hayat o kadar zorlaşmıştır ki köyden gelen saf insanlar metnin sonunda yaşam biçimlerini beğenmedikleri çingeneler gibi yaşamaya başlamışlardır.

4.1.2. Zaman Kurgusu

Berci Kristin Çöp Masalları’nda modern romanların aksine saat ve takvimsel zaman kurgusunun dışına çıkmıştır. Günlerin, ayların ve mevsimlerin birbirine karıştığı anlatıda zamanda bir belirsizlik vardır. Örneğin belirsizliklerin hâkimiyetindeki anlatı ‘bir kış gecesi’ başlamıştır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 7). Anlatıda belli zaman kavramından kaçınılarak masallara özgü zaman kavramlarına da yer verilmiştir: “Bir kuşluk vakti çöpün sahibi bembeyaz arabasıyla Çiçektepe’ye geldi” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 21).

Reel dünyanın dışına çıkan olayların anlatıldığı *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda modernizmin meydana getirdiği hız çağına da vurgu yapılmıştır. Örneğin Bay İzhak’ın fabrikasında çalışan işçilere hız kavramını öğretmek için fabrikada her daim ‘Daha Hızlı’ şarkısı söylenilmeye başlanmıştır:

İşçiler daha hızlı
Uçaktan daha hızlı
Çalışın daha hızlı

Elim ayağımdan önce
Uzanırsa prese?
Parmaklarınız kopar
Üstüpye kan dolar (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 76).

Ayrıca anlatıda reel hayata yönelik 1980’li yıllarda ülkede yaşanan büyük şehirlere göç, fabrikalaşma, modernleşme süreci ve işçi olayları hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Postmodern anlatıların pek çoğunda kronolojik, düz çizgisel zaman akışı kırılmıştır. *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda bu kırılmalar çok ciddi bir şekilde kendini belli etmemekle birlikte metnin içinde yer alan halk edebiyatı ürünleri kronolojik çizgide kopma meydana getirmektedir. Anlatıda anıştırmayla, göndermeyle ve rüyayla iç içe geçmiş parçalı bir zaman vardır.

4.1.3. Mekân Kurgusu

Berci Kristin Çöp Masalları'nın büyülu gerçekçi dünyasında mekân, çöplerin ve fabrikaların arasında kurulan Çiçektepe gecekondu mahallesidir. Anlatıda modern şehrin içinde labirent bir mekân olarak karşımıza çıkan kondu mahalle, köyden şehre göç eden saf insanların trajik hayatlarını daha iyi yansıtmaya amacına hizmet etmektedir. Örneğin Sırma köydeki evleriyle Çiçektepe mahallesindeki evlerini ironik bir şekilde şöyle kıyaslar: “En çok, şehirde, köylerindeki evlerinden daha küçük bir eve gelip girdiklerine şaşırdı” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 15). Sırma için labirent bir mekân olan çöplerden yapılmış küçük evlere ve diğer izbe mekânlara anlatıda sıkça yer verilmiştir. Latife Tekin bu şekilde okuyucuyu Kafkaesk bir dünyanın içine davet ederek modern hayata uyum sağlamaya çalışan yabancıların hikâyesini anlatmıştır. Köyden gelen saf insanların karamsarlıkları, umutsuzlukları ve yıkıntıları metinde insanın uzun süre sağlıklı bir şekilde yaşayamayacağı mekânlar aracılığıyla anlatılmıştır. Anlatıda modern şehirlerin kötü yaşam koşullarına ve mekânlarına yer vermek isteyen Latife Tekin şehrin göbeğindeki çöp yığınlarıyla yanlış şehirleşmeyi, eşitsizlikleri, tüketim kültürünü, çevre kirliliğine neden olan fabrika atıklarını ve yanlış yapılaşmayı eleştirmiştir. Anlatıda okur mekânlar aracılığıyla âdeta gerçek dünyanın içindeki mutsuz insanın dramını izlemeye davet edilmiştir. Şehrin içinde gecekondu mahallesinin dışındaki hiçbir paydadan bahsetmeyen yazar bu şekilde metin içinde bir belirsizlik meydana getirerek okura boşlukları doldurma imkânı sunmuştur.

Özellikle de fabrikaların kötü çalışma koşulları anlatıda sıkça eleştirilen bir durumdur. İşçilerin gözünde fabrikalar mezardan farksızdır: “Yerin altında yeni yeni odalar açtı. Yeni odalara yeni işçiler aldı. Buzdolabının yanında çamaşır makinesi, radyo, fırın yapmaya başladı. İşçilerin çalıştığı odaları mezarlardan ayırmak için tavanlarına floresan lambalar taktırdı. (...) Öteki işçilerle birlikte yerin altında çalışma çalışa eriyip kurudu” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 73-74). Anlatıda çevre kirliliğinin yanı sıra fabrikalardaki sisteme yönelik de eleştirilerde bulunulmuştur:

Demirhane

Emaye

Plastikhane

Küvet kaynak

Polisaj

Tornahane

Sistem.

Montaj

Boyahane” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 73-74).

Klâsik ve modern romandakinin aksine uzun uzadıya mekân tasvirine yer verilmeyen *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda mekân, tıpkı zaman ve şahıs kadrosu gibi bütün detaylarıyla değil sadece göstergeleriyle anlatıldığı için belirsizdir. Latife Tekin anlatıyı kurgularken postmodern bakış açısını yansıtmak için mekânların çatışmasından faydalanmıştır. Postmodern bir bakış açısıyla mekândaki siliklik Çiçektepe’de sıkışıp kaldığı için bilinç zafiyetine uğrayan modern bireyin parçalı mantığının gözüyle şehir-çöp mahalle, çöp ev-apartman, şehrin güzel sokakları-fabrikaların izbe köşeleri, Vakıf Çiçektepe ve Birlik Çiçektepe gibi çatışma durumları okuyucuya verilen mekâna özgü şifrelerdir. Anlatıda mekânın bu şekilde kullanımı postmodern dağınık bilincin bir yansımasıdır.

Geleneksel hayat ile modern hayat arasında sıkışan Çiçektepeliler için bu mahallenin kuruluşu çok zor olmuştur. Devletin temsilcileri olan yıkımcılar tarafından otuz sekiz defa yıkılıp tekrar kurulan mahallede hayat oldukça zor geçmektedir. Resmî kıyafetli kişiler tarafından mahalleye Çiçektepe yazan bir levha yerleştirilir. Bu levha hem mahallenin hem de oradaki insanların varlık mücadelelerini kazanmaya başladıklarının göstergesidir. Bu olaydan sonra mahalle ve mahalle sakinleri artık görünür olmuşlardır:

İnsanlar üç gün boyunca yıkımcıların gelmesini bekledikten sonra çöp yığınının başında toplandılar. Önce çöpten yamuk yumuk bir tahta parçası çıkardılar. Üstüne kömürle eğri büğrü harfleri yan yana getirip ‘Savaştepe’ yazdılar. Tahtayı topluca götürüp çöp yolunun ağzındaki bir plastik atölyesinin duvarına astılar.

Bir tahta levha bir ay sonra resmi giysili iki adam tarafından asıldığı yerden alındı. Yerine, üstüne ‘Çiçektepe’ yazan mavi teneke bir levha asıldı (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 15).

Devlet yetkilileri tarafından asılan levhanın ardından zamanla mahalleye su boruları döşenir, muhtar seçilir, cami, sinema, okul gibi şeyler yapılır. *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda şahıslardan ziyade mekânlar daha işlevseldir. Çünkü metinde Çiçektepe gecekondu mahallesinin varoluş mücadelesi anlatılmaktadır. Bu süreçte Çiçektepe zamanla modern şehrin içinde ötekileşmiş bireylerin toplanma yeri hâline gelir. Uzun uzadıya mekân tasvirlerinden kaçınılan anlatıda mekân olarak şehrin modern kısımlarından, sinemadan, Bay İzhak’ın fabrikasından, izbe sokaklardan, izbe fabrikalardan, çöp yolundan, Nato Caddesinden, Su Baba türbesinden, Donlu Yoldan,

Teneke minareli camilerden, kahvelerden ve çingenelerin karton evlerinden ayrıntıya inilmeden bahsedilmektedir. Mekân aracılığıyla bürokrasi eleştirisinin yapıldığı anlatıda yeni kurulan caddenin isminin Nato olarak ifade edilmesi karşısında konducular ilk olarak bu kelimenin anlamını öğrenmeye çalışırlar. “Nato’nun eğrilik demeye gelmediğini söyleyenler, Nato’nun devletle ilgili bir ‘büyük kuruluş’ olduğunu anlata anlata...” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 27). Halk bürokrasinin söylediği ‘Nato Caddesi’ adı yerine yeni açılan yola ‘Çöp Yolu’ demeye devam eder (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 28). Çünkü konducular hiçbir zaman bürokrasiyle olumlu bir sürecin içine girememişlerdir.

4.1.4. Şahıs Kadrosu

Masum insanlarla acımasız insanların çarpıştığı *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda kalabalık bir şahıs kadrosu olmasına rağmen postmodern bir bakış açısıyla idealize edilmiş birey yerine kimlik kaybına uğramış, bunalımlı özneler bulunmaktadır. Güllü Baba, Sırma, Bay İzak, Bay İzak’ın Müdürü, Şengül, Kibriye Ana, Kara Hasan, Tirintaz Fidan, Ciğerci, Lado, Çöp Bakkal, Çöp Bakkal’ın Karısı, Naylon Mustafa, Kürt Cemal, Gülbey Usta, Öğretmen, Kel Ali, Deli Dursun, Veliman, Hınık Alhas, Zülrika, Taci Baba, Kır Hamit, Dursune Nine, Müezzın, Müezzın’ın kızı, Katır Emel, Deli Gönül ve Şini Erol anlatıda isimleri geçen kahramanlardır. Anlatıda ayrıca sadece isimlerinden bahsedilen Aleviler, Çingeneler, grevci işçiler, yıkımcılar, ilaç fabrikasının sahibi gibi kişilerde bulunmaktadır.

Köy hayatıyla şehir hayatı arasında çatışma yaşayarak kimlik kaybına uğrayan bireylerin fiziksel özellikleri metinde ayrıntılı bir şekilde verilmemiştir. Çünkü onlar ya silik kişilerdir ya da büyülü gerçekçiliğe uygun bir şekilde olağanüstü özelliklere sahiplerdir.

Postmodern belirsizlik anlatının şahıs kadrosunda da kendini göstermiştir. Anlatının bütününe hâkim olan çatışma durumu şahıs kadrosundan da mevcuttur. Anlatıda birkaç yerde kesme işaretiyle ayrılan Çiçektepe’liler ifadesi modern hayata ayak uydurmaya çalışan bireylerin mekânın görüntüsü karşısında silikleşerek isimsiz birer özneye dönüşmeleriyle ilişkilidir. Latife Tekin bu değişimle ilgili şu açıklamayı yapar:

Ben anlattığım insanların tabii ki bir maceraya, en azından bir göç macerasına atıldıklarını biliyorum ama teke tek, toplumla düşünsel ve ruhsal bir çatışma içine girip bunu bilinçli bir biçimde yaşadıklarını, kendileri için özel bir hayat hikâyesi kurma arzusu içinde olduklarını sanmıyorum. Zaten böyle düşündüğüm için Berci Kristin Çöp Masallarında asıl kahraman, gecekondlu mahallesinin kendisi olarak beliriyor (Özer, 2005: 126).

Çatışmalar üzerine kurgulanan metinde kahramanların adları Çöp Bakkal, Naylon Mustafa, Sırma, Kürt Cemal, Bay İzak'ın Müdürü ve Ciğerci gibi sembolik şekillerde kullanılmıştır. Modern dünyanın idealize edilmiş tiplerine yer verilmeyen anlatıda işlenen temalardan biri olan kimlik kaybı isimsizlikle ya da dönüşümle anlatılmaya çalışılmıştır. Örneğin modern çağa ayak uyduramadığı için benlik ve kimlik kaybına uğrayan Berci kız dönüşüm geçirmiştir. Metinde 'Berci' kelimesi temizliğin, saflığın ifadesiyken 'Kristin' kelimesi kötü insan modeli olarak tasvir edilmiştir.

Sırma ise köyden şehre göç eden ailenin yıkımcılar karşısında mücadele veren kızıdır. Sırma anlatıda saflığın simgesidir. Modern hayata karşı mücadelesinde başarısızlığa uğrayan Sırma bir gün hasta olur. Bir baraj inşaatından düşüp kör olan ve iki büküm bastonuyla yürümek zorunda kalan Güllü Baba Çiçektepe'de kerametleriyle bilinen yüce birey arketipidir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 29, 31, 32, 33, 42). Güllü Baba, Sırma'yı büyülerle tedavi edince ünü biraz daha artmıştır. Güllü Baba modern bilimin sunduğu gerçekliğin dışında hareket eden, gelecekte haber veren, pek çok sorunun üstesinden gelen olağanüstü özelliklere sahip anlatı kişisidir. Pek çok sorunun üstesinden gelmesine rağmen memeleri şişen Şengül'ü tedavi edememiştir. Güllü Baba, Şengül'ü tedavi edemeyince mahallede kerametleriyle ünlü bir başka kişi olan Kibriye Ana geçmiştir. O da tıpkı Güllü Baba gibi batıl inançlara sıkı sıkıya bağlı halkın gözünde önemli bir yere sahiptir.

Stadyumun karşısında ciğer satarken sürekli masallar anlatarak halkın ilgisini çeken, gazete okuyan Ciğerci ise köyden göç eden mahalle sakinlerinden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Ciğerci'nin yanı sıra mahalleli için sürekli şiirler okuyan öğretmen, bürokrasinin temsilcisi ve eğitilmiş-eğitimsiz birey çatışmasını sağlayan kişidir. Çünkü öğretmen, modern hayatın tek tipleştirdiği lacivert takım elbiselilerdendir: "Okula uzun zaman sonra lacivert elbiseli, kravatlı genç bir öğretmen geldi" (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 89).

Anlatıda şiirler okuduğu için sevilen öğretmen dışındaki bürokrasiye yakın diğer kişilerin davranış biçimleri mahalleli tarafından eleştirilmiştir. Örneğin konduların

kurulduğu ilk zamanlarda halkın yanında sözü geçen Kürt Cemal zamanla kendi menfaatleri için hareket etmeye başlayarak silah zoruyla mahallede pek çok yeri parsellemeye başlamıştır. Nüfuzu her geçen gün artan Kürt Cemal'ın yanına iş bulmak için gelen erkekler her fırsatta sömürölmüşlerdir. Zamanla parasına para, gücüne güç katmak için uğraşan Kürt Cemal mahalleye sinema açmış ve Donlu Yol'da kaçak fabrika kurmuştur (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 87). Çöp Bakkal -daha sonra Çöp Muhtar olan- her ne kadar mahalleye okul, cami, futbol takımı gibi hizmetler getirse de muhtar seçilmek için uğraştığı andan itibaren halkı sürekli kandırmıştır.

Buzdolabı fabrikasının kurucusu Bay İzak'ta bürokrasiyle iç içe, nüfuslu biridir. Bay İzak genellikle fabrikasındaki işçilere yaptığı zulümle anlatıda yer almaktadır. Örneğin Bay İzak, fabrika kapısındaki bekçiye her akşam işçilerin üstünü aratarak bir şey çalıp çalmadıklarını kontrol ettirir. İşçiler greve başlayıp, sendikalaşınca onlarla mücadele edemeyeceğini anlayıp Avrupa'da öğrenim gören yeni bir müdür işe alır. Fakat işçileri sendikalaşmaya davet eden Gülbey Usta'yı işten çıkarınca işçilerle arasında daha fazla sorun ortaya çıkar.

Modern aklın gücüne sonsuz güvenini kaybeden isminin sembolik bir şekilde kullanıldığını düşündüğümüz Naylon Mustafa postmodern bir tavırla kendi kimliğine ve dünyaya ait pek çok şeyi sorgular (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 54, 60, 61). Örneğin Naylon Mustafa'nın dünyayı yorumlama sürecinin anlatıldığı bölüm hem kişiler düzlemindeki çatışmanın hem de *Berci Kristin Çöp Masalları*'nın postmodern metin türüne daha yakın bir şahıs kadrosuyla kurgulandığının bir göstergesidir:

Çiçektepeliler Naylon Mustafa'nın dünyayı anlamak için soruşturduğunu söylediği bir dolu şeyle karışan kafalarını, Ciğerci'nin masallarıyla uykuya yatırırken, Çöp Bakkal tenhalarla Çöp Ağası'yla ağız ağıza verdi. Bir süre sonra da elinde Çiçektepe'nin yerleşim planlarıyla konducuların arasına girdi. Dilinin altından 'Bürokrasi' diye bir laf çıkardı (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 60).

Metinde ayrıca modern hayata kapılarını kontrolsüz bir şekilde açan, köyden kente göç etmiş konducuların yaşamış oldukları ahlâkî yozlaşmaya da yer verilmiştir. Örneğin çöplerin arasında kurulan kahvelerin ilk kumarcısı Lado, Çiçektepelilere kumar gibi şans oyunları oynamayı öğreten kişidir.

Berci Kristin Çöp Masalları'nda modernleşme nedeniyle kültürel ikilem yaşayan ve genellikle yozlaşmaya başlayan kadınların sorunlarına da yer verilmiştir. Söz gelişi mahalleye su şebekesi gelmeden önce sakalık yaparak geçimini sağlayan fakat daha

sonra buzdolabı fabrikasında çalışmaya başlayan Kel Ali'nin karısı Veliman, kocasının işten gelmesini beklemekten sıkılınca mahallenin bekçileriyle birlikte vakit geçirmeye başlamıştır. Veliman'ın yanı sıra modern hayat karşısında daha fazla direnemeyerek ahlâkî yozlaşma içine giren Katır Emel ve Deli Gönül'de konu mahallesinde kötü kadın muamelesi görmüşlerdir. Latife Tekin bu şekilde modern hayat karşısından dönüşüm geçiren halkın yaşamış olduğu sorunlara ironik bir üslûpla yer vermiştir. Ayrıca büyülü gerçekçilikle yazılan ve masal öğelerine sıkça yer verilen anlatıda modern aklın eleştirisine yönelik olarak cansız nesnelere ironik bir şekilde canlılık özelliği de kazandırılmıştır. Örneğin metinde çatıların kuş olup kanat takmaları (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 8), rüzgârın taşlanması (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 23), rüzgârdan haber bekleme (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 36), Güllü Baba'nın bastonunun kime değerse ona şans getireceği gibi (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 29) olağanüstülüklere yer verilmiştir. Öte yandan rüzgârın, karın ve kuşların konuştuğu anlatıda modern bilimsel verilerle elde edilen gerçekliğin dışına çıkılmıştır. Doğüstü güçlerden yardım bekleyen konducuların bu tavrı modern gerçeklik algısına tepkidir.

Ayrıca anlatıda sıkça karşımıza çıkan kuş metaforu modern çağda özgürlüğü elinden alınan silik öznelerin hayatta kalma mücadelelerini kazanamayıp kuş olup uçmayı tercih etmeleriyle ilişkilendirilebilir: “İnsanlar insanlıktan çıktı. (...) Yıkımcıların gözlerinin önünde kuş olup göğe çıktı” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 14).

Anlatıda hakkını arayan konducuların sürekli susturulması ise modern hayatın insanlar arasında meydana getirdiği kategorileşmeye bir tepkidir (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 74-75). İnsanların yavaş yavaş kategorize edilmeye başlandığı modern dünyada işçilere ‘muntazam işçi’ gibi ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. İşçiler ise kendilerini sınırlandırdığını ve eşitsizlikleri her geçen gün artırdığını düşündükleri bu kategorileşmeden nefret ederler. “Muntaz seçilen on işçi diğer işçilerden daha fazla saat ücreti almaya başladı. Muntazlar güle söyleşe, muntaz olmayanlar söve eğleşe yoğurt kaplarının üstüne eğildi” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 76). Postmodernistlere göre insanların bu şekilde tanımlanmaya ve etiketlenilmeye çalışılması bir yandan olumlu bir gelişme iken diğer taraftan ilerleyen yıllarda sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen problemlere neden olacaktır.

Köyden göç ederek büyük şehirde yaşam mücadelesi veren, toplum tarafından ötekileştirilmiş konducuların hayatlarındaki ve kimliklerindeki belirsizlik tüm anlatı boyunca devam etmiştir. Varoluş mücadelelerinde çoğu zaman bencilleşen, kültürel kimlik kaybına uğrayan, ahlâkî yozlaşma içine giren kişilerin özgürlüklerini ve bireysel haklarını olduğundan daha fazla yitirdikleri, pasifleştikleri görülmektedir. Kimliksizleştirilmiş, mutsuz kahramanların fizikî ve psikolojik özelliklerine çoğunlukla ayrıntılı bir şekilde yer verilmeyen anlatıda silik özne sembolik ismiyle öne çıkmıştır. Bu şekilde okurun tüm dikkati metne yöneltilerek belirsizliklerden faydalanıp metnin içinde eğlenceli bir şekilde oynamaya imkân sunulmuştur. Modern romana göre şahıs kadrosunun arttığı anlatıda olağanüstü özelliklere sahip kahramanlarla olağanüstü özelliklere sahip olmayan insanlar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklı karmaşa postmodern çoğulculuğun bir yansıması olarak düşünülebilir. Postmodern anlatılarda genellikle kahraman merkezli bir yapılanma olmadığı için *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda da mekân bireylerden daha ön plana çıkartılmıştır. Postmodern sürecin meydana getirdiği insan prototipinin hemen pek çok özelliği *Berci Kristin Çöp Masalları*'nın kahramanlarında mevcuttur.

4.1.5. Tema

Okuyucuya mesaj verme kaygısından ve tezden uzak duran postmodern anlatılarda çatışmaların doğurduğu çoğulculuktan beslenilmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere okuyucuyu masallar dünyasına davet eden ve 'var oluş' sorunsalı üzerine inşa edilen *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda birden fazla tema bulunmaktadır. Öncelikle şehrin göbeğinde çöp yığınları arasında yeni bir mahallenin ortaya çıkma sürecinde yaşananların anlatımı ilk temadır: "Bir kış gecesinde, gündüzleri kocaman tenekelerin şehrin çöpünü getirip boşalttıkları bir tepenin üstüne, çöp yığınlarından uzağa, fener ışığında, sekiz konu kuruldu" (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 7). Köyden göç ederek varlık, yokluk mücadelesi içine giren konducuların kimliklerini bulabilmek için verdikleri mücadelede belirsizlikler, kültür çatışması, dünyevileşme ve parçalanma tematik kurguyu belirleyen unsurlardır.

Anlatıda işlenen ikinci tema ise sanayileşme sonrasında kurulan fabrikaların ve çöp atıklarının doğal hayatı tahrif ederek insan sağlığını nasıl tehlikeye soktuğudur:

“Fabrika sahibi, konducuların duasını aldıktan sonra fabrikanın serum ve ilaç şişelerinin yıkandığı mavimsi sıcak suyu oluk oluk mahallenin üstüne saldı. O gün Çiçektepe bayram yerine, düğün evine döndü” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 19). Köyden şehre göç eden saf insanların modern şehir hayatında ötekileşmeleri ve kültürel çatışma içine girerek kimliksizleşmeleri anlatıda işlenen bir başka temadır: “İnsanlar yeni yeni tanışıp kaynaşmaya başladıklarından adlarını getiremediklerinin ‘Bez bağlayan’, ‘Taş kakan’ diye işaretlerini söylediler. Bu yüzden bazı insanların adları unutuldu. Adları unutilan insanlar işaretleriyle çağrıldı” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 19-20).

Şehre göç ederken hayallerini de çantasına alan ve modern hayata ayak uydurmaya çalışan Çiçektepelilerin en önemli sorunlarından biri de mahallede başlayan ahlâkî yozlaşmadır. Örneğin geleneksel hayatın normlarının dışına çıkan kadınların pek çoğundaki hızlı değişim zamanla şehirlerde ahlâkî yozlaşmaya neden olmuştur. Berci Kız -daha sonra ona Kristin denilecektir- ahlâkî yozlaşmanın anlatıdaki temsilcisidir. İnsanlar menfaatleri peşinde koşmaya başlayınca iş ve üretim ahlâkında da olumsuz yönde değişimler yaşanmaya başlamış ve insan hayatı her geçen gün biraz daha tehlikeye girmiştir: “Birkaç gün içinde kurulan fabrikalarda, sabahtan akşama, sahte deterjan, renk renk meyve tozları, meyve suları, ağız dağlayan çikolatalar, beyazlatmayan çamaşır suları, köpürmeyen sabunlar yapıldı” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 91). Kadınların hayatta kalma mücadelesinin anlatıldığı metinde kadın haklarının korunmasına yönelik düşüncelerden de bahsedilmiştir. Çiçektepe mahallesinde kadınlar kocalarının yanında onların destekçileridir. Örneğin grevdeki işçilere zulmeden fabrika sahibine Dursune Nine tabancasıyla birlikte karşı çıkmıştır (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 82-83). Fakat anlatıdaki kadınların pek çoğunun yoksulluğa göğüs germelerine rağmen kocalarının yanında söz hakkına bile sahip olmayışları hatta onlardan dayak yemek zorunda kalmaları feminist hareketle ilişkilendirilebilir. Postmodernistler her türlü cinsiyet ayrımına karşı çıktıkları için anlatıda işlenen bu temayı postmodern bakış açısıyla değerlendirmek mümkündür. Kültür çatışmasının da tema olarak işlendiği anlatıda tüm farklılıklarına rağmen insanlar arasında ayrım yapılmaması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

4.1.6. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Köyden şehre göç gerçeğinin sözlü edebiyat ürünlerinden ve büyülu gerçekçilikten faydalanarak anlatıldığı metinde çoğulcu bakış açısı kullanılmıştır. Öncelikle anlatıda şehir ve şehrin çöp yığınları içinde ortaya çıkan Çiçektepe mahalleleri arasındaki çatışma çoğulcu bakış açısının postmodern bir görüntüsü olarak metinde yer almıştır. Anlatıda çoğulcu bakış açısını sağlayan bir başka özellik ise bazı kahramanların olağanüstü özelliklere sahip olmalarıdır. Belirsizliklerin, çatışmaların ve çoğulculuğun hâkimiyetindeki anlatıda halk edebiyatı ürünleri de buna hizmet etmiştir. Anlatıda belirsizliklere ve gizemlere yer verilerek okuyucu metnin içine davet edilmektedir. Gerçeklikle olağanüstünün birlikte olduğu anlatı üçüncü tekil bakış açısıyla kurgulanmıştır. Metne hâkim olan sözlü halk edebiyatı ürünleri ve geleneksel anlatı formlarının birlikteliği ise anlatıcının metin boyunca âdeta halkın içinde gezmesini sağlamıştır.

4.1.7. Metinlerarasılık

Postmodernistler ‘edebî eser’ kavramına karşı çıktıkları için biricilikten uzaklaşarak orijinal olana itibar göstermezler. Bu sebeple anlatılarda metinlerarasılıktan faydalanarak kopyalamanın doğal bir durum olduğunu ortaya koyarak Umberto Eco’nun da ifade ettiği gibi farklı metinlerin dünyasına yönelmişlerdir. “Kitaplar her zaman başka kitaplardan söz ederler ve her öykü daha önce anlatılmış bir öyküdür” (Eco, 1999: 575). Sözlü halk edebiyatı unsurlarının bir arada bulunduğu karnaval görünümündeki *Berci Kristin Çöp Masalları* metinlerarasılık açısından pek çok öge barındırmaktadır. Okuyucuda uzun bir masal intibaa uyandıran anlatıda mahalledeki dinî otorite olan Güllü Baba’nın gaybdan haber alması, çeşitli kerametlere sahip olması, geleceği okuyarak halka yol göstermesi, çocuklara ad vermesi ve hastaları iyileştirmesi gibi olağanüstü güçlerini *Dede Korkut*’la ilişkilendirmek mümkündür. *Oğuz Kağan Destanı*’yla da metinlerarası ilişki kurabileceğimiz anlatıda Oğuz Kağan’ın ve Güllü Baba’nın Tanrı’yla bağlantılı olduğunun düşünülmesi, her ikisinin de halka yol göstermesi, insanlara yaptıkları meziyete göre isim vermeleri, halk tarafından sıra dışı bir varlık olarak kabul edilmeleri ortak özellikleridir. Şerefnur Atik *Berci Kristin Çöp Masalları*’yla *Köroğlu Destanı* arasında benzer bir üslup olduğunu ifade ederek

metinlerarası ilişki kurmuştur (Atik, 2012: 258-264). Masal, tekerleme, türkü gibi pek çok halk edebiyatı ürününün bir arada bulunduğu anlatıda pastiş ve anıştırmaya da yer verilmiştir (Atik, 2012: 264-265). Ayrıca büyülü gerçekçiliğin esas alındığı anlatıda şehrin göbeğinde, fabrika atıklarının arasında, çöp evlerden oluşan Çiçektepe gecekondulu mahallesinin labirent, izbe görüntüsünde insanların başta yabancılaşma olmak üzere yaşadıkları sorunlar, dönüşümleri ve iktidar ile halk arasında bürokrasiden doğan iletişimsizlik Kafkaesk bir bakış açısıyla değerlendirilebilir.

4.1.8. Üst kurmaca

Üst kurmaca Yıldız Ecevit'in de ifade ettiği gibi edebiyatı bir oyun olarak gören anlayışın ürünüdür: "Üst kurmaca; edebiyatı oyun olarak gören bir anlayışın ürünüdür; özne-nesne, iç dünya-reel yaşam kurmaca-gerçeklik karşıtlıklarının birbirine karıştığı ya da aynı anda yaşandığı, çoğulcu (pluralist) ve eşzamanlı (simultaneous) bir gerçeklik anlayışını yansıtır" (Ecevit, 2009: 99). Postmodern anlatılarda genellikle karşıtlıklarda ve çoğulculukta anlam bulan üst kurmaca *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda kişiler ve mekânlar arasındaki çatışmayla sağlanmıştır. Örneğin mahallenin kurulma aşamasında yıkılan her ev ve evlerin yeniden inşa süreci metindeki oyun ögesini sağlayarak aynı zamanda üst kurmacaya hizmet etmektedir. İnsanların hem diğer insanlarla hem de mekânlarla olan çatışması üst kurmacanın anlatıdaki görüntüsüdür.

Anlatının ilk bölümünden itibaren yapılan ve yıkımcılar tarafından yıkılan gecekonduların varoluş süreci -evcilik oyunu gibi- henüz metnin başında okuyucuyu kurmaca bir dünyanın içine davet etmiştir. Evsizlik teminin işlendiği Çiçektepe'de yaşananların hemen hepsi sanki birer oyundan ibarettir. Anlatıda çoğulcu bakış açısının metne yansıyan şekillerinden biri de 'rüzgâra kapılıp uçup gitmelerin' yani kayboluşların tekrarıdır. Çünkü postmodernistlere göre yaşam tekrarlardan ibarettir ve bu durum çoğulcu bakış açısının bir göstergesidir.

Metinde üst kurmacayı sağlayan bir başka unsur ise işçilerin, esnafın, kumarbazların, Çingenelerin, Alevilerin, zenginlerin, yoksulların, eğitimlilerin ve eğitimsizlerin yan yana bulunup aynı ortamda yaşamalarıdır. Düş ile gerçeğin bir arada bulunduğu, dönüşümlerin yaşandığı *Berci Kristin Çöp Masalları*'nın çok katmanlı yapısında hayatın içindeki gerçeklik masala dönüşerek karmaşanın verdiği huzura

ulaşmak istenmiştir. Çatışma durumlarının yanı sıra okuyucuyu metnin yazılış sürecini izlemeye davet eden postmodernistler iki kurmaca metni birleştirerek üstkurmacanın oluşmasını sağlarlar. Üst kurmaca yöntemine başvuru postmodern anlatılarda genellikle metnin içinde yazılan bir başka anlatıdan bahsedilmektedir. Çoğulculuktan beslenerek gerçekte kurmaca arasındaki sınırları ortadan kaldıran postmodernistler metnin yazılışını çoğu kez anlatının konusu hâline getirmişlerdir. Şerefnur Atik, Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda eserin nasıl kurgulandığının örtük bir şekilde Lado'nun yazdığı romanla anlatıldığını ifade eder (Atik, 2012: 256). Şerefnur Atik'e göre *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda kumarbaz Lado'nun hayatının romanını yazdığı kısım Latife Tekin'in de bu metni yazma süreciyle benzerlik göstermektedir: "Lado isimli kahramanın '*hayatının romanı*[nı]' yazmasının anlatılmış olduğu kısım, yazar Latife Tekin'in kendi yazma edimini örtük olarak anlatmış olduğu kısımdır" (Atik, 2012: 256). Romanın yazılış sürecinin anlatıldığı bölüm şöyledir:

Lado'nun roman yazacağını duyan kapısını çaldı. Konduların kumarbazları onu yüreklendirmek için yarışa kalktı. Lado'nun hayatının romanı, haklı bir yanığı yüzünden konducular tarafından çöp bayırlarının romanı olarak anlaşıldı. Lado'ya konduculardan davet yağmaya başladı. Gittiği evlerde sırtı ve ayaklarının altı minderlerle donatıldı. Birbirlerinin ağzından laf kaparak başlarından geçen bin bir acıklı olayı anlatan insanların titrek sesleri Lado'yu duygulandırdı. 'Hep beraber güzel bir roman yapalım,' diye konducuların karşısında borçlu kaldı. Çöp bayırlarının olmasa da kendi hayatının romanını yazmaya karar verdi. Her gün kumar uykusundan iki saat erken kalktı. Evinin arka odasına kapandı. Altı ay sonra romanın ilk yarım sayfasını yazmayı başardı. Lado, yazdığı yarım sayfayı kumar arkadaşlarına ve kahvede bulunan öteki heveslilere okuttu. Okuyanlar Lado'nun yazacağı romanın o güne kadar yazılmış romanların en büyüğü olacağına karar kıldı. Lado, yazdığı yarım sayfayı okuyan insanların yüzlerinde açılan gülümsemeleri gördükten sonra hız aldı. Büyük bir güvenle odasına kapandı. Bir ay kahvelerin yolunu unuttu. Uykudan uyanır uyanmaz kalemini kapı. Kâğıtların başına çöktü. Bir ay boyunca kırılan saçlarına tarak sürmedi. Ayağından çıkarmadığı pijaması iki dizinden yırtıldı. Evin içinde, karısının, çocuklarının yüzüne bakmadan rüyadaymış gibi dolandı" (*Berci Kristin Çöp Masalları*, 117-118).

Lado'nun nevroz halleri, okurlarla olan diyalogu, onları da metnin yazılış sürecine dâhil etmesi *Berci Kristin Çöp Masalları*'ndaki üst kurmacanın varlığıdır. Ayrıca Lado arafta kalmış pek çok postmodern anlatı kahramanı gibi modern hayata tutunmaya çalışan fakat bunu başaramayan biridir: "Karısı Lado'nun yazdıklarını yaktı. (...) Olanları unutmak için kendini yeniden kumara verdi" (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 118). Modern hayata tutunamadığı için pek çok problemle karşılaşan Lado yazmış olduğu roman aracılığıyla ruhsal büyüme sürecindeki arınma evresine girmiştir. Fakat kaybetmiş olduğu benliğini arayan pek çok postmodern anlatı kahramanı gibi ruhsal büyüme sürecini başarıyla tamamlayamamıştır.

4.1.9. Dil ve Anlatım

Kesin dil kurallarının bulunmadığı postmodern anlatılarda genellikle belirsizliğe, kuralsızlığa ve tekrar sıklığına başvurulmuştur. Baştan sona tek bir anlatım tekniğinin kullanılmadığı, metinlerin karmaşasından oluşan *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda da çoğulcu bakış açısına hizmet eden türkü, masal, destan, ağıt, tekerleme gibi halk edebiyatı türlerinin imkânlarından faydalanılmıştır. Farklı metin türlerinin bir araya getirilmesiyle modern romanın alışıldık estetik kurallarının bir tarafa bırakılıp tam aksine eğlencelik bir üslûp kullanılmıştır. Özellikle de masallara özgü bir dil kullanımına gidilen anlatıda Türk mitolojisinde bir ritüel olarak karşımıza çıkan üç, yedi ve kırk sayılarının birkaç defa tekrarı metindeki tekrar sıklığına örnek gösterilebilir. Öte yandan Çiçektepeliler kelimesi leitmotiv olarak kullanmıştır. Metinde uçmak, rüzgâr kelimeleri de değişik şekillerde leitmotiv olarak kullanılmışlardır. Nazım ve nesir parçaların birlikte olduğu anlatıda postmodern metinlerin pek çoğunda görülebilecek epigraf kullanımına da başvurulmuştur (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 6, 56, 63, 67, 88).

Postmodern anlatılarda modern düzenin tasfiyesi için genellikle kelimelerin ve cümlelerin yapısıyla oynanmaktadır. Anlatıda kelime düzleminde sadece bir değişime rastlanmıştır. Bu değişim şöyledir: “Demir akŞamlı yürekleri vardı” (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 85).

Kısa ve yalın cümlelerin kullanıldığı anlatıda büyük oranda -di’li geçmiş zamana yer verilmesi metnin geleneksel halk anlatılarına yaklaştırılarak kurgulanmasıyla ilişkilidir. Şehir ve gecekondu mahallesindeki kültürel ikilemin meydana getirdiği çift karakterlilik metnin diline de yansımıştır. Nato Caddesi’nin isim değiştirmesi örneğinde olduğu gibi konducuların şehirleşmeye başlamasıyla dilleri de değişmiştir:

Güllü Baba (...) İnsanlara kafalarının sağ yanlarında bulunan ‘Dil cepleri’nden söz açtı. Nato Caddesi’nin ad olup beri gelmeyişi bu ceplere bağladı. Çiçektepelilerin zihinlerinden ‘Çöp yolu’ adının silinmesinin mümkün olmadığını açıkladı. Güllü Baba’nın açıklamasından sonra da konducuların dil ceplerinde yollarının adı hep ‘Çöp Yolu’ olarak kaldı’ (*Berci Kristin Çöp Masalları*: 28).

Anlatıda sıkça ironiye ve absürde de başvurulmuştur. Çöplerin içinde doğan Çiçektepe ifadesi daha metnin başında kendini belli eden bir absürd örneğidir. Anlatıda şekle yönelik değişimlerde vardır. Örneğin Deli Gönül’e yazılan sözler şekil itibariyle farklıdır:

Kocaman apartmanlar

Deli Gönül'ün kocası

(...)

Dilli düdüklü kondular

Deli Gönül (Berci Kristin Çöp Masalları: 128).

Neticede büyülü gerçekçiliğe göre yazılan ve fantastik öğelerle donanmış bir dünya oluşturulan *Berci Kristin Çöp Masalları*'ndaki pek çok kırılma, metni klâsik ve modern roman anlayışlarından farklılaşmıştır. Bu sebeplerle metni postmodern anlatılar kategorisine dâhil etmek mümkündür.

4.2. Balık İzlerinin Sesi (1992)

Buket Uzuner'in 1992 yılında yayımladığı ve 1993 yılında Yunus Nadi Roman ödülünü alan *Balık İzlerinin Sesi*'nde modern hayatın içinde normalleşmekten korkan kişilerin kendilerini seçilmiş olarak görmeleriyle değişen hayatları anlatılmaktadır. Modern mutlak gerçekçiliğin sorgulandığı metinde yer alan üst kurmaca, metinlerarasılık, çoğulculuk, belirsizlik ve parçalılık gibi pek çok öge postmodern anlatının belli başlı özelliklerine örnek teşkil etmektedir. Ayrıca anlatı mantığının sınırlarını zorlayan ütöpik ve fantastik özellikleriyle çok katmanlı, parçalı bir yapıya sahiptir.

4.2.1. Olay Örgüsü

Başlangıç, Asıl Başlangıç, Gelişme, Asıl Gelişme, Son'a Doğru ve Asıl Son olmak üzere altı bölümden oluşan anlatı parçalı bir yapıya sahiptir. Pek çok karşıtlığın bir arada bulunduğu parçalı yapısıyla metni âdeta bir oyuna çeviren Buket Uzuner bu şekilde yaşamın gerekliliklerinden kurtulmak isteyen bireylere hayatla eğlenme fırsatı sunmuştur. Normallik ve seçilmişlik çatışması üzerine kurulan anlatıda modern gerçeklik anlayışının eleştirisine yer verilirken postmodern estetiğin imkânlarından faydalanılmıştır. Metnin başlangıcında boş bir sayfada yer alan Albert Einstein'dan aktarılan epigraf okuyucuyu postmodern metnin kaotik kurgusuna davet eder: “Sıra dışı, büyük insanlar, daima sıradan zekâların şiddetli muhalefetiyle karşılaşılır” (*Balık İzlerinin Sesi*: VII). Mantığının sınırlarının zorlandığı metinde çoğulculuk, ironi, parodi, üst kurmaca, oyun, parçalılık, fantastik, masal, rüya ve büyülü gerçekçilik gibi öğelere yer verilmiştir. Âdeta bu öğelerle metni eğlencelik hâle getiren Buket Uzuner

karşıtlıklardan ve belirsizliklerden de faydalanarak modern roman ilkelerine tepki göstermiştir. Normalliğin ve sıradanlığın önemsenmediği anlatıda çatışma durumundan faydalanarak görünüşte normalleştirilmek istenen seçilmişlerin davranış biçimlerine yer verilmiştir. Böylelikle postmodernistler tarafından bir hastalık olarak kabul edilmeyen deliliğin erdemine göndermede bulunulmuştur: “Dehayla delilik arasındaki incecik çizgiyi görenler bilirler...” (*Balık İzlerinin Sesi*: 53).

Balık İzlerinin Sesi’nde postmodernizmin bir unsuru olan gerçekle hayal âleminin iç içe geçmesi olay örgüsünün parçalanması anlamına gelmektedir. Bu sebeple belirsizliklerin hâkimiyetindeki anlatının olay örgüsünü özetlemek oldukça zordur. Metinde olay örgüsü modern hayatın rutininden kurtulmak isteyen seksen sekiz seçilmiş dünya vatandaşının küçük bir kuzey ülkesinde Birleşmiş Milletler’in pilot projesi için bir araya getirilerek normal dışı davranışlar sergilemelerine fırsat tanınan Fantolt Seçkin Öğrenciler Merkezi’ne davet edilmeleriyle başlar:

Kendilerine yaş, ulus, renk, cinsiyet ve çalışma konuları göz önünde tutulmadan, kısaca; ‘özel burslu seçilmiş öğrenci’ denilmesi kararlaştırılan bu insanlar, bir yıl süreli pilot programı boyunca ayrıksız tüm dünya uluslarının ve tüm ümmetlerinin her anlamda destekledikleri bu projenin sahibi Birleşmiş Milletlerin konuğu olacaklardı (*Balık İzlerinin Sesi*: 21-22).

Seçilmiş öğrencilerin dış dünyayla tüm bağlarının koparıldığı Fantolt Seçkin Öğrenciler Merkezi’ne gelmek istemelerinin nedeni modern hayatın tüm sorunlarından ve baskılarından uzaklaşarak daha özgür yaşayabilecekleri bir dünyanın kapılarının kendilerine sunulmuş olmasıdır:

Kendi ülkelerinin konum, kültür ve alışkanlıklarını bağlantılı anlayış ve yöntemlerle *normal* standartlara yöneltilen ‘özel burslu *seçilmiş* öğrenciler’e, yukarıda adı geçen programa katılmayı kabul ettikleri takdirde, program süresince *normal* kabul ettikleri hiçbir kavram biçim ve işlevle karşılaşmayacakları bir çalışma ortamı garanti edilecektir.’

Evet, işte böyle!

Hepimizi buraya getiren büyü söz buydu: *Normallik!* (*Balık İzlerinin Sesi*: 22).

Balık İzlerinin Sesi anlatının başkişisi Afife Pirî’nin kendisine gelen mektupla karar verip evden ayrılması ve seçilmiş öğrencilerin uçağa binmeleri için geldikleri havaalanında başlar. Havaalanında Afife Pirî’nin yanı sıra sosyoloji profesörü Gunnar ve Romain Kacew’de bulunmaktadır. Özel burslu seçilmiş öğrenci olarak çağrıldığı kuzey ülkelerinden birine giden Afife orada dünyanın hemen her yerinden gelecek kendisi gibi seçilmiş kişilerle bir sene boyunca beraber yaşayacaktır. Afife buraya gittiğinde tekrar mutlu olacağını, ötekileşmesinden, yabancılaşmasından ve bütün sorunlarından kurtulacağını düşünür. Metinde seçilmiş öğrencilerin kalacağı Fantolt

konukevi tüm bu istekleri sağlayacak bir şekilde terapi merkezine benzetilmiştir. Konukevi ismi verilmeyen bir şehrin kırk kilometre uzağında, yolu bile belli olmayan bir ormanın içinde, her türlü dış etkiye kapalı olup insanın huzura kavuşmasına imkân sunan bir masal ülkesini andırmaktadır. Dünyanın dışına çıkarak burada huzurlu ve daha mutlu yaşayacağını düşünen seçilmiş öğrencilerin modern hayatın sorunlarından kaçma istekleridir bir anlamda buraya gelişleri. Çünkü onlar günlük hayatta kendilerini toplumdan o kadar çok soyutlamışlardır ki normal insanların tek düze yaşamlarına karşı çıkıp kendileri dışında hiç kimsenin hayatıyla ilgilenmezler: “Böylesi kısa ve dolambaçsız bir yaşam ancak *normalliğin* renksiz ve kokusuz izlerini taşıyabilir. Sorulduğu zaman özel yaşamlarını anlatanlarıysa bilmiyorum. Hiç sormam. Benim sorularım farklıdır” (*Balık İzlerinin Sesi*: 4).

Normal insanların yaşam biçimlerinin ironik bir üslûpla eleştirildiği anlatıda Seçilmiş Öğrenciler konukevinde seksen sekiz öğrencinin birbirini kolayca anlayacağı bir ortam hazırlanır. Çünkü onlar toplumdan ve insanlardan kendilerini her anlamda yalıtmayı tercih etmişlerdir: “Komşunuz size, siz komşunuza tuhaf, ayrı hatta zevksiz geliyor olabilirsiniz, ama komşu evin sahibi siz olmadıkça, komşunuzu seçemezsiniz. Bu yüzden biz *seçilmiş* özel öğrencilerin komşuluk ilişkileri, *normal* insanlara oranla çok zayıftır” (*Balık İzlerinin Sesi*: 13).

Burslu öğrenciler konukevinde hayatın tüm sorunlarından uzaklaşarak herhangi bir konu hakkında seminer hazırlarlar. Öğrencilere seminerlerini anlatma ve diğer arkadaşlarını dinlemenin dışında haftada bir gün çarşafklarını değiştirme, isterlerse yemeklerini hazırlama görevi verilmiştir. Bunların dışında hiçbir görevleri bulunmayan seçilmiş öğrenciler modern dünyanın kendilerine yükledikleri bütün sorumluluktan kurtulup, tek tip insan modelinden uzaklaşıp daha özgür, sorunsuz ve mutlu yaşayabilecekleri ideal bir mekâna gelmişlerdir. Birleşmiş Milletler görevlilerinden başka normal insanın bulunmadığı merkez, aslında seçilmiş öğrenciler için tüm normların dışına çıkıp tekrar kendilerini bulmada arınma mekânı işlevi görmektedir. Çünkü merkeze gelen herkes modern çağın en önemli sorunlarından biri olan kimlik kaybına uğramıştır. Anlatının başlangıcında bu durum Emile Ajar’dan alıntılanan şu cümleyle anlatılmaktadır: “Başlangıç diye bir şey yok. Herkes gibi, sıram gelince bende doğdum. O zamandan beri de bir ait oluşturmaya gidiyorum” (*Balık İzlerinin Sesi*: 1). Anlatının kurmaca yapısında kimlik kaybına uğrayıp çift karakterlilik gösteren şahısların seçkinlik

özelliğinin kendilerinden daha önce yaşamış aristokrasinin, bilim adamlarının ve sanatçıların genetik kodlarından geldiği kahramanların isimleriyle ifade edilmiştir.

Şahıs kadrosunun tüm bu karmaşasının içinde metnin oyununa dâhil edilen okuyucuyu eğlendirmek için üstün zekâlı ve yetenekli insanların bir arada yaşadığı merkezde absürtlükler hiç eksik olmaz. İnsanlar arası ilişkiler, çatışmalar, aşk, mutluluk arayışları hep çatışma ve ironi üzerine inşa edilmiştir. Normal insan davranışlarını reddeden seçilmiş öğrenciler zamanla kendilerinin normalleştirilmeye başladıklarını düşünerek burada bulunmaktan sıkılırlar. Özellikle de temiz çarşaf memuresi Vigdis öğrencilere buranın sandıkları gibi bir yer olmadığını belli eder:

Biz *seçilmiş* öğrenciler, *seçkin* olmaktan çok, birer suçlu, birer özürlü hissediyorduk kendimizi karşısında.

Vigdis, varlığıyla *seçkin* olmanın yüklendiği bütün olumlu değerleri bir anda olumsuzluyor, *seçkinliğin* soylu, farklı ve özel yalnızlığını, ezilmiş bir azınlık duygusuna dönüştürüyordu. Bu ikisi arasında ne fark olduğu sorusunu sormak da Vigdis'in işi değildi.

Aslında bunun bir sinyal olduğunu anlayanımız yoktu o sıralar. Nasılsa Vigdis, işini, yaşamını ve kendini sevmeyen birisiydi, yani *normaldi* ve bu yüzden bizi hiç ilgilendirmiyordu” (*Balık İzlerinin Sesi*: 10-11).

Belirsizliğin bilgeliğinden faydalanılan anlatıda Seçilmiş Öğrenciler Merkezi aslında delilerin toplandığı bir klinikdir. Kliniğe gelen seksen sekiz kişi bu durumu fark edince hayallerinin yıkılmasının ardından oradan kurtulmaya çalışırlar. Gerçeğin gün yüzüne çıkmasıyla Fantolt Seçkin Öğrenciler Merkezi'nde normal insanlardan farklı bir hayat sürmeye başlayan, saplantılı ve normal dışı davranışlar sergileyen seçilmiş öğrenciler normalleştirilmekten korktukları için içe dönük anomik ruh hâliyle kendilerine ütöpik yeni bir mekân kurgusunda bulunurlar:

Yoksa bunlar, burada, yüzyıllardır engizisyonun, ateşin, çarmıhın, kanın, barutun başaramadığını başarıp, bizi *normalleştirdiler* mi?

Oldu mu bu?

Oldum mu ben?

Oldum mu

Normalleştim mi?

Normal miyim artık?

Artık?

Artık *normal* miyim?

Tanrım benim aklımı koru!...

Normallerden... (*Balık İzlerinin Sesi*: 80).

Kendilerine sürekli verilen pembe haplar ve sıvılar nedeniyle normalleştirileceklerini düşünen seçilmişler hem bu durumdan hem de gün geçtikçe artan kayboluşlardan rahatsız olurlar (*Balık İzlerinin Sesi*: 53, 69). Kurtuluşu ise ikinci bir ütöpik mekân olan Balık İzlerinin Sesi Adası'na kaçışla mümkün hâle getireceklerdir. Çünkü onlar normallerin arasına geri dönmeyi bir ceza olarak görmektedirler. Romain Gary öncülüğünde başlayan kaçış planı metinde bir oyuna dönüştürülmüştür. Romain Gary, Afife Pirî ve Carmen'i Fantolt konukevinin bodrumuna götürerek merdivenlerden aşağıya atar. Düşmüş oldukları tünel diğer kaybolan kişilerin Balık İzlerinin Sesi Adası'na ulaşmak için kullandıkları tünel olarak düşünülmektedir. Afife düştüğü kuyunun ardında bilimkurgu öğelere yer verilen bu adaya ulaşır ve kendini teknolojinin oldukça geliştiği, tekerleksiz arabaların bulunduğu otoparka benzeyen bir yerde bulur. Carmen'i ve Afife Pirî'yi Mösyö G.G. almaya gelir. Uçağa benzer bir araca binerek olağandışı uzun bir yol gittikten sonra aydınlık ve güzel görünümlü Balık İzlerinin Sesi Adası'na gelirler. Bu ütöpik mekânda Fantolt konukevinden kaybolan kişilerle karşılaşmaya başlanır. Düşle gerçeğin iç içe bulunduğu masal dünyasını andıran adaya Romain Gary'de gelince kadro tamamlanır. Burada güzel bir hayat sürerken bir gün anlatı kahramanları geleceğe dönüş filmlerinde olduğu gibi eski yaşamlarına yani normallerin arasına dönmeye başlarlar. Afife Pirî çatı katındaki evine Romain Gary ise günlük hayatına geri dönerek birbirlerinden ayrılmak zorunda kalırlar. Seçilmiş insanlardan arındırılan adada her şeyin sonu gelir. Öncelikle ay ve yıldızlar okyanusa düşer. Sabah suların çekilmesiyle denizin dibindeki görüntü Balık İzlerinin Sesi Adası'ndaki bütün balıkların yok olduğunu ortaya koyar. Metnin sonunda tüm insanlık için bir kaçış yeri olan adanın yok oluşunun dünyada nasıl algılandığı şöyle anlatılır:

Balıklar kaybolunca, deniz sustu. Sudaki bütün sesler, izler ve yüzler eridi, söndü, yitti.

Ve deniz sustu.

Deniz sustu.

Sustu deniz.

Sustu.

Deniz.

Deniz aslında sus-tu.

Aslında.

Deniz.

Sus. (*Balık İzlerinin Sesi*: 214).

Modern dünyanın yol açtığı sorunlarla başa çıkamayan postmodern özne için sessizlik, yabancılaşma, soyutlanma, ölüm, yok oluş çoğu kez kurtuluş anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere anlatıda aynı dili konuşup anlaşılamamaktansa sesiz kalıp anlaşılmayı beklemeye başlayan 21. yüzyılın kimliklerini yitiren insanların sorunlarına yer verilmiştir.

4.2.2. Zaman Kurgusu

Zamanın belirsizleşip göreceleştiği postmodern anlatılarda modern romanların kronolojik zaman kavramı kırılmaya başlamıştır. Postmodernist bakış açısıyla yazılan *Balık İzlerinin Sesi*'nde de zamanda kırılmalar ve boşluklar bulunmaktadır. Çeşitli kompleksler üzerine kurgulanan *Balık İzlerinin Sesi*'nde postmodern öznenin parçalı bilincinin meydana getirdiği odaklanma eksikliğiyle 'bir gün' gibi ifadelerle sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca gerçek ve düşün çatıştığı anlatıda rüya zamanı, fantastik zaman ve rölatif zaman bir arada kullanılmıştır. Özellikle de metnin bir ütopya üzerine kurulması belirsizliğe ve durağanlığa yol açmıştır. Seçilmiş öğrencilerin müzeleri gezmesi, orijinal sanat ürünlerine sahip olmaları hatta kendilerinin normallerden farklı oluşlarını ölmüş sanatçıların, devlet adamlarının ve bilim adamlarının genetik kodlarına sahip olmalarıyla açıklamaları metnin kronolojik zaman akışını bozan unsurlardır. Metinde geçmişle modern hayatın çarpışmasını postmodern özenin geleneksel hayata duyduğu özlemle açıklamak mümkündür.

Modern insanın iç ve dış bölünmüşlük hâli mekânı ve zamanı algılayış biçimini doğrudan etkilemiştir. Özellikle de postmodern çağda insanın hemen her şeyi bölerek ve parçalayarak algılama temayülü zamanın da gerçekliğini ortadan kaldırmıştır. Metinde zamanın birlikteliğini bozan dış dünya, geçmişe uzanan kütüphaneler, müzeler ve onların tam zıttı durumdaki teknolojinin geldiği son nokta olan Balık İzlerinin Sesi Adası'ndaki mekânlar arasındaki kopukluk anlatıyı bir panayır, karnaval yerine çevirmiştir. Fantastik kurmacanın karmaşası içinde Cafer Gariper'in ve Yasemin Küçükcoşkun'un ifade ettikleri gibi zamandaki soyutlukla güçlendirilen çatışma durumu postmodern anlatıya özgü bir özelliktir:

Balık İzlerinin Sesi Adası'nda hayatın ideal bir yaşama alanına açılmasıyla zamanın anlamı da değişir. Günün saatleri, gün batımı değişik bir atmosfer taşır. Fantastik ögenin ve oyun fikrinin de araya girmesiyle farklı yüzyılların bilim adamı, devlet adamı ve sanatkarları olarak

Galileo'nun, Leonardo da Vinci'nin, Cengiz Han'ın aynı zaman ve mekânda modern çağın insanlarıyla bir arada bulunması bunu gösterir. (Gariper ve Küçükcoşkun, 2007: 90)

Mekândaki bölünmeler zamansal algıda da farklılıklar meydana getirmiştir. Anlatıda bireyin bölünmüş ruh hâlinin bir göstergesi olan mekân ve zaman ilişkisi uzama dönüşmüştür. “Adam eğilip, onu da atına almış, birlikte koşturmuşlar siyah atı... Uzun uzun sevişmişler at sırtında. Yangınlardan geçmişler ve bir çölde durmuşlar. Çöl, kum yerine erkeklerden oluşmuş. Bütün erkekler çıplakmış ve Alison'ı çağırıyormuş” (*Balık İzlerinin Sesi*: 55). Standart zamana yakın reel zamanın anlatımıyla başlayan *Balık İzlerinin Sesi* gerçek dünyadan kaçıp Seçilmiş Öğrenciler Merkezi Fantolt konukevine giderek orada normallerden farklı bir hayat sürmek isteyen seçilmişlerin yaşadıklarının anlatımıyla devam etmiştir. Fakat Birleşmiş Milletler tarafından kurulduğu düşünülen bilim merkezinin aslında bir akıl hastanesi olduğunun anlaşılmasıyla seçilmiş öğrenciler normalleştirilmekten korkarak ütöpik bir mekân olan Balık İzlerinin Sesi Adası'na kaçarlar.

“-Ah Sevgili Afife nasıl söyleyeyim sana bilmem ki? Şeyyy, burası bir klinik ve bizi deli sanıyorlar.

-Deli mi? Olamaz, artık bu kadar da sağ olamazlar!” (*Balık İzlerinin Sesi*: 59).

Bu bölümde mekânın değişimiyle anlatıda masallara ve rüyalara özgü bir zaman kullanılmaya başlanmıştır. Düş gücünün sınırlarının zorlandığı adada ileri teknolojiyle geleneğin birlikteki uyumu dikkat çekicidir. Örneğin normallerin gidemediği, nerede olduğu bilinmeyen BİS adasında ulaşımın ilkel atlarla ve tekerleksiz uzay mekiği gibi yerçekimine karşı bir çeşit manyetik alan meydana getiren üç boyutlu araçlarla yapılması metinde postmodern kaosun meydana getirdiği uyumun -postmodernistler için çatışma durumu bir uyumsuzluk değil aksine uyum arayışıdır- bir göstergesidir. Gelecek ve modern hayatın iç içe geçtiği anlatıda normallerden farklı olduklarını düş güçleriyle ortaya koyan seçilmişler hep beraber fantastik bir yolculukla hastaneden kaçarak Balık İzlerinin Sesi Adası'na sığınır. Gittikleri ütopya adasında anti-modernist anlatı kahramanlarına göre “zaman yitirilen tek düze zorunluluklar...”dan ibarettir (*Balık İzlerinin Sesi*: 209).

Anlatıdaki mekân değişimlerinin meydana getirdiği zamandaki kopukluk ve belirsizlik geçmişe duyulan özlemle pekiştirilmiştir. Seçilmiş insanların evlerinde tarihî eşyaların bulunması ve modern hayatla geleneksel olanın çarpıştığı anlatıda zaman düşsel bir uzama dönüşmüştür. Öte yandan modern zamanın içinde yaşayan seçilmiş

seçkin öğrencilerle, Cengiz Han, Leonardo da Vinci ve Galileo gibi farklı yüzyıllarda yaşamış kişilerin BİS Adası'ndaki birlikteliği anlatı kahramanlarının reel zaman kavramından uzaklaştıklarını göstermektedir. Gerçek dünyanın değer yargılarına karşı çıkan seçilmiş öğrenciler kronolojik zaman kavramına da itiraz ederek ütopyik kurguda soyutlamalara başvurmuşlardır.

Seçilmiş öğrenciler postmodern tavırla bir taraftan geleneklere ve geçmişe özlem duyarken diğer taraftan modern hayatın yeniliklerine de kapılarını kapatmayarak arzu ettikleri hayat biçimini yaşayabilmek için zamanı parçalayıp, tüm katı gerçeklikleri yıkıp zamanın içinde hayatla oynama fırsatına sahip olmuşlardır: “- Her şey daha iyi olacak Afife. Burada, BİS Adası'nda, en azından *normal*MİŞ GİBİ davranmak zorunda bırakılmadan, kendimiz olarak yaşama özgürlüğüne kavuştuk. Düşünsene, dünyada bundan daha büyük mutluluk olabilir mi?” (*Balık İzlerinin Sesi*: 172). Normallerden kendilerini korumak için sığınak arayan seçilmişlerin zamanı uzama dönüştürmelerini gösteren bu gibi detaylar metinde fantastik bir zaman algısı meydana getirmiştir. Neticede gruptakilerin zamanı algılayışı ve yaşayış biçimleri postmodern parçalı bilincin şizoit ruh hâlinin göstergesidir. Özellikle de mekân ve zaman tasvirlerindeki belirsizlik modern çağda insanların gözlem yapma gücünü kaybettiklerini ortaya koymaktadır.

4.2.3. Mekân Kurgusu

Birleşmiş Milletler tarafından seksen sekiz ülkeden özel burslu seçilmiş seksen sekiz öğrencinin kalacağı Fantolt Seçkin Öğrenci Merkezi'ne gitmek için dış dünyadan ayrılan öğrencilerin havaalanında karşılaşmalarıyla başlayan anlatıda birinci bölümün mekânı gerçek hayatın içindeki sıradan yerlerdir. Anlatıda ayrıntılı bir tasvirle yer verilen tek dış mekân Edvard Grieg Museum'dur. Öğrencilerin bir yıl boyunca kalacakları Fantolt konukevi ise kuzey ülkelerinin kentlerinden birine kırk kilometre uzakta, yolu bile olmayan ormanlık bir alana kurulmuştur. Labirent bir mekân görünümündeki konukevi öğrencilerin çok hoşuna gitmiştir. Çünkü onlar modern dünyanın kendilerine sunduğu vaatleri gerçekleştiremediğini düşünerek herkesten ve tüm sistemlerden uzaklaşıp hiç kimsenin olmadığı yerlere kaçmak fikrinden çok hoşlanmışlardır. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan Fantolt konukevi üç binadan

oluşmuş on katlı bir yerdir. A blokta Birleşmiş Milletler görevlileri, J blokta seçilmiş öğrenciler, M blokta ise lokanta, sınıf, seminer salonu, çamaşırhane, dinlenme odaları ve spor salonları bulunmaktadır. Sürekli düzen içindeki mekânda seçilmiş öğrencilerin bir aradaki yaşamlarının inceleneceği Fantolt konukevi, metinde uzun uzadıya tasvir edilmese de uzun koridorlarıyla, tek sıra hâlindeki odaların her yerden görünür olmasıyla âdeta bir laboratuvarı ve gözlem evini andırmaktadır.

Anlatının mekânında da postmodern bir özellik olarak belirsizlik hâkimdir. Bu belirsizlik mekânın sırrını korumak için yazar tarafından özellikle tercih edilen bir durumdur. Kendileri için alternatif bir dünya olduğunu düşündükleri konukevinde mutlu bir şekilde yaşayan seçilmişler, zamanla üzerlerindeki baskının arttığını hissedince buranında normalleşmeye başladığını düşünürler. Daha sonra merkezin bir klinik olduğunu anlamalarıyla yeni bir ütöpik mekân oluşturmuşlardır. Anlatının parçalı metin halkaları insanların sürekli kaçış isteği ve birbirinden çok bağımsız üç mekânın çatışmasıyla birleştirilmiştir.

Gerçeküstü öğelerin hakimiyetinde ütöpik bir mekân olan Balık İzlerinin Sesi Adası'na kaçan seçilmişler için burası cennetten farksızdır: “-Bu canım adayı *normallerin* işgalinden kurtaran kim? Onların bu adayı çok yıldızlı otelleri, çokuluslu bankaları, gösterişli deniz atraksiyonu, sentetik cinsellik servisi ve seri üretim gıda satışlarıyla nasıl olup da kirletemediklerini düşündün mü hiç?” (*Balık İzlerinin Sesi*: 208). Geçmişin, şimdinin ve ileri teknolojinin iç içe geçtiği bu mekânda doğal hayat, evler, yaşam oldukça güzeldir. Metinde Balık İzlerinin Sesi Adası'nda da gerçekçiliğin belirsizliğinden faydalanılarak modern hayatın mekânsal normlarından kurtulma şansı bulunulmuştur. Seçilmiş öğrenciler kendilerine bu şekilde daha özgür ve huzurlu yaşayacakları, deliliğin bile normal karşılandığı ütöpik bir dünya tasarlamışlardır. Fakat metnin sonunda fantastik kurgu içinde ütöpik bir mekân olan BİS Adası büyük bir gürültüyle yok olmaya başlamıştır.

Önce ay, sonra yıldızlar ağır çektiler ve birer birer battılar.

Tümü yok oldu. geceyi aydınlatan bir tek doğal ışık kalmadı. Deniz çekilmeye başladı. Çekildi, çekildi çekildi (*Balık İzlerinin Sesi*: 212) .

Mekânlardaki parçalanma kahramanların zihnindeki bütünlüğün kaybolmaya başlaması anlamına gelmektedir. Anlatıda da algıda seçiciliği ortadan kaldıran

mekânlardaki karşıtlık ilişkisinden doğan çatışma ise postmodern bakış açısının metne yansıyan görünümüdür.

4.2.4. Şahıs Kadrosu

Normal ve seçilmiş insanlar arasındaki çatışmanın anlatıldığı *Balık İzlerinin Sesi*'nde 21. yüzyılda yaşanan pek çok soruna ironik bir üslûpla yer verilmiştir. Postmodern çoğulculuk esas alınarak kurgulanan anlatıda modern hayatın tek düze yaşam biçimlerini eleştiren seçilmiş öğrenci grubu sıra dışı özelliklere sahip seksen sekiz kişiden oluşmaktadır:

-Hangimizin emeklilik maaşı, yaşam sigortası ya da çizgili pijaması oldu, söyler misin? İçimizde hangimiz büyüdüğünde asker, polis, bankacı olmak üzere ulusal marşlar ve oyuncak tüfeklerle eğitilen nur topu evlatlar yetiştirdi? Hangimizin anlatacak askerlik, yatılı okul, zıfak gecesi anısı olmuştur? Hangimiz mutluluğunu gizler, mutsuzluktan, son yaz mevsiminden korkar? Dahası hangimiz intihara öcü gibi bakıyor? (*Balık İzlerinin Sesi*: 61).

Anlatıda anomik ruh hâline sahip seçilmiş öğrencilerin dış dünyada etrafa yabancılaşıp içlerine kapanarak hayale ve ütopyaya sığındıkları görülmektedir. Çünkü onlar pasif isyan boyutuna gelen yabancılaşmalarıyla ruhsal bunalımlarını kendi içlerinde yaşamayı tercih ederler. *Balık İzlerinin Sesi*'nde seçilmiş öğrencilerin yalnızlığı, belirsiz hayatları, boşlukta oluşları, iç sıkıntıları ve huzursuzlukları arayış motifiyle birlikte işlenmiştir. Bireysel yabancılaşma ve aidiyet sorunu yaşayan öğrenciler hayatta kalabilmek için modern hayatın hızından, sorumluluklarından, şekle önem vererek insanı nesneleştiren yapaylığından acilen kurtulmak isterler.

Buket Uzuner henüz metnin başında Emile Ajar'dan alıntılacağı cümleyle metnin bireysel aidiyet sorunu üzerine kurgulandığını açıkça ifade etmiştir: “Başlangıç diye bir şey yok. Herkes gibi, sıram gelince bende doğdum. O zamandan beri de bir ait oluşturmam gidiyor” (*Balık İzlerinin Sesi*: 1). Modern dünyanın bu kadar sorunu arasında insanları seyirlik nesnelere dönüştüren sistemlere tepki göstermek için anlatı kahramanlarının kişilik özelliklerine metinde uzun uzadıya yer vermeyen Buket Uzuner, anlatı kahramanlarını hastalıklı bilinçleriyle ve şizoid kimlikleriyle ön plana çıkarmıştır. Seçilmiş öğrencilerin pek çoğu normal dışı davranış biçimleriyle, geçmişe tutunma ihtiyacıyla genetik kodlarla bağlantı kurdukları, geçmişte yaşayan iş adamlarıyla, sanatçılarla ve ünlülerle benzer adlara sahiplerdir. Kişilik bölünmesi olarak

yorumlayabileceğimiz çift karakterlilik postmodern anlatıların pek çoğunda mevcut bir unsurdur. *Balık İzlerinin Sesi*'nde kimliksizleşmiş anlatı kahramanlarının yaşamış olduğu cinsiyet sorununa bir çalışmada şöyle dikkat çekilmiştir:

Daha isimlerden başlayarak cinsiyete bağlı kişilik birleştirmenin öne çıktığına şahit oluruz. Afife Pirî ismini, biri kadın biri erkek olmak üzere, Afife Jale ile Pirî Reis'ten alır. Carmen de Cervantes için de durum böyledir. Romain Gary'nin bir yandan Jeanne'le ve Afife Pirî ile ilişki yaşarken diğer yandan da 'aslında ben annemim' demesi onun içinde yatan kadın tarafının açığa çıkmasıdır" (Gariper ve Küçükcoşkun, 2007: 76).

Metnin hem anlatıcısı hem de başkahramanı olan Afife Pirî kuşak farkıyla Piri Reis'in ve Afife Jale'nin torunudur. Fantolt merkezindeki seçilmişlerin en genci olan Afife Pirî insanların dostluklarına güvenmeyen, hassas, normal davranışlar sergileyen bireylerden uzak durmaya çalışan ve etrafına yabancı kalmayı tercih eden postmodern çağın silik öznelerinin pek çok davranış biçimini üzerinde toplamıştır. Hayatta sadece mutlu olmayı isteyen Afife Pirî bunu ancak gerçek aşkın gücüyle başaracağını düşünmüştür. Afife Pirî seçilmiş Öğrenciler Merkezi'nde tanıştığı Emile Ajar müstearını kullanan yazar Romain Gary'e âşık olur. Romain Gary, annesinin gösterdiği aşırı ilgi nedeniyle kadınlarla çok kolay bir şekilde iletişim kuramaz. Afife Pirî ve Romain Gary arasındaki aşk bir süre sonra Afife Pirî'nin içindeki çatışma durumuna dönüşecektir. Fakat Afife aradığı mutluluğu Romain Gary'de bulduğu için aşkın gücüne olan inancını kaybetmeyerek çatışma durumunu ortadan kaldırmıştır. Müzisyen Edward Grieg'in torunu olarak tanınan Anders Grieg ise Afife'nin Romain ile aynı anda âşık olduğu adamdır. Cinsel doyumu Anders Grieg'de bulan Afife aşkın manevî gücünü tenselliğe indirgenen cinsel hazlara tercih etmiştir.

Seçilmişler öğrenciler arasında Tuula adıyla bilinen kişi Jeanne d'Arc'ın torunu olarak tanınır. Çift cinsiyetli görünüme sahip bir kadındır. Onun ikiyüzlülüğü sağdan kadın soldan ise erkek görünümüne sahip olmasıyla ifade edilmektedir (*Balık İzlerinin Sesi*: 14). Carmen de Cervantes ise Miguel de Cervantes'in torunu olarak tanınır. Toplumsal normların dışına çıkmayı isteyen Carmen bu merkezde oldukça mutludur. Anlatıda her biri birbirinden farklı yeteneklere sahip olan şahıs kadrosu oldukça kalabalıktır. Şahıs kadrosunda da kendini belli eden postmodern çoğulculuk içinde Gunnar, Galilei Galileo, Aurore Sand, Brook Nin, Parveen Nehru, Edmond, Roni, Donna Quijota gibi seçilmiş öğrencilerden de bahsedilmektedir. Seçilmiş öğrencilerin yanı sıra hastanede normal olarak kabul edilen Doktor Gunnar, hemşire Vigdis ve hemşire Astrid'de bulunmaktadır.

Birbirine benzemeyen kişilerden oluşan kalabalık şahıs kadrosu Afife'nin de ifade ettiği gibi normal insanlar gibi siyasetle ve bürokrasiyle ilgilenmezler. Onlar daha çok sıra dışı, herkesten farklı konular üzerinde konuşmaktan hoşlanırlar:

-Ne yaptık biz onlara? Zaten sayısı çok az, tehlikesiz ve zararsız insanlarız savaşa, ayrımcılığa, diktatörlüğe, faşizme, tembelliğe karşıyız. Elimiz silah tutmaz, yüreğimiz yufkadır, disipline gelemeyiz, kan görmeye dayanamaz, en önemlisi, aşka ve dostluğa inanır, şiir okuruz... (*Balık İzlerinin Sesi*: 60).

Seçilmiş öğrencilerin her birinde görülen kimlik parçalanması postmodern öznenin sistemin dışına çıkma arzusuyla açıklanabilir. Seçilmiş öğrenciler; anlaşılacak, beğenilmek ve kendilerini ispat etmek gibi bir kaygıları bulunmayan sıra dışı kişiliklere sahiplerdir. Onlar Fantolt kliniğinde pembe haplarla tedavi edilmeye başladıklarını fark edince normallerin dünyasında yaşayabilmek için 'MIŞ GİBİ' oyununu oynamayı öğrenmişlerdir:

Bizim gibilerin, *normal* insanların dünyasında çok fazla rahatsız edilmeden ve sipsivri gibi batmadan yaşayabilmesi için, *normallerin* her gün oynadığı MIŞ GİBİ oyununu çok iyi kavraması bir zorunluluktur.

MutluyMUŞ GİBİ yapmak, AdilMIŞ GİBİ davranmak, DürüstMÜŞ GİBİ konuşmak, SeviyorMUŞ GİBİ bakmak, İçtenMIŞ GİBİ görünmek, HabersizMIŞ GİBİ yadsımak, GörmeMIŞ GİBİ kaçmak, Zevk alıyorMUŞ GİBİ sevişmek, İlgileniyorMUŞ GİBİ dinlemek, SorunluyMUŞ GİBİ göstermek, GerçekMIŞ GİBİ duygulanmak, TimsahMIŞ GİBİ ağlamak ve bu gibi... (*Balık İzlerinin Sesi*: 27).

Aidiyet probleminin ve kişinin varlık sorunsalının işlendiği metinde anlatı kişilerinin her biri sessizleşerek ya da kaybolarak modern hayatın sistemlerinin dışına çıkıp onunla oyun oynamaktadırlar. Hayatlarında belirsizliklerden hoşlanan seçilmiş öğrenciler başkalarının özel yaşamlarıyla da ilgilenmezler. Metinde modernitenin tüm tasniflerine karşı çıkan seçilmiş öğrenciler, kimlik bunalımlarıyla, normalleşme korkularıyla, çatışma hâllerleriyle, zihnî fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremeyişleriyle ve toplumdan uzaklaşmalarıyla postmodern anlatıların şahıs kadrosunun özelliklerine sahiplerdir. Postmodern çoğulculuğun bir göstergesi olarak kahraman sayısındaki fazlalık ise anlatıda olay örgüsünü şekillendiren çatışma durumuna ve ütopyaya hizmet etmektedir. Anlatıda ruhsal büyüme sürecine giren seçilmiş öğrencilerin başarılı olduklarını söylemek güçtür. Özellikle de tek umutları olan Balık İzlerinin Sesi Adası'nın yok olmasıyla hayata tutunamayacaklarını anlayan seçilmiş öğrenciler bu olumsuz olay karşısında her zaman yaptıkları gibi sessizliği tercih ederler:

Sustuk.

Sustuk.

Sustuk.

(...)

Bütün dünya sustu (*Balık İzlerinin Sesi*: 200).

Balık İzlerinin Sesi Adası'nın kıyısında sessizliğe bürünen dünyanın içinde, metnin başından beri hayat mücadelesi veren Afife Pirî'nin kendini bir balığa benzeterek dönüşüm geçirdiğini açıkça ifade etmesi kimlik kaybının postmodern özne üzerindeki etkisinin gücünü göstermesi açısından önemli bir postmodern anlatı ögesidir: “İnsanın sesini yitirmesini ne büyük bir felaket olduğunu ilk kez düşündüm. Kendimi bir balık gibi hissettim; ağzını kocaman açıp, soran gözlerle bakan ve yüzyıllardır sesi olmayan bir balık gibi... Balıklar gibi...” (*Balık İzlerinin Sesi*: 201). Balık metaforunun kullanıldığı anlatının adından da anlaşılacağı üzere denizlerin içindeki özgür balıklar gibi sessizliğe bürünen modern çağın silik öznelere zamanla o kadar ötekileşmişlerdir ki varlık kaybına uğradıkları için dünyada sadece izleri kalmaya başlamıştır. Hatta bazen o bile yok olmuştur. Sürekli varlık sorunsalıyla boğuşan, kendi için ideal yaşam mekânları arayan anlatı kişileri belirsizlikleri, cinsel sapkınlıkları, kimliksizlikleri ve çoğulculuklarıyla tam bir postmodern metnin şahıs kadrosunun özelliklerine sahiptir.

4.2.5. Tema

Varoluş sorunsalının ana tema olarak işlendiği *Balık İzlerinin Sesi*'nde modern hayatın vaatlerini gerçekleştirilememesi, yabancılaşma, kimlik bunalımı, sistem eleştirisi, özgürlüklerin sınırlanması, ölüm, yok oluş, modaya olan düşkünlük, sanatta orijinallik ve mutlakiyetçi modern eğitim yöntemleri işlenen yan temalardır. Modern hayatın parçalı yaşamlarında geçmişe sırtını dönen ve düşmüş oldukları ruhsal buhrandan kurtulabilmek için bulundukları ortamdan kaçma çabası içine giren seçilmiş öğrencilerin yaşamış oldukları hayal kırıklığı, metinde yargı bildirmekten kaçınılıp doğrudan eleştiri yerine dolaylı yollarla işlenmiştir. *Balık İzlerinin Sesi*'ndeki pek çok ironik eleştirinin kaynağı ise seçilmiş öğrencilerin de ifade ettikleri gibi gizemini kaybeden modern dünyanın yaşanılmaz bir yer hâline gelmesidir:

Bizden şimdi, burada ve tamamen kurtulmak istiyorlar. Dünya hiçbir zaman içinde olmadığı büyük bir çıkmaza girdi. Siyasetin maskesi düştü. Savaşların mimarlarını çocuklar bile öğrendi. Sanatçı adı altında dolaşanların pek çoğunun, yeteneksiz, dalkavuk palyaçolar olduğu

anlaşıldı. Irkçıların din adamlığıyla görevlendirildiğini de basında izliyoruz. Bu durumda bizlerden kurtulmaları şart, anlıyor musunuz?

(...)

Eskiden bizleri tedavi (!) edip, savunma sistemlerimizi çökertiyorlardı. Bunu anlamı iyileşmek, *normalleşmekti*. Sonra yeniden piyasaya sürülüyorduk. Ama bu kez durum farklı. Bizim kadar, onlar içinde bir ölüm-kalım sorunu artık bu!” (*Balık İzlerinin Sesi*: 115).

Modernizm içinde tek düze hayatların sıkıcılığından ve bürokrasiden yorulan postmodernistler moderniteye yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. Örneğin seçilmiş öğrencilerin çalışma programlarını hazırlamaları yalnızca iki gün sürmüştür. Çünkü; “Bizler *normallerin* bürokrasi, örgütlenme ve yönetsel kaygılar konusundaki inceliklerine oldukça yabancı sayılırız” (*Balık İzlerinin Sesi*: 23).

Özel yaşamların modern çağın sonunda ileri teknolojinin ve sistemlerin gölgesinde kalmaya başlaması modern hayata yönelik eleştirilerden sadece biridir: “Bizim gibilerin hava ve su kadar gereksindiğimiz önemli bir şeydir ‘mahremiyet’!” (*Balık İzlerinin Sesi*: 174). Özel yaşamlara yapılan her türlü müdahale seçilmiş öğrencilerin canını sıkan bir durumdur. Bu sebeple seçilmiş öğrenciler insanları normalleştirdiğini düşündükleri her türlü kontrol mekanizmasına açıkça tepki göstermişlerdir:

Normalleşmeyi daima reddetmişim ve sonuna dek reddedecektim. *Normal* bir dünyada, kuralların benden (bizden) farklı birilerinin koyduğu MIŞ GİBİ ve diğer oyunlarda yer almayacaktım. Hatta bu bir başrol olsa bile... Çünkü bizim *seçilmiş* Özel dünyamızda her yaşam zaten bir başroldür (*Balık İzlerinin Sesi*: 150-151).

Programlanmış hayatların insanları emir kulu hâline getirdiğini düşünen seçilmiş öğrenciler modern çağın akla yüklediği aşırı güvenin duyguların ölümüne neden olmasını şöyle eleştirmişlerdir: “Belki de beynini düşünmek mutluluğundan yoksun bırakan ‘emir kulları’ndan biriydi... İyi ama onlar yalnız *normal* insanların arasından çıkmaz mı?” (*Balık İzlerinin Sesi*: 159). Onlara göre her insanın dünyaya geliş nedeni birbirinden farklıdır. Bu sebeple tek tip yaşam standartları insan doğasına aykırı olduğu için -modern dünyanın görmezden gelmeye başladığı- bireyin anatomisine uygun yeni yaşam merkezleri oluşturmak gereklidir:

Bence var olmanın haklı nedenleri vardır.

- 1-Azıcık sevgi (eğer),
- 2-Bir avuç sevinç (kırıntısı),
- 3-Bir çimdik kahkaha (sesi),
- 4-Bir beygir gücünde heyecan (titreşimi),
- 5-Binlerde binlik anlayış (sanısı)

6-Hiç birimde vefa (umudu),

7-Şaka niyetine dostluk (bir nisan)

Hem sonra ‘ağaç vardır/insansa var olur.’

Var olmak kendini yeniden yaratmaktır” (*Balık İzlerinin Sesi*: 108).

Pek çok şeyin yozlaşarak anlamını yitirdiği günümüzde hayatta kalabilmek için insanların işlerine geldikleri gibi davranmaya başlamaları modern sistemlerin çökmesine neden olmuştur. Modern hayatın toplumsal normları insanları suça ve sorunlara teşvik etmeye başlayınca bireyi mutlu eden, onun ruhunu besleyen pek çok unsur kaybolmuştur. Bu sebeple *Balık İzlerinin Sesi*’nde insanlarla birlikte yaşamının bir gereklilik olmaktan çıkmasına ve ince ayrıntıların düşünülmediği, serbestçe hareket edilebilen alternatif hayatlara kaçmanın mümkün hâle gelmesine yönelik düşüncelere yer verilmiştir: “Aslında anlaşılmak kaygısı taşıyan o *normal* insanlara özgü gen, biz ‘seçilmiş özel öğrenciler’de bir mutasyon sonucu kaybolmuştur. Normal insanların taşıdığı başka özelliklerin de bizde eksik ol...”ması seçilmiş öğrencilerin uzak, ütöpik diyarlara kaçış arzusunu büyük ölçüde kolaylaştırmıştır (*Balık İzlerinin Sesi*: 24). Kendini ispat etmekten, anlaşılmak kaygısından ve endişelerden uzaklaşıp hayatla oyun oynamaya başlayan seçilmiş öğrenciler için kendi mutlulukları pek çok toplumsal normun üstündedir: ““Doğru’nun tek ölçeğinin öznel olduğunu bile bile sevindim” (*Balık İzlerinin Sesi*: 42).

Fantastik öğelerin, bilim kurgunun, ütopyanın ve olağanüstülüklerin önemli bir yer tuttuğu anlatı metni okuyucuyu gerçek dünyanın dışına çıkarıp masallar diyarına davet etmektedir. Buket Uzuner seçilmiş öğrencilerin varoluş mücadelesini anlatırken aynı zamanda metin içinde okuyucuya alternatif bir yaşam sunmayı ihmal etmez. Yazar, hayata ve kendine yabancılaşan postmodern öznenin neden dünyadan kaçmak istediğine dair şu tespitlerde bulunur:

İnsan Öfkesi, İntiha Anatomisi, Var Olmak Olasılığı, Aşkta Suikast, Diktatörlerin Müzik Tutkusu, Güçsüzlerin Güç İhtirası, Kansız Cinayet Sezgisi, *normal* Beynin İşkence Haritaları, Ahlakın Suç Egemenliği, Ait Olmak Sendromu, Suç Eyleminde Adalet Ölçütü, Sahip Olmanın Patolojisi, Vertigo, Sekizinci Boyuttan Salınımlar, Yönetmek Fobisi ve bu gibi...

Anlaşılabacağı gibi, daha çok bir azınlık olarak aralarında yaşadığımız *normal* insanların davranış ritimlerini çözmeye yönelik çalışmalarda bunlar (*Balık İzlerinin Sesi*: 24).

Anlatının temalarından biri olan varoluş problemi kaçış, kayboluş ve yok oluşla insanın kendini bularak özüne dönme arayışıyla ilişkilendirilmiştir. Metinde dünyayı ve

dünyadaki varlığını sürekli sorgulayan seçilmiş öğrenciler aklın imkânlarından uzaklaşıp ona bir reaksiyon geliştirerek düşlere, rüyalara ve hayale yönelmişlerdir:

Aklımı karıştıran ne çok soru varmış meğerse...

Ben niçin varım?

Var olmayı neden istiyorum?

Var olmayı sürdürüşüm bir içgüdü mü?" (*Balık İzlerinin Sesi*: 88).

Sadece aklın verileriyle mutlak gerçekleri araştırırken duygularını kaybedip rotasını şaşırarak postmodern özne için ruhsal parçalanma ve şizoit ruh hâli kaçınılmaz bir reaksiyon olmuştur. Buket Uzuner de anlatıda seçilmiş öğrencilerin akıl hastası olduklarını ifade ederek deliliğin günümüzde normal bir durum hâline geldiğini anlatmaya çalışmıştır: "İki katlı, konforlu otobüsün içinde filanca sayıda 'deli' -çok özür dilerim, dilim sürçtü, artık 'Seçilmiş Özel Öğrenci' derken, kafamda ciddi bir kavram sorunu oluştuğunu anımsıyorum- Edvard Grieg'in müze-evini ziyarete gidiyorduk" (*Balık İzlerinin Sesi*: 80). Geçmişte sıra dışı davranış biçimlerinin pek çoğu ruhsal hastalıkların belirtisi olarak kabul edilirken günümüzde tek düze hayatların normlarına uyan insan sayısının gittikçe azalmaya başlaması ve deliliğe yön veren davranış biçimlerinin artması postmodernizmin insanlara kendilerini tekrar keşfetmeleri için sunduğu imkânlarla doğrudan ilişkili bir gelişmedir. Anlatıda seçilmiş öğrenciler kendilerinde buldukları güçle tüm toplumsal normların dışına çıkarak -nesillerinin tükenmesinden korktukları için- varoluş mücadelesinde bazen delirmenin tek çıkış yolu olduğunu açıkça şöyle ifade etmişlerdir: "İster seçkin, ister onların deyişiyle 'deli', ne olursak olalım, kendi tarihimizde ilk kez oluşacak bir toplu eylem söz konusu iken, çoğunluğun onayını almak zorundayız" (*Balık İzlerinin Sesi*: 125).

Davranış biçimleri normal insanlardan farklı olan anlatı kahramanlarının çocukluktan itibaren herkesten farklı düşündükleri görülmektedir. Örneğin Romain küçükken bir sabah uyanarak oksijeni kesebileceğini düşünüp şehrin en işlek caddesine çıkıp, o yoğun trafiğin ve aceleci insan selinin ortasında soluk almadan, nefesini tutup bir şekilde dünyayı ve kendi varlığını sorgulamak ister. İşte böylesi bir ortamda soluk alıp veren, yaşıyorMUŞ GİBİ oyunu oynayan Romain'in garip hareketler yaptığını düşünen milyarlarca¹¹ normal insan bu küçük çocuğu tedavi ettirmek için hastaneye

¹¹ Anlatıda milyarlarca insan kelimesi bilinçli olarak kullanılmıştır. Çünkü Romain'e göre dünyada milyarlarca normal bulunmakta ve onları hiçbir zaman anlayamamıştır. Ayrıca milyarlarca normal ifadesi şizofren öznenin bilinç parçalanmasıyla ilgili çoğulcu bir bakış açısıdır.

yollamışlardır. Daha sonra kendisine MIŞ GİBİ oyununu öğrenmesi için eğitimler verilmeye başlanmıştır. Fakat bu oyunu oynamayı başaramadığı ortaya çıkınca normaller ona ‘zır deli’ demişlerdir (*Balık İzlerinin Sesi: 27*).

Çocukluktan itibaren normal insanlar gibi düşünmekten uzak duran postmodern felsefenin merkezsizlik düşüncesinden beslenen seçilmiş öğrencilerde parçalanmışlık duygusu hâkimdir. Modernistlerin ‘anormal’ dediğini ‘farklılık’ olarak kabul eden postmodernistler insanların özel hayatlarına müdahale etmenin büyük bir yanlış olduğunu düşünürler: “Bizim meraklarımız daha çok var oluşun kendisi düşlerle ilgilidir. Çünkü bizim gibiler yaşananların beş aşağı beş yukarı birbirinin ikizi olduğunu bilirler. Ama bütün düşler birbirinden farklıdır” (*Balık İzlerinin Sesi: 40*).

Değişik hayat biçimlerinin birbirini tamamladığı, özgür yaşanılan ve düşler ülkesi görünümündeki BİS Adası’na kaçmak isteyen seçilmişlerin tüm bu çabaları çıkmış oldukları ruhsal büyüme sürecinde başarıya ulaşma isteğidir. Gerçekliğin yerini alan ütopya ve kurmaca düzende işlenen bir diğer tema bireylerin kimliksizleştirilmeleridir. Aslından dünyadaki hemen her şeyi kategorize ederek sisteme tabii tutan modern felsefede kimliksizlik gibi bir sonucun ortaya çıkması oldukça önemli bir sorundur. Bürokrasiden, örgütlenmeden, yöntemsel kaygıdan uzak olan seçilmişler, kimlik kartı ve isim vermek gibi insanları kategorize eden her türlü modern sisteme, genellemeye karşı çıkarlar. Onlara göre bu gibi çabaların her biri insanların özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Örneğin Fantolt konukevinde bütün seçilmiş öğrencilere kimlik kartı verilmesi anlatıda eleştirilen bir durumdur (*Balık İzlerinin Sesi: 12*). Modernizmin insanları sürekli sistem içine dâhil etme çabası sessizleşmeye, soyutlanmaya yol açmıştır. Bu sebeple seçilmiş öğrenciler tüm yönetici kadrolara karşı çıkarak insanların kendilerini gayet iyi bir şekilde idare edebileceklerini düşünmektedirler:

Her şeye ve herkese bir ad takmak, etiket yapıştırmak ve ille de genellemede bulunmak gibi bir zorunluluğu olan *normal* insanlar, bizim çalışmalarımıza, ‘İnsan Kaynağı’ gibi bir başlık verebilirler. Kabul etmek gerekir ki her ne kadar bizim gibi *seçkin* insanlarla çalışsalar da Birleşmiş Milletler uzmanları da *normaldiler* (*Balık İzlerinin Sesi: 23-24*).

Kimlik kaybı nedeniyle ötekileşen insanların yaşadıkları sorunlara yer verilen anlatıda şahıs kadrosunun; iş adamlarından, ünlülerden ve bilim adamlarından ödünçlendikleri öteki benliklerine dönüşmeleri normalleştirme çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir (*Balık İzlerinin Sesi: 14*). Kişilik bölünmesi yaşayan anlatı

kahramanlarının kendilerini Carmen Don Kişot gibi karakterlerle birleştirmeleri kimlik arayışının bir sonucudur.

Anlatı boyunca seçilmiş öğrencilerin normalleşmekten korktukları ve bundan sürekli kaçtıklarından bahsedilmektedir. Modern dünyanın sorumluluklarına, yaptırımlarına, ötekileştirmesine bir iç isyan olarak basit, sıradan yaşamları tercih eden seçilmişler normaller gibi para ve saygınlık kazanmanın peşinde değillerdir:

Sorun birbirimize açıklayacaklarımız değildi, sorun bizim dışımızdakiler, kendilerine benzemediğimiz için bize öfkelenen, farklılığımız nedeniyle sinirlendirdiğimiz, rahatsız edip ürküttüğümüz, hatta karamsarlığa sürüklediğimiz *normallerdi*. Olabildiğince gölgede kalmamız, öne çıkmadan yaşamamız gerekirken, en önemli sırlarımızdan birini gün ışığına çıkartmak, ilk elden tehlikeyi kucaklamak anlamına geliyordu (*Balık İzlerinin Sesi*: 26).

Seçilmiş insanlar normal insan davranışlarını reddetmelerine rağmen topluma ayak uydurmak için taktıkları maskeyle MIŞ GİBİ oyununu oynarlar: “Rol yapmazsanız, topluma uyamadığınız söylenir. Rol yapma alışkanlığının yıllar boyu böyle kararlı ve sürekli biçimde benimsenmesi, ‘MIŞ GİBİ’ oyununun ne denli ciddi ve önemli olduğunu göstermez mi?” (*Balık İzlerinin Sesi*: 30).

Anlatının bir başka teması olan modern mutlak bilginin eleştirisi genellikle oyun, düş ve rüya gibi kavramlarla ortaya konulmaktadır:

Bazen Café de la Gare’da arkadaşlarla toplanırdık. Biri Muslukçu, biri muhasebeci, biri de memurdu. Aslında ne muslukçu, ne muhasebeci, ne de memurdular elbette. Bütün farklıydılar. Ama kimse farkında değildi, rol yaparlar, günde sekiz saat ‘MIŞ GİBİ’ oyunu oynarlar, böylece kimse dokunamazdı onlara. İçlerine kapanıp, orada gizli bir yaşam sürer, ancak geceleri, düşlerinde ve karabasanlarında ortaya çıkarlar...

(...)

-Sanırım buraya yalnızca ‘MIŞ GİBİ’ oyununu reddeden ‘seçilmiş özel insanlar’ı davet ettiler, aksi halde sayımızın yüzün üstüne çıkacağından hiç kuşku yok! (*Balık İzlerinin Sesi*: 30-31).

Mutlak evrensel bilginin insanları her zaman mutlu edeceğini düşünmeyen seçilmiş öğrenciler beyin gücüne yönelik şu eleştiriyi yaparlar:

-Ve biz dünyanın en seçkin ve özel insanları, ‘Balıkla Yüzleş’ operasyonu ile *normallerin* dünyasından kaçıp, bir soykırımdan kurtulmuş olduk.

-Ayrıca, diye ekleri Carmen,

-Ayrıca onları artık tamamen kendi olanakları ve beyin güçleriyle baş başa bırakıyoruz.

-Çok yalnızlık çecekler, çok... Hah hah hah!.. Diye güldü Galilei (*Balık İzlerinin Sesi*: 161).

Balık İzlerinin Sesi’nde modern mutlak gerçekliğe reaksiyon olarak gelişen düşünmenin yerini düşler almaya başlamıştır: “Sevginin fazlasından yakınmak, ancak *seçilmiş* öğrencilere özgü bir lüktür. Bizim gibiler için her şey tartışılabilir, sevilabilir,

yerilebilir ve her şeye gülünebilir. Ama en önemlisi, her şey DÜŞLENEBİLİR!” (*Balık İzlerinin Sesi*: 35).

Tüm toplumsal normlardan uzaklaştırılan BİS Adası’nda denetimden kurtulmak isteyen insanlar tercihlerini kendileri yapabilmektedirler: “-Bu kez başardık. Yüzyıllık tutsaklık bitti Afife. Aktörsel, dini, ekonomik baskı ve işkence son buldu. Sansür ve öz denetim yok! Burada biz bizyiz ve bunun anlamı; aramızda teek biiir *normalin* bulunmadığıdır!” (*Balık İzlerinin Sesi*: 173). Seçilmiş öğrencilere göre kendi başına karar vermeyen birey özgür değildir:

Kendine ait bir iç dünyası, içrek bir dinginliği, özbenliğine ayıracak zamanı ve sevgisi olmayan kişi, ancak toplu halde yaşayan ve toplu halde hisseden anonim bir canlı olarak sürüklenecektir yaşam selinde. Kendi başına karar veremeyen, özgür olamaz!

Oysa kendi kararlarını alıp, uygulayabilen, ‘birey’ adındaki insanların mutlaka ‘mahremmiyet’i vardır. Onlar, koşarken soluklanmayı, yorgunken dinlenmeyi, kalabalıktan ayrılıp kendi yönlerine gidebilmeyi ve ıssızlıkla çoğalabilmeyi bilenlerdir. Yalnızlığın yaratıcı gücünü tanımayanlar, kendileriyle hiçbir zaman tanışamazlar (*Balık İzlerinin Sesi*: 174).

Bu sebeple BİS Adası’nda mekanik köleliği önleyecek her türlü husus düşünülmüştür: “-Böyle doğal, böyle yumuşak ve özel bir yaşamın ortasında gezinen mekanik köleler ne ters olurdu, hıı? Her şey öyle doğal ki, bir tane *normal* bile yok!..” (*Balık İzlerinin Sesi*: 195).

Anlatıda tüm kurumsal yapılara yönelik eleştirilerde bulunan seçilmiş öğrenciler evlilik kurumunu da sorgulamışlardır: “Üstelik, *normal* insanların bile, bir kadınla bir erkeğin birlikte aynı evde yaşamayı başaramadıklarını ARTIK anladıkları bir dönemde, niçin biz, koskoca BİS Adası’nda bir tek biz, aynı evi paylaşacaktık?” (*Balık İzlerinin Sesi*: 193). *Balık İzlerinin Sesi*’nde tüm ötelenmişler, ulusalcı görüşlerin hepsine karşı çıkarak dünyanın tek düzeliğinden ve disiplininin çoğulculuğun insana sunduğu imkânlarla kurtulmak istemişlerdir. Bu sebeple dünyanın her yerinden gelen insanlar bu pilot projeye dâhil edilmişlerdir.

Tüm farklılıkların gözetildiği ve insanların kendilerini rahat ifade edebilecekleri bir dünya tasarlayan seçilmiş öğrenciler sansür gibi engellere de eleştirilerde bulunmuşlardır:

Yazmak eyleminin ceza olduğu bir klinikte *normalleştirilmeye* çalışılmanın bir ayrıcalık olduğunu kabul etmemek insafsızlık olurdu. *Normal* koşullarda, yazdığı için cezalandırılır insanlar. Demek ki, çok *normal* bir klinikte ya da akıl hastanesinde olduğumuz söylenemezdi ve burada A-nor-mallik kesinlikle bir çeşit *seçkinliğe* yol açıyordu (*Balık İzlerinin Sesi*: 86).

Anlatıda işlenen bir diğer tema ise farkındalıkları gözetmeyen modern eğitim sistemine yöneliktir. Modern dünya teknolojinin de imkânlarıyla her şeyi bilebilir bir hâle getirirken aynı zamanda anlamsız bir şekilde insanların omuzlarına her şeyi bilme zorunluluğunu yüklemiştir: “Lise bitirme sınavlarına hazırlanıyordum. Evrenin yapısı üzerine saçma sapan bir şeyler ezberliyordum. ‘Anne,’ diye söze daldım. Dinliyordu annem. ‘Üç yıl yüksek öğrenim, iki yılda askerlik...’” (*Balık İzlerinin Sesi*: 145). Son yıllarda her şeyi bilmektense belli bir konu üzerine uzmanlaşmanın daha doğru olacağı görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Çünkü modern çağda insanlık her şeyi bilmek zorunluluğuyla zihnini olması gerekenden daha fazla yorduğu için ihtiyacı olan gereksinimlerin pek çoğunu başarıyla gerçekleştirememiştir. Anlatıda da Birleşmiş Milletler tarafından kurulan merkezde özel seçilmiş öğrencilerin her biri sadece bir konu hakkında seminer vermektedir. Seksen sekiz seminer konusu anlamına gelen bu durum bilim alanında da pek çok yeni gelişmeye imkân sunacaktır:

Çalışmalarımızı, *normal* (belki de klasik demek kulağa daha hoş gelecektir) eğitim disiplininin ayıran en belirgin özellik, daha çok hiçbir dilde, hiçbir kitaba girmemiş, belki de hiçbir zaman girmeyecek olaylar, olgular, savlar, antisavlar, buluş ve icatlar üzerine bilinen anlamda sistematik bir kaygı gütmekten yapıyor oluşumuzdu (*Balık İzlerinin Sesi*: 23).

Özellikle de mevkî ve unvan fark etmeksizin profesyonel olan herkesten eğitim alınabileceğini düşünen seçkin öğrenciler konuların sınırlandırıldığı, bireysel farkındalıkların gözetildiği yeni eğitim modellerinin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuşlardır: “Hiçbir not, hiçbir derece, unvan, şan, şöhret kaygısı olmadan, insanların birbirine bilgi ve deneyimlerini aktardıkları bu eğitim biçimine, ilerde bütün eğitim kurumlarının da yöneleceğinden hiç kuşkusuz yok. Çünkü eğitim ve öğrenim de en etkili tek yöntemin bu olduğunu sonunda *normal* insanlar da keşfedecekler” (*Balık İzlerinin Sesi*: 24). Anlatıdaki tüm bu eleştirilerle modern eğitim kurallarının tek tip modelleriyle yetiştirilmiş ideal insan tipine karşı çıkmaktadır. Çünkü modern hayatta toplum normlarına göre hareket etmek zorunda kalan insanlar bir süre sonra ruhsal çöküntü yaşamaya başlamışlardır.

Simülakrlarla çevrili modern dünyanın göstergeleri arasında seyirlik bir nesneye dönüşen insanlığın yitirilişinin eleştirildiği *Balık İzlerinin Sesi*’nde bu sorun moda, lükse olan düşkünlük ve modern sanattaki değişimle anlatılmaya çalışılmıştır: “-Molière’in bir dâhi olduğunu sananlar, Cyrano’nun derinliklerine inemeyecek kadar tembel olanlardır. Promosyon, gösteriş, kulis, marka, şatafat, şaklabanlık ve

kolaycılık... Dünyanın merkezindeki gerçek ateşi söndürmek ve yerine aptal bir ateş resmi koymak isteyenler işte bunlardır” (*Balık İzlerinin Sesi*: 81). Metinde insanların zihinlerini zorlayan fakat geçmişle bağlarını güçlendiren sanatta orijinalliğin önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca postmodern çağda gerçeğin yerini alan taklitlere de göndermede bulunulmuştur:

-Orijinaldir! Dedi yırtık bir gülümsemeyle Brooks.

-İyi ama aslı Louvre’da değil mi?

-Mona Lisa’nın özgün olanı budur, dedi yumuşacık bir sesle Jeanne.

-Bütün müzelerdeki asıllar, el yazmaları ve çizimleri tümü... Hepsi iyi birer öykünmedir yalnızca!

-Hepsi, hepsi mi?

Sustular.

-Bu kadarı da çok ağır değil mi? diye itiraz ettim.

-Onlar bunu çoktan hak ettiler! Brooks isyan etmişti.

-Yüzyıllardır yeni, denenmemiş ve farklı bir düşünceyi, her buluşu ve yaratıyı hor gördüler, değerini anlamak şöyle dursun, ezip, yok etmek için örgütlendiler ve yok etmeye çalıştılar!

-Yaktılar! diye inledi Jeanne.

-Daha korkuncu, kendilerine benzetmek, *normalleştirmek* istediler bizi!

-Ama başaramadılar! dedi Brooks sırtarak.

- Şimdi milyarlarca *normal*, kendi değer yargılarıyla yapayalnız kaldı işte. Artık dertlenecek bir şey bulamazlar herhalde...

-Peki, ellerindeki sanat eserlerinin birer taklit olduğunu anladıklarında?

-Ne o çok güvendikleri bilgisayarı, ne de teknolojileri bunu algılayacak duyarlılığa sahip değildi. Gözlerine gelince... ‘At gözlüğü’ deyimi normal insanların buluşudur” (*Balık İzlerinin Sesi*: 181).

Modern dünyanın sorunlarından kurtulmak için aşka sığınan seçilmiş öğrencilerin bu tercihi anlatıda işlenen bir başka temadır. Çünkü aşk onlara tekrar düş kurmayı öğretmiştir. Saf aşkın yüceltilip duyguların ön plana çıkarıldığı anlatıda aşkın insanların aklını başından alacak güçte bir kuvvet olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu şekilde anlatıda modern akla yönelik eleştirilerde bulunulmuştur. Ayrıca metinde tenselliğe indirgenen cinselliğin aşkı tüketmesi de eleştirilen konular arasındadır. Örneğin Romain Gary, Jeanne’ye âşık olduğunu düşünse de daha sonra bu fikrinden vazgeçer:

Hayır, söz konusu aşk, *normal* bir erkekle, bir kadın arasında başlasaydı beni bu denli ilgilendirmez, heyecanlarının bir süre sonra çözülecek olduğunu ve aynada gördükleri nedeniyle birbirlerini kırıp, suçlayacaklarını bilerek hafifçe gülümserdim.

Oysa bizler *seçilmiş* öğrencilerdik ve bizim gibilerin birbirine duyacağı ilgi ve/ya aşkın altında mutlaka çok özel nedenler yatarı (*Balık İzlerinin Sesi*: 16).

Kıyamet görüntüsünü andıran bir felaketle biten anlatıda Balık İzlerinin Sesi Adası ve orada yaşayan seçkin öğrenciler silikleşerek ortadan kaybolmuşlardır. Yitik bir cennet ve o cennetten uzaklaştırılan insanların öyküsüne dönüşen anlatının sonunda ölüm ve yok oluş temalarına da yer verilmiştir. Düşlere ve rüyalara sığınarak bir çeşit arınma yöntemine başvuran seçilmiş öğrenciler, gecenin sonunda binlerce ölmüş kılıcsız balık gibi sahile vurmuşlardır. Çünkü seçilmiş öğrenciler (kıyıdağıklar) çıkmış oldukları ruhsal büyüme sürecinde tüm mücadelelerine rağmen modern hayatın toplumsal normları karşısında başarısızlığa uğrayıp, cennetten kovulmaktan kurtulamayıp kıyıya vurmuşlardır.

4.2.6. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Postmodern bir anlatı olan *Balık İzlerinin Sesi*'nde hemen her şey parçalanarak çoğulcu bakış açısıyla anlatılmaktadır. Söz gelişi anlatıdaki kahramanların her birinin farklı özelliklere sahip olmaları ve seçilmiş öğrenci grubunun seksen sekiz kişiden oluşması postmodern çoğulcu bakış açısına örnektir. Pek çok kültürden insanın bir araya geldiği merkezde karnavalesk bir durum vardır. Anlatıda pek çok şeyin tamamıyla bir hayal ürünü olduğu ifade edilerek metnin kurmaca yapısı ortaya konulmaktadır. Merak, belirsizlik ve şaşırtmaya yer verilen anlatıda çatışma durumları postmodern felsefenin yansımasıdır.

Balık İzlerinin Sesi'nde kahraman bakış açısı kullanılmıştır. Anlatı, başkisi Afife Piri'nin havaalanında ilk defa karşılaştığı kişilerle ve mekânlarla ilgili izlenimlerini aktarmasıyla başlamıştır: “Odalarımız tek kişilikti. Bir öğrenci odasından çok, üç yıldızlı bir Avrupa oteli konforunda ve yirmi metrekare büyüklüğündeydi. Bütün mobilyalar ahşaptı ve İskandinav tarzındaydı: yalın, pratik ve özgün” (*Balık İzlerinin Sesi*: 9). Anlatının başkisi olan Afife ya kendi hakkında ya da etrafındaki seçilmişler hakkında metinde bilgi verir. Anlatıda ayrıca iç monolog tekniğine de başvurulmuştur. Belirsizliğin ve bilinç parçalanmasının etkisiyle kurgulanan metinde tamamlanmamış iç monolog tekniği şöyle kullanılmıştır: “‘İnsan en çok reddettiği şeye yakındır’ derler. Acaba en çok reddettiğim, korktuğum *normal* olma konusunda...” (*Balık İzlerinin Sesi*: 118).

Gerçekle düşün iç içe geçtiği anlatıda birbirini tamamlayan karmaşık durumlar metnin anlatım tekniğini de etkilemiştir. Söz gelişi metinde parçalı, dağınık ve kuralsız bir anlatım tekniğine başvurulmuştur. Kahraman bakış açısıyla oluşturulan anlatıda metnin sonuna doğru bir anda postmodern tutumla yazar kurmaca dünyanın içine girerek hâkim bakış açısıyla Afife Pirî ve Romain Gary'in ilişkileri hakkında yorum yapar:

O gece orada olanları; bir kadınla bir erkeğin birbirlerine çok âşık ve özlemliyken, gümüş rengi bir kumsalda buluştuklarında neler yaşadıklarını anlatmayacağım. Çünkü anlatacaklarım düş gücünün yadsımasıyla eşanlamlı olduğu gibi, Afife Pirî ile Romain Gary'nin bunca 'mahremiyet'ine girmenin, bu kitabı, bu sayfaya dek getiren okuruna da saygısızlık olacaktır. Mucizeler. Ancak onlara inananlarca yaşanır ve aşk bir mucizedir! (*Balık İzlerinin Sesi*: 190).

Anlatı daha sonra tekrar kahraman bakış açısıyla devam eder. BİS Adası'nın ortadan kalkmasıyla Afife Pirî çatı katındaki evine döner. Afife Pirî tarafından her şeyin aktarıldığı bölüm bitince metinde anlatıcı değişerek hâkim bakış açısı kullanılmaya başlanmıştır. Olay örgüsü bu noktada hâkim bakış açısıyla anlatılmaya devam eder. Yazar adanın yok olmasından sonra seçilmişlerin akıbetinden ve dünyada bu olayın nasıl yankı bulduğundan bahsetmeye başlamıştır:

Ertesi sabah bütün dünya dillerindeki bütün gazete, radyo ve televizyonlarda ilk haber olarak, okyanusta binlerce, on binlerce balığın ölü olarak bulunduğu ve bu katliamın nedeninin anlaşılmadığı yer alıyordu. Ölü balıkların hiçbirinin kılıcı yoktu. Sanki balıkların kılıçları erimiş yok olmuş yitmişti. Olayın bilimsel ve pratik nedenlerini araştırmak için Birleşmiş Milletler gözetiminde uluslararası bir komite kurulacak, bilim adamları ve askeri uzmanlar konuyu inceleyecekti.

Balıklar kaybolunca, deniz sustu. Sudaki bütün sesler, izler ve yüzler eridi, söndü, yitti.

Ve deniz sustu.

Deniz sustu.

Sustu deniz.

Sustu.

Deniz.

Deniz aslında sus-tu.

Aslında.

Deniz.

Sus (*Balık İzlerinin Sesi*: 213-214).

Neticede moderniteyle birlikte bir teknik kusur olarak kabul edilen “yazar-anlatıcı”dan uzaklaşmıştır. Postmodernizmle birlikte tekrar klâsik dönemdeki gibi olmasa da yine de “yazar-anlatıcı”nın varlığından söz edilmeye başlanmıştır. Postmodern çoğulcu bakış açısıyla kurgulanan ve kahraman bakış açısıyla başlayan *Balık İzlerinin Sesi* yazar anlatıcının hâkim bakış açısıyla biter.

4.2.7. Metinlerarasılık

Postmodernistler modern roman estetiğinin orijinallik söylemlerini itibarsızlaştırmak için anlatılarda sıkça metinlerarasılığa başvurmuşlardır. *Balık İzlerinin Sesi*'nin kurgusal düzleminde de metinlerarasılığa yer verilmiştir.

Cafer Gariper ve Yasemin Küçükcoşkun, Emile Ajar'ın *Yalan-Roman*'ıyla *Balık İzlerinin Sesi*'nde metinlerarası ilişki kurarak bu ilişkiyi şöyle açıklarlar:

Emile Ajar'ın *Yalan-Roman*'ıyla sıkı metinlerarasılık bağının kurulduğu Buket Uzuner'in *Balık İzlerinin Sesi* romanı sürrealist, fantastik ve büyülü gerçeklik anlayış ve tekniklerinden yararlanan, sebep-sonuç ilişkisiyle oynayarak düşle gerçek arasındaki sınırları bulandıran, böylece iki dünya arasında geçişkenliğe zemin hazırlayan, zaman ve mekân şartlarının dışına çıkarak dış dünyanın olaylarını ve olgularını değil de metnin evrenini ve metinlerarasılığı referans olarak alan oyunbaz bir üst kurmaca durumundadır (Gariper, Küçükcoşkun, 2007: 70).

Modernizmle birlikte duyu yitimine uğrayan silik öznelere bu gibi duygularını geri kazanmak için çeşitli uğraşlar verirler. Postmodern bakış açısıyla yazılan Patrick Süskind'in *Koku* adlı anlatısında başkışı Jean Bepiste Grenouille koku duyusunu yitiren, ruhsal sorunları olan ve topluma yabancılaşmış silik öznedir. O bu eksikliğini genetik kodlarından aldığını düşünerek koku duyusunu tekrar hayata geçirip varoluş sürecini başarıyla tamamlamayı planlar. Postmodern anlayışın öne çıktığı *Balık İzlerinin Sesi*'nde de Afife Pirî koku duyusunu yitirmiş biridir. *Balık İzlerinin Sesi*'nde de koku duyusunun öneminden bahsedilerek metinlerarası düzlemde *Koku* adlı anlatıyla parodi kurulmuştur: "Kokuların pek çok durumda görsellikten daha önemli olan dokunma ve hayal gücü duyularıyla doğrudan ilişkisi olduğu öğretilmişti bana. Hem anne hem de baba tarafımda, düş gücünü bir duyu olarak kabul eden akrabalarım vardır" (*Balık İzlerinin Sesi*: 89).

Anlatının metinlerarası düzleminde ayrıca Afife Jale, Don Kişot ve Cengiz Han gibi karakterlerle anlatı kişilerinin kendileri arasında kurdukları genetik bağlantılarla metinlerarasılığa açıkça yer verilmiştir.

4.2.8. Üst kurmaca

Başlangıç, Asıl Başlangıç, Gelişme, Asıl Gelişme, Son'a Doğru ve Asıl Son olmak üzere altı bölüme ayrılan *Balık İzlerinin Sesi*'nde epigraf kullanımı ve pek çok karşıtlığın bir arada bulunuşu postmodern çoğulculuğa zemin hazırlamıştır. Söz gelişi Buket Uzuner, normallik ve seçilmişlik kavramları başta gelmek üzere metni

kurgularken pek çok karşıtlıktan faydalanmıştır. Gerçekle kurmacanın iç içe geçtiği anlatıda bilim kurgu, fantastik ögeler ve belirsizlik bir arada kullanılmıştır. Üst kurmaca ise metni bir dil oyununa çevirmekle mümkün hâle getirilmiştir.

Balık İzlerinin Sesi'nde üst kurmaca yöntemiyle meta evren oluşturulmuştur. Anlatıda üst kurmaca çatışma durumlarıyla ve metni yazma eyleminin anlatımıyla meydana getirilmiştir. Fantastik ögelerle gerçeğin çatıştığı metinde öncelikle mekânlar ve kişiler düzleminde bu çatışma sağlanmıştır. Örneğin gerçek dünya ile BİS adasının ütöpik dünyası arasındaki çatışma metnin olay örgüsünü oluşturan unsurlardan biridir.

Kişiler düzleminde de normaller ve seçilmişler arasındaki çatışma durumu üst kurmacaya hizmet etmektedir. Örneğin tenselliğe indirgenen cinsellik, aşk duygusuyla kıyaslanarak anlatıda üst kurmaca meydana getirilmiştir. Afife cinsel mutluluğu Anders Grieg'de bulurken aşka Romain Gary'de ulaşmıştır. Afife'nin her iki duygu arasındaki kararsızlığından doğan çatışma durumuna anlatıda şöyle yer verilmiştir:

Vedalaşmıştık. Romain Gary *normal* insanların arasına, ben evime döndüm. Çatı katındaki hegzagonal daireme çıktım, yatağıma uzanıp, gözlerimi tavana dayadım. Düşündüm.

Hiç bitmeyecek bir aşka sahip tek kadın oluşumu düşündüm. Sevinç ve hüznün hızla yer değiştirerek büyüüşünü izledim yüreğimde. Ertesi gün yazacaklarımı, çiçeklerimi, okuyacaklarımı ve seveceklerimi düşündüm. (...) Ertesi gün yazacaklarımı, çiçeklerimi, okuyacaklarımı ve seveceklerimi düşündüm (*Balık İzlerinin Sesi*: 211).

Ayrıca metinde yazar postmodern bir tavırla metnin yazılış sürecinden şöyle bahsetmektedir:

Çatı katındaki hegzagonal daireme çıktım, yatağıma uzanıp, gözlerimi tavana dayadım. Düşündüm.

Hiç bitmeyecek bir aşka sahip tek kadın oluşumu düşündüm. Sevinç ve hüznün hızla yer değiştirerek büyüüşünü izledim yüreğimde. Ertesi gün yazacaklarımı, çiçeklerimi, okuyacaklarımı ve seveceklerimi düşündüm (*Balık İzlerinin Sesi*: 208).

Gerçekle kurmacanın sınırlarını ortadan kaldıran üst kurmaca metinde zaman, mekân, anlatıcı, şahıs kadrosu ve metnin yazılış serüvenin anlatılışı gibi unsurlarla oluşturulmuştur.

4.2.9. Dil ve Anlatım

Metnin bütününe hâkim olan belirsizlik unsuru dil ve anlatımda da kendini göstermiştir. İroniye ve absürde sıkça yer verilen anlatıda belirsizlikler nedeniyle okuyucu metnin başından sonuna kadar olayları anlayabilmek için âdeta dedektif gibi iz

sürmek zorunda kalmıştır. Kesin ve değişmez dil kurallarına yer verilmeyen anlatının bütününe hâkim olan kuralsızlık, belirsizlik ve tekrar sıklığı postmodern bir durumdur.

Anlatıda postmodern bir özellik olarak bazı yerlerde dipnotlar bulunmaktadır (*Balık İzlerinin Sesi*: 10, 20, 108, 116, 204). Söz gelişi konukevindeki odalardan birinin kapısının üzerinde true laundry (gerçek çamaşırhane) yazmaktadır. Bunun anlamı ise yazar tarafından metnin içerisinde dipnot olarak sunulmuştur (*Balık İzlerinin Sesi*: 10). Benzer bir şekilde metnin içinde Greek coffee kelimesi de dipnotta Yunan kahvesi olarak açıklanmıştır (*Balık İzlerinin Sesi*: 20).

Modern bir romanda kusur olarak kabul edilen tekrar sıklıkları postmodern anlatılarda çoğunlukla metnin bir parçası hâline gelmiştir. Örneğin anlatıda pek çok cümle metin içinde tekrar edilmiştir: “Sonucun kimin için berbat, kimin için mükemmel olduğunu pek anlamadım” (*Balık İzlerinin Sesi*: 33).¹²

Ayrıca metinde postmodern öznenin dağınık ve odaklanmadan yoksun parçalı bilincinin bir göstergesi olan yarım kalmış cümlelere de yer verilmiştir: “Kim bilir, bir gün o sonuncu topu da...” (*Balık İzlerinin Sesi*: 33).

Balık İzlerinin Sesi’nde -kasıtlı olarak- yazım yanlışına da sıkça rastlanmaktadır.

“Kendimize **karış** açtığımız savaşlar yanı sıra töreler...” (*Balık İzlerinin Sesi*: 38).

“Dindar **bir imisiniz** Hemşire Astrid?” (*Balık İzlerinin Sesi*: 52).

“Astrid geldiği gibi **ansız** kayboldu” (*Balık İzlerinin Sesi*: 53).

“Çok sevindim, **mutlandım** yeniden” (*Balık İzlerinin Sesi*: 193).

“Çünkü, işlenmemiş ham **güz ellik** eksiktir” (*Balık İzlerinin Sesi*: 65).

“Bazı bakışlar öyle gönendirir, öyle **mutlandırır** ki...” (*Balık İzlerinin Sesi*: 77).

Anlatıda ayrıca noktalama işaretleri ihlallerine de yer verilmiştir:

“Durum, **sadığımızdan** da ciddi: **bizi normalleştirmeye** çalışıyorlar!” (*Balık İzlerinin Sesi*: 59).

Pek çok yazım kuralının ortadan kaldırılarak serbest hâle geldiği postmodern anlatılarda her ne kadar anlaşılma zorluğuna davetiye çıkarsa da kuralsızlığın kural olduğu bir metinler dünyası meydana getirilmeye çalışılmıştır.

¹² Bu cümle metinde iki defa üst üste tekrar edilmiştir.